

ŽIVOTINJE U FRAZEOLošKOM RUHU

Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa
Animalistički frazemi u slavenskim jezicima
održanog 21. i 22. III. 2014.
na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu

**ANIMALISTIČKI FRAZEMI
U SLAVENSKIM JEZICIMA**

Urednica **Ivana Vidović Bolt**

ŽIVOTINJE U FRAZEOLŠKOM RUHU

ur. Ivana Vidović Bolt

Izdavač

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača

Dr. sc. Damir Boras, red. prof.

ŽIVOTINJE U FRAZEOLOŠKOM RUHU

Urednica

Ivana Vidović Bolt

Recenzenti

Ana Čavar, Tatjana Dunkova, Ana Kodrić Gagro, Nada Ivanetić, Barbara Kovačević, Barbara Kryžan-Stanojević, Josip Lasić, Davor Nikolić, Bernardina Petrović, Paulina Pycia, Ermina Ramadanović, Dimka Savova, Stanislava Tofoska, Maria Vuksanović
Kursar

Korektura

Branka Barčot, Ana Kodrić Gagro, Karina Giel, Ariana Klier, Miroslav Hrdlička,
Ana Vasung, Irena Zovko Dinković, Ivana Vidović Bolt

Grafičko oblikovanje naslovnice

Miro Zubac

Likovno oblikovanje naslovnice

Petra Bolt

Grafičko oblikovanje i računalni slog

Marko Maraković

ISBN

978-953-175-513-9 /mrežno izdanje/

<https://doi.org/10.17234/9789531755139>

Djelo je objavljeno pod uvjetima [Creative Commons Autorstvo-Nekomercijalno-Bez prerada 4.0 Međunarodne javne licence \(CC-BY-NC-ND\)](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/) koja dopušta korištenje, dijeljenje i umnažanje djela, ali samo u nekomercijalne svrhe i uz uvjet da se ispravno citira djelo i autora, te uputi na izvor. Dijeljenje djela u prerađenom ili izmijenjenom obliku nije dopušteno.

ŽIVOTINJE U FRAZEOLOŠKOM RUHU

ur. Ivana Vidović Bolt

 FF press

Zagreb, 2014.

Sadržaj

PREDGOVOR	7
<i>Branka Barčot</i> - ONOMATOPEJSKI GLAGOLI KAO SASTAVNICA U HRVATSKIM, RUSKIM I NJEMAČKIM ZONIMSKIM FRAZEMIMA	9
<i>Irena Stramljič Breznik</i> - ZAKAJ SE SLOVENCIM NERADI ISTOVETIMO S SVOJOM KOKOŠKOM?.....	23
<i>Ivana Čagalj, Milina Svítková</i> - TIPOLOGIJA FRAZEOLŠKE EKVIVALENCIJE NA PRIMJERU HRVATSKIH I SLOVAČKIH FRAZEMA S IHTIONIMSKOM SASTAVNICOM.....	33
<i>Mária Dobríková, Mário Kysel'</i> - FAUNA WE FRAZEOLOGII STAROTESTAMENTOWYCH PRZYPOWIEŚCI	49
<i>Renata Dźwigoł</i> - NI PIES, NI BIES – JEDNOSTKI FRAZEOLGICZNE Z KOMPONENTAMI 'PIES' ORAZ 'DIABEŁ' W POLSZCZYŹNIE	65
<i>Олег Федосов</i> - ВОШЬ НА АРКАНЕ, БЛОХА НА ЦЕПИ (ВНУТРЕННЯЯ ФОРМА ЗООНИМНЫХ ФРАЗЕМ).....	79
<i>Željka Fink</i> - HRVATSKI I RUSKI FRAZEMI S KOMPONENTAMA REPI I XBOCT	99
<i>Anđela Frančić, Mira Menac-Mihalić</i> - HRVATSKI DIJALEKTNI FRAZEMI KOJI KAO SASTAVNICE IMAJU NAZIV ŽIVOTINJE I GLAGOL TIPA GLEDATI.....	117
<i>Karina Giel</i> - NAUCZANIE FRAZEOLGIZMÓW ZONIMICZNYCH NA PODSTAWOWYM POZIOMIE NAUKI JĘZYKA CHORWACKIEGO JAKO OBCEGO	127
<i>Anita Hrnjak</i> - ŽENE, ZMAJEVI I OPASNE ŽIVOTINJE. O NEKIM ELEMENTIMA KONCEPTUALIZACIJE ŽENE U HRVATSKOJ I RUSKOJ FRAZEOLGIJI.....	137
<i>Nataša Jakop</i> - ŽIVALI V PRAGMATIČNIH FRAZEMIH: NA PRIMERU SLOVENŠČINE	153
<i>Zrinka Jelaska</i> - ANIMALISTIČKI FRAZEMI BIBLIJSKOGA PODRIJETLA U HRVATSKOME I DRUGIM SLAVENSKIM JEZICIMA	163
<i>Svetlana Kmecová</i> - SVET PTIC V LUČI SLOVAŠKE IN SLOVENSKE FRAZEOLGIJE	185
<i>Ljiljana Kolenić</i> - ANIMALISTIČKI FRAZEMI U STARIM HRVATSKIM TEKSTOVIMA I U SUVREMENOM HRVATSKOM KNJIŽEVNOM JEZIKU	201
<i>Ewa Komorowska, Agnieszka Szlachta</i> - FRAZEOLGIZMY I PRZYSŁOWIA Z KOMPONENTEM KOT W JĘZYKU POLSKIM. ASPEKT SEMANTYCZNO-KULTUROWY	215
<i>Edyta Koncewicz-Dziduch</i> - PTAKI W POLSKIEJ I CHORWACKIEJ FRAZEOLGII	231
<i>Erika Kržišnik</i> - ZONIMI V SLOVENSKIH FRAZEOLŠKIH PRIMERAH.....	243
<i>Maslina Ljubičić</i> - LEKSEM RIBA U FRAZEOLGIJI HRVATSKOGA I DRUGIH EUROPSKIH JEZIKA	263
<i>Alisa Mahmutović</i> - INTERTEKSTUALNO MOTIVIRANI POREDBENI FRAZEMI S ANIMALISTIČKOM KOMPONENTOM.....	281
<i>Ewa Młynarczyk</i> - FRAZEOLGIZMY I PRZYSŁOWIA RZEMIEŚLNICZE Z KOMPONENTEM ANIMALISTYCZNYM.....	293

<i>Емилија Недкова</i> - ЛИНГВИСТИЧНИ, КУЛТУРОЛОГИЧНИ И ПРАГМАТИЧНИ ПАРАМЕТРИ НА СЪПОСТАВИТЕЛНОТО ИЗСЛЕДВАНЕ НА БЪЛГАРСКИ И СРЪБСКИ АНИМАЛИСТИЧНИ ФРАЗЕОЛОГИЗМИ	303
<i>Мая Орашић</i> - ZONIMSKE SASTAVNICE U BIBLIZMIMA HRVATSKOGA I POJEDINIH JEZIKA	315
<i>Гергана Петкова</i> - ХЪРВАТСКИ МЪЖКИ ЛИЧНИ ИМЕНА, ОБРАЗУВАНИ ОТ ЗООНИМИ.....	329
<i>Neda Pintarić</i> - CRV I ROBAK U PRAGMATICI I FRAZEOLOGIJI	341
<i>Dubravka Sesar, Martina Grčević</i> - ПАРЦИ И ДРУГИ МЕРОНИМИ ЖИВОТИНСКИХ УДОВА У ФРАЗЕМИМА ХРВАТСКОГА И ПОЈЕДИНИХ СЛАВЕНСКИХ ЈЕЗИКА.....	351
<i>Vera Smole</i> - FRAZEMI S POIMENOVANJI ZA DOMAČE ŽIVALI V SLOVENSKEM VZHODNODOLENJSKEM ŠENTRUPERSKEM GOVORU.....	373
<i>Joanna Szerszunowicz</i> - DEFINICJA KOGNITYWNA JAKO SKŁADNIK OPISU LEKSYKOGRAFICZNEGO ZWIĄZKÓW FRAZEOLÓGICZNYCH Z KOMPONENTEM ANIMALISTYCZNYM.....	395
<i>Eva Tibenská</i> - FRAZEOLÓGICKÉ JEDNOTKY SO ZOONYMICKÝM KOMPONENTOM A ICH PREPOJENIE NA ĽUDOVÚ TRADÍCIU	417
<i>Mateja Jemec Tomazin</i> - KDAJ JE DOBRO POSTATI TRMAST KOT VOL? ŽIVALSKI FRAZEMI V PRAVNIH STROKOVNIH BESEDILIH	431
<i>Marija Turk, Nina Spicijarić Paškvan</i> - KONTRASTIVNA RAŠČLAMBA KAO POSTUPAK OTKRIVANJA PODRIJETLA FRAZEMA (NA PRIMJERU FRAZEMA SA ZONIMSKOM SASTAVNICOM)	445
<i>Urška Valenčič Arh</i> - KDO JE V TRGOVINI S PORCELANOM? – ANALIZA ŽIVALSKIH SESTAVIN V FRAZEMU Z DIAHRONEGA VIDIKA.....	459
<i>Ana Vasung</i> - ADINATON U ANIMALISTIČKOJ FRAZEOLOGIJI	475
<i>Katerina Veljanovska</i> - АНАЛИЗА НА МАКЕДОНСКИТЕ И НА ХРВАТСКИТЕ ЗООНИМНИ ФРАЗЕМИ СО СОМАТСКА КОМПОНЕНТА.....	483
<i>Ivana Vidović Bolt</i> - ŽIVOTINJA KAO (NE)INTELIGENTAN ČOVJEKOV PRIJATELJ	489
<i>Maria Wtorkowska</i> - JEZYKOWY OBRAZ ŚWINI I JEJ RODZINY PRZEZ PRYZMAT FRAZEOLOGII W JEZYKU POLSKIM I SŁOWEŃSKIM.....	501
<i>Mia Žustra</i> - SEMANTIČKA ANALIZA ANIMALISTIČKIH POREDBENIH FRAZEMA SA ZNAČENJEM MRŠAVOSTI, VITKOSTI I DEBLJINE U RUSKOM I HRVATSKOM JEZIKU	511

PREDGOVOR

Životinje u frazeološkom ruhu zbornik je većega dijela radova izloženih na međunarodnom znanstvenom skupu *Animalistički frazemi u slavenskim jezicima*. Skup je održan 21. i 22. ožujka 2014. godine na zagrebačkom Filozofskom fakultetu u sklopu istoimenoga istraživanja kojem je Sveučilište u Zagrebu dodijelilo potporu u studenom 2013. godine. Na skupu je sudjelovalo 49 znanstvenika: 22 iz Hrvatske te 27 iz Bosne i Hercegovine, Bugarske, Mađarske, Makedonije, Poljske, Slovačke i Slovenije.

Zbornik sadržava recenzirane znanstvene radove u kojima se propituje zastupljenost naziva životinja u različitim frazeološkim jedinicama slavenskih, ali i romanskih te germanskih jezika, ukazuje na njihovu pragmatičnu i kulturološku važnost te pruža uvid u suvremene frazeološke tendencije primijenjene i na odabranu skupinu frazema.

Uvrštene radove potpisuju ugledni frazeolozi s respektabilnom bibliografijom kao i mladi perspektivni stručnjaci čiji su radovi pokazatelj dobre upućenosti u uratke frazeoloških učitelja.

Svrha je zbornika prenijeti makar tračak vrlo poticajnoga ozračja u kojem se održavao skup i kojega su obilježile zanimljive i konstruktivne rasprave, ali i sačuvati trajan dokaz iznimne suradljivosti i profesionalnosti svih autora znanstvenih radova.

Posebnu zahvalu zaslužuju svi recenzenti, korektori i tehnički stručnjaci bez kojih zbornik ne bi pronašao svoje mjesto na mrežnim stranicama u predviđenom roku.

Urednica
Ivana Vidović Bolt

BRANKA BARČOT

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAGREB, HRVATSKA

bbarcot@ffzg.hr

<https://doi.org/10.17234/9789531755139.1>

ONOMATOPEJSKI GLAGOLI KAO SASTAVNICA U HRVATSKIM, RUSKIM I NJEMAČKIM ZONIMSKIM FRAZEMIMA

U središtu su zanimanja ovoga rada hrvatski, ruski i njemački zoonimski frazemi (i/ili frazemski okazionalizmi) s onomatopejskim glagolom kao sastavnicom. Zoonimska frazeologija proučava one frazeme koji za barem jednu sastavnicu imaju naziv životinja. Budući da su glagoli najčešća vrsta riječi koja se derivira od onomatopejskih uzvika, ovdje će se promotriti frazeološka plodotvornost takvih glagola unutar zoonimske frazeologije. Riječ je o onim onomatopejskim glagolima kojima se dočarava glasanje životinja. Rad predstavlja svojevrstan nastavak istraživanja koje je provela Irina Mironova Blažina u tekstu *Čovjek i životinja: onomatopejski uzvici u hrvatskom i ruskom jeziku*. Ovdje ćemo se nadostaviti na glagole kao derivate onomatopejskih riječi popisane u spomenutom radu te ih dalje analizirati kao sastavnice u frazeologiji triju navedenih jezika. Za njemački jezik najprije se mora ispitati postoje li određeni ekvivalentni glagoli, a u drugom koraku ih se potom podvrgava analizi s frazeološkog stanovišta.

Ključne riječi: *zoonimska frazeologija, onomatopejski glagoli kao sastavnica frazema, okazionalni frazemi, hrvatski jezik, ruski jezik, njemački jezik*

1. Uvod

U središtu su zanimanja ovoga rada hrvatski, ruski i njemački zoonimski frazemi (i frazemski okazionalizmi¹) s onomatopejskim glagolom kao sastavnicom. Ovdje će se govoriti o jeziku životinja², odnosno o njihovu glasanju u frazeološkom jezičnom sloju triju analiziranih jezika. Neće biti govora o bogatoj simbolici životinja prisutnoj u jeziku ni o transponiranim osobinama (ljudskim i životinjskim) koje su se usidrile u čovjekovoj svijesti kao rezultat antropomorfizma ili zoomorfizma³.

Zoonimska frazeologija proučava one frazeme koji za barem jednu sastavnicu imaju naziv životinja. Budući da su glagoli najčešća vrsta riječi koja se derivira od onomatopejskih uzvika, ovdje se promatra plodotvornost takvih glagola unutar zoonimske frazeologije. Riječ je o onim onomatopejskim glagolima kojima se dočarava glasanje životinja.

¹ Frazeološki okazionalizam u ovom radu podrazumijeva ustaljenu svezu riječi koja ima sva obilježja frazema, ali nije zabilježena u frazeološkim rječnicima.

² Valja napomenuti da se jezik životinja ovdje ne razumije kao moć njihovog znakovnog komuniciranja. Opširnije o temi jezik i životinje u kulturi i narodu može se saznati u: Visković 2009: 117–131.

³ Podrobnije o antropomorfizmu i zoomorfizmu vidi u: Visković 2009: 50–60.

Rad predstavlja svojevrsan nastavak istraživanja koje je provela Irina Mironova Blažina u tekstu *Čovjek i životinja: onomatopejski uzvici u hrvatskom i ruskom jeziku* iz 2013. g. budući da ga ovdje proširujemo frazeološkim korpusom te mu priključujemo i jedan germanski jezik.

2. Teorijska podloga

a. Kulturna zoologija i jezična slika svijeta⁴

Kulturna zoologija⁵ kao dio šireg područja animalistike polazi od pretpostavke da je jezik mnogostruko prožet tzv. životinjstvom – kao jezik životinja i kao jezik čovjeka (Visković 2007: 355). Ako se najkasnije od Humboldtova *Weltansichta* iz 19. st. (a po svoj prilici još od Jana Amosa Komenskog i njegove knjige pod nazivom *Svět v obrazech* iz 1658. g.) zna da svaki jezik na vlastiti način segmentira svijet, odnosno da svaki jezik ima vlastiti način konceptualizacije svijeta, zanimljivo će biti promotriti kako se glasanje životinja odrazilo u frazeološkoj slici svijeta Hrvata, Rusa i Nijemaca. Kognitivisti smatraju da je jezična slika stvarnosti⁶ zasnovana na osjetilnoj recepciji, odnosno da ovisi o fizičkom i kulturnom iskustvu te je neposredno vezana uz njega.

Vezano za jezičnu sliku svijeta u frazeologiji (ili *frazeološku sliku svijeta* kako je naziva D. O. Dobrovol'ski) V. M. Mokienko donosi tročlanu klasifikaciju sastavnica po stupnju njihove tzv. nacionalne markiranosti: 1. somatizmi; 2. zoonimi; 3. leksemi s izraženom nacionalnom obojenosti (2007: 58). Zoonimi su prema toj klasifikaciji smješteni na pola puta između univerzalnih i najmanje nacionalno obojenih frazemskih sastavnica, tj. između somatizama i leksema u kojima se akumuliraju nacionalno-specifične konotacije. S obzirom na stav kognitivista o kojem je bilo riječi ranije u tekstu, i s obzirom na ovu klasifikaciju, može se pretpostaviti da bi se dio frazeološke slike svijeta triju naroda koji se odnosi na glasanje životinja, mogao podudarati.

b. Onomatopeja i onomatopejski glagoli

U *Rječniku stilskih figura* K. Bagića iz 2012. g. onomatopeja se definira kao „stvaranje riječi i spojeva riječi koji glasovnim sastavom prikazuju označeno – biće, pojavu ili senzaciju. Predmet glasovnog oponašanja može biti zvuk iz prirode, životinjsko glasanje, u novije vrijeme zvukovi različitih strojeva i naprava.“ (Bagić 2012: 211).

⁴ Barbara Kryžan-Stanojević u prijevodu članka *Etnolingvistika i kulturemi u međujezičnom prostoru* Alicije Nagórko uz ovaj termin donosi još i hrvatski termin *predočavanje svijeta*.

⁵ Začetnik je kulturne zoologije kod nas Nikola Visković. On 1997. g. objavljuje knjigu pod naslovom *Životinja i čovjek. Prilog kulturnoj zoologiji*, a 2009. g. izlazi ponovljeno izdanje s nekim preinakama, ali i novim naslovom: *Kulturna zoologija: Što je životinja čovjeku i što je čovjek životinji*. N. Visković je jedan od urednika zbornika radova *Kulturna animalistika* (1998.) sa znanstvenog skupa održanog u Splitu 1997. g., a 2007. g. izlazi *Kulturni bestijarij* pod uredništvom S. Marjančić i A. Zaradije Kiš. Područje *animalistike* objedinjuje i teorijske radove i društveni aktivizam i pravno-političku regulaciju pitanja koja se tiču životinja (zoopravo, zooetika, kulturna zoologija itd.).

⁶ Termin *jezična slika stvarnosti* ovdje je preuzet od Ljudmile Popović (2008), a ona se naslanja na termin američkog kognitivista Raya Jackendoffa *projected world*.

Onomatopeja je, kraće rečeno, imitacija zvučanja vanjskog svijeta izražena fonetskim sredstvima jezika. Ovdje treba podsjetiti na onomatopejsku ili *bow-wow* teoriju koja se temelji na pretpostavci da upravo onomatopeja stoji na početku razvoja ljudskog jezika⁷. Od razvoja strukturalističkih ideja u lingvistici smatra se da je jezični znak arbitraran, tj. da je veza između označenika i označitelja proizvoljna. Arbitrarnost tako podrazumijeva nemotiviranost što je u slučaju onomatopeja i uzvika netočno. Strukturalisti će to opovrgnuti jer zastupaju stav da su onomatopeje i uzvici sporednog značenja, da nisu organski elementi sustava i da je njihovo simboličko podrijetlo prijeporno.

Postoje tri tipa onomatopejskih izraza: interjekcije, onomatopejske riječi i pjesničke onomatopeje (Bagić 2012: 211). U ovom će se radu obrađivati onomatopejske riječi u kojima se „jezik krika i neartikulirani zvukovi pretvaraju u artikulirane glasove. Pri njihovu oblikovanju govornici se oslanjaju na timbar glasa, artikulacijske mogućnosti i ritam“ (Bagić 2012: 212).

Onomatopejske su riječi sastavni dio svakog prirodnog jezika nastale na temelju zvukovnog sastava pojedinog jezika. Upravo to i jest razlog što oni ne mogu biti u potpunosti identični u svim jezicima budući da svaki jezik na sebi svojstven način „prima“ zvukove iz vanjskog svijeta sukladno posebnostima vlastitog fonetskog sustava. U hrvatskom je najčešća onomatopejska vrsta riječi glagol (primjerice, *blejati*, *brundati*, *cvrkutati*, *čurlikati*, *graktati*, *grmjjeti*, *mumljati*, *pljusnuti*, *zveckati* itd.).

3. O prikupljenom frazeološkom korpusu

Prikupljeni korpus čine hrvatski, ruski i njemački poredbeni frazemi i frazeološki okazionalizmi. Pronađeni su u sljedećim frazeološkim rječnicima: *Hrvatsko-slavenski rječnik poredbenih frazema*, *Frazeologija splitskoga govora s rječnicima*, *Frazeologija novoštokavskih ikavskih govora u Hrvatskoj: s rječnikom frazema i značenjskim kazalom s popisom sinonimnih frazema*, *Frazeologija križevačko-podravskih kajkavskih govora s rječnicima*, *Большой словарь русских народных сравнений*, *Wörterbuch deutscher sprichwörtlicher und phraseologischer Vergleiche*; dok su frazeološki okazionalizmi potvrđeni u primjerima upotrebe na mrežnim pretraživačima *Google* i *Yandex* te u nacionalnim korpusima triju jezika.

Poznato je da poredbom opisujemo svijet koji nas okružuje, ali ga ujedno i vrednujemo. Budući da njome slikovito možemo karakterizirati čovjeka, prirodne pojave i svakodnevnne situacije, poredba ima intenzivirajuću funkciju te doprinosi ekspresivnosti izražaja. Svi frazemi u prikupljenom korpusu jednako kao i frazeološki okazionalizmi imaju poredbenu strukturu A+B+C. Trodijelna struktura podrazumijeva sastavnicu koja se uspoređuje

⁷ Herodot piše o tome u djelu *Povijest*. Donosi priču o egipatskom kralju Psametihu iz 7. st. pr. Kr. koji daje pastiru dvoje novorođenčadi. Pastir ih odvodi k svome stadu i prema zapovjedi kralja pred njima se ne smije izgovoriti niti jedna riječi. Kralj je, naime, htio čuti koja će biti prva riječ koju će djeca izgovoriti. Nakon dvije godine djeca su izgovorila riječ *bekos*. Psametih je otkrio da je to frigijsko ime za *kruh* pa je zaključio da su Frigijci stariji od Egipćana. Od 16. st. donose se teorije o tome da je *bekos* zapravo glas koza koje doje djecu, tj. meketanje, i da navedena frigijska riječ samo nalikuje na to oponašanje meketanja (Bagić 2012: 211).

(A-dio), poredbeni veznik *kao*⁸, odnosno *как* i *wie* (B-dio) te sastavnicu s kojom se uspoređuje (C-dio). Sastavnica u A-dijelu uvijek je onomatopejski glagol, a sastavnica u C-dijelu zoonim, tj. naziv životinje. Nekoliko ruskih frazema ima strukturu: glagol + imenica u instrumentalu bez veznika *как* (primjerice, *стрекотать (посвистывать) сверчком; шуметь змеёй (змеёю)*), no to je varijantni oblik poredbe u ruskom jeziku.

Popis životinja preuzet je iz već spomenutog rada I. Mironove Blažine gdje su navedene kako domaće tako i neke divlje životinje. Ovdje se prvenstveno nadostavljamo na glagole kao derivate onomatopejskih riječi popisane u spomenutom radu, te ih dalje analiziramo kao sastavnice u frazeologiji triju navedenih jezika. Za njemački jezik najprije se moralo ispitati postoje li određeni ekvivalentni glagoli, a u drugom koraku ih se potom podvrgnulo analizi s frazeološkom stanovišta.

U niže navedenoj tablici donosi se popis prikupljenih frazema i frazeoloških okazionalizama. Uključeni su i dijalektni frazemi triju jezika zabilježeni u ranije spomenutim frazeološkim rječnicima. Valja naglasiti kako navođenje prikupljene građe u vodoravnim nizovima ne predstavlja značenjske ekvivalente (što će se kasnije pokazati i u ideografskoj klasifikaciji frazema).

Osim frazema i frazeoloških okazionalizama u tablici se donosi nekoliko onomatopejskih glagola označenih zvjezdicom. Oni nisu dio frazeološkog sloja jezika jer im formalno nedostaju B-dio i C-dio, ali su frekventni u upotrebi u metaforičkom značenju te se sastavnica s kojom se uspoređuje zapravo podrazumijeva.

ŽIVOTINJA	ZOONIMSKI FRAZEMI S ONOMATOPEJSKIM GLAGOLIMA KAO SASTAVNICOM		
	HRVATSKI	RUSKI	NJEMAČKI
pas	lajati* lajat ka pas <na mīsec> uzlajat se ki turjački pasi laje ko kak pes lajati <stalno> kak cucek ⁹ režati* režat <po kući> ka bisni pas	ляять как собака; гавкать*; тявкать*; рычать*	bellen wie ein Hund knurren*

⁸ Tu su još i dijalektna inačice: *ka (ki)* (splitski i novoštokavski ikavski govor) i *kak* (križevačko-podravski kajkavski).

⁹ *Cucek* je naziv za psa u kajkavskim govorima.

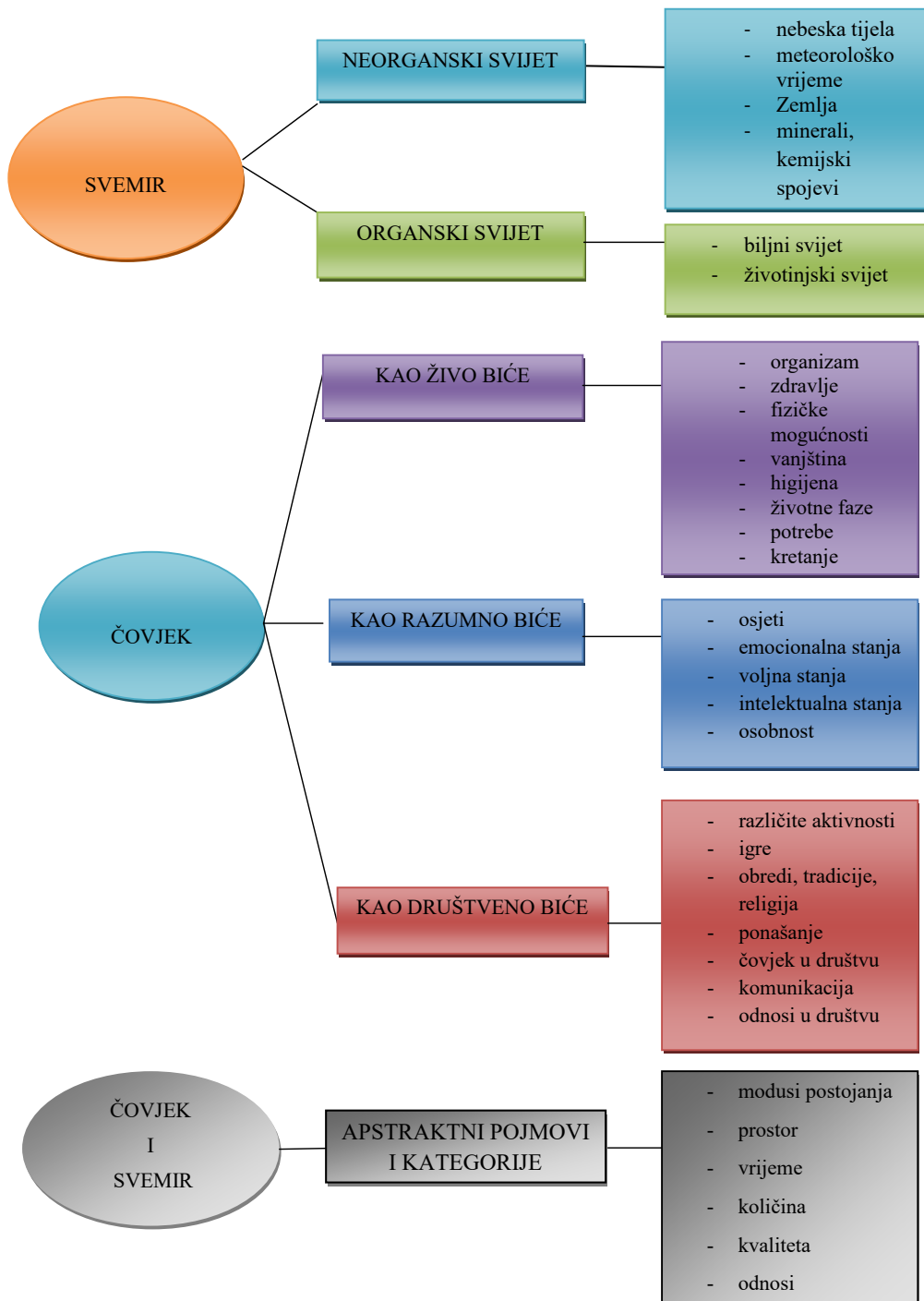
mačka	frktati kao mačka presti kao mačka	фыркать как кошка мурлыкать как кошка	fauchen wie eine Katze schnurren wie eine Katze
krava			
ovca	blejati*	блеять как овца блекотать/заблекотать как овца	
koza	meketati kao koza	блеять как коза	meckern wie eine Ziege
magarac			
svinja	roktati kao svinja roktat ka svinja	хрюкать как свинья	
kokoš	kokodakati* kokodakat ka kokoš raskokodakat se ka kokoš	кудахтать как курица	
pijetao			
pilić		пищать*	
patka			schnattern (schwätzen, schwätzen) wie eine Ente
guska		гоготать как гусь	schnattern (schwätzen) wie die Gänse
puran			kollern wie ein Trut- hahn
vrabac		чирикать (верещать) как воробышки	
vrana	graktati* kričati kak vrana	каркать как ворона кричать как ворона	krächzen wie eine Krähe
svraka	graktati*	трещать (стрекотать) как сорока	schnattern (schwätzen, schwätzen) wie eine Elster

golub	gugutati*	ворковать как голубь с голубкой	turteln wie die Tauben
sova			
ćuk			
kukavica			
prepelica		распитьсяпидёмкаться как перепёлка	
galeb	kriještati (kreštati)*	кичикать как чайка	kreischen*
ždral			
zrikavac, cvrčak		стрекотать (посвистывать) как сверчок; стрекотать (посвистывать) сверчком	
pčela, osa	zujati* zunzit ka čela zujat ka čela	жужжать как пчела; жужжать пчелой	
miš		пищать как мышь подкопённая	
jež			
žaba		кричать как жаба	quaken (rumquaken) wie ein Frosch
zmija	siktati kao zmija	шипеть как змея; шипеть змеёй (змеёю)	zischen (fauchen) wie eine Schlange

4. Semantička analiza prikupljenoga frazeološkog korpusa na temelju ideografske klasifikacije

Klasifikacija u ideografskim rječnicima podrazumijeva princip *koncept* → *znak* i polazi od pretpostavke da leksikon odražava ideje koje čovjek ima o svijetu. U zapadnoeuropskoj leksikografskoj tradiciji takva se klasifikacija primjenjuje u *onomasiološkim rječnicima* dok je u ruskoj leksikografskoj praksi uobičajen termin *ideografski rječnik*. Tradicionalno se svi tezaursi označavaju kao onomasiološki rječnici. Onomasiološki pristup podrazumijeva imenovanje određenog koncepta, a njime se mogu otkriti pravilnosti u konceptualizaciji stvarnog svijeta koje potvrđuju da sveze među određenim konceptima nisu jezično ili kulturno specifične, već su svojstvene različitim kulturama i različitim jezicima (Raffaelli 2009: 252). Ovdje će se primijeniti shema koju je razradila Tat'jana Valentinovna Kozlova u rječniku *Идеографический словарь русских фразеологизмов с названиями животных* iz 2001. g. Slijedi spomenuta shema:

SCHEMA IDEOGRAFSKE KLASIFIKACIJE

Značenje u ideografskim klasifikacijama nema tradicionalni objasnidbeni karakter već samo demonstrativni. Frazemi se prema značenju grupiraju oko određenih ideja, pojmova uz koje su vezani. Svaki je od njih definiran jednoznačno, a višeznačni su frazemi uključeni u nekoliko grupa sukladno njihovim značenjima i susreću se onoliko puta koliko imaju značenja. U ovoj se klasifikaciji maksimalno susreću dvaput. Kod takvih se frazema u zagradama upućuje na njihovo drugo značenje. Pojmovne klase, semantičke grupe i podgrupe su u ideografskim rječnicima potrebne kako bi se određeni frazem moglo pronaći i točno definirati njegovo značenje. Brojčane oznake (šifre) sadrže podatak o klasi kojoj frazem pripada (rimska brojka), podatak o semantičkoj grupi ili podgrupi (arapske brojke) i eventualno još redni broj frazema unutar pojedine grupe ili podgrupe koji se navodi iza znaka /. Može biti navedeno još i slovo abecede iza rednog broja nakon znaka /. Prikupljeni smo frazeološki korpus u ovom radu podijelili po klasama i semantičkim grupama i podgrupama kako ih je predvidjela T. V. Kozlova u ranije navedenoj shemi. Donosimo našu ideografsku klasifikaciju zoonimskih frazema s onomatopejskim glagolima kao sastavnicom u hrvatskom, ruskom i njemačkom jeziku:

I.0. ČOVJEK

I.1. KAO ŽIVO BIĆE

1. **kašalj:** *bellen wie ein Hund*

2. **ispuštanje neobičnih zvukova:** *roktati kao svinja* (v. I.1/3); *roktat ka svinja*
хрюкать как свинья

3. **hrkanje:** *roktati kao svinja* (v. I.1/2)

4. **promukao glas:** *krächzen wie eine Krähe*

5. **besciljno kretanje:** *zujati**

I.2. KAO RAZUMNO BIĆE

I.2.1. Emocionalna stanja i aktivnosti

1. Ijutnja:

a. *frktati kao mačka*

фыркать как кошка

fauchen wie eine Katze

b. *siktati kao zmija*

шипеть как змея; шипеть змеёй (змеёю)

zischen (fauchen) wie eine Schlange

c. *režati**; *režat <po kući> ka bisni pas*

*knurren**

2. **nezadovoljstvo:** *meckern wie eine Ziege*

3. zadovoljstvo: *presti kao mačka*
мурлыкать как кошка
schnurren wie eine Katze

4. glasan i prodoran smijeh: *гоготать как гусь*

I.3. KAO DRUŠTVENO BIĆE

I.3.1. Aktivnosti

1. intenzivno gledanje (promatranje, buljenje): *blejati** (v. I.3.2/1b)

2. loše pjevanje: *kričati kak vrana*

I.3.2. Komunikacija misli i osjećaja

1. naklapanje (brbljanje):

a. *lajati**; *lajat ka pas <na misc>*; *uzlajat se ki turjački¹⁰ pasi*; *laje ko kak pes*

b. *blejati** (v. I.3.1/1)

c. *kokodakati** /ob. o ženama/; *kokodakat ka kokoš*; *raskokodakat se ka kokoš*

d. *schnattern (schwätzen, schwätzen) wie eine Ente*; *schnattern (schwätzen) wie die Gänse*; *schnattern (schwätzen, schwätzen) wie eine Elster*

1.1. uznemireno naklapanje (brbljanje): *кудахтать как курица*

1.2. iritantno i glasno naklapanje (brbljanje):

a. *graktati**

кричат как ворона; *каркать как ворона* (v. I.3.2./6.7.)

b. *трещать (стрекотать) как сорока* /ob. o ženama/

2. iskazivanje nježnosti: *gugutati**

ворковать как голубь с голубкой

turteln wie die Tauben

3. drsko, bezobrazno i glasno obraćanje: *лаять как собака* (v. I.3.2./4); *гавкать**; *тявкать**; *рычать**

4. psovanje:

a. *лаять как собака* (v. I.3.2./3)

b. *kollern wie ein Truthahn*

5. deranje, vrištanje:

a. *kreischen**

кичкать как чайка

¹⁰ *Turjaci* – selo u okolici Sinja; *turjački* – pridjev

- b. *кричать как жаба*
 c. *lajati <stalno> kak cucek*

6. govor

6.1. **nerazgovijetan govor:** *блеять как овца*

6.2. **govor neugodnim, piskavo-promuklim glasom:** *kriještati (kreštati)**

6.3. **govor tankim, iritantnim glasom:**

a. *блекотать/заблекотать как овца*

b. *teketati kao koza*

блеять как коза

c. *пицать** /ob. o djeci/

d. *пицать как мышь подкопённая*

6.4. **govor tankim, veselim glasom:** *чирикать (верещать) как воробышки /ob. o djeci/*

6.5. **govor monotonim glasom:** *жужжать как пчела; жужжать пчелой*

6.6. **glasani i besmislen govor:** *quaken (rumquaken) wie ein Frosch*

6.7. **zoslutan govor:** *каркать как ворона (v. I.3.2./1.2a)*

6.8. **zamoran govor (govoriti puno i bez prestanka):** *zunzit ka čela; zujat ka čela*

7. **uzastopno ponavljanje rečenog:** *распитьпидёмкаться как перепёлка (v. I.3.2./7.1.)*

7.1. **uzastopno ponavljanje da je vrijeme za spavanje:** *распитьпидёмкаться как перепёлка (v. I.3.2./7)*

II.0. ČOVJEK I SVEMIR – APSTRAKTNI POJMOVI

ZVUK

1. **ravnomjeran zvuk:** *стрекотать (посвистывать) как сверчок; стрекотать (посвистывать) сверчком*

Umjesto zaključka

Dragutin Boranić je 1909. g. napisao vrijednu i zanimljivu studiju *Onomatopejske riječi za životinje u slavenskim jezicima* u kojoj tvrdi da onomatopejske riječi za životinje često služe u prenesenom značenju za ljudski govor i to upravo od onih životinja koje su iskustveno najbliže čovjeku (primjerice, ovca, kokoš, pas, guska itd.). To je upravo pokazao i prikupljeni frazeološki korpus u dvama slavenskim i jednom germanskom jeziku. U ideografskoj klasifikaciji, naime, jasno se vidi da je najveći broj prikupljenih frazema (gotovo dvije trećine svih frazema) smješten u klasi ČOVJEK KAO DRUŠTVENO BIĆE, odnosno u semantičkoj grupi *Komunikacija misli i osjećaja*. Unutar te semantičke grupe najbrojnija je podgrupa *Govor*. Zoonimi u toj klasi u trima jezicima su životinje s kojima je čovjek bio u čestom i bliskom kontaktu, a to su: pas, koza, ovca, kokoš, guska, patka, pčela, vrabac, vrana, golub, galeb i žaba.

Prikupljeni frazeološki korpus pokazuje arbitrarnost frazema kao jezično-kulturnih znakova, odnosno lingvokulturema pri čemu jezični znak kao jedna sastavnica lingvokulturema (odnosno njegova forma) ukazuje na površinsko, jezično značenje, ali i na dubinski sadržaj (smisao) kao element kulture. Ideografska klasifikacija zoonimskih frazema s onomatopejskim glagolima kao sastavnicom, pokazala je koliko su ti dubinski sadržaji u trima kulturama ponekad različiti (primjerice, hrvatski frazemi *lajat ka pas <na misec>*; *uzlajati se ki turjački pasi*; *laje ko kak pes* i glagol *lajati** imaju značenje ‘naklapati (brbljati)’; ruski glagoli *гавкать**; *тявкать**; *рычать** odnose se na drsko, bezobrazno i glasno obraćanje, a frazem *лаять как собака* osim toga može značiti i ‘psovati’, dok njemački frazem *bellen wie ein Hund* nema veze sa semantičkim poljem *Komunikacija misli i osjećaja*, nego znači ‘kašljati’). Postoje, s druge strane i brojne sličnosti u značenju zoonimskih frazema s onomatopejskim glagolom kao sastavnicom u trima analiziranim jezicima. Hrvatski i ruski jezik, primjerice, na isti način opisuju ispuštanje neobičnih zvukova kod čovjeka, odnosno uspoređuju ga s glasanjem svinje. Kada je riječ o opisivanju emocionalnih stanja ljutnje i zadovoljstva, u svim trima proučavanim jezicima nalazimo jednake životinje i njihovo glasanje (frktanje kod mačke, siktanje kod zmije ili pak pređenje kod mačke). Iskazivanje nježnosti Hrvati, Rusi i Nijemci uspoređuju s gugutanjem golubova. Želi li se opisati čovjekovo brbljanje, ono se u trima jezicima najčešće uspoređuje s glasanjem peradi i/ili raznih ptica. Specifičnost je ruskog jezika da se frazem *каркать как ворона* odnosi na zloslutan čovjekov govor. U tome se vidi utjecaj simbolike vrane kao ptice koja najavljuje smrt, na značenje frazema s onomatopejskim glagolom kao sastavnicom. Zanimljiv je nadalje i ruski frazem *распитьидёмкаться как перепёлка* sa značenjem ‘uzastopno ponavljati rečeno’ i ‘uzastopno ponavljati da je vrijeme spavanja’. U značenje se toga frazema utkalo narodno vjerovanje da prepelica ponavlja riječi: *Спать пойдём! Спать пойдём! Под полог! Под полог!*

U suvremenom dobu informatizacije društva i čovjekova otuđenja od prirode, sljedeće je Boranićevo opažanje vrlo aktualno: „Tako biva, da u jezicima, koji su književnošću usavršeni, nalazimo znatno manje onomatopejskih riječi; nego u primitivnim jezicima; da ih više susrećemo u dijalektima, nego u literarnom jeziku, više u običnom, familijarnom, dječjemu govoru, nego u ozbiljnom i javnome“ (1909: 8). Ovaj rad je stoga pokušaj doprinosa u smjeru lingvističkog „vraćanja prirodi“.

LITERATURA

- Boranić, Dragutin. 1909. *Onomatopejske riječi za životinje u slavenskim jezicima*. Zagreb: Dionička tiskara.
- Marešić, Jela; Menac-Mihalić, Mira. 2008. *Frazeologija križevačko-podravskih kajkavskih govora s rječnicima*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Menac-Mihalić, Mira. 2005. *Frazeologija novoštokavskih ikavskih govora u Hrvatskoj: s rječnikom frazema i značenjskim kazalom s popisom sinonimnih frazema*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Školska knjiga.
- Menac-Mihalić, Mira; Menac, Antica. 2011. *Frazeologija splitskoga govora s rječnicima*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Mironova Blažina, Irina. 2013. Čovjek i životinja: onomatopejski uzvici u hrvatskom i ruskom jeziku. U: *Slavenski jezici u usporedbi s hrvatskim III*. Sesar, Dubravka (red.). Zagreb: FF press. 113–121.
- Mokienko 2007 = Мокиенко, Валерий М. 2007. Языковая картина мира в зеркале фразеологии. U: *Frazeologia a językowe obrazy świata przelomu wieków*. Chlebda, Wojciech (red.). Opole: Uniwersytet Opolski. 49–65.
- Nagórko, Alicja. 2004. Etnolingvistika i kulturemi u međujezičnom prostoru. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*. 30: 131–143.
- Raffaelli, Ida. 2009. *Značenje kroz vrijeme. Poglavlja iz dijakronijske semantike*. Zagreb: Disput.
- Visković, Nikola. 2007. Jezik i životinja. U: *Kulturni bestijarij*. Marjanić, Suzana; Zaradija Kiš, Antonija (red.). Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku – Hrvatska sveučilišna naklada. 355–371.
- Visković, Nikola. 2009. *Kulturna zoologija: Što je životinja čovjeku i što je čovjek životinji*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.

RJEČNICI

- Bagić, Krešimir. 2012. *Rječnik stilskih figura*. Zagreb: Školska knjiga.
- Fink Arsovski, Željka et al. 2006. *Hrvatsko-slavenski rječnik poredbenih frazema*. Zagreb: Knjigra. [HSRPF]
- Kozlova 2001 = Козлова, Татьяна В. 2001. *Идеографический словарь русских фразеологизмов с названиями животных*. Москва: Дело и Сервис.
- Mokienko; Nikitina 2008 = Мокиенко, Валерий М.; Никитина, Татьяна Г. 2008. *Большой словарь русских народных сравнений*. Москва: ЗАО «ОЛМА Медиа Групп».
- Walter, Harry. 2008. *Wörterbuch deutscher sprichwörtlicher und phraseologischer Vergleiche. Teil 1*. Hamburg: Verlag Dr. Kovač.

ZUSAMMENFASSUNG

LAUTMALERISCHE VERBEN ALS KOMPONENTEN IN KROATISCHEN, RUSSISCHEN UND DEUTSCHEN ANIMALISTISCHEN PHRASEOLOGISMEN

Die vorliegende Arbeit beschäftigt sich mit kroatischen, russischen und deutschen animalistischen Phraseologismen (und/oder phraseologischen Okkasionalismen) mit lautmalerischen Verben als Komponenten. Der Gegenstand der animalistischen Phraseologie sind Phraseologismen mit Tierbezeichnungen, d.h. solche Phraseologismen, die eine Tierbezeichnung als wenigstens eine der Komponenten haben. Da das Verb die häufigste Wortklasse ist, die von lautmalerischen Rufen und anderen Lautäußerungen der Tiere deriviert wird, steht seine phraseologische Fruchtbarkeit im Rahmen der animalistischen Phraseologie im Mittelpunkt dieser Arbeit. Sie stellt eine Art Fortsetzung der Forschung dar, die Irina Mironova Blažina in ihrem Text *Čovjek i životinja: onomatopejski uzvici u hrvatskom i ruskom jeziku (Mensch und Tier: lautmalerische Rufe im Kroatischen und Russischen)* machte. Die in der angeführten Arbeit aufgelisteten Verben werden hier als Komponenten von kroatischen und russischen Phraseologismen analysiert. Für den deutschen Teil des Korpus soll man zuerst die Äquivalente für diese Verben finden und im zweiten Schritt dann die Phraseologismen erforschen.

Schlüsselwörter: *animalistische Phraseologie, lautmalerische Verben als Komponenten von Phraseologismen, okkasionelle Phraseologismen, Kroatisch, Russisch, Deutsch*

IRENA STRAMLJIČ BREZNIK
FILOZOFSKA FAKULTETA UNIVERZE V MARIBORU
MARIBOR, SLOVENIJA
irena.stramljic@um.si
<https://doi.org/10.17234/9789531755139.2>

ZAKAJ SE SLOVENCİ NERADI ISTOVETIMO S SVOJO KOKOŠKO?

Zemljevid Slovenije spominja na kokoš in prav ta naravna danost je bila domiselno izkoriščena 1996, ko je nastala nekoč ena najbolj obiskanih slovenskih spletnih strani z imenom *Mat'Kurja*, ki jo je v podobi kure v slovenski narodni noši oblikoval ilustrator Tomaž Lavrič. Čeprav se živali iz pomenskega polja perutnina neredko uporabljajo kot državni simboli, maskote športnih klubov in podjetij, se Slovenci s kokošjo neradi identificiramo, niti je nismo razvili v dovolj razpoznavni atribut slovenskega turizma. Kje so vzroki? Odgovor se skriva najverjetneje v dejstvu, da smo Slovenci v zvezi najpogostejšimi leksemi v sinonimnem nizu *kokoš*, *kura*, *koklja*, *puta* in *putka* za pomen 'velika domača ptica s kratkim vratom in močnim telesom' na podlagi enostavnih kognitivnih shem, imenovanih predsodki in stereotipi, za poimenovano žival oblikovali več negativnih kot pozitivnih semov kolektivne ekspresije. To potrjujejo tudi številnejši frazemi te besedne družine z negativno kot pozitivno konotacijo.

Ključne besede: *frazeologija, živalski frazemi, konotacija, korpusna analiza, turistična identiteta*

1 Uvod

1.1 Zemljevid Slovenije spominja na kokoš in prav ta naravna danost je bila domiselno izkoriščena 1996, ko je nastala nekoč ena najbolj obiskanih slovenskih spletnih strani z imenom *Mat'Kurja*. Njen zaščitni znak je bila kokoš v slovenski narodni noši, ki jo je oblikoval ilustrator Tomaž Lavrič. Čeprav se živali iz pomenskega polja perutnina neredko uporabljajo kot državni simboli (npr. galski petelin), maskote športnih klubov (petelin angleškega nogometnega kluba Tottenham) in zaščitni znak podjetij (nekoč prepoznaven Podravkin petelin na jušnih koncentratih), se Slovenci s kokošjo neradi identificiramo, niti je nismo razvili v dovolj razpoznavni atribut slovenskega turizma.

1.2 Kje so vzroki? Verjetno ni naključje, da je v omenjenih primerih identifikacijsko vlogo prevzel petelin, tj. po izgledu privlačnejši kokošji samec z živobarvnim perjem, razkošnim repom, z živo rdečim bradljem in grebenom. Zaradi atraktivnega fizičnega izgleda in obnašanja se mu pripisujejo lastnosti, kot so ponos, bahavost, domišljavost in bojevitost. Po ljudskem verovanju pa petelin s petjem lahko napoveduje smrt, je metafora za ogenj (*rdeči petelin*) in s svojim petjem velja v kmečkem okolju za zgodnjega znanilca novega delovnega dne. V primerjavi s petelinom je kokoš mnogo

manj opazna po svoji zunanosti, čeprav je v marsičem koristnejša od svojega samca, saj skrbi za nov kokošji zarod in tudi v prehrani človeka je pomembnejša, saj mu nudi jajca, znana pa je tudi krepčilna moč kokošje juhe.

2 Sinonimni niz in korpusna raba

2.1 Za pomen 'velika domača ptica s kratkim vratom in močnim telesom' se v slovenščini najpogosteje po *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* (1998; v nadaljevanju SSKJ) uporabljata *kokoš* in *kura*, ki ju *Slovenski pravopis* (2001) vendarle hierarhizira tako, da je *kokoš* nadrejen sinonim. Kot ljubkovalnica nastopa tudi *puta*; vsa poimenovanja pa imajo še možne modifikacijske tvorjenke *kokoška*, *kurica*, *putka*, *putkica*. Za samico, ki vali piščeta, je ustaljen izraz *koklja* in manjšalnica *kokljica*. Med pridevniškimi členi besedne družine pa prevladujeta *kokošji*, *kurji*, *kokljin* in *putin* z možnimi pridevniškimi oblikami iz naštetih modifikacijskih tvorjenk. Leksemska pestrost pa s tem še ni izčrpana, saj v slovenščini najdemo še več narečnih, ljubkovalnih, otroških in šaljivih sopomenskih izrazov (Keber 1996: 138): *ciba*, *cibka*, *čiba*, *čibika*, *čibka*, *čopka*, *čuča*, *čučika*, *čučka*, *čura*, *čurika*, *čurka*, *jarica*, *jarčka*, *kočka*, *koka*, *kokica*, *kokodajca*, *kokodajsa*, *kokodajska*, *kvočka*, *kvoka*, *kvokača*, *kvoklja*, *pipica*, *pipika*, *piška*. Tudi dialektološke raziskave potrjujejo, da si v slovenskih narečjih konkurirata leksema *kokoš* in *kura*, vsi drugi so redki in variantni. Z izrazom *kura* se oddaljujemo od južnoslovenskih in bližamo vzhodno- in zahodnoslovenskim jezikom, zato je danes pogostejša raba *kokoši* razumljiva s stališča interferenčnih vplivov bližnjih južnoslovenskih jezikov, čeprav je leksem *kura* po slovenskih narečjih bolj razširjen (Smole 2005: 269–284).

2.2 Živost slovarskih leksemov smo preverili v treh korpusnih virih, in sicer v milijardnem korpusu slovenščine Gigafida, v njegovi uravnoteženi različici Kres ter v specializiranem korpusu turističnih besedil TURK (Mikolič et al. 2009). Pri tem velja opozoriti, da relevantnih pojavitev ne dobimo za tiste lekseme, ki tvorijo homonimno ali enakoizrazno razmerje, in sicer velja to za *kura*¹ 'dieta', *puta*² 'brenta', kamor se uvrščajo še v korpusih najdene enakopisnice za hr. *put*, prislov npr. tri *puta*, samostalnik *puto* 'kip', priimek *Puto* in citatni izraz *output* 'rezultat, učinek' ter pridevnik *putin*, ki se enači še s pojavnico *Putin*, zamejitev zgolj na pridevnik pa rezultatov sploh ne da. Korpusi namreč niso stoddostno razdvoumljeni in dobimo le skupni seštevek vseh pojavnic ne glede na pomen, živost ali neživost, občno ali lastno ime; v primeru *putin* celo ne glede na besedno vrsto. Število nerazdvoumljenih pojavnic je zato označeno z nadpisano zvezdico.

Preglednica 1. Pojavnost leksemov v korpusu Gigafida, Kres in TURK

Pojavnica	Gigafida	Kres	TURK
<i>kokoš</i>	10 923	1330	44
<i>kokoška</i>	1889	262	4
<i>kura</i> ¹ in <i>kura</i> ²	*10687	*1094	/
<i>kurica</i>	64	7	/

<i>puta</i> ¹ in <i>puta</i> ² in drugo	*1743	*160	*7
<i>putka</i>	364	108	/
<i>putkica</i>	4	/	/
<i>kokošji</i>	2502	339	/
<i>kurji</i>	5423	581	4
<i>putin</i> in <i>Putin</i>	*20 676	*545	/
<i>putkin</i>	2	2	/

3 Pogostost leksemov sinonimnega niza in njihova frazeotvornost

3.1 S stališča etimologije (Snoj 2003: 289, 290, 335, 596) sta poimenovanji *kokoš* in *koklja* izpeljani iz onomatopej, ki posnemata oglašanje; *puta* iz vabnega klica *put-put*; *kura* pa iz moške oblike **kūr̥* 'petelin', s pomenom 'kdor vpije, kriči'. Čas prvega zapisa v slovenščini sega v 16. stoletje za leksema *kura* in *kokoš* in v 18. stoletje za *kokolja* in *puta*.

Če upoštevamo *Slovar slovenskih frazemov* (2011) Janeza Kebra, ugotovimo, da sta iz niza nemodifikacijskih sinonimnih poimenovanj v njem zajeti samo dve slovarski iztočnici, in sicer le samostalnika *koklja* in *kura* (Keber 2011: 351, 438), ne pa tudi *kokoš* in *puta*. To navaja na sklep, da *kokoš* ni tako tipično frazeotvorna, raba samostalnika *puta* pa je omejena na pregovor.

3.2 Korpusni podatki iz Gigafide to potrjujejo, saj iskalni pogoji za nekaj izbranih frazemov izločajo leksem *kura* kot najpogostejšo sestavino (npr. *kura*, *najti*, *zrno* (118); *kura*, *spati* (127); *kura*, *brez*, *glava* (113); *polit*, *kura* (16); *moker kura* (13); *kura ali jajce* (137). Variantno sestavino *kokoš* pa v istih frazemih srečamo zelo redko (npr. *kokoš*, *najti*, *zrno* (2), npr. *Če se nekoliko pošalim: tudi slepa kokoš zrno najde*; *kokoš*, *spati* (17), npr. */.../ je za lepši in svež videz treba hoditi spat s kokošmi ter vstajati, ko zapojejo petelini*; *kokoš*, *brez*, *glava* (28), npr. */.../ se mi je zdelo, da letamo po igrišču kot kokoši brez glave*; *polit*, *kokoš* (1): *Oči se je počutil kot polita kokoš*; *moker kokoš* (2): *Palme so bile videti kot mokre ali oskubljene kokoši*; *kokoš ali jajce* (78): *Pa saj ne veš, kaj je prej, kokoš ali jajce*.

Pregovor s sestavinama *puta* (*Iz česar jasno sledi, da je treba za zmeraj odpraviti tudi pregovor jajce več kot puta ve* (otroci so pametnejši od staršev)) oz. *putka več kot pišče ve* (*»Kdaj je že pišče več vedelo kot putka!«*) se za vsako sestavino v milijardnem korpusu pojavi le po enkrat.¹

3.3 Iz korpusa razvidni frekvenčni podatki kljub nerazdvoumljenosti leksema *kura* vendarle omogočajo sklepanje, da je pogostejši leksem *kokoš* kot *kura*. Toda hkrati preverjanje sestavinske zapoljenosti nekaterih frazemov z obema variantama pokaže, da je

¹ Iz teh podatkov je posledično pričakovana tudi tipična frazeološka raba pridevnika *kurji* (Keber 2011: 441): *dobiti kurjo kožo*; *dregniti v kurje oko*; *imeti kurjo kožo*; *imeti kurjo pamet*; *kurja polt oblije koga*; *pot se vleče kot kurja čreva*; *stopiti komu na kurje oko*; *debel kot kurje jajce*; *kurja smrt*, *kurji britof* itd., ki jih v prispevku ne obravnavamo.

v njih pogostejši leksem *kura*. Tovrstni neobstoj korelacije med siceršnjo frekvenco leksema in njegovo pogostnostjo v frazemu dejansko potrjuje dejstvo, da v frazeologiji govorimo o skrajno omejeni povezovalnosti oz. monokolokabilnosti sestavin, korpusni pristop pa povezovalnost kot preverljivo merilo le eksplicira (Gantar 2007; Kržišnik 2010: 87).

4 Frazemi s sestavinami *kura*, *kokoš*, *koklja* in *puta* glede na pozitivno ali negativno konotacijo

4.1 Temeljna lastnost frazemov je konotativnost, ki je, kot navaja Ristićeva (2004: 22–23) po Apresjanu, poseben tip pragmatične informacije, povezane s kulturnimi predstavami in tradicijo, gre namreč za oceno poimenovanega, ki je kolektivno sprejeta. Konotacije so še posebej pogoste za specifične skupine besed, kot so npr. poimenovanja za telesne dele, fizično delo in tudi za živali. Čeprav so konotativni semi (nekateri jih imenujejo implicitni ali potencialni semi oz. semi kolektivne ekspresije) nebitveni za osnovni pomen leksema, pa vendar predstavljajo semantično jedro za prenesene pomene in s tem tudi frazeme. Gre namreč za kolektivno pripisane lastnosti, npr. živalim ali rastlinam, čeprav to pogosto ni objektivno preverljivo (npr. *goska je neumna*), a postanejo izhodišče za poimenovanje ljudi s takimi lastnostmi (*goska* 'neumna, domišljava ženska'). Prav zaradi neobjektivnih meril so lahko ekspresije od jezika do jezika različne, npr. poimenovanje osebe s *teletom* v srbsščini in slovenščini pomeni 'neumna oseba', v norveškem jeziku pa menda 'lepa oseba' (Dragičević: 2007: 72–73).

4.2 Konotacija je vselej bipolarna in se giblje na osi pozitivno oz. negativno. V skladu s tem bomo pri frazemih s sestavinami *kura/kokoš*, *koklja* in *puta/putka* izpostavili pozitivne ali negativne motivirajoče seme, od katerih je odvisna konotacija frazemov. Gradivno bomo izhajali le iz največjega korpusa Gigafida in izpostavili zgolj nekaj najbolj reprezentativnih zgledov.

4.2.1 Najprej bomo predstavili pozitivne seme, čeprav jih je malo in še ti so večinoma povezani s *kokljo*, tj. kokošjo, ki vali ali vodi piščance, torej gre za materinstvo. Kot pozitivna se kaže tudi velika reproduktivna sposobnost kokoši in vztrajno valjenje. Deloma pa lahko v to skupino štejemo evfemistično vlogo kletvic, v katerih nastopajo *kokoš*, *kura* ali *koklja*, ki na šaljiv način omiljujejo sicer negativno konotacijo, saj z njimi manj grobo zavračamo sogovornika.

4.2.1.1 Med odlikami koklje je vztrajnost, saj mora zelo dolgo sedeti na jajcih in jih greti, da se izvalijo piščanci. To kažejo maloštevilne (skupno le 6) pojavitve frazema (*čepeti*, *sedeti*) kot (*koklja, kura*) [na jajcih]²: /.../ na tistem, kar ga imajo, pa *sedijo kot koklja na jajcih*. – *Tistim, ki tega nočemo (ali si ne upamo), ne preostane drugega, kot da – podobno kot štiričlanske družine, ki se več let stiskajo v garsonjerah – kot kura na jajcih čepimo na svojih nepremičninah in čakamo /.../.*

² Uporaba okroglih oklepajev za variantne in oglatih za fakultativne sestavine je povzeta po SSF (Keber 2011: 10).

4.2.1.2 Izleganje jajc kot znak rodnosti je sem, ki je našel tudi frazeološko izrazitev, saj se pogosto reče, da je nekaj *kokoš/kura, ki nese zlata jajca*, tj. prinaša korist ali velik dobiček. Korpus potrjuje 215 takih pojavitev: *Microsoft je kokoš, ki nese zlata davčna jajca*. – *Ta država genialno davi kokoši, ki nesejo zlata jajca, in taista jajca pričakuje od jalovih kokoši*. – *Trgovci so namreč zavohali kokoš, ki nese zlata jajca*. – *Kako jo spremeniti v kuro, ki bi nesla zlata jajca?*³

4.2.1.3 Tudi materinski čut in zaščitniškost kokelj sodita med pozitivno konotirane frazeme. Razširjeno korpusno iskanje po besedni okolici pa pokaže več kot 20 pojavitev z različnimi variantami, ki jih bomo podrobneje predstavili le pri tem zgledu: *Skrbela bom zanje kot koklja varuje svoja piščeta*. – *Nad asfaltno bazo bdim bolj skrbno kot kakšna koklja nad piščeti*. – *Hahljal se je kot koklja nad piščeti*. – *“Kolikokrat sem hotel zbrati svoje otroke, kakor zbira koklja svoja piščeta pod peruti, pa niste hoteli.”* – */.../ občutek trdnosti in ob katerem se ne bi počutila kot koklja s piščetom*. – *Tako zgrožen v poltemi, podoben piščetu brez koklje, klečim na pručici*. – *Okoliške vasice so ždele v varnem zavetju narave, kot piščeta pod kokljo*. – *Otroci smo bosí in napol goli hodili za gospo in mamó kot piščeta za kokljo*. – *Stisnila se je k njemu kot pišče h koklji in naslonila glavo na njegovo ramo*. – */.../ pa še to je nujno treba dodati, da so se tam naokrog kot piščeta okrog koklje zgrnili razni nočni bari*. – *Rojena voditeljica je, potniki se je od jutranje telovadbe na lidu naprej držijo kot piščeta koklje*. – *In kot kokoš nad piščeti skrbeli za zaposlene in bdeli nad njimi*. – *Če živi v stanovanjih v središču, nad butiki in lokali kot koklja nad piščeti in oddaja stanovanja mirnim študentkam*.

Čeprav prevladujejo frazemi s pozitivnim pomenom, se pokaže, da je pretirana zaščitniškost lahko tudi škodljiva lastnost: – *Jasno, razvajaš kot koklja svoje pišče!* – »*To je samo materinska ljubezen, zaradi katere vse to govoriš, kot kakšna koklja piščetu,*« sem precej živčno rekla.⁴

4.2.1.4 Med pragmatičnimi frazemi (Jakop 2006) je z oznako šaljivo tudi *naj (koklja, kura) brcne koga* 'izraža podkrepitev trditve', ki je evfemizem, saj olepševalno govori o negativnem vrednotenju. V tem primeru predstavlja omiljeno in s tega stališča za javno rabo primernejšo kletvico v primerjavi s katero izmed bolj grobih. Skupno število pojavitev je blizu petdeset, zato bomo izpostavili le tri korpusne reprezentativne zglede: *Kletvici jebem ti sunce! in da bi te koklja brcnila! delujeta po istem mehanizmu*. – *Če to ni nezainteresiranost za promocijo, naj me koklja brcne!* – *Če pa to ni za značko, naj me kura brcne!*

Sopomenski je še frazem *da bi te kura piknila/pičila*, ki pa ostaja brez potrditve tudi v milijardnem korpusu, kar si razlagamo kot pomanjkljivost korpusa, saj je frazem še v rabi kot evfemizem. Kot ponazorilo pa dajemo nekoliko starejši zglede: *Samo naši*

³ Korpusna raba kaže tudi primer odstopanja, ko je pridevnik *zlat* ob *kokoši*: *Dejstvo je, da Telekom Slovenije ni zlata kokoš, ki nese jajca*.

⁴ Verjetno je tudi previdnost *koklje* ali *kokoši*, ko se premakne iz gnezda z jajci, vzrok za frazem *hoditi kot po jajcih* 'previdno, počasi', vendar korpus frazema v obliki *hoditi kot kura po jajcih* ne potrjuje.

dravski mlinarji so do sedaj dobili toliko, da so svoje mline zaprli, pa nočejo mleti. **Kura naj jih pikne.** Seveda je radi tega razburjenje velikansko (Narodna slova, 23. 4. 1932).

4.2.1.5 Obrobno omenimo še šaljive, omiljevalne, blage in redko pojavljajoče se kletvice, ki so dejansko idiomatske besede in ne več frazemi, saj ne izpolnjujejo frazeološkega kriterija najmanj dvobesednosti oz. gre pri njih za zakrito dvobesednost (Kržišnik 2010: 87), tipično za sklopljene medmete s sestavino *kura* in *kokoš*: **matkurja** (Običajno razumem. Tole o odpustu za greh, pa, **matkurja**, da ne.)⁵ in **prmojkokoš** (Sila redke so rožice, ki se kar izgube v bujnem plevelu tujerodnih kletvic, s katerimi si pomagamo predvsem v jezi in besu – naštejmo nekaj domačih: hudič, preklet, **prmojkokoš**, **prmejduš**, **primojdunaj**, **krščen matiček**, **krucifiks**.) in **prmejkokoš** (**Prmejkokoš!**).

4.2.2 Kot kaže, a ne preseneča, so negativni semi, povezani s *kokošjo*, frazeološko še produktivnejši.

4.2.2.1 Brezglavost, paničnost, neorganiziranost so relativno pogosto ufrazemljeni. Zveza **kot kura brez glave** ima namreč preko osemdeset pojavitev. Tipični kolokatorji so v glavnem glagoli premikanja: *tekati/teči* (*Tako je še najbolje, da tekaš okoli kot kura brez glave.*), *letati/leteti* (*Velik problem so tudi nivojski prehodi in ljudje, ki kot kure brez glave letajo čez.*), *skakati* (**Kot kura brez glave sem skakal po travniku gor in dol**), *hoditi* (*Ti prekleti pešci, povsod jih je polno. Hodijo kot kure brez glave!*), *trzati* (*Nehal je dihati, samo še trzal je kot kura brez glave.*) in *poleteti* (*Velik del kupcev bo v prodajne salone »poletel kot kura brez glave«.*). Možne pa so še pojavitve tudi ob drugih, posameznih primerih glagolov, kot so: *biti*, *reagirati*, *noreti*, *delovati*, *iskati* ipd.

4.2.2.2 **Mokra** (13 pojavitev), **polita** (17 pojavitev) ali **oskubljena kokoš/kura** (68 pojavitev) zbuja slab fizični in usmiljena vreden izgled: *Brane pogledoval oba prijatelja, ki sta bila videti kot polita kuri.* – *Oči se je počutil kot polita kokoš.* – *Delovno vzdušje je kot v rajnem socializmu: pet gostincev poklapano, kot mokre kure, sedi za mizo.* – */.../ naju je peljal k Vltavi in naju gola kot oskubljeni kuri porinil v ledeno mrzlo vodo.* – *Po petih letih prekrasnega sodelovanja sem prišla iz frizerskega salona kot oskubljena kokoš in se tja nikoli več vrnila.* – *Palme so bile videti kot mokre ali oskubljene kokoši.*

4.2.2.3 Iz pregovora **Tudi slepa kura včasih zrno najde** je nastal dvodelni primerjalni frazem (Fink-Arsovski 2002: 12, 19) s strukturo B (primerjalni veznik) + C (primerjalna besedna zveza): **kot slepa kura zrno**, v katerem ni nujno vselej tudi glagol *najti* kot primerjana beseda. Pomensko pa govori o človeku, ki z nečim sicer uspe, a po naključju. Pojavitev tega frazema potrjuje 26 konkordanc z iskalnim pogojem *kot slepa kura*, npr.: *Ne mislite si, da boste preživeli kot slepa kura, ki mogoče res najde kako koruzno zrno.* – *Vsakič znova bi kot slepa kura raziskoval prostore in predale, preden bi našel, kar iščem.* – *Kako lahko sledite kot slepe kokoši enemu takemu sindikalistu?*

⁵ Večina pojavnic je sicer povezanih z imenom spletnega iskalnika *Mat'Kurja*.

4.2.2.4 Značilno kaotično brskanje kokoši s kremplji vsevprek po zemlji ali gnoju se je ohranilo v frazemu **brskati kot kura na gnoju** (*A, ko jo vidi, kako kot kura na gnoju brska za njenim petelinom, je konec.*). Zelo verjetno se je slika vidno neurejenih potez s kremplji na tleh prenesla na predstavo o nečistljivi, grdi pisavi, saj pravimo **pisati ali kracati kot kura** (4 pojavitve): »*Zakaj kracamo kot kure?*« – *Tudi tvoj piše kot kura?*

4.2.2.5 Očitno v današnji storilnostno naravnani družbi tudi zgodnje odhajanje spat ni zaželeno lastnost, ki je značilna za kokošji rod. Iskanje po ključnih sestavinah z, *kura, spati* potrdi 49 pojavitvev: *Čeprav zaradi narave dela ponavadi vstaja sredi noči, ne hodi s kurami spat.* – *Aleksander /je/ vaje nočnega življenja, Bračko pa »iti s kurami spat.«* – *Prva ga je opazila teta, ki še ni šla k počitku, saj ne hodi s kurami spat. Zvečer sicer niso imeli navade dolgo posedati. Lahko bi rekli, da so hodili s kurami spat.*

4.2.2.6 Frazem **[še] kure bi se smejale komu/čemu** 'biti kaj zelo neumno smešno' (3 pojavitve) po Kebrovi razlagi (2011: 440) temelji na tem, da veljajo kure za neumne, preproste in naivne živali: *Včasih pa res kaj takega napišeš, da bi se ti še kure smejale.* – *Saj se ti bodo še kure smejale!* – *Pa saj se nam še kure smejijo, no!*

4.2.2.7 Zelo negativno pa je poimenovanje **stara kura** (21 pojavitvev) ali **stara koklja** (19 pojavitvev) za žensko, saj nosita slovarski kvalifikator nizko: *Naj se že enkrat ta stara kura umakne. Naj se neha prerivati na levo in na desno!!* – *Ne moreš verjet, da so te stare koklje tako naivne. Danes že osnovnošolci poznajo internetne pasti.*

4.2.3 Potrebno je omeniti vsaj še dve sestavinsko relevantni frazeološki strukturi, ki pa nista nosilca ne pozitivne ne negativne konotacije, izhajajoče iz lastnosti te živalske vrste.

4.2.3.1 Na ironičen način je s prisposodobom med **piščetom** oz. **jajcem** in **kokošjo** v pregovoru izražen odnos med starimi in mladimi v smislu, da mladi premalo cenijo znanje in izkušnje starejših, ki je tudi korpusno potrjen z dvema pojavitvama: *Iz česar jasno sledi, da je treba za zmeraj odpraviti tudi pregovor jajce več kot puta ve (otroci so pametnejši od staršev).* – *Se lahko tudi pri ustanavljanju pokrajine Posavje potrdi izrek, da lahko piščice ve več kot kura?*

4.2.3.2 Da pogoste dileme o primatu ali prvenstvu česa rešujemo s prisposodobom **kure ali jajca** (137 pojavitvev) oz. **kokoši ali jajca** (78 pojavitvev), nam zgovorno potrjujejo številne rabe, npr.: *Pri tem se je povsem odveč spraševati, ali je bila prej kura ali jajce, torej, ali je bil muzej poln zaradi kavarne ali kavarna zaradi muzeja.* – *Bližnji vzhod ali Irak, kokoš ali jajce – kaj je bilo prej?*

5 Zakaj kokoš ni identitetni potencial slovenskega turizma?

5.1 Iz predstavljenih frazemov lahko že na prvi pogled ocenimo, da količinsko prevladujejo tako po raznolikosti semov kot pri pojavitvah tisti, ki imajo negativno konotacijo. Za **kokoš** veljajo torej določeni negativni stereotipi, skupinsko veljavne, stabilne, enostavne in posplošene kognicije (Musek 1994: 27), ki ne temeljijo na logično in empirično utemeljenih presoajah. Podobno ugotavlja tudi Ivana Vidović Bolt (2007: 422), da resnične lastnosti živali nimajo nič skupnega s takimi predstavami govorcev, ki se odražajo v frazeologiji in preko katerih se pogosto izraža negativizem iz človekovega sveta.

5.2 Z analizo konkordanc v korpusu Gigafida in TURK, v katerem se kot kolokatorja pojavita *kokoš/kura* in *Slovenija*, ki ju družijo zunajjezikovna danost, tj. potek meje, ki spominja na obris kokoši, je dokazano, da so tudi v tej povezavi pozitivne konotacije v manjšini in jih lahko strnemo na naslednje najdene primere: (a) poštna znamka leta 2000 s podobo nogometne žoge, ki jo vali bela kokoš; (b) obris kokoši najde svoje mesto v grbu zveze Študentskih klubov Slovenije; (c) avtocesta v smeri vzhod–zahod je simpatično poimenovana kot povezava med možgani (vzhod) in nogami (zahod) naše male kure (Slovenije); (č) šaljiva razlaga vijugaste meje in kokošje podobe z žganjem, Kardeljem in Bakaričem; (č) pozitivno konotirana parafraza mala kokoška (Slovenija).

Toda še več je primerov, ko je Slovenija kot kokoš negativno konotirana: (a) Slovenija je kot kura, ki koplje po preteklosti; (b) slepa kura (Slovenija) praviloma zrna ne najde, npr. v zvezi NATO; (c) negativno konotirana parafraza mala kura; (č) oblika meje je vir prekletstva; (d) kokoš je plen, nikoli plenilka; (e) Slovenija je čepeča, pasivna kokoš (v evropski politiki); (f) čepeča kokoš, ki varno greje javne uslužbenke.

5.3 Na to, da je kokoš neprimerni identitetni potencial slovenskega turizma pa neposredno opozarjata tudi naslednja besedilna izseka:

Korpus TURK (Vir: Delo turizem, 2008):

*Te dni smo praznovali ne-vem-katero obletnico Sigmunda Freuda in treba si bo priznati, da vse naše tegobe s »prepoznavnostjo« niso toliko posledica zgodovinskih okoliščin kot neke elementarne odsotnosti samozavesti. Dober, samozavesten slikar pristopi k platnu in odločno nakaže konture petelina, mi pa smo iz svoje države obotavljivo in sramežljivo ustvarili kokoš. **Le kdo hodi »na turizem« v kokošnjak, raje gre na petelinje boje! Saj bi tisti »kuri« navsezadnje lahko samo dorisali tribarvni greben, pa še ponosen rep čez Tržaški zaliv in plinski terminal vse do Drnovškove točke 5 – in to bi bilo to!***

Korpus Gigafida (Vir: Revija Bukla, 2007):

*Zadnjič me je znanec iz Nemčije spraševal, **kako da za predstavitev Slovenije tolikokrat uporabimo kokoš.** Začelo se je na lutkarskem festivalu, ampak tam vsaj duhovito. Sledila je domača stran na internetu in zdaj se pernata Slovenija pojavlja že na prospektih. Potem sem mu po zemljevidu kazal, kako hecne in zgovorne oblike imajo naše meje, a je še vedno zmajeval z glavo. **Kuro poznaajo prav vsi narodi in kolikor je meni znano, je nikjer ne jemljejo kot kakšen poseben simbol bistrosti in pameti – čeprav je tudi res, da se ljudski glas velikokrat moti in kateri od živali že stoletja dela nagnusno krivico.***

LITERATURA

- Dragičević, Rajna. 2007. *Leksikologija srpskog jezika*. [izd. 1]. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Fink-Arsovski, Željka. 2002. *Poredbena frazeologija: pogled izvana i iznutra*. Zagreb: FF press.
- Gantar, Polona. 2007. *Stalne besedne zveze v slovenščini: korpusni pristop*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Jakop, Nataša. 2006. *Pragmatična frazeologija*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Keber, Janez. 1996. *Živali v prisposodbah 1*. Celje: Mohorjeva družba.
- Kržišnik, Erika. 2010. Idiomska beseda ali frazeološka enota. *Slavistična revija*. 58/1: 83–94.
- Musek, Janek. 1994. *Psihološki portret Slovencev*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Ristić, Stana. 2004. *Ekspresivna leksika u srpskom jeziku: teorijske osnove i normativno-kulturološki aspekti*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU.
- Smole, Vera. 2005. Leksika, nanašajoča se na perutnino. V: *Arealna lingvistika: teoriji i metodi: materijali od naučnata konferencija po povod petгодиšnjinata od smrtta na Božidar Vidoeski*. Topolinska, Zuzanna (red.). Skopje: Makedonska akademija na naukite i umetnostite. 269–284.
- Vidović Bolt, Ivana. 2007. Metaforika zoonima u hrvatskoj frazeologiji. V: *Kulturni bestijarij*. Marjanić, Suzana; Zaradija Kiš, Antonija. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku – Hrvatska sveučilišna naklada. 403–424.

SLOVARJI

- Keber, Janez. 2011. *Slovar slovenskih frazemov*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika z Odzadnjim slovarjem slovenskega jezika in Besediščem slovenskega jezika z oblikoslovnimi podatki*. Ljubljana 1998. Elektronska izdaja na plošči CD-ROM.
- Slovenski pravopis*. 2001. Toporišič, Jože (red.). Ljubljana: ZRC, ZRC SAZU.
- Snoj, Marko. 2003. *Slovenski etimološki slovar*. [izd. 2]. Ljubljana: Modrijan.

SPLETNI VIRI

- Gigafida*: Korpus slovenskega jezika. <http://www.gigafida.net>. Datum dostopa: april 2014.
- Kres*: Korpus slovenskega jezika. <http://www.korpus-kres.net/> Datum dostopa: april 2014.
- Korpus TURK: Mikolič, Vesna (vodja projekta, avtor); Beguš, Ana; Volk, Jana; Dukič, Davorin; Koderman, Miha. 2009. *Turistični korpus: [večjezični korpus turističnih besedil]*. Koper: Univerza na Primorskem. <http://turk.upr.si/> Datum dostopa: april 2014.

SUMMARY

WHY THE SLOVENES DO NOT LIKE TO IDENTIFY WITH THE HEN SHAPE OF THEIR COUNTRY?

The map of Slovenia resembles a hen. This characteristic was used in a clever way in 1996, when the illustrator Tomaž Lavrič created a hen wearing the Slovene national costume for the website named *Mat'Kurja*, which was one of the most visited Slovene websites at that time. Animals from the semantic field of poultry are commonly used as symbols, e.g. as state symbols, as mascots of sports clubs, or businesses. However, the Slovenes are reluctant to identify with the hen shape of their country, and it has not been developed into a recognizable symbol of Slovene tourism. What are the reasons for that? The answer probably lies in the fact that the Slovenes associate the meaning of 'a big domestic bird with a short neck and strong body' expressed through the set of synonyms *kokoš*, *kura*, *koklja* and *putka* mostly with its negative rather than positive senses. This is reflected in the large number of Slovene idioms involving hens with a negative connotation, as opposed to the smaller number of idioms involving hens with a positive connotation.

Key words: *idioms, animal idioms, connotation, corpus analysis, tourist identity*

IVANA ČAGALJ
FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU
ZAGREB, HRVATSKA
icagalj@ffzg.hr

MILINA SVÍTKOVÁ
FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA KOMENSKOG U BRATISLAVI
BRATISLAVA, SLOVAČKA
milina.svitkova@uniba.sk
<https://doi.org/10.17234/9789531755139.3>

TIPOLOGIJA FRAZEOLŠKE EKVIVALENCIJE NA PRIMJERU HRVATSKIH I SLOVAČKIH FRAZEMA S IHTIONIMSKOM SASTAVNICOM

Polazeći od konvergentnih tipologija međujezične ekvivalencije razrađenih u hrvatskoj i slovačkoj frazeologiji, u radu se definiraju i analiziraju oblici podudarnosti hrvatskih i slovačkih frazema s ihtionimskom sastavnicom. S obzirom na stupanj istovrijednosti strukturnih, semantičkih, funkcionalno-stilističkih i dr. obilježja frazeoloških jedinica, razlikuju se četiri osnovna tipa ekvivalencije: (i) potpuna, (ii) djelomična, (iii) samo semantička i (iv) nulta. Osim višeslojne analize frazeološke ekvivalencije odabranoga korpusa, pozornost se posvećuje i kontrastiranju kulturoloških uvjetovanosti ihtionimskih frazeoloških fondova hrvatske (mediteranske, maritimne) i slovačke (srednjoeuropske, kontinentalne) jezične zajednice. Potonja se kulturološka diferenciranost prvenstveno reflektira u nacionalno i lokalno specifičnim frazemima s hiponimskom ihtionimskom sastavnicom, odnosno, u frazeološkim strukturama koje sadrže naziv određene morske ili riječne ribe, dok hiperonimski dio korpusa uglavnom predstavljaju frazemi koji su potpuni ili djelomični ekvivalenti i dio internacionalnoga frazeološkog fonda.

Ključne riječi: *frazem, ihtionimska sastavnica, ekvivalencija, hrvatska frazeologija, slovačka frazeologija*

1. Uvodna bilješka o frazeološkoj ekvivalenciji

Na temelju leksikografske, translatoške i lingvodidaktičke refleksije o asimetričnosti frazeoloških fondova pojedinih jezika te interdisciplinarnih kontaktnolingvističkih istraživanja, u okviru frazeologije konstituiralo se posebno područje kontrastivnih analiza čijim je središnjim pojmom upravo ekvivalencija. Pod potonjom se kategorijom općenito podrazumijeva odnos dvaju ili više lingvističkih entiteta koji se na temelju postojanja (kompleksa) relevantnih zajedničkih obilježja konceptualiziraju kao istovrijedni u određenom aspektu (usp. npr. Dolník 1999: 47).

Polazištem kontrastiranja frazema različitih jezika prije svega su formalna i semantička struktura, ali i dubinska slika uspoređivanih jedinica. Osim sukladnosti na planu

izraza i značenja,¹ ključnim čimbenikom u tipologiji frazeološke ekvivalencije stoga je i mjera podudarnosti slikovitosti uspoređivanih frazema. Na temelju dosadašnjih podjela, te s obzirom na prisutnost, odnosno, odsutnost, navedenih relevantnih kriterija, mogu se izdvojiti sljedeća četiri tipa frazeološke ekvivalencije: (i) potpuna (apsolutna), (ii) djelomična (parcijalna), (iii) samo semantička te (iv) nulta ekvivalencija.

1.1. Potpuna ekvivalencija

U skupinu potpunih, odnosno, apsolutnih, ekvivalenata ubrajaju se frazeološke jedinice koje se podudaraju u svim kriterijima, tj. strukture koje, osim identične semantike, bivaju istovrijednima i na razini slikovitosti, ali i na planu izraza. Takvi frazemi, dakle, imaju isti leksički sastav i gramatička obilježja te su motivirani jednakom slikovitošću, a prema Đurči (1989: 35), ekvivalentni su i na stilističkoj razini.

Većinu jedinica ove skupine tvore europeizmi, odnosno, internacionalizmi. Posrijedi su frazemi čije zajedničko podrijetlo seže u kulturnu baštinu šire ili uže shvaćenoga europskog prostora, odnosno, u antička vremena i starovjekovnu mitologiju, biblijsku predaju, stariju književnost ili pak historiografiju, usp. *kao furija* [ući, izići i sl.] – *ako furia* [vojsť, vyjst' a pod.]; *Sodoma i Gomora* – *Sodoma a Gomora* i dr. Osim toga, može biti riječ i o frazemima preuzetima iz drugih jezika ili pak onima koji su dijelom opsežnijih koncepata, poput primjerice *svirati prvu violinu* – *hrat' prvé husle*; *nalikovati (sličiti)* <komu> *kao jaje jajetu* – *podobat' sa ako vajce vajcu* i dr. Frazemi koji pripadaju ovom tipu ekvivalencije nerijetko počivaju na identičnom načinu mišljenja, odnosno, generalizirajućem prosuđivanju životnoga tijeka, vrednovanju prirodnih pojava, ljudskih osobina, emocionalnih iskaza, imovinskih prilika, društvenih razlika i sl. (Dobříková 2010: 90), a ponekad su motivirani zajedničkim stereotipnim predodžbama pripadnika različitih jezičnih zajednica, kao npr. *piti kao Rus* – *piť ako Rus*, *pušiti kao Turčin* – *fajčit' ako Turek* i dr.

Iako pojedini frazeolozi (usp. npr. Đurčo 1989: 35, Dobříková 2010: 90 i dr.) u slučaju postojanja identične slikovitosti u okviru potpune frazeološke ekvivalencije dopuštaju i određenu mjeru formalnoga razlikovanja, čini se da je takve jedinice ipak uputno uvrstiti među parcijalne frazeološke ekvivalente.

1.2. Djelomična ekvivalencija

Kontrastiranje frazema dvaju ili više jezika obično rezultira relativno malim brojem potpuno identičnih jedinica, dok su mnogo češći frazemi među kojima postoje manja ili veća odstupanja na formalnom, semantičkom, stilističkom, pragmatičkom, motivacijskom i/ili nekom drugom jezičnom planu (Mlacek 2008: 25). Drugi tip ekvivalencije stoga tvore semantički podudarni frazemi koji imaju jednaku ili vrlo sličnu slikovitost, odnosno, identičnu motivaciju, ali se formalno razlikuju na jedan od sljedećih načina:

¹ Na temelju čisto semantičkoga kriterija obično se izdvajaju tri tipa frazeološke ekvivalencije: (i) potpuna, (ii) djelomična i (iii) nulta (usp. Mlacek et al. 1995, Dobříková 2010, Jankovičová 2013, Korhonen 2007 i dr.).

a) Nepodudarnosti leksičkoga sastava. Određena frazeološka sastavnica ishodišnog jezika u uspoređivanom jeziku može biti nadomještena sinonimom ili leksemom istoga semantičkoga polja, npr. *bježati od koga, čega kao đavo od tamjana – utekat' pred kým, čim ako čert pred svätenou vodou; ide kao po loju što – ide ako po masle čo* i dr. Frazeološke sastavnice, međutim, mogu biti i semantički udaljene, pri čemu može doći i do određenih stilističkih pomaka, ali ne i do bitnih razilaženja u značenju uspoređivanih frazema, npr. *pijan kao zemlja – opitý ako delo* (hrv. *top*); *jasno kao pekmez – jasné ako facka* (hrv. *šamar*) i dr. Ovdje spadaju i primjeri u kojima frazeološkoj sastavnici u jednom jeziku odgovara značenjski bliska, ali gramatički kategorijalno različita komponenta, npr. *tišina kao u grobu – ticho ako v hrobe, ide kao podmazano što – ide ako po masle čo* i dr.

b) Morfološke (tvorba riječi i oblika) i ortografske nepodudarnosti. Frazeološke se komponente, naime, mogu razlikovati u gramatičkom rodu, poput *gol* (*siromašan*) *kao crkveni miš – chudobný (biedny) ako kostolná myš; debeo kao prasac – tučný ako prasa*, zatim u padežu, odnosno, prijedložnoj rekciji, npr. *čitati koga kao <otvorenu> knjigu – čítat' v kom ako v <otvorenej> knihe; nestati (iščeznuti, rasprsnuti se) kao mjehur (mjehurić) od sapunice – prasknúť (splasnúť) ako <mydlová> bublina*, ili pak prisutnošću, odnosno, odsutnošću deminutiva, što je posebno često u hrvatsko-slovačkim usporedbama, kao npr. *<to je> kuća od karata – domček z karát; marljiv kao mrav – usilovný (pilný) ako mravček*. Od morfoloških, znatno su rjeđe ortografske razlike,² npr. *znati kao očenaš što – vedieť ako Otčenáš čo; sam bog <to> zna – Boh <sám> vie*.

c) Sintaktičke nepodudarnosti. U ovom tipu djelomične frazeološke ekvivalencije najčešće dolazi do promjene redoslijeda sastavnica, uglavnom u okviru determinativne i koordinativne sintagme, npr. *to je <kao> Sveto pismo <za koga> – to je <ako> Pismo sväté <pre koho>; dušom i tijelom – telom a dušou*.

d) Strukturne nepodudarnosti, odnosno, razlike u broju sastavnica frazeoloških jedinica. Frazemi s jednakom slikovitošću mogu se, naime, međusobno razlikovati opsegom (prošireni, odnosno, suženi oblik frazema) i prisutnošću fakultativnih ili varijantnih članova, npr. *kao ćorava kokoš [naići na što, naći što itd.] – ako slepá kura k zrnu* [dostať sa k čomu, príst' k čomu a pod.], *stajati (ukipiti se) kao lipov (drveni) svetac – stát' ako svätý za dedinou* i dr.

Relativno čestom pojavom u okviru djelomične ekvivalencije je i kombinacija navedenih nepodudarnosti, pri čemu može doći do, npr. više različitih odstupanja na morfološkoj razini, usp. *gledati (buljiti) kao tele <u šarena vrata> – hľadieť (pozerať <sa>) ako tel'a na nové (mal'ované) vráta*; zatim kombinacije leksičkih i morfoloških otklona, usp. *<potreban> kao komad kruha – potrebovať niečo ako sol'*; ili nepodudarnosti leksičkih i strukturnih planova usp. *suh kao komarac – tlstý ako komár <pod kolenom>*.

² Iako se i prema hrvatskoj ortografskoj normi Očenaš i Bog pišu velikim početnim slovom, u hrvatskoj je frazeologiji prihvaćeno pravilo da se potpuno desemantizirane sastavnice, kao što je u ovom slučaju prelazak navedenih onima u apelative, pišu malim početnim slovom (usp. Fink 2001).

1.3. Samo semantička ekvivalencija³

Za razliku od većine tipologija frazeološke ekvivalencije,⁴ u okviru predložene podjele izdvaja se i posebna skupina frazema koji imaju samo (približno) jednako značenje. Značenje se takvih frazema, naime, iskazuje različitim komponentama te je u skladu s tim motivirano različitom slikovitošću. Iako čisto semantički ekvivalenti pokazuju stanovitu sličnost s nultom ekvivalencijom u vidu nepodudarnosti leksika i slikovitosti, za razliku od potonjih, prijevodne ekvivalente imaju u frazeološkim, a ne opisnim strukturama, usp. *biti (razlikovati se) kao bog i šeširdžija – to je ako sto (tisuć) a jedan; to je kao gluhomu dobro jutro – <to je> ako hrach na stenu hádzat'* i dr. S kontrastivno-lingvističkoga, te posebno translatoškoga aspekta, razlikovanje samo semantički ekvivalentnih i bezekvivalentnih frazeoloških jedinica čini se opravdanim.

1.4. Nulta ekvivalencija

Posljednju skupinu tvore bezekvivalentni frazemi, odnosno, strukture jedinstvenoga značenja kojima se u frazeološkom fondu kontrastiranoga jezika ne može pronaći pandan. Frazeološko se značenje bezekvivalentnih jedinica u drugom jeziku obično izražava ekspresivnim jednorječnim izrazima, sintagmatskim strukturama, slobodnim svezama riječi ili pak parafrazom (Jankovičová 2013: 188). Nulta frazeološka ekvivalencija obuhvaća jedinice s različitim stupnjem anomalije, odnosno, značenjski netransparentne sveze riječi eksplicitno ili implicitno povezane sa sociokulturnim kontekstom ishodišnoga jezika (Dobříková 2010: 93). Najčešće je riječ o izvornim frazemima povezanim s materijalnom i duhovnom kulturom govornika određenoga jezika (Čižmárová 2001: 114) koji su karakteristični samo za jedan od uspoređivanih jezika, npr. *putovati kao kofer – 0, 0 – srdce ako zvon* i dr. Bezekvivalentni frazemi također mogu označavati i stereotipe karakteristične samo za određenu jezičnu zajednicu, usp. *dužan kao Grčka – 0, buniti se kao Grk u hapsu – 0* i dr.

2. Ekvivalencija hrvatskih i slovačkih frazema s ihtionimskom sastavnicom

Izložena četverodijelna tipologija frazeološke ekvivalencije primjenjuje se u analizi oblika i stupnja podudarnosti hrvatskih i slovačkih frazema s ihtionimskom sastavnicom. Izbor frazema s ihtionimskom sastavnicom za predmet kontrastivne analize motiviran je pretpostavkom o kulturološki motiviranoj diferenciranosti ovoga segmenta hrvatske i slovačke animalističke frazeologije. Dok je dio kulturno heterogene hrvatske jezične zajednice, naime, uključen u maritimni mediteranski kon-

³ Emilija Nedkova (2003: 81) ovaj tip ekvivalencije naziva *frazeološkim analogijama* definirajući ih kao sinonimne jedinice s potpuno ili djelomično diferenciranom slikovitošću.

⁴ U većini tipologija frazeološke ekvivalencije obično se izdvajaju tri vrste, tj. apsolutna, parcijalna i nulta ekvivalencija (usp. npr. Dobříková 2010, Jankovičová 2013 i dr.), ili samo dva tipa, tj. potpuna i djelomična (usp. npr. Vidović Bolt 2004 i dr.).

tekst, slovačka je kultura u cijelosti orijentirana kontinentalnom srednjoeuropskom kompleksu, što na određeni način potvrđuje i prikupljeni korpus frazema s ihtionimskom sastavnicom. Budući da je u lingvističkom smislu maritimna mediteranska komponenta hrvatske kulture uglavnom ograničena na priobalne čakavske i rjeđe štokavske nestandardne idiome, analizom su obuhvaćeni i određeni dijalektni frazemi koji potvrđuju maritimno frazeološko bogatstvo organskih dijalekata. Navedeno proširivanje analitičkoga interesa i na dijalektne frazeološke jedinice u ovom je slučaju nužno za cjelovitije kontrastiranje ihtionimskih frazema s lingvističkoga i kulturološkoga aspekta. Korpus kontrastiranih frazema stoga je uglavnom ekscerpiran iz općih, a u hrvatskom slučaju i dijalektnih, te frazeoloških jednojezičnih, dvojezičnih i višejezičnih rječnika navedenih u popisu literature, dok je dio jedinica obrađen u frazeološkim člancima citiranima u tekstu, ali i prikupljen korištenjem mrežnoga pretraživača Google (G). U potonjem su slučaju najčešće posrijedi okazionalizmi u procesu frazeologizacije.

Prilikom uspoređivanja jedinica hrvatskoga i slovačkoga frazeološkog fonda nužno je uzeti u obzir i definirane granice, odnosno, opseg frazeologije u određenoj nacionalnoj filologiji. Za razliku od Zagrebačke frazeološke škole koja najmanjom strukturnom jedinicom smatra fonetsku riječ, slovačka frazeologija raspolaže i manjim konstrukcijskim jedinicama. U potonjoj se tradiciji, naime, frazemima smatraju i strukture sastavljene isključivo od nepunoznačnih riječi (tzv. supfrazemi), npr. *až-až, len či*; ili pak jednokomponentne jedinice (tzv. jednorječni frazemi), npr. *prišit' niekomu niečo, začat' si s niekým*, koje se u hrvatskom jezikoslovlju definiraju kao leksičke jedinice proširenoga semantičkog polja. S obzirom na inherentno diferenciranu ekstenzivnost dviju frazeoloških koncepcija, koju valja respektirati, a ne pokušavati preslikavati jedan model na drugi, može se konstatirati da sa stajališta strukturne tipologije slovačkim supfrazemima i jednorječnim frazemima u hrvatskom frazeološkom fondu nije moguće izdvojiti apsolutne ekvivalente koji bi u nacionalnoj filologiji bili definirani kao frazeološke jedinice. U slučaju drugih strukturnih tipova zastupljenih u objema koncepcijama može se govoriti o razmjerno visokom stupnju, genetsko-tipološkom bliskošću uvjetovane, međujezične frazeološke ekvivalencije.

Budući da voda kao prirodno stanište ribljih vrsta pokriva $\frac{3}{4}$ zemljine površine, većina svjetske populacije od davnine je u (ne)posrednom kontaktu s tom životinjskom vrstom, stoga se u različitim kulturama razvio složen odnos prema njoj. U većini religijskih, mitoloških, folklornih i simboličkih konteksta riba se obično pojavljuje kao opći pojam (više u Biedermann 1992; Royt i Šedinová 2001; Chevalier i Gheerbrant 2007 i dr.), a imenovanje pojedinih ribljih vrsta uglavnom je karakteristikom kultura čiji pripadnici žive od riba i ribolova (Ladan 2006). Zanimljivo je da se ni u temeljnom tekstu europskoga kulturnog i civilizacijskog kruga – Bibliji – ne vrši specifikacija ribljih vrsta, nego starozavjetna i novozavjetna predaja u prvom redu govore o ribi općenito (Ladan 2006). U vrijeme progona kršćana u Rimskom Carstvu riba je štoviše postala i kršćanskim simbolom, a ihtis, kao akronim za izraz *Isus Krist, Božji Sin, Spasitelj*, korišten je u identifikacijske svrhe.

Antropocentričnost se jezične slike svijeta, između ostaloga, ogleda i u animalističkoj frazeologiji i to u vidu uglavnom stereotipnoga pripisivanja ljudskih karakteristika životinjskim vrstama (usp. npr. Bertoša 1999). Navedeno potvrđuju i frazemi s ihtionimskom sastavnicom u hrvatskom i slovačkom jeziku, u kojima se, na temelju empirijskoga iskustva, odnosno, poznavanja glavnih obilježja i ponašanja određenih ribljih vrsta, ali i kulturnih predodžbi i vjerovanja o njima, uspostavljaju i održavaju metaforičke veze između ljudskih i ribljih karakteristika.

2.1. Ekvivalencija frazema sa sastavnicom *riba*

Iako negdje dominiraju slatkovodne, drugdje morske ribe, u frazeološkim fondovima mnogih jezika ipak je veliki broj jedinica koje za sastavnicu imaju nespecificiranu riblju vrstu, odnosno, hiperonimsku komponentu *riba*. Čestim su izvorom slikovitosti takvih frazema razlikovna obilježja svih ribljih vrsta, poput specifičnoga prirodnog staništa, karakterističnoga dišnog sustava, načina kretanja i sl. Nerijetko su posrijedi internacionalni frazemi motivirani antropocentričnim uspostavljanjem analogija između općih ribljih karakteristika i ljudskoga ponašanja (usp. npr. Ljubičić i Kovačić 2008).

Uz vodu, kao prirodno stanište riba, u obama se jezicima veže nekoliko frazeoloških jedinica. Hrvatski poredbeni frazem *osjećati se (biti, snalaziti se itd.) kao riba u vodi* odnosi se na čovjeka, koji se nalazi u povoljnim uvjetima ili poznatoj okolini, što mu omogućava da se osjeća sigurno i dobro, a u slovačkoj mu je frazeologiji potpuno ekvivalentan razgovorni oblik *byť ako ryba vo vode* (G). U uspoređivanim su jezicima također frekventne i antonimne strukture, hrvatski frazem *osjećati se (biti itd.) kao riba na suhom* označava čovjeka u nepovoljnim okolnostima, koji se ne osjeća dobro i ima određene poteškoće, a u slovačkom mu jeziku potpuno odgovara jedinica *byť (mať sa i sl.) ako ryba na suchu*. U slovačkoj frazeologiji zabilježena je i polisemna jedinica *hádzať sa ako ryba na suchu*, u čijoj je dubinskoj slici reakcija ribe na novonastale, nepovoljne uvjete na kopnu kao neprirodnoj sredini za život. Ovisno o kontekstu, ovaj se frazem koristi kada se govori o (i) nemirnom čovjeku, ili o (ii) čovjeku koji nastoji izići iz teške situacije.

Sljedeća skupina frazema motivirana je načinom kretanja riba u vodi. U obama se jezicima sposobnosti izvrsnoga plivača najčešće uspoređuju s ribljim kretanjem, usp. *plivati kao riba – plávať ako ryba*. Hrvatski frazem *učiti ribu plivati* (Ljubičić i Kovačić 2008: 201) značenja ‘raditi nepotrebnu stvar’ u slovačkoj frazeologiji ima samo semantički ekvivalent *nosit’ (vozit’) drevo do hory (lesa)* ili *liat’ vodu do mora (do Dunaja)*. Na ovom mjestu mogu se spomenuti i slovačke paremiološke jedinice s komponentom *riba*, koje imaju blisku semantiku, odnosno, značenje uzaludnoga truda, npr. *v povetrí darmo chytať ryby; ryby po strome lapá; vtáka na udicu a ryby na lep chytá*. Za neke je vrste riba tipično iskakivanje iznad razine vode, što je motivacijom slovačkoga poredbenog frazema *skočit’ ako ryba* značenja ‘fleksibilno skočiti’.

U hrvatskom mu je jeziku djelomično ekvivalentan frazem s maritimnom animalističkom sastavnicom i iterativnim aspektom glagolske sastavnice *skakati kao dupin* (Ljubičić i Kovačić 2008: 193). Slika kretanja ribe prisutna je i u kulturno specifičnom

hrvatskom dijalektnom frazemu *skupljat se ka ribe na sviću* koji reflektira priobalnu tradiciju noćnoga ribolova.

Sljedeća antropocentrična atribucija koja se reflektira u frazeološkim fondovima mnogih jezika jest ona o nijemosti riba. Budući da se zvučni signali u vodi šire drugačije, od davnine datira stereotipna predodžba o ribljoj šutljivosti. Iako mnogobrojna recentna istraživanja potvrđuju postojanje određenih oblika komunikacije među pojedinim ribljim vrstama, najčešće u vidu zvučne signalizacije u funkciji reprodukcije ili zastrašivanja predatora, antropocentrični stereotip o nijemim, odnosno, negovorećim ribama duboko je ukorijenjen u internacionalnom frazeološkom fondu. Navedeno potvrđuju i poredbeni frazemi dvaju kontrastiranih jezika *šutljiv (nijem) kao riba – nemý ako ryba* te *šutjeti kao riba – mlčať ako ryba* koji se odnose na nerazgovorljiva čovjeka. Osim formalne podudarnosti i istovjetne slikovitosti, polisemni glagolski frazemi, značenja (i) ‘ne reći ni riječi, uporno šutjeti’ te (ii) ‘znati čuvati tajnu’, bivaju i semantički ekvivalentnima.

Neugodan miris karakterističan za ovu životinjsku vrstu motivacijom je hrvatskoga frazema *riba smrdi od glave <a čisti se od repa>*, koji za razliku od slovačkoga oblika *od hlavy ryba smrdí*, sadrži i fakultativno proširenje. Osnovno frazeološko značenje ‘krivnju treba tražiti kod rukovodećih’, u hrvatskome je primjeru dopunjeno konstatacijom o neprovođenju toga načela u praksi. U ovome je primjeru posrijedi djelomična ekvivalencija uvjetovana strukturnom neistovjetnošću (premetanje i proširenje). Na temelju morfoloških razlika u (bes)prijedložnoj konstrukciji, djelomičnim se ekvivalentima smatraju i frazemi *riba i gost treći dan smrde* i *ryba a host’ na tretí deň smrdí*, koji se pojavljuje i u obliku *host’ a ryba na tretí deň smrdí*. U oba je slučaja posrijedi jezična petrifikacija analogije između neugodna olfaktornog iskustva i percepcije dugotrajna posjeta. Hrvatski poredbeni frazem *smrdjeti kao riba* u slovačkom jeziku nema ekvivalent s jednakom slikovitošću, nego mu je, kao i u hrvatskoj animalističkoj frazeologiji, bliska struktura s komponentom *tvor*, usp. *smrdiet’ ako tchor*.

Riba kao prehrambena namirnica u srodnim se nacionalnim kulturama smatra izvorom zdravlja i vitalnosti, što je uvjetovalo simbolizaciju usidrenu u poredbenim frazemima *zdrav kao riba* i *zdravý ako ryba* koje predstavljaju apsolutne ekvivalente. U slovačkoj se frazeologiji pak komponenta *ryba* često nadomješta deminutivnim oblikom *rybička*, usp. *zdravý ako rybička*. S obzirom na različitu tvorbu, frazem s deminutivnim oblikom predstavlja djelomični ekvivalent ishodišnom hrvatskom frazemu. Za označavanje svježe, odmorne osobe koriste se frazeološke poredbe *svjež kao riba* i *čerstvý ako ryba*, koje također predstavljaju apsolutne ekvivalente. U slovačkoj se frazeologiji koristi i poredbeni frazem *byť ako rybka (rybička)*, koji ima slično značenje ‘biti svjež’. Slikom svježe uhvaćene ribe koja se, osim po mirisu, prepoznaje i po nezamagljenim, bistrim očima, motivirani su i danas manje frekventni frazemi *vedro ka riblje oko* i *čistý ako <rybie> oko* koji je zabilježen i u obliku *čistý (jasný) ako rybie oko*, čija je uporaba ograničena na opis vedroga neba ili mjeseca. U kontekstu ribe kao prehrambene namirnice pojavljuje se i hrvatski dijalektni frazem *ka lešana riba* [govori, izgleda, reagira i sl.] značenja ‘bezvoljno, tromo [djelovati]’ koji je motiviran obilježjima termički obrađene namirnice.

Stariji hrvatski frazem sa strukturom rečenice *velika riba malu jede*, koji pod utjecajem suvremenih društvenih zbivanja doživljava stanovitu uporabnu revitalizaciju, danas je frekventniji u obliku *velika riba jede malu*. U slovačkom su im jeziku djelomično ekvivalentni arhaični frazemi *veľké ryby malé zožierajú*, odnosno, *veľké ryby žerú malé*. Ovim se frazemima izražava uvjerenje o supremaciji moćnika nad slabijima, koje je moglo biti podjednako aktualno i u razdoblju feudalizma kao i danas. U današnjoj su publicistici, prije svega u političkom i gospodarskom diskursu, ustaljene leksičke sveze *krupna riba*, odnosno, *velika riba – veľká ryba* (G) u značenju ‘utjecajna, moćna osoba’, kao i antonimni frazemi *sitna riba – malá ryba* (G) koji se odnose na beznačajnoga čovjeka bez ikakva utjecaja.⁵ Noviji hrvatski frazem *uhvatiti (uloviti) krupnu (veliku) ribu* u prvom je redu povezan s otkrivanjem korupcijskih skandala u političkim krugovima te se koristi u značenju ‘privotiti političara zbog korupcije’ (Kovačević i Ramadanović 2013: 330). U slovačkom se jeziku sveza *uloviti veľkú rybu* (G) počinje sve češće pojavljivati u sportskoj publicistici za označavanje kupovine igrača koji bi sportskom klubu trebao osigurati dobre rezultate.

2.2. Ekvivalencija frazema sa sastavnicom naziva slatkovodne ribe

Slatkovodne ribe predstavljaju široku paletu jedinki, koje se međusobno razlikuju prvenstveno prema vanjskim obilježjima, poput oblika, veličine i boje tijela, zatim tipičnoga načina kretanja, prilagođavanja okolini i sl. Dominantne karakteristike pojedinih slatkovodnih ribljih vrsta temeljem su slikovitosti i motivacijom različitih frazeoloških jedinica u obama kontrastiranim jezicima, ali u znatno manjoj mjeri nego ustaljene strukture s hiperonimskom komponentom *riba*.

Gospodarski najznačajnijom i najraširenijom slatkovodnom ribljom vrstom jest *šaran*, koji poglavito nastanjuje jezera ili se pak uzgaja u umjetnim ribogojilištima. Zbog dugotrajnoga uzgoja prilagodio se boravku u stajaćim vodama i to prvenstveno povišenom građom tijela. Budući da pliva sporije od drugih vrsta, može ostaviti dojam lijenosti i apatičnosti, što se naposljetku i reflektira u frazeološkoj svezi *šaranski mir*, koja predstavlja određenu komotnost, tromost i pasivnost sredine. U slovačkom joj je jeziku značenjski blisko metaforičko imenovanje čovjeka izrazom *kapor*. Nasuprot toga, izraz *štuka* ima značenje ‘agilni čovjek’, a sveza *byť štukou* ‘biti neočekivano inicijativan, uspješan’. Obje riblje vrste dominantnim su predatorima u stajaćim vodama gdje, skrivajući se među vodnim raslinjem, vrebaju plijen, međutim, za razliku od šarana, štuka ima vretenasto tijelo koje joj omogućava brže kretanje. Upravo potonje obilježje stoji u pozadini motivacije hrvatskoga frazema *štuka u ribnjaku*, koji značenjem ‘osoba koja mobilizira pasivnu sredinu’ predstavlja značenjsku opoziciju svezi *šaranski mir*. Njenim djelomičnim ekvivalentom je slovački rečenični

⁵ Iako se može pretpostaviti da je recentna uporaba navedenih izraza pod utjecajem kalkiranja jedinica karakterističnih za anglofone publicističke diskurse, zanimljiva je i njihova prisutnost u starijim slovačkim poslovicama navedenima u zbirci Záturckog, npr. *z malej vody malé ryby* (2005: 240); *veľká voda, veľké ryby; malá voda, malé ryby* (2005: 233).

frazem *prišla štuka medzi kaprov*, koji je, osim sukladnom semantikom, obilježen i sličnom slikovitošću.

Iznimno pokretljivu vrstu slatkovodne ribe predstavlja *piškor*. Osim što povremeno može udisati atmosferski zrak, posebnost ove vrste jest i živo kretanje na površini vode koje obično navještava nagle vremenske promjene. Specifičan način kretanja vjerojatno je uvjetovao i nastanak hrvatskoga poredbenog frazema *kao piškor u loncu*, kojim se opisuje nemirna osoba koja se neprestano kreće zbog određene neugodnosti ili dosade. U slovačkoj frazeologiji ova jedinica ima djelomični ekvivalent *hniedzit' sa (vrtiet' sa) ako hus (slietka) na vajciach*. U slovačkom jeziku zabilježen je i poredbeni frazem *opitý ako čik⁶*, čija je slikovitost također utemeljena na specifičnom kretanju ove riblje vrste koje pokazuje stanovitu sličnost s neuravnoteženim kretanjem pijanih ljudi.

U hrvatskom mu je jeziku djelomično ekvivalentna jedinica *pijan kao smuk* za koju je, osim različite animalističke sastavnice, karakteristično i slično asocijativno povezivanje kretanja alkoholizirane osobe s uvijanjem tipičnim za zmije. Zmijoliko, sklisko tijelo jegulje motivacijom je i nekoliko hrvatskih frazema, poput *izmicati kao jegulja* koji se odnosi na ponašanje (i) brze i okretno osobe ili (ii) osobe koja izbjegava odgovornost, a kojemu je u slovačkom jeziku bliskoznačna sveza *človek ako úhor*, zatim *ljigav kao jegulja* kojemu je zbog razlike u pridjevskoj sastavnici djelomično ekvivalentna ustaljena poredba *klzký ako úhor*, kojom se označava neprincipijelan čovjek.

Hrvatski poredbeni frazem *zijeovati kao som*, kojim se ekspresivno izražava intenzivno zijevanje zbog pospanosti ili dosade, ima djelomični ekvivalent u slovačkoj svezi s drugačijom animalističkom sastavnicom, naime, komponentom *nilski konj – zivat' ako hroch*. U dijalektnoj frazeologiji zabilježen je i frazem *zijeovati kao riba na suhom* (Kovačević i Ramadanović 2013: 330), koji se, za razliku od prethodnoga, ne odnosi na intenzitet i uzrok zijevanja, nego opisuje stanje čovjeka koji iz određenih razloga ostaje bez riječi.

2.3. Ekvivalencija frazema sa sastavnicom naziva morske ribe

Kao što je naznačeno u uvodnome dijelu rada, kontrastivna analiza hrvatskih i slovačkih frazema koji za sastavnicu imaju naziv morske ribe, pokazuje razmjerno visok stupanj razilaženja. Dok je svega nekoliko različitih vrsta morskih riba zastupljeno u frazeologiji dvaju standardnih idioma, od kojih se u oba jezika pojavljuju samo frazemi s ihtionimskom sastavnicom *sardina*, odnosno, *sardinka*, što se u prvome redu može objasniti posvemašnjom dostupnošću te prehrambene namirnice, kao posljedica isprepletenosti priobalnih jezičnih (mikro)zajednica s maritimnom sastavnicom hrvatske kulture, u frazeološkim korpusima hrvatskih priobalnih govora, poglavito čakavskih, bilježi se veći broj jedinica motiviranih složenim odnosom lokalnoga stanovništva pre-

⁶ U suvremenom se slovačkom jeziku navedena frazeološka jedinica odnosi na jako alkoholiziranoga čovjeka. Pritom je zanimljivo da, zbog stanovite semantičke netransparentnosti, govornici uopće ne znaju da se leksem *čik* (lat. *Misgurnus*, hrv. *piškor*) zapravo odnosi na vrstu ribe, te ga štoviše ni ne shvaćaju kao imenicu. Ovaj se frazem, dakle, koristi bez poznavanja semantike sastavnice u C-dijelu poredbene strukture.

ma određenim vrstama morske ribe. Uglavnom su posrijedi poredbeni frazemi u kojima se uspostavljaju antropocentričke analogije između ljudskih fizičkih i karakternih osobina, emocionalnih stanja, percepcije prostora itd. i određenih karakteristika ribljih vrsta.

U splitskom se govoru emocionalno stanje ljutnje izražava kromatskim poredbenim frazemima s komponentom *škarčina* – *crven ka škarčina* i *pocrvenit ka škarčina* (Kovačević i Ramadanović 2013: 331). Takva konceptualizacija navedenoga (sklopa) osjećaja jednim je dijelom utemeljena na percepciji realne fiziološke reakcije, odnosno, pojavi crvenila uslijed povišenoga krvnog tlaka zbog stanovite emocionalne uzbuđenosti, a s druge je pak strane poduprta kulturno konstruiranom simbolizacijom crvene boje koja se najčešće povezuje s domenom snažnih, pozitivno ili negativno shvaćenih, kompleksa emocija (usp. npr. crveno kao simbol ljubavi i strasti, ali i bijesa i srdžbe). Osim što se odnose na manifestaciju emocionalnoga stanja, navedeni frazemi, kao i njihovi nadlokalni i nadregionalni oblici *crven kao škarčina* i *pocrvenjeti kao škarčina*, uz čakavski frazem *carjen ko arbun*, te neihtionimske jedinice šire uporabe *crven kao rak (škamp)* i *pocrvenjeti kao rak (škamp)*, odnose se na crvenilo kože uslijed pretjeranoga izlaganja suncu. Ni jedna od navedenih jedinica, osim potonjih frazema *červený ako rak* te *očerveniet' ako rak* u slovačkom jeziku nema apsolutnoga ekvivalenta, ali zato postoji niz djelomično podudarnih sinonimnih poredbenih konstrukcija, koje u C-dijelu imaju značenjski udaljeniji leksem, a slijedom toga i drugačiju slikovitost, poput npr. *červený ako paprika*, *očerveniet' ako paprika* i dr.

Osim uspostavljanja paralela između ljudskih, emocionalno ili vanjskim utjecajima uvjetovanih, promjena boje kože i kromatskih obilježja određenih ribljih vrsta, u hrvatskom se frazeološkom fondu pojavljuje i niz drugih poredbenih frazema utemeljenih na analogijama između ljudske i riblje fizionomije, poput *građen ka(o) cipal* u značenju 'vrlo lijepo i skladno građena osoba', a u hvarskim govorima i *bit ko (kako) gof* antonimnoga značenja 'biti nezgrapan, neskladno građen' (Kovačević i Ramadanović 2013: 331). Dominantno negativan aksiološki sud karakterističan za animalističku frazeologiju potvrđuju i pejorativni frazemi, koji su motivirani neobičnim oblikom određene riblje vrste i odnose se na sociokulturno nepoželjnu estetsku kategoriju te su, zbog gramatičkoga roda ihtionimske sastavnice, uglavnom ograničeni na ženske osobe: *ružna kao grdobina (raža, škarčina)* (Vidović Bolt 2011: 260). Kao i u ranijim primjerima, ni ovi frazemi u slovačkom jeziku nemaju potpunih, nego djelomičnih ekvivalenata, poput npr. *škaredý ako noc* i dr., koji su uglavnom dijelom i hrvatske frazeologije, ili pak *škaredá (škaredý) ako ropucha (opica)* (hrv. *majmun*).

Još jedna, kulturološki ambivalentna, a frazeološki negativno konotirana fizička karakteristika – mršavost, poimana kao osušenost, u hrvatskome se jeziku izražava poredbenim svezama intenzificirajućega značenja *suh (mršav) kao bakalar* i *osušiti se kao bakalar*, kojima su u slovačkome jeziku ekvivalenti s dijakronijskoga i frekvencijskoga stajališta djelomično podudaran frazem *suchý ako haring*, te leksički i motivacijski diferencirani *chudý (vyschnutý, vysušený) ako trieska*, odnosno, *vyschnút' ako trieska*, *vyschnút' (vychnudnúť) na triesku*. Za razliku od prijašnjih primjera, u ovome je slučaju posrijedi visoki stupanj frazeološke ekvivalencije, u kojem, uz neznatne formalne ra-

zlike u tvorbi pridjevskih komponenti (neprefigurane hrvatske vs. prefigurane slovačke) A-dijela poredbenih frazema, nema nikakvih razilaženja u značenju i slikovitosti, kao ni u sociolingvističkoj i stilističkoj vrijednosti. Uz navedene, u hrvatskom se jeziku pojavljuje još nekoliko dijalektno markiranih frazema sa sastavnicama *cipal* i *bakalar*. Na srednjodalmatinskom govornom području izrazima *stari cipal*, odnosno, *cipal iz (od) porta* imenuje se snalažljiv i iskusan čovjek, dok frazemi *biće bakalara* (Split), *čapat bakalara* (Korčula), *namlatiti koga kako bakalara* (Crikvenica), motivirani tradicionalnom obradom te prehrambene namirnice, obično imaju pragmlingvističku funkciju zastrašivanja djece mogućom fizičkom kaznom zbog neprimjerna ponašanja (Kovačević i Ramadanović 2013: 332). U slovačkom jeziku ni s ovim potonjim frazemima nema potpuno podudarnih jedinica.

U hrvatskome se jeziku pojavljuju jedinice *ni riba ni meso* te *ni pirka ni kanjac*, kojima je djelomični ekvivalenti slovački frazem *ani ryba ani rak* u značenju ‘nešto neodređeno’. Iako su slovački i hrvatski frazemi sinonimni, odnosno, značenjski potpuno podudarni, zbog različitih, manje ili više udaljenih, leksičkih sastavnica, imaju diferenciranu slikovitost, a time i različitu motivaciju. Dok je slika slovačkoga frazema utemeljena na supostavljanju nijekanja identificiranja određenoga entiteta s dvjema različitim vodenim životinjskim vrstama, prvi hrvatski primjer motiviran je isključivanjem srodnosti s dvjema sličnim prehrambenim namirnicama, a drugi s dvjema vrlo sličnim ribljim vrstama, koje priobalno stanovništvo ipak dobro razlikuje, što potvrđuju i dubinske slike frazema *gledati kao kanjac* značenja ‘izbuljiti oči’ te *zinuti kao kanjac* (u hvarskim govorima *oči su mu iskočile ko (kako) konjcu na kančenicu*) značenja ‘imati iznenađen izraz lica’ utemeljene na prepoznatljivim izbuljenim očima koje pridonose „začuđenom“ izrazu navedene ribe (Kovačević i Ramadanović 2013: 333). U slovačkom se jeziku ovo značenje izražava animalističkim frazemom drugačije motivacije i slikovitosti *hl'adiet' ako žaba z prachu*. Za razliku od kanjca, pirka se kreće među stijenama u plićem moru što je motiviralo nastanak hrvatskoga frazema *viriti kao pirka* u značenju ‘krišom gledati’. U slovačkom jeziku potonji frazem nema potpunoga ekvivalenta.

U hrvatskim dijalektnim frazeološkim fondovima zabilježeno je nekoliko jedinica s ihtionimskom sastavnicom *salpa*, motiviranih fizionomijom te morske ribe s dugim crijevima koja se hrani biljkama i izmetom, usp. npr. srednjodalmatinske pejorativne frazeme *pun ka salpa govana* značenja ‘isprazno govoriti, biti pun sebe’ s kojim je usko povezana ironična poredba *pametan ka salpa* u značenju ‘glup’ (Kovačević i Ramadanović 2013: 333). Slikovitost ovih frazema počiva u predodžbi ispunjenosti salpinih crijeva fekalijama, odnosno, na uspostavljanju paralele s nerazmjerom kvantitete i kvalitete izgovorenoga. Prvome je frazemu u slovačkom razgovornom jeziku značenjski bliska ekspresivna struktura *mať reči ako koza bobkov*. Kvantitativni aspekt predodžbe salpina probavnoga sustava motivacijom je i frazema *pun novaca (para) ko salpa govana* značenja ‘jako bogat čovjek’ (*ibid.*).

Koncept prostorne stiješnjosti u hrvatskom i slovačkom standardu izražava se potpuno ekvivalentnim frazemima *zbijeni (stisnuti, nabijeni i sl.) kao sardine* <u konzervi> – *natlačené ako sardinky*, koji su, osim sukladnih leksičkih sastavnica i njihovih gramatičkih obilježja, motivirani i zajedničkom slikovitošću. Metaforička konceptualizaci-

ja klaustrofobičnosti prostora kao stiješnjenosti konzerve eksplicirana u fakultativnom proširivanju strukture hrvatskoga frazema neznatno utječe na njegovu dubinsku sliku i nimalo ne mijenja njegovo značenje. U čakavskim i novoštokavskim ikavskim idiomima isto se značenje iskazuje djelomično ekvivalentnim frazemima *nabiveni kako sardele, zbijeni kako srdele, ka slane srdele* (Kovačević i Ramadanović 2013: 332), koji se od navedenih, osim različitim sociolingvističkim konotacijama i stilističkom vrijednošću, u određenoj mjeri razlikuju i dubinskom slikom utemeljenoj na tradicionalnoj recepturi čuvanja ribe, što je posebno izraženo u potonjoj strukturi s elidiranom pridjevskom sastavnicom A-dijela frazema i sintagmatskim proširenjem C-dijela. Osim frazema s komponentom *sardina*, u slovačkom jeziku bilježimo i dvije jedinice koje za sastavnicu imaju haringu – *natlačení ako haringy*, koja je izvedena iz starijega proširenog oblika *ležat ako haringy v sude nasolené a natlačené* – u kojima blisko značni leksem za srodnu riblju vrstu, a u drugom primjeru i proširena struktura, tek neznatno mijenjaju slikovitost, ali ne utječu na frazeološko značenje. Još jednim od hrvatskih frazema koji ima djelomični ekvivalent u slovačkom jeziku jest *ima ih ka sardel* (Ljubičić i Kovačić 2008: 197) u značenju mnoštva *koga* ili *čega*, usp. *je ich ako hadov (<červených> myši)* (hrv. *zmija*).

Negativna stereotipizacija morskih pasa, uglavnom utemeljena na realističnim predodžbama o opasnim grabežljivcima, u slovačkom je jeziku izražena pejorativnim metaforičkim imenovanjem nezasićna, proždrljiva čovjeka leksemom *žralok*. Navedeno uspostavljanje analogije između ljudske osobine i određenih karakteristika morske nemani prisutno je i u poredbenom frazemu *byť pažravý ako žralok* značenja ‘biti jako proždrljiv’, a do zanimljive frazeologizacije došlo je u ekonomskom diskursu, gdje sintagma *finanční žraloci* simbolizira bezobzirnu pohlepu, težnju za stjecanjem materijalnih dobara i privilegija kapitalističkih subjekata. Navedene jedinice nemaju potpunih ekvivalenata u hrvatskom jeziku.

3. Zaključak

Polazištem hrvatsko-slovačke frazeološke konfrontacije četverodijelna je tipologija ekvivalencije prema kriterijima (ne)istovjetnosti formalnih i semantičkih obilježja, ali i razine slikovitosti uspoređivanih frazeoloških jedinica. Korpus prikupljenih jedinica, koji poglavito čine ustaljene frazeološke poredbe, svjedoči o zastupljenosti svih osnovnih tipova ekvivalencije, dok provedena analiza s jedne strane potvrđuje pretpostavku o razmjernoj sukladnosti hrvatskih i slovačkih frazema s hiperonimskom sastavnicom *riba*, a s druge pak postojanje manjih ili većih kulturološki uvjetovanih razilaženja među strukturama s komponentom naziva određene slatkovodne ili morske ribe. Budući da su u prvom slučaju uglavnom posrijedi internacionalni antropocentrični poredbeni frazemi motivirani analogijama između određenih karakternih i bihevioralnih obilježja ljudi i prominentnih obilježja svih ribljih vrsta, u velikom broju takvih jedinica posrijedi je potpuna ili djelomična ekvivalencija s manjim ili većim leksičkim i/li gramatičkim odstupanjima. Za razliku od toga, značajnija odstupanja među frazemima koji za sastavnicu imaju određenu vrstu slatkovodne i posebno morske ribe, rezultiraju većim brojem čisto semantičkih ili nultih ekvivalenata.

LITERATURA

- Bertoša, Mislava. 1999. Stereotipi o životinjama. U: *Teorija i mogućnosti primjene pragmalin-gvistike*. Badurina, Lada; Ivanetić, Nada; Pritchard, Boris; Stolac, Dijana (red.). Rijeka – Zagreb: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku. 63–76.
- Biedermann, Hans. 1992. *Lexikón symbolov*. Bratislava: Obzor.
- Čižmarová, Mária. 2001. Ekvivalenčné typy frazém v ukrajinčine a slovenčine. *Slavica Slovaca*. 2: 114–120.
- Dobříková, Mária. 2010. Kultúrno-sémantické aspekty frazeologickej ekvivalencie. U: *Preklad ako kultúrna a literárna misia*. Kulihová, Alica; Škvareninová, Oľga (red.). Bratislava: Univerzita Komenského Bratislava. 88–97.
- Dolník, Juraj. 1999. Princíp ekvivalencie. U: *Princípy stavby, vývinu a fungovania slovenčiny*. Dolník, Juraj et al. Filozofická fakulta Univerzity Komenského. 45–77.
- Đurčo, Peter. 1989. Motivovanost' frazeologických jednotiek a typológia ekvivalentov. *Jazyko-vedný časopis*. 1: 33–41.
- Fink, Željka. 2001. Hvatamo li za bradu Boga ili boga? O jednom pravopisnom problemu u frazeologiji. *Filologija* 36–37: 139–148.
- Fink-Arsovski, Željka. 2002. *Poredbena frazeologija: pogled izvana i iznutra*. Zagreb: FF press.
- Jankovičová, Milada. 2013. Ruská bezekvivalentná frazeológia: frazeologická teória a frazeografická prax. U: *Philologica LXXI*. Dobříková, Mária (red.). Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave. 187–195.
- Kekez, Josip. 1996. *Poslovice, zagonetke i govornički oblici*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Korhonen, Jarmo. 2007. Probleme der kontrastiven Phraseologie. U: *Phraseologie: Ein internationales Handbuch der zeitgenössischen Forschung. / Phraseology: An International Handbook of Contemporary Research*. Burger, Harald et al. (red.). Berlin – New York: Walter de Gruyter. 574–589.
- Kovačević, Barbara; Ramadanović, Ermina. 2013. Slika mora u hrvatskoj frazeologiji. U: *Water in slavic Phraseology and Paremiology*. Zoltan, Andras; Fedosov, Oleg; Janurik, Sabol'č (red.). Budapest: Tinta. 329–335.
- Krošlákova, Ema. 1997. Frazeologické prirovnania so zoonymickým komponentom. U: *Frazeologické štúdie II*. Đurčo, Peter (red.). Bratislava: Esprima. 103–112.
- Ladan, Tomislav. 2006. *Etymologicon*. Zagreb: Masmedia.
- Ljubičić, Maslina; Kovačić, Vinko. 2008. Alcuni ittionimi nella fraseologia croata. U: *Lenguaje figurado y motivación. Una perspectiva desde la fraseología*. Álvarez de la Granja, María. (red.). Frankfurt am Main: Peter Lang. 191–207.
- Menac, Antica; Menac-Mihalić, Mira. 2013. More u hrvatskoj frazeologiji. U: *Frazeološka simfonija: Sodobni pogledi na frazeologijo*. Jakop, Nataša; Jemec Tomazin, Mateja (red.). Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša. 135–144.

- Menac-Mihalić, Mira; Menac, Antica. 2011. *Frazeologija splitskoga govora s rječnicima*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Meršić, Žuža; Krekić, Tomislav. 2011. Prilog kontrastivnoj analizi hrvatskih i mađarskih frazema. *Studia Slavica Savariensia* 1–2: 229–238.
- Mlacek, Jozef. 2008. O podnetoch súčasnej frazeologickej teórie na preklad a translatológiu. U: *Letná škola prekladu 6*. Keníž, Alojz (red.). Bratislava: AnaPress. 23–39.
- Mlacek, Jozef et al. 1995. *Frazeologická terminológia*. Bratislava: Stimul.
- Nedkova 2003 = Недкова, Емилия. 2003. *Фраzeологично богатство в творчеството на Алеко Константинов*. Русе: ЛЕНИ-АН.
- Royt, Jan; Šedinová, Hana. 2001. *Slovník symbolů*. Praha: Mladá fronta.
- Skladaná, Jana. 1993. *Frazeologický fond slovenčiny v predpisovnom období*. Bratislava: VEDA.
- Vidović Bolt, Ivana. 2004. *Frazemi sa zoonimskom sastavnicom u poljskom i hrvatskom jeziku*. Doktorska disertacija. Filozofski fakultet. Sveučilište u Zagrebu. Zagreb.
- Vidović Bolt, Ivana. 2011. Frazeološki majstori s mora (o hrvatskim maritimnim frazemima). U: *Slavenski jezici u usporedbi s hrvatskim II*. Sesar, Dubravka (red.). Zagreb: FF press. 253–263.
- Zátarecký, Adolf Peter. 2005. *Slovenské príslovia, porekadlá, úslovia a hádanky*. Bratislava: Slovenský Tatran.

RJEČNICI

- Anić, Vladimir. 2003. *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber.
- Chevalier, Jean; Gheerbrant, Alain. 2007. *Rječnik simbola: mitovi, snovi, običaji, geste, oblici, likovi, boje, brojevi*. Zagreb: Kulturno-informativni centar – Naklada Jesenski i Turk.
- Fink Arsovski, Željka et al. 2006. *Hrvatsko-slavenski rječnik poredbenih frazema*. Zagreb: Knjigra.
- Krátky slovník slovenského jazyka*. 2003. Kačala, Ján; Pisárčiková, Mária; Považaj, Matej (red.). Bratislava: Veda.
- Matešić, Josip. 1982. *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Matković, Dinko. 2004. *Rječnik frazema i poslovice govora Vrboske na otoku Hvaru*. Jelsa: Ogranak Matice hrvatske Jelsa.
- Menac, Antica; Fink-Arsovski, Željka; Venturin, Radomir. 2003. *Hrvatski frazeološki rječnik*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- Slovník slovenského jazyka*. 1959–1968. Peciar, Štefan (red.). Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Smiešková, Elena. 1988. *Malý frazeologický slovník*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.

ZHRNUTIE

TYPOLÓGIA FRAZEOLOGICKEJ EKVIVALENCIE NA PRÍKLADE CHORVÁTSKÝCH A SLOVENSKÝCH FRAZÉM S ICHTYONYMICKÝM KOMPONENTOM

Na základe typológie medzijazykovej ekvivalencie spracovanej v chorvátskej a slovenskej frazeológii v príspevku sa vyčleňujú jej druhy, ktoré sa demonštrujú na príkladoch chorvátskych a slovenských frazém s ichtyonymickým komponentom. Vzhľadom na mieru ich vzájomnej zhody v rámci štruktúrnych, sémantických, funkčno-štylistických a i. vlastností rozlišujú sa štyri základné typy frazeologickej ekvivalencie: absolútne ekvivalenty, parciálne ekvivalenty, výlučne semanticke ekvivalenty a bezekvivalentné frazémy. Popri viacúrovňovej analýze medzijazykovej ekvivalencie vybraného frazeologického korpusu pri posudzovaní frazeologických fondov s ichtyonymickým komponentom chorvátskeho (mediteránske, maritímne) a slovenského (stredoeurópske, kontinentálne) jazykového spoločenstva sa zohľadňujú aj kulturologicky podmienené rozdiely. Zatiaľ čo uvedenú kulturologickú diferencovanosť primárne reflektujú národne či lokálne špecifické frazémy s hyponymickým ichtyonymickým komponentom, respektíve frazeologické jednotky, ktoré vo svojom komponentovom zložení obsahujú názov konkrétnej morskej alebo sladkovodnej ryby, hyperonymické komponenty sa vyskytujú predovšetkým ako súčasť absolútnych alebo parciálnych ekvivalentov a internacionálnych frazém.

Kľúčové slová: *frazéma, ichtyonymický komponent, ekvivalencia, chorvátska frazeológia, slovenská frazeológia*

MÁRIA DOBRÍKOVÁ
WYDZIAŁ FILOZOFICZNY UNIWERSYTETU KOMENSKIEGO W BRATYSŁAWIE
BRATYSŁAWA, SŁOWACJA
dobrikova@fphil.uniba.sk

MÁRIO KYSEL
WYDZIAŁ FILOZOFICZNY UNIWERSYTETU KOMENSKIEGO W BRATYSŁAWIE
BRATYSŁAWA, SŁOWACJA
kysel.mario@gmail.com
<https://doi.org/10.17234/9789531755139.4>

FAUNA WE FRAZEOLOGII STAROTESTAMENTOWYCH PRZYPOWIEŚCI

Przedmiotem badań niniejszego artykułu są podobieństwa i różnice w słowackich i polskich tłumaczeniach tych wersetów *Starego Testamentu*, w których skład wchodzi frazeologizm z komponentem zwierzęcym. Pierwsza część zawiera informacje o faunie z historycznego i symbolicznego punktu widzenia, jak również o frazeologii w *Piśmie Świętym* z naciskiem na słowacko-polski aspekt tłumaczeniowy. Główną część artykułu stanowi synchroniczna analiza konfrontatywna frazeologizmów biblijnych z komponentem zwierzęcym, które bezpośrednio wiążą się ze starotestamentowymi tekstami. W ramach badanej problematyki, oprócz absolutnej i częściowej ekwiwalencji poświęcono też uwagę kwestii istnienia jednosłownych ustalonych metafor odzwierzęcych, przede wszystkim specyficznej słowackiej metafory czasownikowej (*za)liškať sa* i jej przekładowym ekwiwalentom w polskiej wersji tekstów starotestamentowych.

Słowa kluczowe: *Biblia, Stary Testament, fauna, frazeologia, frazeologizmy biblijne, ekwiwalencja frazeologiczna*

Biblia jako tekst kultury, dokument historyczny i dzieło literackie o niezwykłym znaczeniu istnieje w dziejach ludzkości wiele stuleci. Kościoły chrześcijańskie a częściowo też religia żydowska (*Stary Testament*) uważają ją za dzieło natchnione przez Boga i za podstawę swojej wiary.

Chrześcijaństwo ma na terenach historycznego formowania się języków słowackiego i polskiego głębokie korzenie¹, z uwagi na temat tego artykułu trzeba jednak podkreślić, że czterdziestoletni okres drugiej połowy XX wieku nie sprzyjał badaniu tematyki biblijnej. Przykładowo reedycje najobszerniejszego do tej pory zbioru frazeologii słowackiej *Slovenské prislovia, porekadlá, úslovia a hádanky*² Adolfa Petera Zatureckiego ukazywały się we wspomnianym okresie bez oryginalnego pierwszego rozdziału pt. *Boh*

¹ Przykładowo papież Jan VIII w bulli założycielskiej *Industriae tuae* potwierdza powstanie w roku 880 biskupstwa nitrzańskiego (Nitra – miasto w zachodniej Słowacji). Było to najstarsze biskupstwo na terytorium środkowej Europy.

² *Słowackie przysłowia, porzekadła, powiedzenia i zagadki*. Po raz pierwszy tom wydano w roku 1987 w Czeskiej Akademii w Pradze.

(*Bóg*), jak również bez części następnego rozdziału pt. *Viera a mravy* (*Wiara i obyczaje*). Rozdziały te włączono dopiero do ostatniego wydania z roku 2005 (Dobříková 2010: 468–469). Analogiczna sytuacja istniała w Polsce. Stanisław Koziara (2006: 76) w związku z tym konstatuje:

Wreszcie oceny dotychczasowych rejestrów tej części rodzimej frazeologii nie sposób oddzielić od czynników natury pozafilologicznej, których udział szczególnie w okresie 1945–1989 nie pozostawał bez wpływu na ilościową i jakościową stronę leksykograficznej kodyfikacji polskiej frazeologii biblijnej.

Kanonizowane księgi *Pisma Świętego* oddziaływały na poszczególne narody, wpływały na ich myślenie, stanowiły inspirację dla sztuki i naturalnie także dla języka, do którego przenikły nienacechowane stylistycznie jednostki leksykalne. Wśród nich na przykład słowacki *rabín*, w przekładach *Biblii* jako zwrot do Jezusa także *Rabbi*, polski *rabin*; słowacka i polska *menora*; słowacka *synagóga*, polska *synagoga*; ale także duża liczba słów oraz stałych związków wyrazowych o znaczeniu przenośnym – słowacka i polska *Golgota* oraz *golgota*³; słowacki *farizej*⁴, polski *faryzeusz*; słowacki *predpotopný*, polski *przedpotopowy*⁵; słowacka *manna nebeská*, polska *manna z nieba*, *manna niebieska*; słowackie <*vypit*> *kalich horkosti* <*až do dna*>, polskie <*wypić*> *kielich goryczy* albo *gorzki kielich* <*až do dna*> itp.

Biblia stanowi bogate źródło do badań frazeologicznych. Frazeologizmy pochodzenia biblijnego są nieodłączną częścią zasobu słownictwa wszystkich języków słowiańskich. W większości przypadków są ekwiwalentne formalnie i znaczeniowo, jednak zdarzają się wśród nich także różnice, świadczące zarówno o odrębnym rozwoju poszczególnych języków, jak też o specyfice ich środków wyrazu (Skladaná 2011: 94). Teksty biblijne od wieków pozostają w centrum uwagi badań językoznawczych, przede wszystkim ze względu na potrzebę ich właściwego przekładu na dany język. Dlatego konieczna jest poprawna lektura i szczegółowa analiza tekstu oryginału, ponieważ tylko jego dogłębne badania umożliwią powstanie adekwatnych przekładów, które mają na celu oddziaływać na współczesnego czytelnika w taki sam sposób, w jaki teksty biblijne w językach oryginalnych oddziaływały na swoich pierwszych czytelników.

³ *Golgota* – 1. bibl. wzgórze za murami Jerozolimy kształtem przypominające czaszkę, na którym wykonywano egzekucje i gdzie, według *Pisma Świętego*, został ukrzyżowany Jezus Chrystus; 2. książk. *Golgota* i *golgota* – dotkliwie, długotrwałe cierpienie, męka; symbol cierpienia i bólu (na podstawie definicji ze SSSJ 2006: 1079 w przekładzie autorów).

⁴ *Farizej* (*faryzeusz*) – 1. hist. członek starożydowskiego stronnictwa religijno-politycznego surowo przestrzegającego żydowskich nakazów; 2. pejor. człowiek fałszywy, obłudny (na podstawie definicji ze SSSJ 2006: 956 w przekładzie autorów).

⁵ Przymiotnik w obu językach używany w znaczeniach: 1. pochodzący z okresu przed biblijnym potopem, np. *predpotopné zviera* (*przedpotopowe zwierzę*), 2. pejor. przestarzały, nienowoczesny, np. *predpotopný účes* (*przedpotopowa fryzura*), *predpotopný klobúk* (*przedpotopowy kapelusz*), *predpotopné názory* (*przedpotopowe poglądy*) itp. (na podstawie definicji z KSSJ 2003: 555 i SSJ 1993: 449 w przekładzie autorów).

W artykule podejmiemy zatem próbę językowej analizy tekstów biblijnych, przy czym skupimy się na aspekcie tłumaczeniowym i analizie ksiąg starotestamentowych. Naszym celem jest sprawdzenie, jaka fauna występuje w przypowieściach *Starego Testamentu*, w jaki sposób jest przedstawiona, a także czy poszczególni przedstawiciele świata zwierząt stali się w tekstach biblijnych częścią frazeologizmów oraz jak te konkretne jednostki interpretowane są w słowackich i polskich przekładach *Biblii*.

Zwierzęta w każdej kulturze stawały się symbolem pewnych cech. Na przykład kot w rozmaitych cywilizacjach symbolizował dobro lub zło. Starożytni Egipcjanie czcili go jako bóstwo. Wierzyli, że ma moc ochrony człowieka przed przeciwnościami losu. Jego obecność w domu oznaczała błogosławieństwo, zdrowie i długie życie. Również dla Greków i Rzymian był on wyjątkowym zwierzęciem domowym. W Japonii koty stanowiły ważną część obrzędów religijnych, miały też za zadanie chronić przed gryzoniami drogocenne kokony gąsienic jedwabnika morwowego oraz stare rękopisy w świątyniach. Gibkie ciało, eleganckie ruchy, umiłowanie swobody, czyli wszystko, co ludzie u kotów podziwiali, przesądziło o ich losie w średniowieczu. Inkwizycja orzekła, że są opętane przez złe duchy, gdyż mają w oczach ogień piekielny, wskazujący na związek z siłami nieczystymi. Ponieważ koty potrafią polować w zupełnych ciemnościach, w wierzeniach reprezentowały ciemne moce i miały ponoć brać bezpośredni udział w sabatach czarownic. Demoniczne właściwości przypisywano w szczególności czarnym kotom.

Ambiwalentne było również w historii symboliczne wyrażenie pychy, dumy. Współcześnie zarozumiałość i pycha są oceniane jako wady. Jednak nie zawsze były one tak negatywnie postrzegane. W starożytnej Grecji na przykład dumę uważano za cnotę, natomiast pokorę i skromność za cechy ludzi słabych, pozbawionych charakteru i zdolności. Etyka chrześcijańska dystansowała się od tego greckiego myślenia na korzyść pokory, podniesionej w chrześcijaństwie do rangi najwyższej cnoty moralnej. Pycha uważana jest z kolei za przyczynę każdego grzechu, interpretuje się ją jako bezpośredni bunt przeciw Bogu, stąd powoduje ona Jego gniew i zasłużoną karę. Pycha, wyniosłość człowieka utożsamiane są z wyglądem, zachowaniem i cechami pawia. Ale paw nie zawsze był symbolem o znaczeniu negatywnym. Na przykład w Indiach z uwagi na piękny, półokrągły ogon uważano go za symbol słońca. Początkowo chrześcijaństwo przejęło antyczne wierzenie, że krew pawia odpędza demony, z czasem jednak paw stał się ucieleśnieniem pychy i próżności.

Symbolika zwierząt nieprzypadkowo jest dziś tak bogata. Poszczególni przedstawiciele fauny reprezentowali rozmaite stereotypy od zarania religii czy literatury. *Biblia* nie jest pod tym względem wyjątkiem. Barbara Szczepanowicz i Andrzej Mrozek (2007: 6) tak piszą o biblijnej symbolice zwierząt:

Zwierzęta w *Biblii* są ukazane w dwóch aspektach. Z jednej strony są przedstawione realia, czyli sposób życia i zachowanie zwierząt oraz ich występowanie i funkcjonowanie w życiu codziennym człowieka (to ostatnie dotyczy przede wszystkim zwierząt udomowionych), a z drugiej wybrane aspekty poszczególnych zwierząt

stają się motywami literackimi i służą do zobrazowania rzeczywistości duchowej, sytuacji człowieka, całych narodów, uchwycenia specyfiki relacji zarówno międzyludzkich, jak i pomiędzy Bogiem a człowiekiem, lub między Bogiem a Jego narodem Izraelem. Coraz mniej zatem znajdujemy danych ściśle zoologicznych, a coraz więcej pojawia się alegorii, metafor i symboliki. Ta symbolika zostanie jeszcze bardziej rozwinięta w kulturach, które czerpią obficie z tradycji biblijnej, czyli w judaizmie i chrześcijaństwie. Jednak ta symbolika nie rodzi się z niczego, jest mocno zakorzeniona przede wszystkim w kulturze starożytnego Bliskiego Wschodu, ale też po trosze w tradycji hellenistycznej oraz w przedchrześcijańskich tradycjach schryistianizowanych ludów Europy, Azji i Afryki. *Biblia* to Księga pisana i czytana w kluczu przede wszystkim teologicznym. Nie są w niej zatem najważniejsze dane o charakterze zoologicznym. Istotniejsze jest usytuowanie motywów zwierzęcych w kontekście literackim, a przede wszystkim teologicznym.

Porównanie tekstów *Starego Testamentu* w językach słowackim i polskim wykazało stosunkowo dużo wzmianek o udomowionych i dziko żyjących zwierzętach, które w konkretnych wersetach w językach będących przedmiotem obserwacji nie zawsze są identyczne. Wprawdzie aby móc w pełni ocenić adekwatność przekładu, musielibyśmy znać oryginalny tekst literacki w języku hebrajskim bądź aramejskim, ewentualnie greckim czy łacińskim, niemniej jednak niektóre z różnic występujących między tymi przecież pokrewnymi językami są na tyle duże, że warto wymienić kilka przykładów:

- Vieš ty, kedy kozy skalné⁶ liahnu sa kedy lane vrhnú, spozoroval si?⁷
- Czy znasz poród koziorožca? Widziałeś rodzenie gazeli?⁸

Trzeba w tym miejscu zaznaczyć, że również w innych częściach *Biblii* znajdujemy podobne różnice w tłumaczeniu, na przykład: *laň (łania) – gazela, srna (sarna) – gazela*⁹, a nawet *srnka (sarenka) – kozica*¹⁰. Da się je zapewne wyjaśnić gatunkowym podobieństwem łani i gazeli. Drugą przyczyną mógłby być inny język wyjściowy, z którego przekładano słowacką, ewentualnie polską wersję.

- Zajali też dwoje madiánskych kniežat, Oreba a Zeba. Oreba zabili na Havranej skale¹¹ a Zeba zabili na Vlčom lise¹². Potom prenasledovali Madiánčanov za Jordán a niesli Orebovu a Zebovu hlavu Gedeonovi.

⁶ Dosłowny przekład: *kozy skalne*.

⁷ Wszystkie słowackie przykłady tekstów starotestamentowych odpowiadają wersetom ze słowackich tłumaczeń *Biblii* podanych w literaturze na końcu artykułu.

⁸ Hi 39, 1.

⁹ Por. Prz 6, 5; Syr 27, 22 (w polskim przekładzie werset 20).

¹⁰ Por. Prz 5, 19.

¹¹ Dosłowny przekład: *Skala Gawrona*.

¹² Dosłowny przekład: *Tłocznia Wilka* albo *Wilcza tłocznia*.

Ujęli przy tym dwóch dowódców madianickich: Oreba i Zeeba. Oreba zabili na skale Oreba, a Zeeba przy tłoczni Zeeba. Ścigali nadal Madianitów, a głowy Oreba i Zeeba przynieśli Gedeonowi za Jordan.¹³

W tym przypadku dużą pomocą byłaby znajomość oryginalnego tekstu hebrajskiego, która potwierdziłaby nasze badanie etymologiczne. Ponieważ porównanie polskiego i słowackiego przekładu sugerowało, iż imiona madianickich książąt są również grą językową i obrazową aluzją do gawrona i wilka, sprawdziliśmy, iż rzeczywiście, imię Oreb pochodzi prawdopodobnie od hebrajskiego *orew ha-mizra*, co oznacza gawrona, natomiast Zeeb wywodzi się z wyrazu *ze'ew* – wilk.

- V Samárii vypukol veľký hlad. Obliehal ju tak dlho, až bola oslia hlava po osemdesiat strieborných a štvrt' kabu holubieho trusu¹⁴ po päť strieborných. Powstał zatem wielki głód w Samarii. Bo oto nieprzyjaciele oblegali ją, tak iż głowa osła kosztowała osiemdziesiąt srebrnych syklów, a ćwiartka kaba dzikiej cebuli pięć syklów srebra.¹⁵

Mogłoby się wydawać, że w tym przypadku któryś z tłumaczy nie zrozumiał tekstu, ewentualnie popełnił inny błąd w przekładzie, gdyż odchody gołębia (*holubí trus*) i dziko rosnąca cebula nie mają z sobą nic wspólnego. Wyjaśnienie tego wersetu przynosi nota w słowackiej *Biblii*: „*Holubí trus* był to podobno jakiś rodzaj jadalnego warzywa.”¹⁶ Polski przekład *dzika cebula* wydaje się w tym wypadku lepszy, ponieważ dla słowackiego czytelnika *Pisma*, który o tym warzywie nigdy nie słyszał, bez bliższych objaśnień znaczenie związku wyrazowego *holubí trus* będzie niejasne.

- Ktože slobodu dal oslu divému a kto onagroví putá rozviazal?
Kto zebrę wolno wypuszcza? Kto osła dzikiego rozwiąże?¹⁷

*Veľký slovník cudzích slov*¹⁸ pod hasłem *onager* podaje: „gatunek osła podobnego do konia, o wysokości zaledwie ok. 1 m” (1997: 859). Prawdopodobnie ponownie chodzi tu o pokrewieństwo gatunków, tym razem osła i zebry. Polski przekład tego wersetu jest naszym zdaniem bardziej zrozumiały dla czytelnika *Biblii*, ponieważ potrafi on sobie wyobrazić zebkę. Słowacki odbiorca natomiast nie zna onagera, jeśli zatem nie sięgnie do słownika wyrazów obcych, nie będzie wiedział, że chodzi o zwierzę kopytne.

¹³ Sdz 7, 25.

¹⁴ Dosłowny przekład: *odchody gołębie*.

¹⁵ 2 Krl 6, 25.

¹⁶ Na podstawie *Sväté písmo Starého a Nového zákona*. Rim; Trnava Slovenský ústav svätého Cyrila a Metoda v Ríme; Spolok svätého Vojtecha, 1996, s. 662, przekład autorów.

¹⁷ Hi 39, 5.

¹⁸ *Wielki słownik wyrazów obcych*.

• Vezmi vyberané barančatá¹⁹, naklad' podeň hřbu dřeva, nechaj vriet' jeho kúsky, i kosti nech sa v ňom uvaria!

Wybierz do tego najlepsze [sztuki] z mniejszego bydła, podłóż drwa pod spodem i spraw, by to wrzało i kipiało, tak by aż kości się rozgotowały.²⁰

W sytuacji, kiedy nie mamy możliwości konfrontacji z tekstem oryginału, możemy zakładać, że chodzi o rogaciznę mniejszych rozmiarów, co w języku polskim przetłumaczono opisowo, podczas gdy w słowackim użyto konkretnej jednostki leksykalnej oznaczającej młode barana.

Warto w tym miejscu wspomnieć, że ze znacznymi różnicami spotykamy się przede wszystkim w tłumaczeniu nazw zwierząt czystych i nieczystych w *Księdze Powtórzonego Prawa* oraz *Księdze Kapłańskiej*. Nie wspominamy przy tym różnic, które da się wyjaśnić podobieństwem gatunków (np. *wół* – *byk*), ale wskazujemy na te przypadki, w których mamy do czynienia z przedstawicielami zupełnie odrębnych gatunków. Są to przede wszystkim: *żyrafa* – *kozica*²¹, *borsuk* – *królik*²², *kukulka* – *sowa*²³. Zdarza się nawet sytuacja, kiedy w polskim wersecie Pwt 14, 5 pojawia się zwierzę *daniel*, które w słowackim przekładzie *Starego Testamentu* nie ma ekwiwalentu, również w żadnym wcześniejszym ani późniejszym wersecie, co ma miejsce w przypadku innych zwierząt (*bocian*, *pelikán*). Przytoczmy słowa Barbary Szczepanowicz i Andrzeja Mrozka (2007: 7):

O ile występowanie tam zwierząt takich, jak wielbłąd i świnia, a nawet nietoperz nie ulega wątpliwości, o tyle ogromna większość pozostałych jest wysoce niepewna – po prostu nie da się przy stanie aktualnej wiedzy powiedzieć, że w tym miejscu chodzi na pewno o takie, a nie inne zwierzę. [...] Należy jednak pamiętać, że jest to raczej do pewnego stopnia arbitralny wybór tłumacza, gdyż tekst oryginalny nie daje podstaw do apodyktycznego stwierdzenia, że taki a nie inny gatunek tu występuje.

Jeśli chodzi o jednostki frazeologiczne pochodzenia biblijnego zawierające komponent zwierzęcy, w *Starym Testamencie* występują najczęściej absolutne (pełne) ekwiwalenty frazeologiczne. Chodzi o sytuację, w której jednostki frazeologiczne w języku słowackim i polskim mają identyczne znaczenie i jednakową strukturę, tj. układ komponentów. Niżej przedstawiamy najważniejsze z nich.

¹⁹ Dosłowny przekład: *baranki*.

²⁰ Ez 24, 5.

²¹ Pwt 14, 5.

²² Pwt 14, 7.

²³ Pwt 14, 15.

O stałym porównaniu frazeologicznym *krotký ako baránok – potulny jak baranek* znajdujemy wzmiankę w starotestamentowej *Księdze Jeremiasza*: „Ja som bol ako krotký baránok, vedený na zabitie; ani som nevedel, že stroja proti mne úklady“²⁴, w polskiej wersji: „Ja zaś jak potulny baranek, którego prowadzą na zabicie, nie wiedziałem, że powzięli przeciw mnie zgubne plany.“ W słowackiej frazeologii występuje również porównanie, które zawiera czasownik, natomiast przymiotnik jest komponentem fakultatywnym: *byť <krotký> ako baránok*.

Kolejnym przykładem jest porównanie frazeologiczne *byť rýchly ako gazela – być szybki jak gazela*. Znajdziemy je w *Drugiej Księdze Samuela*: „Boli tam traja synovia Sarvie: Joab, Abisai a Asael. Asael bol rýchlonohý ako poľná gazela“²⁵, w polskiej wersji: „Byli wśród nich również trzej synowie Serui: Joab, Abisaj i Asahel. Asahel był szybki jak dzika gazela“, jak również w *Pierwszej Księdze Kronik*: „Aj z Gadovcov sa odrazili k Dávidovi do pevnosti na púšť udatní hrdinovia, mužovia hotoví do boja, vyzbrojení štítom a kopijou; vyzerali ako levy, ale boli rýchli ako gazely na horách“²⁶, w polskiej wersji: „Z Gadytów przyłączyli się do Dawida w warowni pustynnej dzielni wojownicy, żołnierze gotowi do walki, którzy celowali w posługiwaniu się tarczą i włócznią. Z wyglądu podobni do lwów, byli szybkonodzy jak gazy na górach.“

Kiedy ktoś wyraża swoje myśli wprost, bez ogródek, mówi się o nim, że ma cięty lub ostry język. Frazeologizm *mať ostrý jazyk – mieć ostry język* znany jest w języku słowackim także w postaci porównania: *mať jazyk <ostrý> ako britva (osa, žihadlo)*. W przypadku porównania chodzi o wskazanie podobieństwa do konkretnego, ostrego i kłującego przedmiotu, na podstawie czego jednostki *mať ostrý jazyk – mieć ostry język* nie można zaliczyć do frazeologizmów biblijnych z komponentem zwierzęcym. Ale według *Biblii* ostry język miał przecież wąż, co potwierdza werset z *Księgi Psalmów*: „Ako had si ostria jazyky, za perami majú jed vreteníc“²⁷, w wersji polskiej: „Ostre jak u węży ich języki, a jad żmijowy pod ich wargami.“ Możliwe, że ten związek wyrazowy pierwotnie brzmiał: *mieć język ostry jak wąż*, ale z biegiem czasu komponent *wąż* został z niego usunięty. Z biblijną historią stworzenia pierwszych ludzi wiąże się jednostka frazeologiczna *hadie plemeno*, która w języku słowackim ma dwa znaczenia: 1) „fałszywi ludzie”, 2) „kobiety”, podczas gdy jej ekwiwalent w języku polskim, *wężowe plemię*, ma tylko pierwsze z wymienionych znaczeń.

Osobę zwinną, która robi wielkie kroki czy wręcz skacze, często porównuje się do jelenia, co wyraża kolejne porównanie frazeologiczne *skákat' ako jelen' – skakać jak jelen'*. Wzmiankę o nim zawiera także *Księga Izajasza*: „s't'a jelen' bude skákat' chromý.“²⁸ W polskim przekładzie: „Wtedy chromy wyskoczy jak jelen'.“

²⁴ Jr 11, 19a.

²⁵ 2 Sm 2, 18.

²⁶ 2 Sm 2, 18; 1 Km 12, 8.

²⁷ Ps 140, 4.

²⁸ Iz 35, 6a.

Nazwa *owca* pojawia się w wielu związkach frazeologicznych pochodzenia biblijnego. Pierwszy z nich to *chodit' (túlat') sa ako ovce bez pastiera – chodźć jak owce bez pasterza*, używany dla określenia ludzi niemających przywódcy, szukających właściwej drogi lub niemogących jej znaleźć. Przykład znajdziemy w *Pierwszej Księdze Królewskiej*.²⁹ Kolejną motywacją powstania biblijnego frazeologizmu z komponentem *owca* jest starotestamentowy werset o zabłąkanej owcy. W *Księdze Psalmów* pisze się: „Blúdim ako ovca, čo sa stratila; hľadaj svojho sluhu, lebo nezabúdam na tvoje predpisy“³⁰, w polskiej wersji: „Błądźć jak owca, która zginęła; szukaj swego sługi, bo nie zapominam o Twoich nakazach.“ Chodzi zatem o frazeologizm *byť (chodit') ako bludná ovca – być (chodźć) jak błędna owca*, który pojawia się także w innych częściach *Starego Testamentu*.³¹ Trzecim przykładem jest związek frazeologiczny *viest' niekoho ako ovcu (baránka) na zabitie – prowadźć kogoś jak owcę (baranka) na rzeź (zabicie)*³². W *Księdze Jeremiasza* odnajdujemy zapis: „Ty ma však, Pane poznáš, vidíš ma, skúmaš, aké mám voči tebe srdce. Veď ich ako ovce na jatku a zasväť ich pre deň zabíjania!“³³, po polsku: „Ty zaś, Panie, znasz mnie, patrzysz na mnie, badasz serce moje, ono jest z Tobą. Oddziel ich jak owce na rzeź, przygotuj ich na dzień mordu!“

Do kategorii absolutnych ekwiwalentów frazeologicznych należy również starsza jednostka *Balámova oslica*. Określano nią człowieka pokornego, w języku polskim *oślica Balaama*. Historia ta pochodzi z *Księgi Liczb*.³⁴ Kiedy Balaam jechał na oślicy do króla Moabu, po drodze anioł Boży ostrzegł go przed grożącym mu niebezpieczeństwem. Sam Balaam nie mógł wszakże dostrzec anioła, ale jego oślica – tak. Za każdym razem, gdy go zobaczyła, schodziła z drogi lub przyciskała się do muru, za co ją Balaam okrutnie bił. Zwierzę jednak z pokorą i cierpliwością znosiło niesprawiedliwy gniew pana, który zrozumiał całą sytuację dopiero wówczas, gdy anioł w końcu objawił się i jemu. Frazeologizm ten zarówno w języku polskim, jak i słowackim nie jest dziś używany, zalicza się do książkowych. Warto jednak w tym miejscu wspomnieć o pewnym aspekcie rodzajowym, chociaż rozróżnienie to nie pochodzi bezpośrednio z *Biblii*. Oślica uosabia tu pokorę i posłuszeństwo, czego potwierdzenie znajdziemy i w *Nowym Testamencie* – to na oślicy Jezus Chrystus wjeżdżał do Jerozolimy. Natomiast nazwa samca – *osioł* – pojawia się już w związkach frazeologicznych z negatywną konotacją: słowackie *hlúpy ako osol*, polskie *głupi jak osioł*. Jak więc widzimy, również kwestia rodzaju (w tym wypadku płci zwierzęcia) może być istotna dla właściwego wyjaśnienia znaczenia frazeologizmu.

²⁹ I Krl 22, 17.

³⁰ Ps 119, 176.

³¹ Por. Iz 53, 6.

³² W wydaniach *Biblii*, z których korzystaliśmy, występuje częstsza współcześnie forma frazeologizmu z komponentem *na rzeź*, ale w starszych wydaniach *Biblii* można spotkać również postać *na zabicie*.

³³ Jr 12, 3.

³⁴ Por. Lb 22, 21–33.

Oprócz ekwiwalencji absolutnej znajdziemy też w *Starym Testamencie* liczne przykłady ekwiwalencji częściowej w zakresie frazeologii z komponentem zwierzęcym.³⁵

Księga Rodzaju w historii o złożeniu ofiary z Izaaka³⁶ zawiera wzmiankę o ofierze całopalnej, która miał być, według Izaaka, baranek (w słowackiej wersji *Biblii*, w polskiej znajdziemy tłumaczenie *jagnię*. Czytamy tam: „Izaak odezwał się do swego ojca Abrahama: «Ojcie mój!» A gdy ten rzekł: «Oto jestem, mój synu» – zapytał: «Oto ogień i drwa, a gdzie jest jagnię na całopalenie?» Abraham odpowiedział: «Bóg upatrzy sobie jagnię na całopalenie, synu mój»”).³⁷ Polskim ekwiwalentem słowackiego frazeologizmu *obetný baránok* o znaczeniu „człowiek, na którego zrzuca się całą odpowiedzialność za coś”, jest jednostka *koziół ofiarny*. Baranek i koziół nie mają z sobą aż tyle wspólnego, aby chodziło tu o przypadkową zamianę. Można to jednak wyjaśnić następująco: Izraelici składali Bogu liczne ofiary, przy czym jest tu istotne, że chodziło o ofiarę całopalną. Jedną z nich była też ofiara za grzech, która „związana była z większym poczuciem winy (Kpł 5). Rytuał był bardzo podobny do ofiary przebłągalnej, a składającym mogły być tylko osoba prywatna. Jedynym możliwym w tej ofierze zwierzęciem był baranek“ (Szczepanowicz i Mrozek 2007: 217). To oznacza, że baranek był jednym z części składanych w ofierze zwierząt, na tej podstawie wywodziśmy motywację słowackiego związku frazeologicznego. Jeśli chodzi o polski odpowiednik, dowiadujemy się, że „jednak należy zwrócić uwagę na kozła ofiarnego przyjmującego grzechy całej społeczności. Zwyczaj i tradycja obarczania kozła winą społeczności są obecne we wszystkich kulturach, począwszy od rytuałów starożytnej Babilonii po współczesną Japonię, a określenie „koziół ofiarny” stało się przysłowio- we“ (tamże: 219).

Jak zatem widać, także koziół był zwierzęciem ofiarnym, ale – uwzględniając kontekst historyczny – składany był w ofierze za grzechy wszystkich, nie pojedynczych osób, jak w przypadku baranka. Na tej podstawie wnioskujemy, że zjawisko ofiary za zbiorowość stanowiło w języku polskim silniejszą motywację związku frazeologicznego niż ofiara za jednostkę. Należy jeszcze wspomnieć, iż frazeologizm *smrdieť ako cap – śmierdzić jak cap (koziół)*, który wprawdzie nie ma ścisłego związku z *Biblią*, spotykamy w obu językach. W języku polskim wyraz *koziół* występuje zatem w dwóch frazeologizmach mających jednakże różną konotację: wyraźnie negatywną w przypadku *śmierdzić jak cap (koziół)* i w zasadzie pozytywną we frazeologizmie *koziół ofiarny*.

Kolejnym znanym i współcześnie często używanym frazeologizmem z komponentem zwierzęcym, mającym źródło w starotestamentowej przypowieści, jest jednostka

³⁵ W językach słowackim i polskim istnieje wiele frazeologizmów zawierających badany typ komponentu, niemających jednakże związku z kontekstem biblijnym, np.: *vystrájat' ako opitý cap – narozrabiać jak pijany zajac, studený ako žaba – zimny jak ryba, ani ryba, ani rak – ni pies, ni wydra*. Zdarzają się też przypadki, kiedy w jednym z języków dany ekwiwalent nie zawiera komponentu zwierzęcego, np.: *chodit' ako spomalený film – lazić jak senna mucha, vrieskat' (revat) ako pavian – drzeć się jak stare prześcieradło, mlčat' ako ryba – milczeć jak grób* itp.

³⁶ Por. Rdz 22, 1–14.

³⁷ Tamże, 7–8.

zlaté tel'a – *złoty cielec*, która symbolizuje mamonę lub jakiś obiekt nadmiernego kultu materialnego, ewentualnie też lukratywne źródło pieniędzy. Ten związek wyrazowy pochodzi z zawartej w *Księdze Wyjścia* opowieści o tym, jak Mojżesz wspiął się na górę Synaj, gdzie otrzymał od Boga *Dziesięć Przykazań*. W tym czasie lud się od niego odwrócił i postawił posąg cielca ze złota, któremu oddawał cześć.³⁸ Mamy tu do czynienia z częściowym ekwiwalentem frazeologicznym, gdyż w języku słowackim jest rzeczownik w rodzaju nijakim (*tel'a*), podczas gdy w języku polskim – w męskim (*cielec*), przy czym wyraz *cielec* nie jest współcześnie używany w innym niż tym właśnie frazeologicznym kontekście, tzn. nie w odniesieniu do zwierząt.

Ciemny kolor włosów jest w *Starym Testamencie* porównany do czarnego koloru piór gawrona, jak w *Pieśni nad pieśniami*: „Jeho hlava je zlato, rýdže zlato, jeho kučery sťa riasy na datli, čierne jak havrany“³⁹. W polskiej wersji natomiast czytamy: „Głowa jego – najczystsze złoto, kędziory jego włosów jak gałązki palm, czarne jak kruk.“ Podczas gdy w języku słowackim występuje porównanie: *mat' vlasy čierne ako havran*, w polskim znajdujemy jego częściowy ekwiwalent, w którym komponentem zwierzęcym jest spokrewniony z gawronem kruk: *mieć włosy czarne jak kruk*. Z tych porównań wywodzą się także przymiotniki używane najczęściej właśnie w odniesieniu do koloru włosów: *havrane vlasy* – *krucze* lub *kruczoczarne włosy*.

Znanym frazeologizmem biblijnym jest w języku słowackim *jama levová* lub *byt' (ocitnúť sa) v jame levovej, dostať sa (spadnúť) do jamy levovej* (Skladaná 1999: 45). Ma on swoje źródło w *Księdze Daniela*. Prorok Daniel został wtrącony do jamy z lwami, gdyż przepowiadał królowi, że czeka go marny los, o ile nie zacznie żyć bogobojnie. Proroctwo tak rozgniewało króla, że ukarał w ten sposób Daniela za to, iż śmiał go krytykować. Z woli Boga jednak lwy nie skrzywdziły proroka. *Jama levová* oznacza współcześnie jakiegokolwiek niebezpieczeństwo zagrażające człowiekowi. W polskim przekładzie *Biblii* mamy jednak nie *jamę*, lecz *jaskinię*. Dla porównania: „Nato kráľ vydal rozkaz, priviedli Daniela a hodili ho do levovej jamy. Kráľ povedal Danielovi: Nech ťa vyslobodí tvoj Boh, ktorého vytrvalo tíš!” w polskiej wersji: „Wtedy król wydał rozkaz, by sprowadzono Daniela i wrzucono do jaskini lwów. Król zwrócił się do Daniela i rzekł: «Twój Bóg, któremu tak wytrwale służysz, uratuje cię».“⁴⁰

Przykładem częściowego ekwiwalentu frazeologicznego z komponentem *lev/leví* jest w języku słowackim frazeologizm dotyczący odwagi. O człowieku odważnym mówi się, że ma *levie srdce*. Również ten związek frazeologiczny ma swe źródło w *Biblii*, a ściślej w *Drugiej Księdze Samuela*⁴¹, jego ekwiwalent w polskim przekładzie brzmi *serce lwa*. Trzeba jednak zaznaczyć, że i język polski zna określenie *lwie serce*, utrwalone chociażby w przydomku angielskiego króla Ryszarda I Lwie Serce.

³⁸ Por. Rdz 32.

³⁹ PnP 5, 11.

⁴⁰ Dn 6, 17.

⁴¹ 2 Sm 17, 10.

W potocznym języku słowackim często usłyszeć można wyzwisko: *Hovädo!* To wyraz ekspresywny i już w *Biblii* był jako taki postrzegany w przypadku, kiedy odnosił się do człowieka. W *Księdze Hioba* jest zapis: „Prečo sme za hovädá pokladaní? Prečo sme v tvojich očiach nečisti?“. W polskim przekładzie *Pisma* znajdujemy natomiast takie tłumaczenie: „Czyśmy podobni do zwierząt, jesteście nieczyści w twych oczach?“⁴² Jak widać, w języku polskim ekwiwalentem w tym wersecie jest słowo *zwierzę*. We współczesnym języku słowackim także natrafimy na zgodną konotację, ale o słabszym zabarwieniu ekspresywnym, co widać w porównaniu: *správať sa ako hovädo, správať sa ako zvierä*. Podobne rozróżnienie nacechowania emocjonalnego porównań spotykamy w języku polskim: *zachowywać się jak bydło, zachowywać się jak zwierzę*. Warto w tym miejscu dodać, że i w polszczyźnie funkcjonuje obelga: *Bydłę!*, która odpowiada słowackiemu: *Hovädo!*

W *Księdze Wyjścia* odnajdujemy takie słowa: „Ale u Izraelitov ani pes nezaštekne ani na človeka, ani na dobyčä, aby ste poznali, že Pán obdivuhodne rozlišuje Egypťanov od Izraelitov“⁴³, po polsku: „U Izraelitów nawet pies nie zaszczeka ani na ludzi, ani na bydło, abyście poznali, że Pan uczynił różnicę między Egipcjanami a Izraelitami.“ W tym wersecie mają swe źródło frazeologizmy *ani pes sa o niekoho, niečo neobzrie; ani pes nezabreše (nezašteká) na niekoho, na niečo – pies z kulawą nogą nie przyjdzie (nie wspomni, nie zadba)*.

W poprzedniej części artykułu poddaliśmy analizie pełne ekwiwalenty frazeologiczne, które zawierają nazwę zwierzęcia. Wspomniano tam również frazeologizmy dotyczące węża, który w niektórych kulturach uważany jest za symbol mądrości, bogactwa czy nieśmiertelności, ale w kulturze chrześcijańskiej uosabia zło i pokuszenie. To właśnie wąż namówił pierwszych ludzi do popełnienia grzechu pierworodnego. *Księga Rodzaju* przedstawia go następująco: „No had bol ľstivejší ako všetky poľné zvieraťä, ktoré urobil Pán...“⁴⁴, w polskiej wersji: „A wąż był bardziej przebiegły niż wszystkie zwierzęta lądowe, które Pan Bóg stworzył.“ Do częściowych ekwiwalentów w językach słowackim i polskim należą frazeologizmy: *človek ako had* lub *úlisný ako had – chytry jak wąż*, mające znaczenie „przebiegły, fałszywy, podstępny człowiek“. We frazeologii słowackiej fałszywy człowiek porównywany jest także do kota – *falošný ako mačka*, chytry zaś i przebiegły – do małpy: *chytrý ako opica*.

Do tej grupy częściowych ekwiwalentów z komponentem derywowanym od rzeczownika *had (wąż)* należy też słowacki frazeologizm *hadie jazyky* (dosłownie: *wężowe języki*), mający znaczenie „ludzie fałszywi, oczerniający innych, niktzemni, podli“. Jego polskie odpowiedniki zawierają nazwy innych przedstawicieli fauny, przy czym ich podstawową formą jest mianownik liczby pojedynczej: *jaszczurczy (psi, smoczy) język*.

⁴² Hi 18, 3.

⁴³ Rdz 11, 7.

⁴⁴ Rdz 3, 1.

Metaforyczność jako uzualny atrybut komunikacji językowej ma swe źródło w ustalonych empirycznych stosunkach, wzorach i modelach myślenia (Dolník 2003: 68), które przekazują kulturalno-idiomatyczne informacje o abstrakcyjnych i wyobrażeniowych stereotypach tudzież językowym obrazie świata danego społeczeństwa. Dzięki wyobraźni człowieka i jego zdolności do myślenia abstrakcyjnego nie tylko związki wyrazowe, ale także liczne jednowyrazowe środki językowe mają charakter metonimicznego skrót (Dobříková 2009: 162–164). W słowackim językoznawstwie na frazeologiczny charakter jednowyrazowej ustalonej metafory w postaci czasownika jako pierwszy zwrócił uwagę František Miko, który w związku z jednostkami typu *popáliť sa*⁴⁵ „znaleźć się w nieprzyjemnej sytuacji, źle na czymś wyjść”, *vyhorieť*⁴⁶ „ponieść porażkę”, *rozpáliť sa*⁴⁷ „rozgniewać się” konstatuje, że „funkcją, swoim etosem i idiomatycznym charakterem ewidentnie przypominają swoich dwu- i więcejwyrazowych «partnerów»“ (Miko 1989: 25), czyli jednostki frazeologiczne. Uczestnicy aktu komunikacji w zależności od kontekstu dokładnie rozróżniają, czy na przykład w przypadku czasownika *popáliť sa* chodzi o jego dosłowne znaczenie „wyrządzić sobie krzywdę, sprawić ból ogniem”, czy też znaczenie przenośne wymienione wyżej.

W języku polskim i słowackim istnieją metafory czasownikowe, które nie powstały jedynie w wyniku prostego przeniesienia znaczenia na bazie ekspresywności czy pragmatycznego podejścia do wyrażanego pojęcia, ale wywodzą się z doświadczenia empirycznego lub z istniejących wcześniej jednostek frazeologicznych. Należą do nich także ekspresywne czasowniki odzwierzcące, na przykład słowackie *opičiť sa*, polskie *małpować* „naśladować kogoś, przedrzeźniać”; słowackie *naježiť sa*, *zježiť sa*, polskie *najeżyć się*, *zjeżyć się* „zezłościć się, zdenerwować się”; słowackie *papagájovať*, polskie *papugować*⁴⁸ „mechanicznie powtarzać”; słowackie *kuvikát* „przepowiadać nieszczęście”, *zvlčiť sa* „stać się dzikim”⁴⁹; polskie *szarogęsić się*⁵⁰ „zachowywać się samowolnie, rządzić się, panoszyć się”, *rozindyczyć się* „wpaść w złość”. Do tej kategorii zalicza się także słowacki czasownik zwrotny *liškat' sa* „przymilać się, podlizywać się, schlebiać”, który bezpośrednio wiąże się z porównaniem *byť prefikáný ako liška*, w języku polskim *być chytry (przebiegły) jak lis*. Frazeologizm ten powstał na podstawie obserwacji empirycznej i związanego z nią wyobrażenia, że lis jest ssakiem przebiegłym, potrafiącym w sposób przemyślany a niekiedy podstępny łowić zwierzyne, czyli

⁴⁵ Dosłowny przekład: *oparzyć się*. W języku polskim używa się w tym znaczeniu czasownika *sparzyć się*. Por. też przysłowie: *Kto raz się sparzy, na zimne dmucha*.

⁴⁶ Dosłowny przekład: *spalić się*.

⁴⁷ Dosłowny przekład: *rozpalić się*.

⁴⁸ Czasownik wywodzi się z frazeologizmu *powtarzać jak papuga*, czyli „mechanicznie powtarzać”.

⁴⁹ *Kuvik* to w słowackim nazwa ptaka z rodziny puszczykowatych, pójdzki. W języku polskim w tym znaczeniu używa się najczęściej czasownika *krakać*. *Zvlčiť sa* (w dosłownym przekładzie *zwilczeć*) oznacza tyle, co polski czasownik *zdziczeć*. Jak widać, polskie odpowiedniki tych wyrazów również powstały w wyniku obserwacji świata zwierząt.

⁵⁰ Czasownik ma swe źródło we frazeologizmie *rządzić się jak szara gęś*, mającym takie właśnie znaczenie.

uzyskiwać korzyść. Stąd wyprowadzono też później wspomniany czasownik niedokonyany *líškat' sa* i jego dokonaną formę *zalıškat' sa*. W *Starym Testamencie* znajduje się pięć wersetów zawierających ten czasownik w różnej formie, dla zilustrowania podajemy tylko trzy przykłady:

- Ale on zveleboval kráľa, aby sa mu zalıškal, pričom sa tváril ako veľmož. Tak získal veľkňazstvo pre seba a nadhodil nad Jasona tristo talentov striebra. On zaš stawiony przed króla olšnił go pozorami wplywów, zdobył więc dla siebie godność arcykapłańską, ofiarowując o trzysta talentów więcej od Jazona.⁵¹
- Šťastný si, Izrael! Kto sa ti vyrovná? Ľud, ktorého spásou je Pán! On je tvoj štít ochranný, on je tvoj meč slávny; nepriatelia sa ti budú líškat' a ty im budeš šliapať po šijach. Izraelu, tyš šťastliwy, ktož tobie podobny? Narodzie, zbawiony przez Pana, Obrońca twój tobie pomaga, błogosławi zwycięski twój miecz. Wrogowie slabna przed tobą, ty zaš wyniosłość ich depczesz.⁵²
- Hovorte Bohu: Aké úžasné sú tvoje diela. Pre tvoju nesmiernu moc budú sa ti líškat' tvoji nepriatelia. Powiedzcie Bogu: Jak zadziwiające są Twoje dzieła! Z powodu wielkiej Twej mocy muszą Ci schlebiac' Twoi wrogowie.⁵³

W księgach *Starego Testamentu* wymieniono sto sześćdziesiąt pięć zwierząt, przy czym ogólna liczba wzmianek o nich wynosi ponad dwa tysiące sto⁵⁴. Liczba samych wersetów jest mniejsza, ponieważ w jednym wersecie pojawiają się czasem jednocześnie nazwy dwóch lub więcej zwierząt. Do sumy tej wliczyliśmy także nazwy młodych zwierząt, zdrobnienia oraz inne derywaty. Nie wliczyliśmy jednakże nazw rodzajowych, takich jak na przykład *ssak*, *bydło* itp., podobnie jak nazw istot mitologicznych, jak *smok*, *jednorożec* itp.

Frazeologizmy pochodzenia biblijnego są nieodłączną częścią zasobu leksykalnego języków słowiańskich (podobnie jak innych języków europejskich). Ponieważ słowacki i polski są genetycznie bliskimi językami, jest naturalne, że większość badanych przez nas frazeologizmów starotestamentowych jest zgodna pod względem formy i treści. Jednakże zaobserwowaliśmy także pewne różnice, co świadczy nie tylko o niezależnym rozwoju obu języków, ale również o specyficznym podejściu tłumaczy tekstów biblijnych.

⁵¹ 2 Mch 4, 24.

⁵² Pwt 33, 29.

⁵³ Ps 66, 3.

⁵⁴ Do najliczniej występujących zwierząt należą: *owca* (235), *baran* (159), w formie deminutywnej *baranek* (141), *koń* (146), *lew* (119), *byk* (110), w formie deminutywnej *byczek* (107), *osioł* (109), *koziol* (88), *wąż* (47), *wielbłąd* (60). Warto zauważyć, że wąż, który jest symbolem zła i przedstawicielem diabła, pojawia się czterokrotnie rzadziej niż owca, która uosabia cechy pozytywne.

Po frazeologię biblijną także współcześnie chętnie sięgają w swoich tekstach publicyści i pisarze, odwołując się na przykład do różnych cytatów z *Biblii*. W artykule wskazaliśmy na konieczność dobrego poznania wszelkich niuansów tekstu wyjściowego i celowego, czyli, uwzględniając aspekt naszych badań, tych ustępów przypowieści starotestamentowych, które zawierają frazeologizmy z komponentem zwierzęcym, a które mogłyby sprawić potencjalny problem podczas tłumaczenia dzieł literackich lub też fragmentów biblijnych w ramach współczesnego słowackiego albo polskiego dyskursu medialnego.

LITERATURA

- Biblica. Biblický atlas*. 2007. Praha: Fortuna Libri.
- Biedermann, Hans. 1992. *Lexikón symbolov*. Bratislava: Obzor.
- Buffa, Ferdinand. 1994. K charakteristike poľských a slovenských prirovnání. W: *Studia Linguistica Polono-Slovaca 4*. Ripka, Ivor. (red.) Bratislava: Veda. 42–51.
- Buffa, Ferdinand. 2001. *Z poľsko-slovenských lexikálnych vzťahov*. Prešov: Náuka.
- Dobrikova, Maria. 2010. Biblejskite sužeti vav frazeologičnija fond na zapadnoslavianskija ezikov areal. W: *Naučni trudove (Filologija)*. Čolakova, Žoržeta. (red.). 1: 468–475.
- Dobříková, Mária. 2009. Konceptuálna analýza frazém s významom bohatstvo: chudoba. W: *Slovacite i slovakistika v Balgarija*. Ivanova, Cenka; Konstantinova, Daniela. (red.). Sofia: Stigmati. 162–176.
- Dobříková, Mária. 2007. Pýcha peklom dýcha. *Slovenské zahraničie*. 3: 18.
- Dobříková, Mária. 2009. Nekupujte mačku vo vreci. *Slovenské zahraničie*. 2: 20.
- Dolník, Juraj. 2003. *Lexikológia*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- Heriban, Jozef. 2011. *Úvody k jednotlivým spisom Svätého písma Starého i Nového zákona*. Rím – Trnava: Slovenský ústav sv. Cyrila a Metoda – Spolok svätého Vojtecha.
- Koziara, Stanisław. 2006. Polska frazeologia biblijna – stan i perspektywy opisu. *LingVaria*. 1: 73–80.
- Leščinský, Jozef. 2008. Biblia a inkulturácia. W: *Biblia w kulturze świata*. Jelonek, Tomasz (red.). Kraków: Wydawnictwo Naukowe Papierskiej Akademii Teologicznej. 43–50.
- Miko, František et al. 1989. *Frazeológia v škole*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Skladaná, Jana. 1993. Niektoré východiská porovnávacej frazeológie. *Slavica Slovaca*. 28: 55.
- Skladaná, Jana. 1998. Slovenské frazémy kresťanského pôvodu v slovanskom kontexte. W: *XII. medzinárodný zjazd slavistov v Krakove. Príspevky slovenských slavistov*. Doruľa, Ján (red.). Bratislava: Slovenský komitét slavistov – Slavistický kabinet Slovenskej akadémie vied. 133–141.
- Skladaná, Jana. 2011. Niektoré slovenské frazémy v slovanskom kontexte. W: *Philologica LXVII*. Dobříková, Mária (red.). Bratislava: Univerzita Komenského. 89–98.

- Skladaná, Jana. 1999. *Slová z hlbín dávnych vekov*. Bratislava: GRAND MULTITRADE.
- Sväté písmo Starého a Nového zákona*. 1996. Rím – Trnava: Slovenský ústav sv. Cyrila a Metoda – Spolok svätého Vojtecha.
- Sväté písmo Starého a Nového zákona*. 2011. Rím – Trnava: Slovenský ústav sv. Cyrila a Metoda – Spolok svätého Vojtecha.
- Szczepanowicz, Barbara; Mrozek, Andrzej. 2007. *Atlas zwierząt biblijnych. Miejsce w Biblii i symbolika*. Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Wajda, Anna Maria. 2008. Zwierzęta czyste i nieczyste w Biblii. W: *Biblia w kulturze świata*. Jelonek, Tomasz (red.). Kraków: Wydawnictwo Naukowe Papieskiej Akademii Teologicznej. 127–149.
- Záturecký, Adolf Peter. 2005. *Slovenské prislovia, porekadlá, úslovie a hádanky*. Bratislava: Slovenský Tatran.

SŁOWNIKI

- Buffa, Ferdinand. 1998. *Frazeologiczny słownik polsko-slovenský*. Prešov: Náuka. [FSPS]
- Godyń, Jan. 1980. *Od Adama i Ewy zaczynać. Mały słownik biblizmów języka polskiego*. Warszawa: Spółka Wydawniczo-Księgarska. [MSBJP]
- Krátky slovník slovenského jazyka*. 2003. Kačala, Ján; Pisárčiková, Mária; Považaj, Matej (red.). Bratislava: Veda. [KSSJ]
- Skorupka, Stanisław. 1985. *Słownik frazeologiczny języka polskiego A–P*. Warszawa: Wiedza Powszechna. [SFJP A–P]
- Skorupka, Stanisław. 1985. *Słownik frazeologiczny języka polskiego R–Ż*. Warszawa: Wiedza Powszechna. [SFJP R–Ż]
- Slovník slovenského jazyka*. 1959–1968. Peciar, Štefan (red.). Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. [SSJ]
- Slovník súčasného slovenského jazyka*. 2006. Buzássyová, Klára; Jarošová Alexandra (red.). Bratislava: Veda. [SSSJ]
- Šaling, Samo et al. 1997. *Veľký slovník cudzích slov*. Veľký Šariš: SAMO. [VSCS]
- Vragaš, Štefan et al. 2006. *Teologický a náboženský slovník A–K*. Trnava: Spolok svätého Vojtecha. [TaNS 1]
- Vragaš, Štefan et al. 2008. *Teologický a náboženský slovník L–Ž*. Trnava: Spolok svätého Vojtecha. [TaNS 2]

SUMMARY

FAUNA IN PHRASEOLOGY OF OLD TESTAMENT PARABLES

The authors of this paper examine concordances and differences of Slovak and Polish translations of those verses of the Holy Scripture in which phrasal idioms with animal component occur. In the introduction part they provide information on fauna from the historical and symbolic point of view, as well as on phraseology in the Holy Scripture, emphasizing the aspect of the Slovak-Polish translation. The paper focuses on the synchronic confrontational analysis of biblical phrasal idioms with animal component that are related to the Old Testament texts.

Key words: *Bible, Old Testament, Phraseology, Biblical phrasemes, Phraseological equivalence*

RENATA DŹWIGOŁ
UNIwersytet PEDAGOGICZNY IM. KEN
KRAKÓW, POLSKA
rdzwigol@wp.pl
<https://doi.org/10.17234/9789531755139.5>

***Ni pies, ni bies* – jednostki frazeologiczne z komponentami 'pies' oraz 'diabeł' w polszczyźnie**

Analizie zostały poddane takie jednostki frazeologiczne (JF), jak: wyrażenia i zwroty frazeologiczne, wyrażenia i zwroty porównawcze, frazy, a także porzekadła i przysłowia. Pod względem formalnym można je uporządkować następująco: 1. JF z oboma komponentami w składzie (z użyciem obu komponentów); 2. dwie JF (JF z komponentem 'pies' oraz JF z komponentem 'diabeł') o tym samym znaczeniu i tej samej formie, czyli składzie leksykalnym; 3. dwie JF (JF z komponentem 'pies' oraz JF z komponentem 'diabeł') o tym samym znaczeniu, ale różnej formie. Podczas analizy uwzględniono kwestię wariantywności oraz synonimii JF. Omówiono motywację znaczenia JF oraz wartościowanie, które JF towarzyszy.

Wyrazy kluczowe: *frazeologia, jednostki frazeologiczne z komponentem 'pies', jednostki frazeologiczne z komponentem 'diabeł', warianty frazeologiczne, synonimy frazeologiczne*

1. Wstęp

Celem artykułu jest analiza jednostek frazeologicznych (w dalszym tekście: JF) z dwoma komponentami: 'pies' oraz 'diabeł', przy czym oba komponenty występują w JF łącznie, tj. oba w ramach jednej JF (co – jak pokazuje zgromadzony materiał – jest rzadsze) lub osobno (taka sytuacja zdarza się częściej). W tym drugim przypadku między JF istnieje pewien formalny i/ lub semantyczny związek, który pozwala te JF zestawiać, tj. porównywać ze sobą nawzajem. Termin JF rozumiem szeroko, obejmuje on: wyrażenia i zwroty frazeologiczne, wyrażenia i zwroty porównawcze, frazy, a także porzekadła i przysłowia. Pochodzą one ze źródeł leksykograficznych dokumentujących polszczyznę (zob. wykaz słowników), a także literatury przedmiotu (Rak 2007). Podczas ekscerpacji materiału językowego nie wprowadzałam żadnych ograniczeń co do chronologii (historyczne, współczesne), czy zasięgu (ogólnopolskie, dialektalne) JF, przyjmując tym samym panchroniczną perspektywę opisu. Pozyskany w ten sposób materiał językowy stanowią głównie JF recesywne, charakterystyczne dla polszczyzny dawnej oraz gwarowej.

2. JF, w których równocześnie występują oba komponenty

W tej grupie znalazły się cztery JF. Pierwszą jest umieszczona w tytule artykułu wyrażenie frazeologiczne: *Ni pies, ni bies* 'nie wiadomo co, nie wiadomo kto', notowane też w rozwiniętej formie (z dodatkowym komponentem zaimkowym): *Ni to pies, ni to bies*. Dialektalnym odpowiednikiem (wariantem leksykalnym) formy podstawowej

jest JF: *Ni czort, ni chort* [‘chart, rasa psa’] (NKPP II 898: pies 146). Jak widać, w tym przypadku o doborze odpowiednich wyrazów realizujących znaczenia ‘pies’, ‘diabeł’ decydują względy rytmiczne, przede wszystkim rym: *pies + bies, chart + czart*.

Druga JF to rozbudowana forma zwrotu *psu oczy sprzedał* ‘o człowieku bezwstydnym’: *psu oczy sprzedał, a diabłu / czartowi duszę* (NKPP II 724: oko 139). Rozbudowanie zwrotu służy podkreśleniu znaczenia JF – bezwstydnosc jest grzechem, który obrazowo został tutaj przedstawiony jako zaprzękanie duszy diabłu.

O braku rozważli, brawurze, zbytnej pewności siebie, nieprzewidywaniu konsekwencji swojego postępowania traktuje przysłowie – przestroga: *Jako nieboja* [‘odważnego, śmiałego’] *pies kąsa, tak nieopatrzego* [‘nieostrożnego, nierozważnego, lekkomyślnego’] *diabeł sidli* (NKPP III 444: śmiały 7). Ma ono formę porównania, w którym zestawiono psa i diabła, stanowiących poważne zagrożenie dla człowieka – zarówno dla jego ciała (pies) jak i dla jego duszy (diabeł).

Inna paremia przedstawia negatywne konsekwencje małżeńskiej kłótni: *W małżeństwie jak się pokłóca, będzie tam albo psie złe, albo diabeł kotny* (NKPP II 383: małżeństwo 32). Te negatywne konsekwencje są zapewne długotrwałe, skoro w przysłowiu mowa jest o diable *kotnym* – dosł. ‘spodziewającym się potomstwa’.

3. Warianty frazeologiczne

Tę grupę stanowią pary JF – jedna z komponentem ‘pies’, druga z komponentem ‘diabeł’, które są tożsame pod względem: znaczenia, obrazowania i formy składniowej. Znane są różne stanowiska lingwistów co do wariantowości frazeologicznej (Kozarzewska 1969, Giułumianc 1977, Buttler 1982, Lewicki 1982, Pajdzińska 1982, Rytel 1982, Skorupka 1986, Piel 2006, Pajdzińska 2011). Definicja wariantowości, którą przyjęto w tym artykule, dopuszcza wymianę komponentów niesynonimicznych: ‘pies’, ‘diabeł’. Jest to wariantowość leksykalna.

To, że obie JF mają takie samo znaczenie, bywa podkreślane poprzez zastosowanie odpowiedniego zapisu w słowniku, a polega to na definiowaniu jednej JF, które odbywa się z wykorzystaniem definicji synonimicznej, tj. poprzez przywołanie drugiej JF: *Cóz u psa starego!* ‘znaczy tyle, co *u diabła!*’ (NKPP II 887: pies 28). W tym przypadku wariantami frazeologicznymi są jednostki:

Co u diabła?!

Cóz u psa starego! (NKPP rejestruje formę dialektalną, zmazurzoną).

W ostatniej JF nastąpiło wzmocnienie ekspresji, osiągnięte dzięki użyciu partykuły wzmacniającej *-ż* oraz wprowadzeniu dodatkowego komponentu przymiotnikowego.

Inną parą ekspresywizmów, będących wariantami frazeologicznymi, są jednostki:

Po kiego diabła?! ‘po co, na co, w jakim celu’ (Skorupka I 170)

Po kiego psa ‘ekspresywne wyrażenie’ (Rak 2007: 46).

Podobnie jak w przypadku poprzednich JF, również i tutaj przyczyną powstania wariantu frazeologicznego jest tabuizacja wyrazu *diabeł*. W drugiej JF komponent *pies* pojawia się jako jego eufemizm. Zjawisko to należy do tzw. tabu pierwotnego, archaicznego, wierzeniowego. Wiąże się z magią językową, czyli utożsamianiem wypowiadanego słowa z tym, co ono oznacza. Służąca eufemizacji wymiana członu, w tym przypadku podstawowego komponentu JF, prowadzi do powstania wariantów frazeologicznych. Z oboma komponentami, zarówno *psem*, jak i *diabłem*, wiążą się negatywne konotacje i wartościowania, jednak zdecydowanie „groźniejszy” w użyciu jest wyraz *diabeł*, o czym świadczy duża liczba jego eufemizmów, przede wszystkim gwarowych (Krawczyk-Tyrpa 2001: 44–58¹, Dźwigoł 2004: 86–136).

Za kolejne warianty frazeologiczne uznają ekspresywne wyzwisko dwuczłonowe:

Ty djable – poganie! Ty psie – poganie!, którego znaczenie jest następujące: ‘o człowieku złym, niegodziwym nikczemnym – w bezpośrednim zwrocie jako wyzwisko’ (SGP PAN V, 510).

Ten zapis z Kujaw moim zdaniem ilustruje użycie dwóch różnych JF, wymawianych jedna po drugiej w celu zwiększenia ekspresji wypowiedzi.

Wynikiem eufemizacji wyrazu *diabeł* jest też następująca para wariantów frazeologicznych:

Czy kogoś diabeł opętał?! (zastyszane)

Czy pies go opętał, czy stara rybaczka zarzekła [‘rzuciła czary’] (NKPP II 733–734: opętać).

Jednostka z komponentem *diabeł* jest bardziej rozbudowana niż jednostka z komponentem *pies*, składa się bowiem z dwóch pojedynczych zdań współrzędnie złożonych. Każde z nich opisuje oddziaływanie na człowieka za pomocą magicznych (i bardzo niebezpiecznych z punktu widzenia człowieka) działań: opętanie, które powoduje diabeł; urok i czary, które rzuca czarownica. Wydaje się, że *pies* jest tutaj eufemistycznym zamiennikiem nie tylko wyrazu *diabeł*, ale także wyrazu *bies*. Tego dowodzi jedno z użyć tekstowych frazeologizmu *diabeł / bies kogoś opętał: Myślał, iż go bies opętał* (NKPP II 733–734: opętać). *Pies* (zamiast *bies*) jest eufemizmem fonetycznym, ten językowy środek eufemizacji to aluzja fonetyczna.

Ilustracją podobnego do wyżej opisanego procesu eufemizacji jest kolejna para wariantów frazeologicznych:

Kto za kim ręczy, tego diabeł / bies męczy (NKPP III 26: ręczyć 3)

Kto za kim ręczy, tego pies męczy (NKPP III 26: ręczyć 3).

Przywołana paremia² przestrzega przed pochopnym wystawieniem komuś dobrej opinii oraz przed poręczeniem za kogoś, które często ma złe skutki dla poręczającego

¹ Autorka tego opracowania nie notuje wyrazu *pies* jako eufemizmu słowa *diabeł*.

² Zdaniem autorów hasła w NKPP jej źródłem jest biblijny cytat: *Złem utrapion będzie, który ręczy za obcego*. Przyp. XI 15.

go.³ Występuje ona w wielu wariantach: *Kto za kogo / za kim ręczy, tego diabeł / bies / zły duch męczy / dręczy; Kto za drugich ręczy, tego diabeł męczy; Kto ręczy, tego diabeł męczy*. Przysłowie notowane jest też w dialektach: *Gdo za kogo rynczy, tego diaboł mynczy; Chto za kogo ręcy, to go dieboł męcy; Fto za kim ręcy, to go diaboł grzędęcy* [‘męczy, dręczy’]; *Kto za kam rancy, to go diabuł mancy; Chto kiem ręcy, to go diabuł męcy* (NKPP III 26: ręczyć 3).

Analiza zaprezentowanych wyżej par wariantów frazeologicznych wykazała, że prymarną (genetycznie pierwszą) formą frazeologizmu⁴ w każdym z tych przypadków (tj. w obrębie każdej z par JF) był najprawdopodobniej frazeologizm z komponentem ‘diabeł’. Frazeologizm z komponentem ‘pies’ pojawiał się w wyniku eufemizacji: *pies* zamiast *diabeł / bies*.

W wyekscerpowanym materiale znajdują się również takie pary wariantów frazeologicznych, w odniesieniu do których za prymarną (genetycznie pierwszą) należy uznać formę z komponentem ‘pies’. Takie rozstrzygnięcie jest podyktowane swoistym typem obrazowania, zastosowanym w badanych JF – odwołującym się do realiów życia psa, a także relacji między człowiekiem a psem.

Pierwszy przykład stanowią następujące warianty frazeologiczne:

kogoś ani pies nie przeszczeka

kogoś ani diabeł nie przeszczeka (NKPP III 376: szczekać 3⁵).

Ta fraza ma znaczenie ‘o kimś gadatliwym, głośno się zachowującym, ale także kłótliwym, wymyślającym komuś’. Wprowadzenie do składu JF komponentu *diabeł* (zamiast *pies*) powoduje odejście od obrazowania o charakterze dosłownym, co następnie prowadzi do leksykalizacji wyrażenia *ani diabeł* w znaczeniu ‘nikt’, np.: ‘nikt nie dorówna komuś w gadatliwości lub kłótlivosti’. Znamienne jest, że w NKPP hasłową postacią tej JF jest: *nikt jej nie przeszczeka*, a wśród przykładów użycia pojawia się przysłowie gwarowe: *Baby ani pies nie przeszczeke*. Jest to językowy ślad stereotypowego wyobrażenia kobiety, w którym dwie wspomniane cechy zachowania odgrywają niebagatelną rolę. Warto dodać, że fraza w podstawowej formie jest rozbudowywana o komponent liczebnikowy, co skutkuje intensyfikacją wyrażonego znaczenia: *Ani sto psów ji nie przeszczeke; Mą paszczeke* [‘pysk, mordę, tzn. gębę’], *żeby go sto psów nie przeszczekało* (NKPP III 376: szczekać 3).

³ Por.: *Kto ręczy, płaci; Tak ręcz, żebyś mógł zapłacić* (NKPP III 26: ręczy 1); *Kto ręczy, ten jęczy; Kto za kogo ręczy, ten i beczy* [‘płacze’] (NKPP III 26: ręczyć 2); *Za nic nie ręcz i niczego się nie zarzekaj* (NKPP III 26: ręczyć 4).

⁴ Taka postać frazeologizmu bywa nazywana inwariantem (Pajdzińska 2011: 218). Kryterium chronologiczne, przywoływane podczas ustalania inwariantu, jest jednak zawodne (Piela 2006: 50-51).

⁵ Formalny kształt podanych JF zostały ustalone na podstawie analizy użytych tekstowych odnotowanych w NKPP, podobnie postąpiono przy ustalaniu ich znaczenia.

Kolejnym przykładem są warianty:

wypaś się jak pies na chrabąszczach (NKPP II 828: paść, spaśły 12)

upaś się jak diabeł na chrabąszczach (NKPP II 828: paść, spaśły 12)⁶.

Znaczenie tych wyraźnie ironicznych zwrotów porównawczych to: ‘głodny, nic nie jadł’, przen. ‘nie odniósł korzyści’. W opracowaniu Macieja Raka JF została zanotowana pod postacią: *{ktoś} spasię się {na czymś} jak pies na chrabąszczach* (Rak 2007: 41, 47, 161). Autor odniósł ją „do psich zachowań, które polegają na łapaniu pyskiem i zjadaniu much oraz innych latających owadów” (Rak 2007: 41). Konstytutywny w tych JF czasownik dokonany ma postać: *spaść / wypaść / upaść się na czym*. Notowana jest też jednostka z czasownikiem *obeźreć się*: gwar. *obzer sie* [‘obzarł się’] *jak pies chrabąscami* (NKPP III 967: żreć 17), a także jednostka z czasownikiem *najeść się*: *najadł się jak diabeł chrabąszcza* (NKPP II 828: paść, spaśły 12). Synonimem jest fraza: *pożywił się jak pies muchą* (NKPP III 993: żywić się 1).

Wśród wariantów zwrotu z *gardła by wydarł*, obrazowo wyrażającego nieustępliwość i zawziętość, która zapewne zostaje ukazana w pozytywnym świetle, gdyż jest rozumiana jako konsekwencja w postępowaniu – mimo wielu przeszkód i trudności – znajdują się takie oto jednostki:

psu z gardła wydrze

i diabłu z gardła wydrze (NKPP I 600: gardło 30).

Przytaczając realizacje tekstowe autorzy hasła w NKPP zapisali m.in.: *Trzeba wydzierać jak psu z gardła; Wydarł jako psu z gardła; Psu z gardła potrafią wydrzeć; Psu by łatwiej z gardła wyciągnął; I diabłu ją z gardła wydrę*. Dokumentują one wariantywność leksykalną w zakresie użycia komponentu czasownikowego: *wydrzeć / wyciągnąć* (synonimy dalsze).

Utworzenie wariantu frazeologicznego z komponentem ‘diabeł’ powoduje intensyfikację znaczenia JF (w stosunku do JF z komponentem ‘pies’). Służy temu także wprowadzenie („w nagłosie” JF) dodatkowego komponentu w postaci spójnika, wyrażenie *i diabłu* wyraża bowiem maksymalizację, hiperbolizację: ‘każdemu’.

Znaczenie ‘ktoś ma bardzo mało, prawie nic; nic’ zostało obrazowo wyrażone przy użyciu następujących wariantów frazeologicznych:

ktoś może się czymś podzielić z psem

ktoś może się czymś podzielić z diabłem.

NKPP nie notuje podanych wyżej JF, jedynie (pod różnymi hasłami) ich tekstowe realizacje: *Co on ci da, tym się z psem możesz podzielić; Co ja mu dam, może się tym podzielić z diabłem* (NKPP I 401: dać 7); *Dostaniesz tyle, że się z diabłem podzieliś; Co dostaniesz od niego, to mógłbyś się z tēm z dyąbłem (lub psem) podzielić* (NKPP I 474: dostać 7); *Co od niego zarobi, może się z diabłem rozdzielić; Takim zarobkiem*

⁶ Por. przysłowie: *Głodny diabeł zje i muchy*; gwar. *Kiedy diabeł má głód, to i muszki žere* (NKPP I 430: diabeł 74).

można się z diabłem podzielić (NKPP III 830: zarobić 1). Opisują one sytuację, w której znaczenie było aktualizowane: jedna osoba w wyniku kontaktów z drugą osobą nie odniosła żadnych materialnych, finansowych korzyści (lub były one minimalne), mimo że takich korzyści się spodziewała. Użyte czasowniki opisują sytuację z punktu widzenia zarówno osoby, która tej korzyści udziela jak i osoby, która ma być jej beneficjentem: *dać – dostać / zarobić* (konwersja semantyczna). Omawiane warianty frazeologiczne mają wyraźnie ironiczne zabarwienie oraz nacechowanie ekspresywne.

Wśród wyekscerpowanych JF znajdują się i takie, które nie pozwalają na ustalenie, jednostkę z którym komponentem: ‘pies’ czy ‘diabeł’ należałoby traktować jako genetycznie pierwszą w obrębie tej pary wariantów frazeologicznych.

Tak jest przykładowo w przypadku przysłów (które uznaję za warianty frazeologiczne):

Sztuką psa tłuką

Sztuką diabła tłuką.

W NKPP zostały one odnotowane pod hasłem *Sztuką Niemców tłuką* i opatrzone następującą definicją: ‘gdy kto drugiego zręcznie podejdzie’ (NKPP III 412–413: sztuka, sztuczka 10). Paremie te uczą, że za pomocą sprytu i podstępstwa można wyjść cało, bez szwanku z opresji lub trudnej sytuacji, a taką jest (na poziomie obrazowym) właśnie spotkanie człowieka z psem lub diabłem – istotami stanowiącymi dla niego zagrożenie.

Zanalizowane wyżej warianty frazeologiczne charakteryzowały się tożsamością znaczenia, obrazowania oraz formy składniowej. Jednakże ostatni warunek (ta sama forma składniowa obu JF) nie musi zostać spełniony, aby można było uznać dane jednostki za warianty frazeologiczne – podstawowym wyznacznikiem wariantywności jest bowiem: to samo znaczenie przy zastosowaniu tego samego obrazowania (musi więc zostać zachowana tożsamość semantyczna i identyczność obrazowa). Pogląd ten jest charakterystyczny dla tzw. szerokiego rozumienia wariacji frazeologicznej (Piela 2006: 48, Jawór 2008: 98).

Pierwszym przykładem wyżej opisanego typu wariantów frazeologicznych jest przysłowie przestrzegające przed doprowadzeniem kobiety do złości:

Lepiej psa rozdrażnić niż babę (NKPP I 32: baba 40)

Babę rozdrażnić, to gorzej / jest gorzej niż diabła (NKPP I 32: baba 40).

Definicja tego przysłowia jest następująca: ‘złość, zdenerwowanie, gniew kobiety są bardzo dokuczliwe dla innych’ (męski punkt widzenia). Jego prymarną formą jest jednostka z komponentem ‘pies’, albowiem na to wskazuje obrazowanie odwołujące się do realiów życia psa. W odniesieniu do kolejnych JF rozstrzygnięcie, jednostka z którym komponentem: ‘pies’ czy ‘diabeł’ była prymarna w obrębie tej pary wariantów frazeologicznych, nie jest możliwe.

Taki sam schemat obrazowania, w którym pies i diabeł stanowią zagrożenie dla człowieka, został wykorzystany w przysłowiaach:

Daj psu palec, zechce mu się ręki (NKPP II 771: palec 4)

Gdy dasz diabłu palec, to za całą rękę chwyta (NKPP II 771: palec 4⁷).

Wyrażają one przestrożę: ‘zbyt daleko idący kompromis kończy się źle dla tego, kto na taki kompromis się decyduje, zgadza’, toteż w istocie znaczą: ‘nie idź na kompromis’.

Bywa, iż analiza formalna zarejestrowanych w źródłach leksykograficznych JF jest utrudniona. Trudności wynikają z tego, iż każdy badacz szuka w języku powtarzalnych schematów i zbliżonych kształtem konstrukcji (tego, co w pewnym sensie wydaje się powtarzalne), sam język zaś podlega ciągłym zmianom. Trudności pojawiają się wówczas, gdy dana JF ma dużo wariantów, które (wyekscerpowane ze słowników) można zestawiać ze sobą na różne sposoby. Postaram się to zilustrować na konkretnych przykładach.

Powiedzenie odnoszące się do nieustępliwego, nachalnego człowieka występuje pod postacią następujących wariantów frazeologicznych (to samo znaczenie i obrazowanie, częściowo odmienna forma składniowa):

Zastąp psu ode drzwi, to okno wybije (NKPP I 496: drzwi 19)

Zamknij diabłu drzwi, to on oknem trafi / wejdzie (NKPP I 496: drzwi 19).

Można też zestawiać ze sobą następujące warianty (które mają to samo znaczenie i obrazowanie oraz tę samą formę składniową z wariantywnością leksykalną w obrębie komponentu czasownikowego):

Zastąp psu ode drzwi, to on oknem (NKPP I 496: drzwi 19)

Zajdź złemu ode drzwi, to ono oknem (NKPP I 496: drzwi 19⁸).

Analizowane powiedzenie ma również drugie, szersze znaczenie: ‘o nieuchronnej konieczności – w odniesieniu do negatywnie wartościowanych zdarzeń, sytuacji w życiu człowieka, na które ten nie ma wpływu’.

A oto jeszcze jeden przykład, który sprawia trudności w opisie. Jako warianty frazeologiczne należałoby potraktować jednostki:

coś jest psa warte (NKPP II 908: pies 286) ‘nic nie jest warte, nie ma żadnej wartości’

coś jest diabła warte (zasłyszane) ‘ts.’.

Ich synonimem jest jednostka: *za psa to stoi* ‘nic nie wart’ (Linde IV 113), także: ‘nic nie warte’.

Natomiast jednostki:

za psa coś

diablić po czymś,

⁷ Łac. *Si digitum prrexeris, manum invadet*. Tu też: *Nie dawaj diabłu palca, bo porwie całą rękę; Nie podawaj diabłu palca, bo zaraz całą rękę porwie; Diabłu nie trzeba podawać palca, bo zaraz całą rękę porwie.*

⁸ Pozostałe warianty to: *Zajdź drogę czartu ode drzwi, to on przez okno; Zastąp diabłu ode drzwi, aż on oknem wionie; Zastąp złemu od drzwi, aż on oknem.*

wchodzące w skład powiedzeń zarejestrowanych w NKPP:

Za psa honor u mnie, kiedy pustki w kalecie [‘sakiewce’] (NKPP I 787: honor 2)

Diablić po honorze [‘honorze’], *jak pustki w komorze* [‘spiżarni’] (NKPP I 787: honor 2),

sytuują się pomiędzy wariantowością a synonimią frazeologiczną.

Podobnie jest w przypadku powiedzeń traktujących ‘o czymś, także o kimś, niepotrzebnym w danej sytuacji’, które brzmią:

Co po diable w kościele, kiedy pacierza nie umie (NKPP I 426: diabeł 15)

Co po psie w kościele, kiedy pacierza nie umie (NKPP II 887: pies 26).

Jeśli zestawimy ze sobą te jednostki, będziemy je mogli nazwać wariantami frazeologicznymi (to samo znaczenie i obrazowanie, ta sama forma składniowa).

Jeśli zaś do tego zestawienia wprowadzimy nowy element:

Co po diable w kościele, kiedy pacierza nie umie (NKPP I 426: diabeł 15)

Co po psie w kościele, kiedy / kiej pacierza nie mówi / kiedy się nie modli (NKPP II 887: pies 26⁹),

wówczas trzeba będzie rozstrzygnąć, czy te JF są przykładem wariantów frazeologicznych, czy też są już synonimami frazeologicznymi (wariantowość w obrębie komponentu czasownikowego: *pacierza nie umie* ‘tzn. pacierza nie odmawia’; *pacierza nie mówi / nie modli się*).

Na pograniczu wariantowości i synonimii frazeologicznej znajdują się również wyrażenia porównawcze o znaczeniu ‘niepotrzebny’. Wykorzystują one to samo obrazowanie, co cytowane wyżej przysłowia:

potrzebny jak pies w kościele (NKPP II 887: pies 26)

potrzebny jak diabeł w Częstochowie / w częstochowskiej górze (NKPP I 374: Częstochowa 19).¹⁰

Te dwie JF zestawia ze sobą Maciej Rak:

Pies był zwierzęciem, któremu przypisywano wielorakie związki z diabłem. Nie dziwi więc, że pies nie mógł się pojawiać w miejscu poświęconym: *potrzebny {gdzieś} jak pies w kościele* [...]. Porównanie to realizuje taki sam schemat semantyczno-składniowy jak jednostka *potrzebny {gdzieś} jak diabeł w Częstochowie* ([...] SFGD 110). Łatwo tu zauważyć wyraźną ekwiwalencję: *diabeł – pies, kościół – Częstochowa*. (Rak 2007: 47).

⁹ Tu też: *Nic po psie w kościele, kiedy pacierza nie mówi*; *Co po psie w kościele*. W MG II 66 zanotowano tę jednostkę pod postacią: *Co po psie w kościele* ‘pytanie retoryczne, głoszące, że pies w kościele jest niepotrzebny’. Pełna postać przysłowia jest następująca: *Co po psie w kościele, kiedy się nie modli*.

¹⁰ W innym źródle odnotowano frazę: *Potrzebnyś tu jak diabeł w Częstochowie* (Kolberg 6). Por. priamel: *Mucha w rosole, mysz w stodole, miotła w zbożu, skała w morzu, dziura w moście, kapłan* [‘kogut trzebiony tuczony na mięso’] *w poście, chryпка w śpiewie, liszka* [‘lis’] *na drzewie, wesz w głowie – wszystko to potrzebne jak diabeł w Częstochowie* (NKPP I 374: Częstochowa 19).

Druga jednostka (z komponentem ‘diabeł’) wykazuje się wariantywnością leksykalną w zakresie komponentu obrazowo określającego miejsce:

potrzebny jak diabeł w Kochawinie (NKPP II 97: Kochawina ‘wieś w Małopolsce Wschodniej, z cudownym obrazem Matki Boskiej w miejscowym kościele; miejsce pielgrzymek’)¹¹

potrzebny jak diabeł w świętym miejscu (NKPP II 1036: potrzebny 3)

gwar. *potrzebny jak diebół na zwonicy* [‘dzwonnicy’] (NKPP II 1036: potrzebny 3).

Na pograniczu wariantywności i synonimii frazeologicznej umieścić należałoby też jednostki:

na psa się nie przyda (NKPP II 897: pies 139)

na diabła komuś coś (zasłyszane)

‘jest niepotrzebne komuś, bezużyteczne dla kogoś’.

4. Synonimy frazeologiczne

Jak zauważyła Danuta Rytel, granica między wariantami frazeologicznymi a synonimami frazeologicznymi nie zawsze jest ostra. Za podstawowe kryterium pozwalające rozdzielić JF synonimiczne od wariantywnych przyjmuje się „zmiany w podstawie obrazowania. We frazeologizmach synonimicznych otrzymujemy nowy obraz przy zachowaniu zasadniczej zgodności semantycznej.” (Rytel 1982: 73). Zatem za synonimy frazeologiczne uznaję te jednostki, które cechuje to samo lub podobne znaczenie, ale różne obrazowanie. Część z nich realizuje ten sam schemat składniowy, natomiast schemat składniowy pozostałych jest nieznacznie zmieniony. Oto przykłady:

ktoś wystroił się jak Kasprowa suka (SFGD 148, Rak 2007: 44)

*ktoś wystroił się jak diabeł do ośpic*¹² / *na odpust* (SGP PAN V 516¹³)

Znaczenie: iron. ‘ktoś ubrał się nie stosownie do miejsca i sytuacji, dziwacznie, przesadnie’;

ktoś stroni od kogoś jak od zgnilego psa (Linde I 577), *ktoś ucieka od kogoś jak od zgnilego psa* (NKPP III 573: uciekać 14)

¹¹ Kochawina – dawna miejscowość na Ukrainie, obecnie dzielnica Hnizdyczowa. W okresie międzywojennym jedno z najbardziej znanych miejsc kultu maryjnego w Polsce. Od XVII w. czczony był tu cudowny obraz Matki Bożej Kochawińskiej, zwanej również Matką Dobrej Drogi. Po II wojnie światowej Kochawina znalazła się w granicach ZSRR. Obecnie cudowny obraz znajduje się w Sanktuarium Matki Bożej Kochawińskiej w Gliwicach.

¹² *Ośp'ice* ‘szczepienie przeciw ospie’ (SGKasz III 342). Por. *ośpica* – stp. med. 1. ‘ospa’, 2. ‘odra’, 3. ‘krosty w ogóle’ (Sł NKPP 219).

¹³ W tym słowniku jednostka została odnotowana pod postacią zwrotu: *wystroić się jak diabeł do ośpic / na odpust* w znaczeniu: ‘ubrać się dziwacznie, przesadnie’. Podobnie w innych źródłach leksykograficznych: *věstrojic sã jak djäbël do oš'pic* ‘ubrać się przesadnie, dziwacznie’ (SGKasz III 342); *vistrojić ša jak djäbël do ošpic* (Sł koc I 96).

ktoś ucieka przed kimś jak przed diabłem (Linde I 577¹⁴)

Znaczenie: ‘ktoś unika kogoś, nie chce mieć z kimś nic do czynienia’;

Tanie mięso psy jedzą; gwar. Tanie / łacne [‘tanie’] mięso psi jadają / zerają / żeróm (NKPP III 501-502: tanie, tanio 1¹⁵)

Tani towar diabła wart (NKPP III 501–502: tanie, tanio 1)

Znaczenie: ‘To, co jest tanie, jest marnej jakości, nic nie jest warte’;

Wszystko na psa pójdzie ‘w niwecz, nikiemniej, zmarniej, niszczej’ (Linde IV 113)

Wszystko diabli wezmą / wzięli (zasłyszane)

Znaczenie: ‘Wszystko przepadnie / przepadło’.

Przegląd wyekscerpowanych ze słowników JF z komponentami ‘pies’ oraz ‘diabeł’ ukazał wyraźną dysproporcję między wariantami frazeologicznymi a synonimami frazeologicznymi na korzyść tych pierwszych.

5. Wnioski

W zanalizowanych w artykule JF komponent ‘pies’ reprezentowały leksemy: *pies*, *psie* ‘psię’, *chart*, *suka*, zaś komponent ‘diabeł’ – leksemy: *diabeł*, *bies*, *czart*, *zły*, *zły duch*. Analiza dowiodła, iż o doborze jednego z tych dwóch komponentów decydować mogą:

– tabuizacja (eufemizacja) wyrazów *diabeł*, *bies* (*pies* zamiast *diabeł*; *pies* zamiast *bies*¹⁶)

– intensyfikacja znaczenia i funkcji ekspresywnej JF (*diabeł* zamiast *pies*).

Ostatni proces może zajść także dzięki wprowadzeniu do JF dodatkowego komponentu (dookreślającego wyraz *pies*): *pies stary*, *zgniły pies*, *psie złe*, *sto psów* lub dzięki rozbudowaniu JF: *Czy kogoś diabeł opętał?! → Czy pies go opętał, czy stara rybaczka zarzekła?!*. Anna Pajdzińska nazwała to zjawisko wariacją długości:

[...] niektóre frazeologizmy oprócz członów koniecznych i wystarczających do identyfikacji jednostki, tzn. przyporządkowania określonego kształtowi

¹⁴ Słownik Lindego rejestruje podane JF w następujący sposób: *jak przed diabłem ucieka przede mną* ‘stroni jak od zgnitego psa’. Por.: *psa nie drażnij* ‘nie budź licha’ (Skorupka II 672). *Licho* ‘liczba nieparzysta’, uważana za niepomyślną, wróżącą nieszczęście, dlatego od XVII w. wyraz znaczy także: ‘coś złego, nieszczęście, bieda’ oraz ‘zły duch, diabeł’.

¹⁵ Tu też: *Co się kupi tanie, psom się (to) dostanie; Tanie kupisz, psom wyrzucisz; Za tanie pieniądze i psy mięso jedzą; gwar. Za tanie pieniądze psi mięso jedzą / żerą.*

¹⁶ O wyrazie *pies* jako eufemistycznym zastępniku wyrazu *bies* (aluzja fonetyczna): Dźwigoł 2004: 113, 183. Innym przykładem tego typu eufemizacji jest *bez zam.* *bies* (Dźwigoł 2004: 110). W tym kontekście warto przypomnieć wierzenia ludowe, zgodnie z którymi diabeł często przyjmuje postać psa (szczególnie czarnego psa ze świecącymi oczami, a także psa, któremu „z pyska idzie ogień”), a krzew bzu jest jego siedzibą.

określonego znaczenia, zawierają także komponenty z tego punktu widzenia zbędne. Komponenty fakultatywne pełnią funkcję ekspresywną lub emocjonalną. Dodatkowy element, najogólniej rzecz biorąc, wpływa na zwiększenie emfazy [...]. (Pajdzińska 2011: 222).

Opisane procesy – eufemizacja, a także intensyfikacja znaczenia i funkcji ekspresywnej JF – skutkują wariantywnością w obrębie JF z komponentami ‘pies’ oraz ‘diabeł’ (zachodzącą w obrębie par JF – jedna JF z komponentem ‘pies’, druga JF z komponentem ‘diabeł’). Jak pokazała analiza zebranego materiału, warianty frazeologiczne stanowią w nim najliczniejszą grupę, a większość JF, zarówno wariantów jak i synonimów frazeologicznych, realizuje ten sam lub nieznacznie zmieniony schemat składniowy.

LITERATURA

- Buttler, Danuta. 1982. Pojęcie wariantów frazeologicznych. W: *Stalość i zmienność związków frazeologicznych*. Lewicki, Andrzej Maria (red.). Lublin: Wydawnictwo UMCS. 27–35.
- DźwiGoł, Renata. 2004. *Polskie ludowe słownictwo mitologiczne*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej. pbc.up.krakow.pl/dlibra/docmetadata?id=3993&from=&dirids=1&ver_id=&lp=1&QI=
- Fliciński, Piotr (red.). 2011. *Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej. Wariantywność we frazeologii*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.
- Giulianc, Kira. 1977. Odmianki frazeologiczne w polskim języku literackim. *Prace Filologiczne*. XXVII: 299–307.
- Jawór, Agnieszka. 2008. *Homo scribens i homo legens w polskim słownictwie i frazeologii*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Kozarzewska, Emilia. 1969. Typy alternacji w związkach frazeologicznych. *Prace Filologiczne*. XIX: 179–184.
- Krawczyk–Tyropa, Anna. 2001. *Tabu w dialektach polskich*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej im. Kazimierza Wielkiego.
- Lewicki, Andrzej Maria. 1982. Problemy metodologiczne wariantywności związków frazeologicznych. W: *Stalość i zmienność związków frazeologicznych*. Lewicki, Andrzej Maria (red.). Lublin: Wydawnictwo UMCS. 37–46.
- Pajdzińska, Anna. 1982. Szeregi wariantów a mechanizmy łączliwości frazeologicznej. W: *Stalość i zmienność związków frazeologicznych*. Lewicki, Andrzej Maria (red.). Lublin: Wydawnictwo UMCS. 55–67.
- Pajdzińska, Anna. 2011. Wariacja we frazeologii. *Prace Filologiczne*. LX: 217–223.
- Piela, Agnieszka. 2006. Wariacja i synonimia we frazeologii historycznej. W: *Staropolszczyzna piękna i interesująca. Zbiór studiów*. Koniusz, Elżbieta; Cygan, Stanisław (red.). t. II. Kielce: Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej. 47–56.

- Rak, Maciej. 2007. *Językowo-kulturowy obraz zwierząt utrwalony w animalistycznej frazeologii gwar Gór Świętokrzyskich i Podtatrza (na tle porównawczym)*. Kraków: Wydawnictwo „Scriptum”.
- Rytel, Danuta. 1982. Frazeologiczne warianty i synonimy ustalonych porównań w języku czeskim i polskim. W: *Stalość i zmienność związków frazeologicznych*. Lewicki, Andrzej Maria (red.). Lublin: Wydawnictwo UMCS. 69–77.
- Skorupka, Stanisław. 1986. Zagadnienie wariantu frazeologicznego. *Prace Filologiczne*. XXXIII: 149–153.

SŁOWNIKI

- Kolberg, Oskar. 1977. *Przysłowia*. Świrko, Stanisław (oprac.). Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza [Kolberg]
- Linde, Samuel Bogumił. 1854–1860. *Słownik języka polskiego*. t. I–VI. [wyd. 2]. Lwów: staraniem i nakładem Zakładu Narodowego im. Ossolińskich [Linde]
- Krzyżanowski, Julian. 1994. *Mądrej głowie dość dwie słowie. Pięć centurj przysłów polskich i diabelski tuzin z hakiem*. t. I–II. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy [MG]
- Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich*. 1969–1978. Krzyżanowski, Julian (red.). t. I–IV. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy. [NKPP]
- Sychta, Bernard. 1967–1973. *Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej*. t. I–VII. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk [SGKasz]
- Słownik gwar polskich*. 1977–2013. Reichan, Jerzy; Urbańczyk, Stanisław (red.). t. I–VIII. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk. [SGP PAN]
- Rak, Maciej. 2005. *Słownik frazeologiczny gwary Dębna w Górach Świętokrzyskich*. Kraków: Wydawnictwo „Scriptum”. [SFGD]
- Skorupka, Stanisław. 1999. *Słownik frazeologiczny języka polskiego*. t. I–II. [wyd. IX]. Warszawa: PW „Wiedza Powszechna”. [Skorupka]
- Słownik wyrazów staropolskich, gwarowych i obcych*. 1978. W: *Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich*. t. IV. Świrko, Stanisław (oprac.). Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe. 165–265 [Sł NKPP]
- Sychta, Bernard. 1980–1985. *Słownictwo kociewskie na tle kultury ludowej*. t. I–III. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk [Sł koc]

SUMMARY

NI PIES, NI BIES – PHRASEOLOGICAL UNITS WITH ‘DOG’ AND ‘DEVIL’ ELEMENTS IN POLISH LANGUAGE

In article the following phraseological units (PU) were analyzed: phraseological expressions and idiomatic phrases, comparative phrases and expressions, syntagmas, also proverbs and adages. In terms of formal classification PU can be divided into: 1. PU with both elements in composition (two elements in usage); 2. Two PU (PU with ‘dog’ element and PU with ‘devil’ element) with the same meaning and form i.e. lexical composition; 3. Two PU (PU with ‘dog’ element and PU with ‘devil’ element) with the same meaning but different form. Analysis considered the variantivity and synonyms of PU. Substantiation of meaning and valuation of PU were also elaborated.

Keywords: *phraseology, (lexical) phraseological variants, phraseological units with ‘dog’ and ‘devil’ elements*

ОЛЕГ ФЕДОСОВ
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ, УНИВЕРСИТЕТ ИМ. Л.ЭТВЕША
БУДАПЕШТ, ВЕНГРИЯ
fedhod@mail.datanet.hu
<https://doi.org/10.17234/9789531755139.6>

ВОШЬ НА АРКАНЕ, БЛОХА НА ЦЕПИ (ВНУТРЕННЯЯ ФОРМА ЗООНИМНЫХ ФРАЗЕМ)

В статье будут рассматриваться русские зоонимные фраземы с компонентами *вошь* и *блоха*. Среди древнейших жителей планеты – насекомых – много миллионов лет существуют и кровососущие паразиты *вошь* и *блоха*. Их „телесная близость” к человеческой цивилизации не могла не отразиться во многих фразеологических и паремиологических единицах (ФЕ, ПЕ) русского языка, в прецедентных текстах литературы. В работе ставится вопрос о том, какой спецификой обладают внутренние формы ФЕ с данными компонентами, влияет ли образ *паразита* на формирование актуального значения в современном дискурсе. Русский фразеологический материал будет рассматриваться на фоне других языков, славянских и неславянских параллелей.

Ключевые слова: *зоонимы, паразиты и люди, внутренняя форма фразем, актуальное значение ФЕ*

1. ЗООНИМЫ во ФРАЗЕОЛОГИИ

Европейское сообщество, полноправным членом которого стала в прошлом году Хорватия, объявило наступивший период научных разработок декадой исследования мозга. Конечно же, наша научная область – лингвистика и фразеология – не могут конкурировать в деле изучения мозга с медициной. Но мы изучаем одну из основных деятельностей мозга, человеческой психики – деятельность речевую. Тайны языка познаются медленно, с большими трудностями, так как мы изучаем язык с помощью того же самого языка, и предмет нашей науки нельзя разглядеть под самым совершенным микроскопом.

Фразеология за последние 50 лет превратилась в одну из наиболее продуктивных „лабораторий” лингвистики. Мы изучаем ту область языка, которая, благодаря своей особенности, позволяет заглянуть в самую „кухню” языковых процессов и речевой деятельности. Фразеология и идиоматика – это универсальная аномалия языка и речи, без которой ни один язык функционировать не может.

Тематика конференции позволяет коснуться области древнейших и важнейших отношений на этой планете: отношений человеческой цивилизации с миром животных. Животные дикие и домашние, например, *волк* и *овца*, *лев* или *коза* – очевидно, это первое, что приходит в голову любому человеку при обращении к данной теме. Но задолго до появления на Земле людей, волков и овец ее уже населяли другие живые организмы – насекомые. Человека связывают

с ними давние отношения. Например, пчеловодство и разведение шелкопрядов относятся к древнейшим ремеслам.

Есть, однако, насекомые, польза от которых весьма сомнительна, а вред, наносимый ими, может быть огромен. Это – **паразиты**, среди которых хорошо известные всем временам и народам мелкие кровососы: **блоха** и **вошь**. Именно им, вернее их роли в русской фразеологии, будет посвящена настоящая работа.

Русский язык, как и любой другой, располагает богатейшим набором зоофразем. Среди них известные фраземы-интернационализмы:

козел отпущения, первая ласточка, серая мышь, паршивая овца, священная корова, крысы бегут с корабля, взять быка за рога, голодный как волк, лить крокодилы слезы, лебединая песня, страусиная политика, темная лошадка, делать из мухи слона, слон в посудной лавке.

Э. Пирайнен на материале 88 языков провела исследование нескольких сотен идиом со „всемирной карьерой”. Так, например, идиома **жить как кошка с собакой** была обнаружена по крайней мере в 68-ми языках мира из исследованных 74-х европейских и 14-ти неевропейских языков, и входит в первую десятку (!) этого универсального фразеологического фонда (Pirainen 2012: 491). Идиома *голодный как волк* также известна десяткам народов, но вот у немцев и португальцев самым голодным оказывается *медведь*, у кашубцев это *пес* или *борзая* (*bęc głodny jak pies/chart*), а у голландцев - *лошадь* (*honger hebben als een paard*).

Другие идиомы: *стреляный воробей, медвежий угол, отставной козы барабанищик, под мухой, куда Макар телят не гонял, убить бобра, жизнь наша – копейка, судьба – индейка, [– Говорят.] – Кур доят, врать как сивый мерин, послать на хутор бабочек ловить (кого-л.), как собак нерезаных (кого-л./чего-л. где-л./у кого-л.), мозги встали раком (у кого-л.), не пришей кобыле хвост* и т.д. признаются исследователями национально-специфическими, „исконно русскими”, даже если об их „исконности” ведутся иногда споры, и они могут иметь похожие по смыслу эквиваленты в других языках. Такое межязыковое сравнение открывает огромный простор для фразеологических исследований по теме, которую „с легкой руки” М. И. Михельсона вот уже более 120 лет называют СВОЁ и ЧУЖОЕ, или же „национальное и интернациональное во фразеологии”. Характерным примером может послужить известная многим языкам идиома с внутренним образом „иметь/посадить/выгнать блоху, муху, жука, сверчка, паука, таракана, червя в ухо/голову/из головы” в значениях ‘вселить в кого-то сомнения/избавить кого-то от сомнений’ или близким к этому. Например, в хорватском языке это идиомы *staviti (ubaciti) buhu (bubu) u uho komu; imati mušice (muhe, bube, bubice) <u glavi>* (Fink-Arsovski et al. 2003: 35), в немецком *jm einen Floh ins Ohr setzen*, в чешском *nasadit brouka do hlavy/ vyhnat brouka z hlavy*. Интересно то, что русский язык этого образа „почти” не знает, если не считать близкую в некотором смысле идиому *прожужжать все уши* (жужжит обычно какое-то насекомое) со значением ‘упорно повторять что-то и тем самым надоесть окружающим’

(Степанова 2007: 802). Это, однако, не означает, что оригинальный образ „блохи в ухе” непонятен носителю русского языка. В старину он мог появиться у какого-то российского автора просто как калька с немецкого, например:

Надо *запустить* брату *блоху в ухо*. Если им дать теперь потачку, то через десять лет будет конституция. [П.П. Вяземский. Письма и записки Оммер де Гелль (1845)]

В современном языке это выражение приводится как цитата чужой, но понятной по контексту идиомы:

Однако дело было сделано: как говорил Эйнштейн двадцать лет спустя, «... Планк *посадил в ухо* физикам *блоху*», и она не давала им покоя, хотя они и пытались не замечать ее. [Л. Пономарев. Атомы, лучи, кванты // «Химия и жизнь» (1968)]

Тема „своего и чужого”, однако, таит в себе и много опасностей, подводных камней. Определение подлинной этимологии ФЕ – невероятно сложное и кропотливое дело, в котором может помешать эффект „кривого зеркала”, о чем неоднократно предупреждал глава славянской фразеологической комиссии В. М. Мокиенко (Мокиенко 2012: 19-20).

Но на примере зоо-фразем можно проиллюстрировать и непопулярную, даже „кошунственную” в среде фразеологов тему: признание или непризнание т.н. лексических фразем, т.е. фразем, состоящих всего из одной словоформы. Некоторые исследователи, однако, считают, что фразеология существует и на морфологическом уровне (Šermák 2007). Так, международную карьеру сделала зоо-идиома *Katzenjammer*: в чешском она стала непрозрачным дериватом *kocovina*, в венгерском же это композита, которая сохранила только свою первую составную часть, а рядом с *кошкой* (*macska*) на место второго компонента *jammer* (‘горе, несчастье’) попало междометие *jaj - macskajaj*. К однословным ФЕ можно отнести и такие чешские зоо-фраземы, как *knižmol* (*книжная моль* или *книжный червь* = ‘ученый, начитанный человек; буквоед, библиоман’, нем. *Bücherwurm*, англ. *bookworm*), и идиому типа *touchysněžtesimě* (букв.: *мухи, съешьте меня*; значение композиты: ‘мямля, апатичный, вялый, безразличный ко всему человек’, близко русской идиоме: *быть как сонная муха*).

Интересен случай с интернационализмом *козел отпущения* (*Sündenbock*), при том что в немецком языке *Воск* – это и *козел*, и *баран*. Венгерская зоо-идиома аналогичной структуры *bűnbak* является простым словосложением корней *грех* + *козел*. Чешский язык из двух жертвенных альтернатив выбирает не *козла*, а именно *барана*, но чтобы из дословного „жертвенный баран” получилась метафора нужного значения, чешская идиома выбирает компонентом уменьшительное *барашек* – *obětní beránek*. Русская идиома построена на другом компоненте словосо-

четания *отпущение грехов*. Таким образом, языки как бы „экспериментируют” с различными составными элементами: из разных составляющих возникает каждый раз иное соединение, но в нем один и тот же фразеологически закодированный смысл, значение.

Способ употребления идиомы *bűnbak* в венгерском языке показывает, что инвариантным ядром всегда является только сама идиома-композиция, а ее „окружение” вариативно: *bűnbakképzés* – это буквально „создание/сотворение козла отпущения”, *bűnbakszerepbe szorulhat* – дословно „кто-л. может быть втянут в роль козла отпущения” и т.п.

Другим примером может послужить и зоо-идиома библеизм *aranyborjú* (*золотой телец*), приводимая венгерским фразеологическим словарем (Forgács 2003: 34) только в сочетании с глаголами или отглагольными дериватами: *az aranyborjút imádja* (обожает з.т.), *körültáncolja az aranyborjút* (пляшет вокруг з.т.), *tánc az aranyborjú körül* (пляска / танец вокруг з.т.), *az aranyborjú imádata* (обожание з.т.), *tülekedni az aranyborjú körül* (толкаться вокруг з.т.), *a költségvetési aranyborjú körüli zsibbasztó tánc* (оцепенелый танец вокруг бюджетного з.т.), *nagyobb részük az aranyborjú körül táncol* (Большая их часть пляшет вокруг з.т.) (к данной теме срав. Федосов 2002а, 2002б).

Из приведенных иллюстраций следует, что как предмет для исследования зоонимная фразеология может изучать разнообразные диахронные или синхронные аспекты, любую фразеологическую проблематику. Важно не то, какой конкретный компонент (соматизм или зооним), какой тип ФЕ (идиома, поговорка, речевая формула и т.д.) становится объектом исследования фразеолога, а ясное осознание того, что изучая фразеологию лингвистика изучает такую аномальную область языка, которая является при этом необходимой и универсальной для всех языков составной частью их лексикона.

2. ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМЫ

Однако, *вернемся к нашим баранам*, т.е. к нашим *блохам* и *вошам*. Вопрос, на который мы будем искать ответ, можно сформулировать так: какое знание носителей языка об этих паразитах – научное или наивное – отражено во внутренней форме ФЕ, и как влияет эта внутренняя форма на формирование актуального значения данных фразем и идиом.

Слова *блоха* и *вошь* как прозрачные компоненты многих русских ФЕ и ПЕ понятны современному носителю русского языка и в том случае, если он (в сегодняшних благоприятных санитарных условиях) никогда „близко” не общался с этими насекомыми. Мы, очевидно, даже с трудом себе представляем, как они выглядят. (Этого, к сожалению, нельзя сказать о представителях того поколения, которое пережило, например, Вторую мировую войну, фронтовые условия, блокаду или концентрационные лагеря.) Рядовой носитель русского языка также не должен ничего знать о древнейшем происхождении самих лексем *блоха* и *вошь*: в любом этимологическом словаре славянских языков мы

найдем подробную информацию об источниках и параллелях. Так, например, выглядит этимология БЛОХИ (срав. и в Machek 1997: 56):

Происходит от праслав. ***вльхà**, от кот. в числе прочего произошли: др.-русск. *блѣха*, укр. *блoхá*, болг. *бълхá*, серб. *бѹха* и хорв. *буha*, словенск. *bólha*, чешск., словацк. *blecha*, польск. *pchła*, в.-луж. *pcha*. Родственно лит. *blusà*, латышск. *blusa*, афг. *vraža* «блоха» (из др.-ир. **brušā*), армянск. *lu* (род. п. *lvoյ*) «блоха» (из **bhlusā*, там же), др.-греч. *ψύλλα*, *ψύλλος* «блоха». Несколько дальше алб. *plesh* «блоха» из **pleust-*. (Использованы данные электронной версии словаря М. Фасмера)

Универсальность названий этих паразитов подтверждает и то, что слово *вошь* (вообще вшей в природе более 500 видов) находится на „почетном месте” и в 200-словном *списке Сводеша* (англ. *Swadesh list*), т.е. в минимальном (по мнению ученого) наборе важнейшей, „стержневой” лексики, служащей для определения родства языков. Очевидно, это оправдано, т.к. и всеведующая *Википедия* сообщает, что *вши* были обнаружены уже и в оперении птицы, которая жила 44 миллиона лет назад.

3. ЭНЦИКЛОПЕДИЧЕСКИЕ ЗНАНИЯ

Научное знание об этих насекомых представляет собой огромный комплекс сведений и фактов из разных областей науки (напр.: этнологии, эпидемиологии). Но в индивидуальное знание не-специалиста сегодня могут войти разве что некоторые интересные факты или популярные сведения о предмете.

Например, автор книги «Шестиногие солдаты» Д. Локвуд рассказывает множество захватывающих историй о том, как использовались насекомые и паразиты в качестве *энтомологического оружия*.

Возьмем хотя бы пример «пчелиных бомб». Пчелиные ульи, сброшенные со стен крепостей и замков, или заброшенные катапультой к защитникам, многие века служили таким оружием. Во время крестового похода этим методом активно пользовался Ричард Львиное Сердце. Пчел использовал австрийский герцог Альбрехт I. при попытке взять штурмом венгерскую крепость Неметуйвар. В XVI веке этот же способ обороны использовали венгры, когда турки осаждали Сикешфехирвар, мавры при помощи пчел обратили в бегство солдат португальского короля. В XVIII веке австрийская и турецкая армии неоднократно сходились в бою за Белград. Однажды, когда турки выступали в роли осаждающих, им удалось разрушить участок городских стен, и они почти ворвались в город, но путь им преградила баррикада из ульев.

Разновидностей *энтомологического оружия* существует много. Когда же стало понятно, что насекомые ответственны за передачу от человека к человеку возбудителей многих опасных болезней (малярии, тифа, **чумы**, лат. *pestis* – за-

раза, “чёрная смерть”), возникла мысль массово засылать таких насекомых к противнику, вызывая эпидемии. Уже в 1346 г. в Крыму войско монгольского хана Джанибека осаждало генуэзцев в Каффе (ныне Феодосия). Когда в монгольском войске началась эпидемия чумы, хан приказал забрасывать трупы умерших в крепость при помощи катапульта. Так болезнь проникла и к осажденным. Поскольку переносчиками чумы служат именно *блохи*, Локвуд считает, что в данном случае монголами было применено энтомологическое оружие.

В науке существует много гипотез о том, когда чума впервые проникла в Европу. В 544 году н.э. жителей Константинополя губила новая болезнь. Впервые она была отмечена в африканском городе Пелузии в дельте Нила. Хлебные поля Египта кормили Константинополь. На кораблях, доставлявших зерно, плыли и *блохи* – переносчики бактерий **чумы**. Эта эпидемия вошла в историю под названием *Юстинианова чума*, а из Константинополя болезнь распространилась по всей Европе, где эпидемии чумы впоследствии унесли жизни от 25 до 50 миллионов человек. В ходе Второй мировой войны японскими вооружёнными силами были разработаны образцы биологического оружия, предназначенного для массового сброса специально подготовленного носителя чумы – *инфицированных блох* (источник: http://polit.ru/article/2014/03/01/ps_insect2/).

Виш также являлись постоянными спутниками стихийных и социальных бедствий. Эпидемии **тифа**, переносимого вшами, уносили в прежние времена множество жизней. Только в Русско-турецкую войну 1768–1774 гг. от сыпного тифа погибло больше людей, чем от ран, полученных в сражениях. Та же участь постигла и солдат во время венгерской войны за независимость 1848–1849 гг.: от тифа погибло больше солдат, чем от пуль и штыков австрийских и русских гренадеров.

А вот тема скорее забавная: в Европе в эпоху барокко, в XVI–XVII веках, был в ходу интересный предмет – **блохоловка**. Она представляла собой маленькую коробочку с прорезями, которую дворяне носили на теле для борьбы с блохами. В то время даже высшие круги общества редко мыли тело, поскольку часто мыться считалось вредным для здоровья и неблагочестивым занятием. Блохоловки обычно изготавливались из слоновой кости, вовнутрь в качестве приманки клали кусочек ткани, пропитанный мёдом, кровью или смолой, к которым и прилипали блохи. Такие блохоловки носили под одеждой, под париками и даже в декольте.

Для борьбы с блохами использовался также **блошинный мех**, который вошёл в моду в позднее Средневековье. Известно, что блохи любят тонкошерстный мех, поэтому дворяне часто использовали в одежде мех горностая, соболя или куницы для приманки на него блох. Очевидно, это старый способ „общения с блохами” и нашел отражение в тексте одного из известнейших музыкальных произведений в России, исполнявшегося знаменитым Фёдором Шаляпиным, в песне Мефистофеля „Блоха” композитора М. П. Мусоргского, на слова В. И. Гёте (в русском переводе):

Жил-был король, когда-то при нём блоха жила.

Блоха, блоха.

Милей родного брата она ему была.

Ха-ха-ха-ха-ха блоха. <...>

Зовёт король портного: „Послушай ты, чурбан,

Для друга дорогого сшей бархатный кафтан”.

Блохе, да да хе-хе-хе-хе-хе блохе.

Хе-хе-хе-хе-хе кафтан,

Ха-ха-ха-ха-ха-ха,

Ха-ха-ха блохе кафтан.

Только вместо меха король, очевидно, из экономии, обошелся бархатом...

К области энциклопедических знаний может относиться и более специальная информация, в частности, фольклорного характера. *Блохи* и *вши* присутствуют в верованиях многих древних народов, например, в китайских мифах о сотворении людей. Они нашли своё отражение в пословицах, поговорках и сказках. Например, по украинским и белорусским поверьям вшей выпросили у Бога женщины, которые от скуки не знали, чем бы ещё заняться. Увидеть во сне вошь у одних народов означало всяческие беды, неприятности и печаль, а по славянским суевериям, напротив, вши снились к деньгам и богатству.

Все эти и многие подобные внеязыковые (научные или даже псевдонаучные) знания, конечно же, расширяют наше представление о мире. Но существует и другое знание – т.н. языковая картина мира. Составной частью этой картины является, несомненно, и русский языковой образ *блох* и *вшей*. Каков же он?

4. ЯЗЫКОВОЙ ОБРАЗ БЛОХИ И ВШИ

При первом взгляде на предмет может показаться, что в этой „наивной” картине элементами значений слов *блоха* и *вошь* являются достаточно простые общие представления: это нечто мелкое, досадливое, неприятное или отвратительное, вредное и подчас даже опасное, достойное разве что презрения и уничтожения. Кроме того, блохи – очень быстрые, а вши, наоборот, очень медленные.

В основном именно на этих „наивных”, а не научных представлениях основаны и толкования существительных *блоха* и *вошь* (и производных от них лексем) в современных словарях, и „завязанные” на них значения в приводимых словарями ФЕ. Например, в *Большом толковом словаре* С. А. Кузнецова (БТС 2004: 85, 154) приводится следующая информация:

БЛОХА

1. Мелкое кровососущее прыгающее насекомое-паразит: *вычёсывать* у собаки блох.
2. В составе названий разных мелких насекомых: *травяная блоха*.
3. *Бранно. О ничтожном, презираемом кем-л. человеке.*
Какая б. тебя укусила? Прыгать, как б.

ловить/выискивать блох = Обращать внимание на мелочи, несущественные недостатки.

◇ *Блоху подковать* = Virtuозно справиться с очень тонкой и сложной работой (ФЕ).

ВОШЬ (ВША разг.)

1. Мелкое бескрылое кровососущее насекомое, паразитирующее на теле человека и животных: *вычёсывать вшей*.

Кормить вшей 1) подвергаться укусам; 2) жить в тяжелых, губительных для здоровья условиях (на фронте, в лагере); *тифозная вошь*.

**Вошь на аркане, блоха на цепи* (погов.: об очень бедном человеке).

2. Разг.-сниж. **О ничтожном, презиаемом человеке.**

В этих двух словарных дефинициях обратим особое внимание на третье (у БЛОХИ) и второе (у ВШИ) – общее по мнению составителей словаря – метафорическое значение ('ничтожный, презиаемый человек' – выделено нами: О.Ф.). В дальнейшем мы покажем, что для слова БЛОХА такое толкование переносного значения некорректно. Мы укажем на причины этого лексикографического заблуждения, что имеет прямое отношение к теме нашего исследования.

Словарь приводит лишь один фразеологизм в статье БЛОХА в „заромбовой” части, но вот в статье ВОШЬ такой части просто нет, хотя новые специальные словари справедливо считают, например, выражение *кормить вшей* идиомой (Степанова 2007: 100).

Так, в романе Льва Толстого „Воскресение” имеется контекст:

Легко ли: отбил жену у малого, да его же *вшей кормить засадил* и меня туды ж на старости лет, – начала она в сотый раз рассказывать свою историю. — От тюрьмы да от сумы, видно, не отказывайся. (Л. Н. Толстой. Воскресение. 1899)

(здесь и далее примеры приводятся из базы НКРЯ: www.ruscorpora.ru) – *вшей кормить засадил* здесь имеет значение 'сделал так, чтобы кто-то попал в тюрьму'. Дело здесь, конечно же, не в критике словаря (или словарей), ведь словарь – это „искусство возможного”, а о принципиальных проблемах описания лексики и фразеологии.

Фразеологический статус надо признать и за такими устойчивыми словосочетаниями, как: *блоха укусила* ('вести себя странно, неадекватно ситуации'); *блох ловить / выискивать* ('придираться к мелочам, недостаткам'); *прыгать / скакать, как блоха* (о поведении человека); *блошинные укусы* (о придирах, нападках); *блошинный рынок* ('барахолка', 'толкучка'), *проверка на вшивость, проверять / проверить на вшивость* кого ('испытать кого-то на честность, надёжность').

Отдельного внимания заслуживает прилагательное *вшивый*, которое сегодня участвует в создании целого ряда разнообразных неидиоматичных (не фиксированных в узусе), но часто экспрессивных выражений, подчас достаточно ярких метафор, например: *вшивая команда*, *вшивый либерализм*, *вшивая интеллигенция*, *вшивая аристократия*, *вшивый стольник* (здесь *стольник* = сто рублей), *вшивая душа* и т.д., напр.:

Марютка уперлась ладонями в бедра. Выбросила: – У их, может, *тело завшивели*, а у тебя *душа насквозь вшивая!* стыдоба меня берет, что с таким связалась. Слизняк ты, мокрица паршивая! [Б. А. Лавренев. Сорок первый (1924)]

Использование этих эпитетов - тропеические переинтерпретации, в основе которых лежит негативное чувство отвращения, брезгливого или презрительного отношения к „завшивленности”, исходящее из реального (горького, часто трагичного) векового опыта человечества, и даже из опыта еще живущих сегодня поколений, срав.:

И если раньше всех возвращающихся с работы тщательно обыскивали, то теперь обыскивали кое-как, с ленцой, *с отвращением: противно прикасаться* к этим *вшивым*, покрытым язвами существам, даже *смотреть на них тошно*, особенно сейчас, в апреле, когда томительное весеннее солнце горячит кровь, тянет на травку, к выпивке, мимо едут в отпуск солдаты с трофеями, с русским барахлом, с железными крестами, а ты тут ковыряйся в дерьме и вони. [Анатолий Рыбаков. Тяжелый песок (1975-1977)] Как-то перед вечером в запертом товарном вагоне эшелона, стоявшего на запасных путях какой-то узловой станции недалеко от Киева, *она искала вшей* в вороте своей гимнастёрки, а рядом две пожилые женщины быстро, негромко говорили по-еврейски <...> „Кто же действительно, по-настоящему – я, я, я? – думала Софья Осиповна. – Та куца, сопливая, которая боялась папы и бабушки, или та толстая, вспльчывая, со шпалами на вороте, или вот эта, *пархатая, вшивая?*” Желание счастья ушло, но появилось множество мечтаний: *убить вшей...* добраться до щёлки и подышать воздухом... помочиться... помыть хотя бы одну ногу... и желание, жившее во всём теле, – пить. [Василий Гроссман. Жизнь и судьба, ч. 1 (1960)]

В современном дискурсе эти ассоциации, очевидно, постепенно утрачиваются, образ реальной „вшивости” как бы выветривается, т.е. в семантической структуре этого прилагательного внутренний образ опустошается до некоего абстрактного значения ‚зла’ (так, *вшивым* может представляться и плохое правительство, или наркомания):

Для народа это очень хороший способ отвергнуть *вшивое*, коррумпированное и криминальное *правительство*. [Ольга Власова. Пора извлекать уроки (2004) // «Эксперт», 2004.12.06]

Но вольный дух странствий – это вам не какая-нибудь там *вшивая героиновая зависимость*. [Татьяна Соломатина. Отойти в сторону и посмотреть (2011)]

Другая ситуация прослеживается в отношении употребления прилагательного *блошинный*. Известное не только русскому языку выражение *блошинный рынок* (в венгерском, например, это опять композита *bolhapiac*) имеет скорее шуточный „терминологический” характер, его экспрессивность и пейоративность не столь высоки (носители языка вряд ли „вкладывают чувства” в его использование). Прилагательное вполне допустимо в контексте языковой игры, в анекдоте, который явно не вызовет неприятных эмоций:

Говорят, что *блошинный цирк* обанкротился. – Да, главная актриса сбежала вместе с пуделем. [Коллекция анекдотов: абстрактный анекдот (1970–2000)]

В другой анекдотической ситуации и сама *блоха* служит источником юмора:
- Мужчина, уберите собаку, а то по мне уже *блохи* ползают! – Тузик, отойди, не видишь – у женщины *блохи*!

(Заметим, что рассказчик анекдота не придает значение незнанию особенностей поведения этих насекомых: блохи у него *ползают*, в то время, как им надо *прыгать*; ползают медленные вши.) На игре слов базируется и Рунетовская шутка о том, что (тогда еще) президент Д. Медведев „*блох в свитере завел*” (т.е. блог в Твиттере завел), демонстрирующая, что от трагичного (*завишвлeнная гимнастерка военнопленного*) до смешного часто один шаг.

Статус отдельных словосочетаний с прилагательным *блошинный* определить не так просто: от явной идиоматической переинтерпретации (*блошинный* = малый вес) до двусмысленности значения (реальные укусы или чьи-то мелкие придирки портили кому-то здоровье?) - шкала использования широка:

Вспомним *блошинный вес*, над которым ломал голову Рэлей, или загадочный крохотный пузырек в опытах Кавендиша. [М. П. Бронштейн. Солнечное вещество (1936)]

Свои недомогания и потерю здоровья он приписывал почему-то *блошиным укусам*. [М. М. Зощенко. Возвращенная молодость (1933)]

Ужасный дом этот лихорадило; он уже не примечал событий, но только бредовую, *блошиную скачку* вещей, закрутившихся в буревом смерче... [Л. М. Леонов. Скутаревский (1930-1932)]

На примере *блошинный вес* можно хорошо проиллюстрировать и различие между энциклопедическим и наивным знанием: каков в действительности вес

блохи? Носителю языка при использовании данного выражения это совсем неважно, достаточно смутное знание факта, что блоха очень мала и вес ее наверняка незначителен. Научное знание иное (даже если входит в текст литературного произведения):

Шесть миллиграммов — вес небольшой. Это *вес блохи*. Рэлей снова взвесил азот воздуха и азот аммиака, и его точные весы снова показали ту же разницу — шесть миллиграммов. [М. П. Бронштейн. Солнечное вещество (1936)]

5. БЛОХА И ВОШЬ В ПАРЕМИЯХ

В соответствии с концепцией А. Н. Баранова и Д. О. Добровольского к фразеологизмам относятся и пословицы, а в составе класса идиом и поговорки (Баранов – Добровольский 2008: 67). При таком подходе и вопрос об общем количестве фразеологических и паремиологических единиц с компонентами *блоха* и *вошь* (и их производными) в русском языке нельзя решить механически. Если сделать свод всех словарно зафиксированных, а также еще не отмеченных словарями, ФЕ с этими лексемами, то их окажется много десятков. В качестве примера приведем список паремий со словом *вошь* (*вошка*) из *Большого словаря русских пословиц*:

Бывает, что и вошь кашляет. Быстрая вошка первая на гребешок попадает. Кабы вошку в сошку (в соху), а блошку в борону, так бы много напахал. Вошь – что заёмный грош: спать /не даёт /долго не даст. Всякая вошь хочет грош. Держись, вошь, своего тулупа! Думал много, да вошь и поймал. Есть вошь, а будет и грош. Жить печалиться – вошь навалится. Изловя вошь, отпустит хошь. Купить – как вошь убить, продать – блоху поймать. Не вошь ест, а гнида точит. Не дивно тому, что вошь в пироге бывает. Не надобно вошь к шубе сажать. Не своя вошь кусает: не знает, где чесать. Не укусывала его своя вошь /блоха. Одна вошь идёт, а за собой сто ведёт. Освоила/присвоила вошь коросту, кобыла – ременный кнут. Виш воду видели, а валёк люди слышали. Не виш едят, а гниды. Осердевшись на виш, да шубу в печь. Осердьясь/Рассердьясь на вишей (блох), да (и) шубу в печь. Теми же вишми, да о пол. (БСРП 2010: 159)

Есть несколько пословиц, в которых компонентами становятся имена сразу обоих насекомых. В таком случае неизбежно противопоставление их качеств, послуживших основой образности, напр.: *Блошка говорит: „Ускачу!” Вошка говорит: „Притаюсь!”* Поэтому и в ПЕ со словом *блоха* (*блошка*) в первую очередь отражены ее „стандартные” качества – быстрота и „кусачесть” при малом размере – даже если общий смысл пословицы имеет более абстрактный (отвлеченный) характер: *Не велика блоха, а спать не дает. Просто и блоха не кусает. Прытка блоха, да и та ино в пальцах вязнет. Мелкая блоха злее кусает.* и др. (БСРП 2010: 56).

В русских поговорках эти насекомые несут и такие прототипичные символичные функции, как назойливость, въедливость, надоедливость, бедность, скупость и т.д. Например, внутренний образ поговорки *Скупой из блохи голенище кроит* основан на гиперболе, и имеет параллели в других языках. Здесь блоха с представлением о ее малости (малом размере) становится символом скупости, ведь любому человеку ясно, что из „кожи“ блохи сшить (скроить) сапог (его голенище) никак невозможно.

Интересно наличие паремийной параллели к этой поговорке с образом *вши* в неславянском, венгерском языке: *lehúzna a tetűnek a bőré, ha valaki megvenné* (Bárdosi 2003: 349). Ее значение: 'и со вши шкуру/кожу сдерет, если кто-то ее купит'. В чешском языке для выражения смысла скупости использован другой паремийный образ: *Pro grécar by hnal veš po strništi až do Prahy* (букв.: За грош погнал бы вошь по жнивью аж до Праги).

Быстрота движений (прыжков/скачков) блох общеизвестна (*спешка нужна при ловле блох*), поэтому образ блохи стал основой внутренней формы ряда ПЕ чешского и венгерского языков с макро-значением 'прыткость': *Pytel blech neuhlídáš* (букв.: За мешком блох не уследишь); *Lepší se uhlídá pytel blech, než mladé děvče*. (букв.: Легче уследить за мешком блох, чем за молодой девицей); *egy zsák bolhát könnyebb összetartani, mint (vkiket)* (букв.: легче собрать вместе мешок блох, чем кого-то).

Большинство словарно зафиксированных поговорок, естественно, носят устаревший и региональный характер, поэтому сегодня в живой речи они практически не используются (хотя их известность в народных говорах исключить нельзя).

6. „ЖИВЫЕ” ИДИОМЫ С КОМПОНЕНТОМ БЛОХА И ВОШЬ И ИХ ВНУТРЕННЯЯ ФОРМА

Список же действительно широко употребляемых, „живых” идиом с интересующими нас компонентами в современном русском языке – как это ни странно – достаточно скромно. Это следующие ФЕ (приводим к каждой из них иллюстрации из НКРЯ):

спешка (поспешность, торопливость, быстрота) нужна (хороша) при ловле блох

В этой ситуации он следовал одному из любимых выражений Крячко – «*спешка нужна только при ловле блох да при расстройстве желудка*». [Николай Леонов. Лекарство от жизни (2001)]

близко и на хромой блохе не подъедешь

Очень просто: даешь, помимо билета, такое задание, к которому *близко и на хромой блохе не подъедешь*. [Алексей Степанов. Взаимозачетка. Три – студенту. Двести – профессору? (2003) // «Новая газета», 2003.01.16]

кто о чем, а вишивый о бане

И чтобы простой работяга за год мог на машину накопить, – вернул Калинин. – А бутылка трешник стоила? – *Кто о чем, а вишивый о бане*, – откомментировали с передних рядов. – А действительно, майор, где еще так живут? – В Европе, – скромно ответил майор. – Хватил! [Олег Дивов. Выбравка (1999)]

смотреть, как солдат на вошь

Это придало новые силы уже изнемогшему было Остапу. Чистосердечный его смех продолжался еще минут десять. Отдышавшись, он сразу сделался очень серьезным. – *Что вы на меня смотрите такими злыми глазами, как солдат на вошь?* Вы на себя посмотрите. – Но ведь мне аптекарь говорил, что это будет радикально-черный цвет. Не смывается ни холодной, ни горячей водой, ни мыльной пеной, ни керосином... [Илья Ильф, Евгений Петров. Двенадцать стульев (1927)]

Две из этих фразем включают образ БЛОХИ, а две другие – ВШИ. Не видная на первый взгляд разница в интерпретации этих образов, однако, весьма значительна. Рассмотрим первую в списке фразему. Она достойна внимания сразу по нескольким причинам: во-первых, ее не всегда фиксируют известные русские словари, но частотность этой ФЕ в текстах самого разного стиля достаточно высока; во-вторых, нельзя точно определить, какова природа этой единицы: идиома, пословица или поговорка. Например:

Наверняка, вы знаете **поговорку**: *«Поспешность нужна только при ловле блох!»* [А.Житков. Кафедра (2000)]

Носители языка, авторы текстов в метаязыковых комментариях называют ее по-разному, часто просто как *выражение*, но в отдельных специальных работах она рассматривается именно как пословица (срав. Беликов 2008). Пословичный словарь, однако, фиксирует эту единицу в следующей форме: *Спешить хорошо лишь блох ловить* (БСРП 2010: 56). В-третьих, вариативность этой ФЕ настолько велика, что стабильной синтагмой в современном дискурсе можно считать разве что одно ядро *при ловле блох*, все прочие компоненты вариабильны (например, вместо подлежащего *спешка* могут использоваться существительные *поспешность*, *торопливость*, *быстрота*, а вместо сказуемого *нужна* – *хороша* и др.

Особенно разнообразны варианты идиомы, вынесенной в заглавие настоящей статьи (*Вошь на аркане, блоха на цепи*), где присутствуют сразу два зоонимных

компонента (в последнем варианте и с другим насекомым: *тараканом*). Эти ФЕ имеют значение 'очень бедный человек': *блоха в кармане и вошь на аркане (у кого-л.) / вошь в кармане и блоха на аркане / в одном кармане – блоха на аркане, а в другом – мощи тараканьи*, напр.:

Жаль только, что у его жида *вошь в кармане да блоха на аркане*, а то б я с него за этого кота и сто баксов слупил бы. [Владимир Кунин. Кыся (1998-2000)]

Интересно, что внутренний образ этих ФЕ построен на представлении о малости, ничтожности этих насекомых в абсурдном контрасте с мощностью средства, которым блоху или вошь привязывают (аркан = длинная и толстая веревка с петлей на конце, напр. *заарканить коня*) или приковывают (цепь: *вести быка на цепи*). Блоху надо держать на более мощном средстве привязи – цепи, очевидно, и потому, что она не только более „пряткая” (быстрая), но и сильная: *Мала блошка, да колодой ворочает*. В „отношениях между собой” блоха (по народным представлениям) иерархически выше вши: *Блошка по саду гуляла, вошка кланялась, да блошка чванилась*. Но даже простой карман слишком велик для ничтожных размеров обеих, поэтому такой карман ассоциируется с пустотой, т.е. безденежьем. Это, с другой стороны, противоречит народным представлениям славян о том, что иметь вшей – примета к деньгам (*Есть вошь, а будет и грош*).

На основе данных о более широкой (не только идиоматической) сочетаемости этих ключевых компонентов можно выделить некое семантическое ядро, которое входит во внутреннюю форму ФЕ. Для БЛЮХИ это прежде всего представление о БЫСТРОТЕ движения (быстро прыгать, скакать и т.п.):

И обо всё они судят, *как блохи быстрые*. [Александр Солженицын. В круге первом, т.1, гл. 1-25 (1968) // «Новый Мир», 1990]

На листе бумаги, заложенном под валик машинки, было отпечатано строк пять *прыгающими, как блохи*, буквами. [Анатолий Ким. Белка (1984)]

Мария Владимировна, я хочу к вам *заскочить*. – Алла, *вы что, блоха, чтоб заскакивать?* Это только *блохи скачут*. [Алла Сурикова. Любовь со второго взгляда (2001)]

Вы *бегаετε, словно блох из себя вытрясаете*. [Н. Леонов, А. Макеев. Эхо дефолта (2000-2004)]

Кроме этого, с *блохой* ассоциируются и два других основных значения: блохи МАЛЫ (мелкие), и на этом свойстве основана метафоризация: БЛЮХА = 'мелочь, мелочные придирки, мелкие ошибки', напр.:

Однако **мелочные придирки**, мелочное сведение счетов, *ловля блох* — ему претили. [Александр Борин. Воспоминания литератора // «Звезда», (2002)]

Читал районные газеты, *выискивал там «блох»*, приглашал редакторов районных газет на «задушевные беседы». [Александр Яковлев. Омут памяти. Т.1 (2001)]

Он сказал, что диссертация написана на уровне докторской, что она ему безумно понравилась и у него нет ни одного принципиального замечания — разве что *блох в тексте половить!* [Андрей Житков. Кафедра (2000)]

К семантическому ядру относится и понятие МНОГО (‘много развелось кого-то, чего-то’):

Уж и подлинно, должно быть, *нас ровно блох развелось*. Выгоняют-выгоняют нашего брата, выгоняют, кажется, так, что и места нигде не найдешь, а смотришь: все-таки место свято пусто не будет; куда! на одно-то место человек двадцать лезет. [М. Е. Салтыков-Щедрин. Губернские очерки (1856-1857)]

У нас теперь по большим-то по дорогам трактиров этих *развелось, что блох в овечьей шубе*. [И. С. Тургенев. Новь (1877)]

Эх, знавал я магов черных и белых, не нынешних шарлатанов, коих *развелось, как блох на моей собаке*. [Василий Пригодич. Нечто и ничто (2003) // «Лебедь» (Бостон), 2003.06.16]

О характере внутренней формы ФЕ с компонентом *блоха* опосредованно могут свидетельствовать и индивидуальные случаи употребления, коннотации, напр.:

Администратор шёл и наблюдал себя в зеркало, багрового, со сжатыми губами, согнутого семенящего паренька и „бабетту” со вспухшим носом. „*Блохастик*, – подумал он *ласково*. – Вот ведь попался блохастик”. „Подвергнув штрафу” и выдав квитанцию, он отпустил их в зал. [Василий Аксенов. Пора, мой друг, пора (1963)]

Трудно представить себе в русском языке окказионализм типа **вишивастик* с уменьшительным суффиксом, о котором можно подумать *ласково*, как в приведенном здесь тексте. *Вошь, вишивый* – судя по нашему материалу – в русском языке не имеет положительных коннотаций, в то время как у слова *блоха* (и не только в русском языке) такие ассоциативные связи возникать могут. Таким примером может послужить и современное использование чешской идиомы (*být šťastný jako blecha* с дословным значением ‘быть счастливым как блоха’):

Líbí se mi, jak se na mě díváš, vždycky mě tím svým pohledem rozehříváš. *Jsem šťastnej jako blecha*, že tě mám, přání ke Dni žen ti z lásky posílám.

A pamatuji se na kontaktní čočky, když jsem je poprvé dala do očí... i kdyby to bolelo sebevíc, *byla jsem šťastná, jako blecha*.

Этимологическая связь с ПЕ, известными разным славянским языкам, со значением 'быть счастливым / довольным как блоха в шубе / овечьей шкуре', в представлениях современных носителей языка чешского языка явно утрачена, но позитивная коннотация сохраняется. Иначе говоря: чех сегодня не знает, почему *блоха счастлива*, но свое собственное состояние удовлетворения/удовольствия он без колебаний ассоциирует с этим образом. Наоборот, быть **счастливым как вошь* в чешском языке невозможно, более того: сильно пейоративное существительное *všivák* (производное от *voš/věš*) означает просто: 'негодяй, мерзавец', равно как и прилагательное *všivý* имеет исключительно переносное значение 'плохой, негодный', и позитивные ассоциации с ним невозможны.

В свете приведенных данных очевидно, что между внутренним образом обоих паразитов в русском языке (и, очевидно, во многих других) имеется значительная разница. Если к мерзавцу, **ничтожному, презираемому кем-л. человеку** (см. выше) в русском языке применимо слово *вошь*, то слово *блоха* в данном значении нетипично. Блоха может вызвать и уважение, а вошь – нет.

7. ИДИОМАТИКА И ПРЕЦЕДЕНТНЫЙ ТЕКСТ („ЛЕВША“)

В русской фразеологии, культурологии и лингвострановедении БЛОХА имеет и еще одно особое и достаточно весомое место: она стала одновременно и символом многовекового противостояния ВОСТОКА и ЗАПАДА (Руси/России и Европы), и символом талантливости русского народа, и символом его горестной судьбы. Живущая одновременно и как народный сказ, и как литературный образ, и как миф, и как анекдот, подкованная на все ноги русским умельцем Левшой стальная блоха началась с присказки: «Англичане из стали блоху сделали, а наши туляки ее подковали и им назад отослали».

От известной повести Н.С. Лескова о ЛЕВИШЕ (полное название: «Сказ о тальском косом Левше и о стальной блохе (Цеховая легенда)», впервые напечатано в 1881 г.) ведет начало идиома *блоху подковать*, которую мы обнаружим и сегодня в самых разных контекстах в значении 'виртуозно справиться с очень тонкой и сложной работой' (БТС 2004: 85); 'обнаружить удивительную изобретательность, выдумку в каком-л. деле' (БМС 1998: 49):

Когда в лаборатории конструировалась новая аппаратура и нужно было *подковать блоху*, козырным королём становился надменный механик Ноздрин. [Василий Гроссман. Жизнь и судьба, часть 2 (1960)]

Пусть знают наших, мы не только *блоху подковать* умеем, но и Билла Гейтса в придачу! [Артем Тарасов. Миллионер (2004)]

Эта идиома „поднимает” глубокие пласты национальной культуры и истории, оставаясь при этом живой и актуальной в современном языке. Именно поэтому она может стать основой интересного лингводидактического урока в иностранной аудитории. Рассказав вначале о содержании самой повести, преподаватель акцентирует внимание на самых различных аспектах ее интерпретации. Так, виртуозность русских мастеров позволила им выйти победителями из „виртуального” соревнования (а, по выражению самого Н. Лескова, *англичан со-вершено посрамили и унизили*), но при этом крошечная стальная блоха, которая прежде могла танцевать, фактически была испорчена:

Англичане упрекают Левшу в незнании арифметики: дескать, если б вы подумали да рассчитали бы, то поняли, что нельзя блоху ковать, она танцевать не сможет. <...> Она [блоха] всего лишь иллюстрация столкновения Запада и Востока, порядка и ужаса, которые на самом деле навсегда перепутаны, как следы блохи на человеческом теле. [Владимир Березин. Другой способ чтения // «Октябрь», 2003]

8. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Специфичность фразеологии в том, что процесс идиоматической номинации („называния” материальных и духовных „объектов” окружающего нас, внеязыкового мира) выходит за рамки регулярного, действующего по правилам, языка. Многие специалисты считают, что одной из главных причин нерегулярности, аномальности фразем является наличие внутренней формы, которая играет основную роль и при реализации актуального значения ФЕ. Внутренняя форма рассматривается как образ, фиксированный в структуре значения фразем, но также осознаваемый носителем языка как образная мотивация. Влияние „энциклопедического“ и „наивного” знания на внутреннюю форму и на актуальное значение ФЕ надо рассматривать в общем контексте идиоматизации, которая является универсальной способностью языка аномальным, нетривиальным, экономичным образом выразить заданный смысл. При многообразии как языковых, метафорическо-идиоматических связей, которыми „обрастают“ определенные лексемы в течение своей истории, так и внеязыковых, „энциклопедических“ связей, сознание носителей языка пропускает их через своеобразный фильтр. Примеры идиоматического использования зооним *блоха* и *вошь* в русском языке показали, что внутренний образ сложен, что это комплекс многих „отфильтрованных” элементов знания, которые специфическим образом „отстоялись” в устойчивых формах фразем и идиом.

Обобщая анализ специфики внутренней формы ФЕ, можно сказать, что *блоха* и *вошь* связаны в народных представлениях с реальными жизненными ситуациями, отражают действительно близкий (многовековой) опыт общения людей с этими насекомыми. Это, однако, никак не касается ни возможности использования паразитов в качестве бактериологического оружия, ни их роли в

галантной жизни дам во времена барокко и т.п. Иначе говоря, ни исторические факты, ни сведения по медицине не находят отражения в представлениях о блохах и вшах, идиоматически зафиксированных в русском языке. Данный фрагмент языковой картины мира русских основан не на научных (энциклопедических), а на иных видах знания. Это – общий вывод из анализа данных. Вывод частный и, пожалуй, более интересный и важный, заключается в том, что русский язык достаточно четко дифференцирует разницу между языковым образом *блох* и *вшей*: если первое насекомое, при всей „неблаговидности” своей паразитической деятельности (срав. даже у А. С. Пушкина: *Блохи, которые гораздо опаснее шакалов, напали на меня и во всю ночь не дали мне покою. Путешествие в Арзрум.*), оваяно неким „шуточным ореолом уважения” (образ блохи в паремиях, в прецедентных текстах: „Левша” Н. Лескова, „Блоха” Ф. Шаляпина и др.), то *вошь* и *вшивость* несут в себе лишь ярко выраженные отрицательные коннотации. Отсюда и некорректность дефиниций, смешивающих переносное значение обеих лексем в толковых словарях (к ’мерзавцу, ничтожному, презираемому кем-л. человеку’ слово *блоха* не применимо). Отдельным людям, их группам, и даже фразеологам, иногда свойственно ошибаться. Язык же, как наше коллективное сознание, себе этого позволить не может.

ЛИТЕРАТУРА

- Baranov; Dobrovol'skij 2008 = Баранов, Анатолий Н.; Добровольский, Дмитрий О. 2008. *Аспекты теории фразеологии*. Москва: РАН – Знак.
- Mokienko 2012 = Мокиенко, Валерий М. 2012. Фразеологическое пространство и время: картина мира или кривое зеркало? У: *Фразеология во времени и пространстве / Die Phraseologie in Raum und Zeit*. Walter, Harry et al. (red.). Greifswald: Ernst Moritz Arndt Universität Greifswald. 15–20.
- Piirainen, Elisabeth. 2012. *Widespread Idioms in Europe and Beyond*. New York – Berlin etc.: Peter Lang.
- Fedosov 2002a = Федосов, Олег. 2002. Венгерско-немецко-чешские фразеологические параллели (на фоне актуальных проблем русской фразеологии). *Rossica Olomuncensia XL*. 385–396.
- Fedosov 2002b = Федосов, Олег. 2002. Передвигаются ли границы фразеологии? (О т.н. „лексических фраземах” на материале русского, чешского и венгерского языков). У: *Slowo. Tekst. Czas – VI. Nowa frazeologia w nowej Europie*. Aleksienko, Mihail A. et al. (red.). Szczecin – Greifswald: Uniwersytet Szczeciński. 545–559.
- Čermák, František. 2007. Idioms and morphology. У: *Phraseologie /Phraseology: Ein internationales Handbuch der zeitgenössischen Forschung /An International Handbook of Contemporary Research*. Burger, Harald (red.). Berlin – New York: 20–26.

СЛОВАРИ

- Bárdosi, Vilmos. 2003. *Magyar szólástár*. Budapest: TINTA.
- Bierich; Mokienko; Stepanova 1998 = Бирих, Александр К.; Мокиенко, Валерий М.; Степанова, Людмила И. 1998. *Словарь русской фразеологии. Историко-этимологический справочник*. Санкт-Петербург: Фолио-Пресс. [БМС]
2010. *Большой словарь русских пословиц*. Москва: ЗАО «ОЛМА Медиа Групп» [БСРП]
- BTS 2004 = *Большой толковый словарь русского языка*. 2004. Кузнецов, Сергей А. (ред.). Санкт-Петербург: Норинт. [БТС]
- Machek, Václav. 1997. *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: NLN – Nakladatelství Lidové noviny.
- Menac, Antica; Fink-Arsovski, Željka; Venturin, Radomir. 2003. *Hrvatski frazeološki rječnik*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- Mokienko; Nikitina; Nikolaeva 2010 = Мокиенко, Валерий М.; Никитина, Татьяна Г.; Николаева, Елена К.
- Forgács, Tamás. 2003. *Magyar szólások és közmondások szótára*. Budapest: TINTA.
- Stěpanova, Ludmila. 2007. *Rusko-český frazeologický slovník*. Olomouc: UP.

ЭЛЕКТРОННЫЕ ИСТОЧНИКИ

- Belikov 2008 = Беликов, Владимир И. 2008. *Паремии как объект лексикографии*. Диалог. <http://www.dialog-21.ru/digests/dialog2008/materials/html/7.htm> 2013/10/23
- Источник. http://polit.ru/article/2014/03/01/ps_insect2/

SAŽETAK

UŠ NA LASU, BUHA NA LANCU
(UNUTARNJA FORMA ZONIMSKIH FRAZEMA)

U radu se proučavaju ruski zoonimski frazemi sa sastavnicom *uš* (rus. *вошь*) i *buha* (rus. *блоха*). Paraziti krvopije *uš* i *buha* više su milijuna godina prisutni među najstarijim stanovnicima planeta – insektima. Njihova se „tjelesna bliskost” ljudskoj civilizaciji odrazila u brojnim frazeološkim i paremiološkim jedinicama ruskog jezika, te u precedentnim književnim tekstovima. Ovdje se postavlja pitanje o unutarnjoj formi frazema s navedenim sastavnicama, kao i o tome utječe li slika *parazita* na oblikovanje aktualnog značenja u suvremenom diskursu. Vidjet ćemo i zašto su u Rusiji krenule glasine da je predsjednik Medvedev „блох в свитере завел” (*блог в Твиттере завел*) i da je često jedan korak između tragičnog i smiješnog. Ruski će se frazeološki materijal analizirati u usporedbi s drugim jezicima, slavenskim i neslavenskim.

Ključne riječi: *zoonimi, paraziti i ljudi, unutarnja forma frazema, aktualno značenje frazema*

ŽELJKA FINK
FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU
ZAGREB, HRVATSKA
zfink@ffzg.hr
<https://doi.org/10.17234/9789531755139.7>

HRVATSKI I RUSKI FRAZEMI S KOMPONENTAMA *REP* I *XBOCT*

U radu se daje kontrastivna analiza hrvatskih i ruskih frazema s komponentama *rep* i *xboct*. Prvi dio rada sadržava izraze i frazeme u širem smislu temeljene na prenesenom značenju leksema *rep* i *xboct*. U drugom se dijelu rada pažnja posvećuje zoonimskim frazemima sa sastavnicama *rep* i *xboct* u kojima je provedena potpuna ili djelomična desemantizacija, a frazemi se s obzirom na sliku u dubinskoj strukturi, odnosno s obzirom na motivacijski element u njoj dijele na tri skupine. Prva je motivirana slikom životinje i/ili njezina repa. Za drugu je bitno da se u dubinskoj strukturi ostvaruje odnos između životinje, odnosno njezina repa i drugog subjekta. Dubinska se struktura treće skupine temelji na načinu ponašanja životinje unutar skupine.

Ključne riječi: *hrvatski jezik, ruski jezik, frazeologija, frazemi s komponentama rep i xboct*

1. Rep u kralježnjaka stražnji je dio tijela koji se nastavlja na trup. Sastoji se od koštane osnovice, mišića i pokrovnoga tkiva, a ima u prvom redu pokretačku funkciju. Od kralježnjaka nemaju ga žabe, neki viši majmuni i čovjek. Razvoj i funkcija repa različiti su u raznih životinja. Ribe imaju rep koji se ne odvaja oštro od trupa, ima jako mišićje i snažnu repnu peraju pa je glavni pokretački organ. Kod mnogih je kopnenih kralježnjaka rep izgubio svoju prvotnu funkciju, a kao pomoćni organ pri kretanju služi samo repatim vodozemcima i nekim gmazovima. Kod ptica je pak repni dio kralježnice reduciran na četiri do šest pršljenova koji su srasli u trtičnu kost. Rep većine sisavaca za njih nema neku presudnu ulogu. Ipak, kao završni dio tijela važan je kao organ za prihvaćanje (kod nekih širokonosnih majmuna, mravojeda, oposuma) ili kao organ za odupiranje kod nekih skakača (klokan, skočimiš), dok rogatoj stoci služi za rastjerivanje nametničkih kukaca. Na kratkom repu kitova i sirena nalazi se vodoravna peraja (za razliku od riba kod kojih je okomita), pa njihov rep ima prvotnu, pokretačku funkciju. U ranijim stadijima čovječji zametak ima rep sastavljen od sedam do osam kralježaka, ali oni poslije srastu u trtični dio kralježnice.

Rep nekih životinja prekriven je kožom; on je ponekad cijelom dužinom ili djelomično gol, dok je kod drugih prekriven krznom ili ljuskom. Kod dijela je životinja veoma dug i pokretljiv (kod majmuna), kod nekih je kratak i patrljast, a kod nekih – širok i spljošten (kod dabrova, kitova). Mačke se, primjerice, koriste repom kako za održavanje ravnoteže, tako i za međusobno sporazumijevanje.

U američkim i azijskim mitovima rep mnogih životinja ima faličku ulogu. S druge pak strane, simboličko se značenje tursko-mongolskog barjaka, načinjenog od jednog repa ili više njih (najčešće konjskih, a ponekad i bivoljih ili jakovih) zasniva na vjerovanju da je upravo taj dio životinjskoga tijela ispunjen snagom.

Prije više stotina tisuća godina čovjekovi su preci vjerojatno imali rep. On se stoga povezuje s različitim primitivnim nagonima ukorijenjenima duboko u ljudskoj psihi. Prema švicarskom psihologu C. G. Jungu, sanjati sirenu ili u snu biti sirena, odnosno sanjati neku životinju s uočljivim repom (gušter, krokodil) znak je da je osoba u vezi s najskrovitijim zakucima svoje ljudske psihe.

2. Leksemi *rep* i *хвост* slavenskoga su porijekla pri čemu je zanimljivo da se prvi upotrebljava u većem dijelu južnoslavenskih jezika dok je drugi zabilježen u istočnoslavenskim i dijelu zapadnoslavenskih jezika.¹

U općim je rječnicima hrvatskoga i ruskog jezika zabilježeno nekoliko značenja leksema *rep* odnosno *хвост*. Osim leksičkih značenja u ovom će dijelu rada biti spomenute i sintagme, odnosno frazemi značenje kojih je temeljeno na nekom od rječnički registriranih prenesenih značenja², a navodi se također i nekoliko termina u sastavu kojih su *rep* i *хвост*.

2.1. Prvo se značenje odnosi na dio tijela sisavaca, ptica, riba, vodozemaca, zmija, kukaca. Ruski rječnici spominju još i povrće (repu ili rotkvu) donji dio kojeg ima nastavak u obliku repića (*хвост редиски, хвост репы*), a također dugi viseći dio nekog predmeta, naprimjer, papirnatoga zmaja (*хвост бумажного змея*).

Sljedeća se značenja odnose na zadnji, izduženi dio čega, pri čemu to može biti zadnji dio aviona, rakete, letjelice (*rep aviona, хвост самолета*), a taj je dio obično u opreci s prednjim krajem koji je također izražen somatizmom (*usp. nos aviona, нос самолета*).

Ruski rječnici nadalje spominju kolokvijalnu upotrebu riječi *хвост* u kontekstu dugačkih odjevnih predmeta (haljine, suknje) skuti kojih se vuku po podu (*платье с длинным хвостом*). U hrvatskom se pak razgovornom jeziku ponekad repom naziva izduženi dio odjeće posebna kroja (*rep fraka*).

Četvrta se skupina značenja odnosi na skupinu ljudi. Vrlo se često u obama jezicima susreću leksemi *rep* i *хвост* u značenju ljudi koji čekaju u redu da što kupe, obave itd. Takvo je preneseno značenje temeljeno na sličnosti između dugačkoga repa životinje i skupine ljudi u kojoj pojedinci stoje jedan iza drugoga. Često se upotrebljavaju izrazi u dubinskoj strukturi kojih je upravo takva skupina ljudi: *stajati u repu, стоять в хвосте*.

Navodimo primjere upotrebe:

*Isto tako, često će sjevernjak u svoje ruke preuzeti i financijsko poslovanje obitelji, pa mu neće biti teško **stajati u repu** u banci ili na pošti da bi platio račune – što svaki normalan južnjak nastoji izbjeći... (Vijenac, 2014.)*

¹ Osim u hrvatskom leksem *rep* potvrđen je u srpskom, bosanskom i slovenskom. U ruskom se pak i u bjeloruskom upotrebljava leksem *хвост*, a u ukrajinskom – *хвіст* (gen. *хвоста*). U češkom je jeziku rječnički registrirano nekoliko leksema semantički ekvivalentnih hrvatskomu *rep* (*chvost, ocas, ohon*) dok se u slovačkom registrira leksem *chvost*. Za razliku od navedenog, u bugarskom i makedonskom upotrebljava se *onauka*, a u poljskom – *ogon*.

² Navode se i tri značenja iz hrvatskog jezika nezabilježena u rječnicima, ali je njihova upotreba potvrđena u različitim izvorima.

*Когда подходил троллейбус, одни **стояли в хвосте**, другие проталкивались локтями.* (НКРЯ, Солженицын)

Drugi se aspekt navedenoga značenja znatno šire i češće upotrebljava u ruskom jeziku. On se odnosi na ljude koji se kreću na kraju neke kolone, odreda (*двигаться в хвосте отряда*). U sličnom se kontekstu *rep* može upotrijebiti i u hrvatskom jeziku (iako to značenje nije zabilježeno u rječnicima), npr. *u repu kolone od pedesetak vozila*. U ruskom se pak jeziku leksem *хвост* potvrđuje u široj upotrebi u značenju ‘zadnji dio čega’: *хвост поезда, хвост каравана*. Ovaj prijenos značenja nije temeljen samo na sličnosti s dijelom tijela životinje nego i na položaju na njezinu tijelu.

I upravo je taj aspekt u kojem je presudni sem „na kraju čega“ sudjelovao u stvaranju značenja ruskoga frazema *в хвосте* (‘iza svih’). Frazem se najčešće upotrebljava s glagolima tipa *идти, плестись, оставаться, оставлять*:

*Себя он считает вожакom стаи, в которую включил всю семью, причем мы с Борисом плетемся где-то **в хвосте**.* (НКРЯ, Рубина)

*Так что же, так и допустим, чтоб соседи наши рекорд побили, нас **в хвосте** оставили?* (ФСРЯ, Горбатов)

Za razliku od toga u hrvatskom je jeziku u frekventnoj upotrebi frazem *biti (naći se i sl.) na repu događaja* u kojem se obavezno nakon komponente *rep* dodaje imenica u genitivu da bi se jasnije naglasio prijenos značenja dviju imeničkih sastavnica. Značenje frazema je ‘biti na posljednjem (najgorem) mjestu, biti (naći se) izvan zbivanja, ne znati što se događa, ne biti ni o čemu obaviješten’ gdje se najvažniji element značenja odnosi na lošu poziciju u čemu ili u okviru čega, odnosno na potpunu neobaviještenost o čemu. Važan je i element omalovažavanja predmeta o kojem se govori – to može biti neka institucija, ukupnost duhovnih dobara ili pak neka osoba.

Primjeri upotrebe navedenog frazema:

*Kao i u svakoj zemlji u krizi, kultura **je na repu događaja**.* (HFR, N)

*Mora li teatar uvijek **kaskati na repu događaja**.* (HFR, Šnajder)

*Ja **sam se kao i obično našao na repu događaja** i nisam ni o čemu imao pojma.* (HFR, N)

Svakako treba spomenuti i značenje zabilježeno u ruskim rječnicima u kojem je riječ o nezavršenom dijelu kakva posla. Navedeno je leksičko značenje sudjelovalo u formiranju frazeološkoga u jedinici *оставить / оставлять хвосты <за собой>* koji ima i potpuni ekvivalent u hrvatskom jeziku *ostaviti / ostavljati repove <iza sebe (za sobom)>*. Treba ipak naglasiti da se to leksičko značenje ne fiksira u hrvatskim rječnicima pa možemo govoriti o frazeološki vezanom značenju. Oba frazema imaju značenje: ‘ne završiti / ne završavati poslove, ostaviti / ostavljati <iza sebe (za sobom)> nezavršen posao (poslove)’.

Primjeri upotrebe navedenog frazema:

Катюша, привет! А можно всю сумму оплатить; не люблю хвосты за собой оставлять. [sp39.ru>viewtopic.php...](http://sp39.ru/viewtopic.php...) (posjet 3. 5. 2014.)

Ispričavala se da joj se žuri. Sređivala je papire. Nije htjela ostaviti repove, kako je govorila. (HFR, Majdak)

Svaka vlast koja dugo traje ostavi iza sebe neke "repove" koje treba raščistiti. (HNK)

U hrvatskom se jeziku u bliskom frazeološki vezanom značenju upotrebljava i sastavnica *rep* u negativno konotiranom frazemu *vuku se repovi* za kim gdje se imenička komponenta odnosi na neke neriješene probleme iz prošlosti: ‘ostala su neriješena (neraščišćena) pitanja iz prošlosti, nisu zaboravljeni stari grijesi (pogreške)’:

Znamo svi kakvi se repovi vuku za njim i to će naši politički protivnici itekako znati iskoristiti. (Novi list, 2012.)

U ruskom je jeziku, međutim, zabilježeno još jedno podznačenje iz studentskog žargona u kojem je riječ o nepoloženim ispitima ili kolokvijima: *иметь хвост по немецкому, сдать хвост по химии*. Na osnovi toga značenja nastao je i žargonizam *хвостист*, a rabi se u odnosu na studenta koji nije na vrijeme izvršio sve studentske obaveze.

Ruski rječnici bilježe upotrebu riječi *хвост* i u značenju izduženog dijela dima ili prašine koji se vide iznad zemlje (*черный хвост дыма, длинный хвост пыли*). Jedan se aspekt toga značenja odnosi i na svijetlu prugu koju za sobom ostavlja kometa (*хвост кометы*), a u tom se značenju (iako nezabilježenom u rječnicima) ponekad susreće i riječ *rep* u hrvatskom jeziku (*rep комете*).

U ruskim je rječnicima zabilježeno i jedno terminološko značenje, a imenica se tada upotrebljava u množini: *хвосты*. To su otpaci koji ostaju nakon obogaćivanja rude.

2.2. Leksemi *rep* i *хвост* ušli su i u sastav termina iz različitih područja. Navodimo samo neke od njih.

U obama se jezicima tip frizure naziva *konjski rep*, odnosno *конский хвост*.

Smatra se da je konjski rep jedna od najstarijih frizura u ljudskoj povijesti, a najraniji poznati zapisi datiraju iz 1600. godine pr. Kr. Riječ je o antičkim freskama koje pokazuju žene u Staroj Grčkoj koje vežu kosu u rep, a taj se trend potom proširio te su ga s vremenom prihvatile i Rimljanke. Nije, međutim, u svim dijelovima svijeta konjski rep smatran ženskom frizurom. Na taj su se način češljali samo muškarci, pripadnici drevnog naroda Maja, dok su njihove žene plele pletenice, a robovi bili kratko ošišani. Tek je u 18. st. konjski rep postao omiljenom frizurom među muškarcima u Europi. Tijekom 20. st. nosile su ga djevojčice, a posebnu je popularnost doživio 1959. kad se na tržištu pojavila prva lutka Barbie s kosom začešljanom u rep. Filmske dive poput Audrey Hepburn i Brigitte Bardot doprinijele su masovnoj popularizaciji toga tipa frizure među odraslim ženama.

U hrvatskom se jeziku biljka *gavez* (*Symphytum*) naziva još i *konjski rep*³. Gavez je rod s oko 25 vrsta zeljastih biljaka iz porodice oštrolista (*Boraginaceae*). Cvjetovi žute, modre ili purpurno-crvene boje skupljeni su u koprčice. Gavez raste u Srednjoj Europi na vlažnim mjestima – u jarcima, uz vodu i na vlažnim livadama. U pučkoj se medicini zbog ljekovitoga korijena upotrebljava za zacjeljivanje rana, kod krvarenja, loma kostiju. Djelotvoran je u liječenju bolesti probavnih organa, kataru želuca.

Ruski se termin *уручуй хвост* odnosi na biljku pod nazivom *sanseverija* ili *sansevierija* (*Sansevieria*), biljni rod s približno 60 do 70 vrsta zeljastih sukulenata i polugrмова koje pripadaju porodici ljljana ili, prema nekim autorima, porodici agava. Podrijetlom je iz Afrike i jugoistočne Azije, a neke vrste – iz Australije. Njihovi dugi čvrsti vlaknasti listovi skupljeni su u ružicu. Listovi nekih vrsta imaju svijetli obrub, neki pak imaju bijele, odnosno tamnozelenе pruge ili pjege na plojci, a mogu biti dulji od metra.

Lastin rep (*Papilio machaon*) dnevni je leptir iz porodice *lastinrepaca* (*Papilionidae*). Na prednjim mu krilima prevladava žuta boja i crn širok rub, dok su stražnja krila šiljasto produljena. S duljinom od 6 cm ubraja se među najveće europske leptire. Nastanjuje otvorene prostore gotovo cijele Europe. Hrani se nektarom. U Hrvatskoj je zaštićen zakonom o zaštiti prirode.

Valja spomenuti frazem u koji je kao sastavnica uklopljen navedeni termin iz lepidopterologije: *nestati* (*izgubiti se*) u *vidu lastina repa*. Frazem ima poredbenu strukturu jer prijedložni izraz u *vidu* ima značenje ‘u obliku čega, poput’. Značenje mu je ‘iznenađeno nestati, neprimjetno se izgubiti’.

Navode se sljedeći primjeri upotrebe:

Kad su oni vidjeli da im se približavamo, nestali su u vidu lastina repa! www.forum.hr/showthread.php?t=486002&page=4 (posjet 18. 3. 2014.)

I, naravno, dok sam vikao crven u licu, on je sa sretnim smiješkom opleo po gasu i izgubio se u vidu lastina repa. (Slobodna Dalmacija, 2014.)

3. Daljnji će dio rada biti posvećen hrvatskim i ruskim zoonimskim frazemima sa sastavnicama *rep* i *xвoсm* u kojima je provedena potpuna ili djelomična desementizacija⁴. Frazemi se s obzirom na dubinsku strukturu odnosno s obzirom na motivacijski element u njoj mogu podijeliti na tri skupine.

3.1. Prva je motivirana slikom životinje i/ili njezina repa. U prvom se dijelu navode frazemi s uključenim zoonimom i somatizmom, u drugom – oni sa somatizmom ili somatizmima.

³ Ostali nazivi za tu biljku su crni gavez, kilnjak, veliki gavez, korijen za slomljenu nogu, gabež, opašica, svatovci, vela konsolida.

⁴ U analizu nisu uključeni dijalektni, žargonski i arhaični frazemi.

3.1.1. Hrvatski poredbeni frazem *lijepa kao mačka ispod repa* može se upotrijebiti kao ironični komentar ili primjedba vezana za izgled neke djevojke ili žene. Često se, međutim, u tekstu pojavljuje i kao replika obično ispunjena samoironijom u situaciji kad netko izgovara kompliment tipa „danas si baš lijepa“. Za frazem je karakteristična rima. Valja, ipak, naglasiti da u njemu nije osnovni somatizam *rep*, nego upravo onaj na koji se aludira i zbog njega je značenje frazema ironično te se on definira antonimom pridjeva u A-dijelu.

Zanimljivo je spomenuti prisjećanje jedne djevojke koja je upotrijebila taj frazem obraćajući se odgojiteljici u vrtiću:

*Ja sam svojoj teti u vrtiću rekla da je **lijepa kao mačka ispod repa**, misleći, naravno, reći joj kako je jako lijepa :)))* 13.11.2005. – 15:33 h trillian.blog.hr/arhiva-2005-11.html (posjet 18. 3. 2014.)

Veoma se slična slika pojavljuje u stilski sniženom ruskom frazemu *ncy (собаке) под хвост* u kojem se, za razliku od hrvatskoga, kao sastavnica pojavljuje zoonim *pas*. I tu prijedložno-imenička sastavnica *под хвост* služi kao aluzija na neizgovoreni somatizam. Dva su značenja frazema. Prvo se odnosi na situaciju u kojoj je nešto bespotrebno izgubljeno, uzaludno potraćeno. Drugim se izražava podcjenjivački odnos prema čemu.

Primjeri upotrebe navedenog frazema:

*Сначала он остолбенел, потом стал пыхтеть от ярости, потом схватил сборник и стал ожесточенно листать его («две недели **собаке под хвост**, две недели дурацкой работы, две драгоценные недели... »).* (НКРЯ, Парийская)
*Так что все твои переживания – **ncy под хвост**.* (НКРЯ, Геласимов)

Za razliku od prethodno spomenutih frazema u kojima su zabilježeni zoonimi *pas* i *mačka*, u sljedećem se kao sastavnica pojavljuje *krava*: *imati jezik kao krava rep*. U tom se frazemu s poredbenom strukturom duljina kraljega repa uspoređuje s jezikom, koji ovdje simbolizira brbljavost. U nekim je kontekstima riječ samo o osobama koje mnogo i nezaustavljivo govore, dok se u drugima govori i o neprimjerenom i nepristojnom načinu komunikacije. Stoga se kao njegov sinonim mogu navesti frazemi *imati dug jezik* i *imati oštar jezik*.

Primjer upotrebe navedenog frazema:

*Kakvim ćeš ti građanskim odgojem učiti **đake kad si ti neodgojen i bezobrazan!***
Imaš jezik ko krava rep! <http://www.novolist.hr/Vijesti/Hrvatska/Jovanovic-Gradanskim-i-zdravstvenim-odgojem-reducirat-cemo-obolijevanje-ovisnost-i-nasilje> (posjet 18. 3. 2014.)

Valja spomenuti i ruski rečenični frazem s ornitonimom *сорока на хвосте принесла* <что> koji se upotrebljava u situaciji kad ne želimo odati izvor informacije.

Iako svraka često simbolizira brbljavost, ovdje je, čini se, presudan za sliku i formiranje značenja upravo dugačak rep. On se može smatrati donositeljem nekog podatka, novosti, informacije:

– *Откуда ты это знаешь? – Сорока на хвосте принесла!* (НКРЯ, ЖИТКОВ)

U hrvatskom se jeziku u posljednje vrijeme u navedenom kontekstu rabi kalk iz engleskoga *ptičica je rekla* komu što (engl. *a little bird told me <so>*).

Zanimljivo je spomenuti i hrvatski frazem *ima koga kao kusih (kusatih) pasa* ('velik je broj *koga*, ima mnogo (mnoštvo) *koga*')⁵ u kojem se zapravo negira rep (komponente *kus* i *kusati* znače 'koji je bez repa, kojemu je rep odrezan ili znatno skraćen').

Primjer upotrebe navedenog frazema:

*Otkad sam upala u akvarijske vode vidim da nas **ima ko kusih pasa**, pa mi nije jasno kako to da nema časopisa o akvaristici... www.akvarijske-ribe.com/.../viewtopic.php?... (posjet 19. 3. 2014.)*

3.1.2. Zasebnu podskupinu čine frazemi u kojima se ne pojavljuje zoonim kao sastavnica, već samo somatizmi *rep* i *xвoct*. Veći dio takvih frazema sadržava dva somatizma.

U hrvatskim frazemima drugi somatizam je *glava*, pa su tako zabilježene jedinice: *bez glave i repa je što*, *nema <ni> glave ni repa što*, *ima glavu i rep što*. U njima se somatizmi smatraju krajnjim točkama životinjskoga tijela, oni označavaju početak i kraj, čine zaokruženu cjelinu, pa se, čini se, logičan prijenos značenja usmjerio prema postojanju ili nepostojanju smisla, smislene zaokruženosti u nekom tekstu, govoru, pripovijedanju. Stoga se prva dva frazema, u kojima se negira postojanje dvaju dijelova tijela, odnose na nešto nesređeno i nesuvislo, dok treći ima antonimno značenje. Nešto se šire upotrebljava frazem *ne moći uhvatiti ni za glavu ni za rep koga*, što u kojem je sem shvaćanja, odnosno neshvaćanja presudan za formiranje značenja.

Navodimo nekoliko primjera upotrebe tih frazema:

*A ne bi to ni bio toliki davež da njegovo pripovijedanje **nije bilo** obično nesuvislo trabunjanje **bez glave i repa**.* (Brešan)

*Ova priča (...) **nema ni glave ni repa**, da o nekoj poruci i ne govorimo.* (HFR, Kvesić)

*Ovaj put ti sastav i nije toliko loš: bar **ima glavu i rep**.* (HFR)

*Uvijek izmiču s onim glavnim, **ne možeš ih uhvatiti ni za glavu ni za rep**.* (HFR, Barković)

⁵ Zanimljivo je spomenuti da se zoonimski frazem s istim značenjem upotrebljava i u ruskom, razlika je u tome što se tamo pridjevska komponenta odnosi na nekastrirane pse: *как собак нерезаных*.

U ruskom se frazemu <u> *в хвост и в гриву*, u kojem se nalaze somatizmi *rep* i *griva*, također zaokružuje u cjelinu tijelo životinje, ali se značenje usmjerava prema intenzivnosti djelovanja, a, prema podacima iz rječnika, glagoli koji se najčešće pojavljuju kao kolokati su oni tipa *бить, лупить, погонять*:

Гоняли их в хвост и в гриву 50 тысяч километров! (НКРЯ, Лепин)

Я лупил их в хвост и в гриву, от души, старательно и со вкусом. (НКРЯ, Белянин)

Итак, насущное дело – еда... Еду американскую ругать принято в хвост и в гриву. (НКРЯ, Песков, Стрельников)

Primjeri iz raznih tekstova potvrđuju, međutim, znatno širu upotrebu navedenog frazema, npr.

Артистов снимали в хвост и в гриву. (НКРЯ, Козаков)

Ruski frazem *возжа под хвост попала* кому uključuje samo somatizam *хвост*. U njegovoj je dubinskoj strukturi sadržana slika repa ispod kojeg je dio opreme za upravljanje. Konj, ispod čijeg je repa dospio taj dio opreme, postaje nemiran i nervozan. Takav se način ponašanja i takvo stanje prenosi na čovjeka pa frazem ima značenje ‘duševno nestabilan je *tko*, neuravnotežen (mušičav, hirovit) je *tko*’.

Primjer upotrebe navedenog frazema:

*Бывает, **попадет возжа под хвост**, с самого утра, и настроение ужасное, и ты под это дело возьмешь и поссоришься со своим лучшим другом, самым лучшим. И думаешь: «Ну, ё-моё, ну хватит уже с ним дружить, двадцать лет подружился, и хватит! positivv.beon.ru>13615-273...vozhzha-pod-hvost... (posjet 9. 5. 2014.)*

3.2. U drugoj se skupini u dijelu frazema pojavljuje isključivo somatizam, dok dio uključuje i zoonim. Za nju je bitno da se u dubinskoj strukturi ostvaruje odnos između životinje, odnosno njezina repa i drugog subjekta, tj. taj drugi subjekt na neki način stupa u odnos sa životinjom.

3.2.1. U prvoj se podskupini kao sastavnica nalazi somatizam, a odnos između repa i drugog subjekta realizira se na različite načine.

Spomenimo prvo dva hrvatska frazema u kojima se odnos između somatizma i drugog subjekta ostvaruje udaranjem po repu: *dati po repu* komu (‘ukoriti *koga*, kritizirati *koga*’) i *dobiti / dobivati po repu* (‘biti <oštro> ukoren (iskritiziran), dobiti / dobivati ukor’). U tim je jedinicama vidljiv drugačiji odnos subjekta i objekta, tj. u prvom se frazemu polazi od drugog subjekta prema repu, dok je u drugom važniji rezultat udaranja.

Pogledajmo primjere upotrebe navedenih frazema:

*Tada su mi neki najviši dužnosnici HDZ-a htjeli “**dati po repu**”, ali sam argumen- tirano dokazao da sam u pravu.* (Slobodna Dalmacija, 2002)

*Prvi put kada je podviknuo na glavnu tužiteljicu zbog neargumentiranog napada, **dobio je po repu** od „racionalnog“ Račana i bio skinut kao „persona non grata“ s mjesta koordinatora hrvatske vlade za Haag.* (Nacional, 2007)

Sljedeći frazemi su hrvatski *stati na rep* komu, čemu i njegov ruski ekvivalent *прижать (прицелить) хвост* кому, чему (‘doskočiti *komu*, *čemu*, spriječiti *koga*, *što* u *čemu*, zaustaviti *koga*, *što*, nadmudriti *koga*’) u kojima dubinska struktura sugerira gaženje ili pritiskanje repa.

Primjeri upotrebe navedenih frazema:

*Svi su rogozorili protiv nevidljive pošasti, ali nisu joj mogli **stati na rep**.* blogspot.com/.../ivana-rogar.html (posjet 25. 4. 2014.)

*Поймать его – значит **прицелить хвост** генералу, что само по себе при- ятно...* (НКРЯ, Галицкий)

Sličnu dubinsku strukturu ima ruski frazem *наступит / наступать на хвост* кому s dvama značenjima ‘1. sustići / sustizati *koga*, biti za petama *komu*; 2. strogo (oštro) postupiti / postupati *prema komu*’.

Primjeri upotrebe frazema:

*– Кажется, ведь за нами никто не гонится, неприятель **не наступает** нам **на хвост**, отчего же, спрашивается, такой беспорядок?* (ФСРЛЯ, Сергеев-Ценский)

*Если я кому-то **наступил на хвост** (а такое могло быть: порой в интересах фирмы я придерживался очень жесткой политики), то вряд ли эти люди стали бы прибегать к таким радикальным мерам.* (НКРЯ, Трофимова)

Veoma je blizak prvom značenju prethodnoga frazema i ruski *висеть на хвосте* у кого (u značenju ‘sustizati *koga*, pratiti u stopu *koga*, biti za petama *komu*’) dubinska struktura kojega sadržava sliku osobe obješene o rep životinje.

Primjer upotrebe frazema:

*Между прочим, «тупые» вполне могли пешком броситься за транспор- том в погоню, и хотя Гош выжал из аппарата целых тридцать километров в час, уверенности, что враг **не висит на хвосте**, у диверсанта не было.* (НКРЯ, Дивов)

U ruskom se jeziku upotrebljava i frazem motiviran slikom grubog zavrtnja repa: *накрутить хвост (хвоста)* кому sa značenjem ‘psovati (grditi) *koga* na pasja kola, grubo psovati *koga*’.

Primjer upotrebe frazema:

*И вновь Василий Семенович начал просматривать стремительно растущую бумажную стопку в надежде обнаружить, ради чего все-таки Сергей Сергеевич Полозков так **накрутил хвост** своему подчиненному.* (НКРЯ, Галицкий)

Ruski frazem sa slikom kraćenja, podrezivanja repa – *укоротить хвост* кому – ima značenje ‘navesti *koga* da se ne precjenjuje, staviti *koga* na *njegovo* pravo mjesto’. Temeljem slike u dubinskoj strukturi može se pretpostaviti da dulji rep osigurava samopouzdanje i sigurnost.

Primjer upotrebe frazema:

*– Давно пора Андриану Брежневу **хвост укоротить**, – более задористыми и веселыми словами поддержал предложение Коренковой Николай Шаталов.* (ФСРЛЯ, Лаптев)

Veoma je zanimljiv slučaj hrvatskoga i ruskog frazema s jednakom slikom u dubinskoj strukturi, a različitim značenjem: *staviti soli na rep* кому i *насыпать соли на хвост* кому. U njima se osim somatizama *rep* i *хвост* pojavljuje i imenička komponenta *sol* (*соль*). Hrvatski se frazem odnosi na situaciju u kojoj uzalud pokušavamo *koga* nadmudriti, odnosno pokušavamo uhvatiti nekoga tko je izvan dohvata, dok ruski znači ‘prirediti neugodnost *komu*, dovesti *koga* u neugodan položaj’.

Primjeri upotrebe navedenih frazema:

*Prša je rekao da će se za Francuza malo raspitati. Vraga će se raspitati ako ovaj danas odlazi. Можеš му **staviti soli na rep**.* (Ugrešić)

*– Вот те и пролетария! – зло сказал он... – А тебе пролетарий **соли на хвост насыпал?** – язвительно спросил Коваль.* (ФСРЛЯ, Либединский)

3.2.2. U frazeme druge podskupine uključen je zoonim (zanimljivo je da je u obama jezicima riječ o mačku) i somatizam *rep* (*хвост*).

U dubinskoj strukturi frazema s rečeničnom strukturom *veži (objesi) to mačku o (na) rep* ili *možeš vezati (objesiti i sl.) mačku za (o) rep* što (u značenju ‘sve je to uzalud, okani se toga, ništa ne vrijedi *što*, možeš prekržiti *što*’) životinji se na rep stavlja nešto nepotrebno, nepoželjno. Značenjem frazema izražava se jasan podcjenjivački odnos prema takvu „obješenu“ predmetu što se može ilustrirati sljedećim primjerima upotrebe:

*Mi smo pobijedili na izborima, mi odlučujemo, **objesite** vi svoju demokraciju mačku o rep.* (HNK)

*A vi mi tu dimite na pulmologiji! Ja ću vas smjesta i neopozivo prijaviti primariju-su Šlausu! – I što?! I što?! – izdere se ona na njega. – On će mi za kaznu ukinuti zračenje?! Ili će mi izvaditi i drugo plućno krilo? Mladi idiote, **možete** svoje ble-save prijetnje **okačiti mačku za rep!*** (Tribuson)

Još je jedan par lažnih prijatelja potvrđen u ovoj skupini. Hrvatski frazem *povući / vući mačka za rep* ima značenje ‘izvrgnuti se / izvrgavati se opasnosti, nepotrebno izazvati / izazivati neprilike samom sebi’⁶ i u njemu je bitan sem rizika i opasnosti. U ruskom je, za razliku od hrvatskoga, u obama značenjima presudan sem odugovlačenja – *тянуть kota за хвост* sa značenjem ‘1. odugovlačiti s odgovorom izazivajući pritom ljutnju i nezadovoljstvo sugovornika; 2. odugovlačiti s poslom, predugo obavljati kakav posao’. Iako se kreće od jednake slike u dubinskoj strukturi frazema u obama jezicima, od povlačenja za rep, veoma je zanimljivo da je taj postupak izazvao različite asocijacije kod dvaju naroda.

Navodimo primjere upotrebe:

*Pazi da me ne izazivaš, **ne povlači mačka za rep** da ne dobiješ batine.* (HFR)

*Ты говори конкретнее, а **не тяни kota за хвост!*** (НКРЯ, Мельник)

*... впервые за последние четыре года никто не сможет теперь упрекнуть парламентариев в том, что они **тянут kota за хвост** и продлевают сессии по причине малой эффективности своей работы.* (НКРЯ, Чернов)

3.3. Dubinska se struktura treće skupine temelji na načinu ponašanja životinje unutar skupine (čopora), pri čemu se odnos između nadređenih i podređenih životinja, a jednako tako mjesto na hijerarhijskoj ljestvici svake od tih životinja ogleda kroz položaj repa.

Kao ilustracija za ovu skupinu poslužiti će, kao prvo, hrvatski frazem *dignuti / dizati rep* i njegov potpuni ruski ekvivalent *задрать / задирать хвост*. Podignut je rep u životinjskom svijetu znak dominacije i može biti predznak napada. Tako se ponašaju dominantni mužjak ili ženka koji su sigurni u sebe i svoju snagu i koji ne žele nikome prepustiti svoj položaj na hijerarhijskoj ljestvici. Iz toga vrlo logično proizlazi značenje frazema u obama jezicima: ‘umisliti se / umišljati se, uzoholiti se’.

To se potvrđuje u sljedećim primjerima upotrebe:

*Čim je dobio to nasljedstvo, **digao je rep** i napustio stare prijatelje.* (HFR)

Чем настойчивее и живее старалась услужить ей мать, тем враждебнее чуждалась ее бабушка. Как-то она, красная от огня и печи, крикнула ей:

⁶ U hrvatskom se jeziku upotrebljava i frazem *povući / vući (potegnuti / potezati) vraga za rep* s jednakim značenjem, ali on se ovdje ne uključuje u analizu jer ne sadržava zoonim.

– Ты чего это больно **хвост-то задираешь**, невестка? ... Аль от мужа храбрости набралась? (ФСРЛЯ, Гладков)

Slično značenje temeljeno na samouvjerenom ponašanju proizlazi iz dubinske strukture ruskog rečeničnog frazema *держи хвост пистолетом* (*трубой, морковкой*) u kojem se nazire oblik visoko uzdignuta repa. Zbog imperativnog oblika glagolske komponente⁷ cijeli frazem dobiva značenje savjeta kojim se osobu ohrabruje i potiče da ne zdvaja i ne pada duhom.

Primjeri upotrebe:

*Не дергайся – служба сопливых не любит. Словом, **держи хвост пистолетом**. Я соглашался, а все же – поташивало.* (НКРЯ, Зорин)

– Слушай их, Фотий Иванович, – сказал Галаган, – а делай все наоборот. Три к носу, **держи хвост трубой**. (НКРЯ, Владимов)

Suprotno se ponašanje životinje ogleda kroz rep uvučen između nogu. On pokazuje prihvaćanje nižeg položaja u čoporu. Životinja zauzima takav stav u nazočnosti dominantnog mužjaka ili ženke. Oba jezika bilježe frazeme koji su nastali kao rezultat opisanog načina ponašanja: *podviti (podvući) rep, поджать (подвернуть) хвост*, pri čemu se njihovo značenje također podudara s refleksnom reakcijom životinje: ‘uzmaknuti, povući se, postati svjestan svoje slabosti’.

To se ogleda i u primjerima upotrebe:

*U romanu «Živi i mrtvi» Konstantin Simonov opisuje ljude koji u miru izgledaju i govore karizmatično, hrabro, no kad dođe do gustog, **podviju rep**.* (Gjoni)

*Бродский **поджал хвост**. На блоге Бродского началась настоящая истерика по поводу предстоящего привлечения его владельца к ответу за клеветнические высказывания.* skuns.info/2010/12/brodskij-podzhal-hvost/ (posjet 25. 4. 2014.)

U obama se jezicima često u upotrebi susreće i priložni frazem nastao na temelju spomenutoga glagolskog – *podvijena repa, с поджатым хвостом* (‘priznajući poraz, sa sviješću o svojoj slabosti’):

*Zvonko nije htio tek tako prihvatiti poraz, povući se **podvijena repa** pred najvećim neprijateljem.* (Naprta)

*Если уйдешь с **поджатым хвостом**, словно побитая собака, мне будет за тебя стыдно...* <http://7days.ru/caravan/2014/7/andre-agassi-kak-obygrat-sudbu/20#ixzz36X4mNhN3> (posjet 25. 4. 2014.)

⁷ U manjem se dijelu ruskih rječnika glagolska sastavnica donosi u infinitivu, pa frazem postaje glagolski.

Još je jedan hrvatski frazem vezan za tematsko polje podređenosti: *uvlačiti se (zavlačiti se) pod rep* komu. Riječ je o životinji koja se osjeća slabijom i prihvaća svoj niži položaj u hijerarhiji te se ponekad prema dominantnoj jedinki može ponašati na način izražen u semantičkom talogu. Takav se postupak prenosi na značenje frazema koje govori o ulagivanju ili laskanju osobi na višem položaju. To se potvrđuje i u sljedećim primjerima upotrebe:

*Izgubio je svako ljudsko dostojanstvo **uvlačeci se pod rep** bogatunima. (HFR, N)
Te ulizice, koje **se** svakom na vlasti **zavlače pod rep**, otkrile su svoje pravo lice.
(HFR, N)*

Veoma blisko značenje ima i ruski frazem *вилять хвостом*⁸ u kojem se u dubinskoj strukturi pojavljuje drugačija slika (mahanje repom).⁹ To se vidi u sljedećem primjeru upotrebe:

*Что же заставляет всех этих людей так униженно **вилять хвостом** перед человеком, который даже и не взглянет на них никогда внимательно. (ФСРЯ, Куприн)*

U hrvatskom se pak jeziku također upotrebljava slikovno identičan frazem *mahati repom* sa značenjem ‘umiljavati se, udvarati se, ulagivati se’¹⁰. Iako se navedeni frazem relativno rijetko susreće u suvremenim tekstovima, čini se da se on u njima realizira u drugačijem značenju:

*Mislim da nema čovjeka kojem srce ne zakuca brže kad se dohvati kofera. Sama pomisao na bujicu novih saznanja, doživljaja i dojmova koje nosi svaki susret s drugim nacijama i kulturama čini me sretnim kao malo dijete. Samo kaj **ne mašem repom!** <http://www.jutarnji.hr/template/article/article-print.jsp?id=207624> (posjet 5. 5. 2014.)*

Jednom prilikom kad sam se raspitivao za zvučnike dobijem u ruke neku malu laganu kutijicu što se zove HRT i ispadne da mi točno to treba. Kune se trgovac da je dobro, ja mu povjerujem i uzmem najjeftiniji model. I tako je završilo ... zvuč-

⁸ Frazem ima i drugo značenje (‘izmicati od čega koristeći se lukavošću’) koje nije relevantno za temu rada.

⁹ Zanimljivo je da frazeme s jednakom slikom u dubinskoj strukturi (*вертеть хвостом, крутить хвостом*) ruski rječnici različito definiraju. Tako, naprimjer, Fedorovljevi frazeološki rječnik spomenuto značenje navodi kao jedno od triju značenja uz frazem *вертеть хвостом*, dok Frazeološki rječnik u redakciji Molotkova registrira frazem *вертеть (крутить) хвостом*, ali ne bilježi ovdje spomenuto značenje. Taj pak rječnik ovdje analizirano značenje veže uz frazem *вилять хвостом*.

¹⁰ Frazem i navedeno značenje zabilježeno je u Frazeološkom rječniku hrvatskoga ili srpskog jezika J. Matešića.

nici sviraju, nije ispalilo preskupo, ja mašem repom. http://www.audiofil.hr/forum/forum_posts.asp?TID=12265&PID=389620 (posjet 5. 5. 2014.)

Dobio sam gitaru za Guitar Hero i sad mašem repom od sreće :-) PS: *Hvala ti još jednom na poklonu.* solvox.blogspot.com/.../dobio-sam-gitaru-za-guitar-hero-i-sad.html (posjet 5. 5. 2014.)

Iz navedenih se tekstova može vidjeti da se frazem upotrebljava kad se opisuje stanje sreće, zadovoljstva i dobrog raspoloženja. I to je u skladu s općom percepcijom značenja mahanja repom, iako valja nadodati da je takva percepcija najvjerojatnije nastala na temelju ponašanja psa.¹¹

Vidjeli smo da u frazemima treće skupine izostaje zoonimska komponenta. Možemo li ipak pretpostaviti o kojoj je životinji riječ? Općenito se može reći da se u frazemima kao sastavnica najčešće nalazi neka životinja iz najbližeg okruženja; to su one koje su živjele u seoskom dvorištu ili u neposrednoj čovjekovoj blizini. Čovjek ih je promatrao i svoje vizualno iskustvo prenosio u male žanrovske oblike, pa tako i u frazeme. Kako je pas prva životinja koju je prije nekih 12.000 godina čovjek domesticirao, lako je zaključiti da je njegovo ponašanje postalo model koji je s vremenom ušao u dubinsku strukturu frazema. Kad je pak riječ o njegovu repu, znamo da je on pokazatelj društvenog položaja pasa, njihova raspoloženja. Rep služi kao signal drugim jedinkama iz skupine, a jednako tako pas i čovjeku u čijoj blizini živi položajem repa prenosi informacije o svojem raspoloženju. Pogledamo li dubinsku strukturu frazema treće skupine, vidjet ćemo da je naše znanje o položaju repa pasa i o podacima koje pas prenosi drugim jedinkama u skupini (ali i ljudima) utjecalo na formiranje značenja pojedinih frazema.

4. U radu su kontrastivnom metodom analizirani hrvatski i ruski frazemi s komponentama *rep* i *xocm*. Prvi dio sadržava izraze i frazeme u širem smislu značenje kojih je temeljeno na prenesenom značenju leksema *rep* i *xocm*. Drugi je dio rada posvećen analizi 18 hrvatskih i 16 ruskih zoonimskih frazema kod kojih je provedena djelomična ili potpuna desemantizacija, a oni su podijeljeni u tri skupine s obzirom na motivacijski element i sliku u dubinskoj strukturi.

¹¹ Treba ipak napomenuti da mahanjem repom životinja, tj. pas, prenosi različite informacije ovisno o intenzitetu mahanja, o tome u kojem smjeru maše itd. S druge strane, druge vrste životinja mahanjem repom prenose drugu vrstu informacija (usp. takav način ponašanja kod mačaka).

LITERATURA

- Barčot, Branka. 2014. *Divlja životinja kao sastavnica u hrvatskoj, ruskoj i njemačkoj frazeologiji*. Doktorska disertacija. Filozofski fakultet. Sveučilište u Zagrebu. Zagreb.
- Hordy 2010 = Горды, Мирослава. 2010. *Соматическая фразеология современных русского и польского языков*. Щецин: Volumina.pl.
- Hrnjak, Anita. 2001. O mogućnostima konceptualne i/ili tematske organizacije i obrade frazeologije. *Filologija*. 36–37: 189–200.
- Menac-Mihalić, Mira. 2007. Hrvatski dijalektni frazemi sa sastavnicom *mačak, mačka, mače* i sl. U: *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*. L. Mladenović, Aleksandar (red.). Novi Sad: Matica srpska. 505–516.
- Menac-Mihalić, Mira. 2007. O nekim hrvatskim dijalektnim frazemima sa zoonimskom sastavnicom. U: *Kulturni bestijarij*. Marjanić, Suzana; Zaradija Kiš, Antonija (red.). Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku – Hrvatska sveučilišna naklada. 389–400.
- Vidović Bolt, Ivana. 2011. *Životinjski svijet u hrvatskoj i poljskoj frazeologiji I*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Visković, Nikola. 2009. *Kulturna zoologija. Što je životinja čovjeku i što je čovjek životinji*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.

RJEČNICI I PRIRUČNICI

- Anić, Vladimir. 2003. *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber.
- Bierich et al. 2005 = Бирих, Александр К. et al. 2005. *Русская фразеология. Историко-этимологический словарь*. Москва: Астрель – АСТ – Люкс.
- Bol'shoj tolkovyj slovar' russkogo jazyka 1998 = *Большой толковый словарь русского языка*. 1998. Кузнецов, Сергей А. (ред.). Санкт-Петербург: Норинт.
- Chevalier, Jean; Gheerbrant, Alain. 1989. *Rječnik simbola. Mitovi, sni, običaji, geste, oblici, likovi, boje, brojevi*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Colin, Didier. 2004. *Rječnik simbola, mitova i legendi*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- Etimologičeskij slovar' sovremennoгo russkogo jazyka 2008 = *Этимологический словарь современного русского языка*. 2008. Фатеева, Л. И. (ред.). Москва: АСТ: Восток – Запад.
- Fedorov 2007 = Федоров, Александр И. 2007. *Фразеологический словарь русского литературного языка*. Москва: АСТ – Астрель. [ФСРЛЯ]
- FSRJ 2006 = *Фразеологический словарь русского языка*. 2006. Молотков, Александр И. (ред.). Москва: Астрель – АСТ. [ФСРЯ]
- Gluhak, Alemko. 1993. *Hrvatski etimološki rječnik*. Zagreb: August Cesarec.
- Hrvatska enciklopedija*. sv. 4, Fr – Ht. 2002. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža.
- Hrvatska enciklopedija*. sv. 6, Kn – Mak. 2004. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža.
- Hrvatska enciklopedija*. sv. 9, Pri – Sk. 2007. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža.

- Matešić, Josip. 1982. *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: IRO „Školska knjiga“.
- Menac, Antica; Fink-Arsovski, Željka; Venturin, Radimir. 2003. *Hrvatski frazeološki rječnik*. Zagreb: Naklada Ljevak. [HFR]
- Menac, Antica et al. 2011. *Hrvatsko-ruski frazeološki rječnik*. Zagreb: Knjigra.
- Mokienko; Nikitina 2008a = Мокиенко, Валерий М.; Никитина, Татьяна Г. 2008. *Большой словарь русских народных сравнений*. Москва: ОЛМА Медиа Групп.
- Mokienko; Nikitina 2008b = Мокиенко, Валерий М.; Никитина, Татьяна Г. 2008. *Большой словарь русских поговорок*. Москва: ОЛМА Медиа Групп.
- Ožegov; Švedova 1994 = Ожегов, Сергей И.; Шведова, Наталия Ю. 1994. *Толковый словарь русского языка*. Москва: АЗЪ.
- Rječnik hrvatskoga jezika*. 2000. Šonje, Jure (red.). Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža – Školska knjiga.
- Rusko-hrvatski ili srpski frazeološki rječnik*. 1979, 1980. Menac, Antica (red.). Zagreb: IRO „Školska knjiga“.
- Skok, Petar. 1973. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. sv. 3, poni² – Ž. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Šanskij 1975 = Шанский, Николай М. et al. 1975. *Краткий этимологический словарь русского языка*. Москва: Просвещение.
- Vasmer 1987 = Фасмер, Макс. 1987. *Этимологический словарь русского языка*. том IV, Т – Ящур. Москва: Прогрес.

Mrežni izvori:

- Hrvatski nacionalni korpus <http://www.hnk.ffzg.hr/> [HNK]
- <http://hr.wikipedia.org/wiki/Gavez> Datum posjeta: 13. 3. 2014.
- <http://www.budi.in/beauty/konjski-rep-jednostavna-frizura-koja-ne-izlazi-iz-mode-3967> Datum posjeta: 13. 3. 2014.
- Kotenkova 1988/9 = Котенкова, Елена В. 1988/9. *Чей хвост лучше?* <http://biolib.narod.ru/zoo/tail.pdf> Datum posjeta: 22. 4. 2014.
- NKRJ = Национальный корпус русского языка <http://www.ruscorpora.ru/> [НКРЯ]

РЕЗЮМЕ

ХОРВАТСКИЕ И РУССКИЕ ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ С КОМПОНЕНТАМИ REP И XВОСТ

В работе дается сопоставительный анализ хорватских и русских фразеологизмов с компонентами *rep* и *xвост*. В первой части работы представлены выражения и фразеологизмы в широком смысле, основанные на переносном значении лексем *rep* и *xвост*. Во второй части работы внимание уделяется зоонимным фразеологизмам с компонентами *rep* и *xвост*, в которых проведена частичная или полная десемантизация, а фразеологизмы делятся на три группы, учитывая образ в глубинной структуре и мотивацию. Первая группа мотивированна образом животного и/или его хвоста. Для второй характерен факт, что в глубинной структуре животное, т.е. его хвост вступает в отношение с другим субъектом. Глубинная структура третьей группы основывается на модели поведения животных внутри группы.

Ключевые слова: хорватский язык, русский язык, фразеология, фразеологизмы с компонентами *rep* и *xвост*

ANĐELA FRANČIĆ
FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU
ZAGREB, HRVATSKA
afrancic@ffzg.hr

MIRA MENAC-MIHALIĆ
FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU
ZAGREB, HRVATSKA
mmenac@ffzg.hr
<https://doi.org/10.17234/9789531755139.8>

HRVATSKI DIJALEKTNI FRAZEMI KOJI KAO SASTAVNICE IMAJU NAZIV ŽIVOTINJE I GLAGOL TIP A *GLEDATI*

Iz frazeološke građe prikupljene terenskim istraživanjem u govorima svih triju hrvatskih narječja izdvojeni su oni frazemi koji u svojoj strukturi sadržavaju naziv životinje te glagol *gledati* i njegove varijante. Raščlamba je pokazala da među tim frazemima dominiraju oni poredbene strukture te da imaju uglavnom negativnu konotaciju koja kadšto biva pojačana pejorativnim značenjem glagolske sastavnice frazemske strukture (npr. *blejati*, *buljiti*, *kudriti*), odnosno svezama sastavljenim od semantički nekompatibilnih elemenata (npr. *bijela vrana*). Ukazuje se na varijantnost pojedinih sastavnica frazema proizišlog iz dijalektnih značajka govora u kojima su potvrđeni.

Ključne riječi: *frazeologija, hrvatski dijalekti, naziv životinje, glagol tipa gledati*

1. Uvod

U okviru projekta *Istraživanje hrvatske dijalektne frazeologije* (voditeljica prof. dr. sc. Mira Menac-Mihalić) te u sklopu terenske nastave *Katedre za dijalektologiju i povijest hrvatskoga jezika* Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, prema posebno izrađenim upitnicima i u slobodnome razgovoru s ispitanicima, prikupljala se dijalektna (kajkavska, čakavska, štokavska) frazeološka građa u više od stotinu hrvatskih govora. Ta se građa potom leksikografski obrađuje.

Dosad su objavljene tri knjige: *Frazeologija novoštokavskih ikavskih govora u Hrvatskoj: s rječnikom frazema i značenjskim kazalom s popisom sinonimnih frazema* (Zagreb, 2005.), *Frazeologija križevačko-podravskih kajkavskih govora s rječnicima* (Zagreb, 2008.) i *Frazeologija splitskoga govora s rječnicima* (Zagreb, 2011.). U tijeku je prikupljanje i leksikografska obradba frazeologije kajkavskih govora najistočnijih donjomedimurskih naselja – Donjega Mihaljevca, Svete Marije, Donjega Vidovca, Donje Dubrave i Kotoribe.

2. Struktura rječničkoga članka u popisu i leksikografskoj obradbi dijalektnih frazema s nazivom životinje i glagolom tipa *gledati*

Frazem je ustaljena sveza najmanje dviju riječi u kojoj je došlo do promjene značenja svih sastavnica ili samo jedne od njih, pa značenje frazema nije jednako zbroju značenja njegovih sastavnica.

Rječnički se članak u popisu i leksikografskoj obradbi dijalektnih frazema s nazivom životinje i glagolom tipa *gledati* sastoji od ovih dijelova:

- nadnatuknica – (prva) životinjska sastavnica u frazemu (piše se velikim masnim slovima u zasebnome retku)
- natuknica (frazem ili više njih koji imaju zajedničku nadnatuknicu; poredani su po abecednome redu prve riječi; pišu se malim masnim slovima)
- objašnjenje značenja natuknice, tj. frazema (piše se malim običnim slovima nastavljajući se na frazem od kojega je odvojeno znakom =)
- primjer, tj. potvrda frazema u rečenici (piše se kosim slovima nastavljajući se na objašnjenje značenja frazema od kojega se odvaja dvotočkom)
- ime naselja u kojemu je frazem potvrđen (navodi se u oblim zagradama običnim slovima nastavljajući se na potvrdu frazema).

Nadnatuknica, natuknica, objašnjenje značenja natuknice i ime naselja u kojemu je frazem potvrđen donose se na hrvatskome standardnom jeziku, a primjeri na mjesnome govoru.

3. Popis i leksikografska obradba hrvatskih dijalektnih frazema koji kao sastavnice imaju naziv životinje i glagol tipa *gledati*

BIK

gledati kao bik na imanju = samo stajati i gledati, ne raditi: *Stoži i gledi kàk bìk na gmànu* (Podravske Sesvete).

gledati kao bik u bijela vrata = iznenađeno gledati, začuđeno promatrati *koga / što*, ne skidati pogleda s *koga / čega*, buljiti bez razumijevanja u *koga / što*: *Gleda kaj bik v bela vrata* (Varaždin, mladi).

KANJAC

gledati kao kanjac = imati izbuljene oči; buljiti: *Štà me glèdaš kâ kánjac?* (Split).

KOKOŠ

vidjeti (biti) kao čorava kokoš = slabo vidjeti; slabo primjećivati, ne vidjeti stvari kakve jesu: *Si čòrava kàj kòkoš* (Veliki Raščani). *Bàš si kâ čòrava kòkoš, ništa ne razumíš* (Split). *Òn vidi kâ čòrava kòkoš, ne vrìdi mu ništa pokazivàt* (Split).

KRAVA

blenuti / blejati u koga / što kao krava u šarena vrata = iznenađeno gledati u *koga / što*, gledati tupo i bez razumijevanja, začuđeno promatrati *koga / što*: *Blènulā j vâ mē kàko kràva va šārà vràta* (Crikvenica).

kudrit kao krava = buljiti, uporno gledati: *Kudri ko krava* (Otok).

MAČAK

gledati kao mačak u biskupa = gledati stalno u jedno te isto: *Gleda ko mačak u biskupa* (Vukosavljevica).

MAČKA

i mačka je kralja gledala pa ga se nije bojala = gledam kamo hoću, obično kao odgovor na pitanje „Zašto me gledaš?“,: *I mačka je kraja gledala pa ga se nije bojala* (Split).

još mačka biskupa gleda = stalno *tko* gleda u jedno te isto: *Još mačka biškupa gleda* (Samoborski Lug).

MIŠ

viriti (gledati, žmirkati) kao miš (mišek) iz posija (brašna, pepela, mekinja) = pospano, bezvoljno gledati; promatrati s čuđenjem; gledati vireći odnekud (najčešće o djetetu koje viri ispod pokrivača): *Glediš kàk miš s pòsej* (Bakovčice). *Glèdiš kò miš s pòsej* (Kloštar Podravski). *Glèdi kàk miš s pòsij* (Veliki Raščani). *A, glèdi kàk miš s posêj* (Podravske Sesvete). *Spî ti sê, glèdiš kàk miš s pòsej* (Vrbovec). *Viriš ko miš iz posija* (Lipovljani). *Viriš ko miš iz posija* (Slatina). *Gleda (viri) ko miš iz posija* (Pleternica). *Viriš ko miš iz posija* (Ramanovci, Žabnica). *Žmirka kak mišek z meļe* (Brdovec). *Lučes kaj miš z meļe* (Donja Dubrava). *Jòš jê pòspòni, glèdi kaj miš z meļe* (Sveta Marija). *Gledi kak miš z mele* (Sveti Martin na Muri). *Glèdeti ko miš z meļe* (Veleškovec). *Gledat koko miš iz muke* (Buzet). *Kaj me tak glediš, kak miš iz pepela* (Oborovo). *Gledi kak miš z mekin* (Samobor). *Viri ko miš iz mekiña* (Osijek). *Gledat kako miš z mekiñ* (Krcul).

OVCA

blejati kao ovca = začuđeno gledati: *Čà blèjš kako ovčà?* (Crikvenica).

PAS

gledati koga kao pas mačku = gledati s mržnjom *koga*: *Štà me glèdaš kà pàs mășku?* (Split).

gledati ljuto (bijesno i sl.) kao pas = jako ljuto, bijesno, mrko, opasno gledati: *Glediš húdo kàk cúcek* (Bakovčice). *Glediš hudo kak cucek* (Đurđevac). *Lučes hudo kak pes* (Ivanec). *Gleda luto ko pašče* (Bjelovar). *Gleda luto ko čuko* (Vinkovci). *Gledaš me juto ka pas* (Split). *Gleda grdo ka brek* (Rovinj).

gledati se kao pas i mačka / mačak = živjeti u stalnom neprijateljstvu: *Glèdot se ko (kakò) pas i mășka* (Vrboska). *Glèdidò sê kaj pès y mòčček* (Sveta Marija).

PRASE

gledati kao prase na sjekiru = bojati se *koga*: *Gledaš kaj prase na sikiru* (Kornpolje).

SOVA

gledati kao sova = buljiti: *Gledat koko sova* (Buzet).

TELE

gledeti / zagledeti se (blenuti / blejati, buljiti, zinuti i sl.) kao tele {u šarena (nova, bijela i sl.) vrata} {u koga / u što}¹ = iznenađeno gledati, začuđeno promatrati *koga / što*, ne skidati pogleda s *koga / čega*, buljiti bez razumijevanja u *koga / što*:

Zinija ko tele u šarena vrata (Čišla). Što si blenija, ko tele u šarena vrata (Čišla). *Zinije ka tele u šarena vrata (Donje Pazarište).* *Gleda ko tele u šarena vrata (Dobrinče).* *Zabelijo se ka tele u šarena vrata (Gala).* *Šta blejš ko tele u šarena vrata!?* (Gospić). *Bući ko tele u šarena vrata (Lovreć).* *Bući ki tele u šarena vrata (Otok).* *Zuri ko tele (Otok).* *Bući ki tele u šarena vrata (Primorski Dolac).* *Zabelijo se ka tele u šarena vrata (Sinj).* *Šta s' zinija ka tele u šarena vrata (Šibenik).* *Glediš kàk tẹle vu nôva vrâta (Bakovčice).* *Glediš kàk tẹle vu šarêna vrâta (Bakovčice).* *Koa buliš ko tele?* (Ivanec). *Naj bułiti kaj teļe f šarena vrata (Donja Dubrava).* *Buļi ko tele f šarena vrata (Ivanec).* *Kaj glediš, kak tele nova/šarena vrata (Oborovo).* *Ględiš kàk tẹle v nôve vrâta (Peteranec).* *Kęj blęjš kàj tẹle f šara vrâta?* (Veliki Raščani). *Zegladel sa ja veuñu ko tala v čelono vrato (Rinkovec).* *Ględi kàk tẹle v nôva vrâta (Podravske Sesvete).* *Sę je zaględel kàk (kô) tẹle v nôva vrâta (Podravske Sesvete).* *Gledaš ko tele u šarena vrata (Varaždin, mladi).* *Blęjâti kàk tẹle f šarêna vrâta (Virje).* *Kęj ględiš kak tẹle f šara (nôva) vrâta kak da nęsi tãkvoga nękej niędar viđel (Vrbovec).* *Gledeti ko tęļ f šara vrata (Veleškovec).* *Gledij kaj tele f pijsani plot (Vrhovljan).* *Ględi kak tẹle f pisana vrâta (Sveta Marija).* *Ględali su va kũcu kãko tẹle va nôvę vrâta (Crikvenica).* *Zinija je ú me kã tẹle u šarena vrâta (Split).* *Blęnija je ú tú slĩku kã tẹle u šarena vrâta (Split).*

VOL

gledati kao vol / tele = biti šutljiv, ne reagirati: *Sãmo ględi i čkomî kakõy je vøl (Podravske Sesvete).* *Ględi kàk vøl, nę znaš kãj si mišli (Podravske Sesvete).* *Ględi kak tẹle (Kotoriba).*

VRANA

gledati {kud} bijele vrane lete = gledati uokolo, a ne u ono u što treba, gledati u prazno, gledati uokolo bez razloga: *Zględaš së kũđ bęle vrãņ lęćõ (Podravske Sesvete).* *Ględi kũđ bęle vrãņ lęćõ (Podravske Sesvete).* *Glęđeti bęle vrãne kõt letę (Virje).* *Kęj ględiš kõt bęle vrãņ letĩju (Vrbovec).* *Kaj ględiš? Kõt bęle vrãņ lęćõ?* (Sveta Marija).

ŽABA

gledati kao žaba iza pranja = kriomice promatrati: *Glediš kàk žãba iza prãla (Bakovčice).*

¹ Frazem je potvrđen u svim slavenskim jezicima, osim što u ukrajinskome supostoje sastavnice *tele* i *baran*, a u ruskome nije potvrđena sastavnica *tele* nego *baran*.

4. Raščlamba frazema

4.1. Životinje u frazemima s glagolom tipa *gledati*

Među životinjama u ovome tipu frazema nalazimo goveda (*bik, krava, tele, vol*) te papkare (*ovca, prase*), domaće životinje – kućne ljubimce (*pas, mačak, mačka*), glodavca (*miš*), ptice (*kokoš, vrana, sova*), vodozemca (*žaba*) i ribu (*kanjac*). Najveći broj životinja (10) potvrđen je u samo jednome frazemu, neke su potvrđene u dvama frazemima (*bik, krava, mačak*), a samo su dvije životinje (*pas* i *mačka*) potvrđene u čak trima frazemima.

bik	<i>Stojî i glêđî kâk bik na gmânu.</i> (Podravske Sesvete) <i>Gleda kaj bik v bela vrata.</i> (Varaždin)
krava	<i>Blënułâ j vâ mē kâko krâva va šârâ vrâta.</i> (Crikvenica) <i>Kudri ko krava.</i> (Otok)
tele	<i>Gleda ko tele u šarena vrata.</i> (Dobrinče)
vol	<i>Glêđî kâk vòl.</i> (Podravske Sesvete)
prase	<i>Głëdaš kaj prase na sikiru.</i> (Kompolje)
ovca	<i>Čâ blëjîš kako ovcâ?</i> (Crikvenica)
pas	<i>Štà me glëdaš kâ pàs mășku?</i> (Split) <i>Glëdot se ko (kakò) pas i mășka</i> (Vrboska) <i>Lučeš hudo kak pes.</i> (Ivanec)
mačka	<i>I mačka je kraja gledala pa ga se nije bojala.</i> (Split) <i>Još mačka biškupa gledî.</i> (Samoborski Lug) <i>Štà me glëdaš kâ pàs mășku?</i> (Split)
mačak	<i>Gleda ko mačak u biskupa.</i> (Vukosavljevica) <i>Głëdiđo sę kaj pès y mòčęk.</i> (Sveta Marija)
miš	<i>Kaj me tak gledîš, kak miš iz pepela?</i> (Oborovo)
kokoš	<i>Ōn vîdi kâ čòrava kòkoš.</i> (Split)
vrana	<i>Kęj glëđîš kòt bële vrânę lętju.</i> (Vrbovec)
sova	<i>Gledat koko sova.</i> (Buzet)
žaba	<i>Gledîš kâk žâba iza prâla.</i> (Bakovčice)
kanjac	<i>Štà me glëdaš kâ kânâc?</i> (Split)

U istome frazemu zastupljena je gotovo isključivo samo jedna životinja, u rijetkim su frazemima zastupljene dvije, i to poslovični neprijatelji – pas i mačka:

Štà me glëdaš kâ pàs mășku? (Split)
Głëdiđo sę kaj pès y mòčęk. (Sveta Marija)

4.2. Glagoli tipa *gledati* u frazemima s nazivom životinje

U dijalektnim frazemima s nazivom životinje potvrđeno je desetak glagola tipa *gledati*. Velika je većina njih potvrđena u nesvršenome vidu. Samo se frazem **gledeti / zagledeti se (blenuti / blejati (buljiti, zinuti i sl.) kao tele {u šarena (nova, bijela i sl.) vrata} {u koga / u što}** rabi usporedno s nesvršenim i svršenim glagolima. Slijedi popis glagola tipa *gledati* potvrđenih u dijalektnim frazemima s nazivom životinje:

blenuti / blejati (*blenut, blenit, blejat*)
 buljiti (*buliti*)
 gledati (*gledat, gledot, gledat, gledeti*)
 kudriti (*kudrit*)
 lukati (*lukati*)
 vidjeti (*vidit, videt*)
 viriti (*virit*)
 zabeljiti se
 zagledati se (*zagledeti se, zagledat se*)
 zuriti (*zurit*)
 žmirkati (*žmirkat*)

4.3. Broj riječi od kojih se sastoji frazem

Najkraći se frazem promatranoga tipa sastoji od triju riječi: *Gledi kak tēja* (Kotoriba). Najduži se frazem sastoji od deset riječi: *I mačka je kraja gledala pa ga se nije bojala* (Split). Najčešći su frazemi s pet-šest riječi: *Gledaš kaj prase na sikiru* (Kompolje), *Glediš kāk tēja vu nôva vrāta* (Bakovčice).

4.4. Struktura frazema

Raščlamba dijalektnih frazema s nazivom životinje i glagolom tipa *gledati* pokazala je da među tim frazemima postoje dvije skupine: poredbeni i neporedbeni. U prikupljenoj građi dominiraju oni poredbene strukture.

Primjeri strukture poredbenih frazema:

glagol	(prilog)	<i>kao</i>	(pridjev)	imenica (i prijedložna sveza)	naziv mjesta
<i>Glediš</i>	<i>hudo</i>	<i>kak</i>		<i>cucek.</i>	Đurđevac
<i>Vidi</i>		<i>kā</i>	<i>čōrava</i>	<i>kōkoš.</i>	Split
<i>Gledi</i>		<i>kak</i>		<i>miš z mekin.</i>	Samobor

4.5. Konotacija frazema

4.5.1. Konotacija poredbenih frazema

Poredbeni frazemi imaju uglavnom negativnu konotaciju koja kadšto biva pojačana pejorativnim značenjem glagolske sastavnice tih frazema (npr. *blejati, buljiti, kudriti*), odnosno svezama sastavljenim od semantički nekompatibilnih elemenata (npr. *bijela vrana*).

Intenzifikatorom pejorativnosti može poslužiti:

- a) prilog negativne konotacije
Lučēš hudo kak pes. (Ivanec)
- b) glagol negativne konotacije
Čā blējš kako ovcā? (Crikvenica)

Poredbeni su frazemi vrlo rijetko neutralni: *Jòš je pošpòni, gļedi kaj miš z meļe* (Sveta Marija) ili pozitivni (nosilac pozitivnoga naboja može biti iterativni glagol i deminutiv imenice: *Žmirka kak mišek z meļe* (Brdovec).

4.5.2. Konotacija neporedbenih frazema

Konotacija je neporedbenih frazema negativna. Pejorativnost je iskazana suodnosom:

a) znaĉenjski nekontabilnih rijeĉi: maĉak – biskup: *Gleda ko maĉak u biskupa.*

(Vukosavljevica)

b) znaĉenjski suprotnih rijeĉi: bijelo – crno: *Gļedi kùđ bēļe vràņe lēĉò.* (Podravske

Sesvete)

4.6. Znaĉenje frazema

4.6.1. ‘*Pogled pun nerazumijevanja, iznenaĊenja i ĉuĊenja*’ vezuje se uza sastavnice:

bik: *Gleda kaj bik v bela vrata.* (Varaĉdin)

krava: *Blēnulā j vā mē kàko kràva va šārā vrāta.* (Crikvenica)

Kudri ko krava. (Otok)

tele: *Zīnija je ú me kà tēle u šàrena vrāta.* (Split)

kanjac: *Štā me gļeĊaš kà kàñàc?* (Split)

ovca: *Ĉā blējīs kako ovcā?* (Crikvenica)

miš: *Glediš kàk miš s pòsej.* (Bakovĉice)

4.6.2. ‘*Pogled pun bijesa, mrŹnje i sl.*’ vezuje se uza sastavnicu *pas* te uza sastavnice *pas* i *maĉka* (kada dolaze u istome frazemu):

Štā me gļeĊaš kà pàs māšku? (Split)

Glediš hudo kak cucek. (ĐurĊevac)

Gleda ļuto ko pašĉe. (Bjelovar)

Gleda ļuto ko ĉuko. (Vinkovci)

Gleda grdo ka brek. (Rovinj)

Gledaš me juto ka pas. (Split)

GļeĊot se ko (kakò) pas i māška. (Vrboska)

4.6.3. ‘*Slab vid*’ vezuje se uza sastavnicu *kokoš*:

Òn vīdi kà ĉòrava kòkoš, ne vrīdi mu ništa pokazīvāt. (Split)

4.7. Rasprostranjenost frazema

4.7.1. Frazem potvrĊen u većini hrvatskih govora

Najšire je potvrĊen frazem europeizam *gledati kao tele u šarena vrata*. U tome frazemu sve sastavnice mogu varirati:

<i>Zegladel sa ja</i>	<i>ko</i>	<i>tala</i>	<i>v</i>	<i>ĉeļono</i>	<i>vrato.</i>	Rinkovec
<i>Zabelijo se</i>	<i>ka</i>	<i>tele</i>	<i>u</i>	<i>šarena</i>	<i>vrata.</i>	Sinj
<i>GļeĊali su</i>	<i>kàko</i>	<i>tēle</i>	<i>va</i>	<i>nòvē</i>	<i>vrāta.</i>	Crikvenica

<i>Glediš</i>	<i>kāk</i>	<i>tęle</i>	<i>vu</i>	<i>nōva</i>	<i>vrāta.</i>	Bakovčice
<i>Gledi</i>	<i>kaj</i>	<i>tele</i>	<i>f</i>	<i>pisani</i>	<i>plot.</i>	Vrhovljan
<i>Blėnija je</i>	<i>kā</i>	<i>tėle</i>	<i>u</i>	<i>šarena</i>	<i>vrāta.</i>	Split
<i>Blėnulā j</i>	<i>kāko</i>	<i>krāva</i>	<i>va</i>	<i>šārā</i>	<i>vrāta.</i>	Crikvenica

4.7.2. Frazemi potvrđeni u dijelu hrvatskih govora

Neki frazemi potvrđeni su u dijelu hrvatskih govora. Toj skupini pripada frazem *viriti (gledati, žmirkati) kao miš (mišek) iz posija (brašna, pepela, mekinja)*. On je potvrđen u govorima svih triju hrvatskih narječja, ali prikupljena frazeološka građa pokazuje da je bolje potvrđen na štokavskome i kajkavskome području, dok je na velikome dijelu, naročito čakavskoga područja, potpuno nepoznat:

<i>Viri</i>	<i>ko</i>	<i>miš</i>	<i>iz</i>	<i>mekina.</i>	Osijek
<i>Lučeš</i>	<i>kaj</i>	<i>miš</i>	<i>z</i>	<i>meje.</i>	Donja Dubrava
<i>Gledat</i>	<i>koko</i>	<i>miš</i>	<i>iz</i>	<i>muke.</i>	Buzet
<i>Glediš</i>	<i>kak</i>	<i>miš</i>	<i>iz</i>	<i>pepela.</i>	Oborovo

4.7.3. Frazemi lokalizmi

Neki su frazemi potvrđeni u samo jednome govoru ili u skupini govora.

Šta me glėdaš kā kārāc? (Split)

Gleda ko maćak u biskupa. (Vukosavljevica)

Głedaš kaj prase na sikiru. (Kompolje)

Glediš kāk žāba iza prāla. (Bakovčice)

4.8. Dijalektne varijacije sastavnica frazema

U dijalektnih frazema, pa tako i onih s nazivom životinje i glagolom tipa *gledati*, pretkazive su varijacije proizišle iz dijelektnih značajki govora u kojemu su ti frazemi zasvjedočeni. Na primjeru imeničke sastavnice *pas* (u frazemima *gledati koga kao pas maćku, gledati ljuto kao pas*) pokazuje se variranje te sastavnice na fonološkome i leksičkome planu:

<i>Šta me glėdaš</i>		<i>kā</i>	<i>pās</i>	<i>māšku?</i>	Split
<i>Lučeš</i>	<i>hudo</i>	<i>kak</i>	<i>pes.</i>		Ivanec
<i>Glediš</i>	<i>hudo</i>	<i>kak</i>	<i>cucek.</i>		Đurđevac
<i>Gleda</i>	<i>łuto</i>	<i>ko</i>	<i>pašće.</i>		Bjelovar
<i>Gleda</i>	<i>łuto</i>	<i>ko</i>	<i>ćuko.</i>		Vinkovci
<i>Gleda</i>	<i>grdo</i>	<i>ka</i>	<i>brek.</i>		Rovinj

5. Umjesto zaključka

U frazemima, koji su ogledalo životne zbilje, akumulirano je ljudsko iskustvo pretočeno u danas uglavnom okamenjene jezične izraze koji ožive svaki put u situaciji sličnoj onoj u kojoj je frazem nastao. Budući da su sastavnicom leksičkoga blaga mjesnoga govora, dijalektni frazemi otkrivaju njegove fonetsko-fonološke, morfološke, tvorbene, sintaktičke i leksičke značajke. Iako malobrojni, i hrvatski dijalektni frazemi koji kao sastavnice imaju naziv životinje i glagol tipa *gledati* nude različite mogućnosti raščlambe, a iz njih iščitane značajke moći će se oblikovati u zaključke kada se istraži većina svekolike hrvatske dijalektne frazeologije te frazeologija ostalih sastavnica hrvatskoga jezika. Svakim izlaskom na teren otkrivaju se novi frazemi, što svjedoči da je u govorima hrvatskoga tronarječja obilje nezabilježenoga frazeološkog blaga, pa je pred nama i potreba njegova daljnega istraživanja, ponajprije prikupljanja, a zatim raščlambe i leksikografske obradbe. Zapisivanjem i kontekstualizacijom frazema u jednoj ili dvjema rečenicama, bilježenjem i objašnjavanjem značenja činimo mnogo za njihovo očuvanje. A da frazemi ne budu samo *mrtvo slovo na papiru*, potrebno je (zajedno s osvješćivanjem o vrijednostima i posebnostima mjesnih govora hrvatskih narječja te hrvatskoga jezika uopće) poticati njihovu uporabu. I frazemi nam mogu pomoći da nas ne potopi prijeteća plima jezične globalizacije.

LITERATURA

- Fink, Željka. 1986. Neke odrednice kolokvijalnog frazeologizma. *Strani jezici*. 2: 98–102.
- Fink-Arsovski, Željka. 2002. *Poredbena frazeologija: pogled izvana i iznutra*. Zagreb: FF press.
- Fink-Arsovski, Željka; Kovačević, Barbara; Hrnjak, Anita. 2010. *Bibliografija hrvatske frazeologije i CD s popisom frazema analiziranih u znanstvenim i stručnim radovima*. Zagreb: Knjirga.
- Frančić, Anđela. 1997. Iz frazeologije međimurske kajkavštine. *Riječ: časopis za filologiju*. 3(1): 7–13.
- Maresić, Jela. 1995. Mali frazeološki rječnik govora Podravske Sesveta. U: *Podravski zbornik*. Ernečić, Dražen (red.). 21: 219–236.
- Maresić, Jela; Menac-Mihalić, Mira. 2008. *Frazeologija križevačko-podravske kajkavske govora s rječnicima*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Menac, Antica. 2007. *Hrvatska frazeologija*. Zagreb: Knjirga.
- Menac-Mihalić, Mira. 2005. *Frazeologija novoštokavskih ikavskih govora u Hrvatskoj: s rječnikom frazema i značenjskim kazalom s popisom sinonimnih frazema*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Školska knjiga.
- Menac-Mihalić, Mira; Menac, Antica. 2011. *Frazeologija splitskoga govora s rječnicima*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Skok, Zdravka. 2011. Međimurska frazeologija. U: *Hrvatski kajkavski kolendar 2011*. Pranjić, Ivan (red.). Čakovec: Ogranak Matice hrvatske u Čakovcu. 109–120.

Vivoda, Nataša. 2002. Frazemi u bužetskim govorima. U: *Bužetski zbornik*. Jakovljević, Božo. (red.). 28: 53–58.

RJEČNICI

Matešić, Josip. 1982. *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
Menac, Antica; Fink-Arsovski, Željka; Venturin, Radomir. 2003. *Hrvatski frazeološki rječnik*. Zagreb: Naklada Ljevak.

РЕЗЮМЕ

ХОРВАТСКІЕ ДИАЛЕКТНІЕ ФРАЗЕОЛОГІЗМЫ, У КОТОРЫХ КОМПОНЕНТАМИ ЯВЛЯЮТСЯ ЗООНИМ (НАЗВАНИЕ ЖИВОТНОГО) И ГЛАГОЛ ТИПА *СМОТРЕТЬ*

Из фразеологического материала, собранного во время диалектологических исследований говоров всех трех хорватских диалектов, авторы выделяют фразеологизмы, содержащие в своей структуре зооним (название животного) и глагол типа *смотреть*. Исследование показало, что среди таких фразеологизмов большинство сравнительных, причем нередко с отрицательным оттенком, что иногда усиливается уничижительным значением глагольного компонента (например *blejati*, *buljiti*, *kudriti*), или выбором связи, составленной из семантически несовместимых элементов (например *белая ворона*). Особое внимание уделяется вариантности отдельных компонентов фразеологизмов, которая зависит от характеристик диалектов, в которых они употребляются.

Ключевые слова: фразеология, хорватские диалекты, зооним (название животного) и глагол типа *смотреть*

KARINA GIEL
INSTYTUT FILOLOGII SŁOWIAŃSKIEJ
UNIwersytet im. Adama Mickiewicza
POZNAŃ, POLSKA
kagiel@amu.edu.pl
<https://doi.org/10.17234/9789531755139.9>

NAUCZANIE FRAZEOLOGIZMÓW ZOONIMICZNYCH NA PODSTAWOWYM POZIOMIE NAUKI JĘZYKA CHORWACKIEGO JAKO OBCEGO

Po stwierdzeniu celowości włączenia frazeologii w proces nauczania języka obcego natychmiast pojawiło się pytanie o sposób kształcenia jej znajomości, a także o dobór oraz liczbę związków frazeologicznych oraz odpowiednie uzależnienie ich prezentacji w materiałach dydaktycznych od stopnia zaawansowania językowego ucznia. W niniejszym artykule skupię się na wybranych chorwackich związkach frazeologicznych z członem będącym nazwą zwierzęcia, które dzięki nieskomplikowanej budowie formalnej, zastosowaniu prostego słownictwa oraz podobieństwie metafory użytej zarówno w chorwackim, jaki i w polskim ekwiwalencie przekładowym, mogą stanowić wstęp do nauczania frazeologii na lektoracie języka chorwackiego wśród studentów kroatystyki w Polsce.

Słowa kluczowe: *frazeadydyktyka, frazeologia, glottodydyktyka, lektorat, związki frazeologiczne*

Zbierając materiały do pracy doktorskiej¹, zetknęłam się z różnymi opiniami dydaktyków i lingwistów na temat nauczania frazeologizmów² na podstawowym poziomie zaawansowania językowego. Większość z nich sądzi, że taki zabieg jest właściwy, jednak niektórzy badacze, jak np. L. Zabrocki (1966: 69), uważają, że nauczanie związków frazeologicznych powinno mieć miejsce dopiero na wyższym poziomie nauczania. Na egzaminach certyfikowanych języka polskiego znajomości frazeologii wymaga się od zdających dopiero na poziomie B2. Współcześnie jednak dominuje pogląd, że frazeologia jest materiałem językowym, z którym po dokonaniu odpowiedniej selekcji mogą się zmierzyć także osoby początkujące. Oczywiście nie mam na myśli wprowadzenia frazeologii na pierwszej lekcji lektoratu. Gdy chodzi o mnie, pierwsze

¹ Praca doktorska pt. *Stale związki frazeologiczne w dydaktyce języka chorwackiego jako obcego* nie została jeszcze obroniona.

² W pracy posługuję się terminem 'frazeeologizm' lub 'związek frazeologiczny' w następującym znaczeniu:

- związek wyrazowy, którego znaczenie nie wynika ani z sumy znaczeń komponentów, ani ze znaczenia żadnego z komponentów rozpatrywanych oddzielnie;
- związek wyrazowy, którego znaczenie wynika wprawdzie z sumy znaczeń komponentów, ale co najmniej jeden z tych komponentów ma znaczenie osobliwe, nie przysługujące mu w luźnych, doraźnych połączeniach z innymi wyrazami (Bąba 1986: 8–9).

utarte związki wyrazowe podaję studentom mniej więcej po dwóch miesiącach nauki. Robię to przy okazji omawiania zagadnienia chorwackich przymiotników. Ich użycie ilustruję porównaniami frazeologicznymi typu: *zdrav kao bik*³ (*zdrowy jak byk*), *vjeran kao pas* (*wierny jak pies*), *miran kao janje* (*łagodny jak owieczka*). Ważne jest, by zharmonizować frazeologizmy formalnie z opracowywanym materiałem i tym samym uniknąć sytuacji, w której student zetknie się z nieznaną sobie wcześniej formą gramatyczną. Oznaczałoby to, że frazeologizmy zawierające np. imiesłowy, tryb warunkowy, stronę bierną itp. należałoby przedstawić studentom na późniejszych etapach nauki.

Większość glottodydaktyków widzi możliwość, a nawet konieczność prezentacji frazeologii na wczesnym etapie nauki. Z. Saloni (1972: 33) jest zdania, że frazeologii danego języka, czy to obcego, czy ojczystego, uczy się człowiek od początku jego nauki. E. Rybicka (1990: 243) wykorzystuje swój zbiór ćwiczeń frazeologicznych od drugiego semestru. Wprowadzając frazeologizmy na początkowym etapie nauki skupiam się na związkach wyrazowych o prostej budowie formalnej, a więc przykładowo takich połączeniach samodzielnych części mowy, jak: rzeczownik + rzeczownik (*kost i koža, trn u peti*), czasownik + rzeczownik (*brojiti ovce, leći s kokošima*), przymiotnik + rzeczownik (*lukava lisica, seoski bik*), liczebnik + liczebnik (*ni pet ni šest*). Najlepiej gdy są to związki złożone z niewielu poznanych już wcześniej komponentów, posiadające polskie ekwiwalenty, łatwe do zapamiętania i o neutralnej motywacji. Ważne, by już wtedy przedstawiać związki w ich uwikłaniu frazeologicznym, tj. w kontekście.

Na poziomie podstawowym wprowadzanie frazeologii przebiega bardziej okazjonalnie i pełni funkcję komentarza do konkretnej sytuacji. Madeja i Smereczniak (2010: 43) podkreślają „Oczywiście, na poziomie podstawowym niezbędny jest pewien kompromis między autentycznością a prostotą wypowiedzi”. Dobrze w tym przypadku sięgać również do internacjonalnych związków frazeologicznych, np. *trojanski konj*. Studenci nie powinni mieć problemów ani z ich zrozumieniem, ani samodzielnym zastosowaniem w zdaniu. A. Stryjecka (1998: 119) również docenia pomysł na wykorzystanie frazeologii w roli przykładu ilustrującego działanie danego zjawiska gramatycznego:

Po przedstawieniu związku frazeologicznego cenne jest pokazanie jego przydatności językowej, tzn. student powinien otrzymać nie tylko informację o znaczeniu danego związku i możliwościach jego wykorzystania, ale także o strukturze, co pozwoli uczącemu się zrozumieć zdania o podobnej budowie, zapamiętać i/lub utrwalić występującą tu formę gramatyczną i strukturę zdania, a w końcu samodzielnie tworzyć wypowiedzenia naśladujące swoją strukturą model.

Moje pierwsze ćwiczenia frazeologiczne obejmowały trzecią część lektoratu języka chorwackiego (tj. pół godziny), co jedynie na początku spotkało się z aprobatą ze strony studentów. Gdy tylko zniknął „urok” nowości, słuchacze przyznali, iż ciągle skupianie

³ Porównania frazeologiczne wynotowano ze słownika Ž. Fink Arsovski et al. *Hrvatsko-slavenski rječnik poredbenih frazema*, Zagreb 2006.

się na frazeologii jest dla nich nużące. Dopiero gdy ćwiczenia frazeologiczne zostały wkomponowane w ogólny materiał lekcyjny i nie trwały jednorazowo dłużej niż 10 minut, skargi nie pojawiły się. V. Miličević (1985: 216–217), który zajmował się badaniem nauczania języka chorwackiego i serbskiego jako języka ojczystego, doszedł do podobnych wniosków, albowiem zauważył również, że ćwiczenia frazeologiczne nie powinny trwać dłużej niż 10–20 minut, nigdy całą lekcję. Autor sugeruje, by włączyć je w ramy opracowywanego aktualnie tekstu. Uważa także, iż można podać około dziesięciu nowych związków frazeologicznych w trakcie jednej lekcji. W przypadku frazeologii obcojęzycznej wymagania należy oczywiście obniżyć.

Studenci zapamiętali 50 frazeologizmów w trakcie trzech miesięcy nauki, ale poświęcałam na zajęcia z frazeologii dwie godziny dydaktyczne tygodniowo, co okazało się dla studentów uciążliwe. Dlatego też nie widzę potrzeby, aby przeznaczyć na podobne ćwiczenia aż dwie godziny zegarowe w tygodniu, jak sugerują A. Grzesiuk i B. Guziuk-Świca (1998: 78). Myślę, że 10 związków frazeologicznych na lekcję to liczba maksymalna. Osobiście staram się oscylować w granicach 5–7 frazeologizmów i nie podaję nowej frazeologii na każdej lekcji. Znacznie częściej za to czynię ją przedmiotem powtórek. V. Blagus (2005: 262) cytuje wyniki badań brytyjskich uczonych: „Cunningsworth (1995) smatra da pravi početnici po vježbi mogu usvojiti tek 10 do 15 riječi, a lažni početnici mogu dvostruko više: 20 do 30 novih riječi. Gairns i Redman (1993) preporučuju prosjek od 8 do 12 riječi po nastavnome satu”. D. Buttler (1990: 7) – cytując wyniki badań rosyjskich autorów – podaje, iż w pierwszym, elementarnym cyklu kształcenia, obejmującym 300–400 godzin nauki, można wdrożyć 1000–1500 słów, tj. ok. 10 w ciągu lekcji. W drugim cyklu, obejmującym 500–600 godzin zajęć, można wprowadzić 3000 do 4000 wyrazów, tj. nawet 25 na lekcję. Choć te dane odnoszą się do nauczania pojedynczych wyrazów, to uważam, iż także liczba wdrażanych jednorazowo związków frazeologicznych zależy od poziomu zaawansowania językowego. Na pierwszym roku zalecam swoim studentom około 20 frazeologizmów o prostej budowie formalnej, a na drugim – ok. 60.

Pierwszy rok nauki języka chorwackiego jest dla polskich studentów wyjątkowy – z jednej strony mają oni bardzo silną motywację, z drugiej strony wymagania stawiane im przez lektorów mogą dosyć szybko doprowadzić do jej zaniku. Frazeologia to z pewnością czynnik podnoszący atrakcyjność zajęć, a także warstwa leksyki, której opanowanie dodatkowo daje studentom poczucie postępu w procesie opanowania języka. A. Madeja i M. Smereczniak (2010: 39), zastanawiając się nad zastosowaniem frazeologii w dydaktyce, stwierdzają: „Frazeologizmy dodatkowo dopełniają proces kształcenia językowego, przydając mu cennych informacji kulturowych, związanych z historią, obyczajowością, sposobem interpretowania świata typowym dla społeczności językowej, która nimi się posługuje”. Studenci, którym podałam następujące chorwackie związki frazeologiczne: *žrtveno janje, ići kao janje na klanje, krotak kao janje i vuk u janjećoj koži*, bez większych trudności byli w stanie wskazać ich odpowiedniki w języku polskim, choć z pewnym zdziwieniem zauważyli, że – w przeciwieństwie do języka chorwackiego – wyraz *jagnię* pojawia się w polskim zasobie frazeologicznym

tylko wyjątkowo⁴. Częściej zastępuje go *koziol* (*žrtveno janje – koziol ofiarny*), *owca* (*vuk u janjećoj koži – wilk w owczej skórze*) i *owieczka* (*krotak kao janje – potulny jak owieczka*). Zwrot *ići kao janje na klanje* natomiast tłumaczymy na język polski przy użyciu porównania frazeologicznego *iść jak na ścięcie*, które w ogóle nie zawiera zoonimu. Studenci szybko sami skojarzyli tę nieprzystawalność frazeologiczną z rzadkim w Polsce, a znacznie częstszym w Chorwacji zwyczajem spożywania jagnięciny. Warto też zaznaczyć, że we wspólne odkrycie tego faktu wyraźnie zaangażowała się cała obecna na zajęciach grupa. To kolejny dowód na to, że zastosowanie frazeologii na lekcjach dla studentów pierwszego roku jest jak najbardziej wskazane. Wystarczy, by dany chorwacki frazeologizm miał:

1. ekwiwalent w języku polskim o tym samym sposobie obrazowania i strukturze formalnej, np. *magareća klupa – ośła ławka*;
2. ekwiwalent w języku polskim o zbliżonym sposobie obrazowania i strukturze formalnej, np. *<i>vuk sit i ovce na broju – wilk syty i owca cała*;
3. ekwiwalent w języku polskim o odmiennym sposobie obrazowania i/lub strukturze formalnej, o ile metafora, która stanowi jego podstawę, jest dla studenta zrozumiała, np. *napraviti od muhe slona – robić z igły widły*;
4. ekwiwalent w języku polskim o odmiennym sposobie obrazowania i/lub strukturze formalnej, jednak kontekst słowny, w jakim umieszczono dany związek frazeologiczny, pozwala z dużym prawdopodobieństwem prawidłowo odczytać jego znaczenie. Tutaj najlepszy przykład stanowią porównania frazeologiczne, albowiem komponent stanowiący nośnik porównania często pełni jedynie rolę prostej intensyfikacji cechy, będącej przedmiotem tegoż porównania. W związku z tym zrozumienie sensu pierwszego członu związku pozwala studentowi na odkrycie znaczenia całości – nawet jeżeli w języku polskim nie istnieje jego frazeologiczny odpowiednik, np. *ljubomorani kao pas, derati se kao krava*.

Znaczna większość chorwackich frazeologizmów zoonimicznych spełnia jedno z podanych kryteriów, a tym samym jest dla studentów łatwym do przyswojenia materiałem językowym. Choć na pierwszym roku nauki przewidują lekcje poświęcone nauce chorwackich nazw zwierząt, to często zapoznają studentów z frazeologizmami zoonimicznymi dodatkowo podczas wyjaśniania poszczególnych zjawisk gramatycznych, np. podczas omawiania użycia poszczególnych przypadków gramatycznych⁵:

1. wprowadzenie mianownika:
živjeti kao pas i mačka, to je mačji kašalj
2. wprowadzenie biernika:
uhvatiti bika za rogove, imati jezik kao krava rep, čuvati kao kvočka piliće

⁴ *Słownik frazeologiczny języka polskiego* S. Skorupki notuje jedynie porównania frazeologiczne: *pokorny, łagodny, niewinny jak jagnię* (Warszawa 1987, s. 299).

⁵ Frazeologizmy wynotowano z następujących słowników frazeologicznych: A. Menac, Ž. Fink-Arsovski, R. Venturin, *Hrvatski frazeološki rječnik*, Zagreb 2003; J. Matešić, *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, Zagreb 1982; A. Menac, N. Pintarić, *Hrvatskosrpsko-poljski frazeološki rječnik*, Zagreb 1986.

koga, što, *htjeti i ovce i novce, bacati biser pred svinje, buljiti kao tele u šarena vrata*

3. wprowadzenie dopełniacza:
npraviti od buhe slona, pasti s konja na magarca
4. wprowadzenie celownika:
pristaje komu što kao kravi sedlo, povjeriti ovce vuku
5. wprowadzenie miejscownika
vuk u ovčjoj koži, princ na bijelom konju, kupiti mačka u vreći, kao pas na lancu
6. wprowadzenie narzędnika:
ići s kolicama spavati, igrati se kao mačka s mišem, ustati s pijetlovima

Jedną z ciekawszych fraz ilustrujących funkcjonowanie przypadków gramatycznych jest powiedzenie: *Riba ribi grize rep*, które równocześnie ukazuje działanie mianownika, celownika i biernika. Na końcu artykułu znajduje się kilka przykładowych ćwiczeń frazeologicznych, które mogą być zastosowane na lektoracie języka chorwackiego .

Gdy mamy do czynienia z polskimi studentami uczącymi się języka chorwackiego w ramach lektoratu, należy mieć na uwadze również kwestię pokrewieństwa językowego, które może im znacznie ułatwiać proces przyswajania nowych frazeologizmów. L. Cvičić i M. Bošnjak (2004: 118) nie mają wątpliwości, że „za učenike čiji je materinski jezik neki od slavenskih jezika, početno je učenje hrvatskoga zasigurno lakše”. Zgadzam się z tym stwierdzeniem, gdyż taki wniosek wypływa z doświadczenia glottodydaktycznego. Pozytywny transfer, będący skutkiem istnienia chorwacko-polskiego pokrewieństwa językowego, jest zjawiskiem, które znacznie ułatwia kroatystom przyswajanie nowego słownictwa i podnosi motywację do nauki. J. Korljan (2010: 71) nie uważa nawet uczących się języka chorwackiego przedstawicieli narodów słowiańskich za rzeczywiście początkujących, pisząc: „studenti (hrvatskog jezika – przyp. K.G.) kojima je prvi jezik neki od slavenskih jezika, ne pripadaju grupi ‘apsolutnih početnika’... ”.

W trakcie zajęć, na których pojawiają się frazeologizmy zoonimiczne, można studentom zaproponować również wspólne określenie ich etymologii oraz wyjaśnianie metafory, która stanowi ich podstawę. Odkrywanie genezy s frazeologizowanych połączeń pozwala poznać dawne wierzenia, obyczaje, nieistniejące już realia, a więc poznać odzwierciedlone i udokumentowane w strukturach języka elementy tworzące duchowną i materialną kulturę danej społeczności (Burzyńska 2002: 115). Zapoznanie się z etymologią związku frazeologicznego gwarantuje również lepsze utrwalenie go w pamięci słuchaczy i wykorzystanie w procesie komunikacji. Nauka frazeologii pozwala podnieść motywację już na wczesnym etapie nauki, gdyż daje wrażenie szybkiego postępu, a jak wiadomo – sukces jest najlepszą zachętą do pracy.

ZALAZNIK

Przykładowe ćwiczenia frazeologiczne

Ćwicz. 1. Korzystając z podpowiedzi (nie wszystkie mogą być wykorzystane), uzupełnij poniższe porównania frazeologiczne. Następnie ułóż po jednym zdaniu z uzupełnionymi porównaniami frazeologicznymi. Podaj polskie odpowiedniki.

A. Uzupełnij czasownikiem:

- _____ kao kvočka piliće.
 _____ kao mačak iza ugla.
 _____ kao konj.
 _____ kao mačka oko vruće kaše.
 _____ kao pas i mačka.

B. Uzupełnij przymiotnikiem:

- _____ kao puž.
 _____ kao bik.
 _____ kao magarac.
 _____ kao janje.
 _____ kao svinja.

Brakujące wyrazy: *plakati, čuvati, biti, govoriti, gledati, graditi, raditi, dati, obilaziti, živjeti, pijan, zdrav, miran, pijan, malen, svjež, tvrdoglav, gluh, spor, pametan.*

Ćwicz. 2. Spróbuj intuicyjnie określić znaczenie poniższych związków frazeologicznych. Czy mają one polskie odpowiedniki? Ułóż zdanie, w którym poprawnie zastosujesz każdy ze związków.

- Ivan jučer uopće nije učio i zato danas **ide na ispit kao janje na klanje**.
- Naš susjed sigurno neće prodati auto. On je taksist, a auto je za njega **koka koja nese zlatna jaja**.
- Ne ljuti se na Sanju što je zakasnila 10 minuta. To nije mnogo i zato te molim nemoj **praviti od muhe slona**.
- Igor je cijeli život nosio trenirku, a danas se prvi put morao obući elegantno. Sada ga svi zajedno gledamo i mislimo da mu ta kravata **pristaje kao kravi sedlo**.
- Znam da obje želite posuditi moj auto, ali to nije moguće. Neka Ana uzima auto parnim, a Jasna neparnim danima. **I vuk sit i kože na broju**.
- Marko je otputovao u Poljsku, prijavio se u hotel, ušao u lift, sišao na svom katu i odmah **kao ćorava kokoš** naletio na pljačku. Uspio je ipak pozvati policiju.

Ćwicz. 3. Połącz odpowiednio człony związków frazeologicznych. Ułóż krótkie opowiadanie, w którym użyjesz przynajmniej trzech z nich. Podaj polskie odpowiedniki.

<i>lukav</i>	<i>mačka</i>
<i>prebijen</i>	<i>janje</i>
<i>magareći</i>	<i>muzika</i>
<i>žrtven</i>	<i>konj</i>
<i>trojanski</i>	<i>klupa</i>
<i>mačji</i>	<i>oko</i>

guščja
sokolov

lisica
koža

Ćwic. 4. Uzupełnij skład frazeologizmu odpowiednim wyrazem. Następnie objaśnij jego znaczenie i powiedz, w jakich sytuacjach go stosujemy.

- Govorim japanski kao krava (njemački/grčki/latinski).
- Osjećam se danas kao prebijena (krava/mačka/muha).
- Tresla se brda, rodio se (vrag/konj/miš).
- Istukli su Marka kao vola u (mrkvi/kupusu/salati).
- Maja ide spavati s (pilićima/pijetlovima/kokošima), već je u 20 sati u krevetu.
- Ako ne možeš zaspati, uvijek možeš (brojiti/računati/sanjati) ovce.
- Mislim da Goran nikad prije nije vidio nijednu strankinju jer gleda u Maosuki iz Japana kao tele u (šarena/zelena/raznobjna) vrata.

LITERATURA

- Bąba, Stanisław. 1986. *Twardy orzech do zgryzienia czyli o poprawności frazeologicznej*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Blagus, Vlatka. 2005. Odabir riječi u udžbenicima hrvatskoga za strance. W: *Hrvatski kao drugi i strani jezik*. Jelaska, Zrinka (red.). Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada. 259–273.
- Burzyńska, Anna. 2002. *Jakże rad bym się nauczył polskiej mowy... O glottodydaktycznych aspektach relacji język a kultura w nauczaniu języka polskiego jako obcego*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Buttler, Danuta. 1990. O doborze słownictwa w nauczaniu języka polskiego jako obcego. W: *Tradycja i nowoczesność w nauczaniu cudzoziemców języka polskiego*. Rybicka-Nowacka, Halina; Rocławski, Bronisław (red.). Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego. 101–128.
- Cvikić, Lidija; Bošnjak, Marija. 2004. Pogled u obilježja i probleme učenja riječi u hrvatskome kao nematerinskome jeziku. W: *Suvremena kretanja u nastavi stranih jezika. Zbornik Hrvatskog društva za primijenjenu lingvistiku*. Stolac, Diana; Ivanetić, Nada; Pritchard, Boris (red.). Zagreb – Rijeka: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku. 111–120.
- Grzesiuk, Anna; Guziuk-Świca, Barbara. 1998. Kulturowe i stylistyczne aspekty nauczania cudzoziemców frazeologii języka polskiego. *Acta Universitatis Lodzianensis. Kształcenie polonistyczne cudzoziemców*. 10: 71–79.
- Korljan, Josipa. 2010. Stavovi o udžbenicima za početnu razinu učenja hrvatskoga kao J2. *Lahor*. 9: 60–77.
- Madeja, Agnieszka; Smereczniak, Małgorzata. 2010. Frazeologia w nauczaniu języka polskiego jako obcego. W: *Nowe perspektywy w nauczaniu języka polskiego jako obcego*. Birecka,

- Karolina; Taczyńska, Katarzyna (red.). Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika. 39–46.
- Milićević 1985 = Милићевић, Блажо. 1985. Фразеологизми у настави. *Književni jezik*. 14/4: 211–218.
- Rybicka, Elżbieta. 1990. Miejsce frazeologii w nauczaniu języka polskiego jako obcego. W: *Tradycja i nowoczesność w nauczaniu cudzoziemców języka polskiego. Materiały z ogólnopolskiej konferencji nt. Nauczanie języka polskiego i kształcenie polonistyczne cudzoziemców*. Rybicka-Nowacka, Halina; Rocławski, Bronisław (red.). Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego. 231–245.
- Saloni, Zbigniew. 1972. Ćwiczenia frazeologiczne w szkole. *Polonistyka*. XXV/6: 28–39.
- Stryjecka, Agnieszka. 1998. Zajęcia z frazeologii – fakty i życzenia. *Acta Universitatis Lodzianensis. Kształcenie polonistyczne cudzoziemców*. 10: 115–120.
- Vidović Bolt, Ivana. 2011. *Životinjski svijet u hrvatskoj i poljskoj frazeologiji I*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Vidović Bolt, Ivana. 2013. O mogućnostima poučavanja i usvajanja hrvatskih frazema. W: *Prvi, drugi, strani jezik – hrvatsko-makedonske usporedbe*. Cvikić, Lidija; Petroska, Elena (red.). Zagreb: Hrvatsko filološko društvo. 252–264.
- Zabrocki, Ludwik. 1966. *Językoznawcze podstawy metodyki nauczania języków obcych*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

SŁOWNIKI

- Fink Arsovski, Željka et al. 2006. *Hrvatsko-slavenski rječnik poredbenih frazema*. Zagreb: Knjigra.
- Matešić, Josip. 1982. *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Menac, Antica; Pintarić, Neda. 1986. *Hrvatskosrpsko-poljski frazeološki rječnik*. Zagreb: Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Menac, Antica; Fink-Arsovski, Željka; Venturin, Radomir. 2003. *Hrvatski frazeološki rječnik*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- Skorupka, Stanisław. 1987. *Słownik frazeologiczny języka polskiego*. t. I–II. Warszawa: Wiedza Powszechna.

SAŽETAK

ANIMALISTIČKI FRAZEMI U NASTAVI HRVATSKOGA KAO DRUGOGA I STRANOGA JEZIKA

Frazeologija je do sada u glotodidaktici bila podcjenjivano područje. Izbjegavalo se njezino sustavno poučavanje jer se smatralo da su frazeološke sveze u drugom planu rječničkoga blaga i da, s obzirom na složenu gramatičku strukturu, nemogućnost podređivanja jedinstvenim formalnim kriterijima distinkcije i podjele te poteškoće u prijevodu, suvišno opterećuju učenički um. Komunikacijski i interkulturalni pristupi, kojih se u glotodidaktici trenutačno pridržavamo, dopustili su ipak nov pogled na problem poznavanja frazeologije. U frazeološkim jedinicama pronađen je potencijal nositelja kulturnih sadržaja, pokazalo se također da je njihovo korištenje odlika živoga, autentičnoga jezika svakodnevne komunikacije, čime se dovelo u sumnju uvjerenje o sporadičnosti i slučajnosti njihove pojave.

Ključne riječi: *ekvivalent, frazeodidaktika, frazeologija, glotodidaktika, lektorat, didaktički materijali, prijevod, frazeološke sveze*

ANITA HRNJAK
FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU
ZAGREB, HRVATSKA
ahrnjak@ffzg.hr
<https://doi.org/10.17234/9789531755139.10>

ŽENE, ZMAJEVI I OPASNE ŽIVOTINJE. O NEKIM ELEMENTIMA KONCEPTUALIZACIJE ŽENE U HRVATSKOJ I RUSKOJ FRAZEOLOGIJI

Malen, ali zanimljiv dio slike žene u frazeologiji hrvatskog i ruskog jezika čine frazemi u kojima se žena uspoređuje ili poistovjećuje s životinjama koje se u naivnoj slici svijeta smatraju opasnim po čovjeka. Svi frazemi ovoga tipa utemeljeni su na enciklopedijskom znanju govornika o osobinama koje takve životinje čine opasnim, ali u svakom se od njih u izgradnji frazeološkog značenja na specifičan način izdvajaju neki od elemenata toga znanja, pa ovisno o tome frazemi poprimaju osobite nijanse značenja i različit konotativni potencijal. U članku se analiziraju rodno obilježeni frazemi hrvatskog i ruskog jezika koji se odnose na osobu ženskog spola i u svom sastavu sadrže zoonimi koji se odnosi na neku od životinja povezanih sa stereotipnom predodžbom o opasnim životinjama u kulturnom prostoru hrvatskog i ruskog jezika. Osobita se pažnja pridaje novijim frazemima kao primjerima promjenjivosti dominantne društvene i kulturne paradigme koja se očituje u frazeološkom značenju.

Ključne riječi: *hrvatski jezik, ruski jezik, rodno obilježena frazeologija, konceptualizacija žene u frazeologiji, zoonimi – opasne životinje*

1. Zoonimi u rodno obilježenoj frazeologiji hrvatskog i ruskog jezika

Frazeologija je u svojoj biti antropocentrično orijentirana te se u njoj oslikavaju ustaljene predodžbe o različitim aspektima ljudskoga bića kao odraz naivne slike svijeta preslikane u jezičnu sliku svijeta karakterističnu za govornike određenog jezika. Dio frazeološkog fonda svakog jezika čine rodno obilježeni frazemi koji su u upotrebi potpuno ili barem djelomično ograničeni na referenta određenog spola zbog čega zauzimaju ključnu ulogu u konceptualizaciji žene i muškarca na frazeološkoj razini jezika. Pritom rodno obilježena frazeologija stvara bogatu i višeslojnu sliku pripadnika obaju spolova koja se ne ograničava na poimanje biološki uvjetovanih specifičnosti svakog od njih, već na frazeološku razinu jezika preslikava društveno i kulturološki uvjetovane ustaljene predodžbe i stereotipe o karakteristikama žena i muškaraca, tipičnim oblicima njihova ponašanja, te rodnim ulogama koje im nameće zajednica u kojoj žive. Drugim riječima, u frazeologiji se jasno očituje rod kao društveno-kulturološka kategorija koja osobi, ovisno o pripadnosti određenom biološkom spolu, pripisuje niz osobina i normi ponašanja, a rodno obilježeni frazemi postaju sredstvo jezične

reprezentacije na taj način shvaćene kategorije roda i rodnih koncepata ženstvenosti i muškosti.

Frazemi u sastavu kojih nalazimo zoonim zauzimaju značajno mjesto u rodno obilježenoj frazeologiji. Pritom najveći dio njih sadrži lekseme koji se odnose na domaće životinje što je u skladu s općom tendencijom u zoonimskoj frazeologiji, logičnom i očekivanom s obzirom na suživot čovjeka i pripitomljenih vrsta životinja koje su čovjeku izvor hrane i odjeće, ispomoć u radu i vjerni pratitelji od samih početaka čovječanstva. Prema podacima utemeljenima na istraživanju frazema hrvatskog i ruskog jezika ograničenih u upotrebi potpuno ili djelomično na referenta jednog od dvaju spolova¹ treba istaknuti da frazemi sa zoonimom kao komponentom čine značajan dio ukupnog korpusa rodno obilježenih frazema obaju jezika. Pritom su u rodno obilježenoj frazeologiji hrvatskog i ruskog jezika u većoj mjeri zastupljeni frazemi s komponentom zoonimom koji se odnosi na neku od životinjskih vrsta koje se na kulturnom prostoru hrvatskog i ruskog jezika tradicionalno smatraju domaćim životinjama. Manji, ali ne manje zanimljivi dio rodno obilježene frazeologije hrvatskog i ruskog jezika, čine frazemi u kojima se pojavljuju divlje životinje, nepripitomljene vrste životinja čije je prirodno stanište moguće povezati s geografskim govornim područjima ovih dvaju jezika ili egzotične vrste životinja koje u prirodi ne obitavaju na geografskim područjima na kojima se govore hrvatski i ruski jezik. Zoonimi kao frazeološke komponente rodno obilježene frazeologije, bez obzira na to odnose li se na domaće ili divlje životinje, postaju dio usporedbe ili metaforičkog poistovjećivanja s osobom ženskog ili muškog spola na temelju kojih se stvaraju frazeološka značenja koja se odnose na ženu ili muškarca kao biološko, racionalno i društveno biće.

Najveći dio zoonimske hrvatske i ruske frazeologije nije rodno obilježen i upotrebljava se bez ograničenja u upotrebi u odnosu na spol referenta, tj. u podjednakoj se mjeri može odnositi na referente obaju spolova. Takva tendencija nije svojstvena samo hrvatskoj i ruskoj frazeologiji već i frazeološkim fondovima drugih jezika (Burobin 1995, Skitina 2007, Vidović Bolt 2011). S obzirom na čitav niz pitanja povezanih s odnosom gramatičkog roda zoonima kao komponente frazema i spola životinje na koji se on odnosi, najjednostavniji su za takav tip analize frazemi u kojima nalazimo zoonime povezane s životinjama kojima je teško ili nemoguće odrediti spol pa se u jeziku koristi samo jedan leksem koji istovremeno funkcionira kao generički naziv za vrstu, ali i kao naziv za mužjaka i ženku iste vrste. Stoga se čini neupitnim i logičnim da se, na primjer, hrvatski frazem *marljiv kao mrav* i njegov ruski ekvivalent *трудолюбивый (прилежный) как муравей* mogu koristiti i za osobu muškog i za osobu ženskog spola bez obzira na gramatički rod zoonimske komponente. U obama analiziranim jezicima česta je i situacija da frazemi nisu rodno ograničeni iako u njima nalazimo zoonimsku komponentu koja se koristi kao naziv za mužjaka ili ženku određene životinjske vrste

¹ Istraživanje rodno obilježene frazeologije hrvatskog i ruskog jezika dio je doktorske disertacije autorice ovoga članka pod nazivom "Rodni elementi u hrvatskoj i ruskoj frazeologiji" koja je trenutno u izradi.

s obzirom na to da je riječ o leksemima koju su ujedno i generički naziv za životinju i u njima je spol neutraliziran (Tafra 2002: 252). Tako, na primjer, u hrvatskom jeziku koristimo frazem *vuk u ovčjoj (janjećoj) koži* sa značenjem ‘čovjek koji svoje loše namjere krije pod maskom plemenitosti i blagosti, dvolična osoba’ kojem u ruskom jeziku značenjem i pozadinskom slikom na kojoj je ono utemeljeno odgovara frazem *волк в овечьей шкуре*. Riječ je o frazemima koji nisu rodno ograničeni u upotrebi i u podjednakoj se mjeri odnose na referente muškog i ženskog spola, a u svojstvu frazeološke komponente u njihovu sastavu nalazimo lekseme *vuk* i *волк* koji se u ovim dvama jezicima koriste kao generički naziv za životinjsku vrstu. Iako u hrvatskom i ruskom jeziku postoje odgovarajući nazivi za ženku u obliku tvorbenih parova *vučica* i *волчица*, oni se ne koriste kao moguće varijantne sastavnice ovih dvaju frazema bez obzira na spol referenta. Zanimljivo je da će u nekim frazemima s istim zoonimom kao komponentom ipak doći do rodnog ograničenja u upotrebi. Hrvatski frazem *morski vuk* i ruski *морской волк* odnose se isključivo na osobu muškog spola, iskusnog pomorca. U ovom slučaju na rodno ograničenje u upotrebi ne utječe zapravo zoonimska sastavnica ni svojim značenjem ni gramatičkim rodnom već frazeološko značenje koje je samo po sebi ograničeno na referenta muškog spola s obzirom na to da se radi o profesiji koja se tradicionalno smatra „muškom“ i izuzetno rijetko se na nju odlučuju žene. I brojni drugi primjeri rodno obilježenih frazema dokazuju da ograničenje u upotrebi s obzirom na spol referenta u najvećoj mjeri ovisi o značenju frazema, a leksički sastav frazema pritom igra manju, iako ne i zanemarivu ulogu. U jezičnoj slici svijeta koja se očituje i na frazeološkoj razini jezika ženama i muškarcima stereotipno se pripisuju određene karakteristike i specifični oblici ponašanja u skladu s rodnom kao društveno-kulturološkom kategorijom i kao posljedica toga pojavljuje se i rodno ograničenje u upotrebi frazema. Ono se najčešće ostvaruje uvođenjem u sastav frazema zoonimske komponente koja na leksičkoj razini jezika funkcionira kao naziv za ženku ili mužjaka određene životinjske vrste, bilo da je riječ o tvorbenim parovima tipa *vuk – vučica (волк – волчица)* bilo da se koriste leksički različiti mocijski parovi tipa *kokoš – pijetao (курица – петух)*. U frazeologiji hrvatskog i ruskog jezika u upotrebi je rodno ograničeno najviše frazema sa zoonimskom komponentom koja se odnosi na životinje kod kojih se vrlo jasno očituje spolni dimorfizam (*kokoš – pijetao, курица – петух; krava – bik, корова – бык*), pa postaje očito da, osim frazeološkog značenja kojim se očituje stereotipno poimanje koncepta muškosti i ženstvenosti, određenu ulogu u rodnoj ograničenosti ima i slika u dubinskoj strukturi frazema na osnovu koje dolazimo do značenja.

Često se ističe kako je zoonimsku frazeologiju u velikoj mjeri moguće smatrati stereotipnom jer čovjek životinjama učestalo pripisuje negativna obilježja zbog težnje distancirati se od njih kao nižih bića (Burobin 1995, Kirillova 2002, Karimova 2005, Vidović Bolt 2011). S ciljem da se utvrdi u kojoj su mjeri negativni stereotipi o životinjama prisutni u dijelu hrvatske i ruske rodno obilježene frazeologije, te jesu li i na koji način takvi stereotipi povezani s rodnim stereotipima, predmet ovoga rada činit će frazemi u kojima se žena uspoređuje ili poistovjećuje s životinjama povezanim s predodžbom o opasnosti koje one predstavljaju za čovjeka. U korpus analiziranih frazema uključen je i

jedan hrvatski frazem s komponentom *zmaj* budući da se radi o zoomorfnom mitološkom stvorenju koje je u naivnoj slici svijeta vrlo blisko skupini opasnih životinja. Bez obzira na malobrojnost takvih frazema zanimljivo je razmotriti na koji način predodžba o opasnosti koju neke životinje predstavljaju za čovjeka sudjeluje u frazeologizaciji, izgradnji frazeološkog značenja i konotacije, osobito ako se uzme u obzir shvaćanje da čovjek „vidi životinju u prvom redu u funkciji primarne i izravne koristi, pa pozitivno određuje tzv. domaće životinje, dok je puno kritičniji i skloniji negativnom određenju divljih, iz njegove perspektive nekorisnih ili čak štetnih životinja“ (Bertoša 1999: 64).

2. *Lavica* (львица) kao komponenta u hrvatskoj i ruskoj rodno obilježenoj frazeologiji

U hrvatskom jeziku zoonim *lav* funkcionira kao generički naziv za životinjsku vrstu, a ujedno se koristi i kao naziv za mužjaka, dok se u svojstvu naziva za ženku iste vrste koristi tvorbeni parnjak *lavica*. Ista je situacija i u ruskom jeziku. Leksem muškog gramatičkog roda *лев* koristi se kao generički naziv i naziv za mužjaka, a ženka se označava tvorbenim parnjakom *львица*. Riječ je o životinji iz skupine zvijeri koja kao krvoločni mesožder za čovjeka predstavlja realnu opasnost, te svojim ponašanjem, veličinom i snagom kod čovjeka izaziva strahopoštovanje. Zbog hrabrosti, snage i okrutnosti *lav* se oduvijek doživljavao kao utjelovljenje vrhovne vlasti, sunca i svjetlosti, te kao takav postaje simbolom kraljevskog prijestolja od biblijskih vladara do poznih europskih kraljevstava (Ladan 2006: 86). Ovakvo simboličko značenje i enciklopedijsko znanje o tome da se *lav* nalazi na vrhu hranidbenog lanca i nema prirodnih neprijatelja odražavaju se u hrvatskom jeziku u perifrazi *kralj životinja*, a u ruskom *царь зверей*. Simbolika hrabrosti i snage očituje se i na leksičkoj razini obaju jezika kroz metaforičke ekstenzije leksema *lav* u suvremenom hrvatskom i *лев* u suvremenom ruskom jeziku. Naime, u hrvatskom i ruskom jeziku često se koriste, pa su i rječnički fiksirani u njihovu prenesenom značenju koje se odnosi na snažnog, hrabrog, srčanog čovjeka, najčešće muškarca. Leksemi *lavica* i *львица* u obama se jezicima na leksičkoj razini u upotrebi ponekad susreću u sličnom prenesenom značenju koje se odnosi na hrabru ženu, ali takva metaforička ekstenzija nije zabilježena u rječnicima hrvatskog i ruskoj jezika.

Na frazeološkoj razini obaju analiziranih jezika zoonim *lavica* (львица) pronalazi svoje mjesto kao komponenta nekoliko frazema. Hrvatski frazemi *hrabra kao lavica*, *boriti se kao lavica* <za koga, za što> i *štititi (braniti) kao lavica* koga, što te ruski ekvivalentni frazemi *храбрая (смелая) как львица*, *сражаться (драться) как львица* <за кого, за что> i *защищать (оберегать) как львица* кого, что nastali su spolnom podjelom paralelno s istoznačnim frazemima sa zoonimom *lav* (лев) kao komponentom. Riječ je o pojavi koja je u frazeologiji vrlo rijetka, ali ukoliko pobliže promotrimo njihovo značenje postaje jasnije zbog čega je došlo do paralelne upotrebe istoznačnih frazema sa zoonimima za ženku i mužjaka iste životinjske vrste.

Frazem *hrabra kao lavica* i njegov ruski ekvivalent *храбрая (смелая) как львица* odnose se na izuzetno hrabru i odvažnu ženu koja je sposobna odlučno se uhvatiti u koštac s problemima i životnim nedaćama kako bi ih nadvladala. Riječ je o frazemima

koji pridonose slici žene koja nije u potpunosti u skladu s tradicionalnim stereotipnim predodžbama o ženama i muškarcima prema kojima su žene fizički i psihički slabije, pasivnije i sklonije pomirljivosti, za razliku od muškaraca koji su jaki, aktivni i spremni na djelovanje. U određenoj mjeri možemo ih smatrati dijelom novije frazeologije hrvatskog i ruskog jezika u kojoj nalazimo frazeme kojima se opisuje suvremena žena koja više nije ograničena na privatnu sferu već na velika vrata ulazi i u sva područja javnog djelovanja te pritom, kako bi uspjela u još uvijek androcentričnom svijetu, mora biti jaka, hrabra, probitačna i odlučna (usp. *željezna (čelična) lady (dama); железная (стальная) леди (дама)*). Ipak, za razliku od istoznačnih frazema obaju jezika u kojima se umjesto zoonima za ženku pojavljuje zoonim za mužjaka, navedeni frazemi najčešće upućuju na specifičnu vrstu hrabrosti, svojstvenu samo ženi koja je pod svaku cijenu spremna braniti svoju djecu i obitelj. U tom slučaju isticanje ženske hrabrosti u većoj je mjeri u skladu s tradicionalnim poimanjem rodnih uloga prema kojem je žena prije svega majka orijentirana na zaštitu djece i brigu o obitelji.

*Od srca vam želim da osjetite tu radost novog života u vama jer znam da ćete biti najbolje mame na svijetu. I nema odustajanja, samo hrabro naprijed <...> mi smo žene jake i **hrabre kao lavice** i borimo se do kraja! (G²); Она была красивой и сильной, **храброй, как львица**. За своих детей и мужа она была готова пойти на всё. (Y³)*

Hrvatski frazemi *boriti se kao lavica* <za koga, za što> i *štititi (braniti) kao lavica* koga, što i njihovi ruski značenjski ekvivalenti *сражаться (драться) как львица* <за кого, за что> i *защитить (оберегать) как львица* koga, što svojom pozadinskom slikom još preciznije upućuju na svojevrstan odklon u značenju navedenih frazema u odnosu na frazeme obaju jezika iste strukture u kojima kao komponentu nalazimo zoonim za mužjaka iste životinjske vrste. Svojim značenjem oni se odnose na ponašanje svojstveno ženi koja se hrabro i odlučno bori za nekoga ili nešto te svim svojim snagama, bez obzira na poteškoće, brani i štiti nekoga ili nešto. U njihovoj dubinskoj strukturi prepoznajemo sliku lavice koja brani svoje mladunce i predstavlja veliku opasnost jer je spremna odlučno se boriti, pokazujući svoju prirodu krvoločne zvijeri, sa svakim koga smatra prijetnjom svome potomstvu. Pritom je u stvaranju frazeološkog značenja životinjski instinkt za očuvanje vrste moguće izjednačiti s majčinskim instinktom žene, pa navedene frazeme obaju jezika u upotrebi susrećemo najčešće u kontekstima koji upućuju na to da se žena pretvara u okrutnu zvijer kada netko ili nešto predstavlja prijetnju njenoj djeci i obitelji. U takvim slučajevima frazeološko značenje pokazuje dodatnu nijansu značenja specifičnu samo za frazeme koji u svom sastavu imaju zoonim koji se odnosi na ženku lava.

² G – oznaka za primjer pronađen pomoću mrežnog pretraživača Google.

³ Y – oznaka za primjer pronađen pomoću mrežnog pretraživača Yandex.

Pomiri se s time da im prijatelji postaju sve važniji, no kao lavica se bori da tvoj sin sam shvati kako ga takvo društvo kompromitira. (G); *S druge strane, gledam svoju svekrvu, ona i dan danas svoju odraslu djecu brani kao lavica ne gledajući realno njihove postupke.* (G); *Его мама защищала, как львица, ходила к нашим родителям, жаловалась, грозила по-всякому.* (Y); *В одном из последних интервью актриса сказала: «Я буду сражаться за свою семью как львица.»* (Y)

Međutim, analizirani frazemi pojavljuju se i u drugačijim kontekstima. Kako u hrvatskom tako i u ruskom jeziku oni se često odnose na odlučne, snažne, hrabre žene koje se bore za svoje zasluženno mjesto u različitim područjima javnog djelovanja i pritom nepokolebljivo brane svoje stavove, mišljenje i ideale. U takvim slučajevima ovi se frazemi približavaju novijem sloju hrvatske i ruske frazeologije u kojem koncept ženstvenosti odstupa od tradicionalnog stereotipa žene koja je orijentirana većinom na obitelj i privatnu sferu, te se uspješno probija u društvu i različitim područjima javnog djelovanja koja su sve donedavno bila smatrana isključivo „muškima“.

Kaže kako su joj to neki urednici zamjerali, ali se kao lavica borila za takvu formu pisanja. I uspjela je. (G); *Austrijska ministrica financija Maria Fekter kazala je da će kao lavica braniti načelo bankovne tajne, najavljujući veto na sve poteze koji bi tu tradiciju doveli u pitanje.* (G); *Входившая в состав жюри программный директор «Кинотавра» Ситора Алиева сражалась как львица и выбила-таки специальное упоминание для «Поколения Пи» Виктора Гинзбурга.* (Y); *Меркель как львица защищает рекордный немецкий экспорт от попыток США и ряда стран ЕС ограничить его.* (Y)

U ruskome jeziku nalazimo i jedan frazem s komponentom *львица* koji nema adekvatnog frazeološkog ekvivalenta u hrvatskom. Riječ je o frazemu *светская львица* koji se odnosi na ženu iz viših slojeva, poznatu i popularnu u javnom životu, obično glamuroznu i zavodljivu. U dubinskoj strukturi frazema spajaju se socijalni i zoomorfni kulturološki kod. Pridjevska komponenta *светский* ukazuje na društvenu važnost takve osobe, a zoonim *львица* možemo povezati sa stereotipnom predodžbom svojstvenom naivnoj slici svijeta o lavu kao kralju životinja. Takva predodžba uvjetovana je nekim karakteristikama izgleda i ponašanja lava, njegovom veličanstvenom pojavom, snagom i gracioznošću, ali i simbolikom lava koji se povezuje s ljudima koje odlikuje snaga, moć i vlast (БФСРЯ 2006: 622). Treba napomenuti da u ruskom jeziku postoji i frazem *светский лев* kojim se opisuje muškarac iz viših slojeva, poznat i popularan u javnom životu, odjeven po posljednjoj modi. Oba frazema nastaju u prvoj polovici 19. stoljeća pod utjecajem francuskog jezika zbog kojeg se sami leksemi *лев* i *львица* u tom periodu upotrebljavaju u prenesenom značenju da bi se njima opisale istaknute osobe iz višeg društva obaju spolova (Виноградов 1992: 120–122). U nekim rječnicima ruskog jezika zabilježena je takva metaforička ekstenzija zoonima za mužjaka i ženku lava, ali

se ističe kako se radi o prenesenom značenju koje se smatra arhaičnim. Ipak, navedeno preneseno značenje dovelo je do stvaranja ovih dvaju frazema i na taj način u određenoj mjeri preživjelo do danas. Frazem *светская львица*, nastao je u prvoj polovici 19. stoljeća, ali u sovjetskim vremenima prividno i privremeno nestaje iz upotrebe jer se u socijalističkom društvenom ustroju uz negativnu konotaciju povezivao sa zapadnjačkim buržoazijskim stilom života. Ponovno se počeo aktivno upotrebljavati posljednjih nekoliko desetljeća, prije svega u publicističkom stilu, uz svojevrstan pomak u značenju koji oslikava neke specifičnosti suvremenog ruskog društva. Osim što se odnosi na poznate pjevačice, glumice, televizijske voditeljice, sportašice i druge prominentne žene ruskog javnog života, ponekad se upotrebljava i s vrlo negativnom konotacijom uz ironični prizvuk naglašavajući da takva žena vodi raskalašen, ali isprazan život i nema nikakvih životnih postignuća osim medijske slave kojom se hrani. Naime, nagla promjena socijalnog ustroja ruskog društva dovela je do velikih socijalnih nejednakosti i stvaranja sloja izuzetno bogatih ljudi, elite uz koju se veže glamurozan i raskalašen stil života često praćen skandalima koji pune stupce žutog tiska. Ovo je svakako jedan od frazema koji pokazuju odklon od stereotipne predodžbe o ženi koja je prvenstveno orijentirana na privatnu sferu, obitelj i djecu, a rijetko sudjeluje u društvenom životu, zauzimajući pritom manje važne i neistaknute pozicije. Osobito je zanimljivo kako se ovome frazemu, dijakronijski gledano, modificira značenje i konotacija u skladu s promjenom rodних stereotipa i dominantnom društveno-kulturološkom paradigmatom.

Бывшая светская львица Жукова теперь старается не выделяться: одевается скромно, по красным дорожкам не ходит, фотографам не позирует, предпочитает находиться только в компании подруг, да и с теми ведёт светские беседы об искусстве. (НКРЯ⁴)

3. *Tigrica (тигрица)* kao komponenta u hrvatskoj i ruskoj rodno obilježenoj frazeologiji

Zoonim *tigar* funkcionira kao generički naziv za životinjsku vrstu, a ujedno se koristi i kao naziv za mužjaka, dok se u svojstvu naziva za ženku iste vrste koristi tvorbeni parnjak *tigrica*. U ruskome jeziku zoonim muškog gramatičkog roda *музр* također se koristi kao generički naziv i naziv za mužjaka, a ženka se označava tvorbenim parnjakom *музрица*. Riječ je o životinji iz skupine zvijeri koja se, baš kao i lav, u naivnoj slici svijeta poistovjećuje s krvoločnim mesožderom koji za čovjeka predstavlja realnu opasnost. Za razliku od lavova tigrovi ne žive u čoporima već vode usamljenički život lovca koji napada iz zasjede i okrutno ubija jednim ugrizom u grkljan (Ladan 2006: 87). Simbolika tigre u europskim jezicima znatno je siromašnija u usporedbi sa simbolikom

⁴ НКРЯ – oznaka za primjer pronađen u Nacionalnom korpusu ruskog jezika (Национальный корпус русского языка: www.ruscorpora.ru).

koja se povezuje s lavom. Razlog tome je najvjerojatnije činjenica da je europska antička relativno kasno upoznala tigra, tek u doba Aleksandrova pohoda u Indiju, jedno od geografskih područja koja predstavljaju njegovo prirodno stanište, zbog čega je tamo smatran nenadmašivom kraljevskom zvijeri. Dok se u kršćanstvu lav pojavljuje kao simbol evanđelista sv. Marka, a u kasnijem kršćanskom misticizmu istovremeno kao simbol i samog Krista i Antikrista, zanimljivo je da se tigar u Bibliji uopće ne spominje. U kulturama koje tigra poznaju izravno ova divovska mačka koja utjelovljuje iskonske nagone postaje simbol moći i krvožednosti istovremeno (Ladan 2006: 86–88). S obzirom na to da dio govornog područja ruskog jezika, ruski Daleki Istok, zauzima prirodno stanište amurskog (sibirskog) tigra, danas ugrožene životinjske vrste, ne čudi činjenica da se ovakvo simboličko značenje odražava i u ruskom jeziku, prije svega u perifrazama kojima se opisuje ova životinjska vrsta: *хозяин (властелин, властитель, царь) джунглей, хозяин (властелин, властитель, царь) тайги*. Na leksičkoj razini ruskog jezika simbolika moći i krvožednosti očituje se kroz metaforičku ekstenziju upravo naziva za ženku, pa rječnici suvremenog ruskog jezika bilježe da se zoonim *муррица* upotrebljava u prenesenom značenju za snažnu, odlučnu, često ujedno i okrutnu ženu. Za zoonim koji se koristi kao generički naziv za vrstu i naziv za mužjaka nisu leksikografski fiksirane metaforičke ekstenzije, a u hrvatskom jeziku uopće ne nalazimo rječnički fiksiranu upotrebu zoonima *tigar* i *tigrice* u prenesenom značenju. S obzirom na rečeno čini se logičnim da su nazivi za mužjaka i ženku tigra općenito zastupljeniji u ruskoj frazeologiji, a samim time i u ruskoj rodno obilježenoj frazeologiji. U frazemima koji su ograničeni na referenta ženskog spola u upotrebi se najčešće pojavljuje kao varijantna sastavnica u ranije analiziranim frazemima sa zoonimom *lavica* (*львица*).

Na frazeološkoj razini hrvatskog jezika zoonim *tigrice* pojavljuje se tek kao imenička sastavnica frazema *boriti se kao tigrice* <za koga, za što> koji koristimo u značenju ‘hrabro i odlučno se boriti <za koga, za što>’. Međutim, u upotrebi u ovom značenju znatno češće nalazimo ovaj frazem s imeničkom sastavnicom *lavica*, pa frazem s komponentom *tigrice* nije fiksiran u frazeološkim i općim rječnicima hrvatskog jezika. Primjeri upotrebe ovog frazema sa zoonimom *tigrice*, za razliku od frazema sa zoonimom *lavica*, pokazuju da ga u upotrebi češće nalazimo kada se odnosi na ponašanje snažne i odlučne žene koja se bori za svoje stavove, mišljenja i ideale, pokušavajući se na taj način izboriti za svoje mjesto u različitim sferama javnog djelovanja u kojima još uvijek nije u potpuno ravnopravnoj poziciji u odnosu na muškarca, a rjeđe u kontekstima koji upućuju na to da se žena bori za svoje djecu ili obitelj.

Pave je bila fantastična. Borila se kao tigrice protiv rasprodaje hrvatskih hotela na najatraktivnijim lokacijama. (G)

U ruskoj rodno obilježenoj frazeologiji koja se odnosi na osobu ženskog spola zoonim *муррица* pojavljuje se kao varijantna sastavnica ranije analiziranih ruskih frazema sa zoonimom *львица*, s izuzetkom frazema *храбрая (смелая, отважная) как львица* i *светская львица*. Zoonim *муррица* u ruskoj je frazeologiji, za razliku od

hrvatske, češći kao frazeološka komponenta, pa je u tom svojstvu fiksiran u više frazeoloških i općih rječnika koji zoonim *львица* ponekad uopće ne bilježe. Stoga se u upotrebi učestalije pojavljuju oblici *сражаться (драться) как тигрица* <за кого, за что> i *защищать (оберегать) как тигрица* кого, что. Značenja ovih frazema odnose se na ponašanje svojstveno ženi koja se hrabro i odlučno bori za nekoga ili nešto te svim svojim snagama, bez obzira na poteškoće brani i štiti nekoga ili nešto. U pozadinskoj slici ovih frazema prepoznajemo ponašanje tigrice koja se potaknuta životinjskim instinktom hrabro i žestoko bori s ciljem da zaštiti svoje mladunce, pokazujući pritom svoju iskonsku prirodu zvijeri. Kao što je to slučaj i s frazemima istog sastava s varijantnom sastavnicom *львица*, u upotrebi ove frazeme najčešće susrećemo u kontekstima koji ukazuju na to da je takvo ponašanje žene povezano prije svega s potrebom da obrani i zaštiti svoju obitelj i djecu.

Я сражалась как тигрица - за него, за нас, за наших детей, за ту жизнь, которую мы вместе строили <...> за всё то, что мы так любили вместе... (Y); *А ко мне свекровь моя относится лучше, чем родная мама. И от мужниных претензий защищает как тигрица.* (Y)

S nešto manjom učestalošću iste frazeme nalazimo u kontekstima koji vrlo općenito ukazuju na hrabrost žene ili onima koji se odnose na srčanost i odlučnost žene u borbi za uspjeh i ravnopravnost na različitim područjima javnog djelovanja.

Юлия Владимировна, как тигрица, сражалась против политической реформы. По её словам, она трижды присутствовала на заседании фракции «Наша Украина», пытаясь переубедить орлов В. Ющенко не голосовать за ненавистный проект №4180. (Y); *Она, как тигрица, защищала свою добычу и не подпускала никого к добытому большими усилиями трофею.* (Y)

U ruskome jeziku zoonim *тигрица* pojavljuje se i kao komponenta nekoliko drugih rodno obilježenih frazema koji se upotrebljavaju paralelno s frazemima istog sastava sa zoonimom *тигр*, ograničenima u upotrebi na referenta muškog spola. Riječ je o frazemima koji opisuju psihičko stanje žene obuzete ljutnjom i bijesom i za to stanje karakteristična ponašanja: *злая (разъярённая) как тигрица, метаться (ходить) <из угла в угол> как тигрица в клетке (по клетке), рвануться (устремиться) как <раненая> тигрица* на кого, к кому, куда. Frazem *злая (разъярённая) как тигрица* odnosi se na izuzetno ljutu ženu, obuzetu bijesom do te mjere da se teško može kontrolirati i moguće je očekivati da se zbog toga ne ponaša primjereno situaciji. Utemeljen je na slici tigrice koja je u trenutku kada se osjeti ugroženom spremna na napad jer je njezino ponašanje uvjetovano životinjskim instinktom za preživljavanjem. Pozadinsku sliku divlje životinje u zatočeništvu nalazimo u dubinskoj strukturi frazema *метаться (ходить) <из угла в угол> как тигрица в клетке (по клетке)*. On se odnosi na ponašanje žene koja u napadu bijesa nervozno korača amo-tamo poput bijesne tigrice koja ne

nalazi izlaza iz kaveza.⁵ Frazem *рвануться (устремитесь) как <раненая> тигрица* на кого, к кому, куда u pozadini ima sliku ranjene životinje koja je osobito opasna za svoju okolinu jer u takvom stanju, vođena životinjskim instinktom za preživljavanjem, napada svakoga tko joj se približi.⁶ Razlog zbog kojeg je došlo do spolne podjele uslijed koje se u ruskoj frazeologiji paralelo upotrebljavaju frazemi istog značenja i sastava sa varijacijom zoonimske sastavnice koja se odnosi na mužjaka ili ženku, ovisno o spolu referenta, vjerojatno treba tražiti u činjenici da se leksem *тигрица* u ruskome jeziku učestalo koristi u prenesenom značenju za osobu ženskog spola snažnog i odlučnog karaktera koji često prati i određena doza okrutnosti.

В тот момент я была зла, как тигрица, и, наверное, со стороны моё поведение выглядело жёстко. (Y); Сжав кулачки и не думая, чем это ей грозит, она, как раненая тигрица, устремилась на Гевина, - Это была не я, идиот! (Y); В гневе она ходила по комнате, как тигрица в клетке, рыча на кого-то. (Y)

4. Змея i гадюка kao komponente u ruskoj rodno obilježenoj frazeologiji

Iako su se ranije u ruskom jeziku uz leksem ženskoga gramatičkog roda *змея* koristili i oblici muškoga gramatičkog roda *змея* ili *змей*, zoonim *змея* u suvremenom ruskom jeziku funkcionira kao generički naziv za jednu podskupinu unutar razreda gmazova, ali i kao naziv za mužjaka i ženku koji pripadaju toj životinjskoj podskupini. Bez obzira na to što većina zmija nisu otrovnice i ne predstavljaju realnu opasnost za čovjeka, ova životinja oduvijek u čovjeka izaziva strah i često je predmet fobije. Zmija je jedna od najprisutnijih i najpoznatijih životinja koja ne obitava jedino na dvama polarnim područjima Zemlje, a sam leksem nalazi se u jeziku od pradavnih vremena. U osnovi hrvatskog *zmija* i ruskog *змея* nalazi se praslavenski korijen *zmyjъ*, dok je imenski korijen **zem-*, a indoeuropski **ghdhem-* s polaznim značenjem: zemlja, ono što je od zemlje, pri zemlji, što puže po zemlji (Ladan 2006: 173). S obzirom na to, iako se uz zmiju veže izrazito bogata i raznovrsna simbolika, u slavenskom folkloru i mitologiji prevladava njena negativna simbolika koja proizlazi upravo iz te povezanosti zmije sa snagom zemlje i podzemnog svijeta. Njena nečista i đavolska priroda, te povezanost s podmuklošću i zlobom uvjetovani su biblijsko-kršćanskim viđenjem zmije kao utjelovljenja Sotone (СД 1995: 334). Na leksičkoj razini ruskog jezika leksem *змея* se često koristi u prenesenom značenju, pa je rječnički fiksirana njegova upotreba za zlobnu, lukavu, podmuklu osobu bez ograničenja s obzirom na spol referenta.

⁵ U hrvatskom jeziku sličnu pozadinsku sliku nalazimo u frazemu *šetati (hodati) kao lav u kavezu* sa značenjem 'nervozno šetati u raznim smjerovima', ali on nije rodno ograničen u upotrebi.

⁶ U hrvatskom jeziku nalazimo frazeme slične pozadinske slike koji nisu rodno ograničeni u upotrebi: *kao ranjeni lav* sa značenjem 'opasan' i *kao ranjeni lav* [biti, ponašati se i sl.] sa značenjem 'ponašati se agresivno, napadački'.

Iako je zoonim *zmija* (*змея*) frazeološki vrlo produktivan, kako u hrvatskom tako i u ruskom jeziku, u korpusu rodno obilježene frazeologije nalazimo ga samo u jednom ruskom frazemu. Riječ je o frazemu *змея подколодная* koji se odnosi na zlobnog, podmuklog čovjeka, ali upotrebljava se najčešće za ženu kao referenta. Pritom se podrazumijeva da takva žena predstavlja potencijalnu opasnost jer je hladna, proračunata i prikriva svoje zle namjere. Takvo značenje utemeljeno je prije svega na predodžbi o zmiji u kršćanstvu prema kojem je ona, kao utjelovljenje Sotone, lukava, osvetoljubiva, zlobna i opasna. Slika u dubinskoj strukturi frazema dodatno naglašava podmuklost životinje koja se pritajena sakriva i nenadano napada, što ju čini još opasnijom.

Это всё ты! Ты, змея подколодная! Ты наговорила! Сжить нас со свету хочешь! Что мы тебе сделали? Что? (БФСРЯ)

Zoonim *гадюка* odnosi se na mužjaka i ženku jedne vrste zmije otrovnice – riđovku. Kao i druge otrovnice povezuje se s negativnom simbolikom, smatra se opakim bićem koje dolazi iz tmina zemlje i može nanijeti veliko zlo, pa i samu smrt (Ladan 2006: 184). U ruskome jeziku fiksirana je upotreba ovog zoonima u prenesenom značenju za zlobnu, podmuklu, opasnu ženu, a na frazeološkoj razini pojavljuje se u jednom ruskom rodno obilježenom frazemu koji se odnosi isključivo na ženu kao referenta: *худая (тощая) как гадюка*. Ovim poredbenim frazedom opisuje se izrazito mršava žena kroz usporedbu s životinjom izduženog, tankog tijela. Međutim, u ovome slučaju za frazeološko značenje nije bitan isključivo dugački tanki oblik tijela zmije, već i znanje o tome da je riđovka zmija otrovnica i da se u ruskome jeziku leksem *гадюка* koristi u prenesenom značenju za zlobnu, podlu ženu, pa cijeli frazem dobiva izrazito negativnu konotaciju.

Марта, она моложе? Красивее? Готовит лучшие? Худая, как гадюка она, наверно? Марта, он тебя не достоин! (У)

5. Zmaj kao komponenta u hrvatskoj rodno obilježenoj frazeologiji

Zmaj je zoomorfno mitološko stvorenje koje svojim izgledom, a djelomično i ponašanjem, u sebi spaja elemente različitih životinjskih vrsta, stoga je u naivnoj slici svijeta vrlo blizak skupini opasnih životinja. Riječ je o mitološkom biću koje u sebi spaja zoomorfne karakteristike nekoliko vrsta životinja, najčešće gmazova i ptica. Smatra se da se lik zmaja razvio iz mitološkog lika divovske zmije koja se u mnogim mitologijama povezivala s ženskim načelom plodnosti i vodenom stihijom, ali i s muškim načelom plodotvornosti (MHM 2008: 326–327, 387–388). S vremenom se u liku zmaja spajaju karakteristike gornjeg i donjeg svijeta, utjelovljene u elementima ptice i gmaza, a jača njegova negativna simbolika povezana sa simboličkim potencijalom zmije koja je obavezno prisutna u zoomorfnom ustrojstvu tog mitološkog bića. To je osobito karakteristično za slavensku mitologiju u kojoj zmaj postaje utjelovljenje vodenog, podzemnog

svijeta i nositelj principa zla, pa se često javlja motiv junaka koji ubija zmaja i time oslobađa djevojke koje mu ljudi donose kao žrtvu (CĐ 1995: 330–333). Povezanost s podzemnim svijetom vidljiva je i u etimologiji leksema *zmaj* koji se može povezati s trostrukim korijenskim nizom *zmaj-zmij-zmija*, a praslavenski i indoeuropski korijen upućuje na značenje onoga što je iz zemlje, te je *opasno-odbojno-gadno* (Ladan 2006: 173). Jedna od prepoznatljivih osobina mitološkog zmaja je i njegova sposobnost da riga vatru koja pridonosi dojmu moći i potencira njegov zastrašujući karakter. Na leksičkoj razini hrvatskog jezika dolazi do metaforičke ekstenzije leksema *zmaj* te se rječnički fiksira njegova upotreba u prenesenom značenju. On se može koristiti za energičnu, vatrenu, svemu doraslu osobu, ali i za ljutu, bijesnu osobu, neovisno o spolu referenta.

Kao komponenta rodno obilježene frazeologije *zmaj* se susreće samo u hrvatskoj frazeologiji. U tom svojstvu nalazimo ga u jednom od zanimljivih novijih frazema hrvatskog jezika koji nastaju kao svojevrsan odgovor na promjenu dominantne društveno-kulturološke paradigme unutar koje suvremena žena zauzima drugačije pozicije nego što je to bio slučaj u prošlosti, te se javlja potreba da se žena i na frazeološkoj razini jezika konceptualizira kao jaka, snažna i odlučna osoba koja vođena svojim sposobnostima sve više hrabro zauzima pozicije u društvu koje su ranije bile rezervirane isključivo za muškarce. Frazem *žena zmaj* novijeg je datuma u hrvatskom jeziku i zasad nije zabilježen u hrvatskim jednojezičnim i frazeološkim rječnicima, ali brojni primjeri njegove upotrebe potvrđuju da je ova sveza riječi dobila svoje ustaljeno frazeološko značenje i potvrdila status frazema. U upotrebi ovaj frazem gotovo uvijek ima izrazito pozitivnu konotaciju, a njime se opisuje snažna, odlučna i sposobna žena jakog karaktera. Dodatne nijanse značenja frazem može poprimiti ovisno o kontekstu u kojem ga susrećemo. Ponekad se njime vrlo općenito opisuje snažna žena koja se sa svakodnevnim životnim izazovima i poteškoćama nosi s osobitom hrabrošću i odlučnošću.

Ona je žena zmaj! Turska glumica Vahide Görüm, koja je utjelovila Hurem u četvrtoj sezoni „Sulejmana Veličanstvenog“, prošla je kroz mnoge muke, a iz svega je izašla jača nego ikada. (G); I kao što je rekla Radojka Divić, predstavljajući knjigu, Mrvica se čini kao nešto tako sitno, nezaštićeno, nježno kad ono tamo: žena zmaj! (G)

Frazem *žena zmaj* često nalazimo u kontekstu kojim se ističe kako samo snažna, hrabra i probitačna žena može uspjeti u politici, gospodarstvu i raznim drugim područjima javnog djelovanja u kojima su još donedavno glavne pozicije zauzimali isključivo muškarci.

Ministri o Bianci Matković: Ona je žena zmaj! Autoritet, kažu neki stranački kolege, dijelom crpi upravo iz Sanaderove potpore, no ističu da je izuzetno sposobna i sama ga nametnuti. (G); Upoznajte ženu zmaja hrvatske mode! Najdugovječnija zagrebačka modna agentica Regina Jeger povukla se prije četiri godine. (HJR⁷)

⁷ HJR – oznaka za primjer pronađen u Hrvatskoj jezičnoj riznici (Hrvatska jezična riznica: <http://riznica.ihjj.hr>).

Vrlo često frazem susrećemo i u kontekstu kojim se ističe da se radi o ženi koja uspješno uspijeva spojiti privatni i poslovni život, te je pritom jednako uspješna i u jednom i u drugom. U ovakvom kontekstu frazem u najvećoj mjeri oslikava vrlo delikatan položaj žene u suvremenom društvu koja je, da bi se smatrala uspješnom, primorana pomiriti rodnu ulogu majke, odgajateljice i čuvarice obitelji kakva se oduvijek stereotipno pripisivala ženama i novu rodnu ulogu koja se ranije stereotipno pripisivala muškarcima, ulogu žene koja gradi poslovnu karijeru i ravnopravno s muškarcima sudjeluje u javnom životu.

Jedna od ključnih ljudi zaslužnih za toliki Googleov uspjeh je Marissa Mayer – žena zmaj koja se na posao vratila samo nekoliko tjedana nakon poroda. (G); To se zove žena-zmaj! Dobila je utakmicu sa svojim timom, otišla da se porodi, i nakon tri sata bila opet na košarkaškom terenu! (G)

Leksem *zmaj* kao frazeološka komponenta utječe na stvaranje značenja i konotacije frazema na taj način da osobine odvažnosti i energičnosti izmišljenog zoomorfnog bića metaforičkim prijenosom postaju karakterne crte žene kao referenta na koji se frazem odnosi. Pritom se podrazumijeva da su te karakterne crte nadasve poželjne i pridonose samoostvarenju žene kao društvenog bića, te frazem *žena zmaj* dobiva nedvojbeno pozitivnu konotaciju. Put koji leksem *zmaj* prolazi od leksičke razine jezika i njegovih metaforičkih ekstenzija do frazeološke komponente osobito se čini zanimljivim ako ga usporedimo s leksemom *aždaja* koji u hrvatskom suvremenom jeziku funkcionira kao njegov sinonim. Za njega se navodi da označava proždrljivu zvijer zastrašujućeg izgleda iz bajki i pripovijetki, a zabilježeno je da ga u hrvatskom jeziku nalazimo i u prenesenom značenju koje se odnosi na zlu, opakou ženu. Ovaj leksem, iako je u svom prenesenom značenju ograničen na osobu ženskog spola, ne pronalazi svoje mjesto u rodno obilježenoj frazeologiji koja se odnosi na ženu, za razliku od njegovih sinonima *zmaj*, koji funkcionira kao frazeološka komponenta i odnosi se na ženu kao referenta frazema bez obzira na to što je gramatički muškog roda, te se s obzirom na to na leksičkoj razini u prenesenom značenju zasigurno češće odnosi na muškarca. Iako to na prvi pogled može zbuniti, zapravo se radi o pojavi koja je karakteristična za rodno obilježenu frazeologiju. Naime, u frazemima koji su u upotrebi ograničeni s obzirom na spol referenta pridavanje tipično „muških“ osobina ženama u pozadinskoj slici frazema često je kada se žena kao referent želi oslikati pozitivno, dok pridavanje tipično „ženskih“ osobina muškarcu kao referentu utječe na stvaranje negativnog značenja i podrugljivog tona s kojim se takav frazem koristi.

5. Zaključak

Analiza izabranog korpusa frazema pokazala je kako zoonimi koji se odnose na opasne životinje kao frazeološke sastavnice u značenju frazema upućuju na ona svojstva zbog kojih ih čovjek i percipira kao opasne, ali u velikoj većini takvih frazema ta svojstva, pripisana ženi kao referentu, ne uzrokuju negativno značenje ili konotaciju.

Štoviše, najveći broj frazema takvog tipa koristi se s vrlo pozitivnom konotacijom i pridonosi frazeološkoj konceptualizaciji žene koja odstupa od tradicionalnih stereotipa i poimanja o rodnim ulogama žene. Na taj način oni postaju odraz suvremenoga hrvatskog i ruskog društva u kojima žene na velika vrata ulaze u sva područja javnog života te zauzimaju pozicije koje su ranije bile rezervirane isključivo za muškarce. Pritom opasne životinje kao sastavnice takvih frazema utječu na preslikavanje životinjskih osobina hrabrosti, neustrašivosti i agresivnosti na ličnost žene koja jedino s takvim karakternim osobinama može uspjeti u suvremenom, ali još uvelike androcentričnom svijetu. Pritom se u hrvatskoj frazeologiji jaka i odvažna žena uspoređuje ili poistovjećuje s lavicom, dok je u ruskoj frazeologiji mnogo češće metaforičko poimanje takvog tipa žene kao tigrice. Leksem *zmaj* kao frazeološka komponenta pojavljuje se samo u hrvatskoj rodno obilježenoj frazeologiji, a pridonosi konceptualizaciji suvremene žene na vrlo sličan način kao i opasne životinje. Zmija je kao frazeološka komponenta ograničena na rusku rodno obilježenu frazeologiju i ona je, uz zoonim *tigrica* u svojstvu frazeološke komponente manjeg dijela ruske frazeologije, svojevrsna iznimka u analiziranom korpusu jer kao komponenta pridonosi negativnom frazeološkom značenju i konotaciji. Razlog tome najvjerojatnije leži u pretežito negativnoj simbolici zmije u slavenskom folkloru, vjеровanjima i mitologiji, ali i u karakterističnom biblijsko-kršćanskom poimanju ove životinje, duboko ukorijenjenom u hrvatskoj i ruskoj kulturi.

Analizirani segment rodno obilježene frazeologije hrvatskog i ruskog jezika zorno pokazuje kako se stereotipno poimanje opasnih životinja prepliće s rodnim stereotipima i postaje dijelom novije frazeologije ovih dvaju jezika koja na jedan drugačiji i novi način pridonosi konceptualizaciji žene u frazeologiji i jeziku općenito.

LITERATURA

- Bertoša, Mislava. 1999. Stereotipi o životinjama. U: *Teorija i mogućnosti primjene pragmalin-gvistike*. Badurina, Lada; Ivanetić, Nada; Pritchard, Boris; Stolac, Dijana (red.). Zagreb – Rijeka: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku. 63–75.
- Burobin 1995 = Буробин, Александр. 1995. *Национально-культурная специфика анималистической фразеологии русского языка*. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Российский университет дружбы народов. Москва.
- Karimova 2005 = Каримова, Римма. 2005. Семантика зоонимов во фразеологии немецкого и русского языков. *Политическая лингвистика*. 16: 169–176.
- Kirilova 2002 = Кириллова, Нина. 2002. К вопросу о стереотипах во фразеологии. *Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена*. 2: 182–201.
- Ladan, Tomislav. 2006. *Etymologicon*. Zagreb: Masmedia.

- Ristivojević Rajković, Nataša. 2008. Zoonimska metaforika o muškarcima i ženama. *Philologia*. 6: 45–52.
- Slavjanske drevnosti 1995 = *Славянские древности*. t. II. 1995. Толстой, Никита (ред.). Москва: «Международные отношения». [СД]
- Tafra, Branka. 2001. Razgraničavanje roda i spola (gramatički i leksikografski problem). *Raspriave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*. 27: 251–266.
- Vidović Bolt, Ivana. 2011. *Životinjski svijet u hrvatskoj i poljskoj frazeologiji I*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

RJEČNICI

- Anić, Vladimir. 2003. *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber.
- Bol'šoj frazeologičeskij slovar' ruskogo jazyka 2006 = *Большой фразеологический словарь русского языка*. 2006. Телия, Вероника (ред.). Москва: АСТ – ПРЕСС КНИГА. [БФСРЯ]
- Bol'šoj frazeologičeskij slovar' ruskogo jazyka 2006 = *Большой толковый словарь русского языка*. 2000. Кузнецов, Сергей (ред.). Санкт-Петербург: Норинт. [БТСРЯ]
- Fink Arsovski, Željka et al. 2006. *Hrvatsko-slavenski rječnik poredbenih frazema*. Zagreb: Knjigra. [HSRPF]
- Menac, Antica et al. 2011. *Hrvatsko-ruski frazeološki rječnik*. Zagreb: Knjigra. [HRFR]
- Mify narodov mira 2008 = *Мифы народов мира*. 2008. Токарев, Сергей (ред.). Москва: «Советская энциклопедия». [МНМ]
- Mokienko; Nikitina 2008 = Мокиенко, Валерий М.; Никитина, Татьяна. 2008. *Большой словарь русских народных сравнений*. Москва: ОЛМА Медиа Групп. [БСРНС]

MREŽNI IZVORI

- Vinogradov 1992 = Виноградов, Виктор. 1992. *История слов*. Лев. <http://wordhist.narod.ru/lev.html> Дата обращения: 14. 03. 2014.

РЕЗЮМЕ

ЖЕНЩИНЫ, ДРАКОНЫ И ОПАСНЫЕ ЖИВОТНЫЕ.

О НЕКОТОРЫХ АСПЕКТАХ КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИИ ЖЕНЩИНЫ В ХОРВАТСКОЙ И РУССКОЙ ФРАЗЕОЛОГИИ

Маленькую, но довольно интересную часть картины женщины во фразеологии хорватского и русского языка составляют фразеологизмы, в которых женщины сравниваются или отождествляются с животными, числящимися в ряд опасных для человека в наивной картине мира. Все фразеологизмы этого типа основаны на энциклопедическом знании говорящего о характеристиках, из-за которых принято определённое животное считать опасным, но в каждом из них в процессе

образования фразеологического значения разными способами выделяются некоторые из элементов этого знания, и в зависимости от этого фразеологизмы наделяются разными оттенками значения и коннотативным потенциалом. В статье обсуждаются гендерно маркированные фразеологизмы хорватского и русского языков, относящиеся к референтам женского пола и содержащие в своём составе зооним, изображающий животное, связанное со стереотипными представлениями об опасных животных, характерными для хорватской и русской культуры. Особое внимание уделяется новым фразеологизмам, представляющим примеры изменения доминирующей общественно-культурной парадигмы, проявляющие во фразеологическом значении.

Ключевые слова: *хорватский язык, русский язык, гендерно маркированная фразеология, концептуализация женщины во фразеологии, зоонимы – опасные животные*

NATAŠA JAKOP

INŠTITUT ZA SLOVENSKI JEZIK FRANA RAMOVŠA ZRC SAZU

LJUBLJANA, SLOVENIJA

natasa.jakop@zrc-sazu.si

<https://doi.org/10.17234/9789531755139.11>

ŽIVALI V PRAGMATIČNIH FRAZEMIH: NA PRIMERU SLOVENŠČINE

Pragmatski frazemi predstavljajo posebno skupino v frazeologiji zaradi svojih specifičnih slovničnih in pomenskih lastnosti. Tako kot za druge frazeme je zanje značilna večbesedna ustaljena zgradba, tipizirajo pa jih skrajne morfosintaktične omejitve in pragmatični pomen. V prispevku ugotavljamo zastopanost živali v slovenskih pragmatičnih frazemih in gradivo analiziramo na strukturni, skladijski in pomenski ravni. Ob sodobnem jezikovnem gradivu preverimo in ocenimo aktualne in realizirane konotativne oz. ekspresivne vrednosti pragmatičnih frazemov z živalsko sestavino in podamo predlog za slovarski prikaz te skupine frazemov.

Ključne besede: *pragmatični frazemi, animalistična sestavnica, slovenski jezik, konotacija, leksikografija*

1 Uvod

V slovenščini imamo za čustveno grobo in žaljivo besedo oz. besedno zvezo, s katero govorec izraža svoj izrazito negativni odnos do naslovnika, izraz *psovka*, ki ga je domnevno motivirala glagolska primerjalna struktura *obravnavati koga kot psa* (Snoj 1997: 513, *psovati*), v kateri ima pes izrazito negativno, tj. slabšalno konotacijo, kljub sicer pozitivnemu družbenemu vrednotenju njegovih živalskih lastnosti, npr. zvestoba, zaščitništvo, prijateljstvo, udomačljivost, kot ponazarja znan slovenski slogan *Pes je človekov najboljši prijatelj*.

Psovke so na izrazni ravni lahko eno- ali večbesedne, npr. *svinja!*, *svinja svinjska!*, a teoretično le slednje spadajo v frazeologijo. V okviru teme znanstvenega srečanja *Animalistički frazemi u slavenskim jezicima* sem želela raziskati, katere živali so v slovenščini že motivirale in vedno znova spodbujajo nastanek pragmatičnih frazemov, ter katere slovnične, pomenske in pragmatične lastnosti zaznamujejo pragmatične frazeme z živalsko (animalno) sestavino v zgradbi.¹

Uvodoma je treba pojasniti, da predstavljajo pragmatični frazemi v frazeologiji posebno skupino, ki jo je utemeljila Burgerjeva semiotična klasifikacija frazeologije (Bur-

¹ V slovenščini se zdi terminološko najustrezneje govoriti o *živalski* oz. *animalni* frazeološki sestavini, saj je pridevnik *animalistični* izpeljan iz samostalnika *animalist*, ta pa v slovenščini pomeni umetnika, ki upodablja živali (prim. SSKJ: *animalist*). Vzporedno s *somatizmi*, torej frazemi s telesno (somatsko) sestavino, bi bilo v tem primeru mogoče govoriti o *animalizmih*, tj. frazemih z živalsko (animalno) sestavino.

ger 1998: 36–37). Razvrstitev, ki za merilo upošteva funkcijo frazemov kot jezikovnih znakov v jeziku, je namreč osamosvojila skupino frazemov brez denotacije v smislu poimenovanja zunajjezikovne predmetnosti, kot jo imajo npr. samostalniški in glagolski frazemi, ali funkcije vzpostavljanja slovničnih razmerij, kot jo imajo npr. vezniški in predložni frazemi. Pragmatični frazemi, npr. po klasični besednovrstni razvrstitvi frazeologije členkovni in medmetni frazemi, imajo v jeziku pragmatično funkcijo,² kar pomeni, da z izrekanjem teh jezikovnih enot govorec opravi neko govorno dejanje.

V tem kontekstu delitev na ožjo oz. širšo frazeologijo, po kateri se pragmatični frazemi uvrščajo na obrobje frazeologije, pravzaprav sploh ni več relevantna.

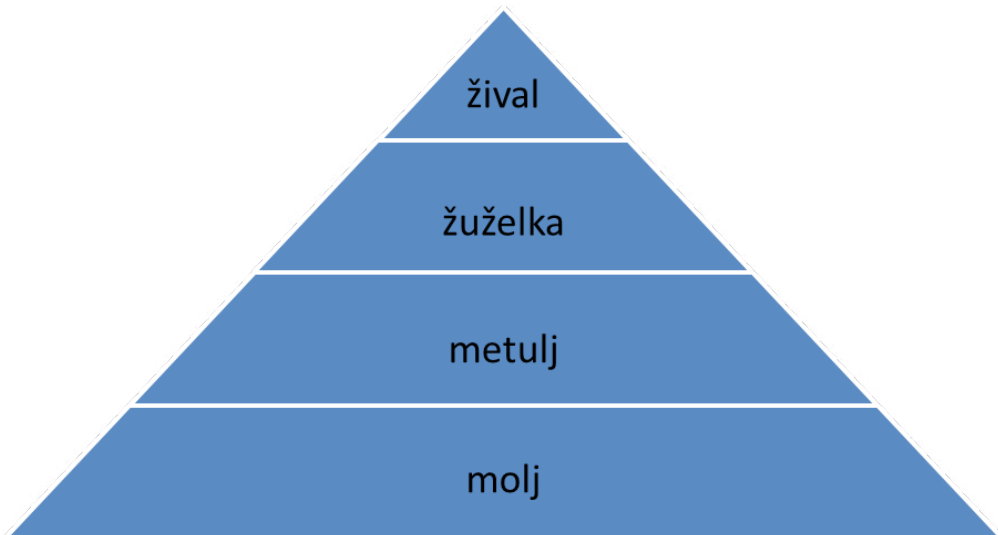
2 Opis analiziranega gradiva in metodologije

Predmet raziskave je živalska frazeologija v sodobnem jezikovnem gradivu, zato je bil prvi cilj pridobiti dovolj obsežen nabor z živalmi povezanih leksikalnih prvin, ki so sestavina pragmatičnih frazemov. Za izdelavo seznama sta bila sistematično pregledana dva jezikovna vira, *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ), ki s svojo pomenkosostavinsko strukturo slovarskih razlag, temelječ na zajetu in predstavitvi *genus proximum* in *differentia specifica* pri leksemih, omogoča razdelati mrežo poimenovanj za živali (prim. Slika 1), ter spletna gradivska zbirka *Razvezani jezik: prosti slovar žive slovenščine*,³ ki omogoča spremljati že registrirane pomenske prenose živalskih poimenovanj v večbesednih skladenjskih strukturah sodobnega jezikovnega gradiva. Izhodiščni seznam 1059 slovenskih leksemov, ki imajo v slovarski razlagi lemo *žival* oz. *živalski*, je bil najprej prečiščen,⁴ nato pa ustrezno razširjen na osnovi preverjanja še drugih lem s tega seznama, ki so bile razlagalne besede živalskih poimenovanj, npr. *govedo*, *goveji* kot lemi slovarskih razlag sta seznam dopolnili še z leksemi *bivol*, *bizon*, *jak*, *junec*, *krava*, *tele*, *telica*, dalje *krava*, *kravji* kot lemi še z leksemi *dimka*, *jagoda*, *kravica*, *mavra* itd.

² V ozadju Burgerjeve klasifikacije frazeologije je Morrisova semiotična teorija (*Foundations of the Theory of Signs*, 1938), v okviru katere je pragmatika veda, ki proučuje razmerje med znakom in uporabniki znaka, s tem pa je pragmatično razmerje v semiotičnem trikotniku enakovredno sopolstavljeno sintaktičnemu in semantičnemu razmerju med znaki. V hrvaški frazeologiji se z raziskovanjem pragmatične funkcije frazemov intenzivneje ukvarja N. Pintarič (2002), pri čemer z izrazom "pragmema" zajame širši, komunikacijski vidik v frazeologiji, ki ni v celoti prekriven z izrazom pragmatični frazemi, uporabljenim v tem prispevku.

³ Spletni slovar je nastal leta 2004 na pobudo Društva za domače raziskave in je bil sprva namenjen frazeologiji. Do zdaj je zanj 1600 anonimnih piscev prispevalo že več kot 3700 gesel in 2300 sestavkov. Zbirka se sproti dopolnjuje.

⁴ V seznamu so, razumljivo, prevladovali samostalniki (807), od tega je bilo največ samostalnikov moškega spola (401), npr. *aerofag*, *akvarij*, *brezvretenčar*, *členonožec*, *dihur*, *gnoj*, v manjšini pa so bili glagoli, pridevniki in prislovi, npr. *brenčati*, *pasje*, *zajčji*. Izločeni so bili leksemi, ki v slovenščini niso motivirali frazeologije oz. paremiologije, npr. *aerofag*, *brahiopod*, medtem ko so preostali postali nova lema za preverjanje slovarskih razlag, npr. *črv*.

Slika 1: Primer pomenske piramide z uslovarjenimi uvrščevalnimi pomenskimi sestavinami (genus proximum) žival, žuželka, metulj

Iz gradiva v *Razvezanem jeziku* so bila izpisana »gesla«, ki vsebujejo živalsko sestavino, npr. *a ti je muca jeziček pojedla, a vzameš goloba v Benetke*.

Vzporedno je potekala korpusna analiza vzorčnih primerov, ki je omogočila raziskati zlasti ustaljenost, razširjenost, variantnost ter pomene in funkcije pragmatičnih frazemov z živalsko sestavino. Pri tem sta bila upoštevana korpusa *Gigafida* (www.gigafida.net/) in *Nova beseda* (http://bos.zrc-sazu.si/s_beseda3.html).

V analizo so bili zajeti na eni strani že leksikalizirani živalski pragmatični frazemi, v katerih je živalska frazeološka sestavina neposredno izražena (*mačka, miš, prašič*) ali pa je le posredno povezana z živalmi (*perje, rep*), na drugi strani pa tudi t. i. potencialni frazemi, jezikovne strukture, nastale kot posledica neke jezikovne igre, ter frazeološki neologizmi, frazeološke variante in modifikacije, npr. *ne bi mu dal niti narisanih ovc čuvat, naj te osa piči, kaj me gledaš kot pavijan pavijana, potem pa svizec zavije čokolado v folijo, tristo kosmatih medvedk*. Pri teh je bila pozornost usmerjena zlasti v vprašanje, ali sta njihova ekspresivnost in pomenska prenesenost le priložnostni, vezani na neki konkretni diskurz, ali pa so te enote v procesu frazeologizacije oz. so že leksikalizirane, kar je mogoče ugotavljati zlasti s korpusno analizo.

3 Analiza gradiva

Pri pragmatičnih frazemih z živalsko sestavino so bili analizirani: sestavinska in skladenjska zgradba, tj. izrazna podoba frazemov in razmerje med frazeološkimi sestavinami, ter skladenjska funkcija in pomenske oz. funkcijske lastnosti pragmatičnih frazemov. V nadaljevanju so predstavljeni zanimivejši rezultati analize.

3.1 Sestavinska zgradba pragmatičnih frazemov z živalsko sestavino

Pri slovenskih pragmatičnih frazemih je bila na izrazni ravni že ugotovljena razrahljana meja med eno- in večbesednostjo, pogosto vezana le na formalno pravilo o pisanju skupaj oz. narazen tipa *na svidenje – nasvidenje* (prim. Jakop 2006: 36–38). Kljub temu je v prispevku večbesednost ohranjena kot ena temeljnih lastnosti frazeologije, zato so bile iz gradiva izločene enobesedne jezikovne prvine s funkcijo psovka, kletvic ipd., npr. *prasec!*, *prmejkokoš!*, čeprav imajo enako pragmatično funkcijo kot večbesedni izrazi tipa *prekleti prasec!*, *pri moji kokoši*.

Iz zbranega gradiva je razvidno, da zgradbo pragmatičnih frazemov povečini sestavljajo domače živali, npr. *ovca, govedo, kokoš, maček, pes, bik, kunec, konj, prašič, raca, osel, koza*, ki tudi sicer najproduktivneje motivirajo slovensko živalsko frazeologijo. Ta poimenovanja za živalske sestavine so pogosto zaznamovana, npr. *mandi* je otroško poimenovanje za kunca in sestavina pragmatičnega frazema *mandi te gleda*, oz. so sestavine zgradbe že leksikalizirane živalske metafore, v katerih so posameznim živalim pripisane (negativne) človeške lastnosti, ki so postale povezovalna pomenska sestavina, kadar se nanašajo na človeka (Vidovič Muha 2013: 162–163), npr. poimenovanji za psa *cucek, mrcina* sta hkrati tudi negativno poimenovanje za pohlevnega, bojzljivega oz. ničvrednega, malovrednega človeka in ta metafora je motivirala nastanek pragmatičnih frazemov *da bi te cucek, mrcina mrcinasta*. Podobno še *kura, kuzla, svinja, putka, kokoška*.⁵

Med pogostejšimi frazeološkimi sestavinami pragmatičnih frazemov so še zveri, npr. *ti beštija nemarna, hijena pokvarjena, tristo kosmatih medvedov, mi o volku, volk iz gozda, o ti zverinica, žuželke*, npr. *biba leze, biba gre, muha podrepna*, ptice, npr. *sraka tatinska, že vrabci čivkajo, glej ga vrabca, opice*, npr. *afna afnasta, majmun jedan, opica zarukana*.

Če primerjamo sestavinsko zgradbo pragmatičnih frazemov z drugimi skupinami frazemov, ugotovimo, da se vse te živali pojavljajo tudi v zgradbi drugih, nepragmatičnih frazemov, kar pomeni, da živalski pragmatični frazemi z vidika sestavinske zgradbe ne predstavljajo neke posebne skupine frazemov. Morda bi bilo treba vprašanje obrniti in raziskati, katerih skupin živali v pragmatičnih frazemih ni in zakaj ne, vendar iskanje odgovora nanj presega v prispevku zastavljene cilje.

3.2 Skladenjska zgradba pragmatičnih frazemov z živalsko sestavino

Pragmatični frazemi so po skladenjski zgradbi, tj. po tem, kako so frazeološke sestavine povezane med seboj, pestra in raznovrstna skupina: v njej so tako besednozvezne kot stavčne strukture, pri čemer je zanje značilno, da se sestavine besednozveznih (prirednih in podrednih) struktur ne pregibajo, pri stavčnih pa je celotna zgradba modifikacijsko skrajno omejena (Jakop 2006: 79–111).

⁵ Iz SSKJ je to razvidno že iz same razporeditve ponazarjalnega gradiva, pri čemer so pragmatični frazemi tega tipa uvrščeni pod tisti osamosvojeni pomen živalskega izraza, ki označuje tovrstno leksikalizirano metaforo.

Oblikoslovno-skladenjsko najvišjo stopnjo omejenosti v strukturi (običajno na eno samo obliko) potrjujejo tudi primeri pragmatičnih frazemov z živalsko sestavino, npr. *tristo kosmatih medvedov, v tem grmu tiči zajec*.

Analizirano gradivo je razkrilo tudi tipičen skladenjski vzorec pragmatičnih frazemov z živalsko jedrno sestavino v samostalniški podredni strukturi. Pridevniški prilastek je zapostavljen na desni, kar je v slovenski skladnji zaznamovana, anomalna struktura, npr. *lepa hiša – opica neumna*. Pridevniška sestavina v taki strukturi je izpeljanka iz jedrne živalske sestavine, npr. *koza kozasta, svinja svinjska*, ali kakovostni lastnostni pridevnik z negativnimi konotativnimi sestavinami, npr. *govedo neotesano, svinja umazana*. Skladijska zgradba tega tipa ima pragmatično funkcijo psovke in predstavlja odprt (frazološki) model za živalske metafore z negativnimi konotativnimi pomenskimi sestavinami, npr. *kokoš neumna, podgana podganska*.

3.3 Skladijska funkcija pragmatičnih frazemov z živalsko sestavino

Definicijska lastnost pragmatičnih frazemov je, da v stavku nimajo funkcije stavčnih členov osebka, povedka, predmeta, povedkovega določila ali prilastka kot stavčnočlenski frazemi, temveč opravljajo podobne skladijske funkcije kot členki in medmeti. Za pragmatične frazeme zato velja, da spadajo v skupino »stavčnih frazemov« oz. »frazemov z vrednostjo povedi« in nastopajo v funkciji stavčnih oz. stavčnočlenskih modifikatorjev (Jakop 2006:114–127). Razliko je nazorno opisala Lj. Kolenič (1999: 381), ko je razpravljala o različnih možnostih vključevanja frazemov v besedilo: »Frazemske sintagme uklapajo se u rečenice kako njihovi sestavni dijelovi, a frazemske se rečenice uklapaju u diskurz.«

Pragmatični frazemi z živalsko sestavino to slovnično posebnost v celoti potrjujejo. Njihova skladijska funkcija je omejena le na stavke in pastavčne oz. stavčne povedi, npr. stavčni modifikator: *Naj me koklja brcne, če ni res,*⁶ *Gledam Google, in glej ga vrabca – danes je 50 let od prve lego kocke, ki se je prikotalila na ta planet;* pastavčna poved: *Grozil je: »Tristo kosmatih medvedov, vama že pokažem!«;* stavčna poved: *Ja, Pahor, potem pa svizec zavije čokolado v folijo. Ne se norca delat iz slovenskega naroda.* Zlasti v govorjenem diskurzu se pragmatični frazemi z živalsko sestavino v funkciji stavčne povedi uporabljajo tudi kot šaljiv zavrnitveni retorični odgovor na vprašanje, npr. *Kaj si rekel? -Mačka spekel., Kaj? -Mačka ima rep nazaj. Če ga ima pa naprej, si ga pa dobro oglej.* Ta tip je smiselno obravnavati v okviru nadstavčnih skladijskih enot.

3.4 Pomenske in funkcijske lastnosti pragmatičnih frazemov z živalsko sestavino

Pomensko so pragmatični frazemi posebna skupina v frazeologiji. Pri njih ne moremo govoriti o denotativnem pomenu. Imajo pragmatični pomen, saj so njihove pra-

⁶ Zanimivo analizo te skupine pragmatičnih frazemov je opravila I. Stramljič Breznik (2007).

gmatične funkcije leksikalizirane (Jakop 2006: 143–151). V leksikologiji je ta tip pomena, poimenovan »sporočanjsko-pragmatični pomen«, značilen za medmete in členke (Vidovič Muha 2013: 97 id.). Pragmatični frazemi so torej leksikalizirana jezikovna sredstva za opravljanje konkretnih govornih dejanj.

Z živalskimi pragmatičnimi frazemi govorec v glavnem opravlja ekspresivna govorna dejanja, v manjši meri pa tudi pozivna in zavezovalna govorna dejanja.⁷ Z ekspresivnimi govornimi dejanji govorec izrazi svoje duševno stanje (čustva) in svoj odnos do naslovnika. Dejanje, ki ga ob tem opravi, je vzklik, kletev, psovanje ipd. Pri pragmatičnih frazemih z živalsko sestavino je izraženo čustvo oz. odnos praviloma negativen, zavrnitven oz. ni pozitiven, zato je raba teh frazemov v glavnem povezana z intimnejšimi, nejavnimi diskurzi. Govorec je ob izrekanju neprijetno razpoložen, vznemirjen in izraža negativna čustva, npr. jezo, gnus, nejevoljo, nezadovoljstvo, grozo, obup, občutek zoprnosti, ogorčenosti, strah, zgražanje, posmeh, prezir ipd., npr. *kura te gleda, tristo mačkov, raca na vodi*.

S pozivnimi govornimi dejanji govorec želi vplivati na naslovnika, da bi ta opravil neko dejanje ali ga od njega odvrnil, npr. *imaš rep?* izraža opozorilo, naj naslovnik zapre vrata, *ti je muca jeziček pojedla?* izraža poziv naslovniku, navadno otroku, naj (spre)govori. Z zavezovalnimi govornimi dejanji pa se govorec zavezuje k nekemu dejanju oz. zagotavlja, da je izrečeno resnično, npr. *naj me koklja brcne, ni pes*, oba s funkcijo podkrepitve govorceve resnicoljubnosti oz. verodostojnosti.

Pomensko-funkcijska analiza je potrdila leksikaliziranost pragmatične funkcije pri vseh pragmatičnih frazemih z živalsko sestavino.

4 Slovarski prikaz pragmatičnih frazemov z živalsko sestavino

Zagovarjamo stališče, da so pragmatični frazemi tako kot druge skupine frazemov ustaljene, reproducirane in leksikalizirane večbesedne jezikovne enote in kot take del slovarja. Res pa je, da zaradi posebnih slovničnih, pomenskih in pragmatičnih lastnosti potrebujejo svojevrstno slovarsko obravnavo, ki upošteva in izkazuje te njihove lastnosti oz. posebnosti. Strnjene prikazujemo v nadaljevanju. Slovnične lastnosti pragmatičnih frazemov se identificirajo z njihovo leksikalizirano pragmatično funkcijo. Vedno nastopajo kot »izreki« oz. po Austinovem razumevanju *performative utterances* (Austin 1962). Posledično se to kaže v njihovih skrajnih morfosintaktičnih omejitvah (variančnost je pri tem seveda izvzeta), ki je druge skupine frazemov ne izkazujejo. Te omejitve pridejo do izraza le v jezikih, ki poznajo sklanjanje in speganje besed, npr. slovenščini. V slovarju oz. slovarski bazi je to lastnost mogoče označiti na dva načina: z besednovrstno opredelitvijo frazema (npr. samostalniški, glagolski ipd. frazem), s čimer se hkrati določi še skladenjska funkcija, ali pa le v prikazu pregibanjskih lastnosti posameznih sestavin (-e -e, --), kot je ponazorjeno v Tabeli 1.

⁷ V prispevku ostajamo v okvirih klasične Searlove tipologije govornih dejanj (Searle 1975), po kateri se na osnovi govorceve sporazumevalne namere razvršča pet osnovnih skupin govornih dejanj: prikazovalna (*assertives*), pozivna (*directives*), zavezovalna (*commissives*), ekspresivna (*expressives*) in izvršilna (*declarations*).

STAVČNOČLENSKI FRAZEM		PRAGMATIČNI FRAZEM	
<i>medvedja usluga</i>		<i>kakšna mačka</i>	
<i>medvedja usluga</i> sam. f.	<i>medvedja usluga</i> -e -e	<i>kakšna mačka</i> medm.	<i>kakšna mačka</i> --
<i>poslati koga po ptičje mleko</i>		<i>glej ga vrabca</i>	
<i>poslati koga po ptičje mleko</i> glag. f.	<i>poslati koga po ptičje mleko</i> pošljem koga ~	<i>glej ga vrabca</i> člen./ medm.	<i>glej ga vrabca</i> --
<i>rdeč kot kuhan rak</i>		<i>naj me koklja brčne</i>	
<i>rdeč kot kuhan rak</i> prid. f.	<i>rdeč kot kuhan rak</i> rdeča rdeče ~	<i>naj me koklja brčne</i> člen.	<i>naj me koklja brčne</i> --

Tabela 1: Shematični prikaz slovničnih lastnosti frazemov v slovarju

Kot je znano, imajo stavčnočlenski frazemi svoj nefrazeološki leksemski pomenski ustreznik v okviru iste besedne vrste, npr. *režati se kot pečen maček* 'zelo, pretirano se režati', medtem ko je pomen stavčnih frazemov mogoče prikazati le v obliki stavčne razlage, v katero so pri pragmatičnih frazemih nujno zajete relevantne pragmatične kategorije, ki opredelijo leksikalizirano pragmatično funkcijo, npr. razmerje med govorcem in naslovnikom, odziv govorca na zunajjezikovno stvarnost ipd. Govorimo o pragmatičnopomenskem opisu slovarskih enot, npr. *kakšna mačka* 'vzklik, s katerim govorec, navadno moški, izrazi navdušenje nad žensko', *glej ga vrabca* 'vzklik, s katerim govorec izrazi začudenje, presenečenje nad čim', *naj me koklja brčne* 'izraz, s katerim govorec podkrepi veljavnost, resničnost izrečenega'.

5 Zaključek

Z analizo smo ugotovili, da je frazeme z živalsko sestavino motivirala poimenovalna potreba po psovkah, kletvicah in čustvenih vzklikih, njihov nastanek pa je spodbudila že prej leksikalizirana živalska metafora. Ti frazemi okrepijo funkcijo istovrstnih enobesednih leksikalnih enot. Njihova konotacija je praviloma negativna. Zdi se, da je to ena od opaznejših razlik med živalskimi pragmatičnimi frazemi in preostalo frazeologijo in paremiologijo z živalsko sestavino, kjer živalska sestavina v zgradbi ne pogojuje negativne konotacije frazema ali pregovora, npr. kura: *hoditi s kurami spat, tudi slepa kura zrno najde*, krava: *biti molzna krava, ponoči je vsaka krava črna, krava pri gobcu molze*, prašič: *ričet je boljši, če je prašič vanj stopil*.

Skozi analizo živalske sestavine v frazeološki zgradbi so se pragmatični frazemi le še utrdili kot svojevrstna skupina v frazeologiji, ki zaradi svoje specifične potrebuje temeljito obravnavo na teoretično-raziskovalni, predvsem pa na leksikografski ravni.

LITERATURA

- Austin, John Langshaw. 1962. *How to do Things with Words: The William James Lectures Delivered at Harvard University in 1955*. Urmson, James Opie; Sbisà, Marina (red.). Oxford: Clarendon Press.
- Burger, Harald. 1998. *Phraseologie: Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*. Berlin: Erich Schmidt.
- Jakop, Nataša. 2006. *Pragmatična frazeologija*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Kolenić, Ljiljana. 1999. Kako prepoznati frazem. V: *Teorija i mogućnosti primjene pragmalingvistike*. Badurina, Lada; Ivanetić, Nada; Pritchard, Boris; Stolac, Dijana (red.). Zagreb – Rijeka: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku. 377–381.
- Pintarić, Neda. 2002. *Pragmeme u komunikaciji*. Zagreb: Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
- Searle, John. 1975. A Taxonomy of Illocutionary Acts. V: *Language, Mind, and Knowledge*. Günderson, Keith (red.). Minneapolis: University of Minnesota Press. 344–369.
- Stramljič Breznik, Irena. 2007. Pragmatični frazemi s strukturo naj (se) mi ..., če in pod nobenim pogojem v slovenščini. V: *Slavenska frazeologija i pragmatika*. Fink Arsovski, Željka; Hrnjak, Anita (red.). Zagreb: Knjigra. 198–202.
- Vidovič Muha, Ada. 2013. *Slovensko leksikalno pomenoslovje*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

SLOVARJI

- Slovar slovenskega knjižnega jezika: elektronska izdaja na plošči CD-rom*. 2000. Ljubljana: DZS, ZRC SAZU in Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša. [SSKJ]
- Snoj, Marko. 1997. *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Založba Mladinska knjiga.

SPLETNI VIRI

- Gigafida*: Korpus slovenskega jezika. <http://www.gigafida.net>
- Korpus Nova beseda*. http://bos.zrc-sazu.si/s_beseda3.html
- Razvezani jezik: prosti slovar žive slovenščine*. <http://www.razvezanijezik.org/>

ZUSSAMMENFASUNG

TIERE IN PRAGMATISCHEN PHRASEMEN: AM BEISPIEL DER SLOWENISCHEN SPRACHE

Wegen ihrer spezifischen grammatischen und semantischen Eigenschaften stellen die pragmatischen Phraseme eine besondere Gruppe in der Phraseologie dar. Wie für alle anderen Phrasemtypen ist auch für die pragmatischen Phraseme die polylexikale feste Struktur typisch, wobei sie von den morphosyntaktischen Einschränkungen und der pragmatischen Bedeutung typisiert werden. Im Beitrag stellen wir das Vorhandensein von Tieren in den slowenischen pragmatischen Phraseme fest. Die Analyse des Untersuchungsmaterials erfolgt auf der strukturellen, syntaktischen und semantischen Ebene. Die Sprache der Gegenwart wird auf die aktuellen und realisierten konnotativen bzw. expressiven Werte von pragmatischen Phraseme mit tierischen Komponenten hin überprüft und bewertet. Im Weiteren wird ein Vorschlag zur lexikographischen Erstellung dieser Gruppe von Phrasemen herausgearbeitet.

Schlüsselwörter: *pragmatische Phraseme, Tierkomponente, slowenische Sprache, Konnotation, Lexikographie*

ZRINKA JELASKA
FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU
ZAGREB, HRVATSKA
zjelaska@ffzg.hr
<https://doi.org/10.17234/9789531755139.12>

ANIMALISTIČKI FRAZEMI BIBLIJSKOGA PODRIJETLA U HRVATSKOME I DRUGIM SLAVENSKIM JEZICIMA

U radu se raspravlja o frazemima koji uključuju zoonime nastale pod utjecajem Biblije, odnosno proistekle iz biblijskoga pogleda na svijet u hrvatskome i drugim slavenskim jezicima. Budući da su biblijski tekstovi bitan dio slavenske kulture više od tisuću godina, razumljivo je da su i oni bili izvor za nastanak animalističkih frazema. No uzore nije lako utvrditi jer su zajedničko slavensko podrijetlo i kulturna sličnost mogli uzrokovati sličan odnos prema zoonimima u frazemima slavenskih naroda i prije pokrštavanja i biblijskoga utjecaja, a i poslije. S druge strane, osebujnosti pojedinoga jezika uslijed različita jezična i kulturna razvoja, posebno različitih prijevoda, mogle su uzrokovati da se jednako značenje u frazemima iskazuje različitim zoonimima koji jesu ili su bili biblijski. Stoga se u radu žele pokazati i načela po kojima se može odabrati i svrstati sama animalistička frazemska građa kao biblijska.

Ključne riječi: *zoonimi, animalistički frazemi, Biblija, slavenski jezici, hrvatski jezik*

1. Uvod

Životinje u svakomu jeziku imaju imena koja im je nadjenuo čovjek. One su važan dio svijeta s kojim se čovjek uspoređuje pa se „uloga i važnost životinja u ljudskom svijetu uvelike zrcali u dijelu frazeologije koja se naziva zoonimskom“ (Vidović Bolt 2007: 403). U Bibliji su spomenute životinje iz različitih dijelova Bliskoga istoka. Njihova zastupljenost i čestota odraz su pojavnosti i važnosti pojedinih životinja u različitim biblijskim razdobljima (v. npr. Brnčić 2007), pa se primjerice lav, koza i ovca znatno češće spominju od psa koji je u slavenskim jezicima i kulturama jedna od najvažnijih životinja.

Kako je Biblija dugo nastajala, životinjski se okoliš i mijenjao pa danas u bliskoistočnim zemljama koje su kolijevka Biblije nema svih ondašnjih životinja (npr. lava), neke su vrlo rijetke (npr. jelen) ili (gotovo) izumrle (npr. pustinska dugoroga antilopa), druge su se promijenile ili su zamijenjene srodnim vrstama (npr. noj), treće su se pojavile (npr. neki znanstvenici tvrde da su deve na jugoistočnom području udomaćene tek u zadnjoj trećini 10 st. prije Krista, v. Sapir-Hen i Ben-Yosef 2013). Za neke se životinje ne zna točna vrsta (primjerice ne zna se odnose li se dvije riječi koje označavaju divljega magarca kakav danas postoji u afričkim pustinjama i srednjoj Aziji: *péré* i *arôdh* na dvije vrste istoga roda ili jednu te istu životinju na hebrejskome i aramejskome). Za neke se životinje točno i ne zna koje su bile, primjerice u Pnz

14,5 kao posljednja je čista životinja na latinskome *camelopardalin* (Septuaginta) ili *camelopardulum* (Vulgata) – što Kašić u svojem hrvatskomu prijevodu 1625. donosi kao *kamiljopardel*. Ta se životinja negdje prevodi kao deva, a negdje kao žirafa (Smellie 1781) jer da je to složenica od riječi za devu (zbog dugoga vrata) i leoparda (zbog pjega) ili devu s pjegama, dok primjerice Crvenika (2013: 99) smatra da bi te latinske izraze trebalo tumačiti razdvojeno kao deva (*camelun*) i leopardova ženka (*pardalis*).

Životinje se u Bibliji često rabe i za pouke, usporedbe, prispodobe, simbole, primjerice u Zagrebačkoj Bibliji (Kaštelan i Duda 1968): „*Ne budite kao konj ili mazga bez razuma: divljinu im krotiš vođicama i uzdom, inače im se ne primiči!*“ (Ps 32,9). Dvije čak razgovaraju s ljudima, zmija u Knjizi postanka (Post 1,3) i Bileamova magarica (Br 22,28–30). Riječi kojima se označavaju životinje u Bibliji ima više od 120 (CE), među kojima se nalazi manji broj vrsta. Naime, zoonimi koji se pojavljuju u Bibliji na različitim su značenjskim razinama, od carstva (*životinja*) do roda (*gazela*), vrste (*golub* i *grlica*, *jastreb* i *kobac*), čak i podvrste. Međutim, najveći broj zoonima u hebrejskome označava rod, a ne određenu vrstu, katkad je zoonim dvoznačan pa označava i rod i vrstu, i to prototipni član, a katkad je i višeznačan jer može označavati i podvrstu. U Staromu zavjetu zoonima je više nego u Novomu, odnos je otprilike 3 prema 1. Kako je Biblija prijevodno djelo, ni biblijski prijevodi na različitim jezicima, ali ni različiti prijevodi na jednom jeziku nemaju jednak broj životinja pa nije jednostavno dati točan broj zoonima u Bibliji. U engleskim prijevodima ima oko 140 zoonima (138 životinja i povezanih naziva u WE), a u hrvatskim oko 160, prema Fuček (2005) koji je izdvojio 162 zoonima na temelju Velike biblijske konkordancije (Vojnović 1991)¹.

1.1. Prijevodne razlike

Razni prijevodi, počevši od grčkih i latinskih, a tako i hrvatskih, različito se odnose prema zoonimima u Bibliji. Katkada više različitih životinja svode na jedan zoonim; jednu vrstu ili podvrstu zamjenjuju drugom; isti zoonim prevode kao različite životinje ili čak više različitih životinja. Tako prethodni stih (Ps 32,9) u prijevodu adventističke Biblije (N.N. 2006) umjesto *mazge* (križanca magarice i konja) ima *mulu* (križanca kobile i magarca) i glasi: „*Ne budite kao konj ili mula bez razuma, kojima silinu treba obuzdavati uzdom ili povocem prije nego ti se primaknu!*“. Zajednički njemački prijevod ima lavicu (Job 38,32) na mjestu gdje hrvatski ima

¹ Crvenka 2013. u svojoj knjizi posebno izdvaja 70 zoonima, uglavnom rodova. U popisu imena životinja na kraju knjige u kojemu uključuje sve spomenute rodove, ali i vrste poput *goluba dupljaša*, *goluba grivnjaša*, *Gazelle dorcas* i *Gazelle gazell* kako bi današnjemu čitatelju približio biblijske životinje i usporedio ih s današnjim vrstama poput *Gazelle arabicae*, navodi 179 latinskih, 156 hrvatskih, 115 hebrejskih, 42 grčka i 1 aramejsko ime.

medvjeda² (npr. Šarić 1942). Umjesto spomenutoga Kašićeva kamiljopardela, ili engleskoga *camelopardalus* (Douay-Rheims Bible) u hrvatskim prijevodima (Pnz 14,5) stoji divokoza (Crvenika 2013: 21 navodi da mnogi misle kako je to kozorog, a ne divokoza); u mnogim engleskim prijevodima: *chamois*, ali i *mountain sheep*, *mountain goat*, *wild sheep*; u njemačkome je *Elen* (Luthеров prijevod) kao neodređeni preživač, u drugim njemačkim prijevodima *Demer*, ali i dvije životinje *Bergziege* i *Wildschaf* (Textbibel 1899). Katkada jedan prijevod za istu životinju donosi sinonime, poput *čagalj* u Jer 14,6 i *šakal* u Tuž 4,3 (npr. Kaštelan i Duda 1968).

Razlike često proizlaze iz odabira srodne ili po nečemu slične životinje poznate prijamnoj kulturi umjesto navođenja životinje poznate biblijskoj kulturi. Zoonimi su se prevodili i mijenjali u skladu s jezikom i kulturom koja ih je primala (v. npr. Zaradija Kiš 2007). U pojedinomu se jeziku sinonimi i riječi koje se odnose na iste životinje pojavljuju i dijakronijski i sinkronijski. Tako se u različitim hrvatskim prijevodima Izaije (11,6) u kojemu se mir među ljudima u budućnosti opisuje zajedništvom lovaca i mladih domaćih životinja na istomu mjestu nalaze *ris* i *leopard*: u nekim biblijskim prijevodima *ris* leži s *kozličem* (Škarić 1860, Kaštelan i Duda 1991) ili *jaretom* (Šarić 1942, 2006), u drugima umjesto risa *leopard* leži uz *kozlića* (Vrtarić 2012), odnosno *kozle* (Šredl 2012), ili *jare* (Djaković 2000). Pri tomu se ne zna je li ris rod ili vrsta.

Risovi su rod (*Lynx*) iz porodice mačaka (*Felidae*), treća po veličini europska zvijer nakon smeđega medvjeda i sivoga vuka. Za razliku od njega, afroazijski leopard (*Panthera pardus*), član roda pantera (*Panthera*), pripada zajedno s lavom, tigrom i jaguarom potporodici velikih mačaka (*Pantherinae*) koje, kao i ris, također pripadaju porodici mačaka (*Felidae*). Leoparda se u Bibliji smatra strašnim nasilnikom koji urla (Job 4,10), pojmom okrutnosti i velike nenadane opasnosti zbog načina kako naglo zaskoči žrtvu (Hab 1,8) i vreba na putu (npr. Hoš 13,7), uz gradove (Jer 5,6) čekajući da rastrga čovjeka koji iziđe. Slavenima je od grabežljivih mačkolikih životinja bio poznat samo obični ili euroazijski ris (*Lynx lynx*), najveća vrsta iz porodica mačaka na europskome tlu.

Osim sinonima različite biblijske zoonime može uzrokovati nadređenica u jednomu, a podređenica u drugomu tekstu. Tako se u proroka Izaije (11,6) prema Franjevačkoj (Raspudić 2010) i Zagrebačkoj Bibliji (Kaštelan i Duda 1968) dijete igra nad rupom *guje*, prema Šarićevu prijevodu (2006) *zmije*, prema adventističkoj (N.N. 2006) i Varaždinskoj Bibliji (2012) iznad rupe *kobre*, prema Djakoviću (2000) *zmije otrovnice*, a prema Šariću (1942) *zmije baziliske*.

² Mnogi engleski prijevodi na tim mjestima stavljaju razna imena zvijezda: *The Bear*, *Arcturus*, *Ursa Major*, ili pak *evening star*), a i u nekim hrvatskim prijevodima stoji veliko slovo: *Medvjed* (npr. Jeruzalemska Biblija).

Biblijski su tekstovi bitan dio slavenske kulture više od tisuću godina i utjecali su na jezike svojih vjernika, posebno preko staroslavenskoga. Stoga je očekivano da će među slavenskim jezicima postojati sličnosti u frazemima koji uključuju zoonime zato što su biblizmi – biblijske riječi ili izrazi. Posebno se to u kršćanstvu, svojstvenomu slavenskim narodima, odnosi na novozavjetne tekstove, a najviše na evanđelja jer su oni prilično kratki tekstovi čiji se dijelovi čitaju na svakoj misi pa su ih vjernici redovito slušali. Tako su i životinje spomenute u evanđeljima bile znatno češći jezični unos od drugih biblijskih životinja.

U ovom se radu raspravlja o animalističkim, odnosno frazemima sa zoonimskom sastavnicom biblijskoga podrijetla te načelima njihova odabira. Glavna mu je svrha s jedne strane pokazati da su neki animalistički frazemi u hrvatskome, a onda i u nekim drugim slavenskim jezicima, biblijskoga podrijetla, a s druge strane izdvojiti pokazatelje po kojima se to može zaključiti.

1.2. Građa

Građa za ovaj rad odabrana je iz *Hrvatsko-slavenskoga rječnika poredbenih frazema* (Fink Arsovski et al. 2006). U njoj su zastupljeni frazemi iz devet jezika, četiri južnoslavenska: hrvatski, slovenski, makedonski, bugarski, tri zapadnoslavenska: slovački, češki, poljski i dva istočnoslavenska: ukrajinski, ruski. Natuknice su hrvatske, posebno izdvojene, objašnjene i oprimjerene, a potom su dani istovrijedni frazemi u preostalih osam slavenskih jezika, katkada s inačicama. Frazemi nisu uvijek doslovan prijevod, ni po broju riječi, ni po gramatičkomu obliku, ni po odabranoj riječi. No kako se ovaj rad bavi samo životinjama, razlike poput različitih glagola ili pridjeva vidljive npr. u (1), koji znači ‘naporno i mnogo raditi, obavljati teške fizičke poslove’ ili (2), koji znači ‘jako glup’, nisu raščlanjivane, samo je bio bitan odabir životinje.

Životinje će se u ovom radu navoditi u hrvatskomu prijevodu (katkad će se navesti zoonimi koji se odnose na različitu životinju u drugim jezicima), ali će se u primjerima iz Rječnika koji su izdvojeni kao u (1) navoditi izvorno (s time da je ćirilica ovdje transkribirana na latinicu).

(1)	<i>Jezik</i>	<i>Frazem</i>	<i>Životinja na hrvatskome</i>
	hrvatski	<i>raditi kao konj</i>	(konj)
	slovenski	<i>delati (garati) kot konj</i>	(konj)
	makedonski	<i>raboti kako konj</i>	(konj)
	bugarski	<i>rabotja (op'vam) kato kon</i>	(konj)
	češki	<i>dělat (dřit) jako kuň (soumar)</i>	(konj, magarac)
	slovački	<i>robot' (driet') ako kon</i>	(konj)
	poljski	<i>pracować jak koń</i>	(konj)

ukrajinski	<i>pracjovati (robiti, tjaiti) jak kin' (konjaka)</i>	(konj)
ruski	<i>rabotat kak lošad'</i>	(konj)

Od ukupno 236 frazema Rječnika, dvije trećine ima zoonimsku sastavnicu (153–155). Među navedenim animalističkim frazemima odabrani su oni s imenima životinja koje se pojavljuju u Bibliji, i to prema hrvatskoj strani. Naime, u Rječniku različiti prijevodi na isti jezik nemaju uvijek istu životinju u istomu biblijskomu retku, nego neku drugu ili drugu vrstu, kao što se vidi u (2). Različit zoonim u dvama slavenskim jezicima ne znači nužno da u oba ne može biti biblizam. Ako takvi frazemi jesu biblizmi, uzrok navođenja različitih životinja može biti i drugačiji biblijski prijevod. Pri tomu treba znati da isti zoonimi u današnjemu prijevodu ne znače da su i u doba kada su frazemi nastajali prijevodi bili isti.

(2)	hrvatski	<i>glup kao konj</i>	(konj)
	slovenski	<i>zabit kot vol</i>	(vol)
	makedonski	<i>glup kako konj</i>	(konj)
	bugarski	<i>t'p kato vol</i>	(vol)
	češki	<i>hloupy jako osel</i>	(magarac)
	slovački	<i>hlupy (sprosty) ako baran (osol, somar)</i>	(ovan, magarac)
	poljski	<i>glupi jak osioł</i>	(magarac)
	ukrajinski	<i>durnii jak baran (turec'kij kin', popova kobila, ocel)</i>	(ovan, konj, kobila, magarac)
	ruski	<i>glup'ij kako ocël (siv'ij merin)</i>	(magarac, konj)

Kada se u nastavku teksta bude govorilo da devet ili sedam slavenskih jezika ima neki frazem, primjerice trodijelne poredbene strukture poput: *x kao y*, gdje je *y* životinja, mislit će se na jezike predstavljene u rječniku i frazeme koji se u njima nalaze. Jasno da svaki jezik nema isti frazem, nego jednak frazem koji se sastoji od zoonimskih istovrijednica, dakle riječi koje na svakomu od slavenskih jezika odgovaraju hrvatskima.

1.2.1. Opseg

Jedan je od problema pronalaženja animalističkih frazema biblijskoga podrijetla kako svrstati i ograničiti biblijske animalističke riječi, a time i frazeme kada se kreće od načela životinja. Treba li u životinje uvrstiti i mitska bića, dakle neživa bića? Bi li trebalo uključiti i ime carstva kao što je životinja (*Animalia*), koljena, rod poput: *govedo (Bos)*, porodice poput *mačke* zajedno s podređenicama, rodod poput *pantere* i vrstama poput *lava*? Ako se uključe i mitske životinje, kategorija ima nejasnije granice nego što bi ih imala da su samo životinje kao stvarna bića uključena. Ako ih se pak isključi, možda se pogriješilo i time isključilo nekoliko pravih životinja – tako *basilisk* (grč. βασιλίσκος *basiliskos*, 'mali kralj'), koju je

Šarić preveo kao zmija baziliska, može označavati legendarnoga gmizavca koji ubija jednim pogledom ili pak stvarnu azijsku zmiju *kobru* (kraljevska kobra ima na glavi lik sličan kruni). Isto tako *zvijer* može označavati red (*Carnivora*) unutar razreda sisavaca (*Mammalia*), nazivan još *grabežljivcima* ili *mesožderima* (iako su većinom svežderi), no očito nije životinja kada se pojavljuje u prenesenom značenju i piše *Zvijer*.

1.2.2. Leksičko ili značenjsko načelo odabira

Nije jednostavno utvrditi točan broj životinja ni u Bibliji ni u Rječniku i zato što se njima može pristupiti sa stajališta leksema ili izvanjezične stvarnosti. U prvomu se pristupu posebnim animalističkim leksemima smatraju sinonimi poput *pijetao* i *kokot* (u tomu slučaju u Rječniku nema frazema sa sastavnicom koja označava tu mušku pernatu životinju), *kokoš* i *kvočka*, *lisca* i *lija*, *pas* i *pašče*; inačice poput *tele* i *telac*; jednina i zbirna imenica poput *tele* i *telad*, *pašče* i *paščad*; odraslo i mlado ili malo poput *ptica* i *ptičica*; nadređenica i podređenica poput *riba* i *štuka*, *stoka* i *vol*, spolno određeno i spolno neodređeno mladunče poput *magarica* i *magare*; generički rod, odnosno nadređenica i spolno određena podređenica *magarac* i *magarica*; koji isto tako mogu označavati spolno različite životinje, dakle biti muška i ženska supodređenica. I *magarad* i *magare* u tome su smislu višeznačni: mogu biti muška i spolno neodređena životinja ili odrasla i mlada životinja neodređena spola, mogu imati i različito afektivno značenje.

Drugim bi se pristupom sinonimni frazemi sa sinonimnim zoonimima pripisali jednoj životinji, npr. *bijesan (ljut) kao zmija* i *bijesan (ljut) kao guja*, što znači ‘jako ljut’ (*o osobi*). Kako su neke od prijevodnih riječi svojstvo jezika na koji se prevodi jer „u strogo jezičnom pogledu, hebrejski biblijski leksik u bestijariju ne poznaje deminutive, ni disfemizme“ (Berković 2012: 219), to znači da bi *ptica* i *ptičica* bili jedna životinja (tako i *vták* i *vtáček* u slovačkomu). Pristup u kojemu se polazi od izvanjezične stvarnosti, tj. životinje, podupire donekle i način kako je Rječnik napravljen jer se u njemu različite hrvatske natuknice katkada navode s istim slavenskim frazemom u drugomu slavenskomu jeziku. Primjerice, tri hrvatske frazemske natuknice koje sve znače ‘živjeti skladno i u ljubavi’: *živjeti kao dva goluba*, *živjeti kao golub* i *golubica*, *živjeti kao golubovi* istovrijedni su jednomu frazemu u slovenskomu: *živeti kot dva golobčka*, u češkomu *žit jako dva holoubci* i u makedonskomu *živeat kako gulapčinja*. Tako se i za dva hrvatska frazema koji znače ‘vrlo malo jesti’: *jesti kao ptica* i *jesti kao ptičica* nudi isti slovački: *jest’ ako vtáček* ili poljski: *jeść jako ptaszek* (isti je frazem i u bugarskome, ukrajinskome i ruskome), dok se za *<slobodan> kao ptica* *<na grani>* i *<slobodan> kao ptičica* koji znače ‘potpuno slobodan, nezavisan’ nudi isti slovački frazem bez deminutiva: *slobodný (vol’ný) ako vták*. To znači da bi dvije ili više hrvatskih frazemskih natuknica bile tek inačni frazemi nekomu drugomu slavenskomu jeziku kojemu je istovrijednica samo jedan frazem da je glavna natuknica određivana prema

njemu, a ne hrvatskomu (pojavljivali bi se jedan uz drugoga, a ne kao dvije ili više natuknica).

Dakle, ako se pristupa strogo leksički, onda su i *janje* i *ovčica* dvije različite životinje, a tako i *jarčić* i *kozlič*, *krmača*, *svinja*, *prasac* i *prase*. To znači da će u prvomu pristupu broj animalističkih frazema biti veći nego u drugomu jer će se sa stajališta zoonima posebno brojati frazemi koji su frazemski sinonimi, kao frazemi u (3) koji znače ‘jako, vrlo tvrdoglav’ ili frazemi u (4) koji znače ‘gledati zapanjeno’ ili ‘gledati začuđeno, tupo, bez razumijevanja’.

(3) *tvrdoglav kao magarac*
tvrdoglav kao magare

(4) *buljiti kao telac*
buljiti kao tele u šarena vrata

Na početku su izdvojene riječi kojima se označavaju životinje u Bibliji, a sastavnice su frazema u Rječniku (Fink Arsovski et al. 2006). Među njima su frazemi sa sastavnicama koje označavaju obične hrvatske domaće životinje: goveda (*bik*, *vol*, *krava*, *kravica*, *tele*), koze (*jarac*, *koza*, *jare*, *kozlič*), ovce (*ovca*, *ovčica*, *janje*), svinje (*svinja*, *prasac*, *prase*), koji su česti u hrvatskoj frazeologiji (v. npr. Vidović Bolt 2007). Životinje koje jesu u rječniku navedene su u (5) uz podatak o broju frazema. Prema prvomu pristupu ima ih 60, a prema drugomu pristupu koji isključuje sinonime (označeni su kurzivom) 47.

(5)		
<i>Broj frazema</i>	<i>Broj zoonima</i>	<i>Riječi</i>
16 frazema:	1	pas
8 frazema:	0/1	<i>pseto</i> (u Bibliji <i>psić</i>)
6 frazema	1	svinja
5 frazema	1	riba
4 frazema:	4	bik, golub, muha, vol
3 frazema:	6/7	deva, lav, miš, mrav, zmija, mačka, <i>prasac</i>
2 frazema:	19/23	crv, guja, janje, konj, krava, krtica, lavica, magarac, magare, ovca, <i>pašče</i> (u Bibliji <i>paščad</i>), pčela, <i>pile</i> (u Bibliji <i>pilići</i>), <i>prase</i> , ptica, <i>ptičica</i> , puž, slon, srna, stoka, tele, tetrijeb, zvijer
1 frazem:	15/22	čavka, čuk, gavran, gušter, hijena, jarac, <i>krmača</i> , kokoš, kvočka, lisica, <i>lija</i> , <i>mačak</i> , medvjed, <i>pčelica</i> (u Bibliji <i>pčela</i>), <i>kokot</i> (u Bibliji <i>pijetao</i>), ris, <i>sivonja</i> , telac, telad, vrabac, vuk, životinja

Kako u hrvatskoj Bibliji ima stopedesetak zoonima, to znači da ih Rječnik obuhvaća nešto manje od trećine, odnosno da stotinjak biblijskih zoonima nema u rječniku (npr. *antilope, čaplje, galeba, orla*). S druge strane, u Rječniku se kao sastavnice frazema nalazi i 27 zoonima kojih nema u Bibliji, navedeni su u (6) uz broj različitih frazema ako ih je više od jednoga.

- (6) bakalar, buba, *bubica* 2, čigra 2, glista, guska, hrčak, jegulja, komarac, kornjača, krpelj 2, kunić, papiga, pudlica, puh 2, puran, rak 2, sardina, slavuj, smuk 3, som, stjenica, svraka, trut, tvor, nuš, zec 6

Izdvojiti biblijske od ostalih animalističkih frazema nije jednostavno jer ne postoje čvrsti dokazi pa preostaje samo analiza frazemskoga značenja i izraza. Nekoliko je načelnih problema. Glavni je činjenica da sama međujezična sličnost frazema čija su sastavnica životinje koje se pojavljuju u Bibliji, odnosno biblijskim prijevodima na slavenske jezike, nije sama po sebi dokaz da je to biblizam. Naime, s jedne su strane zajedničko podrijetlo i kulturna sličnost među Slavenima mogli uzrokovati sličnost u zoonimskim frazemima i prije pokrštanja i biblijskoga utjecaja, odnosno neovisno o njemu. S druge su strane osebnosti pojedinoga jezika uslijed različita jezična i kulturna razvoja mogle uzrokovati različit odnos prema zoonimima u frazemima koji su svojedobno nastali pod biblijskim utjecajem pa se može dogoditi da tek nekoliko ili čak samo jedan jezik ima biblijski zoonimski frazem, dok drugi (više) nemaju.

2. Pokazatelji biblijskoga podrijetla

U Bibliji su životinje živa bića koja žive u skladu s čovjekom, podređena su mu ili su mu prijatna. S čovjekom su povezana u rasponu od hrane do kulta životinje (kao zlatno tele). Prema nastanku su podijeljene na četiri skupine temeljem kretanja: hodanje, letenje, plivanje, puzanje. Uporabno su podijeljene na lovce i lovine, tegleće životinje i domaće životinje.

2.1. Sadržajni pokazatelji

Da bi se frazem sa životinjom spomenutom u Bibliji mogao smatrati biblizmom, potrebno je da odgovara biblijskim porukama, a nužno da sadržajno odgovara biblijskomu ljudskom iskustvu, tj. iskustvu biblijske kulture koje se prenosilo u druge jezike i narode, a koje su primatelji biblijskih tekstova mogli razumjeti i prihvatiti.

Biblijska izvorna kultura – Najvažnije su obiteljske, odnosno domaće životinje u kulturi gdje je nastajala Biblija bile koze i ovce (i najsiromašniji su imali bar jednu kozu, a pokušavali su kupiti dva janjeta za Pashu); magarac je bio glavni prenositelj tereta, a bogatiji ratari imali su volove za obrađivanje zemlje i deve za putovanja (EB 2000: 182). Rijetki su imali psa jer su ih smatrali strvinarima. No značenje zoonima u mnogim dijelovima Biblije nije realistično, nego (i) preneseno, što je posebno vidljivo

u simbolici (npr. janje i lav u mesijanskoj i otkupiteljskoj simbolici) i u životinjama u apokaliptičnoj biblijskoj literaturi (Berković 2012).

Biblijska opća kultura – Životinje su sveopća pojava važna čovjeku u svim dijelovima svijeta, što znači da su neki odnosi prema životinjama biološki univerzalni i u skladu s čovjekovim poimanjem živih bića. Stoga biblijska značenja ne proizlaze samo iz onoga što je u Bibliji povezano s kulturom u kojoj je nastala, nego i s ljudskom kulturom općenito.

Biblijska vlastita kultura – Ne žive sve životinje svugdje, niti isti rod ima svugdje iste vrste jer se životinje prilagođavaju podneblju gdje žive. Kao i svakoj umjetnosti, Bibliji kao književnoj umjetnosti bitan je dio primanje, u kojemu oni što slušaju ili čitaju biblijske tekstove riječi razumiju prema svojem, a ne prema židovskom ili istočnjačkomu iskustvu. Kako se Biblija s kršćanstvom proširila diljem svijeta, doživljaj životinja kod slušatelja različitih jezika i kultura nije (posve) jednak. To uostalom odražavaju svi prevoditelji kada prevode usmjereno čitatelju – to su činili i spomenuti hrvatski prevoditelji koji su umjesto leoparda stavljali risa. Kao primjer sadržajnoga načela u određivanju biblijskoga podrijetla pojedinih frazema navest će se oni sa zoonimima *lisica*, *konj* i *pas*.

Lisica je u Bibliji pojam lukavosti, svoj cilj želi postići škodeći drugomu. Sam je Isus u Novomu zavjetu (Lk 13,32) Heroda koji ga je želio ubiti usporedio s lisicom: „*Idite i kažite toj lisici...*“. Lisice se smatra pojmom lukavosti u svih devet jezika, svi navode *lukav kao lisica* sa značenjem ‘vrlo lukav’. Lukavost je u navedenom hrvatskomu frazemu blago negativna. To znači da se taj frazem može smatrati biblizmom.

Konj je u Bibliji i tegleća i ratna životinja. Značio je moć jer su ga samo bogataši posjedovali (Biblijska enciklopedija). Frazemi navedeni u (1) vjerojatno su biblijskoga podrijetla, frazemi u (2) nisu jer se konj u Bibliji ne povezuje s glupošću.

Pas u Bibliji nije čovjekov pratitelj i prijatelj s afektivnim značenjem kao u slavenskim kulturama. On je koristan kada brani stoku i bori se protiv divljih životinja, no inače, posebno kada u čoporu luta mjestima, može čovjeku biti i opasan, dakle odbojan. Gotovo se uvijek u Bibliji (a spomenut je više od 40 puta) pas spominje kao pogrđan pojam, gotovo s gađenjem, kao netko tko je bezvrijedan, vrijedan prezira, kao netko tko je neumjeren, požudan, divlji, nasilan, općenito nečist, gadljiv. Da je pas bio pogrđan naziv, pokazuje izraz *pasji novac* (Izl, Pnz); pojava da psi proždiru ljude, pa su tako proždrijeli Izabelu (2 Kr); podatci da su psi lizali Nabotovu krv, Lazarove čireve (Lk 16); primjer kada je Jonatanov sin Meribal rekao Davidu pogrđujući sebe: „*Zašto iskazuješ milost mrtvome psu kao što sam ja?*“ (2 Sam 9,8). Čak je i hrvatski deminutiv *psić*, iako se pokazuje da je pas uz čovjeka, jasno istaknut kao manje vrijedno živo biće – u razgovoru Isusa i majke opsjednute kćeri Isus govori kako ne

priliči uzeti kruh djeci i baciti ga psićima, a ona mu odgovara: „*Da, Gospodine! Ali psići jedu od mrvica što padaju sa stola njihovih gospodara!*“.

U Rječniku je pas zoonim s najviše različitih frazema, a te frazeme dijele mnogi slavenski jezici. Svih devet ima *vjeran kao pas* ili *pseto, umoran, ljut, gladan*, koji znače ‘jako vjeran’, ‘jako umoran’, ‘jako ljut’, ‘jako gladan’. Imaju i frazeme *istući (pretući)* koga *kao psa* koji znači ‘žestoko, jako koga pretući’; *ubiti kao psa* koga koji znači ‘bezobzirno, bez okolišanja ubiti koga’; *umrijeti kao pas (pseto)* <uz tarabu> koji znači ‘umrijeti u bijedi i sam (zaboravljen)’; *slagati se kao pas i mačka* koji znači ‘nikako se ne slagati, biti u lošim odnosima, stalno se svađati’.

Nešto manje jezika dijeli ostale frazeme (osam ima istovrijednicu hrvatskomu frazemu *kao pas na lancu* koji znači ‘bez slobode’ te *mršav kao pas* koji znači ‘jako mršav’; sedam jezika ima *naraditi se (namučiti se) kao pas* koji znači ‘jako se naraditi, biti izmučen (umoran) nakon duga i naporna posla’; *lagati kao pas* i *lagati kao pseto* koji znače ‘često i bezobrazno lagati’. Međutim, zbog sadržaja bi se moglo smatrati da se biblijski utjecaj pronalazi tek u frazemima *gladan kao pas* koji znači ‘jako gladan’ (Iz 56,11 psi su to proždrljivi, nezasitni, psima se bacaju životinje koje su zvijeri rastrgle, oni ližu krv) te *istući (pretući)* koga *kao psa* koji znači ‘žestoko, jako istući koga’; te *ubiti kao psa* koga koji znači ‘bezobzirno (bez okolišanja) ubiti koga’ (1 Sam 17,43 „*Zar sam ja pseto te ideš na me sa štapovima?*“). Zasižno nije biblijski frazem *slagati se kao pas i mačka* jer mačke kao domaće životinje u Bibliji nema – iako postoji riječ ‘mačka’, no ona je najvjerojatnije leksem kojim se označava porodicu, a ne domaću mačku (npr. Tomašević 2012).

2.2. Brojčani pokazatelji

Kako se to moglo zaključiti u prethodnomu dijelu teksta, broj jezika koji donose isti zoonim može biti jedan od pokazatelja, ali ne nužan. Ako se neki zoonim pojavljuje samo u dva ili nekoliko jezika, čini se vjerojatnim da frazemi nisu biblizmi. Međutim, nije isključeno da je i samo u jednomu jeziku frazem s biblijskom životinjom bibliizam, dok su u drugim jezicima frazemi jednaka značenja drugoga podrijetla, no to bi bilo bolje potkrijepiti i drugim načinima dokazivanja. Kao primjeri raščlanit će se frazemi s dvije životinje: *bikom* i *tetrijebom*.

Bik je u hrvatskim frazemima i drugim slavenskim frazemima u rječniku pokazatelj snage: *jak kao bik* koji znači ‘vrlo jak, snažan’ i rabi ga svih devet jezika. Dakle, za snagu osim sadržajnih postoje i brojčani pokazatelji, a time i prostorni jer ga imaju svi slavenski jezici u Rječniku. U Bibliji se izravno govori o snazi bikovoj (Izr 24,4) „*Gdje nema volova, prazne su jaslje, a obilna je žetva od snage bikove*“ jer je bik u Bibliji simbol snage (do veličanstvenosti Pnz 33,17), ali i neizravno, kada se spominje neumornoga suparnika ili neprijatelja (Ps 22,13–14; Jer 46,15). Bik je u frazemima i pokazatelj zdravlja: *zdrav kao bik* koji znači ‘potpuno zdrav’, rabi ga šest jezika: hrvatski, bugarski, slovački, poljski, ukrajinski, ruski (češki

umjesto toga navodi *risa*, slovenski *ribu*, a makedonski *slona*). Veza bi mogla biti neizravna: snaga je povezana sa zdravljem, slabost s bolešću, no to počiva na ljudskom iskustvu. Frazem *bijesan kao bik* koji znači ‘jako bijesan’ i pokazatelj je bijesa rabi pet jezika: hrvatski, bugarski, slovački, češki, ukrajinski (poljski umjesto toga navodi *psa*, ruski *vuka* ili *medvjeda*, slovenski i makedonski *risa*). Čini se očitim da *bijesan kao bik* jest biblizam, iako ga ima samo pet jezika, na temelju činjenice da su jezici u kojima se pojavljuje prostorno raspršeni, rabe ga slavenski jezici iz sve tri grane, a sadržajno je i izravno spomenuta veza u Bibliji (“*Ne predaj se u ruke svojoj strasti da ti ona dušu ne rastrga kao razbjješnjeli bik*”, Sir 6,2). Kao pokazatelja gotovanstva u frazemu *kao bik na gmajni* [živjeti (ponašati se) itd.] što znači ‘gotovanski, pretjerano komotno [živjeti (ponašati se) itd.]’, rabe ga samo dva jezika: hrvatski i bugarski (on ima *na imanju* umj. *na gmajni*). Za gotovanstvo nema ni brojčanoga, ni prostornoga pokazatelja da bi bio biblizam (samo dva južnoslavenska jezika), a ni sadržajnoga, posebno što se u Bibliji cijenila plodnost bika (kada se *plode pouzdano*, Job 21,10).

Tetrijev se u rječniku navodi u dva srodna frazema: *zaljubiti se kao tetrijev* i *zaljubljen kao tetrijev*, koji donosi pet slavenskih jezika iz različitih grana (hrvatski, makedonski, ukrajinski, češki, slovački). Međutim, kako se u Bibliji *tetrijev* spominje samo na dva mjesta, i to u nabranjanju, frazemi zasigurno nisu biblijskoga podrijetla. Ne bi bili čak i da ih spominje svih devet jezika s istim značenjem.

Iako su biblijske poruke ili biblijsko iskustvo načelo po kojemu se među frazemima mogu prepoznati oni koji bi mogli biti biblizmi, to je tek katkada jednostavno utvrditi, nije uvijek. Jednostavnije je utvrditi da neki frazem nije biblizam ili da nema biblijsko podrijetlo, nego da ima. Jasno da bi za potvrdu biblizama bilo vrlo korisno usporediti frazeme s drugim europskim jezicima (v. npr. Opašić 2013), posebno onima s kojima su slavenski jezici bili u dodiru, poglavito latinskim, grčkim i starocrkvenoslavenskim, a onda i njemačkim, talijanskim, francuskim, no to izlazi izvan okvira ovoga rada.

3. Ostale biblijske životinje u frazemima

U ovomu će se dijelu rada raspraviti o preostalim životinjama, frazemima čijom su sastavnicom i njihovu mogućemu biblijskomu podrijetlu podijeljenima prema kretanju: hodanje, letenje, plivanje, puzanje. Nisu obrađeni svi frazemi s biblijskim životinjama spomenuti u (5), nego još dvadesetak važnijih uz već raščlanjenih pet. Naime, neke životinje u Bibliji nisu važne, o njima se ništa posebno ne govori, nego ih se samo spominje, rijetko ili čak samo jednom u nabranjanju, primjerice prilikom razdvajanja čistih i nečistih životinja, poput *krvice* (Lev 11,29).

3.1. Kopnene životinje koje hodaju

Jedna skupina kopnenih životinja uključuje zvijeri (*behemôth*), četveronošce, izuzev malih poput *krtice* i *miša* koji djeluju kao da pužu pa pripadaju s gušterima u posebnu skupinu (Whitekettle 2001. razlikuje kopnene životinje I i kopnene životinje II). Prema ponašanju se dijele na pitome ili domaće životinje (stoku) i divlje životinje (poljske zvijeri). Uporabno su podijeljene na lovce i lovine (najvažnije su *lav*, *medvjed*, *leopard*, *vuk*, *lisica*, *čagalj*, *leopard*, *antilopa*, *jelen*, *srna*, *jazavac*), tegleće životinje (*magarac* i *mazga*, *konj*, *deva*) i domaće životinje (*volovi*, *ovce*, *koze*).

3.1.1. Lovci i lovine

Lav – Svih devet jezika ima frazem koji je istovrijednica hrvatskomu *boriti se kao lav* koji znači ‘hrabro se boriti’ i *hrabar kao lav* koji znači ‘jako hrabar’. To je bibliizam budući da lav nije životinja s kojom su Slaveni imali izravnoga iskustva, nego je ono posredovano. U Bibliji je lav jedna od najvažnijih životinja. S njime se uspoređuju Izrael, neka izraelska plemena (npr. Post 49,9), Izrael (Br 24,9), Bog kao sudac (Iz 38,12–13), a Isus se naziva lavom iz plemena Judina (Otk 5,5). Frazemi *hrabra kao lavica* koji znači ‘jako hrabra’ i *boriti se kao lavica* koji znači ‘hrabro se boriti’ također su biblizmi jer se lavica u Bibliji spominje uglavnom zajedno s lavom (*polegao poput lava*, *poput lavice* Post 49,9, Br 24,9), tek se jednom pojavljuje izravno povezana s borbom (Br 23,24), kao opasan i uspješan napadač: „*Gle, ustat će narod k'o lavica, dići će se poput lava, leći neće dok plijen ne proguta, dok ne popije krv pobijenih.*“. Međutim, danas *boriti se kao lav* i *boriti se kao lavica*, bar u hrvatskome, nemaju istu konotaciju. Frazem *hodati (šetati) kao lav u kavezu* koji znači ‘nervozno šetati u različitim smjerovima’ nije sadržajem povezan s biblijskim iskustvom.

Srna – Devet jezika ima frazem *plaha kao srna* koji znači ‘vrlo plaha, plašljiva’; a sedam *vitka kao srna* koji znači ‘vrlo vitka’. Srne su u Bibliji čiste životinje. U *Pjesmi nad pjesmama* zaručnica uspoređuje zaručnika sa srnom (PJ 2,9), želi da joj se zaručnik vrati: *da bude lagan kao srna, kao lane na Beteru* (PJ 2,17), *da bude kao srna i kao jelenče na gorama mirisnim* (PJ 8,14). Čini se da plahost sadržajno ne odgovara poimanju srne u Bibliji, a u vitkoći bi se možda mogla pronaći pronaći veza s laganošću.

Vuk – O vuku se dosta govori u Bibliji, on među ostalim, plijen razdire i krv proljeva (Ez 22,27), grabi i razgoni ovce (Iv 10,12), hitar je navečer (Hab 1,8). Međutim, iako mu se glad može naslutiti, ona se u Bibliji posebno ne ističe, čak se i ne spominje. Stoga se čini da hrvatski frazem *gladan kao vuk* koji znači ‘jako gladan’ i njegove istovrijednice u svih devet jezika nisu biblizmi jer nisu utemeljeni na tipično biblijskomu iskustvu, iako bi on mogao biti spoj ljudskoga prirodna iskustva i biblijskoga.

3.1.2. Tegleće životinje

Vol – U Starom zavjetu spominje se vol kao žrtva pričesnica te *vol prvijenac* koji nije bio za uprezanje, nego je posvećen Jahvi (Pnz 15,19). Devet jezika ima vola u frazemu *raditi (tegliti) kao vol* koji znači ‘naporno i mnogo raditi (*o teškim fizičkim poslovima*)’. To bi bio bibliizam jer je vol u Staromu zavjetu istaknut kao težak radnik kojega treba i paziti (*Ne upreži vola i magarca zajedno*, Pnz 22,10) i štedjeti (*Ne zavezuj usta volu kada vrše*, Pnz 25,4) budući da se umara (Pnz 22,4). Sedam ga jezika stavlja kao sastavnicu frazema *glup kao vol* koji znači ‘jako glup’, pet *derati se kao vol* koji znači ‘jako vikati, vikati iz svega glasa’. Frazem *istući / tući (namlatiti, izmlatiti / mlatiti i sl.) kao vola u kupusu* imaju samo dva jezika, ostali umjesto *vola* u frazemima jednaka značenja imaju *psa, konja, mačku, kozu...* On nije biblijski frazem.

Magarac, magarica, magare – Magarac (*Asinus*), podrod u rodu konja (*Equus*) u biblijskoj je kulturi bio vrlo važan za prenošenje i prijevoz. Na njemu je jahala i Marija kada se trudna uputila u Betlehem, na magaretu koje još nitko nije zajahao Isus je slavno uzišao u Jeruzalem. No najneobičnija je Bileamova magarica (Br 22,21–33). Ona je biblijski izvor tvrdoglavosti (s razlogom). Osam jezika rabi magarca odnosno magare kao primjer tvrdoglavosti u frazemu istovrijednomu hrvatskim frazemima *tvrdoglav kao magarac* i *tvrdoglav kao magare*, koji znače ‘vrlo tvrdoglav’. Slovački ima ovna, a pojavljuju se i inačice s mulom (slovenski, slovački). Zna se da i druge životinje mogu biti tvrdoglave, tako je u vrlo poznatoj Ezopovoj basni o dva jarca na brvnu pojam tvrdoglavosti jarac. Međutim, priča o Bileamovoj magarici dramatičnija je od svih priča o životinjama i Bogu, ili svetcima (i od Franjina propovijedanja pticama, prijateljstva s vukom te Antina propovijedanja ribama) i vrlo vjerojatni izvor ovoga frazema. Magarica je, za razliku od Bileama, opazila anđela Jahvina s isukanim mačem u ruci kako stoji na putu pa je skrenula i prešla preko polja, a Bileam ju je počeo tući da se vrati na put. Tada je anđeo stao na uzak prolaz među vinogradima s ogradom na obje strane pa se magarica stisnula uza zid i o njega pritisnula Bileamovu nogu, a on ju je opet počeo tući. Kada je anđeo pošao naprijed i tako zagradio usko mjesto da se nije moglo provući ni desno ni lijevo, magarica je legla pod Bileamom, a on je pobjesnio i opet ju počeo tući štapom. Tada je Jahve otvorio usta magarici i ona mu se požalila što ju je tri puta tukao. Kada joj je on odgovorio (!): „Što sa mnom zbijaš šalu! Da mi je mač u ruci, sad bih te ubio!“, pozvala se na svoju dotadašnju vjernost i poslušnost: „Zar ja nisam tvoja magarica na kojoj si jahao svega svoga vijeka do danas? Jesam li ti običavala ovako?“. Kad je Bileam odgovorio: „Nisi“, Jahve mu je otvorio oči da opazi anđela s golim mačem i prekorio ga što je tukao magaricu jer mu je ona uklanjanjem spasila život: „Da mi se nije uklanjala, već bih te ubio, a nju ostavio na životu“. Frazem *tvrdoglav kao magarac* ima katkada pozitivniju konotaciju od sinonimnoga hrvatskoga frazema *tvrdoglav kao jarac* (nema ga u Rječniku) jer se odnosi na onoga tko ima neki svoj razlog zašto je tvrdoglav. Frazem *naviknuti se kao magare na batine* koji znači ‘naviknuti se na štogod neugodno’, mogao bi, ali ne nužno biti povezan s ovom pričom. Frazem *pristaje (stoji) kao magarcu sedlo* što koji znači da nešto ‘ne pristaje komu, loše stoji komu’ svakako nije bibliizam.

Deva – Slaveni nisu imali izravan dodir s devom. Njezina je pojava u frazemima navedenima u (7) koji znače ‘jako se napiti’ u hrvatskome, ukrajinskome i ruskome jeziku vjerojatno biblizam koji početno znači popiti veliku količinu tekućine. Naime, u Bibliji se napajanje deva spominje nekoliko puta u važnomu dijelu Staroga zavjeta (Post 24,2–49) kada se traži žena za Abrahamova sina Izaka. Abraham je sluzi naložio da ode u njegov rodni kraj i odabere mu ženu jer mu je Bog obećao da će odande dovesti ženu njegovu sinu (od kojega će biti nebrojeno potomstvo na zemlji kao zvijezda na nebu, nebrojene tisuće). Kao znak da se susreo sa ženom za gospodareva sina koju mu je Bog predodredio, sluga je zamolio Boga da djevojka koju susretne na molbu da spusti svoj vrč kako bi se on (sluga) napio odgovori potvrdno i još nadoda da će mu napojiti deve: „*Pij! I deve ću ti napojiti*“. I doista, kada je zamolio piti Rebeku, Betuelovu kći (unuku Abrahamova brata), ona mu je odgovorila: „*Pij, gospodine!*“ Kada je njega napojila, rekla je: „*Nalit ću i tvojim devama da se napoje*“ i potom izlila krčag u korito, trčala natrag k zdencu da ponovo zahvaća i tako nalila svim njegovim devama. I navedeni se razgovor potom još jednom ponavlja. No u značenju ‘postati jako pijan’ ovaj frazem više nije biblizam jer se značenje proširilo nebiblijski.

(7)	hrvatski	<i>napiti se kao deva</i>	‘deva’
	slovenski	<i>napiti se kot krava</i>	‘krava’
	makedonski	<i>se napie (se naloka) kako vol (magare)</i>	‘vol (magare)’
	bugarski	<i>napija se kato svinja</i>	‘svinja’
	češki	<i>ožrat se jako puma</i>	‘puma’
	slovački	<i>opit’ se ako tel’a (sysel’)</i>	‘tele (vjeverica)’
	poljski	<i>upić się jak bydlę</i>	‘zvijer’
	ukrajinski	<i>napitisja jak verbljud</i>	‘deva’
	ruski	<i>napitsja kak verbljud</i>	‘deva’

Slon – U nekoliko se frazema pojavljuje zoonim *slon*. Frazem *ponašati se kao slon u staklani (trgovini porculana)* znači ‘1. biti jako nespretnan, nanositi štetu svojom nespretnošću, 2. neprikladno se ponašati’, ima ga svih devet jezika. Frazem *zijeovati kao slon* koji znači ‘intenzivno zijeovati’ /od pospanosti, od dosade/, imaju samo tri jezika. No ni jedan ni drugi nisu biblizmi jer sadržajem nemaju veze s Biblijom, tamo se spominju slonovi kao bojne životinje, uvježbane za rat, pokazatelj moći i bogatstva, kao jahaća životinja koja pokazuje dostojanstvo vlasnika.

3.1.3. Domaće životinje

Janje – Sedam jezika ima frazem *miran kao janje* koji znači ‘jako miran, povučen i poslušan’, ostala dva imaju ovčice i ovniče (slovenski i češki). Pet ima frazem *ići kao janje na klanje* (hrvatski, makedonski, bugarski, ukrajinski) koji znači ‘prihvatiti što god bez otpora, ne sluteći nevolju’, ostali imaju umjesto janjeta ovcu ili ovna (osim ruskoga koji nema vršitelja). Janje je u Bibliji pojam žrtvene životinje, služilo je za žrtvu prinosnicu, paljenicu, naknadnicu za počinjeni grijeh, okajnicu. U Iz 53,7 kaže

se: „Zlostavljahu ga, a on puštaše, i nije otvorio usta svojih. K'o jagnje na klanje odvedoše ga; k'o ovca, nijema pred onima što je strižu, nije otvorio usta svojih“, a to je dio koji se čita ponovo kada Filip susreće visokoga dostojanstvenika etiopske kraljice (Dj 8,32). Isus je sam predstavljen kao janje. Iako bi izvor moglo biti i ljudsko iskustvo, jamačno ga je biblijsko značenje bar poduprlo, ako ne i potaklo.

Ovca – Kao i na drugim mjestima u Bibliji, ovca i janje mogu biti zamijenjeni. Tako u Iv 21,15–17 u drugomu Isusovu pitanju neki prijevodi imaju „*Pasi jaganjce moje*“ (npr. Prvotisak 1483, Bandulavić 1613, Kašić 1692, Katančić 1831, Škarić 1861, Zagoda 1925, Šarić 1942), neki pak „*Pasi ovce moje*“ (npr. Rupčić 1961, 1967, Duda 1962, Duda Fučak 1973, v. Jelaska 2008). Šest jezika ima frazem koji znači ‘miroljubiv, dobrodušan’ u kojemu je uključena ovca, u hrvatskome je to *krotak kao ovca*. Neki imaju (i) inačice s umanjenicom *ovčica* ili riječju *janje*. Stoga je vrlo vjerojatno to biblizam. Dva imaju *sijed kao ovca* koji znači ‘jako sijed’, drugima su *sijedi golub, pepeo...*, no taj frazem nije biblizam.

Jarac – Samo se u hrvatskomu pojavljuje *jarac* u frazemu *derati se kao jarac* koji znači ‘jako vikati, vikati iz svega glasa’, u drugim je jezicima primjer *deranja koza, vol, svraka, zvijer* i sl. Jarci su u Bibliji najčešće spominjani kao žrtvene životinje, kao okajnica (uz junce). Spominju se i u negativnu kontekstu (na kraju vremena razlučit će se jarci od koza) i u pozitivnu (*jarac koji vodi stado*, Izr 30,31). Zbog žrtvovanja bi frazem mogao imati biblijsko uporište. Iako nema dovoljno pokazatelja da se to samo tako zaključuje jer to može biti i općeljudsko iskustvo, moguće je da je posredovano Biblijom.

Svinja – U Bibliji je svinja nečista životinja, simbol pokvarenosti i grijeha, a čuvanje svinja bilo je najveće poniženje Židovima. Svih devet jezika svinju rabi u pet frazema u kojima je ona pojam negativnosti, što upućuje na biblizam: *prljav kao svinja* koji znači ‘jako prljav’; *debeo kao svinja* – ‘jako debeo’; *jesti (žderati) kao svinja* koji znači ‘mnogo, halapljivo i nepristojno jesti’; *pijan kao svinja* – ‘jako pijan’; *napiti se kao svinja* koji znači ‘jako se napiti’. Iako svi frazemi mogu biti potvrđeni i iz životnoga iskustva, među slavenskim je narodima svinja važna domaća životinja (i divlje su se svibnje lovile i bile važna hrana), smatra se vrlo inteligentnom pa nije dovoljno uvjerljivo da bi bila samo negativna. Stoga je najvjerojatnije izvor tih frazema u Bibliji, posebno prvoga.

Kvočka – U Bibliji se kvočka pojavljuje samo dva puta, ali na važnomu mjestu, u Novomu zavjetu. Isus žali Jeruzalem koji ubija proroke i kamenuje njemu poslane govoreći „*Koliko li puta htjedoh okupiti djecu tvoju (kao što) kvočka (okuplja) piliće pod krila i ne htjedoste*“ (Mt 23,37, Lk 13,34). Sedam jezika ima frazem *čuvati kao kvočka piliće* koga, što koji znači ‘pretjerano brižno čuvati (nadgledati) koga, što, pretjerano paziti na koga, na što’. Značenje ‘brižno čuvati’ bez ‘pretjerano’ najvjerojatnije potječe iz biblijskoga, poslije je pomaknuto prema pretjeranom.

Kokot – Pijetao, kokoš, pile i kvočka doživljavaju se kao domaće životinje jer zapravo ne lete ili vrlo slabo lete i nisu služile za žrtvovanje pa su samo biološki ptice. Stoga su ovdje među domaćim životinjama. Uostalom, u 1 Kr 5,3; Neh 5,18 spominje se u nekim prijevodima *ugojena perad*. Među frazemima u Rječniku nalazi se zoonim *kokot* u dvočlanomu frazemu *kao kokot* koji znači ‘uobraženo, umišljeno, napuhano’. Budući da on označava istu životinju kao i *pijetao*, koji se pojavljuju na više mjesta, od kojih su neka i jako važna, poput pijetla koji je kukurijekao prije i poslije Petrova zatajenja Isusa, mogao bi biti smatran biblizmom da je sadržajno povezan, ali nije.

3.2. Kopnene životinje koje pužu ili gmižu

Zmija – U Bibliji je zmija jedna od najvažnijih životinja, posebno u prenesenu značenju. Devet jezika ima frazem *siktati kao zmija* koji znači ‘biti jako ljut, siktati od bijesa’. Siktanje zmije izravno se spominje u Bibliji: *Ko da zmija sikće* (Jr 46,33). Frazem *bijesan (ljut) kao zmija* koji znači ‘jako ljut’ također se može smatrati biblizmom jer zmija u Bibliji često simbolizira *vraga* (kao i *zmaj*), postoji *zmija ljutica* (Izr 23,12), a govori se i o zmijinu bijesu (Mudr 16,5) „*I kad je na njih navalio životinjski bijes te pogibahu od ujeda zmija vijugavih*“.

Mrav – Devet jezika služi se mravom kao pokazateljem marljivosti: *marljiv kao mrav* koji znači ‘jako marljiv’, *raditi kao mrav* koji znači ‘marljivo (neprekidno, ustrajno) raditi’. U Bibliji stoji izravan pokazatelj toga pojma marljivosti u Izrekama 6,6–11): „*Idi k mravu, lijenčino, promatraj njegove pute i budi mudar; on nema vođe, nadzornika ni nadstojnika, ljeti se sebi brine za hranu i prikuplja jelo u doba žetve*“, što znači da je najvjerojatnije biblizam.

Puž – U slavenskim se jezicima *puž* pojavljuje u frazemima *spor kao puž* koji znači ‘vrlo spor’; *vući se (miljeti) kao puž* koji znači ‘vrlo se sporo kretati’. U Bibliji se puž spominje samo kao životinja koja se pužući rastoči (Ps 58,9). Stoga oba frazema nisu biblizmi.

Crv – U Bibliji je crv povezan i s uništavanjem, truljenjem, izjedanjem vinograda, mesa, drva, kruha s neba, odnosno mane, čak je i čovjek uspoređen s crvom (*crvićem jadnim*, Job 25,6). Na hebrejskome se pojavljuju dvije općenite riječi *rimmah* (Izl 16,24, Iz 14,11, Job 7,5) koja označuje sva živa bića koja trunu i *tólá* (Izl 16,20, etc.) koja uključuje i druge životinje osim crva, poput gusjenice i stonoge. Samo tri istražena slavenska jezika (hrvatski, bugarski, ukrajinski) imaju frazem sa crvom kao *raditi kao crv* koji znači ‘marljivo (neprekidno, ustrajno) raditi’. Samo hrvatski ima *marljiv kao crv* koji znači ‘jako marljiv’, drugi imaju kao pokazatelja marljivosti *mrava* (slovenski, makedonski, ruski, poljski, češki), *pčelicu* (slovački), *krticu* (bugarski), *govedo* (ukrajinski). Ti frazemi nisu biblizmi jer crv u njima svakako nije istaknut kao pojam marljivosti. K tomu u grčkoj Septuaginti kod Izaije nema crva, ima ga samo kod Joba.

3.3. Životinje koje lete

Među životinjama koje lete pojavljuju se najviše ptice, ali i leteći insekti. Ptica u Bibliji ima pedesetak, uključuju ptice za hranu i žrtvovanje (*golubica*, *grlica*, *prepelica*, *vrabac*), ptice grabljivice (*orao*, *orao strvinar*, *sova*, *gavran*) i ptice selice (*ždral*, *roda*, *paun*). No u Rječniku ima vrlo malo zoonima s ptičjim vrstama, tako uopće nema zoonima u trećoj kategoriji koji je sastavnica frazema. Frazemi <*slobodan*> kao *ptica* <*na grani*> i <*slobodan*> kao *ptičica*, koji znače ‘potpuno slobodan, nezavisan’, imaju biblijski izvor. U Mt 6,25–26 Isus govori: „Zato vam kažem: Ne budite zabrinuti za život svoj: što ćete jesti, što ćete piti; ni za tijelo svoje: u što ćete se obući. Zar život nije vredniji od jela i tijelo od odijela? Pogledajte ptice nebeske! Ne siju, ne žanju niti sabiru u žitnice, pa ipak ih hrani vaš nebeski Otac. Zar niste vi vredniji od njih?“ Tako su ptice pojam slobode (i bezbrižnosti) jer se za njih brine Bog Otac (Mt 6,31–33). „Nemojte dakle zabrinuto govoriti: ‘Što ćemo jesti?’ ili: ‘Što ćemo piti?’ ili: ‘U što ćemo se obući?’ Ta sve to pogani ištu. Zna Otac vaš nebeski da vam je sve to potrebno. Tražite stoga najprije Kraljevstvo i pravednost njegovu, a sve će vam se ostalo dodati.“ Moguće je da su biblizmi i frazemi *jesti kao ptica* i *jesti kao ptičica* koji znače ‘vrlo malo jesti’, a koje ima pet jezika – ostali umjesto ptice rabe riječi koje označavaju vrapca ili vrapčića (makedonski, bugarski, češki i slovački), a makedonski i bugarski imaju i inačicu s piletom i pilencetom. U svakodnevnom ljudskom iskustvu ptice imaju i teškoća s prehranom, posebno zimi, a i vrebaju ih svakakve opasnosti.

3.3.1. Ptice za hranu i žrtvovanje

Vrabac se spominje znatno manje od nadređenice ptica u Bibliji, ali se pojavljuje u oba zavjeta. Vrabac je često predmet usporedbe ili simbol: kao netko tko uzdiše samotna na krovu (Ps 102,8), kao netko tko si pronalazi log (Ps 84,4), kao netko tko se prodaje za manje od novčića, ali ga Bog ne zaboravlja (Lk 12,7). Frazemi *jesti kao vrabac* i njegove istovrijednice u ostalih osam jezika znače ‘malo jesti’. Budući da je vrabac prototipna ptica, frazemi sa zoonimom *ptica* i *vrabac* svojevrstne su inačice, odnosno sinonimični frazemi. Mogle bi biti biblizmi odnosom nadređenice *ptica* i prototipne ptice *vrabac* upravo po navedenim Isusovim usporedbama u Mateju gdje imaju dovoljno za život. Mogli bi možda biti upotpunjeni i životnim iskustvom kad se količina hrane koja im je potrebna uspoređuje s hranom ostalih životinja (iako biološki dosta i često jedu s obzirom na svoju veličinu).

Golub – Devet jezika ima tri frazema sa sastavnicom golub koja imaju isto značenje: ‘živjeti skladno i u ljubavi’, to su: *živjeti kao dva goluba*, *živjeti kao golubovi*, *živjeti kao golub* i *golubica*. U Bibliji se golubovi spominju u različitim kontekstima, spomenut će se samo neki. Golubi, odnosno golubići bili su (siromasima) žrtvene životinje, dva golubića ili dvije grlice od kojih jedno kao žrtva paljenica, drugo kao žrtva okajnica (Lev 14,22). Iako grlice žive u paru, golubovi žive u jatu. Par golubova bitan je, dakle, u žrtvovanju (uz grlice), ali je očito univerzalan u ljubavnomu paru koje se s

njima uspoređuje u najpoznatijoj svjetskoj ljubavnoj pjesmi, *Pjesmi nad pjesmama*. Zaručnik zaručnice oči u *Pjesmi nad pjesmama* uspoređuje s golubičinima (npr. Pj 4,1,15), a ona za njegove kaže da su *kao golubi nad vodom potočnom* (Pj 5,12), on ju zove *golubicom svojom*. Stoga se čini uvjerljivim da je riječ o biblizmu. Golubovi su i pojam bezazlenosti (Mt 10,16), a sam golub simbol je Duha Svetoga.

3.3.2. Ptice grabljivice

Čavka (lat. *Corvus monedula*), *gavran* (grč. *Corax*) i *vrana* pripadaju u porodicu vrana (lat. *Corvidae*), pri čemu je čavka jedna od najmanjih ptica iz porodice vrana, *obični gavran* (lat. *Corvus corax*) najveća je vrana, ali i najveća vrsta podreda pjevica na svijetu. Gavran u odnosu na vrane ima dulje tijelo i uzdignutiji je. I gavran je kao i sve njemu srodne ptice u Bibliji nečist (Crvenka 2013: 27). Na hrvatskome je *svraka* (lat. *Pica pica*) također vrsta ptica iz porodice vrana, reda vrapčarki. Svraka ima izrazito crno-bijelo perje i dugi rep. Uključena je u frazem *radoznao (znatiželjan) kao svraka* koji znači ‘jako (pretjerano) radoznao’, koji osim hrvatskoga imaju bugarski, ukrajinski, ruski, češki. Međutim, svraka se ne pojavljuje u biblijskim prijevodima.

Gavran – U *Pjesmi na pjesmama* (5,11) zaručnica kazuje da je glava njezina zaručnika *„kao zlato, zato čisto, uvojci kao palmine mladice, crne poput gavrana“*. Kako se gavran pojavljuje u frazemu *crn kao gavran* koji znači ‘izrazito crne boje’, a donosi ga pet slavenskih jezika (hrvatski, češki, slovački, makedonski, bugarski), očito je bibliizam (ruski ima *bubu* ili *vranu*, ukrajinski *vranu* ili *čavku*, poljski *smolu*, slovenski ništa).

Čavka – U hrvatskomu, makedonskomu i bugarskomu pojavljuje se frazem *brbljati kao čavka* koji znači ‘pričati (govoriti, brbljati) glasno i mnogo’ i odnosi se uglavnom na žene. Čini se da je to bibliizam – u Dj 17,18 neki su epikurejski i stoički filozofi, slušajući Pavlove rasprave u sinagogi sa Židovima i bogobojažnima, a na trgu svakog dana s prolaznicima, govorili *„Što bi htjela reći ta čavka?“*, što je vrlo uvredljiva primjedba. Pri tome ukrajinski, ruski i slovački imaju svraku umjesto čavke (što je jedna i od bugarskih inačica), slovački i vranu (dok češki ima gusku, slovenski kišu, a poljski ulične orguljice).

3.3.3. Ostale krilate životinje

U Bibliji su nečiste sve krilate životinje osim skakavaca, cvrčaka i zrikavaca (Lev 11,20–25).

Muha – Biblijski tekstovi muhom se posebno ne bave, spominje se tri puta kao neugodna životinja jer *muha roj doletje i komarci u sve kraje njine* (Ps 105,31), kao opasna životinja od čijega se ujeta umire (Mudr 16,9) i kao štetna životinja jer uginula usmrđi mirisno ulje (Prop 10,1). Muha se pojavljuje u frazemima *dosadan kao muha* koji znači ‘jako dosadan, nametljiv’; *pohrliti / hrliti kao muhe (muha) na lijepak*

koji znači ‘oduševljeno poći / polaziti (pohrliti / hrliti) prema komu, prema čemu’ i ima ga devet jezika ili *juriti* (trčati i sl.) kao *muha bez glave* koji znači ‘smeteno (nepromišljeno, bez plana) juriti (trčati i sl.)’ i ima ga pet jezika, ali nisu biblizmi jer značenjski nisu povezani s Biblijom.

3.4. Vodene životinje

Sve životinje s perajama i ljuskama u Bibliji su čiste životinje, ostala su vodena živa bića nečista (Lev 11,9–12).

3.4.1. Ribe

U Bibliji su ribe vrlo česte životinje za jelo, ali usprkos čestoti znatno važnije kao simbol nego kao stvarne životinje. Ribe se pojavljuju u hrvatskim frazemima i njihovim slavenskim istovrijednicama: *osjećati se kao riba na suhom* koji znači ‘loše se osjećati, biti u teškoj (neugodnoj) situaciji’; *osjećati se kao riba u vodi* koji znači ‘vrlo dobro se snalaziti u određenoj situaciji, izvrsno se osjećati’; *šutjeti kao riba* koji znači ‘1. ništa ne govoriti, uporno šutjeti, 2. znati čuvati tajnu, ne izdavati tajnu’, no zbog sadržaja ne čini se da su biblizmi. To nisu ni oni u kojima manji broj istraženih jezika ima zoonim ribu: *svjež kao riba* koji znači ‘čio, odmoren, svjež’; *zdrav kao riba* koji znači ‘potpuno zdrav, čio’.

4. Zaključak

Animalistički frazemi koji posve odražavaju biblijski smisao i prošireni su među svim ili gotovo svim ispitanim jezicima s priličnom se vjerojatnošću mogu smatrati biblizmima. Sigurnim bi dokazom bili frazemi sa zoonimskom biblijskom sastavnicom koja u frazemu ima značenje kao u Bibliji, a ne odgovaraju životnomu iskustvu slavenskih govornika. Međutim, to zbog velikoga utjecaja Biblije na slavensku kulturu nije lako pronaći ako nije riječ o životinjama koje su svojstvene samo biblijskomu podneblju. Nije uvijek nužno da budu ispunjena oba uvjeta da se animalistički frazem smatra biblizmom, kao što situacija kada jesu ne jamči da je doista riječ o biblijskomu utjecaju. No kako se zbog dugoga razdoblja u kojemu su frazemi mogli nastajati i brojnih utjecaja koji su mogli djelovati ne može točno utvrditi podrijetlo frazema, navedena dva načela u međudjelovanju čine biblijski utjecaj u najmanju ruku vrlo vjerojatnim. U svakomu slučaju, lakše je utvrditi da neki animalistički frazem nije biblizam nego obratno. Budućim bi istraživanjima bilo korisno usporediti hrvatske i slavenske frazeme u kojima se pojavljuju biblijske životinje s drugim europskim jezicima, a najbolje bi bilo da se to učini sa svim jezicima koji su bili pod biblijskim utjecajem.

LITERATURA

- Berković, Danijel. 2012. Bestijarij u Psalmima Vrhovčeve kajkavske Biblije. *KAIROS – Evanđeoski teološki časopis*. VI/2: 201–230.
- Brnčić, Jadranka. 2007. Životinje u Bibliji i biblijskoj duhovnosti. U: *Kulturni bestijarij*. Marjanić, Suzana; Zaradija Kiš, Antonija (red.). Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku – Hrvatska sveučilišna naklada.
- Crvenka, Marin. 2013. *Životinje u Bibliji*. Zagreb: Glas koncila.
- Enciklopedija Biblije*. 2000. Rebić, Adalbert (biblijska lektura). Zagreb: Duhovna stvarnost – Kršćanska sadašnjost – Hrvatsko ekumensko biblijsko društvo. [EB]
- Fuček, Miro. 2005. *Čestotni odnosi među kategorijama imeničkih riječi u Bibliji*. Diplomski rad. Filozofski fakultet. Sveučilište u Zagrebu. Zagreb.
- Jelaska, Zrinka. 2008. Ljubiš li me? Ti znaš da te volim: O bliskoznačnicama i raznoznačju. U: *Babićev zbornik – O 80. obljetnici života*. Mirković, Slavko (red.). Slavonski Brod: Ogranak Matice hrvatske u Slavonskom Brodu. 125–170.
- Menac-Mihalić, Mira. 2007. O nekim hrvatskim dijalektnim frazemima sa zoonimskom sastavnicom. U: *Kulturni bestijarij*. Marjanić, Suzana; Zaradija Kiš, Antonija (red.). Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku – Hrvatska sveučilišna naklada. 389–400.
- Opašić, Maja. 2013. *Biblijsmi u hrvatskome jeziku*. Doktorska disertacija. Filozofski fakultet. Sveučilište u Zagrebu. Zagreb.
- Sapir-Hen, Lidar; Ben-Yosef, Erez. 2013. The Introduction of Domestic Camels to the Southern Levant: Evidence from the Aravah Valley. *Tel Aviv*. 40: 277–285.
- Vidović Bolt, Ivana. 2007. Metaforika zoonima u hrvatskoj frazeologiji. U: *Kulturni bestijarij*. Marjanić, Suzana; Zaradija Kiš, Antonija (red.). Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku – Hrvatska sveučilišna naklada. 403–424.
- Tomašević, Darko. 2012. *Poznato i nepoznato u Bibliji*. Zagreb: Glas koncila.
- Vojnović, Tadej. 1991. *Velika biblijska konkordancija*. sv. I. A–NJ; sv. II. O–Ž. Zagreb – Novi Sad: Kršćanska sadašnjosti – Dobra vest.
- Zaradija Kiš, Antonija. 2007. Dvostruka predodžba životinja u Jobovu bestijariju: zooleksičke zanimljivosti hrvatskoglagoljske knjige o Jobu. U: Marjanić, Suzana; Zaradija Kiš, Antonija (red.). *Kulturni bestijarij*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku – Hrvatska sveučilišna naklada. 23–50.

RJEČNICI

- Fink-Arsovski, Željka. 2006. *Hrvatsko-slavenski rječnik poredbenih frazema*. Zagreb: Knjigra.

HRVATSKI BIBLIJSKI PRIJEVODI

- Bandulavić, Ivan. 1613. *Evanđelistar*. Venecija.
- Djaković, Branko. 2000. *Sveto Pismo Staroga i Novoga Zavjeta*. Rijeka: Udruga kršćana za promicanje duhovne kulture.

- Duda, Bonaventura. 1962. *Evandjelje, život i nauka Isusa Krista spasitelja svijeta - riječima četvorice evanđelista*. Zagreb: HKD sv. Ćirila i Metoda. Duda, Bonaventura; Fučak, Jerko. 1973. *Novi zavjet*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost. Kašić, Bartol. 1625. *Biblia Sacra*. tiskana 1999. Paderborn – Muenchen – Wien – Zuerich: Ferdinand Schoeningh. Kaštelan, Jure; Duda, Bonaventura (red.). 1968. *Biblija – Stari i Novi zavjet*. Zagreb: Stvarnost (Zagrebačka Biblija).
- Katančić, Petar. 1831. *Sveto pismo Starog' zakona i Sveto pismo Novog' zakona*. Budim.
- N. N. 2006. *Biblija – prijevod Novi svijet*. New York: Watchtower Bible and Tract Society of New York, inc. (Adventistička Biblija).
- Raspudić, Gracijan. 2010. *Franjevačka Biblija*. Tomislavgrad – Zagreb: Naša ognjišta – Kršćanska sadašnjost Hrvatsko biblijsko društvo. Rebić, Adalbert; Fučak, Jerko; Duda, Bonaventura (red.). 1994. *Jeruzalemska Biblija*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Rupčić, Ljudevit. 1961. *Sveto pismo – Novi zavjet*. Sarajevo: Pastoralna biblioteka Rupčić, Ljudevit. 1967. *Sveto pismo – Novi zavjet* (2. izd.) Sarajevo: Prof. zbor Franjevačke Teologije u Sarajevu.
- Šarić, Ivan. 1941–1942. *Sveto Pismo Staroga i Novoga Zavjeta*. Sarajevo: Akademija Regina apostolorum.
- Šarić, Ivan. 2006. *Biblija – Sveto pismo Staroga i Novoga zavjeta*. Zagreb – Sarajevo: Hrvatsko biblijsko društvo – Vrhbosanska nadbiskupija – Glas koncila.
- Škarić, Ivan Matij. 1861. *Sveto pismo Staroga i Novoga uvita. Slog sedmi*. Beč: Ces. Kr. Dvorne i Obštene Tiskarnice.
- Šredl, Hrvoje Emil (odg.). 2012. *Biblija – Sveto pismo Staroga i Novoga zavjeta*. Varaždin: Hrvatski biblijski nakladnik. (Varaždinska Biblija).
- Vrtarić, Ivan. 2005. *Biblija – Sveto pismo Staroga i Novoga zavjeta*. Krasica: Živa riječ.
- Zagoda, Franjo. 1925. *Sveto Pismo Novoga Zavjeta*, Zagreb: Naklada dra Stjepana Markulina.

MREŽNI IZVORI

- Catholic Encyclopedia*. <http://www.catholic.org/encyclopedia/view.php?id=811> [CE]
- Smellie, William (1781) English translation of Buffon's *Histoire naturelle* <http://faculty.njcu.edu/fmoran/buffonhome.htm>
- Taxonomy. Biblica. 82: 345–362*. <http://www.bsw.org/biblica/vol-82-2001/rats-are-like-snakes-and-hares-are-like-goats-a-study-in-israelite-land-animal-taxonomy/265/article-p352.html> Datum posjeta 22. 04. 2014.
- WebBible Enciklopedija*. <http://www.christiananswers.net/dictionary/animals.html> [WE]
- Whitekettle, Richard. 2001. Rats are Like Snakes, and Hares are Like Goats: A Study in Israelite Land Animal Taxonomy. <http://www.bsw.org/biblica/vol-82-2001/rats-are-like-snakes-and-hares-are-like-goats-a-study-in-israelite-land-animal-taxonomy/265/> Datum posjeta 22. 04. 2014.

SUMMARY

BIBLICAL ANIMALISTIC IDIOMS IN CROATIAN AND OTHER SLAVIC LANGUAGES

This paper discusses Croatian and Slavic animalistic idioms which presumably originate from the Bible, or reflect Biblical culture. The data is collected from the Comparative Dictionary of Croatian and Slavic Idioms (Fink-Arsovski 2006) which includes nine languages: South Slavic (Slovenian, Croatian, Macedonian, Bulgarian), West Slavic (Polish, Slovak, Czech) and East Slavic (Ukrainian, Russian). Between 47 to 60 animals mentioned in the Bible were found among the idioms in the dictionary, the difference in their number stems from the principle of counting: lexical or referential. As the Bible has been an important part of Slavic culture for more than thousand years, it is reasonably to assume that it has been, among other things, a rich source for the production of animalistic idioms as well. However, it is not easy to claim Biblical origin for many collected animalistic idioms as Slavic people have common and still very similar culture, hence similarities in animalistic idioms could originate from the times before Slavic people were baptized or regardless of it. On the other hand, a specific cultural history of any Slavic language and a different Biblical translations after Old Church Slavonic period could result in the usage of different zoonyms in idioms with the same meaning that were inspired by Biblical texts, hence Biblical influence could not be easy to realize. Therefore the meaning, geographical distribution and the number of languages that share the equivalent zoonym in the idiom are used to analyze app. sixty animalistic idioms. Some idioms are recognizable as Biblical beyond a reasonable doubt, others just to some extend. The easiest task is to exclude an animalistic idiom from the Biblical influence, e.g. those with animals that were just mentioned in the Bible, hence no specific meaning was given to them, or those idioms that do not reflect Biblical meaning or message.

Key words: *zoonyms, animalistic idioms, Bible, Slavic languages, Croatian language*

SVETLANA KMECOVÁ
FILOZOFSKA FAKULTETA
UNIVERZA KOMENSKEGA V BRATISLAVI
BRATISLAVA, SLOVAŠKA
svetlanaluhova@hotmail.com
<https://doi.org/10.17234/9789531755139.13>

SVET PTIC V LUČI SLOVAŠKE IN SLOVENSKE FRAZELOGIJE

V prispevku so obravnavane slovaške in slovenske stalne besedne zveze, v sestavi katerih so poimenovanja za posamezno vrsto ptic, ki živijo v naravi v zmernem geografskem pasu, kjer se nahajata tudi Slovenija in Slovaška. V raziskavo so poleg osnovnih poimenovanj vključene tudi njihove izpeljane pridevniške in glagolske oblike. Avtorica omenja tudi simboliko, ki jo nosijo posamezne vrste ptic, saj ima le-ta v mnogih primerih pomembno vlogo pri razlaganju motivacije nastanka frazemov. V nadaljevanju ugotavlja pojavljanje raziskovanega tipa sestavin v prostih, terminoloških in leksikaliziranih besednih zvezah ter primerja njihovo prisotnost v frazemih na osnovi pomenskega (vsebinskega) ujemanja, torej z vidika frazeološke ekvivalentnosti. Ugotavlja, da je zastopanost frazemov s tako opredeljenimi sestavinami zelo velika in raznolika ter da so z vidika slovaško-slovenske primerjalne frazeologije zanimivi zlasti primeri delne ekvivalentnosti, še posebej pa frazemi, ki v drugem obravnavanem jeziku nimajo ustreznice.

Ključne besede: frazem, slovaška frazeologija, slovenska frazeologija, frazemska sestavina, frazeološka ekvivalentnost

1 Uvod

1.1 *Slovník slovenského jazyka* definira ptice kot „vretenčarje s perjem in sposobnostjo letenja“ (SSJ 1965: 190). Prav zaradi te sposobnosti, ki pticam daje skoraj absolutno svobodo, jim omogoča neomejeno gibanje, hkrati pa jim daje možnost, da vidijo svet z višine, so med vsemi živalmi vedno imele poseben položaj. Za razliko od žuželk, ki sicer spadajo v drugo skupino živali, imajo pa sposobnost letenja in vzbujajo pri ljudeh pogosto negativne občutke, so ptice v simboliki in mitologiji večinoma nosilke pozitivnih lastnosti. Simbolizirajo človekovo hrepenenje po osvoboditvi od zemeljske težnosti, po doseganju višjih sfer, obenem pa so tudi simbol svobode in prostosti (Biedermann 1992: 342). Pogosto nastopajo v bajkah, povestih, pravljicah in pesmih, so ognjene ali zlate. Upodabljali so jih umetniki, so del grbov pomembnih plemiških rodbin, v sedanosti pa se nahajajo v logotipih različnih organizacij in podjetij.¹ Iz njihovih

¹ Na primer na Slovaškem ÚĽUV – Center ljudske umetnostne izdelave, nagrada *Bela vrana*, Slovaška narodna stranka, v Sloveniji ustvarjalni studio *Zlata ptica*, podjetje za izobraževanje, usposabljanje in izpopolnjevanje Tangens in čokoladnica *Rajska ptica*.

poimenovanj so bili zelo pogosto oblikovani ali izpeljani priimki,² najdemo jih v imenih mest, vasi, rek in v drugih toponimih.³ Predstavljajo zelo raznoliko skupino živali, razlikujejo se po velikosti, barvi, glasu, s katerim se oglašajo, prehranjevalnih navadah in vedenju. Lastnosti in navade posameznih vrst ptic so ljudje pozorno opazovali, človekovo zaznavanje in dojetanje ter njegove fizične in kulturne izkušnje pa so se postopoma začele odražati tudi v posameznih jezikih, in sicer v obliki stalnih besednih ter stavčnih zvez s slikovitim oziroma prenesenim pomenom.

1.2 V prvem delu prispevka se bomo osredotočili na slovaške in slovenske stalne besedne zveze, v katerih se nahajajo leksikalne enote *vták (vtáčik), vtáci : ptič (ptiček), ptičji*, v drugem delu prispevka pa bomo obravnavali enote, katerih sestavine predstavljajo najpogostejša poimenovanja vrst ptic. Že kratek vpogled v zbrano frazeološko gradivo dokazuje, da je korpus frazeoloških enot, ki pozna tovrstno leksikalno zapolnitev frazeoloških enot, kvantitativno obsežen in pester. Kot ugotavlja Krošláková (1997: 106), se večje število frazeoloških enot navezuje prav na domače živali. To zagotovo velja tudi za domače ptice, vendar se v tem prispevku ne bomo osredotočili na frazeološke enote, ki bi vključevale to skupino ptic. Predmet naše raziskave bomo omejili na ptice, živeče v naravi, konkretno v srednjeevropskem, zmernem geografskem pasu, se pravi na ozemlju, kjer se nahajata tudi Slovaška in Slovenija. Pri tem se bomo osredotočili samo na pojavljanje sestavin znotraj sestave nestavčnih frazemov.

1.3 Gradivo za našo raziskavo smo pridobili v glavnem iz frazeoloških in enojezičnih razlagalnih slovarjev, obenem pa tudi iz nekaterih drugih dostopnih (večinoma spletnih) virov. Za slovaški jezik so predstavljali izhodišče predvsem: *Slovník súčasného slovenského jazyka* (v nadaljevanju SSSJ), *Slovník slovenského jazyka* (v nadaljevanju SSJ), *Krátky slovník slovenského jazyka* (v nadaljevanju KSSJ) in *Malý frazeologický slovník* (v nadaljevanju MFS). Slovenske primere smo črpali predvsem iz: *Slovarja slovenskih frazemov* (v nadaljevanju SSF)⁴, *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (v nadaljevanju SSKJ), knjig Janeza Kebra *Živali v prisposodobah 1, 2* in korpusa *Gigafida*. Pri analizi primerjalnih frazemov smo izhajali tudi iz devetjezičnega slovarja primerjalnih frazemov *Hrvatsko-slavenski rječnik poredbenih frazema* (v nadaljevanju HSRPF).

1.4 Raziskava, ki je povezana z zastopanostjo posameznih poimenovanj različnih živali v frazeoloških fondih posameznih jezikov, v slovaški in slovenski frazeologiji ni nobena novost, je pa res, da bi težko trdili, da so frazemi z živalskim poimenovanjem v svoji sestavi izčrpno opisani.

² Na primer na Slovaškem priimki *Holub, Straka, Slávik, Orlovský, Sokolovský*, v Sloveniji priimki *Grlica, Golob, Vrabec, Sovič, Sokolič* itd.

³ Na primer slovaško mesto *Vranov nad Topľou*, vasi *Vyšný* in *Nižný Orlík, Jastrabie*, v Sloveniji pa vasi *Golobinjek, Orla Vas, Vransko* itd.

⁴ *Slovar slovenskih frazemov* je izšel leta 2011 in zajema več kot 5000 frazeoloških enot. Čeprav imajo slovenski jezikoslovci glede omenjenega slovarja in njegovega poskusnega zvezka več zadržkov (o tem tudi Erika Kržišnik (2004: 199–208), Jürgen Petermann, Erika Kržišnik (2004: 345–352) in Polona Gantar (2013: 145–156), je za nas predstavljal pomembno izvirno gradivo o pojavljanju raziskovanega tipa frazemov.

V slovaški frazeologiji se je s t. i. živalsko frazeologijo ukvarjal Jozef Škultéty v svoji študiji *Názvy cicavcov v slovenských ustálených prirovnaniach* (1989). Poleg zastopanosti konkretnih vrst sesalcev v primerjalnih frazemih avtor raziskuje njihovo notranjo povezanost v primerjalnem delu z glagoli in s pridevniki v primerjalni osnovi ter jih analizira s stilističnega, onomastično-semantičnega in konfrontacijskega vidika.

Emma Krošláková v članku *Frazeologické prirovnania so zoonymickým komponentom* (1997) ugotavlja, da je ena od temeljnih lastnosti tovrstnih frazemov ekspresivnost, na osnovi katere jih lahko razdelimo na dve veliki pomenski enoti oziroma makropolji, opredeljeni s splošno semo. Na eni strani je negativno vrednotenje ljudi in pojavov, na drugi strani pa pozitivno vrednotenje le-teh. Krošláková (1997: 105) ugotavlja, da lahko obe makropolji razvrstimo tudi glede na biološko klasifikacijo živalskega sveta. Avtorica v nadaljevanju piše tudi o semantični motivaciji primerjalnih frazemov in poudarja, da ima pri tem poleg življenjskih izkušenj ter ljudskih in verskih tradicij pomembno vlogo tudi obstoječa tradicionalna simbolika živali.

Barbora Mečiarová v prispevku *Zoonymické komponenty pes a mačka v slovenskej a bulharskej frazeológii* (2002) preučuje dve verjetno najpogostejši poimenovanji za živali, ki sta zastopani v sestavi frazemov, pa tudi njun medsebojni, tradicionalno sovražni odnos, in njuno podobo v slovaških in bolgarskih frazeoloških enotah. Ugotavlja, da sta pes in mačka nosilca ambivalentnih lastnosti, zaradi česar tudi v frazeologiji nastopata v povezavi s pozitivnimi in z negativnimi lastnostmi (Mečiarová 2002: 268).

V slovenski frazeologiji se je s problematiko živalskega sveta v frazeologiji podrobno ukvarjal Janez Keber. V delih *Slovenske živali v prispodobah 1* in *2* (1996, 1998) obravnava metaforiko in simboliko, ki sta povezani s posameznimi živalskimi vrstami ter frazeme, ki vsebujejo njihova poimenovanja, pri čemer jih analizira z vidika semantike, razlaga motivacijo njihovega nastanka in s citati iz knjižnih in drugih virov prikazuje njihovo prisotnost v slovenskem jeziku. Skupaj predstavlja „zgodbe“ 85 živalskih vrst, med njimi tudi več kot desetih vrst ptic. Frazeme, ki vsebujejo poimenovanja živali, obravnava še v drugih delih, na primer *Živalske metafore kot vir za imena, vzdevke in priimke* (1999), delno tudi v članku *Razlaganje izvora slovenskih frazemov* (2001).

S konfrontacijo slovenskih in slovaških primerjalnih frazemov, ki imajo v svoji zgradbi kot sestavino poimenovanja nekaterih vrst žuželk, se je v članku *Najbolj razširjene žuželke v primerjalnih frazemih v slovenščini in slovaščini* (2001) ukvarjala Darija Jakše. Ugotavlja, da v obeh jezikih obstaja veliko ekvivalentnih primerjalnih frazemov z omenjeno sestavino, hkrati pa tudi veliko število takšnih, ki v enem od jezikov nimajo ustreznice. Po avtoričinem mnenju je to posledica genetske in geografske bližine jezikov, hkrati pa relativno samostojnega razvoja obeh jezikov.

Z nekaterimi frazemi, ki imajo v svoji sestavi živalsko sestavino, sta se v slovenskem jezikoslovju med drugim ukvarjala tudi Erika Kržišnik v članku *Biblične stalne zveze v slovarju slovenskega knjižnega jezika in v slovenskem jeziku* (2000) in Marko Snoj v članku *Frazemi v luči etimologije: metoda in praksa* (2013).

2 Frazemi s sestavinami vták (vtáčik), vtáci – ptič (ptiček), ptičji

2.1 Leksikalna enota *vták*, ki ima v slovenščini ekvivalent v samostalniku moškega spola *ptič* (pogovorno *tič*) in ženskega spola *ptica* (pogovorno *tica*), je v SSJ in SSKJ opisana kot „vretenčar s perjem“ (SSJ 1965: 190; definicije iz slovaških slovarjev navajamo v lastnem prevodu) oziroma „žival, pokrita s perjem“ (SSKJ 1994: 1095). SSJ eksplicitno navaja tudi sposobnost letenja, medtem ko v SSKJ ta sposobnost ni navedena, omenjajo pa se peruti in kljun. Izpeljanki iz samostalnikov *vták/ptič* (*tič*), *ptica* (*tica*) so pridevniki *vtáci/ptičji*. Te leksikalne enote se pojavljajo v prostih besednih zvezah, na primer v slovaščini *vtáci spev*, *vtácie hniezdo*, *vtácie krídla* in v slovenščini *ptičje petje*, *ptičje gnezdo*, *ptičje peruti* itd. Lahko so tudi del terminoloških besednih zvez, na primer slovaške *sťahovavý vták*, *spevavý vták*, *dravý vták* s slovenskimi ustreznici *ptica selivka*, *ptica pevka*, *ptica ujeda* in podobno. Pogosto so tudi del botanične terminologije, v slovaščini na primer *vtáci zob*, *čerešna vtácia*, *stavikrv vtáci*, v slovenščini *ptičja dresen*, *ptičji kljunček*, *ptičje mleko* idr. SSJ navaja, da lahko v prenesenem pomenu ali šaljivo z besedo *vták* poimenujemo ‘nemirnega, tavajočega človeka’ (SSJ 1965: 190), za razliko od tega pa je v SSKJ pod drugim pomenom besede *ptič* (*tič*) navedeno (ekspresivno, najpogosteje s prilastkom) ‘iznajdljiv, prebrisan človek’ (SSKJ 1994: 1095) oz. pri besedi *ptica* (*tica*) ‘iznajdljiva, prebrisana ženska’ (SSKJ 1994: 1095), kar pomensko bolj ustreza slovaški frazeološki enoti *dobrý (pekný) vták (vtáčik)*. V slovaški in slovenski gastronomiji je *vtáčik* znan kot jed iz zvite rezine mesa, v slovaščini najpogosteje *španielsky vtáčik*, v slovenščini na primer *telečji ptiček*. V slovaščini, enako kot v slovenščini in mnogih drugih jezikih, v pogovornem jeziku obstaja *vták* v pomenu ‘moški spolni ud’, česar slovaški slovarji ne omenjajo, SSKJ pa navedeni pomen označuje s kvalifikatorjem *evfemistično* in z opombo, da lahko v tem pomenu uporabimo zgolj sestavino *tič* (SSKJ 1994: 1396).

2.2 Brezskrbno življenje, prostost in svoboda kot najpomembnejše značilnosti načina življenja ptic odražajo slovaški frazem *byť volný ako vták* in njeni slovenski ustreznici *živeti kakor ptica (ptič) pod nebom* in *biti prost kot ptiček na veji*. K absolutnim frazeološkim ekvivalentom v obeh jezikih spadajo frazemi: *ocel'ový vták – jeklena ptica (ptič)* s pomenom ‘letalo’; *nočný vták – nočni ptič* je preneseno poimenovanje za ‘človeka, ki v noči dolgo bedi, oz. dela’; *vtácia perspektíva – ptičja perspektíva* je ‘pogled z velike višine’, v prenesenem pomenu tudi ‘odstop’. Pri tem moramo opozoriti, da Janez Keber to zvezo razlaga zgolj kot frazem, v slovaščini pa ni jasno umeščena med frazeme, saj jo prištevajo k besednim zvezam s prenesenim pomenom in je kot taka na meji frazeologije.

Eksistenco ekvivalentnih frazeoloških enot v obeh jezikih, pri čemer je v enem od njiju ornitološka sestavina zamenjana s pomensko nadrejeno ali podrejeno leksikalno enoto, lahko zasledimo v ironičnem slovenskem frazemu *biti ptičje pameti* ‘biti neumen, omejen’. Njegova slovaška ustreznica je frazem *mat' slepači (kuraci) rozum*, pri čemer v slovenščini obstaja tudi popoln ekvivalent – frazem *imeti kurjo pamet* oz. njegova različica *biti kurje pameti* s sopomenko *imeti vrabčjo pamet (vrabčje možgane)*. Omenimo naj še slovenski besednozvezni frazem *ne tič ne miš*, ki ima enako pomensko ustreznico tudi v slovaščini, ki ne vsebuje enake živalske sestavine, pač pa je v obliki *ani ryba, ani rak*.⁵

⁵ V slovenščini dobesedno *ne riba ne rak*.

3 Frazemi s sestavino *kukučka* – *kukavica*

3.1 *Kukučka* – *kukavica* (lat. *Cuculus*) je v številnih kulturah predstavljala „ptico duše“, prerokinjo prihodnosti ali znanilko pomladi. Boginja Hera je na žezlu imela kukavico, saj se je pred poroko z Zevsom le-ta spremenil v kukavico (Biedermann 1992: 152). Na Slovaškem so ljudje verjeli, da lahko s svojim kukanjem napove dolžino življenja ali dekletom naznani število let do poroke, v Sloveniji pa tudi to, da lahko človek v svojem življenju pričakuje denar.

SSSJ definira leksem *kukučka* kot „zaščiten, srednje veliko ptico selivko iz družine kukavic, ki se oglašča z značilnim glasom ku-ku, živi v svetlih gozdovih in vali jajca v tuja gnezda“ (SSSJ 2011: 845). Slovaška leksikalna enota *kukučky* je pogovorni izraz za *kukučkové hodiny*, v slovenščini *ura s kukavico*. Prenesena besedna zveza *kukučie mláďa* in enobesedno ekspresivno poimenovanje *kukúča* na Slovaškem ponavadi označuje ‘otroka, ki je vzgajan v tuji družini’ (SSJ 1959: 789). Slovensko ekspresivno poimenovanje *kukavica* označuje ‘tujega nezakonskega otroka’, v preteklosti pa je bila tudi oznaka za ‘boječega človeka’ (SSKJ 1994: 465). V slovaščini je *kukučka líčna* poimenovanje travniške zdravilne rastline (lat. *Lychnis flos-cuculi*), v slovenščini je to *kukavičja lučka*, kar je v češčini pod imenom *kohoutek louční*.⁶

3.2 Omenjena kukavičja (slaba) navada, da podtika jajca v tuja gnezda, se v slovaščini odslikava v frazemu *kukučkino (kukučie) vajce*, ki ima prenesen pomen ‘tuj, nelasten element; nekaj, kar nekam ne sodi oz. ne paše tja, kamor je bilo preneseno’ (SSSJ 2011: 845). Njena slovenska ustreznica je *kukavičje jajce*, ki obstaja tudi v podobni glagolske zveze *podtakniti komu kukavičje jajce*.

4 Frazemi s sestavinama *sova*, *kuvik* – *sova*, *čuk*

4.1 *Sova* – *sova* (lat. *Strix*) je povezana s starogrško boginjo modrosti, sodstva, pravičnosti, poguma, strategije in umetnosti Pallas Ateno. V simboliki pa ima ambivalenten pomen. Na eni strani simbolizira modrost in učenost, v ljudskih vražah pa je nosilka negativnih konotacij, zlasti zaradi njenega nočnega, samotarskega načina življenja, tihega leta in skovikajočega glasu, s čimer predstavlja odmik od duhovne svetlobe. To še posebej velja za *kuvika* – *čuka* (lat. *Athene*).

Po SSJ je *sova* vrsta roparske nočne ptice“, v drugem, slabšalnem pomenu pa ‘čemenen, neprijeten človek, običajno ženska; psovka za takega človeka’ (SSJ 1964: 145). Človek, ki hodi pozno spat, pogosto poseda, bere, dela dolgo v noč se v slovaščini označuje z ekspresivnim izrazom *nočná sova* oziroma z njeno sestavinsko varianto *nočný vták*.⁷

SSKJ opisuje *sovo*⁸ obširneje kot „večjo roparsko nočno ptico z mehkim perjem, okroglo glavo in velikimi očmi“. Podobno kot v slovaščini je tudi v slovenščini navedena leksikalna enota *sova* kot slabšalni izraz za ‘grdo, neprijetno ose-

⁶ V slovenščini dobesedno *travniški petelinček*.

⁷ V slovenščini *nočni ptič*.

⁸ Kot zanimivost naj še navedemo, da je kratica SOVA oznaka za *Slovensko obveščevalno-varnostno agencijo*.

bo' (SSKJ 1994: 1271), ki pa je lahko zgolj ženska. Človeka, ki hodi pozno spat, lahko v slovenščini prav tako poimenujemo *sova* oziroma tudi *nočna sova*.⁹

4.2 Podoba sove, njene velike oči, pronicljiv pogled in našopirjeno perje so spodbudili nastanek frazemov *hl'adiet'* (*pozerat'*, *sediet'*) *ako sova*, *byť nadutý ako sova* v pomenu 'biti namrščen, čemer, nevljuden', kar v slovenščini ustreza frazemu *gledati kakor sova*. V obeh jezikih obstaja knjižni frazem *nosit' sovy do Atén – nositi sove v Atene*. Gre za internacionalni frazem, ki ima izvor v antiki in se uporablja v pomenu 'delati nekaj zaman' (KSSJ 2003: 685). Slovaški in slovenski frazeološki fond ima na voljo več sopomenskih frazemov domačega izvora, kot so na primer slovaški *liat' vodu do mora (Dunaja)*, *nosit' drevo do hory (lesa)*, *brat' (čerpāt') vodu do sita* in slovenski *nositi vodo v Savo*, *sipati pesek v morje*, *v rešetu (z rešetom) vodo nositi (zajemati)*.

4.3 Posebna vrsta sove je *kuvik – čuk*, ne le v zoološkem smislu, ampak tudi z vidika simbolike in semantike, ki ju izraža. Po SSSJ je to „nočna ptica iz družine pravih sov, ki je razširjena v gozdovih in kulturnih predelih cele srednje Evrope“ (SSSJ 2011: 865), kar je v KSSJ v oklepaju dopolnjeno z opombo 'po vraževerju napovedujoča smrt' (KSSJ 2003: 284). Drugi pomen leksema *kuvik* je torej 'človek, ki napoveduje neugoden razvoj dogodkov, nesrečo ali pa je pesimist' (SSSJ 2011: 865). Glagol *kuvikat'* je nosilec pomena „oglašati se s kvi“, pa tudi 'napovedovati nesrečo, strašiti' (KSSJ 2003: 284). V slovaščini obstaja starejša besedna zveza *kuviči hlas* in *hlas kuvika* s prenesenim pomenom 'govor, ki napoveduje nekaj slabega, nesrečo, konec, propad' (SSJ 1959: 797), h kateri nismo v slovenskih virih našli ustreznega ekvivalenta.

Po SSKJ ima samostalnik *čuk* v prenesenem pomenu prav tako negativne konotacije, pri čemer je poleg majhne nočne ptice, podobne sovi, tudi ekspresivno poimenovanje za 'čudnega, nekoliko omejenega človeka' (SSKJ 1994: 110), pridevnik *čukast* izraža pomen 'neprijazen, mrk', glagol *čukati* se poleg pomena „oglašati se z votlim, kratkim glasom“ uporablja tudi v pomenu 'pripovedovati, navadno kaj neprijetnega'¹⁰ (SSKJ 1994: 110), na tem mestu pa umanjka (vsaj v slovarjih) njegova opredelitev kot 'znanilca slabih vesti', ki jo poznamo v slovaščini. Toda ta pomen v slovenščini obstaja. SSKJ ga navaja na drugem mestu, in sicer pod geslom *ptica*, kjer se poleg drugega omenja *mrtvaška ptica* – po ljudskem verovanju 'ptica, ki napoveduje smrt, zlasti sova, čuk' (SSKJ 1994: 1095) in ga lahko zasledimo tudi v starejšem narečnem glagolskem frazemu *čuk ga je izpel* v pomenu 'čaka ga smrt, umrl bo'. Leksem *čukec*, tj. pomanjševalnica besede *čuk*, se v slovenskem jeziku paradokсно uporablja kot ljubkavalno poimenovanje za 'otroka'.

4.4 V slovenščini obstajajo primerjalni frazemi *gledati kot čuk*, *gledati kot čuk na palici*, *gledati kakor čuk z visokega kolca*¹¹ v pomenu 'gledati jezno, neprijazno'. Motivacija za njihov nastanek, poleg že omenjene zunanje podobe te vrste sove, je treba po

⁹ Antonimni izraz je v slovenščini frazem *jutranja ptica* s slovaško ustreznico *ramé vtáča*, v slovaščini je simbol zgodnjega vstajanja tudi *škrjanček*.

¹⁰ Podobno kot slovaško *krákat'*, *rapotat'*.

¹¹ Sinonim *gledati kot sova*.

Janezu Kebru (2011: 143) iskati v preteklosti, ko so lovci uporabljali čuka kot vabo za vrane. Privezali so ga na kol ali visoko palico, oni pa so med tem streljali na vrane. Del slovenskega frazeološkega fonda je tudi frazem *stari čuk*, pri katerem izvorni pomen samostalnika *čuk*, tj. 'čuden, nekoliko omejen človek', še krepi pridevnik *stari*. Primerjalni frazem *grd kot čuk* je prav tako motiviran s srditim pogledom in celostno neprijazno podobo čuka. Slovaščina ima na razpolago njegove delne frazeološke ekvivalente, v njihovi sestavi pa se pojavljajo drugi predstavniki živalskega sveta, na primer *škaredý ako ropucha (opica)*, ornitološka sestavina pa se med njimi ne pojavlja.

5 Frazeemi s sestavinami *vrana, havran, krkavec – siva (črna) vrana, poljska vrana, krokar*

5.1 *Vrana – siva (črna) vrana* (lat. *Corvus cornix, Corvus corona*), *havran – poljska vrana* (lat. *Corvus frugileus*) in *krkavec – krokar* (lat. *Corvus corax*) so si med seboj zelo podobni in jih ljudje pogosto zamenjujejo, še posebej *poljsko* in *črno vrano*, zato imajo tudi podobno simboliko. Zlasti *havran – poljska vrana* ima bogat, predvsem negativni simbolični pomen. Po Bibliji jo je Noe poslal z barke, da bi po potopu poiskala kopno, prav tako pa je preroku Eliji v puščavo prinesla kruh in meso. V obdobju zgodnjega krščanstva je postala simbol človeka, priklenjenega k posvetnim užitkom, ki odlaga svoje spreobrnjenje. Tudi zato, ker se preživlja z mrhovino in mesom obešencev, je postala „ptica nesreče“, ki naznanja bolezen, vojno in smrt (Biedermann 1992: 87 in 88). V mnogih pravljičah so v podobo vrane preleteli ljudje. V evropskem ljudskem slovstvu lahko podobno kot sraka simbolizira tatu.

5.2 Čeprav sta slovaščina in slovenščina genetsko sorodna jezika, imata v nekaterih primerih različna oziroma drugače razumljena poimenovanja za živalske vrste, kar je lahko vzrok nejasnosti, torej tudi potrebe po preciziranju spornega pojmovnega aparata. Tako je tudi v primeru slovaških poimenovanj *vrana, havran* in *krkavec*. Slovaški leksikalni enoti *vrana* in *havran* imata namreč v sloveščini ustreznico samo v leksemu *vrana*, kar smo ugotovili s primerjavo latinskih imen obeh vrst. V kolikor bi torej hoteli v slovenščino prevesti besedo *havran*, bi morali uporabiti natančneje opredeljeno besedno zvezo *poljska vrana*.

Po KSSJ je *vrana* „večja temna ptica z debelim kljunom, ki živi na poljih“ (KSSJ 2003: 846). *Havran* je v SSSJ opredeljen kot „velika ptica iz družine ptic pevk z lesketajočim se črnim perjem in z močnim kljunom, podobna črni vrani“, v drugem pomenu „konj, črne barve“, oz. pogosto tudi „ime takega konja“ (SSSJ 2011: 59). Pridevnik *havraní* pomeni „nanašajoč se na poljsko vrano“ in tudi „ki ima lesketajočo se črno barvo“ (SSSJ 2011: 59). Povratni glagol *havraniet' sa* ima pomen „lesketati se v črni barvi, zdeti se črn kot poljska vrana“ (SSSJ 2011: 59).

SSKJ opredeljuje *vrano* kot „večjo ptico črne ali črno sive barve s spredaj nekoliko ukrivljenim kljunom“ in *poljsko vrano* kot „večjo ptico z vijolčastim leskom in vitkejšim kljunom“ (oboje SSKJ 1994: 1539). S samostalnikom *vran* se označuje samec vrane, včasih pa se lahko tako poimenuje tudi krokar, iz česar je razvidno, da ljudje omenjeni ptici pogosto zamenjujejo. Slovaška ustreznica slovenskega poimenovanja

morski vran je *kormorán*, ta beseda pa se za isto ptičjo vrsto uporablja tudi v slovenščini. Slovensko vrstno ime *vranja noga* je ime za rastlino z belimi, rumenkastimi ali rdečimi cvetovi (lat. *Coronopus*), v slovaščini *vraňonôžka*. Pridevnik *vran* pomeni „črn“, danes pa je ta beseda že zaznamovana z arhaičnostjo.

Krkavec je po KSSJ „ptica, sorodna vrani, ki se ponavadi prehranjuje z mrhovino“, v prenesenem slabšalnem pomenu tudi ‘človek, ki se okorišča z nesrečo drugih’ (KSSJ 2003: 277). SSKJ opisuje *krokarja* kot „večjo ptico s črnim, kovinsko se svetlikajočim perjem in z debelim kljunom“, slabšalno pa leksikalna enota *krokar* lahko označuje tudi ‘človeka, ki napoveduje le kaj slabega, neprijetnega’ (oboje SSKJ 1994: 458). Pri zadnjem navedenem pomenu opazamo analogijo z lastnostmi, ki se na Slovaškem pripisujejo *čuku* (v slovaščini *kuvik*). V slovenščini obstaja tudi v podobi sinonimnega samostalnika *gavran*, ki označuje isto ptičjo vrsto, toda le v pesniškem jeziku. Glagol *krokati* pomeni ‘udeleževati se zabave, na kateri se zlasti veliko pije in ki traja pozno v noč’ (SSKJ 1994: 458), *krokar* je torej tudi človek, ki *kroka*.

5.3 Omenjene negativne konotacije, ki so povezane s črno in poljsko vrano, se niso enako intenzivno in plastično odražale v frazeologijo, kjer se večinoma kaže samo njuna črna barva, zlasti v slovaščini, primerjaj slovaške frazeme *čierny ako havran*, *mať vlasy (oči) <čierne> ako havran*, *havranie vlasy* ali slovenski frazem *črn kot vran*. V obeh opazovanih jezikih obstaja besednozvezni frazem z odvisno samostalniško zvezo *biela vrana – bela vrana*.¹² SSJ ga definira kot ‘redkejši pojav, redkost’ (SSJ 1965: 160), po SSF gre za ‘veliko redkost, izjemo, posebnost’ (SSF 2011: 1063). Slovenščina pozna tudi frazem *obirati se (vleči se) kot mokra vrana* v pomenu ‘zelo počasi, brez energije se premikati’.

Po ustnem ljudskem izročilu vrane, predvsem pa krokarji, naj ne bi skrbeli za svoje mladiče, kar je motiviralo nastanek slovaškega frazema *krkavčia matka*, torej ‘neskrbna, slaba (predvsem taka, ki je umorila svojega otroka)’ (SSJ 1959: 775), dandanes pa se pojavlja tudi v obliki *krkavčí otec*, *krkavčí rodičia*. V slovenščini takšne ustreznice nismo našli.¹³

6 Frazemi s sestavino *straka – sraka*

6.1 Znano je, da posamezne kulture simbolov ne dojemajo enako. V Evropi *straka – sraka* (lat. *Pica*) simbolizira opravljalnost in tatvino, na Kitajskem pa predstavlja srečo, je znanilka dobrih vesti ali prijetnih gostov (Biedermann 1992: 286).

Po KSSJ je *straka* „črno-bela ptica z dolgim repom in rezkim glasom, preneseno simbol tatu“ (KSSJ 2003: 709). SSKJ *srako* opiše kot „ptico s črnim in belim perjem in dolgim repom“, v drugem, ekspresivnem pomenu pa označuje osebo, ki ‘govori s

¹² Na osnovi te karakteristike se na Slovaškem podeljuje nagrada za družbeno koristno in pogumno dejanje, ki se imenuje *Biela vrana*, *Biela vrana* se prav tako imenuje tekmovanje doma varenih pivskih specialitet. V Sloveniji je bila v 60. in 70. letih 20. stoletja popularna glasbena skupina *Bele vrane*.

¹³ Slovenski stavčni frazem *vrana je komu izpila možgane* se uporablja v pomenu ‘nekdo je znorel, zmešalo se mu je’.

kričavim, neprijetnim glasom' (SSKJ 1994: 1294). V slovenščini se lahko pojavlja tudi kot psovka, toda ne v pomenu 'tat'.

Poimenovanje *stračja nôžka* v slovaščini označuje strupeno poljsko rastlino iz družine *iskernikovité* (lat. *Delphinium*)¹⁴ (SSJ 1964: 268), v slovenščini *ostrožniki*. Slovenski izraz *sračja noga* je v nekaterih, na primer primorskih narečjih, pomenil narisan oz. izrezljan simbol, ki naj bi služil za odganjanje more.

6.2 V slovaščini in slovenščini obstaja popoln frazeološki ekvivalent *kradnút' ako straka* – *krasti kot sraka*. Ta primerjava odraža dejstvo, da imajo srake rade lesketajoče se, bleščče predmete, ki si jih pogosto prinašajo v svoja gnezda, kar v obeh jezikih izraža stalna besedna zveza *straka zlodejská – tatinska sraka*. Nagle, ponavljajoče se zvočne sekvence, s katerimi se sraka oglašča, so v slovaščini motivirale nastanek frazema *rapotat' ako straka* v pomenu 'hitro in veliko govoriti' in 'govoričiti' (SSJ 1964: 268). Slovenski primerjalni frazem *dreti se (kričati, vpiti, vreščati) kot sraka* nakazuje bolj oster, pronicljiv in neprijeten glas srake. V slovenščini obstaja njegova narečna metaforično-metonimična glagolska okrajšava *sračiti se*, ki nosi pomen 'dreti se', pa tudi 'postavljati se, bahati se' (SSKJ 1994: 1294). Starejši slovaški frazem *ukazovat' (mal'ovat) niekomu straku na kole* izraža prenesene pomene 'lagati, goljufati nekoga, obljubljanje nemogoče, neresnične stvari' (SSJ 1964: 268), njegova skrajšana podoba *straka na kole* se nanaša na pomen 'lažniva stvar, iluzija, izmišljotina, neresničnost' (SSJ 1964: 268). SSJ pri starejšem primerjalnem frazemu *pozerat' ako straka* navaja pomen 'gledati poželjivo, hoteče, zvedavo' (SSJ 1964: 268).

Sračje gnezdo pomeni v slovenščini 'nekaj neurejenega ali kaotičnega', kar zrcali človekovo opažanje, da je sračje gnezdo v primerjavi z gnezdi drugih ptic zgrajeno zanemarjeno, neurejeno. S tem izrazom lahko označimo karkoli, kar je neurejeno, kaotično, slabo organizirano ali celo nelogično. Primerjava *stanovanje kot sračje gnezdo* analogno nakazuje na nered v stanovanju. Če ima nekdo na glavi *sračje gnezdo* – *stračie hniezdo*, ima 'razmršene, nepočesane lase'. V slovaščini slabšalni izraz *stračie hniezdo* tudi označuje 'nekaj neurejenega (zlasti frizuro)' (SSJ 1959: 491). Slovaščina pozna v tem pomenu poleg frazema *stračie hniezdo* tudi sestavinsko varianto *vrabčie hniezdo*.

7 Frazemi s sestavinama *holub, hrdlička* – *golob, grlica*

7.1 *Holub* – *golob* (lat. *Columba*) oz. *holubica* – *golobica* sta imela že od nekdaj v številnih kulturah bogat simbolični pomen. Zaradi navidezno prijateljskega in miroljubnega značaja sta simbol nežnosti, ljubezni, utelešata pa tudi plahost, bojzljivost, *hrdlička* – *grlica* celo tudi klepetavost. Po Bibliji simbolizira golobica konec potopa, saj je v kljunčku prinesla Noetu v barko oljčno vejico (Biedermann 1992: 91). V podobi golobice so upodabljali Svetega duha, pa tudi dušo, ki leti v raj. Biedermann (1992: 92) navaja, da se v zgodnjekrščanskem spisu *Physiologus* omenja grlica, ki, čeprav je po naravi klepetava, se po smrti svojega druga nikoli več na nikogar ne naveže, spominja

¹⁴ Kultivirana vrsta *Delphinium cultorum* se goji kot okrasna rastlina na vrtovih.

se na mrtvega druga in kmalu tudi sama umre. Prav zaradi tega je grlica tudi simbol velike ljubezni in zvestobe.

Holub je po SSSJ „ptica (pogosto sive barve) iz družine golobov, ki je rejena v mnogih pasmah ali divje živeča.“ (SSSJ 2011: 135). Znan je tudi leksikalizirana zveza *poštový holub, asfaltové holuby* so ‘koluti, uporabljani kot tarče v športnem streljanju’ (SSSJ 2011: 135). Pomanjševalna oblika *holúbok* ni oznaka samo za majhnega goloba, ampak je tudi ljubkovalno ime za drago osebo, z besedo *holúbkovia* lahko označimo ‘par zajubljenec’. V slovaškem vojaškem žargonu je *holub* poimenovanje za ‘novinca, začetnika’ (SSSJ 2011: 135), v tem pomenu pa se uporablja tudi sopomenka *bažant*.¹⁵ Pomanjševalni obliki ženskega spola *holubička, holubienka* sta ljubkovalni poimenovanji za ‘dekleta ali ženske’. Mleto meso, ki je zavito v zeljne liste, se v nekaterih slovaških narečjih imenuje *holúbky*. Pridevnik *holubí* ima poleg pomena ‘nanašajoč se na goloba’ tudi pomen ‘siv, ki ima barvo kot golob perje’ (oboje SSSJ 2011: 135). Pridevnik *holubičí* pomeni ‘miren, neagresiven, miroljuben’ (SSSJ 2011: 135). Prostor za rejo golobov je *holubník*, toda v prenesenem pomenu tudi ‘kraj, zgradba, kamor in od koder se brez reda, neorganizirano, prostovoljno prihaja in odhaja’ (SSSJ 2011: 136), torej nekaj, kar deluje zelo kaotično. SSSJ navaja tudi glagol *holúbkovat’ sa*, torej ‘nežno se vesti drug do drugega, ljubkovati se’ (SSSJ 2011: 136).

Po SSKJ je *golob* „domača ali divja ptica z majhno glavo, kratkim vratom in krepkim telesom“ (SSKJ 1994: 246). V slovenščini obstaja tudi leksikalizirana besedna zveza *poštni golob* in tudi *golob pismonoša*. *Morski golob* (lat. *Myliobatis*) je vrsta velike morske roparske ribe s strupeno bodico na repu, *glinasti golob* pa je krožnik, ki se, kot smo že omenili, uporablja kot gibljiva tarča za strelce. Dragega človeka lahko ljubkovalno nagovorimo s samostalniki *golobček, golobče, golobica, golobičica, golobička, golobka*, pri čemer *golobica, golobičica* in *golobička* označujejo poleg samice goloba tudi ‘mlado, prijazno žensko’. *Golobica* je tudi goba s krhkim mesom in z živo pisanim klobukom, v slovaščini *plávka*. Glagol *golobčkatí se* pomeni ‘poljubljati se, ljubkovati se’ (SSKJ 1994: 246). Pridevnik *golobji* izraža tudi ‘prijaznost in krotkost’, enako kot njegova slovaška ustreznica *holubičí*.

7.2 Hrdlička¹⁶ (lat. *Streptopelia*) je po SSSJ „ptica iz družine golobov z vitkim telesom in majhno glavo, ki je podobna golobu, značilna po svojem gruljenju“ (SSSJ 2011: 174). SSKJ *grlico* opiše kot „golobu podobno ptico z rdečimi nogami“ (SSKJ 1994: 262). Samostalnik *grlica* lahko v prenesenem pomenu označuje tudi ‘žensko’, zlasti lepo in prijazno. V slovaščini obstaja tudi glagol *hrdličkovat’ sa* z identičnim pomenom kot *holúbkovat’ sa*, torej ‘nežno si izkazovati ljubezen, ljubkovati se’ (SSSJ 2011: 174).

7.3 Dejstvo, da je golob simbol miru, se je odražalo tudi v stalni besedni zvezi *holubica mieru* s slovensko ustreznico *golob miru*, redkeje tudi *golobica miru*. Frazem *byť nadutý ako holub* se uporablja v pomenu ‘biti zelo napihnen’, ni pa motiviran z

¹⁵ V slovenščini dobesedno *fazan*.

¹⁶ Ime *Grlica* nosi tudi slovenska založba, prav tako se *Grlica* imenuje časopis, ki se ukvarja z mladinskim zborovskim petjem.

značajem goloba, ampak z njegovo podobo, ko na prsih našopiri perje, kar deluje napihnjeno. Primerjalni frazem *byť sivý* (*biely, šedivý*) *ako holub* je večinoma povezan z označevanjem barve las starejših moških, podobno kot frazem *obeliet' ako holub*, torej 'popolnoma osiveti'. Omenjena mirnost, miroljubnost, neagresivnost, včasih kar pasivnost golobov oziroma golobic je motivirala nastanek stalnih besednih zvez *holubičia povaha* (*nátura*), *holubiči národ*, s katerimi se pogosto označujejo Slovaki. Slovaški primerjalni frazemi *žit' <si> ako dva holuby* (*holúbky, hrdličky*), *mať sa radi ako dva holúbky*, *hrkútať <si> ako dva holúbky*, *žit' <si> (nažívat' <si>) ako <dve> holubičky* (*holúbky, hrdličky*), *žit' <si> ako pár holúbkov*, *žit' <si> ako holub s holubicou* s semantiko 'zelo se ljubiti, živeti skupaj v ljubezni in složnosti' (SSSJ 2011: 135) imajo v slovenščini ustreznico samo v frazemu *živeti kot dva golobčka* (HSRPF 2006: 184). Primerjava *smiat' sa ako hrdlička* je bila motivirana s prijetnim, žametnim glasom grlice in ima pomen 'lepo se smejati' (SSJ 1959: 522), njena slovenska ustreznica je primerjalni frazem *smejati se kot grlica*. Drugih slovenskih frazeoloških enot ali leksikaliziranih zvez s sestavinama *golob* in *grlica* nismo našli.

8 Frazemi s sestavino *dudok* – *smrdokavra*

8.1 *Dudok* – *smrdokavra* (lat. *Upupa*)¹⁷ se je pogosto pojavljala v folklori in mitologiji antičnih kultur, pri čemer so se ji pripisovale ambivalentne lastnosti. V Egiptu je bila sveta ptica, pogosto upodobljena kot okrasje na žezlih bogov. Za Skandinavce je pomenila znanilko vojne, drugje v Evropi pa je bila pogosto označevana za tatu ali za nečisto ptico, ker je izkopavala ličinke iz gnoja, zato je v srednjeveških bestiarijih simbolizirala grešnika, ki okuša blato greha (Biedermann 1992: 66). Slovensko poimenovanje *smrdokavra* je zloženska glagola *smrdeti* in narečne leksikalne enote *kavra* (*vrana*) (Snoj 1997: 586). To poimenovanje je najverjetneje dobila zato, ker se je že od antičnih časov naprej o njej neupravičeno trdilo, da ima umazano gnezdo in da smrdi, kar pa se pravzaprav nanaša na obrambni mehanizem smrdokavre, ki ga uporablja zlasti v obdobju, ko samica gnezdi in s smradom brani svoje gnezdo ter mladiče.

Po SSSJ je *dudok* „rumenorjav ptič s črno-belimi črtami na zgornjem delu telesa, z dolgim, tankim kljunom in pahljačasto perjanico na glavi“ (SSSJ 2006: 808). Tudi SSKJ to ptico opiše podobno, saj prav tako poudarja perjanico na glavi (SSKJ 1994: 1254), ki je najizrazitejša značilnost smrdokavre, zaradi katere je ni mogoče zamenjati z drugo ptico.

8.2 Čeprav gre za zelo zanimivega predstavnika iz ptičjega sveta, je presenetljivo, da v slovaščini obstaja več frazemov s sestavino *dudok*, medtem ko v slovenščini nismo našli niti enega samega frazema s sestavino *smrdokavra*. V slovaščini so to primerjalni frazemi *nafúkaný ako dudok* 'zelo namrščen, jezen', *sedieť ako dudok* s podobnim pomenom 'sedeti namrščeno, nepremično, pasivno' (SSSJ 2006: 808). Oba frazema očitno izvirata iz videza smrdokavre, ki, sedeča z našopirjenim perjem in izrazito perjanico

¹⁷ V Evropi v sedanjosti spada med izredno ogrožene vrste.

na glavi, ne deluje preveč prijateljsko, vljudno in veselo. Primerjalni frazem *spat' ako dudok* v pomenu 'togo, trdno spati' ima v slovenščini delne ustreznice v frazemih: *spati kot polh*, *spati kot top*, *spati kot klada*, *spati kot zaklan*. Slovaški frazem je domnevno povezan z že omenjenim obrambnim mehanizmom samice smrdokavre – kljub smradu, s katerim brani gnezdo, lahko v njem brez težav spi skupaj s svojimi mladiči.

Slovaški zastareli leksem *dudky* je šaljivo poimenovanje za 'denar'. Anton Bernolák v svojem *Slowárju* (1825, s. 512) navaja: *Dudek: *Má Dudki: est nummatus, habet pecunias, nummos: er hat viel Geld: péznes ember, vagyon pénze*. V tem pomenu je verjetni izvor primerov iz slovaške književnosti 19. stoletja, v kateri se je beseda *dudok* pojavila tudi v pomenu plačilnega sredstva: *Dal som zaň červený dudok* (J. Záborský); *A čo je hlavné, má dudky* (G. K. Zechenter-Laskomerský).¹⁸

9 Frazemi s sestavino *žlna* – *žolna*

9.1 Po KSSJ je *žlna* (lat. *Picus*) „gozdna ptica rumeno zelene barve, podobna detlu“ (KSSJ 2003: 983). SSKJ *žolno* opiše kot „ptico z močnim dletastim kljunom in nogami, prilagojenimi za plezanje po deblu“, naveden pa je tudi pomen 'kdor dosti, pogosto pije' (alkoholne pijače), in sicer z oznako ekspresivno (SSKJ 1994: 1710). Leksikalna enota *žolna* je lahko tudi psovka za pijanega človeka.

9.2 V slovaškem frazeološkem fondu se ornitološka sestavina *žlna* ne pojavlja. V slovenščini obstaja primerjalni frazem, ki je povezan z že omenjenim drugim pomenom leksikalne enote *žolna*, in sicer *piti kot žolna* (SSF 2011: 1115), HSRPF ga navaja tudi v podobi *pijan kot žolna* (2006: 300). V tem primeru lahko govorimo o bogatem sopomenskem nizu frazemov, ki ilustrirajo čezmerno uživanje alkoholnih pijač in imajo v vseh jeziki bogato zastopanost,¹⁹ čeprav motivacija njihovega nastanka ni vedno razvidna. Janez Keber v SSF razlaga morebiten nastanek primerjalnega frazema *piti kot žolna* preko samostalnika *pivka*, ki se uporablja za *sivo žolno* (lat. *Picus canus*), in sicer na osnovi glasu piv-piv, s katerim se oglašča. Glagol *pivkati* se uporablja v pomenih 'oglašati se z glasom piv-piv' in tudi 'pomalo piti', s samostalnikom *pivka* ne označujemo samo ptice, ampak tudi žensko, ki, 'pije, uživa pijačo', navadno ekspresivno pa tudi 'žensko, ki (rada) pije alkoholne pijače'. Po J. Kebru (2011: 1155) je primerjava *piti kot žolna* nastala s sovpadanjem teh pomenov, čeprav žolne ni mogoče povezovati s prekomernim uživanjem alkohola. Marko Snoj (2013: 94) navaja – poleg omenjene razlage – še dve možnosti za nastanek frazema. Po Snojevem mnenju gre lahko za delni kalk nemškega izraza *Schluckspecht*, ki je zloženska glagola *schlucken* (požirati, goltati) in samostalnika *Specht* (žolna). Po tretji domnevi utegne biti „frazem *piti kot žolna* prenarejen iz *piti kot žolnir, pri čemer je beseda *žolnir* izposojenka iz srednje-

¹⁸ Primerjaj Pavol Žigo (2013: 15).

¹⁹ Na primer slovaški frazemi *pit' ako čik*, *pit' ako Rus*, *pit' ako dúha*, *opit' sa ako cecok*, *opitý ako bočka*, *opitý ako čap*, *opitý ako delo (snop)*, *opitý ako <divé> zviera*, *opitý ako hovädo (dobytok)*, *opitý ako klát*, *opitý ako sviňa (prasa)*, *opitý ako tel'a (sysel)*, v slovenščini na primer *piti kot krava*, *piti kot goba*, *pijan kot živina*, *pijan kot mavra*, *pijan kot klada*, *pijan kot dila*, *pijan kot čep* itd.

visokonemške *solner*, kar pomeni ‘vojak’, mlajše tudi ‘inženir’“. Po Snoju niti ene od omenjenih možnosti ni mogoče z gotovostjo dokazati, njemu samemu pa se zdi najbolj verjetna druga razlaga.

10 Zaključek

Na osnovi analize slovaških in slovenskih frazemov, ki vsebujejo leksikalne enote *vták, vtáček, vtáci* : *ptič (ptiček), ptičji* in najpogostejše ornitološke sestavine, ki se nanašajo na vrste ptic, živeče v naravi, lahko ugotovimo, da je njihova zastopanost v obeh jezikih izredno velika in raznolika. V nekaterih primerih gre za internacionalne frazeme, ki imajo izvir v antični kulturni dediščini, naprimer *nosit' sovy do Atén – nositi sove v Atene*. V drugo skupino spadajo popolni ekvivalenti, ki so nastali na osnovi empiričnih izkušenj in identičnih asociacij obeh jezikovnih skupnosti, na primer *hl'adiet' ako sova – gledati kakor sova; kradnúť ako straka – krasti kot sraka; smiat' sa ako hrdlička – smejati se kot grlica; nočný vták – nočni ptič; biela vrana – bela vrana; sračje gnezdo – stračie hniezdo* itd. Z vidika primerjalne slovaško-slovenske frazeologije se kot najbolj zanimivi kažejo delni ekvivalenti tipa *ne tič ne miš – ani ryba, ani rak* ali *grd kot čuk – škaredý ako ropucha (opica)*, še posebej pa enote, ki v enem od obravnavanih jezikov nimajo frazeološke ustreznice, kot so na primer slovaški frazemi *ukazovat' (mal'ovat) niekomu straku na kole, krkavčia matka, krkavči otec, krkavči rodičia* in tudi enote z nejasno motivacijo nastanka, na primer slovenski frazem *piti kot žolna*.

Na koncu je potrebno dodati, da naš prispevek prinaša le delčke podatkov iz širokega spektra nadaljnjih morebitnih raziskav o obstoju ornitoloških sestavin v slovaškem in slovenskem frazeološkem fondu. Ugotovili smo tudi njihovo bogato zastopanost v paremioloških enotah, pa tudi to, da se nekatere vrste ptic, na primer *orel* ali *sokol*, ki imata v slovaškem in v slovenskem ustnem ljudskem slovstvu nenadomestljivo simbolično vlogo, kot sestavini v frazemih skoraj ne pojavljata. Te, pa tudi druge bele lise na področju slovaško-slovenskega frazeološkega raziskovanja, ponujajo mnoge navdihe za do danes še neobdelano temo.

LITERATURA

- Biedermann, Hans. 1992. *Lexikón symbolov*. Bratislava: Obzor.
- Čižmarová, Mária. 2001. Ekvivalenčné typy frazém v ukrajinčine a slovenčine. *Slavica Slovaca*. 2: 114–120.
- Gantar, Polona. 2013. Slovar slovenskih frazemov in sodobna slovenska frazeologija. V: *Frazeološka simfonija: Sodobni pogledi na frazeologijo*. Jakop, Nataša; Jemec Tomazin, Mateja (red.). Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša. 145–156.
- Jakše, Darija. 2001. Najbolj razširjene žuželke v primerjalnih frazemih v slovenščini in slovaščini. V: *Philologica LIII. Zbornik Filozofske fakulty Univerzity Komenského*. Pančíková, Marta (red.). Bratislava: Univerzita Komenského. 213–223.

- Keber, Janez. 1996. *Živali v prispodobah 1*. Celje: Mohorjeva družba.
- Keber, Janez. 1998. *Živali v prispodobah 2*. Celje: Mohorjeva družba.
- Keber, Janez. 1999. Živalske metafore kot vir za imena, vzdevke in priimke. *Jezikoslovni zapiski*. 5: 135–149.
- Keber, Janez. 2001. Razlaganje izvora slovenskih frazemov. V: *Skripta 5. Zbornik za učitelje slovenščine kot drugega/tujega jezika*. Kržišnik, Erika (red.). Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 35–50.
- Kocbek, Fran; Šašel, Ivan. 1934. *Slovenski pregovori, reki in prilike*. Celje: Družba Sv. Mohorja v Celju.
- Krošláková, Ema. 1997. Frazeologické prirovnania so zoonymickým komponentom. V: *Frazeologické štúdie II*. Ďurčo, Peter (red.). Bratislava: Esprima. 103–112.
- Kržišnik, Erika. 2004. Poskusni zvezek slovenskega frazeološkega slovarja. *Slavistična revija*. 2: 199–208.
- Kržišnik, Erika. 2000. Biblične stalne besedne zveze v Slovarju slovenskega knjižnega jezika in v slovenskem jeziku. V: *Razprave/Dissertationes XVII*. Toporišič, Jože (red.). Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Razred za filološke in literarne vede. 67–79.
- Mečiarová, Barbora. 2003. Zoonymické komponenty *pes* a *mačka* v slovenskej a bulharskej frazeológii. V: *BraSlav 1/2002*. Žigo, Pavol (red.). Bratislava: Univerzita Komenského. 265–269.
- Petermann, Jürgen; Kržišnik, Erika. 2004. Janez Keber: Frazeološki slovar slovenskega jezika. Poskusni zvezek. *Slavistična revija*. 3: 345–352.
- Snoj, Marko. 2013. Frazemi v luči etimologije: Metoda in praksa. V: *Frazeološka simfonija: Sodobni pogledi na frazeologijo*. Jakop, Nataša; Jemec Tomazin, Mateja (red.). Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša. 145–156.
- Škultéty, Jozef. 1989. Názvy cicavcov v slovenských ustálených prirovnaniach. *Slovenská reč*. 5. Bratislava: 267–275.
- Zátarecký, Adolf Peter. 2005. *Slovenské prislovnia, porekadlá, úslovnia a hádanky*. Bratislava: Slovenský Tatran.
- Žigo, Pavol. 2013. A bullitu ad Upupam. V: *Philologica LXXI. Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského*. Dobříková, Mária (red.). Bratislava: Univerzita Komenského. 13–16.

SLOVARJI

- Fink Arsovski, Željka et al. 2006. *Hrvatsko-slavenski rječnik poredbenih frazema*. Zagreb: Knjigra. [HSRPF]
- Keber, Janez. 2011. *Slovar slovenskih frazemov*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. [SSF]
- Smiešková, Elena. 1988. *Malý frazeologický slovník*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo. [MFS]

- Snoj, Marko. 1997. *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Mladinska knjiga. [SES]
- Krátký slovník slovenského jazyka*. 2003. Kačala, Ján; Pisárčiková, Mária; Považaj, Matej (red.). Bratislava: Veda. [KSSJ]
- Slovar slovenskega knjižnega jezika*. 1994. Bajec, Anton et al. Ljubljana: DZS. [SSKJ]
- Slovník slovenského jazyka*. 1959–1968. Peciar, Štefan (red.). Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. [SSJ]
- Slovník súčasného slovenského jazyka A–G*. 2006. Buzássyová, Klára; Jarošová, Alexandra (red.). Bratislava: Veda. [SSSJ]
- Slovník súčasného slovenského jazyka H–L*. 2011. Buzássyová, Klára; Jarošová, Alexandra (red.). Bratislava: Veda. [SSSJ]
- Slovar slovenskih frazemov*. 2011. Keber, Janez. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. [SSF]

SPLETNI VIRI

Gigafida: Korpus slovenskega jezika. <http://www.gigafida.net>

RESUMÉ

VTÁČÍ SVET VO SVETLE SLOVENSKEJ A SLOVINSKEJ FRAZEOLÓGIE

V príspevku sa analyzujú slovenské a slovinské ustálené spojenia, v ktorých komponentovom zložení sa vyskytujú pomenovania jednotlivých druhov vtákov žijúcich vo voľnej prírode v miernom podnebnom pásme, v ktorom ležia i Slovensko a Slovinsko. Do výskumu sú okrem základných pomenovaní zahrnuté aj ich derivované adjektívne a slovesné tvary. Autorka sa zmieňuje i o symbolike, ktorej nositeľmi sú jednotlivé druhy vtákov, keďže táto zohráva často dôležitú úlohu pri vysvetľovaní motivácie vzniku frazém. V ďalšej časti sleduje výskyt skúmaného typu komponentov vo voľných, terminologických a lexikalizovaných slovných spojeniach a porovnáva ich zastúpenie vo frazémach na základe významovej (obsahovej) zhody, t. j. z hľadiska frazeologickej ekvivalencie. Konštatuje, že zastúpenie frazém s takto vymedzenými komponentmi je v oboch jazykoch veľmi početné a rôznorodé a že z hľadiska porovnávacej slovensko-slovinskej frazeológie sú najzaujímavejšie prípady parciálnej ekvivalencie, ale najmä jednotky, ktoré v jednom zo sledovaných jazykov nemajú frazeologický náprotivok.

Kľúčové slová: *frazéma, slovenská frazeológia, slovinská frazeológia, frazeologický komponent, frazeologická ekvivalencia*

LJILJANA KOLENIĆ
FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U OSIJEKU
OSIJEK, HRVATSKA
kolenic@ffos.hr
<https://doi.org/10.17234/9789531755139.14>

ANIMALISTIČKI FRAZEMI U STARIM HRVATSKIM TEKSTOVIMA I U SUVREMENOM HRVATSKOM KNJIŽEVNOM JEZIKU

Članak uspoređuje animalističke frazeme u staroj hrvatskoj književnosti s animalističkim frazemima u suvremenom hrvatskom standardnom jeziku. Daju se najčešći oblici animalističkih frazema u starim hrvatskim tekstovima: poredbeni frazemi i sveza pridjeva i imenice. Svaka je tvrdnja oprimgjerena animalističkim frazemima iz stare hrvatske književnosti i jednoga staroga hrvatskoga rječnika, Belostenčeva *Gazofilacija*, jer on ima tronarječnu koncepciju pa su u tom smislu zastupljene sve narječne stilizacije. Najčešće životinje koje se u animalističkim frazemima javljaju jesu one koje se javljaju i u *Bibliji* jer stara hrvatska književnost, uostalom kao i europska, uzor često traži u biblijskim tekstovima. Frazemi stare hrvatske književnosti prepoznatljiviji su i danas premda je moguće da je neka sastavnica zamijenjena bliskoznačnicom, ili da je riječ o različitim narječnim stilizacijama, ili da se frazemske strukture nekada i danas ne podudaraju u cijelosti.

Ključne riječi: *animalistički frazemi, stari hrvatski tekstovi, suvremeni hrvatski književni jezik, poredbeni frazemi, imenički frazemi*

1. Uvod

Nema djela ni u staroj ni u novoj hrvatskoj književnosti u kojem se ne pojavljuju životinje. Često se nazivi za životinje pojavljuju i u frazemima. Za ovu analizu izabrano je nekoliko djela starije hrvatske književnosti s nazivom za životinje kao sastavnicom frazema. Cilj je bio istražiti koliko se frazemi sa sastavnicom životinje razlikuju u starim tekstovima od današnjih i koliko to utječe danas na prepoznatljivost frazema. Naime, poznato je da je frazem postojana i prepoznatljiva sveza najmanje dviju riječi s većom ili manjom preobrazbom značenja koja se uklapa u kontekst kao njezin sastavni dio.

Nazivi za životinje nisu uvijek isti u starim tekstovima s onima u suvremenim tekstovima pisanim standardnim hrvatskim jezikom. Stoga se u članku najprije navode nazivi za životinje iz nekih djela stare hrvatske književnosti da se vidi koliko se oni podudaraju ili ne podudaraju sa suvremenima.

Hrvatski petrarkisti Šiško Menčetić i Đore Držić u svojim pjesmama spominju mnoge životinje jer je čest motiv u njihovim pjesmama lov. U petrarkističkim se pjesmama spominju životinje koje su povezane s lovom: *hrt, grlica, jelin, lav, košuta, pas, ptice, ribe, sokol, zvir* itd. Najčešća životinja je *lav* s kojim, naravno, pjesnici ne idu u

lov, nego se *lav* javlja kao životinja koja lovi druge životinje i progoni ih kao što ljubav „progoni“ petrarkističkoga pjesnika:

*zgoni me taj ljubav prid slavni tvoj okol
jakino zvir lav i ptice jur sokol* (Šiško Menčetić).

U Šiška Menčetića i Đore Držića uglavnom nema animalističkih frazema što bi se moglo objasniti liričnošću za razliku od epike koja često obiluje takvim frazemima. Kao što je razvidno, nazivi životinje u tih pjesnika podudaraju se sa suvremenim nazivima ako zanemarimo ikavski odraz jata u nekih naziva (*zvir, jelin*).

U Marulićevoj *Juditi* (Marulić 1521.) u dvanaesteračkim distisima spominju se: *brav, bisan pas, konj, ptić, skot* (‘stoka, životinja’), *sokol, svinja, vol, zvir, zvire*.

Pomnijivo je sve nazive za životinje iz Držićeva *Dunda Maroja* ispisala Zlata Šundalić (Šundalić 2009., 117–123). Prema zapisima Zlate Šundalić, u *Dundu Maroju*¹ Marina Držića svoje mjesto u zapisu pronalaze: *armilin*² (‘bijela lasica’), *bazilišk* (‘nestvarna životinja za koju se vjerovalo da truje očima’), *buha, čaplja, fadžan* (‘fazan’), *glaine od Indijana* (‘kokoš’), *grinje, grličica, grmuša* (‘sitna ptica, dračarka’), *guja, guska, hobotnica, hrtica, jarebica / jarebičica, kamilionete* (‘kameleon, vrsta guštera’), *kapun / kapunić* (‘uškopljen pijetao’), *kokoš, konj / konjic, kosović, koza, lav, letušte, lisica, mačka, miš, mojemun / mojemuča* (‘majmun’), *narikla* (morski pužić), *osle / osao, ovca / ovčica, paganjelo* (‘ptica konopljarka’), *papagalo, pas, patka, paun, pijavica, prasac, ptica / ptičica, smudut* (‘riba lubin’), *slavic, spuž* (‘puž’), *srdjela, srdjelica, svinja, tovar, uš, vitelj* (‘tele’), *vuk, zec / zečić, zmaj, zmija, žaba, ždral*.

Zlata Šundalić zapisala je i one životinje koje pripadaju predaji, a nisu stvarne, poput *baziliška*. Kako daje potpuni popis životinja u Držićevu djelu, možemo zabilježiti da se nazivi za neke životinje danas u suvremenom hrvatskom književnom jeziku ne pojavljuju, a neki imaju sličan oblik, ali se u cijelosti ne podudaraju s današnjim nazivima u hrvatskom standardnom jeziku (*slavic, spuž, mojemuča*)³. Osim domaćih naziva javljaju se i nazivi koji su podrijetlom iz drugih jezika, poput latinizama (*armilin*), talijanizama (*kopun*), grecizama (*kamelionete*) i sl.

Matija Antun Reljković preveo je Ezopove i Pilpajeve basne. Kao što je poznato, u basnama su glavni likovi životinje koje se u Reljkovićevu prijevodu zovu: *bak* (‘bik’), *deva, divjak* (‘divlja svinja, vepar’), *gavran, grlica, jarac, jare, jarebica, jelin, kopun* (pijetao), *konj, kukavica, kurjak* (‘vuk’), *lane, lav, lisica, mačka, majmun, magarac, medvid, oroz* (‘pijetao’), *pas, ris, rodo, slavak / slav, srna, stakor, vol, zmija, žaba*. U

¹ Autorica zapisuje i dio teksta u kojem se naziv za životinju spominje.

² Armilin ili hermelin.

³ Bila bi zanimljiva analiza tvorbe za pojedine životinje, ali to bi zahtijevalo novi rad. U ovom radu samo naznačujem pojednak odnos sufikasa -ic (*konjic, slavic*) i -ić (*kapunić, zečić*) za deminutive muškoga roda. Danas je sufiks -ic neplodan u hrvatskom standardnom jeziku. Za ženske je deminutive i u *Dundu Maroju* i danas plodan sufiks -ica (*srdjelica, jarebičica*).

Reljkovićevu prijevodu javlja se i pokoji turcizam, premda je Matija Antun Reljković bio jezični čistunac, čak je u svojoj *Novoj slavonskoj i nimačkoj gramatici* (Reljković 1761.) napisao mali rječnik turcizama od 38 riječi za koje drži da bi ih valjalo odbaciti i daje domaće riječi kao zamjene za navedene turcizme. No, u Slavoniji u 18. stoljeću nisu se turcizmi mogli u potpunosti odbaciti pa ih nalazimo i u Reljkovićevu prijevodu Ezopovih basni, poput *kurjak*, *oroz*.

U Mažuranićevu spjevu *Smrt Smail-age Čengića* također se u svim pjevanjima pojavljuju životinje: *arslan* ('lav'), *bik*, *galeb*, *guja*, *golub*, *jaganjac*, *jagnje*, *lav*, *lastavica*, *miš*, *ris*, *oro*, *pijetao*, *vuk* itd.

U staroj su hrvatskoj književnosti česti molitvenici. Osječki studenti pod vodstvom Zlate Šundalić iz molitvenika *Bogoljupstvo na poštenje svetoga Franceška Saverije Antuna Kanižlića* (1759.) izdvojili su ove životinje: *crv* / *crvak*, *goved*, *jaganjac*, *konj*, *kokoš*, *lav*, *medvid*, *ptičica*, *rak*, *riba*, *stado*, *zmaj*⁴, *zmija*, *zvirad*, *živina*.

Usporedbom naziva za životinje u staroj hrvatskoj književnosti i naziva danas možemo zaključiti:

1. Isti nazivi u starim tekstovima i danas: *lav*, *svinja*, *lisica*, *pas*, *konj*, *vol*, *sokol*, *jarac*, *grlica*, *kukavica*, *gavran*, *srna*, *pijetao*, *miš*, *vuk*, *lane*, *bik*, *majmun*, *žaba*, *jarebica* itd.
2. Isti nazivi samo s određenom fonološkom promjenom (odraz jata nije ijekavski kao u suvremenom hrvatskom književnom jeziku, stezanje vokala, redukcije konsonanata i sl.): *medvid*, *jelin*, *zvir*, *oro*, *tić* itd.
3. Različita tvorba u odnosu na hrvatski književni jezik: *zvire*, *slavak*, *slav*, *jaganjac*. U ovaj je popis uvršten i *jaganjac*, premda je taj naziv živ u tekstovima nabožne tematike: *Jaganjac Božji*. Držimo da je takav oblik danas arhaičan, a poznato je da se u crkvenim tekstovima čuvaju stariji oblici i nazivi zbog čestoga ponavljanja (frekventnosti) tih naziva.
4. Različiti nazivi karakteristični ili za narječnu stilizaciju ili za zemljopisni prostor, a različiti od suvremenoga hrvatskoga književnoga jezika: *čvarljak* ('čvorak'), *arslan* ('lav'), *kurjak* ('vuk'), *bak* ('bik'), *oroz* ('pijetao'), *praz* ('ovca').
5. U starim se tekstovima pojavljuju i nestvarne životinje poput *zmaja* i *baziliška* pa su i one uvrštene u popis.

Uglavnom se nazivi za životinje podudaraju u starim tekstovima i danas u suvremenom hrvatskom književnom jeziku ili se takvi nazivi čuju u hrvatskim narodnim govorima. Pri tom je nebitno je li riječ izvorna domaća ili podrijetlom tuđica poput *kurjaka*, *arslana*, *oroza* i sl.

⁴ U popis je uvršten i *zmaj* premda je on mitska nestvarna životinja. U starim tekstovima *zmaj* se često, osobito u frazemima, zamjenjuje sa *zmija* pa je i zbog toga uvršten u popis.

U mnogim djelima i u staroj i u novoj hrvatskoj književnosti nazivi za životinje sastavnicom su frazema. Dakako, nazivi za životinje javljaju se kao natuknice ili u tumačenjima starih hrvatskih rječnika. I u starim hrvatskim rječnicima nazivi za životinje dijelom su hrvatske frazeologije.

Za analizu izabrali smo nekoliko reprezentativnih djela stare hrvatske književnosti i jednoga staroga hrvatskoga rječnika, Belostenčeva. U izboru smo nastojali da budu djela iz različitih hrvatskih stilizacija. To su djela:

Marko Marulić: *Judita* (1521.)

Marin Držić: *Dundo Maroje* (16. st.)

Andrija Kačić Miošić: *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* (1756.)

Antun Kanižlić: *Bogoljubstvo na poštenje svetoga Franceška Savarije* (1759.)

Vid Došen: *Aždaja sedmoglava* (1768.)

Ivan Mažuranić: *Smrt Smail-age Čengića* (1846.)

Kao što je već rečeno, građa je ekscerpirana i iz jednoga rječnika:

Ivan Belostenec: *Gazofilacij* (1740.)

Animalistička je frazeologija u ovom radu podijeljena na poredbene frazeme, imeničke frazeme, glagolske frazeme.

Posebno su u ovom dijelu zapisane i neke poslovice i krilatice u kojima se pojavljuju životinje da bismo ilustrirali koliko se često životinje pojavljuju u postojećim svezama čije se značenje ne izvodi iz značenja pojedinačnih sastavnica.

2. Animalističke poslovice i krilatice

Poslovice koje sadrže kao sastavnicu naziv za životinju ili pak dio životinjskoga tijela nalazimo i u starih hrvatskih pisaca i u starim hrvatskim rječnicima. Tako je poznato da Ivan Belostenec u svom *Gazofilaciju* ima cijele poslovice, često u stihu, uz pojedine natuknice, a neke od tih poslovica kao sastavnicu imaju imenicu koja znači životinju. Uz neke je pak natuknice zapisivao i krilatice i frazeme. Navodimo neke poslovice, krilatice i frazeme za ilustraciju i natuknicu pod kojom možemo poslovicu naći u hrvatsko-latinskom dijelu rječnika, uz napomenu da uglavnom uz takve poslovice u *Gazofilaciju* stoji *prov.* da bi se pojasnilo da je riječ o posloviци:

S. v. Maček, mačka: *Hiža na glasu, a mačka gladne.*

Što mačka rodi, vse miše lovi.

Kupovati mačku v mehu.

S. v. Miš: *Teško je mišu z mačkom.*

S. v. Riba: *Riba iz glave smerdi.*

S. v. Sojka: *Lepo perje ima sojka / Akoprem hman je pojka.*

S. v. Proso: *Luda pamet ka ne seje prosa / Bojeći se vrabcev nosa.*

S. v. Oslovac: *Gospodar ak nema neg dinar ali je gospodar / oslovac ak ima zlat pokrovac, ali je oslovac.*

S. v. Osel: *osel na klupi, diak kruto tupi. Z kem se paris cupi lupi / osel vsigde i na kljupi.*

S. v. Kauran, krompač (D.) vran, gavran: *Vrana vraniću oko ne izbija. Kauran kauranu oči ne izbada.*

Ovi primjeri pokazuju da su stari hrvatski rječnici zapisivali poslovice (pa i one u kojima se javljaju životinje), a Belostenec je često takve poslovice slagao u stihove s rimom. Pored toga, možemo reći da u Belostenčevu *Gazofilaciju* nalazimo dosta animalističkih frazema. Navedene poslovice, krilatice i frazeme iz *Gazofilacija* prepoznajemo i danas premda je književni jezik Belostenčeva rječnika tronarječne stilizacije.

Animalističke poslovice nalazimo i u drugim djelima stare i nove hrvatske književnosti, a ovom prigodom izdvajamo neke iz *Dundu Maroja* Marina Držića. Marin Držić u *Dundu Maroju* varira istu poslovicu s nazivima životinja da bi naglasio kako se (loša) ćud (ljudska) ne mijenja. Zapravo varira poslovicu koja se javlja u starim i novim tekstovima, a glasi: *Što mačka rodi, sve lovi miševе*. U *Dundu Maroju* tu poslovicu nalazimo u nekoliko varijanata, ne samo s *mačkom*, nego i s *bjestijom*, *lisicom*, *hrticom*, *zmijom*.

Tko je bjestija, bjestija će i umrijet.

Sve što lisica leže, sve liha.

A sve što se od mačke rodi, sve miše lovi.

Što hrtica koti, sve zeca tjera.

A zmije što rađaju, sve to prokleta sjeme jadom meće.

Marin Držić osim poslovice sa značenjem „ćud se ljudska ne mijenja“ ima i druge s nazivima za životinje. Primjerice poslovice koja znači da se ne mogu složiti prirodni neprijatelji glasi u *Dundu Maroju*: *Među lisicom i hrtom nije ugođaja*. Poslovice koja znači da se mirnoćom i nenametljivošću mnogo više postiže u *Dundu Maroju* glasi: *Plašilo ovcu tjera, tihoćina vuka stiže*. Krilatica *Ne će mačka larda!* je usklik koji znači da mačka hoće jesti slanine, odnosno da se svatko može pridobiti dobrim mamcem.

Poslovice *Što mačka rodi, sve lovi miševе* česta je u hrvatskim tekstovima pa ju nalazimo osim u *Dundu Maroju* Marina Držića i u drugih pisaca, primjerice u stihovima Vida Došena u *Aždaji sedmoglavoj* ili u Belostenčevu rječniku pod natuknicom *maček*, *mačka*. Dakako, poslovice je napisana hrvatskim književnim jezikom vremena u kojem pisac stvara.

Vid Došen u *Aždaji sedmoglavoj*, primjerice, često umeće poslovice i frazeme u stihu. Te su poslovice i frazemi poznati, ali ih nismo naučili čuti u stihovima premda je poznato da se i mnoge poslovice i frazemi često pojavljuju u sročnim stihovima. Navodimo iz Došenove *Aždaje sedmoglave* frazeme u stihovima i rimi:

Tko se miša s mekinami

ručak biva krmačami.

Ta je poslovice poznata kao ‘tko se miješa s mekinjama, pojest će ga svinje’.

3. Animalistički frazemi

a) Poredbeni frazemi

Poredbeni animalistički frazemi jesu oni koji neku osobinu, djelovanje i sl. uspoređuju s osobinom određene životinje. Iz korpusa se može zaključiti da je u poredbenim frazemima *ovca* jedna od najčešćih životinja (odnosno nazivi koji su se u određenom djelu rabili za ovcu). To se može objasniti činjenicom da je *Biblija* u staroj hrvatskoj književnosti imala nezaobilaznu ulogu i da su biblijske prispodobe i biblijske misli prožele ne samo hrvatsku nego i europsku književnost. Poznato je da se *ovca*, odnosno i *janje* često spominju u *Bibliji*. Izdvojiti ću samo neke poredbene frazeme s *ovcom* (*prazom*, *bravom*) kao sastavnicom iz korpusa stare hrvatske književnosti: *Kako ovca v zakolen'ju / takovi smo svi v mišlen'ju* (iz hrvatske srednjovjekovne književnosti), *Obal kako praz ki još ni strižen bil* (*Judita* Marka Marulića), *Otklati glavu kako bravu* (*Judita* Marka Marulića), *O da bi ja njega!.... Makar i brez novca / jer je svrh tog svega miran kao ovca*. (*Sveta Rožalija* Antuna Kanižlića), *A mjesec bi vitorog te gleda sa zapada ispred zvijezdah sjajnijeh, ko prevodnik ispred stada ovan* (*Smrt Smail-age Čengića* Ivana Mažuranića). Osim *ovce*, česta je životinja u frazemima i *zmija* (*guja*). I ta je životinja česta u biblijskim tekstovima, a javlja se u frazemima stare hrvatske književnosti kao životinja koja nosi negativna obilježja: *šaren kako i zmija, vlači se tiho kako i zmija* (*Dundo Maroje* Marina Držića), *Pisnu Ture kano guja ljuta* (*Smrt Smail-age Čengića* Ivana Mažuranića), *Tad on njegda ljući guje ljute mal'ne zeca plašljiviji kleca* (*Smrt Smail-age Čengića* Ivana Mažuranića). I druge su životinje sastavnicom poredbenih frazema u starim hrvatskim tekstovima. Primjerice *pas* (*kakono bisan pas*), kokoš (*kako kokoš slipa*), uš (*mizer kako uš*) itd.

- Poredbeni frazemi prema vrsti riječi kojom tumačimo frazem

Uglavnom se poredbeni frazemi s obzirom na vrstu riječi kojom ih tumačimo dijele na pridjevne i na glagolske, a rjeđe i na priložne (odnosno tumačimo ih priložnom oznakom u rečenici).

Pridjevni su oni koji se mogu protumačiti pridjevom. Takvi su primjerice: *obal kako praz* ('obao, debeo'), *miran kao ovca* ('miran'), *smerdeči kot kozel* ('smrdljiv'). U takvim frazemima pridjev koji je sastavnicom frazema uglavnom se uspoređuje s određenom životinjom za koju se drži da ima takvu osobinu ili joj se (neopravdano) takva osobina pridružuje.

Glagolski su oni koji se mogu protumačiti glagolom. Takvi su, primjerice: *otklati glavu kako bravu* ('zaklati'), *riknuti ko bik* ('riknuti'). U takvim frazemima glagol koji je sastavnicom frazema uglavnom se uspoređuje s određenom životinjom koja se povezuje svojim djelovanjem ili djelovanjem ljudi prema njoj s djelovanjem glagola.

Priložni frazemi tumače se prilogom. To su često frazemi dvodijelne strukture u kojima je izostala sastavnica koja se uspoređuje. Sastoje se od poredbenoga veznika i naziva za životinju (može doći i koji dodatak). Takvi su frazemi *kao miš u posijama* ('nevidljivo, skriveno'), *kakono bisan pas* ('bijesno'), *kako skot* ('životinjski'), *ko ovan prevodnik* ('predvodnički, kao vođa'), *kano guja ljuta* ('ljutito').

• Poredbeni frazemi s obzirom na stupanj komparacije

S obzirom na stupanj komparacije poredbene smo frazeme podijelili na prvi i drugi stupanj komparacije. Tu smo razliku uveli jer držimo da je poredbeni frazem onaj koji je povezan poredbenim veznikom, dakle koji uspoređuje sličnost pojmova, ali i onaj koji govori o stupnju te sličnosti.

– Prvi stupanj komparacije

Poredbeni frazemi prvoga stupnja komparacije povezani su u našem popisu veznicima *kao, ko, kako, kot, kakono, kaono, kano, kanoti, kakonoti, jak, jako*. Zanimljivo da je danas u takvim frazemima uglavnom poredbeni veznik *kao* u hrvatskom standardu, a u dijalektima se može čuti još *pokoji*.⁵ No u pojedinim slavenskim jezicima zastupljena je većina veznika iz našega popisa (v. Fink Arsovski et al.). Poredbeni animalistički frazemi iz starih tekstova su, primjerice: *obal kako praz, riknuti ko bik, smerdeći kot kozel, kuka kano kukavica* itd.

Poredbeni animalistički frazemi u starim hrvatskim tekstovima na prvom stupnju komparacije imaju često strukturu⁶:

Pridjevni frazemi: pridjev + *kao* (*ko, kako, kakono* i sl.) + imenica (naziv životinje): *obal kako praz*.

Glagolski frazemi: glagol + *kao* (*ko, kako, kakono* i sl.) + imenica (naziv životinje): *riknuti ko bik, govoriti kako papagali, kukati kano kukavica*.

Priložni frazemi: *kao* (*ko, kako, kakono* i sl.) + imenica (naziv životinje): *kakono bisan pas*.

Animalistički poredbeni frazemi na prvom stupnju komparacije česti su u starim hrvatskim tekstovima, ali i u novima.

– Drugi stupanj komparacije

Poredbeni frazemi drugoga stupnja komparacije govore da su neke osobine izražene jače nego kod životinje koja je po toj osobini poznata. Poredbeni frazemi drugoga stupnja komparacije također mogu biti pridjevni, glagolski, priložni.

Ti frazemi nemaju poredbeni veznik *kao*, nego najčešće *nego*, ali mogu biti i s prijedlogom *od* kao sastavnicom, pa i bez prijedloga. Bitno je da je u takvim svezama jedna sastavnica komparativ.

Pridjevni animalistički frazemi drugoga stupnja komparacije često imaju strukturu:

Pridjev u komparativu + imenica (naziv životinje) u genitivu: *ljući guje*.

Pridjev u komparativu + *od* + imenica (naziv životinje) u genitivu: *brži od zeca*.

⁵ V. primjerice poredbene veznike u crikveničkom govoru u radu Barbare Kovačević i Martine Bašić (Kovačević i Bašić 2012: 358).

⁶ O strukturi poredbenih frazema v. Menac 2007: 39–41.

Premda smo u korpusu stare hrvatske književnosti našli više glagolskih frazema drugoga stupnja komparacije, ovdje navodimo primjer samo jednoga iz našega korpusa animalističkih frazema sa strukturom:

Glagol + prilog (komparativ) + nego + imenička sintagma u nominativu: *zaspati gori nego morski medvid*.

b) Frazemi sa strukturom pridjev + imenica

Frazemi sa strukturom pridjev + imenica često znače zapravo metaforu neke ljudske osobine, pa pridjev samo govori o kojoj je osobini riječ ili pojačava značenje osobine koja se toj životinji pripisuje. Takvi su frazemi, primjerice, *bila vrana* ('neobičan, koji se razlikuje od drugih'), *krotko jagnje* ('skromnost'), *ljuta zmija* ('zlo, zloća'), *svinja jedna* ('pokvarenjak'), *pas jedan* ('bezobraznik, pokvarenjak'), *mrcina lina* ('ljenčina'), *tihi jaganjac* ('krotkost') i sl. Sintagme *ljuta zmija* i *ljuta zvirad* u *Razgovoru ugodnomu* mogu značiti i hrabar junak kao u stihovima: *Vrsta svaka ljuti zmija / starišine svoje štuje / dal od ljudi kad odbigneš / zvirad ljutu tad pristigneš*. Zanimljivo je da Andriji Kačiću Miošiću *ljuti zmaj*, *ljuta zmija* i *ljuta zvirad* može imati sasvim različita značenja: uobičajeno značenje ('zlo') i neuobičajeno ('junak'). U tu skupinu imeničkih frazema možemo uvrstiti i frazeme koji umjesto pridjeva imaju prijedlog *od* + imenicu (naziv za životinju) kao što je to primjer u rečenici iz *Dunda Maroja*: *Ovdje trjeba učinit srce od lava, a obraz od zle žene. Srce od lava* je zapravo isti frazem koji se u staroj književnosti javlja i kao *lavsko srce*, a znači 'hrabrost'. Suvremeni ekvivalent toga frazema jest *lavlje srce*, dakle umjesto prijedloga *od* i imenice u genitivu (*od lava*), javlja se posvojni pridjev (*lavlji*). O uporabi prijedloga *od* i genitiva u suvremenom standardu ovom prigodom ne ćemo pisati budući da je riječ o animalističkim frazemima u starim tekstovima, ali i novi frazemi ne podliježu uvijek pravilima koja propisuje standardna sintaksa.

Imenički animalistički frazemi sa strukturom pridjev + imenica često su skraćeni poredbeni frazemi pa primjerice *ljuta zmija* često znači 'ljut kao zmija', *ljuti ris* 'ljut kao ris', *mrcina lina* znači 'lijen kao mrcina' itd. Neki imenički frazemi ne mogu se protumačiti na taj način. To su frazemi tipa: *sivi soko*, *konjic zelenko* itd. Takve postojane sveze koje se često javljaju u književnosti također smo uvrstili u frazeme jer sadrže osobine frazema: najmanje dvije riječi, postojana sveza, preobrazba značenja manjega opsega. *Sivi soko* ili *konjic zelenko* doista nemaju uvijek veliku značenjsku preobrazbu, ali imaju ipak određenu. Primjerice *sivi soko* znači 'sokol', ali i 'ptica općenito koja leti visoko' pa ima preobrazbu značenja jer se često u starim tekstovima odnosi na ljude koji imaju velike (visoke) kvalitete, kao u stihovima Andrije Kačića Miošića u *Razgovoru ugodnomu*: *gaji ona sivoga sokola / po imenu kralja Tješimira*. Odnosno: *pa od njega su izašli Bilići / u Cetini sivi sokolići*.

Konjic zelenko znači 'konj općenito', ali jedna je od sastavnica ipak doživjela značenjsku preobrazbu jer *konjic zelenko* znači 'bilo koji konj', dakle i bilo koje boje, na primjer stih iz *Razgovora ugodnoga* Andrije Kačića Miošića: *Kamo li ti tvoj konjic zelenko?*

Frazemi sa strukturom pridjev + imenica tipa *sivi soko* i *konjic zelenko* obično se javljaju u djelima koja svoj uzor nalaze u narodnom pjesništvu. Riječ je o tzv. ukrasnim pridjevima uz neke imenice. To je tip sveza poput *sinje more*, *ravno polje*, *zelen bor*, *studena vodica*.⁷ I nazivi za životinje javljaju se s određenim stalnim pridjevima u staroj hrvatskoj književnosti. Često su takve sveze s poretkom imenica + pridjev što je stilski obilježen red riječi, čest u pjesništvu. Izdvojit ćemo neke frazeme koji su sastavljeni od stalnoga pridjeva i imenice (imenice i pridjeva) iz našega korpusa prema nazivu za životinju. Takve su sveze, primjerice, *konj (konjic) zelenko* (*Kamo li ti tvoj konjic zelenko*, *Razgovor* Andrije Kačića Miošića), *ljuti lav* (*Nisu gore za te, neg za ljute lave; / tvoj stan dvor jest, da te svi ljube i slave*, *Rožalija* Antuna Kanižlića), *sivi soko (sokolić)* (*pa od njega su izašli Bilići / u Cetini sivi sokolići*, *Razgovor* Andrije Kačića Miošića) itd.

Poznato je da nazivanje ljudi životinjama zvuči često uvrjednivo. Tako broj *jedan* služi samo za pojačanje (*jedan* je intenzifikator u takvim vezama), a kako se *jedan* javlja u svezi dviju riječi od kojih je jedna naziv za životinju, također možemo govoriti o animalističkom frazemu. Takve frazeme niže stilske razine sa strukturom naziv životinje + *jedan* nalazimo i u staroj hrvatskoj književnosti. U *Dundu Maroju* čitamo: *Grubiša, gori hodi, svinjo jedna*. U molitveniku iz 18. stoljeća (*Bogoljubstvo*) čovjeku se obraća kao *jednom crvku* (crvu): *Procini, takojer, koliko si puta, ti jedan crvak, veličanstvo Božje pogrdio*.

4. Usporedba s frazemima u suvremenom hrvatskom standardnom jeziku

Nazivi za životinje nisu uvijek isti u starim tekstovima i u hrvatskom standardnom jeziku, primjerice u starim tekstovima nalazimo: *praz*, *brav*, *sokolić* i sl. Ponekad su se nazivi za životinje, koji danas nisu u hrvatskom standardnom jeziku, zadržali u dijalektima pa su prepoznatljiviji u narodnim govorima. U starim tekstovima nalazimo često i mitsku životinju *zmaja* pa je i *zmaj* uvršten u ovaj popis. Dakako, riječ je o metodološkom pitanju: treba li *zmaja* uvrstiti u popis životinja. Budući da je riječ o frazemima u kojima se često *zmaj* može zamijeniti sa *zmija*, držimo da ga je opravdano uvrstiti u popis životinja u frazemima. Naravno da bi prirodne znanosti mogle na takav pristup dati ozbiljan prigovor, ali u starim se tekstovima *zmaj* doživljava kao životinja. Glede *baziliška*, također nestvarne životinje, valja naglasiti da ne bi trebao biti uvršten u ovaj pregled budući da se, koliko nam je poznato, ne javlja ni u jednom frazemu.

Usporedbom animalističkih frazema u starim tekstovima i onih u suvremenim tekstovima mogu se izdvojiti određeni zaključci.

⁷ I takve sveze držimo frazemima jer su postojane i jer je u njima došlo do određene značenjske preobrazbe, ali budući da su tema rada animalistički frazemi, ne ćemo se ovom prigodom zadržavati na tim primjerima.

a) Frazemi sa strukturom pridjev + imenica po uzoru na narodno pjesništvo

Riječ je o ustaljenim svezama pridjeva i imenice često bez neke veće značenjske preobrazbe poput *sivi soko(l)*, *mrki vuk*, *ljuti zmaj*, *ljuta zmija / guja*, *zvirad ljuta*, *ljuti lav*, *ljuti ris*. Te su sveze uvrštene u frazeme jer su postojane sveze dviju (punoznačnih) riječi, ali s često manjom preobrazbom značenja. Njih tumačimo imenicom pa možemo reći da su imenički frazemi. Takvi frazemi mogu se i danas pojaviti, ali su danas snažno stilski obilježeni.

b) Zamjena neke sastavnice ekvivalentom

Frazeme u starim hrvatskim tekstovima danas prepoznajemo, ali zbog protekloga vremena, jezičnih promjena koje se prirodno događaju u vremenu i prostoru, ti se frazemi javljaju u obliku koji se u cijelosti ne podudara s onima u suvremenom hrvatskom (standardnom) jeziku. Riječ je o ekvivalentima frazema. Jedan od mogućih ekvivalenta jest i onaj kada se zamijeni jedna sastavnica kontaktnim sinonimom, riječi slična značenja i sl. Također su česti ekvivalenti frazema zbog različite tvorbe riječi.

Primjerice frazem *othraniti zmiju u njedrima* nalazimo u *Razgovoru ugodnomu* Andrije Kačića Miošića kao frazem *odraniti zmaja u nedarcu*. U tom frazemu pored nepostojanja fonema *h* u glagolu *odraniti* bilježimo i deminutiv imenice *njedro*. Suvremeni frazem imenicu *njedro* obično ima u lokativu množine (*u njedrima*), a u *Razgovoru ugodnomu* Andrije Kačića Miošića ona je u lokativu jednine s tvorbom *-arce* za umanjenice. Životinja je u *Razgovoru zmaj*, a u suvremenom hrvatskom standardnom jeziku uglavnom *zmija*.

Frazem *bacati bisere pred svinje* ima svoj ekvivalent u Došenovoj *Aždaji: prid krmka biser sipati*. Imenica *svinja* zamijenjena je bliskoznačnicom *krmak*, a imenica *biser* javlja se u jednini. Glagol je u tom frazemu u Vida Došena *sipati*, a u suvremenom frazemu *bacati*.

Frazem *pjevati kao slavuj* u Belostenčevu rječniku glasi *popavam kot slavič*. Glagol *pjevati* zapisan je u kajkavskoj inačici *popovati*, a ptica *slavuj* ima tvorbu od imenice *slav* i sufiksa za umanjenicu *-ič*, *slavič*. valja reći da je ta ptičica u hrvatskoj književnosti vrlo zastupljena, primjerice kupanje *slavića* u Kanižlićevoj *Rožaliji*, a često se javlja upravo s deminutivnom tvorbom poput *slavić (slavič)*, *slavak* ili s nultim tvorbenim sufiksom, *slav*.

Frazem u Belostenčevu rječniku *spim kot zajec* ima istu strukturu kao i frazem iz književnoga jezika *spavam kao zec* i znači 'spavati nemirnim isprekidanim snom'. U tom je frazemu samo narječna stilizacija kajkavska, *spim / spavam, kao / kot / zec / zajec*, a frazem sadrži istu strukturu i iste sastavnice.

Svi navedeni frazemi imaju isto značenje u starim tekstovima i danas.

c) Veznici u poredbenim frazemima

U usporedbi sa suvremenim stanjem, možemo u prvom redu primijetiti da poredbeni veznici ne moraju i često nisu isti kao i danas. U poredbenim frazemima na prvom stupnju komparacije veznik može biti: *kao, ko, kako, kot, kakono, kaono, kano, kanoti*,

kakonoti, kanda, jak, jako. Primjerice *jak kakono lav, smerdeči kot kozel, kuka kano kukavica*. Kao što je već rečeno, neke od navedenih porebenih veznika nalazimo i danas u hrvatskim narodnim govorima, ali i u drugim slavenskim jezicima (v. *Hrvatsko-slavenski rječnik poredbenih frazema* Željke Fink Arsovski et. al., 2006.).

d) Struktura frazema

Strukture frazema nisu uvijek iste u prošlosti i danas. Primjerice poredbeni frazemi u starim tekstovima na drugom stupnju komparacije mogu imati strukturu komparativ pridjeva + imenica u genitivu (*plašljiviji zeca, ljući guje*), a u suvremenim frazeološkim rječnicima nalazimo komparativ pridjeva + prijedlog od + imenica u genitivu (*plašljiviji od zeca, ljući od guje*).

e) Životinje koje služe za usporedbu u poredbenim frazemima

U poredbenim frazemima često su iste životinje u pridjevnih i glagolskih frazema u starim tekstovima i danas, poput *miran kako ovca, kuka kano kukavica, plašljiviji zeca*. Nalazimo i životinje koje danas nisu tako uobičajene kada se želi usporediti neka ljudska osobina sa životinjskom. Primjerice frazem iz Marulićeve *Judite jak kakono lav* uspoređuje snagu, jačinu s lavom. Danas bi bilo u hrvatskom jeziku običnije *jak kao bik*. Poredbeni frazem koji znači da je što jako šareno u Belostenčevu je rječniku *šarovito kot mačkine oči*, a u Držićevu Dundu Maroju je *šaren kao zmiya*. Danas je obično *šaren kao papiga*.

Frazem *obal kako praz (ki još ni strižen bil)* u značenju ‘debeo’ javlja se u Marulićevoj *Juditi*. Danas bismo obično izabrali *svinju* kao životinju koju obilježuje debljina, a *obal* bismo zamijenili s *debeo*.

Poredbeni frazem iz Belostenčeva rječnika *smerdeči kot kozel* danas ima drukčiju strukturu i glasi *smrdi kao tvor*. Umjesto strukture pridjev + poredbeni veznik *kot* + imenica u nominativu (*kozel*) danas ima strukturu: glagol + porebeni veznik *kao* + imenica u nominativu (*tvor*). Većina slavenskih jezika osobinu neugodnoga mirisa uspoređuje s tvorom. No, u *Hrvatsko-slavenskom rječniku poredbenih frazema* (Fink Arsovski et al. 2006.) vidimo da se u ruskom poredbenom frazemu spominje *kozel* u frazemu koji znači neugodno mirisati, isto kao u Belostenčevu rječniku. U Došenovoj *Aždaji* nalazi se frazem *kako kokoš slipa*. U *Hrvatsko-slavenskom rječniku poredbenih frazema* (Fink Arsovski et al. 2006.) vidimo da se danas uobičajeno u hrvatskom jeziku koristi *kao ćorava kokoš*. No u istom rječniku razvidno je da većina slavenskih jezika (slovenski, slovački, ukrajinski) nema turcizam *ćorav*, nego upravo *slijep* u istovrijednom frazemu, dakle isto kao što to ima Vid Došen u *Aždaji sedmoglavoj*.

f) Pridjevi kao intenzifikatori uz naziv za životinju

Pridjevi koji se često javljaju uz naziv za životinju u starim tekstovima (i u usmenom pjesništvu) jesu: *ljut (ljuti ris, ljuta guja, ljuta zmiya, ljuti zmaj, ljuti lav, ljuti bik, ljuta zvirad)*. Pridjev *ljut* ispred imenice – naziva za životinju često služi samo za pojačanje osobine koja se pridaje životinji: ljutitost, bijes, opasnost, razjarenost. Danas se takve sveze mogu čuti kao stilski obilježene.

5. Zaključak

Da bismo mogli govoriti o frazemu moraju se ispuniti temeljni uvjeti: mora se sastojati od najmanje dviju riječi postojane i prepoznatljive sveze s djelomičnom ili potpunom preobrazbom značenja. Ako u staroj hrvatskoj književnosti ne možemo odrediti je li što frazem ili nije, moramo se uvjeriti da se sveza s preobrazbom značenja javlja u više djela.

U staroj hrvatskoj književnosti ponekad prepoznajemo strukturu, ali se razlikuju sastavnice (*obal kako praz – okrugao / debeo kao svinja*) ili se razlikuje struktura, a iste su sastavnice (*plašljiviji zeca – plašljiviji od zeca*), ili se djelomice razlikuju i struktura i sastavnice, ali je sveza prepoznatljiva (*Tko se miša s mekinami / ručak biva krmačami – Tko se miješa s mekinjama, pojest će ga svinje*).

U starim se tekstovima najčešće javljaju u frazeologiji *lavovi, ovce (ovca, ovan, praz, brav), janjci, vukovi, sokoli, zmije, mačke*. Frazeme prepoznajemo i danas. Većinu životinja u animalističkim frazemima stare hrvatske književnosti prepoznajemo iz biblijskih prisproda.

Frazemi koji su u ovom radu navedeni prepoznatljivi su, ali se od suvremenih (standardnih) razlikuju zamjenom koje punoznačnice ili nepunoznačnice, narječnom stilizacijom, pa i različitom strukturom.

LITERATURA

- Andrija Kačić Miošić / *Razgovor ugodni naroda slovinskoga*. Matija Antun Reljković / *Satir iliti divji čovik*. Priredio Josip Vončina. 1988. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
- Bunk, Ana; Opašić, Maja. 2010. Prilog kontrastivnoj analizi frazema sa zoonimskom sastavnicom u hrvatskome i češkome jeziku. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*. 36(2): 237–250.
- Došen, Vid. 1768. *Aždaja sedmoglava*. Zagreb.
- Kanižlić, Antun. 2013. *Bogoljubstvo na poštenje svetoga Franceška Savarije*. Pripremili studenti izbornoga kolegija *Molitvenici* i priredila i dio pogovora napisala prof. Zlata Šundalić. Osijek: Filozofski fakultet.
- Kanižlić, Antun. 2010. *Primogući i srce nadvladajući uzroci. Pretisak iz 1760. godine s usporednom transkripcijom*. Pregledala i dio predgovora napisala Zlata Šundalić. Osijek: Filozofski fakultet.
- Kolenić, Ljiljana. 1998. *Riječ o riječima. Iz hrvatske leksikologije i frazeologije 17. i 18. stoljeća*. Osijek: Pedagoški fakultet Sveučilišta J. J. Strossmayera.
- Kolenić, Ljiljana. 2006. *Riječi u svezama. Povijest hrvatske frazeologije*. Osijek: Ogranak Matice hrvatske u Osijeku.
- Kovačević, Barbara; Bašić, Martina. 2012. Crikvenički poredbeni frazemi i njihovi ekvivalenti u hrvatskome jezičnom standardu. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*. 38(2): 357–384.

- Menac, Antica. 2007. *Hrvatska frazeologija*. Zagreb: Knjigra.
- Menac-Mihalić, Mira. 2007. O nekim hrvatskim dijalektnim frazemima sa zoonimskom sastavnicom. U: *Kulturni bestijarij*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku – Hrvatska sveučilišna naklada. 389–400.
- Mažuranić, Ivan. 1846. *Smrt Smail-age Čengića*. Zagreb.
- Moguš, Milan. 2001. Rječnik Mažuranićeve pjesni Smrt Smail-age Čengića. U: *Ivan Mažuranić Smrt Smail-age Čengića*. Zagreb: HAZU. 125–251.
- Reljković, Matija Antun. 1767. *Nova slavonska i nimačka gramatika*. Zagreb.
- Ribarova, Slavomira; Vidović Bolt, Ivana. 2005. Biblijski frazemi sa zoonimskom sastavnicom u hrvatskom, češkom i poljskom jeziku. U: *Semantika prirodnog jezika i metajezik semantike*. Zagreb – Split: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku. 643–653.
- Šundalić, Zlata. 2009. *Životinja i Vidra. O životinjskom svijetu u djelu Marina Držića Vidre*. Osijek: Filozofski fakultet.
- Vidović Bolt, Ivana. 2007. Metaforika zoonima u hrvatskoj frazeologiji. U: *Kulturni bestijarij*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku – Hrvatska sveučilišna naklada. 403–424.

RJEČNICI

- Belostenec, Ivan. 1740. *Gazophylacium seu latino-illyricorum onomatum aerarium. Gazophylacium illyrico-latinum*. Zagreb.
- Fink Arsovski, Željka et al. 2006. *Hrvatsko-slavenski rječnik poredbenih frazema*. Zagreb: Knjigra. [HSRPF]
- Moguš, Milan. 2001. *Rječnik Marulićeve Judite*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

SUMMARY

ANIMAL IDIOMS IN OLD CROATIAN LITERATURE AND IN CONTEMPORARY CROATIAN LANGUAGE

Article compares animal idioms in old Croatian literary with animal idioms in contemporary Croatian language. The comparison will refer to idiom structure, grammar, lexic and meaning. The article deals especially with comparative animal idioms and comparative conjunctions in animal idioms such as *kako, kano, kao, kot* etc.

Key words: *animal idioms, idiom structure, grammar, comparative animal idioms*

EWA KOMOROWSKA
UNIwersytet SZCZECIŃSKI
SZCZECIN, POLSKA
ekomorowska@post.pl

AGNIESZKA SZLACHTA
UNIwersytet SZCZECIŃSKI
SZCZECIN, POLSKA
agnieszka_szlachta@wp.pl
<https://doi.org/10.17234/9789531755139.15>

FRAZEOLOGIZMY I PRZYSŁOWIA Z KOMPONENTEM KOT W JĘZYKU POLSKIM. ASPEKT SEMANTYCZNO- KULTUROWY

Przedmiotem niniejszego artykułu są związki frazeologiczne i przysłowia z komponentem *kot* w języku polskim z uwzględnieniem ich historyczno-kulturowych motywacji. Materiał badawczy został wyekscerpowany z najnowszych słowników języka polskiego. W pierwszej części artykułu przedstawiono zagadnienia teoretyczne z frazeologii animalistycznej, tło historyczne, symbolikę kota w folklorze słowiańskim oraz w literaturze. Część analityczna stanowi przegląd i klasyfikację językowych wykładników z komponentem *kot*, które służą opisowi wyglądu zewnętrznego, cech fizycznych i psychicznych, zachowań oraz określaniu ilości w języku polskim.

Wyrazy kluczowe: *język polski, frazeologia, semantyka, zwierzęta, kot*

1. Wstęp

Przedmiotem analizy w niniejszym artykule są frazeologizmy i przysłowia z komponentem *kot* funkcjonujące w polszczyźnie. Wprawdzie polska literatura lingwistyczna obfituje w prace z zakresu frazeologizmów, wśród nich również w liczne opracowania dotyczące ustabilizowanych połączeń słownych z komponentem zoonimicznym, to jednak odnotować należy brak prac o charakterze semantyczno-kulturowym.

Cenne obserwacje dotyczące frazeologii animalistycznej w języku polskim znajdują się w pracach poświęconych takim gatunkom zwierząt, jak: kot, pies, koń, osioł, świnia, żaba, wąż czy poszczególne gatunki ptaków¹. Wśród nielicznych opracowań

¹ Por. m.in.: J. Anusiewicz, *Koń – jaki jest – w języku polskim*, „Prace Filologiczne” 1992, r. XXVII; K. Mosiołek, *Stereotypy psa zawarte w języku polskim*, „Poradnik Językowy” 1992, t. IV; K. Mosiołek-Kłosińska, *Stereotypy konia przekazywane przez język polski i francuski*, „Język a Kultura” 1998, t. 12; M. Peisert, *Językowy i kulturowy obraz węża w języku polskim*, Rozprawy Komisji Językowej WTN, 1991, t. 17; A. Dąbrowska, *Tę żabę trzeba zjeść. Językowo-kulturowy obraz żaby w polszczyźnie*, „Język a Kultura” 2000, t. 13; A. W. Góra, *Bocian w słowiańskich wyobrażeniach ludowych*, „Etnolingwistyka” 1995, t. 7; I. Vidović Bolt, J. Szerszunowicz, *Językowo kulturowy obraz osła w języku chorwackim i polskim*, w: *Stalość i zmienność w językach i kulturach świata*. Księga jubileuszowa dedykowana Profesor Ewie Komorowskiej z okazji 30-lecia pracy naukowej, t. 1, pod red. D. Dziadosz, A. Krzanowskiej i A. Szlachty, Szczecin 2014.

poświęconych ściśle interesującej nas tematyce warto zwrócić szczególną uwagę na obszerny artykuł Janusza Anusiewicza (1990) pt. *Językowo-kulturowy obraz kota w polszczyźnie*, w którym autor poszukuje odpowiedzi na pytanie: „w jaki sposób język i kultura ujmują, utrwalają, przechowują i prezentują ten niewielki, lecz ważny dla człowieka, fragment rzeczywistości, jakim jest klasa kotów” (Anusiewicz 1990: 117). Problematyką obrazu kota w języku polskim (w konfrontacji z językiem francuskim) zajmowała się również w swoich artykułach Katarzyna Mosiołek-Kłosińska².

Materiał badawczy został wyekscerpowany z najnowszych słowników języka polskiego³. Związki frazeologiczne były analizowane na tle kulturowym z wykorzystaniem metody leksykalno-semantycznej. Początkowe etapy opisu uwzględniają charakterystykę tła historycznego, omówienie znaczenia kota w folklorze słowiańskim oraz wybranych sposobów funkcjonowania motywu kota w literaturze. Część analityczna referatu obejmuje opis językowych wykładników wyglądu zewnętrznego, cech fizycznych i psychicznych, sposobów zachowań oraz wykładników ilości utrwalonych w polszczyźnie w postaci ustabilizowanych połączeń leksykalnych z komponentem *kot* z uwzględnieniem motywacji ich powstania.

*Kot Simba, właścicielka: Ewa Komorowska
fot. Agnieszka Szlachta*

² Por. m. in.: K. Mosiołek, *Obraz kota w języku polskim (w zestawieniu z językiem francuskim)*, „Polono-Slavica Varsoviensia. Studia semantyczne”, Warszawa 1993; K. Mosiołek, *Stereotypy samic niektórych zwierząt domowych przekazywane przez polszczyznę i język francuski*, „Poradnik Językowy” 1994, t. 3; K. Mosiołek-Kłosińska, *Motywacja związków frazeologicznych zawierających wyrazy pies i kot*, „Etnolingwistyka” 1995, t. 7.

³ *Słownik języka polskiego PWN*, pod red. M. Szymczaka, Warszawa 1996; *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, pod red. H. Zgólkowej, Poznań 1996; *Inny słownik języka polskiego*, pod red. M. Bańko, Warszawa 2000, t. 1–2; *Uniwersalny słownik języka polskiego*, pod red. S. Dubisza, Warszawa 2008, t. 1–4; S. Bąba, J. Liberek, *Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny*, Warszawa 2001; P. Muldner-Nieckowski, *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego*, Warszawa 2003; *Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami*, oprac. A. Kłosińska, E. Sobol, A. Stankiewicz, Warszawa 2010.

2. Tło historyczne

Kot (*Felis catus*; *Felis domesticus*) towarzyszył człowiekowi od najdawniejszych czasów i należy do zwierząt udomowionych najwcześniej. Trudno określić, kiedy dokładnie wyodrębniła się rasa kotów, pierwsze ślady tych zwierząt w historii należy jednak datować na okres pomiędzy 20 a 11 tysiącem lat p.n.e. Jak czytamy w *Słowniku symboli* Władysława Kopalińskiego (1990: 164–165), dzieje kota jako zwierzęcia żyjącego przy człowieku sięgają starożytności (ok. 4 500 r. p.n.e.) lub jeszcze dawniejszych czasów. Informacje dotyczące momentu oswojenia kota są rozbieżne – niektóre hasła encyklopedyczne podają, że nastąpiło to 4 000 lat p.n.e. w Nubii, inne źródła sugerują, że koty oswojono znacznie później, w starożytnym Egipcie.

Z zachowanych do dziś starożytnych artefaktów można jednak wnioskować, że za panowania V i VI dynastii egipskiej (tj. w latach 2 500 – 2 200 p.n.e.) kot był czczony jako zwierzę święte. Stanowił on atrybut bogini Bastet, jednego z ważniejszych bóstw egipskich, która przedstawiana była pod postacią kotki lub kobiety z głową kotki (Kopaliński 1990: 165). Zgodnie z egipskim prawem za zabicie kota groziła kara śmierci. Do dziś zachowały się kocie mumie i cmentarze, na których koty były chowane. Zgon kota wiązał się z żałobą wśród domowników. Koty – ze względu na swój nocny tryb życia – związane były z księżycem (zwierzę lunatyczne) i były towarzyszami bogiń księżycowych: Izydy, Artemidy, która zmieniała się w kotkę, bogini-czarownicy Hekate i skandynawskiej bogini Frei wyobrażanej w wozie zaprzężonym w koty (Kopaliński 1990: 165).

Początki masowej hodowli kotów datuje się na drugie tysiąclecie p.n.e., już w starożytnym Egipcie kot zaczął spełniać również funkcje utylitarne – polował na myszy i szczury. W innych regionach świata koty hodowano także dla mięsa (m.in. w Chinach) lub futra, któremu przypisywano właściwości lecznicze. Do Europy koty dotarły dopiero w średniowieczu (potwierdzone informacje o tym, że plemiona zachodniosłowiańskie udomowiły kota pochodzą dopiero z VIII w. n.e.). I już w średniowieczu przypisano temu zwierzęciu szereg cech, które utrwaliły się w przesądach i zabobonach, znanych również polskiemu folklorowi, które z czasem uzyskały wykładniki leksykalne w postaci zaklęć, formuł magicznych, powiedzeń, przysłów czy frazeologizmów.

3. Kot w wierzeniach ludowych

Aby odnaleźć korzenie wielu funkcjonujących dziś wyrażenń warto odwołać się do słowa ludowego – folklorystyki. Ludowy obraz świata koncentrował się wokół elementów ludziom bliskich, dających się obserwować na co dzień – stąd rozbudowana symbolika takich elementów, jak: składniki kosmosu (słońce, księżyc, gwiazdy, niebo) czy komponentów świata przyrody (wyjątkowo bogata symbolika roślin i zwierząt).

Średniowieczne wierzenia powiązały koty z nieczystymi siłami, ciemnymi mocami, a nawet – diabłem. Te tajemnicze zwierzęta – doskonale widzące w ciemności, poruszające się bezszelestnie i polujące nocą – stały się w przekonaniu ludu uczestnikami sabatów oraz towarzyszami kobiet uznawanych za czarownice i wraz z nimi były

palone na stosach za czarną magię. Jeszcze w XVII wieku kotom wytaczano procesy i skazywano je. Wierżono również, że w kota mogą wcielać się złe moce: ludowe zmyry czy nawet diabeł (Anusiewicz 1990: 123). Warto w tym miejscu przytoczyć kilka przykładów z badań Oskara Kolberga⁴, np.:

- *skrzak jest to złe w postaci kota z ogonem na kształt mioty, z którego rżęsię iskry się sypią;*
- *zmora może się przemienić w różne istoty: w kota, żabkę, powróz;*
- *diabeł w różnych postaciach ludzi prześladowuje, ukazując się jako czarny koń, pies, kot lub ptak lelek.*

Z kotami – postrzeganymi jako siedliska ciemnych mocy – powiązane były liczne zabobony i przesady, np. aby wypędzić czorta (siłę nieczystą) z kota, ścisano jego ogon rozszczepionym drewnem, stąd – dziś prawie nieznanne – przysłowie: *brać koty w leszczoty*.

W kulturze ludowej za najbardziej demoniczne uznawano koty czarne: takie zwierzę miało właściwości magiczne i lecznicze. Krew czarnego kota – według dawnych przesądów – była zarówno cenionym lekarstwem, jak i służyła do wypisywania słów mocnych i głębokich czarów. Czarny kot symbolizuje śmierć, ciemność, zagrożenie. Czarny kot przebiegający komuś drogę przynosi pecha, a nawet – jest zapowiedzią nieszczęścia (*kot napotkany na drodze przynosi nieszczęście*). Szczęście zaś ma przynosić biały kot (w Anglii jednak symbolika kociego umaszczenia interpretowana jest odwrotnie) (Stanulewicz 2011: 181). W ludowych baśniach piękna dziewczyna może przemienić się w białą kotkę. Nie jest to jednak symbol zupełnie jednoznaczny: w postaci białego kota może pojawić się także śmierć.

Wśród wierzeń dotyczących kotów należy również wymienić przekonanie, że kot żyje siedem (zgodnie z wierzeniami muzułmańskimi), a nawet dziewięć razy (według wierzeń indyjskich). W polskiej kulturze głębiej zakorzenione jest przekonanie o siedmiu kocich żywotach (siódemka to cyfra symbolizująca wieczność).

Obserwacja zachowań kota stała się podstawą do powstania kolejnych przesądów, które utrwaliły się w stałych formułach słownych. Zgodnie z nimi kot może zwiastować określoną pogodę:

- *Kiedy kot kichnie raz, zapowiada to zmianę pogody na gorszą, a nawet deszcz*
- *Kot na murku gdy uszy postawi, pewny wiatr z północy*
- *Kot ogon do ognia obróci – mróz; łapki liże – śnieg, a kiedy ogon – deszcz*
- *Troska o koty zapewnia pannom młodym pogodę w dzień wesela*

Zachowanie kota może również zapowiadać wizytę – zarówno przyjemną, jak i nieprzyjemną, a nawet – może stanowić przestrożę przed pojawieniem się złodzieja:

⁴ Przywołane w tym miejscu przykłady oraz wyrażania cytowane w dalszej części artykułu pochodzą z badań Oskara Kolberga zgromadzonych w tomach: O. Kolberg, *Dzieła wybrane*, t. I–LVII, Warszawa 1961–1979.

- *Kiedy kot skrobie się za uszami i myje, nadchodzą goście*
- *Od której strony kot się łapką myje, od tej strony goście przybędą*
- *Jeśli kot mył się z przodu – zjawi się mężczyzna; jeżeli z tyłu – stara kobieta; gdy liże ogon – czeka nas nieprzyjemna wizyta, gdy drapie się za uchem i gładzi po nosie – wizyta przyjemna*
- *Kiedy kot kichnie trzy razy pod rząd, w domu pojawią się prędko złodzieje*

*Kot Simba, właścicielka: Ewa Komorowska
fot. Agnieszka Szlachta*

W ludowych wierzeniach kot może również zwiastować chorobę lub stanowić na nią lekarstwo:

- *Gdy kot kicha, będzie katar*
- *Gdy kopniesz kota, będziesz miał reumatyzm*
- *Kąpiel z żywym kotem lekarstwem na suchoty*

W folklorze znane są także formuły magiczne, np.: *przy rodzeniu się zwierzątka jakiego spluwa się po trzykroć na niego i mówi: Na kota suchoty, na psa uroki.*

4. Motyw kota w literaturze

W wielu baśniach słowiańskich występuje motyw przemiany kota w człowieka i człowieka w kota. W tradycji literackiej rozpowszechnione są motywy uczonego kota (np. w bajce Ch. Perraulta *Kot w butach* czy u A. Puszkina – motyw kota nauczającego jak zdobyć ogień), a także motywy kota bazarza, opowiadającego historyjki dla dzieci (np. kot Leopold, bohater bajek rosyjskich, który uosabia dobrodusznego człowieka stroniącego od wszelkich kłótni). W bajkach J. de La Fontaine'a z XVIII wieku zostają ukazane takie negatywne cechy kota, jak fałsz i obłudność. Atrybutem literackich kocich kreacji staje się również spryt (np. w powieści E. Hoffmanna *Kota Mruczysława poglądy na życie*, opowiadaniu R. Kiplinga *Kot, który chodził własnymi drogami* czy w

przypadku Kota z Cheshire występującego w *Przygodach Alicji w Krainie Czarów*, powieści L. Carrolla). Konotacje kota z siłami zła również znajdują odzwierciedlenie w literaturze (np. w *Mistrzu i Małgorzacie* M. Bułhakowa, opowiadaniach E. A. Poeego czy w utworach A. Achmatowej).

W Polsce motyw kota towarzyszy dzieciom od najmłodszych lat, nie tylko w bajkach, ale także w wierszach (np. *Kotek* J. Tuwima czy *Chory kotek* S. Jachowicza) i popularnych dziecięcych piosenkach (np. *Wlazł kotek na płotek* czy *Aaa, kotki dwa...*).

5. Etymologia słowa *kot*

Pierwotne znaczenie słowa *kot* (etym. ‘młode zwierzę’), utrwalone dziś w czasowniku ‘kocić się’ (‘mieć młode’), konotuje takie cechy kota, jak: małość, niepozorność, niewielkie rozmiary. Według definicji słownikowej *kot* to ‘nie duże zwierzę domowe o miękkiej sierści, długim ogonie i długich wąsach, łapkach zakończonych pazurami, spiczastych, małych uszach, smukłym ciele’ (USJP). Od XVI wieku występowało również jako określenie człowieka w znaczeniu ‘osoba niestateczna, łobuz’ i skupiało w sobie takie cechy, jak: niedojrzałość, łobuzerskość, a nawet głupota. Dziś używane jest jako określenie osób młodszych, mniej doświadczonych, implikuje brak rozsądku, rozumu, niepoważne zachowanie, (np. nowi uczniowie w szkole, młodzi żołnierze w wojsku):

- ***kot*** (*środ. wojsk.*) ‘żołnierz rozpoczynający służbę wojskową’
- ***kot*** (*środ. młodz.*) ‘uczeń pierwszej klasy szkoły średniej lub student pierwszego roku’

Wybrane przykłady:

*Dawniej życie **kota** w wojsku było koszmarem.*

*Wy, **koty**, musicie nam przepisywać zeszyty!*

*Wymusił dyscyplinę wśród **kotów**.*

Zdrobnienia od wyrazu *kot* używane w zwrotach do człowieka (m.in.: *kotku!*, *koteczku!*, *kotusiu!*) mają konotacje zdecydowanie pozytywne. Natomiast forma żeńska – *kotka* – od XVI wieku implikuje cechy związane z popędem płciowym, seksualizmem, erotykę.

- ***kotka*** ‘młoda, ponętna dziewczyna’
- ***kociak*** (*pot.*) ‘młoda, zgrabna dziewczyna o kokieteryjnym wyglądzie i zachowaniu’
- ***kocica*** ‘kobieta pełna temperamentu zachowująca się prowokacyjnie wobec mężczyzn; kobieta drapieżna’

Wybrane przykłady:

*Ich nowa znajoma to naprawdę miła **kotka**.*

*Chwalił się kolegom, że poderwał **kociaka**.*

*Muszę przyznać, że w tobie jest prawdziwa **kocica**.*

6. Językowe wykładniki wyglądu zewnętrznego, cech fizycznych i psychicznych, sposobów zachowań oraz ilości

6.1. Językowe wykładniki wyglądu zewnętrznego

Charakterystyczne cechy wyglądu kota stały się motywacją do utworzenia wyrażenia *koci grzbiet* ('figura gimnastyczna'), *kocie oczy* (na określenie oczu o określonym kształcie), *kocie oko* (nazwa minerału) i *kocie łby* ('bruk z kamienia polnego'):

- ***koci grzbiet*** 'figura gimnastyczna w klęku podpartym z głową w dół'
- ***kocie oczy*** 'oko wąskie przypominające swoim kształtem migdał z zieloną tęcza'
- ***kocie oko*** 'minerał; opalizująca odmiana chryzoberylu'
- ***kocie łby*** 'bruk z kamienia polnego'

Inne zauważalne cechy wyglądu zewnętrznego kota takie, jak miękkość i puszystość jego sierści, zostały utrwalone w określeniu: *kotki wierzbowe*:

- ***kotki wierzbowe*** 'miękki, włochaty kwiatostan nazwany od podobieństwa do kociego futerka; bazia'

W języku potocznym używa się również leksemów ***kot, koty***, aby nazwać kłębki kurzu nagromadzonego na podłodze. Ponownie zostały uwzględnione swoiste cechy wyglądu kota (zwierzę to ma zazwyczaj szarą, puszystą, miękką sierść) (Mosiołek-Kłosińska 1996: 102).

- ***kot, koty*** 'skupisko kurzu na podłodze; niewielka kupka kurzu pod meblem'

Wybrane przykłady:

Dorożki turkotały po kocich łbach ulicy.

To była piękna dziewczyna z kocimi oczami.

Zrób koci grzbiet.

Musisz poodkurzać, masz koty pod łóżkiem.

6.2. Językowe wykładniki cech fizycznych i psychicznych

Wśród cech fizycznych kota – drapieżnika polującego nocą – które zostały wyodrębnione i utrwalone w polszczyźnie należy wymienić przede wszystkim zwinność, zręczność, umiejętność bezszelestnego poruszania się i doskonały wzrok.

- ***kocia zwinność*** 'bycie sprawnym fizycznie'
- ***kocia kołyska*** 'dziecięca zabawa kawałkiem sznurka, wymaga zręczności palców'
- ***koci chód*** 'delikatny, wdzięczny chód'
- ***kocie ruchy*** 'zmysłowe poruszanie się'
- ***chodzić cicho jak kot*** (*książk.*) 'poruszać się bardzo cicho, miękkimi ruchami'
- ***widzieć jak kot*** 'mieć bardzo dobry wzrok'

W języku polskim funkcjonuje również żartobliwe określenie *kocia mama*:

- ***kocia mama*** (*żart.*) 'o osobie często bawiącej się z kotami, lubiącej koty'

Wybrane przykłady:

*Marka cechuje **kocia zwinność**, dlatego ma same piątki z gimnastyki.
Ania prezentowała w tańcu prawdziwie **kocie ruchy**.
Nasza sąsiadka jest **kocią mamą**, dokarmia wszystkie koty z okolicy.*

Cechy psychiczne, które uzyskały ustabilizowaną formę w połączeniach słownych, można podzielić pod względem semantycznym na kilka grup:

a) ‘Bycie sprytnym’

Od XVI wieku w polszczyźnie zaczyna być akcentowany koci spryt, przebiegłość, przemyślność (w XVII wieku funkcjonowało określenie: *koty w prawie* – dziś: *kruczki, wybiegi w prawie*). Warto podkreślić, że w folklorze polskim uważano kota za najbardziej chytre (zaraz obok lisa) zwierzę. O sprycie i zaradności świadczy również umiejętność, polegająca na tym, że kot potrafi spaść z dużej wysokości, nie robiąc sobie krzywdy. Obserwacja ta została utrwalona w sformułowaniu: *kot zawsze spada na cztery łapy*.

- *koty w prawie* (dziś: *kruczki, wybiegi w prawie*)
- *koci spryt* ‘bycie cwany, przemyślny’
- *kot zawsze spada na cztery łapy* ‘o kimś, kto w każdej sytuacji daje sobie radę’

Wybrane przykłady:

*Współpracownicy mówili, że cechuje go kreatywność i **koci spryt**.
Jak zwykle mu się udało, **spadł jak kot na cztery łapy**.*

b) ‘Bycie niezależnym’

Kotom przypisywano również takie cechy, jak: wolność, swoboda, samodzielność, niezależność, a nawet – dzikość. Wnioski te zostały wysnute przez ludność na podstawie obserwacji życia kota, który nie jest zwierzęciem stadnym, jest indywidualnym łowcą.

- *kot zawsze chadza własnymi ścieżkami* ‘być niezależnym w zachowaniu, w postępowaniu’

Wybrane przykłady:

*Tyle razy mu to tłumaczyłam, ale on jak kot – **zawsze chadza własnymi ścieżkami**.
Zawsze chadzała własnymi ścieżkami, była bardzo niezależna i samodzielna.*

c) ‘Bycie fałszywym’

Od początku XIX wieku funkcjonuje porównanie *falszywy jak kot*, pojawiające się już w literaturze romantyzmu. *Kot* staje się pejoratywnym określeniem innowiercy (dziś znaczenie zachowane w wyrażeniu *kocia wiara* – ‘wiara fałszywa, nieprawdziwa’). Fałszywość, jako prymarna cecha kota, jest akcentowana także w wyrażeniach *kocia muzyka* (‘fałszowanie’), a także *żyć na kocią łapę* (‘pozostawać w fałszywym związ-

ku’). Warto wymienić również, notowane w słowniku S. B. Lindego, a potem nigdzie indziej niespotykane, wyrażenia *kocie złoto*, *kocie srebro* (‘złoto, srebro fałszywe’).

- *fałszywy jak kot* ‘bardzo fałszywy’
- *kocia wiara* ‘wiara uznawana za nieprawdziwą z punktu widzenia katolicyzmu’
- *kot, kociarz* ‘z niechęcią o wyznającym inną wiarę niż katolicką; innowierca’
- *żyć na kocią łapę* ‘mieszkać z *kimś* bez ślubu, pozostawać w nieformalnym związku’
- *kocie złoto, kocie srebro* ‘złoto, srebro fałszywe’
- *kocia muzyka* ‘niemelodyjna muzyka, jazgot; fałszowanie’

Wybrane przykłady:

Ufałam jej, ale okazała się fałszywa jak kot.
Wczoraj znowu chodzili po domach kociarze.
Co to za kocia muzyka? Proszę to wyłączyć.
Wiele lat żyli ze sobą na kocią łapę.

d) ‘Bycie głupim’

Dawniej o człowieku głupim zwykło się mawiać, że mu *kot we łbie pomieszkiwa*, że ma *koci łeb* albo że *jest mądry jak Maćków kot*. Te wyrażenia obecnie nie funkcjonują, jednak do związków frazeologicznych z komponentem *kot*, implikujących głupotę, można zaliczyć potoczne wyrażenie *mieć kota* ‘mieć źle w głowie poukładane, być głupim’ czy *dostać kota* ‘zwariować, stracić zmysły, zgłupieć’. Mniej negatywne konotacje ma ustabilizowane połączenie słowne *mieć kota na punkcie* czegoś, które odnosi się do fascynacji kimś lub czymś, poświęcania się jakiejś pasji bez reszty.

- *koci łeb* ‘tępa głowa niemogąca nic spamiętać’
- *kot* komuś *we łbie pomieszkiwa* ‘o człowieku głupim’
- ktoś *jest mądry jak Maćków kot* ‘o człowieku głupim’
- *mieć kota* ‘mieć źle w głowie poukładane, być głupim’
- *dostać kota* ‘zwariować, stracić zmysły, zgłupieć’
- *mieć kota na punkcie* czegoś ‘być czymś zafascynowanym’

Wybrane przykłady:

Kot ci chyba we łbie pomieszkiwa, co ty sobie wyobrazasz?
Rozumiem, że Michał jest młodszy i ma kota, ale ty, stary chłop?
Musisz ją zrozumieć, ona ma kota na punkcie mody.

e) ‘Bycie kochliwym, pożądlwym’

Kocie zaloty, tradycyjnie odbywające się w marcu, stały się motywacją porównania *kochliwy jak kot w marcu*. Natomiast pożądlwość, ogromne pragnienie i żądza posiadania mogą zostać wyrażone związkiem frazeologicznym *patrzyć na coś jak kot na szperkę*.

- *kochliwy jak kot w marcu* ‘o kimś bardzo kochliwym’
- *patrzyć na coś jak kot na szperkę* ‘być pożądlwym’

Wybrane przykłady:

*Jacek ciągle biega za dziewczynami! Jest **kochliwy jak kot w marcu**.
Spojrzał na nią **jak kot na szperkę**.*

*Kot Simba, właścicielka: Ewa Komorowska
fot. Agnieszka Szlachta*

6.3. Językowe wykładniki sposobów zachowań

a) ‘Naśmiewanie się, ośmieszanie, dokuczanie’

Kotować – derywat utworzony od słowa *kot* – oznaczał w staropolszczyźnie tyle, co ‘naśmiewać się z kogoś, błaźnować’. Zaś *kota ciągnąć* to inaczej ‘ośmieszać się, błaźnić się, dawać się nabierać’. Wyrażenie nawiązuje do dawnej kary hańbiącej, będącej od XVI wieku żartem z nowicjuszy w wojsku, polegającej na przeciąganiu ich przez wodę (bagno) sznurem. Obecnie do tej grupy semantycznej należy wyrażenie *popędzić (pogonić) komuś kota*, które można objaśnić m.in. jako ‘dopiec, dokuczyć komuś, postraszyć kogoś’.

- *kotować* (staropol.) ‘naśmiewać się z kogoś, błaźnować’
- *kota ciągnąć* (staropol.) ‘ośmieszać się, błaźnić się, dawać się nabierać’
- *popędzić (pogonić) komuś kota*
 - ‘zmusić kogoś do wysiłku, do zrobienia czegoś’
 - ‘wyrzucić, przepędzić kogoś z jakiegoś miejsca’
 - ‘dopiec, dokuczyć komuś, postraszyć kogoś’

Wybrane przykłady:

*Ja tym komuchom **popędzę** teraz **kota** prędzej niż się spodziewają.
Trzymali się w ryzach, ale pan pułkownik nieźle im **kota popędził**.*

Motywacja kolejnych dwóch grup związków frazeologicznych wynika z obserwacji sposobu życia kota, którego elementem jest wchodzenie w zależności z innymi zwierzętami.

b) ‘Drażnienie się z kimś’

W pierwszej grupie należy umieścić związki frazeologiczne związane ze specyficznym, wyrafinowanym sposobem polowania kota na mysz. Jak pisze K. Mosiołek-Kłosińska (1995: 24): „jest w nich kot metaforyczną nazwą człowieka, wykorzystującego swoją wyższość w stosunku do osoby słabszej i znęcającego się nad tą osobą”.

- **bawić się z kimś w kotka i myszkę** ‘drażnić się z kimś, wykorzystując swoją przewagę, zwodzić kogoś; prowadzić w stosunku do kogoś zwodniczą grę’
- **igrać z kimś jak kot z myszką** (książk.)
- **zabawa w kotka i myszkę**

Wybrane przykłady:

*Wiem już wszystko. Może więc nie będziemy się dłużej **bawić w kotka i myszkę**. **Bawili się z policjantami w kotka i myszkę**, stosując chwyt podpatrzone w kryminałach.*

Do tej zależności (osoba silniejsza – osoba słabsza) nawiązuje również ustabilizowane połączenie słowne, którego pierwotna forma brzmiała *myszy tańczą, gdy kota nie czują*. Można je objaśnić jako nadużywanie swobody przez osoby słabsze pod nieobecność osób silniejszych, korzystanie z wolności, gdy nikt jej nie ogranicza:

- **myszy tańczą, gdy kota nie czują** ‘gdy brak dozoru, nadużywana jest swoboda’
- **jak kota nie ma, [to] myszy (harczą, biegają, tańczą)**

Wybrane przykłady:

*Rodzice wyjechali, a w domu impreza. Wiadomo, **jak kota nie ma, to myszy harczą**.
Gdy nie było szefa, wszyscy wychodzili wcześniej. **Jak kota nie ma, myszy harczą**.*

c) ‘Życie w niezgodzie, nienawiści’

Druga relacja opiera się na przeciwstawieniu kota i psa, obrazy obu zwierząt są kontrastowane, co utrwalone zostało we frazeologizmie *żyć jak pies z kotem*, w dawniejszych wariantach także jako: *kochać kogo jak psi kota, kochać się jak pies z kotem*.

- **żyć jak pies z kotem** ‘żyć ze sobą w niezgodzie, w nienawiści’
- **kochać kogoś jak pies kota** ‘nie znosić się, nie cierpieć się wzajemnie’
- **kochać się jak pies z kotem**

Wybrane przykłady:

Dopiero się pobrali, a już żyją jak pies z kotem.

Ciągle słyhać kłótnie na górze, sąsiedzi chyba żyją jak pies z kotem.

Kochał swoją rodzinę jak pies kota.

Podobną eksplikację ma związek frazeologiczny *drzeć z kimś koty* ('kłócić się'). Jednak w niektórych źródłach etymologia tego wyrażenia odnosi się do zachowania przy prymitywnej grze w kości, a gra ta nazywała się kotami (kutami).

- ***drzeć z kimś koty*** 'kłócić się z kimś; żyć z kimś w niezgodzie'

Wybrane przykłady:

*Ale w życiu zgody między nimi nie było. Przy każdej sposobności **darli ze sobą koty**.*

*Janek musiałby dostać bezpłatny urlop na czas konferencji, ale kto mu udzieli urlopu? Dziekan, z którym **drze koty**?*

*W sumie był spokojnym człowiekiem, ale – o czym wiedzieli tylko niektórzy – **darł koty** z sąsiadem.*

d) 'Oszukiwanie, kłamanie'

Według powszechnych przekonań koty nie płaczą, stąd wyrażenie: *bodaj tak kot płakał* ('jak to prawda') na określenie kłamstwa. Związek frazeologiczny *odwracać (wykręcać) kota ogonem* również odnosi się do oszukiwania, kłamania, oznacza bowiem 'przedstawianie czegoś w zupełnie innym, fałszywym świetle, przeinaczanie, kłamanie'.

- ***bodaj tak kot płakał*** 'kłamanie'
- ***odwracać (wykręcać) kota ogonem*** (pot.) 'przedstawiać coś w zupełnie innym, fałszywym świetle, przeinaczać fakty na swoją korzyść, kłamać'

Wybrane przykłady:

*Wielu polityków potrafi oszukiwać, obiecywać, **odwracać kota ogonem**.*

*Kowalski – zareplikowałem – **nie wykręcajcie kota ogonem**.*

*Władysław N. próbował przeforsować zupełnie inną wersję wydarzeń. Klasycznie **odwrócił kota ogonem**, twierdząc, że to żona skłoniła go do popełnienia zabójstwa.*

e) 'Przymywanie czegoś w ciemno'

Fraza *kupić kota w worku* ma również rodowód ludowy, notowana była już w XIII wieku. To ustabilizowane połączenie słowne ma swoje odpowiedniki w wielu językach europejskich (np. w języku rosyjskim: *nie kupuje się konia na ślepo*, a w języku angielskim: *nie kupuje się prosięcia w worku*), a nawet – pozaeuropejskich. Nie jest w nim jednak istotny obiekt, a sam fakt kupowania bez uprzedniego sprawdzenia.

- ***kupić / kupować kota w worku*** 'kupić / kupować, przyjąć / przyjmować coś w ciemno, bez sprawdzenia, obejrzenia tego'

Wybrane przykłady:

Powiedz mi szczerze, czy ten samochód jest dobrej jakości. Nie będę przecież kupować kota w worku.

Zamówiłam buty przez Internet i są za małe. Lepiej nie kupować kota w worku.

f) ‘Trudności w ocenie sytuacji’

W języku polskim funkcjonują również trzy synonimiczne frazy: *w nocy wszystkie koty są szare* // *w nocy wszystkie koty są bure* // *w nocy wszystkie koty są czarne*. Także w tym przypadku motywacją związku frazeologicznego stała się obserwacja życia kota. Prowadzące nocny tryb życia zwierzę potrafi często pozostać w ciemności niezauważone. Fraza używana jest jako komentarz do sytuacji, w której trudno dokonać jednoznacznej oceny.

- *w nocy wszystkie koty są szare* ‘w określonych sytuacjach zacierają się różnice między jakimiś rzeczami, zjawiskami, ludźmi; gdy nie zna się sytuacji, można łatwo pomylić się w ocenie’
- *w nocy wszystkie koty są bure*
- *w nocy wszystkie koty są czarne*

Wybrane przykłady:

*Na wczorajszym zebraniu niesłusznie oskarżono Marka. **W nocy wszystkie koty są szare**, skąd mogliśmy wiedzieć, że nie miał z tą sytuacją nic wspólnego?*

g) ‘Bezproduktywne działanie’

Frazeologizm *biegać jak kot z pęcherzem* pochodzi od ludowej zabawy polegającej na przywiązywaniu kotu do ogona pęcherza z garścią suchego grochu wewnątrz. Zwyczaj ten znany był w Polsce od ok. XVI wieku, jednak zwrot utrwała się leksykalnie dopiero w XVIII – XIX wieku. Wcześniej w podobnym znaczeniu funkcjonował frazeologizm *biegać jak kot zagorzały (oparzony)*. Wyrażenia te używane są na określenie bezproduktywnych działań, bezmyślnego biegania, bez określonego celu. Konotują również szybkość, prędkość.

- *biegać (latać) jak (niczym) kot z pęcherzem* ‘biegać w różne strony bezmyślnie, bez określonego celu, miotać się’
- *biegać jak kot zagorzały (oparzony)*

Wybrane przykłady:

***Biegał jak kot z pęcherzem** po wszystkich kolegach, ale nikt nie chciał z nim gadać.*

*Nie mógł niczego załatwić w urzędzie, **latał od drzwi do drzwi jak kot z pęcherzem**.*

h) ‘Nieudane działanie’

Delikatność i słabość młodych kociąt została utrwalona w powiedzeniu *pierwsze kociecia za płot* (dziś: *pierwsze koty za płoty*) używanym jako komentarz do jakiegoś rodzaju nieudanych działań. Służy ono wyrażeniu opinii, że pierwsze próby nie zawsze się udają.

- *pierwsze kocięta za płot* ‘pierwsze efekty pracy mogą być nieudane’
- *pierwsze koty za płoty*

Wybrane przykłady:

*W pierwszym dniu pracy nie poszło mu najlepiej, ale **pierwsze koty za płoty**.
Nasza nowa drużyna przegrała. **Pierwsze koty za płoty**, następnym razem będzie lepiej.*

6.4. Językowe wykładniki ilości

Małość została utrwalona we frazeologizmie *tyle, co kot napłakał* (‘mało’) oraz w wyrażeniu: *zjadłaby go kotka przez noc* (‘o kimś bardzo chudym’). W gwarach wyraz kot nabiera dodatkowych znaczeń, których wspólną podstawą jest niepozorność kota (kot – ‘nikt’, np. w wyrażeniu: *Kto to zrobił? Kot.*).

- *tyle, co kot napłakał* ‘bardzo mało, prawie nic’
- *zjadłaby go kotka przez noc* ‘o kimś bardzo chudym’

Wybrane przykłady:

*Mały Tadzio je **tyle, co kot napłakał**.
Spodziewaliśmy się, że wykona całą pracę, a zrobił **tyle, co kot napłakał**.
Kasia jest taka chuda, że **zjadłaby ją kotka przez noc!***

*Kot Simba, właścicielka: Ewa Komorowska
fot. Agnieszka Szlachta*

7. Podsumowanie

Kot w historii utożsamiany był zarówno z boskością (starożytność), jak i ze złymi siłami, demonami (średniowiecze), z czasem – stał się dla człowieka zwyczajnie użyteczny i towarzyszy mu jako zwierzę domowe do dziś. Zachowanie kota w folklorze ludowym stanowiło źródło przesądów, np. kot był zwiastunem pogody, choroby, zapowiedzią wizyt. Ambiwalencja w postrzeganiu kota i interpretacji jego zachowań została utrwalona w warstwie leksykalnej polszczyzny – funkcjonujące współcześnie frazeologizmy utrwalają zarówno pozytywne cechy tego zwierzęcia (np. spryt, zaradność, niezależność, delikatność), jak i liczne negatywne właściwości (np. głupotę, fałsz, kłótniowość, dokuczliwość, zachowania związane z drażnieniem się, naśmiewaniem się, oszukiwaniem).

Wygląd zewnętrzny i kocie zachowania znajdują odzwierciedlenie w charakterystyce wyglądu zewnętrznego człowieka (*kocie oczy*), określaniu jego cech fizycznych (*kocia zwinność*) oraz cech psychicznych (*koci spryt*). Leksem *kot* jest częstym komponentem wyrażen, niekiedy w połączeniu z leksemami *pies* (*żyć jak pies z kotem*) i *mysz* (*igrać jak kot z myszką*). Strukturalnie frazeologizmy z komponentem *kot* mogą mieć charakter połączeń dwuwyrazowych (*koci łeb*), konstrukcji porównawczych (*chodzić cicho jak kot*) czy dłuższych wypowiedzi (*kot zawsze spada na cztery łapy*).

LITERATURA

- Anusiewicz, Janusz. 1990. Językowo-kulturowy obraz kota w polszczyźnie. *Etnolingwistyka*. 3: 95–138.
- Mosiółek, Katarzyna. 1994. Stereotypy samic niektórych zwierząt domowych przekazywane przez polszczyznę i język francuski. *Poradnik Językowy*. 3: 23–28.
- Mosiółek-Kłosińska, Katarzyna. 1995. Motywacja związków frazeologicznych zawierających wyrazy *pies* i *kot*. *Etnolingwistyka*. 7: 21–31.
- Mosiółek-Kłosińska, Katarzyna. 1996. Profilowanie stereotypów językowych (na materiale frazeologii polskiej i francuskiej). W: *Problemy frazeologii europejskiej*. t. I. Lewicki, Andrzej Maria. (red. nauk.). Warszawa: Wydawnictwo Energeia. 99–105.
- Stanulewicz, Danuta. 2011. Kilka uwag o umaszczeniu kotów. W: *Barwa w języku, literaturze i kulturze*. t. II. Komorowska, Ewa; Stanulewicz, Danuta (red.). Szczecin: ZAPOL. 181–188.

SŁOWNIKI

- Bąba, Stanisław; Liberek, Jarosław. 2001. *Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Inny słownik języka polskiego*. 2000. Bańko, Mirosław (red.). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kopaliński, Władysław. 1990. *Słownik symboli*. Warszawa: Wiedza Powszechna.

- Muldner-Nieckowski, Piotr. 2003. *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego*. Warszawa: Świat Książki.
- Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*. 1994–2005. Zgólkowa, Halina (red.). Poznań: Kurpisz.
- Słownik języka polskiego PWN*. 1996. Szymczak, Mieczysław (red.). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Uniwersalny słownik języka polskiego*. 2008. Dubisz, Stanisław (red.). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami*. 2010. Kłosińska, Anna et al. (red.). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

SUMMARY

PHRASEOLOGICAL UNITS CONTAINING THE COMPONENT *CAT* IN POLISH LANGUAGE. SEMANTIC AND CULTURAL ASPECT

The object of the study are idiomatic expressions containing the component *cat* in Polish language with their historical and cultural motivations. The material of analysis was selected from the latest Polish language dictionaries. The first part is introducing the theory of animalistic phraseology, presents the historical background, symbolism of the cat in Slavic folklore and in the literature. The analytical part is an overview and classification of linguistic forms containing the component *cat* which describing appearance, physical and mental characteristics, behaviors and determining the quantity in Polish language.

Keywords: *Polish language, phraseology, semantics, animals, cat*

EDYTA KONCEWICZ-DZIDUCH
WYDZIAŁ FILOZOFICZNY
AKADEMIA „IGNATIANUM” W KRAKOWIE
KRAKÓW, POLSKA
edytadziduch@o2.pl
<https://doi.org/10.17234/9789531755139.16>

PTAKI W POLSKIEJ I CHORWACKIEJ FRAZEOLOGII

Artykuł poświęcony jest semantyczno-kulturowej analizie frazeologizmów zawierających nazwy ptaków, w której zwrócono uwagę na następujące zagadnienia: 1. antropocentryzm tych idiomów, jak również określeń będących nazwami ptaków, 2. połączenia semantyczno-konotacyjne idiomów z hiperonimem: *ptak*, chorw. *ptica* we frazeologii polskiej i chorwackiej, 3. związek analizowanych idiomów z obrazem świata zwierząt we frazeologii: ptactwo domowe posiada znacznie więcej negatywnych konotacji znaczeniowych, niż ptaki żyjące na wolności. Jeśli chodzi o ptaki swobodnie żyjące, to negatywne konotacje znaczeniowe posiadają tylko te, przebywające bliżej człowieka. Nazwy ptaków dzikich i drapieżnych tworzą nieliczne frazeologizmy, które mają przeważnie pozytywne konotacje znaczeniowe, wyjątkami są: *dudek*, *sęp*, chorw. *kukavica*, 4. ekwiwalencję znaczeniową wielu frazeologizmów, spowodowaną podobieństwem warunków życia, kultury, tradycji społeczeństw obu krajów, które znalazły odzwierciedlenie w języku. Podkreślić należy znaczny udział nazw ptaków we frazeologii animalistycznej, choć ten typ idiomów nie posiada dużej frekwencji w języku współczesnych użytkowników z powodu archaicznej struktury i niejasnej semantyki (*szpakami karmiony* ‘sprytny’, *dobiti vrapca* ‘nic nie dostać’).

Słowa kluczowe: *frazeologia animalistyczna, ptak, idiom, konotacje semantyczne*

Związki wyrazowe z nazwami ptaków stanowią znaczną część zasobu frazeologii animalistycznej każdego języka. Nazewnictwo ornitologiczne jest bogate i różnorodne, choć tylko niektóre z określeń ptaków należą do frazeologii, znacznie więcej znajdziemy ich w paremiologii, zwłaszcza w tzw. *przysłowiacz kalendarzowych*, związanych z ludową prognostyką dotyczącą przepowiadania pogody na podstawie obserwacji zmian zachodzących w przyrodzie, w tym przypadku – zachowania ptaków (Hampl 2012: 23) – „Gdzie bocian na gnieździe siedzi, tam piorun nie uderzy”, „Jak kukułka przyleci na suchy las, to będzie głodny czas, a jak zakuka w zielonym gaju, spodziewaj się urodzaju”, „Jak przylecą bociany – pierwszy zagon zorany” (Adalberg i Krzyżanowski 1969–1978).

W poniższej analizie nie bierze się pod uwagę przysłów i porzekadeł ludowych, jako elementu badań frazeologicznych, choć wielu językoznawców widzi dla nich miejsce w szeroko rozumianej frazeologii (Chlebda 1991: 25, Nowakowska 2005: 41).

Człowiek, stojąc na czele otaczającego go świata natury, dokonuje podziału i kategoryzacji występujących w nim zjawisk. W ramach taksonomicznej lub systematycznej klasyfikacji świata zwierząt wyodrębniamy: ssaki, ryby, ptaki, gady, płazy, owady oraz organizmy niższe. W podziale tym głównym kryterium decydującym o zaliczeniu

zwierząt do poszczególnych grup jest podobieństwo ich cech biologicznych oraz sposobu adaptacji do środowiska. Każda z podanych gromad dzieli się w swoim obrębie na niższe, bardziej szczegółowe kategorie, a są to: rząd, rodzina, rodzaj, gatunek, który jest w tej klasyfikacji jednostką najniższego rzędu, podstawową (Biniewicz 2007: 14). Tego typu klasyfikacja systematyczna znajduje zastosowanie w badaniach terminologii i nazewnictwa animalistycznego. W analizie lingwistyczno-kulturowej związków frazeologicznych zawierających nazwę zwierzęcia ważna jest klasyfikacja o charakterze socjologicznym (Skawiński 2000: 99), która uwzględnia społeczny dystans zwierzęcia w stosunku do człowieka. Wyodrębnić tu możemy następujące grupy:

1. zwierzęta domowe (*pets*) – najbliższe człowieka, oswojone, niejadalne,
2. zwierzęta hodowlane (*farm animals*) – oswojone, jadalne, służące do pracy,
3. zwierzęta lasów i pól (*field*) – dzikie, nieoswojone zwierzęta, żyjące blisko człowieka,
4. dzikie zwierzęta (*remote*) – nie poddające się kontroli człowieka, żyjące z dala od niego.¹

Podobną socjologiczną klasyfikację zastosować można do ptaków, wśród których wydzielono wszystkie z podanych wyżej grup: 1. Ptaki będące zwierzętami domowymi – kanarek, papuga, 2. Ptaki hodowlane – kura, kaczka, gęś, indyk, 3. Ptaki żyjące blisko człowieka, w parkach, na polach, łąkach – wróbel, wrona, gołąb, sikorka, kruk, gawron, 4. Ptaki dzikie, żyjące w lasach, drapieżne – orzeł, jastrząb, sokół, cietrzew, dzięcioł, sowa, które człowiek może obserwować tylko w ograniczonym stopniu. Największą liczbę frazeologizmów wśród analizowanych przykładów tworzą przedstawiciele grupy drugiej i trzeciej, czyli ptactwo hodowlane oraz ptaki wolno żyjące w pobliżu człowieka.

W artykule, zgodnie z wyznacznikami frazeologizmu przyjętymi w polskiej i chorwackiej tradycji językowej (Lewicki 2001: 315, Fink-Arsovski 2002: 6), przyjęto następującą definicję frazeologizmu: jest to wielowyrazowa jednostka języka, którą cechuje asumaryczność znaczeniowa, metaforyczność, konotacyjność, odtwarzalność, a znaczenie całości związku nie jest sumą znaczeń składników.

Zagadnienie frazeologii ornitologicznej nie jest szczegółowo zbadane, zwłaszcza w chorwackiej frazeologii. Temat ten został podjęty między innymi w pracy Ivany Vidović Bolt *Životinjski svijet u hrvatskoj i poljskoj frazeologiji I.* (2011), gdzie jednak opracowana jest tylko kategoria ptaków domowych. Zagadnienie nazewnictwa ptaków we frazeologii pojawia się fragmentarycznie także w pracy Agnieszki Spagińskiej-Pruszk *Intelekt we frazeologii polskiej, rosyjskiej i chorwackiej. Z problemów językowego obrazu świata* (2003), czy Włodzimierza Wysoczańskiego *Językowy obraz świata w porównaniach zleksykalizowanych na materiale wybranych języków* (2006). Kompleksowej analizie tej grupy frazeologizmów dokonał Jerzy Treder w monografii *Nazwy ptaków we frazeologii polskiej* (2005). W polskich badaniach wyróżnia się także pu-

¹ J. Skawiński odwołuje się w tej klasyfikacji do pracy E. Leacha *Anthropologische Aspekte der Sprache: Tierkategorien Und Schimpfwörter*, Frankfurt 1986.

blikacja Halina Satkiewicz *Świat ptaków w polskiej tradycji językowej* (2001), również godne uwagi są dwie porównawcze analizy Julii Sahaty *Ptaki we frazeologii polskiej i ukraińskiej* (2009) oraz Lubomira Hampla *Ptactwo we frazeologii czeskiej i polskiej* (2012).

W niniejszej pracy analizie poddano frazeologizmy języka polskiego i chorwackiego, zawierające konkretną nazwę ptaka, lub hiperonim *ptak*, *ptica*. Zostały one wyekscerpowane ze słowników współczesnego języka polskiego i chorwackiego², polskich i chorwackich wyszukiwarek korpusowych (NKJP Poliqarp, PELCRA, Hrvatska jezična riznica), materiałów prasowych, źródeł internetowych dostępnych za pośrednictwem wyszukiwarki Google. Przedmiotem analizy są zatem związki obecne w języku współczesnych użytkowników, z wyłączeniem przysłów czy skrzydlatych słów.

Ptaki obdarzone umiejętnością latania mogą cieszyć się wynikającą z tego faktu swobodą, wolnością i możliwością obserwowania świata z góry. Dlatego też, z jednej strony stanowiły one obiekt podziwu i zazdrości człowieka, z drugiej zaś, jako istoty niewielkiego zazwyczaj rozmiaru, o delikatnej budowie, niewielkiej głowie, kojarzyły się z poczuciem kruchości egzystencji, bezradności wobec sił natury, a także z niewielką inteligencją. Z nazwami ptaków wiąże się bogata symbolika, ale również wiele negatywnych stereotypów. To stereotypowe postrzeganie ptaków niejednokrotnie odbiega od prawdy: gęś będąca synonimem głupoty jest w rzeczywistości jednym z inteligentniejszych ptaków, w przeciwieństwie do sowy, uznawanej tradycyjnie za symbol mądrości. Podobnie odbierane są: szpak, sroka, kruk, które choć charakteryzują się dużymi zdolnościami przystosowawczymi i inteligencją, nie są zbyt wysoko cenione przez człowieka.

Charakterystyczny dla frazeologii animalistycznej antropocentryzm jest widoczny także w przypadku frazeologizmów z nazwami ptaków. Człowiek obserwując zachowania ptaków, przenosi je na świat ludzi, stąd bierze się znaczna liczba frazeologizmów porównawczych – chorw. *bezobrazan kao vrabac, zaljubljen kao tetrijeb*, pol. *wyglądać jak zmokła kura, czupurny kogut*. Często same nazwy ptaków służą za określenia ludzi, co jest zresztą typowe nie tylko dla nazw ornitologicznych, lecz i innych zwierząt (*pies, świnia, kaszalot*) – *gęś, gąska*, chorw. *guska* ‘młoda, głupia dziewczyna’, *sroka* ‘gadatliwa kobieta’, *kogut, kogucik* ‘zadziorny mężczyzna’, *papuga* ‘osoba powtarzająca coś za kimś’, (pot.) ‘adwokat’, *kanar* (pot.) ‘kontroler biletów’, *sowa*, chorw. *sova* (pot.) ‘osoba prowadząca nocny tryb życia’, *skowronek*, chorw. *ševa* (pot.) ‘osoba lubiąca rano pracować’ (np. chorw. *jesi li sova ili ševa, czy jesteš sowa, czy skowronkiem*), chorw. *tukac, tuka* ‘głupa osoba’, chorw. *sokol* (lit.) ‘junak’, *orzeł* ‘osoba dobra w jakiejś dziedzinie’ – np. *być orłem z matematyki, sęp* (pot.) ‘osoba żyjąca na czyjś koszt’, (por. także: czasownik *sepić*), *jastrząb* (polit.) ‘zwolennik polityki opartej na konfrontacji i agresji’ – przeciwieństwo: *gołąb* (polit.) ‘zwolennik polityki pokojowej, opartej na negocjacjach’ (Zimny i Nowak 2009: 92). Podobne metaforyczne znaczenia mają chorwackie leksemy: *golub, jastreb* (Anić 1998: 261).

² Wykaz słowników będących źródłem ekscerpcji materiału znajduje się w bibliografii.

W przypadku określeń zwierząt należy zwrócić uwagę na dużą produktywność nazw hiperonimicznych w tworzeniu frazeologizmów (por.: *zwierzę, ryba*), to samo można też powiedzieć o hiperonimie *ptak*. W obu językach istnieje wiele ustalonych związków wyrazowych zawierających hiperonim *ptak, ptica*, które są kwintesencją tego, co człowiek myśli o ptakach, jak je ocenia i postrzega. Z jednej strony podkreślona zostaje ich umiejętność latania, wolność, niezależność: *wolny jak ptak, z lotu ptaka, przelotny ptak*; chorw. *slobodan kao ptica na grani, ptica selica, ptičja perspektiva, iz ptičjeg leta*; z drugiej strony, człowiek dostrzega też negatywne aspekty życia ptaków, a są to: kruchość i ulotność ich egzystencji: *po ptakach/po ptokach*³ ‘coś przepadło’, niewielka inteligencja: *ptasi mózdzek*, chorw. *ptičji mozak*, przewrotność, spryt, skłonność do oszustwa: chorw. *punjena ptica* (w języku polskim głównie z formą deminutywną: *ptaszek – ładny ptaszek, podejrzany ptaszek*), lenistwo, życiowa beztroška: *niebieski ptak* ‘człowiek uchylający się od pracy, obibok’ (pejoratywizacja biblijnego znaczenia), chorw. *živjeti kao ptice nebeske* ‘żyć nie troszcząc się o sprawy materialne’ – bardziej zgodne ze znaczeniem biblijnym.

Analizując związki i motywacje semantyczno-konotacyjne wyrażen zawierających nazwę ptaka, należy raz jeszcze podkreślić ludową, potoczną kategoryzację ptaków; niżej oceniane są te ptaki, które nie posiadają umiejętności latania, bądź nie jest ona u nich rozwinięta w znacznym stopniu – należą do nich ptaki domowe oraz struś (Satkiewicz 2001: 536). Ptaki latające, zwłaszcza te, które żyją w znacznej odległości od człowieka są wyżej wartościowane, ale ich nazwy są też rzadziej wykorzystywane do tworzenia frazeologizmów. Widać tu wyraźny związek z całościowym obrazem świata zwierzęcego utrwalonym we frazeologii, w którym zwierzęta domowe są zazwyczaj mniej cenione przez człowieka, albowiem są mu podległe i od niego zależne. To zjawisko zostało już wcześniej zauważone w języku, nie tylko w warstwie frazeologicznej, ale i w całej leksyce służącej do opisu świata zwierząt, która posiada pejoratywne zabarwienie, np.: *zdychać, zreć, łapa, morda, pysk, dziób* i trafnie określone mianem tzw. *arystokratyzmu ludzkiego* (Kempf 1989: 208). Ten termin ma podkreślać wyższość człowieka nad zwierzętami, a nawet swoistą „dumę rodową” z tego, że dzięki inteligencji, ujarzmił je i podporządkował.

W analizie semantycznej wybranych polskich i chorwackich frazeologizmów wyraźnie wyróżniają się trzy kategorie ptaków, które można uznać za podstawę socjokulturowej klasyfikacji: 1. ptaki domowe, hodowlane, 2. ptaki dzikie, żyjące w pobliżu człowieka, niedrapieżne, 3. ptaki dzikie oraz ptaki drapieżne, żyjące w pewnym od-

³ Oboczna forma *po ptokach* pochodząca z gwary śląskiej (*za te dwie godziny bydzie już po ptokach*) jest obecnie częściej używana w języku ogólnym, niż forma z języka literackiego: *po ptakach*. Ona jednak ma także swoje miejsce w języku (*no to jest już po ptakach*), co wynika z wyświetleń wyszukiwarki korpusowej PELCRA dla danych NKJP, http://www.nkjp.uni.lodz.pl/index_adv.jsp?query=po+ptokach&Submit=%C2%A0%C2%A0%C2%A0%C2%A0SZUKAJ%C2%A0%C2%A0%C2%A0%C2%A0&span=0&preserve_order=true&perpage=100&sort=srodek&second_sort=srodek&groupBy=---&groupByLimit=1&m_style=---& (Data dostępu. 14.04.2014)

daleniu od człowieka. Granice między tymi kategoriami są płynne: gołąb, kaczka, gęś mogą być ptakami dzikimi i hodowanymi, podobnie słowik, skowronek, sowa, kukułka, które żyją zarówno w pobliżu ludzi, jak i w lasach. Nazwy przedstawicieli dwóch pierwszych kategorii tworzą największą liczbę frazeologizmów, co wynika z możliwości częstej i bezpośredniej obserwacji ich zachowań przez człowieka.

1. Nazwy ptaków domowych, hodowanych przez człowieka (chorw. *perad*) – mimo niewielkiej liczby ich przedstawicieli (*kura, kaczka, gęś, kogut, indyk*; chorw. *koka/kokoš, patka, guska, pijetao, tukac, tuka*) tworzą prawie połowę zgromadzonych frazeologizmów. Człowiek przypisuje im przeważnie negatywne konotacje znaczeniowe, pomimo ich wielkiej użyteczności:

- głupota, nierozsądne postępowanie: *gęś, gąska – głupia, prowincjonalna, naiwna gęś, gąska, rozmawiać jak gęś z prosięciem*, chorw. *guska – ponašati se kao guske u magli, to i guske znaju; kura – znać się na czymś jak kura na pieprzu, trafiło się coś jak ślepej kurze ziarno, kurzy mózdzek, kurza pamięć*, chorw. *koka, kokoš – glup kao kokoš, kokošji mozak, kokošja pamet, kokošji pogled*; chorw. *pile – pileća glava, pileća pamet*; chorw. *tukac – baš je tukac, tuka – glupa kao tuka*,
- niedoskonałości wyglądu zewnętrznego: *kura – wyglądać jak zmokła kura*, chorw. *kokoš – izgledati kao pokisla kokoš; kaczka – chodzić jak kaczka, kaczka dziwaczka, kaczătko – brzydkie kaczătko*, chorw.: *patka – koračati kao sita patka, pače – pačji hod, ružno pače* – w odróżnieniu od polskiego frazeologizmu posiada nie tylko antropocentryczne znaczenie,
- agresja, zadziorny charakter, przerosł dumy, raczej jako atrybut mężczyzny – *indyk – nadać się, napuszyć jak indyk; kogut – czupurny jak kogut, czubić się jak dwa koguty; paw – chodzić jak paw, dumny jak paw; gęś – rządzić się jak szara gęś*. Ten ostatni frazeologizm, choć znacznie częściej stosowany w odniesieniu do kobiet, pojawia się też czasem jako określenie mężczyzny, np. *ostatni się wprowadził, a rządzi się jak szara gęś*,
- brak szerszych horyzontów myślowych, obojętność – *kura domowa, coś splywa jak woda po kacze, gęsi*; chorw.: *kokošji pogled, to i guske znaju*,
- nieliczne pozytywne cechy są przypisywane zwierzęciu jedynie wtedy, gdy posiada ono jakieś niezwykle właściwości: *kura znosząca złote jajka*, chorw. *zlatna koka, koka koja nese zlatna jaja* (zjawisko, przedmiot, rzadziej człowiek), *stara koka, dobra juha* ‘kobieta posiadająca duże doświadczenie seksualne’.

Warto zwrócić uwagę na sposób, w jaki w omawianych frazeologizmach dochodzi do zaakcentowania aspektu płciowości, co jest spowodowane potocznym, ludowym widzeniem świata. *Kogut, indyk, paw* – ucieleśniają takie cechy męskie jak: duma, agresja, podczas gdy: *kura, kwoka, gęś, kaczka* – symbolizują przywary kobiece, przede wszystkim: głupotę, ograniczenie horyzontów myślowych, niezgrabność, nieatrakcyjny wygląd.

2. Liczne i bogate znaczeniowo frazeologizmy tworzy grupa ptaków, które żyją na wolności, w pobliżu człowieka, często w pewnej koegzystencji z nim, mieszkańców parków miejskich, pól i łąk. Granice tej grupy są nieostre i rozmyte, należą

tu następujące ptaki: *wróbel, gołąb, sroka, kruk, wrona, jaskółka, bocian*, chorw. *vrabac, golub, svraka, gavran, vrana, lasta, roda*. Ze względu na fakt, że ptaki te są często obserwowane przez człowieka, stały się elementami swoistej mitologii, w której cechują je bogate konotacje kulturowe: bocian – ukazany jest jako ptak przynoszący dzieci (motyw jeszcze z wierzeń przedchrześcijańskich, także lelek, wrona, np. w Czechach); kukułka – znana jako symbol nieszczęścia, żalu po stracie ukochanej osoby (w tradycji południowosłowiańskiej), ale także jako ptak posiadający umiejętności wróżbiarskie (polskie wierzenia ludowe), jaskółka – występuje w roli zwiastuna wiosny lub deszczu, gołąb – to ptak biblijny o bogatej symbolice – Ducha Świętego, pojawia się także jako ptak ofiarny lub przynoszący dobrą nowinę – gołąb pokoju.

- Wyraźnie pozytywne konotacje wywołują związki frazeologiczne zawierające takie nazwy ptaków jak: *gołąb, bocian, łabędź, jaskółka*.
- Frazeologizmy z nazwami: *gołąb*, chorw. *golub* wyrażają głównie pochwałę zgodnego, spokojnego życia: *gruchają, żyją za sobą jak para gołąbków*, chorw. *živjeti kao goluba dva, gołąb, gołąbek pokoju*, chorw. *golub mira*.
- W przypadku frazeologizmów z nazwą łabędzia warto zwrócić uwagę na podkreślenie piękna, nie tylko w wymiarze fizycznym: chorw. *vrat kao u labuda, łabędzia szyja, łabędzi śpiew* ‘dzieło będące podsumowaniem, kwintesencją życia’, chorw. *labuđi pjev, labuđa pjesma*.
- Pozytywne konotacje znaczeniowe wywołuje przeważnie także *bocian*, chorw. *roda* – chorw. *donijela roda dijete; chodzić jak bocian; stać jak bocian na gnieździe* ‘zachowywać się dostojnie’, *bocian, który świat czyści* ‘człowiek, który chce naprawić wszelkie zło tego świata’ – z legendy o człowieku zamienionym za karę w bociana (Treder 2005: 191).
- Frazeologizmy z określeniem: *jaskółka*, chorw. *lasta* nie odnoszą się bezpośrednio do człowieka (z wyjątkiem archaicznego już frazeologizmu *włosy w jaskółkę* ‘fryzura męska, włosy zaczesane do tyłu’), wyrażają jednak pewne uniwersalne prawdy życiowe: *powiedziały jaskółki, że niedobre są spółki*⁴. W obu językach występują frazeologizmy: *pierwsza jaskółka*, chorw. *prva lasta*, które służą określeniu zjawiska, wydarzenia będącego zwiastunem zmian, zazwyczaj pozytywnych.

Większość frazeologizmów należąca do tej grupy posiada wyraźne nacechowanie negatywne, dotyczy to szczególnie związków zawierających takie nazwy ptaków jak: *sroka, wrona, kruk, wróbel, kawka*; chorw. *svraka, gavran, vrana, vrabac, čavka*. Służą one napiętnowaniu następujących przywar ludzkich i zjawisk uznawanych za niewłaściwe:

⁴ Źródłem tego popularnego powiedzenia jest bajka J. Brzechwy *Lis i jaskółka*, w której jaskółka została dwukrotnie przechytzona przez lisa. Zwierzęta zawarły spółkę, której celem była wspólna uprawa roli i podział plonów. Przy pierwszych zbiorach, gdy zasiali marchew, lis wybrał korzonki, a jaskółka wierzchołki. Następnym razem, gdy posiali kapuste, zamienili się przy podziale plonów na czym ponownie straciła jaskółka.

- hałaśliwość, wydawanie głośnych i irytujących dźwięków: chorw. *brbljati kao čavka, krakać jak wrony, kruki* (także w sensie metaforycznym: *wykrakać coś ‘przepowiedzieć coś złego’*),
- głupota: *wróble gnieźdzą się komuś w głowie* (arch.), *gapić się jak sroka w gnat*; chorw. *vrana je mozak popila* komu,
- szkodliwość, natrętne zachowanie: chorw. *kradljiv kao svraka, bezobrazan kao vrabac*,
- nierozsądne działanie, postępowanie: *chwycić dwie sroki za ogon*,
- bezsensowne, nikomu niepotrzebne działania: *strzelać z armaty do wróbli*, chorw. *plašiti vrane*,
- mała, znikoma ilość lub wartość (*czegoś, kogoś*) – *jeść jak wróbelek, ptaszek*, chorw. *jesti kao ptičica, dobiti vrapca, metni to vrapcu na rep*,
- wskazanie na pozytywne cechy zwierząt należących do tej grupy dochodzi do głosu we frazeologizmach podkreślających umiejętności radzenia sobie w życiu, spryt, doświadczenie życiowe: *ktoś nie wypadł sroce spod ogona, stary wróbel, szpakami karmiony*⁵; chorw. *nije komu valjda svraka mozak popila, stari vrabac*,
- wyjątkowość, oryginalność: *biały kruk* (rzadkość bibliofilska, niezwykle zjawisko, bardzo rzadko jako określenie osoby), chorw. *bijela vrana* (głównie służy określaniu osób), *biti kao vrana među golubovima*.

3. Nazwy ptaków dzikich, drapieżnych, które żyją z dala od siedzib ludzkich, mają niewielki udział we frazeologii – dotyczy to zwłaszcza języka chorwackiego. Podobnie jak w przypadku większości dzikich zwierząt, człowiek przypisuje im przeważnie cechy pozytywne, co widać przede wszystkim we frazeologizmach z nazwami ptaków dużych, potężnych: *orzeł – być orłem z czegoś, sokół – sokoli wzrok, nie urodzi sowa sokola*; chorw. *sokol – oko sokolovo*. Radość, szczęście, powodzenie kojarzone jest w obu językach ze skowronkiem: *być w skowronkach, radosny jak skowronek*, chorw. *ševa – zapjevala ševa komu, pečene ševe komu u usta padaju <s neba>*. Wielkie uczucie kojarzone jest z głuszcem – chorw. *zaljubljen kao tetrijeb*. Pojawiają się także konotacje negatywne, zazwyczaj w przypadku ptaków lepiej znanych człowiekowi, bądź też mniejszych rozmiarów: *kukułka, dudek, sowa, sęp*, chorw. *ćuk*. *Kukułka* to ptak znany w Słowiańszczyźnie jako zwiastun nieszczęścia, śmierci, cierpienia: chorw. *sinja kukavica, kukati kao sinja kukavica*, lub też przebiegłości, nieuczciwości: chorw. *podmetnuti komu kukavičje jaje, podrzucić komuś kukułcze jajo*. Podobne konotacje posiada w języku polskim także *sęp – robić coś na sępa* (pot.) ‘wykorzystywać kogoś’. W tej grupie występują również nawiązania do małej inteligencji ptaków, przykładem

⁵ Ten odchodzący już w zapomnienie frazeologizm, znany między innymi z *Trylogii* H. Sienkiewicza, gdzie pojawia się jako osobliwy komplement skierowany pod adresem znanego ze skłonności do forteli Zagłoby, ma swoje źródło w obserwacji zdolności przystosowawczych szpaków do życia w różnych warunkach, umiejętności obronnych i higienicznych (m.in. wykorzystywanie kwasu mrówkowego pozyskiwanego od zdeptanych mrówek) – na podstawie publikacji S. Kłosiewicza *Ptaki święte, przeklęte i inne*, Warszawa 1998.

może być: *dudek* – *wystrychnąć kogoś na dudka* ‘oszukać kogoś’, w języku chorwackim jest to *puchacz*: *ćuk – čekati (stajati) kao ćuk* ‘besmisleno gubiti vrijeme’.

Do tej grupy zaliczyć można też ptaki egzotyczne, przeważnie bliżej nieznanne obserwatorowi, choć niektóre hoduje się w charakterze zwierząt domowych. I tu również człowiek przenosi cechy zachowania tych ptaków do swojego świata: *papuga – powtarzać jak papuga, papużki nierozłączki, strus – strusia polityka*, chorw. *papiga – ponavljati kao papiga, noj – nojeva politika*. Widać wyraźnie, że człowiek nie zawsze właściwie te zachowania interpretuje, czego przykładem jest przypisywane strusowi tchórzostwo czy asekurantwo⁶.

Im lepiej dany ptak jest znany człowiekowi, bliższy mu, bądź też posiada jakieś charakterystyczne cechy zachowania, tym więcej powstaje frazeologizmów z jego udziałem, czego dowodzi istnienie związków wyrazowych z takimi nazwami jak: *kura, kaczka, gęś, wróbel, wrona*, chorw. *golub, guska, kokoš, vrabac, vrana*. Stanowią one prawie połowę wyekscerpowanych przykładów (102 przykłady z ogólnej liczby 223 zanalizowanych związków frazeologicznych). Zarówno w języku polskim, jak i chorwackim, widać duże pokrywanie się i podobieństwo konotacji znaczeniowych, zwłaszcza wśród najbardziej produktywnych grup frazeologizmów. Przypadki całkowitej i częściowej ekwiwalencji znaczeniowej nie należą tu do rzadkości, stanowiąc około 10% zebranych frazeologizmów (23 przykłady par, m.in.: *czarny jak kruk – crn kao gavran, gołąb pokoju – golub mira, brzydkie kaczątko – ružno pače, strusia polityka – nojeva politika, łabędzi śpiew – labuđi pjev, śpiewać jak słowik – pjevati kao slavuj, wyglądać jak zmokła kura – izgledati kao pokisla kokoš*). Na uwagę zasługuje fakt, że pewne konotacje znaczeniowe obecne są tylko w jednym z języków, przykładowo – w języku polskim: *kukułka* nie konotuje znaczenia bólu, cierpienia, a *indyk* nie symbolizuje głupoty; z kolei w przypadku języka chorwackiego odnotować należy nieobecność we frazeologii nazw takich ptaków jak: *orzeł, sowa, szpak, sęp*.

Frazeologia z nazwami ptaków, mimo długiej tradycji w języku, znacznej w nim reprezentacji, nie cieszy się obecnie dużą popularnością, znajomością i frekwencją, czego dowodzą chociażby dane, jakie możemy uzyskać korzystając z wyszukiwarek korpusowych i internetowych, a także analizując materiał słownikowy. Wiele z tych określeń zanika, niektóre należą już do archaicznej warstwy w obu językach, np.: *szpakami karmiony* ‘sprytny, zaradny’, *zaganiać kaczki* ‘być pijanym’, *wróble gnieźdzą się komuś w głowie* ‘być głupim’, chorw. *dobiti vrapca* ‘nic nie dostać’, *u prve pijetlove* ‘bardzo wcześnie’. W tych przemianach językowych widoczna jest ucieczka, oddalenie człowieka od świata natury, niewielki kontakt zwłaszcza z przyrodą dziką, tak charakterystyczny dla przodków, dziś stłumiony przez współczesną cywilizację. Trudno nie zgodzić się z opinią polskiego badacza frazeologii ornitologicznej – Jerzego Tredera, który zauważa, że tzw.: „ptasia frazeologia ogólnie ubożeje i ptasi świat jakby oddala

⁶ Chowanie głowy w piasek nie jest zachowaniem mającym na celu ukrycie się przed niebezpieczeństwem, ale służy lokalizacji zagrożenia poprzez wyczucie drżenia ziemi – według: Kłosiewicz, *Ptaki święte*..., s. 10.

się od człowieka i osad ludzkich. Jego znajomość staje się tylko udziałem profesjonalistów, czyli ornitologów, leśników i pracowników rezerwatów.” (Treder 2005: 220).

LITERATURA

- Biniewicz, Jerzy. 2007. Zwierzęta w dyskursie naukowym. W: *Bestie, żywy inwentarz i bracia mniejsi. Motywy zwierzęce w mitologiach, sztuce i życiu codziennym*. Kowalski Piotr et al. (red). Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego. 9–19.
- Chlebda, Wojciech. 1991. *Elementy frazematyki. Wprowadzenie do frazeologii nadawcy*. Opole: Łask.
- Fink-Arsovski, Željka. 2002. *Poredbena frazeologija: pogled izvana i iznutra*. Zagreb: FF Press.
- Hampl, Lubomir. 2012. *Ptactwo we frazeologii czeskiej i polskiej*. Bielsko-Biała: Wydawnictwo Akademii Techniczno-Humanistycznej.
- Kempf, Zdzisław. 1989. Dwa aspekty wyrazów negatywnych dotyczących zwierząt. *Język Polski*. 69(3–5). 208–209.
- Kłosiewicz, Stefan. 1998. *Ptaki święte, przeklęte i inne*. Warszawa: Prószyński i S-ka.
- Lewicki, Andrzej; Pajdzińska, Anna. 2001. Frazeologia. W: *Współczesny język polski*. Bartmiński, Jerzy (red.). Lublin: Wydawnictwo UMCS. 315–333.
- Nowakowska, Alicja. 2005. *Świat roślin w polskiej frazeologii*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Sahata, Julia. 2009. Ptaki we frazeologii polskiej i ukraińskiej. *Postscriptum Polonistyczne*. 1(3): 143–152.
- Satkiewicz, Halina. 2001. Świat ptaków w polskiej tradycji językowej. *Prace Filologiczne*. 46: 535–539.
- Skawiński, Jacek. 2000. Językowy aspekt badań nad zwierzętami w kulturze. *Zeszyty Etnologii Wrocławskiej*. 1(2): 93–121.
- Spagińska-Pruszek, Agnieszka. 2003. *Intelekt we frazeologii polskiej, rosyjskiej i chorwackiej. Z problemów językowego obrazu świata*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Treder, Jerzy. 2005. *Nazwy ptaków we frazeologii i inne studia z frazeologii i paremiologii polskiej*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Vidović Bolt, Ivana. 2011. *Životinjski svijet u hrvatskoj i poljskoj frazeologiji I*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Wysoczański, Włodzimierz. 2006. *Językowy obraz świata w porównaniach zleksykalizowanych na materiale wybranych języków*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.

SŁOWNIKI:

- Adalberg, Samuel; Krzyżanowski, Julian. 1969–1978. *Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Anić, Vladimir. 2004. *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber.
- Bąba, Stanisław; Liberek, Jarosław. 2001. *Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny*. Warszawa: Polskie Wydawnictwo Naukowe.
- Kłosińska, Anna et al. 2005. *Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami*. Warszawa: Polskie Wydawnictwo Naukowe.
- Matešić, Josip. 1982. *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Menac, Antica, Fink-Arsovski, Željka; Venturin, Radomir. 2003. *Hrvatski frazeološki rječnik*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- Moguš, Milan; Pintarić, Neda. 2002. *Poljsko-hrvatski rječnik*. Zagreb: Školska knjiga.
- Müldner-Nieckowski, Piotr. 2003. *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego*. Warszawa: Świat Książki.
- Skorupka, Stanisław. 1967. *Słownik frazeologiczny języka polskiego*. t. I–II. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Wielki słownik frazeologiczny*. 2009. Latusek, Arkadiusz (red.). Kraków: Krakowskie Wydawnictwo Naukowe.
- Zimny, Rafał; Nowak, Paweł. 2009. *Słownik polszczyzny politycznej po roku 1989*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

ŹRÓDŁA INTERNETOWE

- Wyszukiwarka korpusowa PELCRA dla danych NKJP – <http://www.nkjp.uni.lodz.pl/>
- Hrvatski jezični portal – <http://riznica.ihjj.hr/index.hr.html>

SUMMARY

BIRDS IN POLISH AND CROATIAN PHRASEOLOGY

Idioms with the names of birds and hyperonyms: *ptak*, *ptica* make up a large part of animal-related idioms. The following aspects should be considered:

1. anthropocentrism of the names of birds and the idioms containing them
2. semantic and connotative analysis of idioms with the hyperonym: *ptak*, *ptica*.
3. the relation of idioms containing the names of birds with the set-up of the animal world in the animalistic phraseology. There are more idioms with negative meaning that involve poultry, whereas in the case of other birds, negative connotations are usually attached to those living in close proximity to humans. Wild birds and birds of prey are not included in many collocations; when they are, their connotations are usually positive, with the exception of *kukavica*, *dudek*, *sep*.
4. the large equivalence of idioms containing the names of birds in Polish and Croatian due to the fact that both countries belong to the same European cultural circle and tradition. Although bird names often occur in the Polish and Croatian animalistic phraseology, the idioms containing them are not very frequent among contemporary speakers because of their archaic structure and often opaque meaning (*szpakami karmiony* 'cunning', *dobiti vrapca* 'to get nothing').

Keywords: *animalistic phraseology, bird, idiom, semantic connotations, Polish, Croatian*

ERIKA KRŽIŠNIK
FILOZOFSKA FAKULTETA UNIVERZE V LJUBLJANI
LJUBLJANA, SLOVENIJA
krzisnik.erika@ff.uni-lj.si
<https://doi.org/10.17234/9789531755139.17>

ZOONIMI V SLOVENSКИH FRAZEOLŠKIH PRIMERAH

Kulturološko, zlasti etnolingvistično, deloma tudi kontrastivnoanalitično zasnovana monografija o zoonimnih poimenovanjih v slovenščini sicer obstaja že nekaj časa (Keber, *Živali v prispodobah* 1, 2, 1996, 1998), vendar jezikovno gradivo v njej ni omejeno na frazeološke enote niti frazeološke enote v njej niso posebej obravnavane. V prispevku bo zato sistematično obdelan korpus primerjalnih frazemov z zoonimno komponento kot primerjalnim izrazom, in sicer glede na strukturno-semantične lastnosti (ustaljenost/variantnost in leksikaliziranost) in z vidika rabe v sodobni slovenščini.

Ključne besede: *frazeologija, zoonimi, primerjalni frazemi, elektronski korpus tekstov*

1 Namen raziskave in metoda

Predmet obravnave so primerjalni frazemi z zoonimno komponento (dalje PFZ), vendar ima raziskava dva splošnejša cilja. Prvi je sistematično pregledati strukturo in delno tudi pomen primerjalnih frazemov, pri čemer bomo ugotovitve Ž. Fink Arsovske (2002) o primerjalnih frazemih v hrvaščini (in primerjalno v ruščini) preverjali za slovenščino. Primerjalni frazemi v slovenščini so namreč ravno s strukturnega vidika razmeroma slabo raziskani.¹ Ker je obseg prispevka omejen, se bo ob predstavitev, npr. strukturnih skupin, omejili na reprezentativne vzorce, sicer pa opozorili na distinkcije, ki so morda posebej karakteristične prav za PFZ. Drugi cilj je s pomočjo elektronskih korpusov slovenskih tekstov preveriti rabo PFZ v slovenščini danes. Živalskim idiomatskim poimenovanjem (55 živali) v slovenščini je namreč posvečena že pred časom izšla monografija J. Kebrarja v dveh delih (Keber 1996, 1998). Avtor skuša evidentirati pomenske premike in raziskuje predvsem kulturološke vzroke za nje, manj ga zanimajo sistemska vprašanja o tem, s katere vrste jezikovnimi enotami – besedami ali frazemi (problem stalnosti)² – so izražene in koliko oz. ali sploh še so prisotne v sodobni jezikovni rabi in v zavesti rojenih govorcev.

¹ J. Toporišič (1985) je pisal o njihovi tematski podstavi, nekaj je kontrastivnih študij, najnovejše npr. Grošelj 2013, Vrbinc 2013, kar nekajkrat so primerjalni frazemi tudi tema diplomskih nalog, celo objavljenih (Temnik, Kalamar 2006). Del slovenskih primerjalnih frazemov je zbran v *Hrvatsko-slovenskom rječniku poredbenih frazema* (dalje HSRPF, Fink Arsovske et al. 2006), katerega slovenski del, ki je bil že preverjan s korpusom *Fidaplus*, je prispevala E. Kržišnik.

² Prim. (Keber 1998: 45) nedolročnost v: »Druga naša strupenjača je gad, ki pomeni tudi »strupena kača sploh«, zato je v zvezi z njim nastalo precej *izrazov in frazeologemov* [...]« (poud. E. K.), in nato primer kot »je imela strupen jezik, kakor verižasti gad zobe« (iz teksta I. Tavčarja, objavljenega 1888),

1.1 To gradivo je bilo preverjeno najprej s slovarskimi viri (Pavlica 1962, *SSF*,³ *SSKJ*,⁴ *HSRPF*), s čimer so bile izločene najbolj nestalne ali najbolj arhaične enote. Tako smo v izhodišču dobili korpus okrog 270 PFZ,⁵ ki je bil v drugi fazi preverjan v elektronskih korpusih slovenskih tekstov. Za sodobno slovenščino obstajajo trije veliki korpusi in vsi so med seboj delno prekrivni: *Fidaplus* je referenčni korpus, ki obsega več kot 600 milijonov besed in vsebuje tekste od l. 1990 do 2006, kasneje je bil v celoti vključen tudi v 1,2-milijardni referenčni korpus *Gigafida* s teksti do l. 2011, na podlagi katerega je nastal referenčni in iz *Gigafide* uravnoteženi korpus *Kres*, ki obsega 100 milijonov besed (iz zvrstno, zlasti funkcijskozvrstno, uravnoteženih tekstov). Največ smo uporabljali *Gigafido* – za raziskovanje frazeologije je pomembna zato, ker vsebuje količinsko največ gradiva in zajema najdaljše časovno obdobje (1990–2011), poleg tega pa je v njej zajet razmeroma obsežen del internetnih tekstov (16 %), ki zaradi svojega govorno-pisnega karakterja deloma nadomeščajo odsotnost podatkov iz govorjenih tekstov.⁶

2 Struktura in pomen PFZ

Stalne primere (komparacije) se kot posebna skupina frazemov formalno najbolj neposredno identificirajo s prisotnostjo primerjalnega veznika. V slovenskih PFZ – enako kot v veliki večini primerjalnih frazemov – so to *kot*, *kakor* in *ko*. V različnih slovarjih so evidentirani z različno distribucijo, na splošno velja, da je v *SSKJ* večkrat naveden *kakor*, v novejšem *SSF* pa *kot*. Gradivo v korpusih brez izjeme postavlja na prvo mesto veznik *kot*, ki je tako nemarkiran v vseh PFZ. Veznik *kakor* je šele druga in veliko redkejša izbira, izraz, v katerem se pojavi, kaže dolgotrajnejšo (tradicionalno) prisotnost v jeziku in večjo pisnost. Veznik *ko* (redko celo *k* ali *k'*) je predvsem indikator govorjenosti (zglej v 3.1.1).⁷

kjer je problem vsaj status *verižasti* (ali gre za fakultativno komponento frazema ali za prosto aktualizacijo), ali »Žalil in obrekoval je *po gadje* vsakega poštenjaka [...]«, kjer je nedoločen status »izraza« *po gadje* (citirano mesto iz Trdine l. 1886). »Izraz« *Boj se hudega jezika huje kakor gad pikne* pa ni niti določen glede na vrsto enote niti ni povezan s kakim konkretnim virom.

³ Keber je tudi avtor *SSF*, in če bi bilo jasno, kakšni so bili kriteriji za vključevanje frazemov vanj (prim. ugotovitve v zvezi z vključevanjem izbibličnih frazemov vanj v Kržišnik 2013), bi bilo lažje soditi o izbiri PFZ za ta slovar.

⁴ Tudi v *SSKJ* primerjalni frazemi niso dosledno uvrščeni v frazeološko gnezdo, temveč so celo večinoma umeščeni na začetek ilustrativnega gradiva. O večji ali manjši ustaljenosti glede na to ni mogoče sklepati.

⁵ Približnost števila je posledica neodločenosti glede zgolj intenzifikatorske vrednosti in posledične izključne 2-delnosti zveze *kot pes* (prim. 2.2.2) in še nekaterih zvez, ki se pojavljajo kot 2- ali 3-delne (prim. 2.1).

⁶ Korpus slovenskih govorjenih tekstov *Gos* sicer obstaja, a je za zdaj še premalo obsežen, da bi bil za frazeologijo lahko relevanten.

⁷ Že v *SSKJ* je raba *ko* v tej funkciji označena kot *pog[ovorna]*.

2.1 Strukturni vidik

Osnovna struktura PFZ je tridelna: A+primerjalni veznik+C, pri čemer je A tretje v primeri (tertium comparationes), C pa primerjalna beseda (comparatum), npr. *delati kot konj, zmešan kot kura*. A-del ni vedno izražen in manjša skupina PFZ ima dvodelno strukturo, npr. *kot pes, kot koza, kot fijakarski konj, kot ovce brez pastirja, kot berač uši, kot bi kravi iz riti potegnil*. Razmerje med tri- in dvodelno strukturo je 87,6 % : 12,3 %, kar pomeni, da tridelnost močno prevladuje, vsaj v slovarskih virih. Pregled rabe v *Gigafidi* kaže, da razmejitev ni tako preprosta in da je upoštevanja vredna tudi skupina, ki kaže prehajanje tridelnih PFZ v dvodelne in/ali soobstoj obeh struktur. Pri glagolskih tridelnih PFZ pri tem prihaja do spremembe kategorialnega pomena, npr. *gledati/razumeti se kot pes in mačka* 'zelo se prepirati, sovražiti se, ne marati se' – *biti si kot pes in mačka* 'sovražiti se' – *biti kot pes in mačka* 'biti sprta/sprti, sovražna/sovražni' – *kot pes in mačka* 'sovražna/sovražni'.⁸ Primeri (vsi ilustrativni primeri – razen izjemoma, kjer je na to posebej opozorjeno – so iz *Gigafide*):

že od ustanovitve obeh državnih domov, predstavnškega in svetniškega, se poslanci in svetniki *gledajo kot pes in mačka* // Prišlo je do spora in *postala sta si kot pes in mačka* // Kake interese pa so imeli z ohranitvijo vzhodnega bloka in Jugoslavije? NATO in JLA *sta bila kot pes in mačka* // *Ste si strokovnjaki z zavoda in urbanisti še vedno v podobnem odnosu kot pes in mačka* // Ali bosta tokrat neločljivi prijateljici ali pa *kot pes in mačka* // Te dni pa sta v New York *kot pes in maček* odpotovala drugače sicer gospoda Drnovšek in Kučan // Imela sva idealen zakon, tak, kot mora biti, včasih *kot pes in mačka*, potem kot stara zakonca, včasih kot mlada ljubimca.

Pri neglagolskih PFZ pri »krajšanju« ostaja nespremenjen tudi kategorialni pomen, npr. *tiho kot miška* in *kot miška* 'zelo (po)tiho', *prost/svoboden kot ptiček na veji* in *kot ptiček na veji*. Za prehajanje glagolskih PFZ prim. dalje 2.1.1.

2.1.1 Preden predstavimo ilustrativni primer notranje strukture PFZ,⁹ ne moremo mimo razmerij med njihovimi kategorialnimi pomeni, saj brez tega ilustracija nima ustrezne teže. Več kot polovica (53 %) vseh PFZ je glagolskih (=Verb), pridevniških (=Adj) je 29 % (*krotek kot jagnje, spolzek kot jegulja, rumen kot kanarček, kot polit cucek, kot fijakarski konj*), prislovnih (Adv) 15,3 % (*tiho kot miška, kot pes, kot berač uši, kot fijakarski konj*), strukturo enodelnega brezosebkevega stavka (=S) ima 2,4 % PFZ (*zebe kot psa koga*).

⁸ Seveda pa obstajajo tudi različni PFZ, ki z enakim C-delom nastopajo kot tridelni in dvodelni PFZ, npr. *skakati kot koza* 'na videz neenakomerno in skakaje hoditi, (nerodno) poskakovati sem in tja; na težkem terenu lahko in spretno hoditi', npr. »in potem sem *kot koza skakala* skozi metež po strmini gor« in *kot koza* 'trapasto, neumno', npr. »Stala sem tam *kot koza*, s fotografijami, ki sem jih lahko zadegala v smetnjak.«

⁹ V Fink Arsovski 2002: 12–20.

Zanimivo je, da med PFZ nismo našli nobenega samostalniškega (Sam=Subst). Morda bi to lahko bila zveza *spomin kot zlata ribica* 'slab spomin' v primeru:

»Po naključju sta se čez dober teden srečala. Ona vsa zardela, malo od mraza, malo od alkohola in malo zato, ker ima tako polt, ki odobrava zardevanje, s *spominom kot zlata ribica* se je smehljala in rekla [...].«.

Vendar je to edini primer take rabe ob 22 pojavitvah *imeti spomin kot zlata ribica* in 2 z elipso *imeti* (*Še vedno ne morem verjeti, da v to, kar pišete, dejansko verjamete. Spomin kot zlata ribica, ni kaj* – elipsa: *imate*). S samostalniškim kategorialnim pomenom namreč nastopa v obliki neprimerjalnega frazema *spomin zlate ribice* (v *Gigafidi* 33 zadetkov).

Pri dvodelnih PFZ imamo enako kot v PF nasploh (Fink Arsovski 2002: 27) primere razhajanja med strukturo in kategorialnim pomenom. Prim. za že navedenega *kot miška*, ki je strukturno samostalniška zveza, njegov kategorialni pomen pa je ali pridevniški, npr. »Tam je bolj pohleven, je *kot miška*, le višina ga malo moti pri tem [...].«, ali prislovni PFZ: »Ko je dobil klobaso, se zame ni več zmenil. *Kot miška* sem se splazila po stopnicah navzdol in že sem bila zunaj.«

2.1.1.1 Notranja struktura PFZ – za predstavitev dajemo primer najpogostejše skupine, tj. glagolskih PFZ:

a) Glag + *kot* + ...

- Sam₁ *smrdeti kot dihur*
- Sam_{predl} *ravnati (s kom) kot z živino*
- Prid+Sam₁ (*kaj*) *vleči se kot jara kača*
- Sam+Sam_{predl} *vrteti se kot muha v močniku*
- Sam₁+predlSamBZ¹⁰ *gledati kot tele/bik v nova vrata*
- Sam₁+ Sam₄ *skrivati (kaj) kot kača noge*
- Sam₁ in Sam₁ *gledati/razumeti se kot pes in mačka*
- S (*od*)*skočiti, kot bi koga kača pičila; lagati, kot pes teče*

b) GlagBZ + *kot* + ...

- Sam *imeti (dolg) vrat kot žirafa*
- Prid+Sam₁ *imeti spomin kot zlata ribica*
- Sam₁+ Sam₄ *imeti jezik kot krava rep*

2.1.1.2 Kvantitativni povzetek: dominantna struktura PFZ je

- Glag+kot+Sam₁₋₆ (x-ati kot y) – 40 %
- Prid+kot+Sam₁₋₆ (x-en kot y) – 20 %

¹⁰ BZ = besedna zveza (sintagma).

Ti dve strukturi pokrivata torej več kot polovico vseh PFZ.

PFZ s strukturo SamBZ v C-delu slovarko nemalokrat izkazujejo fakultativnost pridevniške komponente, prim. *delati/garati kot (črna) živina*, kar velja tako za glagolske kot tudi pridevniške PFZ, npr. *siten kot (podrepna) muha*. Podatki v korpusih presenetljivo kažejo, da se fakultativna komponenta precej pogosteje eksplicira kakor izpušča. Prim. *delati/garati kot črna živina* 117/27 pojavitev : *delati/garati kot živina* 35/7, *siten kot podrepna muha* 14 : *siten kot muha* 9; *zaščiten kot kočevski medved* 161 : *zaščiten kot medved* 79.

2.1.2 Paradigmatika PFZ

Paradigmatika A-dela pri tridelnih PFZ pravzaprav ne kaže nobenih posebnosti (v primerjavi z obnašanjem v prostih sintagmah), kar je gotovo posledica dejstva, da komponenta v A-delu najpogosteje nastopa v svojem slovarkem pomenu (prim. kvantitativne podatke v 2.2.1). Zanimivejša je paradigmatika C-dela. Ker obravnavamo samo primerjalne frazeme z živalskimi poimenovanji, nas seveda zanima predvsem, kako se obnaša ta sestavina, torej lahko opazujemo slovarki kategoriji samostalnika, to sta števnost in spol, ter gramatično kategorijo sklona.

2.1.2.1 Glede kategorije sklona se zoonim obnaša v skladu s sintaktično funkcijo, ki jo ima v primerjalnem odvisniku *kot S*: subjekt=Sam₁ *bežati, kot bi (koga) sršeni podili*, večinoma je seveda eliptičen: *jesti kot pujs* < (jesti,) *kot je pujs, delati s čim kot svinja z mehóm* < *kot dela svinja z mehóm*, objekt=Sam₄ *pobiti koga kot zajce* < *kot se pobije zajce*, Sam₃ *godí se komu kot črvu v loju* < *kot se godí črvu v loju*, Sam₂ *je koga kot rusov* < *kot je rusov*.¹¹ Redko izjemo predstavlja C-del, v katerem zoonim zaradi popolne desemantizacije dobi(va) zgolj pomen intenzifikatorja (več o tem prim. v 2.2.2). Eden takih je *kot pes*, pri tem PFZ je poleg sintaktični funkciji ustrezne oblike, npr. *premlatiti koga kot psa* < *kot se premlati psa*, že mogoče najti tudi rabe, kot je v naslednjem primeru: »Že naslednji dan *me je začelo boleti 'kot pes'*. Zato sem dobival tablete za lajšanje bolečin.« – kar seveda ni < *boli koga kot boli pes.

Neposredna sintaktična povezanost zoonima z glagolom v A-delu (npr. da bi enačili *bati se psa = bati se kot psa*) je samo navidezna, kar se pokaže pri neglagolskih PFZ, prim. pridevniškega: »Za začetek smo pripravili zgodbo bratov [...], iznajdljivih in *pridnih kot mravlja*«. Pridevniški A-del *pridnih* se ujema z zunajfrazemskim sintaktičnim jedrom *bratov*, samostalniški zoonim *mravlja* pa z obliko (sklonom) elidiranega pridevnika *pridne* (< *pridnih*, *kot so pridne mravlje*). To je vzrok za to, da »/p/romjena oblika pridjeva u A-dijelu ne povlači avtomatski za sobom i primjenu oblika imenice u C-dijelu«, kakor ugotavlja Ž. Fink Arsovski (2002: 22) v zvezi s primerom »S užasom sam promatrala muškarca, *pijanog kao svinja*«.

¹¹ V zadnjem primeru gre za t. i. logični subjekt.

2.1.2.2 Kategorialni pomen **števnosti**, ki se kaže z gramatično kategorijo **števila**, zoonimna komponenta v PFZ praviloma ohranja, če to le dovoljuje pomen frazema.¹² Res je mogoče opaziti težnjo po ohranjanju izodiščne, praviloma edninske oblike samostalnika (zoonima), vendar to ni izključno pravilo niti pri popolnoma desemantizirani komponenti,¹³ kot je *fuks* v frazemu *len kot fuks*, prim. »jih je še vedno na sto tisoče in več tistih, ki ostajajo *leni kot fuksi*«. Načeloma je obnašanje zoonima glede izražanja kategorije števila mogoče označiti kot regularno, torej brez posebnosti, ki bi potrjevale frazeme kot anomalne enote, pri čemer v regularnost sodi tudi dejstvo, da je nemarkirana ednina, kar pomeni, da ednina lahko (vendar ne nujno) nadomešča tako množino kot dvojino:¹⁴

Vendar je *zviti kot lisica*. // spet drugi so želeli biti *zviti kot lisica* // »Zvita sva kot *lisici*!« je pribil Koyo. // Ženske so res *zvite kot lisice*. // Tatovi so bili *zviti kot lisice*.

Podobno ugotavlja tudi Ž. Fink Arsovski (2002: 23) za vse PF,¹⁵ vendar kot izjemo navaja primer: »Ima pak slučajeva kada imenica ostaje u jednini iako je glagol ili pridjev u množini: Kad idemo u školu, dani *se vuku kao puž*.« Verjetneje je, da gre v tem primeru za nemarkiranost ednine, ki pač povsem regularno (tudi zunaj frazeoloških enot) lahko nadomešča množino. Za slovenski ustreznik navedenega hrvaškega frazema ohranjanja ednine ne moremo potrditi kot pravilo, najsi gre za glagolski (v osnovni varianti *vleči se* ali kako drugo varianto z glagolom premikanja+*kot polž*) ali pridevniški PFZ *počasen kot polž*, prim. rabo v množini: »Lačne, utrujene in neosredotočene uslužbenke in uslužbenci *se vlečejo kot polži*« in »Vlada in Logarjeva trdita, da so davkarji *počasni kot polži*«, vendar tudi v ednini: »Sivi zimski dnevi se lahko vlečejo *kot polž*«. V *Gigafidi* ni nobenega primera, ko bi zoonim *polž* ostal v ednini, če samostalnik v subjektu, rabljen v kontekstu, zahteva pridevnik A-dela *počasen* v množini.

¹² Od PFZ tega ne dovoljuje *množiti se kot zajci*, ker pomen PFZ zahteva subjekt v množini, ali tip je *koga kot kobilic* 'veliko'.

¹³ Ljudska etimologija povezuje *fuksa* s starim konjem, ki je utrujen in zato počasen. V etimološkem slovarju M. Snoja (Snoj 1997: 133) je sami besedi *fuks* sicer res pripisan pomen 'konj rjavkasto ali rumenkasto rdeče barve', z razlago »prevzeto iz nem. *Fuchs* v enakem pomenu, kar je prvotno metaforično uporabljeno nem. *Fuchs* 'lisica'. Vendar za frazem *len kot fuks* Snój predvideva drugačno etimologijo, ki »temelji na drugi metaforični rabi, verjetno na pog. nem. potrjenem pomenu 'star, izkušen vojak'« z razlago, da so »s/tari vojaki [...] *zviti* (kot *lisice*) in poleg tega slovijo po lenobi«. Navaja pa še drugo možnost, in sicer, da bi *fuks* v *len kot fuks* temeljilo na lat. *fūkus* 'trot' (prim. v slovenščini le še redko rabljeni sinonimni PFZ *len kot trot*), a kot pravi Snój, »v tem primeru vmesni členi pri izposoji niso znani«.

¹⁴ Zlasti dvojina je v frazeologiji nasploh redka in vezana predvsem na pojavljanje ob števniku, v PFZ npr. *kot dva golobčka*.

¹⁵ Pri tem se omejuje na kategorijo »broja imenice u nominativu« in res je, da je vsaj pri PFZ teh največ, vendar pa lahko podobno ugotovim tudi za samostalnik v akuzativu, npr. zoonim *maček* v *zebe* (*koga*) *kot mačka* se pri ustreznih sintagmatskih pogojih lahko rabi tudi v množini: »[...] povrh vsega pa nas je še *zeblo kot mačke* [...]«. Kot rečeno, to ni obvezno, v primeru *Sredi poletja naju zebe kot mačka* pa je oblika *mačka* homonimna (*mačka* = akuzativ ednine = akuzativ dvojine).

PFZ (*kdo*) *tajiti/skrivati (kaj) kot kača noge*, ki ob 94 pojavitvah v *Gigafidi*, od katerih jih ima 48 kontekstualni subjekt v množini, nima izkazane niti ene rabe z zoonimom v množini, je napeljeval na misel, da bi morda kategorija števila bila reducirana ali vsaj irelevantna pri zoonimih tistih C-delov, ki ob elipsi predikata ohranjajo več stavčnih členov (npr. poleg subjekta še objekt ali prislovno določilo), vendar je natančnejši pregled tega tipa PFZ pokazal, da tudi v tej skupini zoonimna komponenta ohranja kategorijo števila in jo lahko izkazuje z ujemanjem. To se seveda najbolj kaže pri razmeroma pogosto rabljenih PFZ tega tipa. Tako se *delati/ravnati s kom/čim kot svinja z mehom* ob množinskem subjektu rabi zoonim *svinje* (mn.) 30-krat (od skupaj 368 pojavitev), *kot ptiček na veji* 19-krat *ptički* (od skupaj 107 pojavitev), 5-krat (od 65 pojavitev PFZ *gledati kot tele v nova vrata*) celo *gledati kot teleta v nova vrata*,¹⁶ enkrat (od 30 pojavitev) množina *mačke* v »te svoje članke *sem nosil kot mačke mlade*« in prav tako osamljena raba v internetnem tekstu »rdeči *lažejo kot psi tečejo*« (od 150 pojavitev *lagati, kot pes teče*).

Prilagajanje v številu je mogoče najti celo pri PFZ (*kdo/kaj*) *iti/lepiti se na (koga/kaj) kot muhe na med*, katerega slovarska oblika se tako v SSKJ kot v SSF navaja z zoonimom v množini, kar z 59 primeri rabe potrjuje tudi raba v korpusu (vendar so vsi razen enega v stavku s subjektom v množini, torej *lepijo se kot muhe*). Mogoče je najti 5 pojavitev z zoonimom v ednini, od katerih je vsaj ena povsem sprejemljiva: »Nanjo *so se* moški *lepili kot muha na med* [...]« Seveda to lahko proglasimo za napačno rabo, a vendar dodatno potrjuje prisotnost kategorialnega pomena števnosti v zoonimu.

2.1.2.3 Popolnoma drugače se zoonimna komponenta v C-delu obnaša glede kategorije **spola**. To je razumljivo, saj je spol samostalniku imanentna kategorija, ki se pri poimenovanjih živali tudi zunaj frazeologije redkeje ujema z naravnim spolom. Pri njih je gramatični spol poimenovanja glede na naravni spol (*samec*, *samica*) praviloma mnogo bolj nediferenciran (npr. samo ž. *kamela*, samo m. *črv*, toda m. *lev* in ž. *levinja* itd.) kot pri poimenovanjih za človeka (npr. pripadniki naroda, nosilci poklicev in drugih funkcij). A tudi za ta poimenovanja v C-delu PF Ž. Fink Arsovski ugotavlja: »Zanimljiv je slučaj trodijelnih poredbenih frazema s etnikom u C-dijelu (*pušiti kao Turčin, piti kao Rus*) gdje su moguće promjene broja imenice, ali nije ovjerena upotreba adekvatnih etnika ženskoga roda.«

Nekateri PFZ imajo preprosto samo en zoonim, čeprav zunaj frazema obstajata poimenovanji za oba člena živalskega para, npr. *lačen kot volk*, čeprav *volk – volkulja*, lahko člena para ločeno nastopata v različnih frazemih, npr. *kura* in *petelin: zmeden/*

¹⁶ Kar je zaradi posebne sklanjatve posebej nenavadno. Da ob samo devetih pojavitvah PFZ z variantnim zoonimom *gledati kot bik v nova vrata* in samo enem subjektu s samostalnikom v množini ni rabe *bik* v množini, ni nenavadno.

zmešan kot kura, toda *kot petelin na gnoju*, tretji imajo en sam zoonim, ki predstavlja hipernim, npr. *skrivati (kaj) kot kača noge*. Te vrste PFZ v subjektu nimajo po (gramatičnem in/ali naravnem) spolu določenega odnosnega agensa ali nosilca lastnosti v subjektu. Prim.

skače levo in desno, skratka je (za zunanjega opazovalca) *zbeگان kot kura* // »Danes si bila *zmešana kot kura*.« // *Važna sem kot petelin na gnoju* // se ni dal motiti moški in se pred njo postavil *kot petelin na gnoju*.

Nekateri PFZ imajo v zoonimni komponenti glede na spol variantno poimenovanje, npr. *ponavljati kot papiga/papagaj*, *zvit kot lisica/lisjak*, pri čemer je prvo od para hkrati tudi hipernim za vrsto živali, zato je pričakovano, da je glede na spol nediferencirano, medtem ko naj bi bilo drugo poimenovanje v tem smislu specificirano.¹⁷ Kljub temu za frazem *ponavljati kot papagaj*, ki ima v *Gigafidi* dovolj visoko frekvenco rabe (ki je *zvit kot lisjak* nima – le 4 pojavitve), najdemo redke primere, ki se brez posledic za pomen tega ne držijo: »Igrala sem otroške gledališke vloge in *kot papagaj ponavljala* kretnje in besedila.«

Kot po spolu zares specificirano rabo PFZ je pravzaprav mogoče opredeliti samo primere, ko po spolu diferenciran zoonimni člen para prinaša v PFZ tudi kak specifičen pomen. Tako je v primeru *boriti se kot lev* in *boriti se kot levinja*, ki imata skupni del pomena 'zelo pogumno in vztrajno se boriti', samo *boriti se kot levinja* pa ima še dodatno pomen 'žrtvovati se za svoje otroke/družino' in je torej večpomenski. V okviru skupnega pomena je *boriti se kot lev* po spolu nediferenciran, samo ženske pa *se borijo kot levinje* v obeh pomenih:

(a) skupni pomen:

Boril se bom kot lev in sem optimist.

Judith Howard *se je borila kot lev*, da bi ga obdržala.

Soigralci *so se borili kot levi*, zato smo zasluženoma zmagali.

Moje igralke *so se borile kot levinje*. Zelo sem ponosen na svojo ekipo [...].

(b) specializirani pomen

«Rekla je, da *se je mami borila zame kot levinja*,» sem rekla [...].

Za družino *se bori kot levinja* [...].

In končno, edini po spolu specificiran je v slovenščini, kot kaže, PFZ *kot koza* 'trastasto, neumno', ki je obvezno v relaciji z nosilko lastnosti ženskega spola v kontekstu. Primer gl. v op. 8.

¹⁷ Posledica tega je tudi dejstvo, da je raba variante s spolsko nediferenciranim zoonimom frekventnejša od spolsko specificirane variante, prim. *ponavljati kot papiga* (108-krat)/*kot papagaj* (75), *zvit kot lisica* (29)/*kot lisjak* (4).

2.2 Pomenski vidik

V nadaljevanju se bomo omejili na prikaz stanja pri PFZ glede na pomen A-dela in na premislek o statusu C-dela kot t. i. intenzifikatorja. A pred tem bomo padli v zanko, kar se frazeologom dostikrat zgodi, namreč to, da pri razpravljanju o pomenu frazemov zaidejo v diahronijo. Naš namen to nikakor ni, kljub temu pa ne moremo mimo podatkov, ki se tičeta tudi nastanka dveh slovenskih PFZ.

Prvi je *suh kot trska* 'zelo suh', ki sem ga v nabor PFZ vključila zaradi podatka o njegovem motivacijskem izhodišču v razdelku o izvoru v SSF (Keber 2011: 997): »Sestavina *trska* v osnovnem pomenu in kot poimenovanje ribe je prikladna za primerjanje suhosti, mršavosti koga.« Avtorjeva formulacija je na videz preprosta, a v bistvu neodločena. V slovenščini namreč obstajata homonima *trska* 'odsekan, odlomljen tanek, podolgovat kos lesa' (»v osnovnem pomenu«,¹⁸ kajti 2. pomen je že preneseni 'zelo suh človek') in *trska* 'velika morska riba [...]'. Po razlagi v SSF naj bi bila motivacija torej kar dvojna – zlasti drugo, tj. »kot poimenovanje ribe«, podpira tudi ekvivalentni hrv. PFZ *suh/mršav kao bakalar* 'zelo suh' (*bakalar* je po Aniću 2000: 'riba sjevernih mora (...), priređuje se sušena [...] in ga SSF prav tako navaja. Podatek, dobljen na konferenci o animalistični frazeologiji, katere prispevke prinaša ta zbornik, in se nanaša na slovaški ekvivalent tega PFZ (tudi tega navaja SSF) *chudý ako trieska*, pravi, da je v tem primeru motivacija zanesljivo [...] tanek, podolgovat kos lesa', kajti v slovaščini *trieska* v tem pomenu ni homonimna s poimenovanjem ribe, ki je *treska* (prim. *Školský slovník* 2009: *trieska* 'tenký odštiepený kúsok dreva' in *treska* 'druh morskej ryby[...]'). Temu lahko dodamo vsaj še naslednje podatke: (a) znotrajjezikovni: sinonimna PF v slovenščini sta *suh kot prekla* in *suh kot zobotrebec*, ki imata oba podobno motivacijo (kos lesa) – *prekla* 1. 'tanjši kol [...]' (2. 'zelo velik in suh človek'), *zobotrebec* 'na obeh straneh priostrena, navadno lesena paličica [...]'; (b) zunajjezikovni: po podatkih naših primorskih študentov, ki so jih dobili od ribičev, je ta riba poimenovana *trska* samo, dokler je nesušena, sušeno trsko imenujejo *polenovka* – navsezadnje nas o tem kar na dveh mestih prepričuje tudi SSKJ: v geslu *trska* z ilustrativnim primerom *polenovka je posušena trska*, in v geslu *polenovka* s pomensko razlago '*posušena riba trska*'.¹⁹ Po vsem tem je verjetno motivacija slovenskega PFZ precej bolj jasna in verjetna – celo ljudska etimologija *trske* iz frazema ne bi motivacijsko povezovala z ribo.²⁰

Drugi PFZ, ki zasluži premislek o razmerju med motivacijo in sodobno rabo, je *je koga/česa kot rusov*. Keber v SSF razlaga, da motivacija etimološko sicer »temelji

¹⁸ SSKJ frazem navaja v tem geslu in pod tem pomenom.

¹⁹ A tudi *polenovka* je tvorjena iz *poleno* 'razžagan neobdelan kos lesa za kurjavo'!

²⁰ Iz nabora PFZ je izločen tudi frazem *pijan kot mavra* – čeprav etimologija komponento *mavra* delno povezuje tudi s pomenom (dial.) 'črna ali marogasta krava'. Izločili smo jo zaradi podatka o varianti *pijan kot božja mavra*, ki to komponento povezuje z *mavrico* (dial. *mavra*) 'barvni lok na obzorju, nastal zaradi loma sončnih žarkov v vodnih kapljicah' (prim. Keber 2011: 401).

na številnosti žuželk, med njimi tudi ščurkov, rusov, kobilic, ki se v ugodnih pogojih izredno hitro množijo in postanejo velika nadloga«, vendar pa hkrati ugotavlja, da se po ljudski etimologiji *rus*, ki v slovenščini ni ravno splošno znano dialektalno poimenovanje za ščurku podobno žuželko (ni pa res, da ni nikakršne asociacije: tudi SSKJ navaja sicer dialektalni izraz *ruska* za rdečo mravljo, ki je zaradi bolečega pika še kako nadležna), »navezuje na Ruse« in njihovo številčnost.²¹ Nas bo seveda zanimalo, koliko se ljudska etimologija odraža v rabi. Ker so po slovenski pravopisni kodifikaciji imena pripadnikov narodov tretirana kot lastna imena in se zato od nekdaj pišejo z veliko začetnico, to ni težko preveriti. V *Gigafidi* z iskanjem »kot rusov« dobimo 52 zadetkov: veliko začetnico (*Rus*) ima 47 primerov, od tega je slaba četrtnina lastnoimenska raba, vse drugo je frazeološko; z malo začetnico (*rus*) je samo 5 primerov – od tega se trikrat nanaša na razlago frazema, dvakrat je aktualizacija (prenovitev) frazema, npr. »Ja, *Rusov* je že kot *rusov* in potencial imajo, ampak naučiti še morajo še dosti.« Razmerje velika : mala začetnica v *je koga kot R/rusov* je 36 : 5 (za veliko začetnico). Da začenja prevladovati »nova« motivacija, kaže poleg številčnega razmerja tudi to, da je nosilec lastnosti (*koga*) v veliki večini 'človeško+' (pravzaprav samo dvakrat ne). Močno prisotnost prepričanja pri rojenih govornikih, da gre za količino ljudi, ne česa drugega, kaže primer: »[...] da v Sloveniji takrat, ko hočemo opisati ogromno število ljudi, rečemo, da jih je kot *Rusov*.« Če je torej v SSF slovarska oblika še *je koga/česa kot rusov*, lahko v prihodnosti pričakujemo omejitev na *koga* ('člov+').²²

2.2.1 Po tem delnem ekskurzu, ki pa se kljub temu še kako tiče sodobnega stanja, se v okviru pomenskih lastnosti PFZ vrnimo v sinhronijo. Zato bomo v zvezi z **(ne)motiviranostjo** v PFZ namesto o skupih (rusko fr. sočetaie), sklopih (edinstvo) in zraslekih (sraščenie) raje govorili o komponentnih in globalnih frazemih (Mršević-Radović 1987: 63–68), kar pomeni, da globalnih frazemov ne bomo dalje delili na sklope in zrasleke, medtem ko so komponentni frazemi prekrivni s frazeološkimi skupi. Tako bomo le poenostavili razporejanje frazeološkega materiala glede na pomen A-dela, kar je za PF relevantno. Sinhroni vidik bo PFZ tipa *zvit kot lisica* uvrstil med komponentne, čeprav prvi pomen *zvit* ni 'prebrisan', temveč 'neraven' – s tega vidika je globalen sinonimni frazem *zvit kot kozji rog* 'prebrisan' (ki v naš nabor ni vključen), PFZ *zvit kot lisica* pa ima pomen 'zelo prebrisan'. Nasprotno pa PFZ *imeti jezik kot krava rep* uvrščamo med globalne frazeme, in to ne glede na to, ali je *kot krava rep* razširitev ali elidirani del in je *imeti jezik* (< *imeti dolg jezik*) samo posledica elipse.

Glede na povedano lahko ugotovimo, da je velika večina PFZ komponentnih, več kot 80 %. Večinoma je torej A-del nedesemantiziran, kar samo potrjuje podatke, navedene v Fink Arsovski (2002: 29). Primeri:

²¹ Globinsko so seveda Rusi motivacijsko prisotni v samem poimenovanju *rus* (SSKJ s kvalifikatorjem še navaja arhaični pridevnik *rus* 'rdeč').

²² Če zapis velike začetnice *Rusov* ne bo dokončno prevladal, tega ne gre pripisati »pravilni« motivaciji, temveč dejstvu, da v slovenski pravopisni kodifikaciji močno prevladuje tendenca, da bi izlastnoimenska poimenovanja, nastala s pomenskim prenosom, pisali z malo začetnico (prim. variantni zapis *ahilova/Ahilova peta*).

debel kot pujs/praišč/švinja, močan kot bik/konj, moker kot miš/cucek, rdeč kot (kuhan) rak/puran, priden kot mravlja/mravljica/čebela/čebelica, siten kot (podre-pna) muha; premlatiti (koga) kot psa/mačka, pisati kot kura, skrivati/tajiti (kaj) kot kača noge, spat kot polh, spoznati se (na kaj) kot zajec/krava na boben, zdrav kot riba (v vodi).

Globalnih frazemov je kakih 10 %, npr.

slep kot kura 1. 'slabo, nejasno videč; 2. 'zaslepljen', *igrati se (s kom) kot mačka z mišjo* 'imeti (koga) v popolni oblasti';

hoditi/smukati se okrog (koga, česa) kot mačka okrog vrele kaše 'ne upati se lotiti jedra problema';

imeti sedem življenj kot mačka 'biti trdoživ, biti sposoben prenesti velike nesreče itd. brez usodnih posledic'; *preščipnjen kot osa* 'ozek v pasu';

tiščati glavo v pesek kot noj 'ne hoteti videti, sprejeti neprijetne resnice';

vrteni se kot muha v močniku 1. 'nesmotno se gibati, begati sem in tja, 2. 'brez-uspešno si prizadevati priti iz neprijetnega položaja'.

Preostanek predstavlja skupina PFZ, ki gredo tako v eno kot drugo skupino, in sicer (a) glede na različne pomene; (b) glede na variantne sestavine v A-delu, npr.

(a) *spreminjati barve kot kameleon* – komponentni: 'hitro spreminjati prepričanje zaradi koristi', globalni: 'biti nenačelen iz koristoljubja;

(b) globalni: *gledati se kot pes in mačka* 'sovražiti se' > komponentni: *sovražiti se kot pes in mačka* 'zelo se sovražiti';²³

Poseben, zato tudi posebej zanimiv je primer zveze *cepati/padati/umirati kot muhe*, ki predstavlja dva homonimna frazema: (a) *cepati kot muhe* z variantama *padati kot muhe* in *umirati kot muhe* – vsi s pomenom 'umirati v velikem številu', tudi 'propadati' (najpogosteje, a ne izključno ob patiensu s pomenom 'neživo'), pri čemer sta prvi dve varianti globalna frazema, tretja je komponentni, in (b) komponentni frazem, prav tako variantni, *padati* (redko tudi *cepati*) *kot muhe* 'padati v velikem številu'. Primeri:

(a) Čebele *cepajo kot muhe*. // Pravi napad besa je doživel, ko so ga obvestili, da eden njegovih generalov v Albaniji po večerji sklada librete za lastno dušo, medtem ko njegovi vojaki *padajo kot muhe* in se njegova vojska umika. // Slovenci na cestah *umiramo kot muhe*. // Ampak *kot muhe cepajo* podjetja, na biroju za brezposelne je vse več rosno mladih [...].

²³ Ali je intenziteta tukaj res tako relevantna, bi bilo treba v korpusnem materialu še natančneje pregledati.

- (b) Imeli smo izvrstne švicarske protiletalske topove oerlikon. Takšnih ni na svetu. Iraški migi *so cepali kot muhe*. // Kranjskogorski dohtarji so v obupu vili roke, po beli leptotici pa *so sprehajalci padali kot muhe* in si lomili ude! // Nesporni vladar ultratekov je odbil napade cele kohorte Japoncev, ki se vsako leto privajijo do Aten in potem med tekom *cepajo* po tleh *kot muhe* [...].

2.2.2 Zaradi prevladujoče nedeseantiziranosti A-dela se v PFZ desemeantizirani C-del zelo pogosto uveljavlja z **intenzifikatorskim pomenom** 'zelo', 'veliko', 'močno', 'v veliki meri', 'v velikem številu': *smrdeti kot dihur*, *piti kot žolna*, *reven kot cerkvena miš*, *zaščiten kot (kočevski) medved*; *lagati, kot pes teče*. Pravzaprav je mogoče reči, da ima C-del tudi v primeru, ko v pomenu PFZ participira še z drugimi pomenskimi sestavinami, praviloma vedno tudi pomen intenzifikatorja, prim. *spati kot zajec* in *teči kot zajec* – v prvem primeru ni samo 'rahlo spati', temveč 'zelo rahlo spati' in v drugem 'zelo hitro teči'. Po drugi strani pa C-del tudi v primeru, ko ima primarno intenzifikatorski pomen, uveljavlja večinoma poleg tega še kako dodatne pomenske sestavine – v zelo skrajnih primerih je to mogoče dokazovati s primeri sopomenskih frazemov, npr. *molčati kot riba* 'zelo (= dolgo, vztrajno) molčati = sploh ne govoriti' v primerjavi z *molčati kot grob* 'zelo molčati = ne govoriti o določeni stvari' (oznaka predmeta/vsebine tistega, kar se ne sme povedati) ali z *molčati kot rit* 'ne /upati si/ govoriti' (oznaka karakterja tistega, ki ne govori).

Kot prave intenzifikatorje lahko označimo dvodelne PFZ *kot pes* ter zaradi emocionalne konotacije (vulgarno) neknjižna *kot svinja* in *kot prasica*. Razloga za to sta dva: (1) rabijo se ob sintaktično jedrnih besedah z različnim kategorialnim (glagoli, pridevniki, prislovi in samostalniki) in denotativnim pomenom, celo pri najpogostejših, to so glagoli in pridevniki, ni mogoča niti omejitev na določena pomenska polja; (2) kot že omenjeno v 2.1.2.1, je mogoče najti rabe, ki kažejo, da se intenzifikatorji obnašajo sintaktično neustrezno, prim. (poleg že tam navedenega) še: »Čprav je pes, ga pogrešam *kot svinja*.« Primerov ni zelo veliko, tako da bi težko trdili, da se pravi intenzifikator tako obnaša praviloma, vendar je treba upoštevati, da smo preverjali korpus, ki so predvsem pisni. Relevantnejši bi bil korpus govornjenih tekstov, zlasti seveda neformalnih. Verjetno je predvsem to vzrok, da pri še knjižnem *kot pes* tudi ne najdemo rabe, ki ne bi kazala njegove negativne konotacije.²⁴ Med kolokatorji (507 glagoli in 367 pridevniki) namreč ni najti primera s pozitivnim konotativnim delom pomena.²⁵ Pri štirikrat manj pogosti rabi *kot svinja*, ki je kot intenzifikator omejen na neknjižno, zlasti govorno rabo, ga je že mogoče najti:²⁶

²⁴ Prim. pravi intenzifikator *kot hudič*, ki niti tega dela pomena ne uveljavlja več: »Ni kaj, Patrick Swayze po 17 letih še vedno pleše kot hudič, ali še boljše [...].«

²⁵ Dve rabi, »Kuža, zaljubljen *kot pes*« in »Dober *kot pes*«, sta nerelevantni, ker gre v prvem primeru za aktualizacijo (prenovitev), v drugem pa nimamo konteksta, da bi lahko presojali.

²⁶ Z iskanjem *kot pes* dobimo 1960 zadetkov, *kot svinja* 588, *kot prasica* 30. Da v samo 30 konkordancah ni rabe s kolokatorjem s pozitivnim konotativnim pomenom, že zaradi tega ni nenavadno.

Na dlani je bilo, da bo folksi krepnil na skalah, kake tri metre nižje, če takoj in nemudoma ne ukrepava. Erik je skušal speljati, ups, pa sva bila samo še deset centimetrov od roba. Zbila sva kamne in veje pod gume, stlakovala pot v blago vzpetino, jaz sem porival, Erik pa je lepo z občutkom dodal gas. Blaten in zadovoljen kot svinja sem se ozrl na masaker, ki sva ga priredila krhki naravi.

2.2.3 Prevladujoča konceptualna polja pri PFZ so naslednja:²⁷

- **način premikanja (gibanje):** *odskočiti, kot bi (koga) gad/kača pičil/a*, glagol premikanja+ *kot polž, skakati kot koza, letati okrog kot kura brez glave, zagnati se (kam) kot svinja v buče, teči kot zajec*;
- **lastnosti človeka:** *pamet/neumnost kot fijakarski konj, kot tele/teliček, gledati kot tele/bik v nova vrata, zmešan kot kura, spoznati se (na kaj) kot zajec/krava na boben, zvit kot lisica*; *pogum/strahopetnost pogumen/hraber kot lev, boriti se kot levinja*; *ponižnost/domišljavost kot petelin na gnoju, napihnjen kot puran, napihovati se kot žaba, šopiriti se kot pav*; *trma (vztrajnost) trmast kot bik/mula/osel*;
- **odnosi:** *do dela garati/delati kot konj/kot (črna) živina, priden/marljv/delaven kot mravlja/mravljica/čebela/čebelica*; *do jedi jesti kot ptiček/piščanček/vrabček, jesti kot pujs, lačen kot volk*; *do (so)človeka delati (s kom) kot svinja z mehom, delati/ravnati (s kom) kot z živino*; *količina je (koga) kot rusov/kot čebel v panju/kot kobilic*;
- **stanje:** *jeza gledati kot ris*; *pijanost pijan kot krava/svinja, piti kot živina*; *spanje spat kot polh/jazbec/zajec*; *svobodnost kot ptice pod nebom, svoboden/prost kot ptiček na veji, živeti kot ptiček na veji*;
- **zunanjost človeka:** *debelost/suhost debel kot prašič/svinja, suh kot pajek*.

3 Raba PFZ – korpusni podatki

V nadaljevanju nas zanima, kaj nam o zbranem gradivu in PFZ sploh lahko razkrijejo podatki v elektronskih korpusih (podatke prim. v 1.1), kako lahko pomagajo pri interpretaciji njihove prisotnosti v slovenščini. Poleg že doslej navajanih primerov in podatkov iz *Gigafide* je za splošno orientacijo v okviru živalskih poimenovanj in njihove sposobnosti graditi pomenske prenose (komparacije, metafore, metonimije ...) v slovenskem jeziku najprej zanimiv podatek iz (uravnoveženega!) korpusa *Kres*, ki smo ga dobili z opazovanjem kolokabilnosti *kot* s prvim Sam na desni. Na tem mestu se pojavi 18.999 različnih Sam, med pregledanimi 4000 se glede na faktor kolokabilnosti (LL, ki prinaša oceno predvidljivosti in medsebojne napovedljivosti pojavljanja) od zoonimov pojavijo (a) na prvih dvajsetih in (b) na zadnjih dvajsetih mestih naslednji (številka pomeni mesto v zaporedju med Sam):

(a) *pes* (32.), *riba* (69.), *kača* (74.), *volk* (96.), *zajec* (114.), *ptica* (135.), *muha* (183.), *svinja* (188.), *žival* (197.), *spužva* (204.), *podgana* (233.), *ptiček* (235.), *ris*

²⁷ Upošteevamo razvrščanje po Fink Arsovski 2002: 37–61.

(238.), *mravljica* (240.), *opica* (253.), *sraka* (273.), *pav* (280.), *kura* (293.), *miš* (295.), *slon* (312.)

(b) *račka* (3995.), *jazbec* (3940.), *piton* (3825.), *rus* (3787.), *kljuse* (3763.), *ježek* (3750.), *žabica* (3730.), *štorklja* (3702.), *žirafa* (3666.), *gosenica* (3651.), *vran* (3646.), *mustang* (3618.), *putka* (3551.), *odojek* (3547.), *veper* (3528.), *jastog* (3502.), *rakovica* (3457.), *žužek* (3419.), *gad* (3402.), *aligator* (3400.)

Med podatki za **zadnjih 20 zoonimov** ni relevanten tisti za *rus*, ker pri tem zavaja etnik *Rus* (o tem že v 2.2), tako da ostaneta med tistimi, ki smo jih v gradivu upoštevali, razlage vredna samo zoonima *gad* (*odskočiti, kot bi koga gad pičil in imeti strupen jezik kot gad zobe*)²⁸ in *jazbec* (*spati kot jazbec, živeti kot jazbec pozimi*) – nobenega PF s tema zoonimoma ni v korpusu (tudi v *Gigafidi* ne). Od **prvih 20 zoonimov** v našem gradivu ni PFZ s *spužva* in *podgana* – v že omenjeni monografiji (Keber 1996 in 1998) *spužva* sploh ni upoštevana, pri zoonimu *podgana* pa je mogoče izvedeti, da v slovenskih PFZ komponento *podgana* pogosto nadomešča *miš*. Primer: angl. *as wet like drowned rat* = slov. *moker kot miš*, franc. *pauvre comme un rat* = slov. *reven kot cerkvna miš*, ruščina ima obe varianti *beden kak cerkovnaja krysa/myš'*).

Druga stvar, na katero je v zvezi s preverjanjem rabe PF v elektronskih korpusih treba opozoriti, je, da iskanje vedno poteka linearno. To pomeni, da je praviloma najprej (in običajno to tudi zadošča) treba kot frazno jedro vzeti *kot+C-del*,²⁹ ki sta neposredno povezana (*kot X*), in z iskanjem »Okolica« pregledati kolokatorje. Tako velja za glagolske in pridevniške kolokatorje, ki so najpogostejši, pa tudi za prislovne, saj so vsi besednoredno (lahko in najpogosteje so) ločeni od *kot+C-dela* (*krasti kot sraka – kradel je/bo kot sraka* itd.), ne pa tudi za samostalniške, kjer je *kot X* desni prilastek (atribut) in zato razvrščen neposredno za samostalniškim jedrom. V tem se korpusno preverjanje bistveno razlikuje od načina preverjanja stalnosti pri rojenih govorcih, kjer asociativno (mentalno) iskanje poteka sintagmatsko, torej *krasti kot ...*³⁰.

3.1 Čeprav *Gigafida* ni uravnoteženi korpus (93 % gradiva je iz časopisnih, revialnih in internetnih tekstov), je zaradi svoje velikosti in zato, ker se tudi frazeologija po različnih vrstah tekstov ne pojavlja uravnoteženo, primerna za ugotavljanje stopnje prisotnosti PFZ v diskurzih sodobne slovenščine, vsaj pisnih. Na podlagi iskanja, ki smo ga opisali, smo oblikovali naslednjo 5-stopenjsko lestvico in jo skušali tudi interpretirati:

²⁸ Pri prvem komponento *gad* nadomešča *kača*.

²⁹ Termin frazno jedro se uporablja v korpusnem jezikoslovju, pri nas prim. v Gantar 2007: 37 idr.

³⁰ Zato je navajanje iskalnega izhodišča v Temnik, Kalamar 2006, npr. s. 99 ali 100, v obliki *živeti kot ...* ali *umreti kot ...* zavajajoče. Če pa bi bilo tako tudi zares iskano, bi bilo napačno – glede na povedano »Pri tem so bili upoštevani: vse glagolske oblike, časi in vsi trije primerjalni vezniki« sklepamo, da ni bilo.

1. 0 pojavitev (14,9 %) – frazemi niso več v rabi v pisnih tekstih – časovna markiranost (problematizacija podatka gl. 3.1.1), npr.:
debel kot polh, hud kot sršen, siten kot breja mačka, potiti se kot miš v kopi, peti kot škrjanček;
2. 1 – 9 pojavitev (30 %) – frazemi se umikajo iz splošne rabe – časovna markiranost ali neknjižnost, zlasti dialektalna označenost PFZ, npr.:
smrdeti kot medmašni kozel, spolzek kot jegulja, pijan kot muha, ležati kot krava, jesti kot pujs, žreti kot prasec;
3. 10 – 19 pojavitev (17,5 %) – raba je omejena – regionalno, starostno (generacijsko) ali zaradi premočne ekspresije (pisnost), npr.:
len kot fuks, premlatiti (koga) kot mačka, kot ovce brez pastirja, trmast kot bik, iti/lepiti se (na koga/kaj) kot muhe na drek;
4. 20 – 60 pojavitev (22 %) – frazemi so v rabi v standardni slovenščini,³¹ npr.: *iti/lepiti se (na koga/kaj) kot muhe na med, imeti spomin kot zlata ribica, zapreti se kot školjka, rdeč kot kuhan rak, reven kot cerkvena miš, je koga kot rusov;*
5. 60 → (14,5 %) – tisti del PFZ, ki so zaradi velike pogostosti v slovenščini zadnjih 20 let zanimivi tudi sociolingvistično, npr.:
počutiti se kot riba v vodi, krasti kot sraka; lagati, kot pes teče; delati (s čim/kom) kot svinja z mehcom, garati kot črna živina, (obnašati se) kot slon v trgovini s porcelanom, piti kot žolna, kot pes.

Preden v nadaljevanju relativiziramo na ta način dobljene kvantitativne podatke za razvrščanje, je že vredno omeniti, da velika večina poimenovanj za 20 najpogosteje primerjanih živali v slovenščini (*kot X*) spada med komponente PFZ, ki sodijo v 5. skupino. Izjema so – poleg že razloženih *spužva* in *podgana* – le *kača* v 4. ter *ris* in *opica* v 3. skupini.³²

3.1.1 Relativizacija skupin

Samo na podlagi frekvence rabe oblikovane skupine bi bilo v nadaljevanju treba najprej regulirati glede na faktor kolokabilnosti (LL). Tako se pokaže, da ima PFZ *trmast kot osel* sicer v *Gigafidi* samo 15 pojavitev, vendar pa z iskanjem *kot osel* v okolici 3 levo in 3 desno (od iskalnega niza) zasede *trmast* med vsemi kolokatorji 1. mesto. Še natančneje: ob iskalnem nizu *kot polž* z enakim iskanjem v okolici dobimo kot 1. kolokator *počasen* (29 pojavitev) z vrednostjo LL 96, pri čemer ima naslednji kolokator LL 54;³³ med pridevniškimi kolokatorji je *počasen* na 1. mestu z LL 114, na 2. *varen* z LL 9. Predvidljiva posledica upoštevanja faktorja LL bi bila višja uvrščenost PFZ

³¹ Termin standardna slovenščina je rabljen namenoma in presega obseg knjižnega jezika predvsem v smeri pogovornosti in govorjenosti.

³² Vsaj za *opica* omenimo, da je tradicionalno ljudsko poimenovanje zanjo (iz nemščine prevzeto) *afna*, ki se pojavlja v frazemu *afne guncati*.

³³ Čim višji je LL, tem večja je predvidljivost pojavljanja danega kolokatorja ob jedru in tem večja je stalnost PFZ.

brez variantnih A-delov in nižja tistih z variantnimi. Še izraziteje kot v naši razvrstitvi bi se v tem primeru pokazala sociolingvistična teža korpusa s tako majhnim (kratkim) časovnim obsegom (20 let).

Kazalec večje ali manjše omejenosti v rabi je tudi primerjalni veznik. Ob nevtralnem *kot* kaže raba *kakor* po eni strani pisnost, po drugi tudi časovno daljšo prisotnost v jeziku; raba *ko* pa predvsem govorni medij. Tako npr. *krasti kot sraka* kaže vse troje: s 321 pojavitvami *krasti kot sraka* veliko frekvenco rabe sploh, s 35 pojavitvami *krasti ko sraka* tudi prisotnost v govorjenih tekstih (v *Gigafidi* so to predvsem internetni teksti) in ne nazadnje s 5 pojavitvami *krasti kakor sraka* dolgotrajno prisotnost v slovenščini.

3.1.2 Za manj sociolingvistično obarvano in bolj sistemsko urejeno predstavo o stanju PFZ danes bi bilo seveda nujno treba korpusne podatke soočiti z rezultati anketiranja rojenih govorcev.³⁴ Animalistična frazeologija je v sodobnem času morda tisti del frazeologije, ki utegne postati manj aktualen. Seveda pa tega brez raziskave ni mogoče vedeti.

3.2 Korpus in stalnost v frazeologiji

3.2.1 Frazeolog, ki je predmet svojega raziskovanja opazoval v funkcioniranju (v tekstu ali diskurzu sploh), se je tudi brez podatkov elektronskega korpusa zavedal, da je stalnost sicer ena od temeljnih lastnosti frazemov, da pa frazeologija nikakor ni dinozaver. Kljub temu so podatki, ki jih ponuja korpus, lahko presenečenje, v več smeri:

- s še večjo relativizacijo stalnosti – tako npr. variantni PFZ *hoditi/lesti kot polž* po korpusnih podatkih – *vleči se* (14 pojavitvev), *premikati se* (9), *lesti* (8), *voziti* (7), *plaziti se* (2), *hoditi* (1) – dobi osnovno/slovarsko obliko *Glag premikanja+kot polž*;
- z relativizacijo variantnosti – čeprav se PFZ *gledati kot tele v nova vrata* v slovarjih vedno pojavlja z varianto zoonima *bik* in se to na prvi pogled tudi rojenemu govorniku zdi samoumevno, kar je glede na stanje v drugih slovanskih jezikih popolna posebnost, rezultat v korpusu – *gledati kot tele* (66) / *bik* (9) v *nova vrata* – kaže, da je variantnost vredna vsaj ponovnega preverjanja.

3.2.2 Dalje je v korpusu mogoče najti podatke o novih frazemih in njihovi razširjenosti ali o novih oblikah in rabah že znanih. Za prvo prim. *zapreti se kot školjka* 'postati zelo nezaupljiv' (46 pojavitvev, prvič l. 1998) in *imeti spomin kot zlata ribica* 'imeti slab spomin' (24 pojavitvev, prvič se pojavi l. 2006, pogosteje v letih 2010 in 2011). Samo s pomočjo korpusa je mogoče razmeroma hitro priti do pojava, da se neki frazem preko prenovitvene rabe (aktualizacija) začanja uveljavljati kot modelna tvorba. Primer tega

³⁴ Z anketiranjem rojenih govorcev je vsekakor mogoče preverjati poznavanje frazeologije, veliko manj pa rabo. Zlasti glede variantnosti in paradigmatske so rojeni govorniki precej nezanesljiv vir (o tem že v Kržišnik 2001: 16–18).

je frazem z izhodiščno podobo (*kdo*) *spoznati se (na kaj) kot zajec/krava na boben* 'ne spoznati se na kaj' in naslednjimi rabami *spoznati se na kaj ...* :

(a) ostaja zoonim in poimenovanje glasbenega inštrumenta: *kot bik na orgle, kot svinja na boben, kot moji zajčki na »cukpozavno«*;

(b) ostaja ali zoonim ali poimenovanje glasbenega inštrumenta: *kot krava na di-opter, kot prašič na matematiko, kot koza na poštevanko, kot koza na računalnik, kot cugfirer František na klavir*;

(c) ne ostaja niti zoonim niti poimenovanje glasbenega inštrumenta: *kot Eskim na vzrejo kamel, kot Pahor na gospodarstvo, kot moja mana* [napačen zapis, prav *mama*, op. E. K.] *na ladijske vijake*.

3.3 Česar ni v korpusu ... – vloga internetnih strani

Tudi iskanje po internetnih brskalnikih, zlasti *Google* in posebej za slovenščino *Najdi.si*, lahko obrodi sadove. Tako smo na primer postali pozorni na zvezo *zagnati/zapoditi se kot svinja v buče* 'brez reda planiti kam', ki smo jo nato preverili še v *Gigafidi*. Razmerje med količino izkazanih rab na *Najdi.si* in v korpusu je povedno: medtem ko je na internetnih straneh frazem rabljen vsaj 23-krat, so v *Gigafidi* samo 4 zadetki. Toda dejstvo, da je eden od njih uvrščen tudi v uravnoteženi korpus *Kres*, je podatek, ki ga je vredno omeniti. Ker frazema ni v nobenem slovarju, so bili rojeni govorniki lahko edini vir. Zveza se je izkazala za frazem z regionalno omejenostjo na gorenjsko narečje ali le njegov del.³⁵ Ni nujno, da bo v rabi kdaj prestopil meje regionalnosti, vendar ni nemogoče.³⁶ Vsekakor bomo lažje odgovorili, če bomo stanje spremljali v referenčnem in uravnoteženem korpusu kakor le na razmeroma neurejenih internetnih straneh. Pri jezikoslovnem raziskovanju internet ne more nadomestiti elektronskih korpusov.

4 Sklep

Naše razpravljanje je sicer ves čas temeljilo na materialu primerjalnih frazemov z zoonimno komponento (PFZ), čeprav raziskava prvenstveno ni bila usmerjena posebej nanje, temveč na primerjalne frazeme (PF) v slovenščini sploh: na njihove strukturne in pomenske lastnosti ter njihovo rabo danes. Pri slednjem smo izrabili podatke, ki jih ponujajo elektronski korpusi, s čimer smo – čeprav nismo uporabili popolne korpusne analize (več o tem pristopu posebej v frazeologiji prim. Gantar 2007) – nekatere že obstoječe ugotovitve za PF (v Fink Arsovski 2002) deloma podprli, deloma ovrgli. To je bilo mogoče prav zaradi velike količine zvrstno različnega materiala v korpusnih zbirkah.

³⁵ Za določitev bi potrebovali širšo raziskavo. Pri dosedanjem preverjanju so mi bili v pomoč študenti Oddelka za slovenistiko na Filozofski fakulteti v Ljubljani – kot že nekajkrat, se je tudi tokrat potrdilo, da rojeni govorniki metajezikovno slabo presojujejo paradigmatične lastnosti frazemov: trdili so na primer, da se v PFZ *zagnati se kot svinja v buče* zoonimna komponenta ne prilagaja v gramatičnem številu, čeprav je v korpusu to kljub maloštevilnosti zadetkov izkazano: »*Zagnale smo se kot svinje v buče*,« je *Petra Majdič našla slikovito prispodobo*.

³⁶ Navsezadnje je zoonim *rus* v *je koga kot rusov* prav tako regionalno omejen (prim. v 2.2).

Če na koncu skušamo izluščiti tisto, kar bi po našem mnenju utegnilo veljati posebej za PFZ, lahko rečemo, da je to predvsem ohranjanje pomenske sestavine 'konkretno+' v zoonimni komponenti. Posledica tega je zanesljivo ohranjanje kategorialnega pomena števnosti (in posledično kategorije števila), mogoče pa tudi ohranjanje dela konotativnega pomena pri sicer pravem intenzifikatorju *kot pes*. Tudi nerelevantnost kategorije spola pri zoonimni komponenti je lahko samo posledica ohranjanja denotativne pomenske sestavine 'žival' – živalska poimenovanja so glede odražanja kategorije naravnega spola s slovnično kategorijo spola tudi zunaj frazeologije omejeno distinktivna. Vprašanje, ali raba PFZ v sodobnih diskurzih upada, bi bilo glede na kulturološke danosti smiselno,³⁷ a se ga nismo lotili.

LITERATURA

- Fink-Arsovski, Željka. 2002. *Poredbena frazeologija: pogled izvana i iznutra*. Zagreb: FF press.
- Gantar, Polona. 2007. *Stalne besedne zveze v slovenščini*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Grošelj, Robert. 2013. Kontrastivno o slovenskih in italijanskih primerjalnih frazemih. V: *Phraseologie im interlingualen und interkulturellen Kontakt = Phraseologie in Interlingual and Intercultural Contact*. Fabčič, Melanija; Fiedler, Sabine; Szerszunowicz, Joanna (red.). Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta (Mednarodna knjižna zbirka Zora; 95). 75–91.
- Keber, Janez. 1996. *Živali v prispodobah 1*. Celje: Mohorjeva družba.
- Keber, Janez. 1998. *Živali v prispodobah 2*. Celje: Mohorjeva družba.
- Kržišnik, Erika. 2013. Izbiblični frazemi v novem Slovarju slovenskih frazemov. V: *Die slawische Phraseologie und die Bibel = Slavjanskaja frazeologija i Biblija = Slovanská frazeológia a Biblia*. Walter, Harry; Mokienko, Valerij M.; Baláková, Dana (red.). Greifswald: Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald. 114–122.
- Kržišnik, Erika. 2001. Vsebina (slovenskega) frazeološkega slovarja za tujce – določitev in preizkus meril. V: *Skripta 5. Zbornik za učitelje slovenščine kot drugega/tujega jezika*. Kržišnik, Erika (red.). Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete. 7–21.
- Mršević-Radović, Dragana. 1987. *Frazeološke glagolsko-imeničke sintagme u savremenom srpskohrvatskom jeziku*. Beograd: Filološki fakultet.
- Temnik, Jasmina; Kalamar, Denis. 2006. Primerjalni glagolski frazemi med slovarjem in rabo. *Jezikoslovni zapiski*. 12/1: 97–114.
- Toporišič, Jože. 1985. Vsebinska podstava primerjalnih frazeologemov v slovenskih zbirkah pregovorov in rekov. *XXI. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Zbornik*

³⁷ Da bi o tem kaj povedalo razmerje med količino PFZ, ki so v skupini (1) z 0 pojavitvami v korpusu, in količino novih PFZ, si ne bi upali trditi, ker naša raziskava ni bila posebej usmerjena v odkrivanje novih PFZ, temveč bolj v preverjanje v slovarjih že prisotnih.

- predavanj*. Dular, Janez (red.). Ljubljana: Oddelek za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete v Ljubljani. 31–46.
- Vrbinc, Marjeta. 2013. Medjezikovni vidiki angleških in slovenskih primer. V: *Frazeološka simfonija: Sodobni pogledi na frazeologijo*. Jakop, Nataša; Jemec Tomazin Mateja (red.). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 191–198.

SLOVARJI

- Anić, Vladimir. 2000³. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber.
- Fink Arsovski, Željka et al. 2006. *Hrvatsko-slavenski rječnik poredbenih frazema*. Zagreb: Knjigra. [HSRPF]
- Keber, Janez. 2011. *Slovar slovenskih frazemov*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. [SSF]
- Pavlica, Josip. 1962. *Frazeološki slovar v petih jezikih = Rječnik slovenačkih, hrvatskosrpskih, latinskih, njemačkih, francuskih i engleskih fraza*. Ljubljana: DZS.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana 1970–1991 (CD-rom in spletna verzija <http://bos.zrc-sazu.si/sskj.html>). [SSKJ]
- Snoj, Marko. 1997. *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Školský slovník*. 2009. Bratislava: Vydavateľ'stvo Priroda, s.r.o.

SPLETNI VIRI

- Fidaplus*: Korpus slovenskega jezika. <http://www.fidaplus.net>. Dostopi: februar, marec, april 2014.
- Gigafida*: Korpus slovenskega jezika. <http://www.gigafida.net>. Dostopi: februar, marec, april 2014.
- Gos*: Korpus govornjene slovenščine. <http://www.korpus-gos.net> .
- Kres*: Korpus slovenskega jezika. <http://www.korpus-kres.net/>. Dostopi: februar, marec, april 2014.
- Najdi.si*. <http://www.najdi.si/>. Dostopi: februar, marec, april 2014.

ZUSAMMENFASSUNG

ZOONYME IN DEN SLOWENISCHEN KOMPARATIVEN PHRASEMEN

Der Beitrag besteht aus zwei Teilen. 1. Mit der Analyse von 270 aus Wörterbüchern und einer Monographie über Tiernamen gesammelten komparativen Phrasemen, die ein Zoonym als Komponente enthalten (PFZ), stellen wir ihre strukturesemantischen Eigenschaften fest. In Bezug auf die Struktur dominieren die dreiteiligen (87,6%) vor den zweiteiligen (12,3%), ein Teil der PFZ hat beide Strukturen. In Bezug auf die Wortarten sind die verbalen PFZ am häufigsten (53%), gefolgt von den adjektivischen (29%) und adverbialen (15,3%). Die Struktur eines einteiligen Satzes weisen 2,4% auf, es gibt kein substantivisches Phrasem.

Im Rahmen der Paradigmatik verhält sich der C-Teil (Zoonym) in der Kasus- und Numerus-Kategorie regulär (zum Teil bilden volle Intensifikatoren, z.B. *kot pes* (dt. *wie ein Hund*), eine Ausnahme), im Genus wird das Zoonym dem Substantiv im Subjekt in der Regel nicht angepasst (eine Ausnahme stellt das Zoonym im *kot koza* (dt. *wie eine Ziege*) 'blöd, dumm', das auf den Gebrauch neben Agens w+ festgelegt ist). Der A-Teil ist in gut 80% nicht desemantisiert, Zoonyme im C-Teil als volle Intensifikatoren bewahren am längsten den konnotativen Teil der Bedeutung. Im 2. Teil wird die Präsenz von den PFZ in den elektronischen Korpora mit dem slowenischen Textmaterial, teilweise auch auf den Internetseiten (*Najdi.si*), überprüft. Es wurde eine 5-Stufen-Skala erstellt – von den Phrasemen, die nicht mehr im Gebrauch sind, über diejenigen, die in den Korpora aufgrund des sozialen oder textsortenspezifischen Gebrauchs seltener vertreten sind, bis zu den in der slowenischen Standardsprache üblichen Phrasemen, wobei die häufigsten auch soziolinguistisch erklärt werden können. Mit Hilfe von elektronischen Korpora konnten wir auch einige neue PFZ entdecken und das Festigen von Modellbildungen (*spoznati se na kaj kot X na Y*; dt. *sich auskennen in etw. wie ein X in Y*) beobachten.

Schlüsselwörter: *Phraseologie, Zoonyme, komparative Phraseme, elektronische Textkorpora*

LEKSEM *RIBA* U FRAZELOGIJI HRVATSKOGA I DRUGIH EUROPSKIH JEZIKA

Leksem *riba* od davnine je zastupljen u frazeologiji hrvatskoga i drugih europskih jezika. U ovome nam je radu cilj analizirati nekoliko takvih frazema. Izvor im nerijetko otkrivamo u poslovicama. Kako vrlo često vuku podrijetlo iz starogrčkoga i latinskoga, obraćamo pozornost na njihovu zastupljenost u zbirci „Adagiorum chiliades“ Erazma Roterdamskoga, u kojoj su latinske poslovice, izreke i frazemi objašnjeni i oprimjereni navodima iz djela grčkih i rimskih pisaca i Biblije. Ta je zbirka svjedočanstvo europske paremiološke i frazeološke tradicije, a mogla je poslužiti i kao poticaj za širenje poslovice i frazema u europske jezike. Osim frazema s leksemom *riba*, u analizu je uključen i izraz *loviti u mutnom*, s glagolom koji je u većini jezika izveden od leksema *riba*, a često se upotrebljava u prenesenome značenju (npr. fr. *pêcher la nouvelle*, tal. *pescare le informazioni*, njem. *die Information auffischen*).

Ključne riječi: *leksem riba, frazem, poslovice, hrvatski jezik, drugi europski jezici*

1. Uvod

Kako je čovjek vezan za vodu i velikim dijelom iz nje crpi hranu, ribe i druga vodena stvorenja vrlo su mu bliska. Njima konceptualizira svijet i svoje djelovanje. Stoga nas ne čudi da su hidrozooinimi, posebice talasozoonimi, zastupljeni u frazeologiji kako hrvatskoga tako i drugih europskih jezika. Navest ćemo dva primjera uporabe vrlo ekspresivnih frazema koje susrećemo u 16. stoljeću, u komedijama „Arkulin“ i „Dundo Maroje“ Marina Držića. Riječ je o frazemima koji nedvojbeno doprinose slikovitosti govora Držićevih likova. Izgovaraju ih Arkulin i Popiva, koji vrlo dobro znaju kako se lovi oborita riba. Arkulin kaže: *Kurvina kćeri, er bi za mnom trčala, a ja bih prid tobom bježao, ter **bih te morio kako ovratu na tri dlake**, kako sad i ti mene moriš* (Držić 1999: 324). U navedenome frazemu Arkulin spominje stari način lova na *ovratu* (tj. oradu ili komarču, vrlo kvalitetnu ribu): *moriti ovratu na tri dlake* znači umarati, pri lovu, tu ribu vukući i popuštajući povraz spleten od tri strune konjskoga repa kako bi se napokon umornu ribu izvuklo iz mora.¹ U „Dundu Maroju“ Popiva na kraju replike koju prenosimo slikovito govori o lukavoj rimskoj *kortizani* koja je malo uložila da bi puno dobila: *Komu bi ovo išlo od ruke – rimskoj kortizani izet dukate iz ruke, izet joj srce iz tijela?! Dobro prođe: lakomos lakomosti dobismo! Ova je stavila na udicu nariklu za izet smuduta* (id.: 201).²

¹ Prema tumačenju Frana Čale (usp. Držić 1999: 324, bilj. 18).

² Tj. stavila je na udicu morskoga pužića da bi izvukla smuduta. Smudut je osobito cijenjena riba (drugi nazivi: *lubin, brancin*), a narikla je morski pužić koji se drugdje zove *nanar(a)*.

Ihtionimi i malakonimi od davnine su zastupljeni u frazeologiji i vrlo se često prenose iz jednoga jezika u drugi. Belostenec u svome Gazofilaciju (I, 329) pod natuknicom *concha* (‘školjka’) navodi izraze **concha dignus nekay**, *ale mikay vreden*³ i **conchas legere vreme troffiti, ili gubiti**. Otkrivamo da je izraz *concha dignus* (‘‘školjke dostojan’’)⁴ Erazmo Roterdamski zabilježio u zbirci „Adagiorum chiliades”. Riječ je o prijevodu izraza koji je u starogrčkome značio ‘nevrijedan’: „Κόγχις ἄξιος, id est Concha dignus. Rem nullius pretii concham dicunt Graeci, quemadmodum Latini nauci aut floccum. Unde quod contemptissimum nulliusque rei significabant, id κόγχις ἄξιον dicebant“ (EA 3.2.12.).⁵

U hrvatskim je primorskim govorima velik broj frazema koji sadrže hidrozoone, mahom ihtionime. U djelima naših starih pisaca zabilježen je velik broj poredbenih frazema. Primjerice, u *Pjesanci spurjanom* iz 16. stoljeća pojavljuje se *pužljiv kakono jegulja* (Kekez 1990: n. 180).⁶ U Daničićevoj zbirci poslovice nalazimo *Izmiče se kako jegulja* i *Nije ga za što uhitit’: izmiče se kako jegulja* (Daničić 1871: 1297 i 3013). Klasični predložak ovoga frazema nalazimo u Plautovoj komediji „Pseudolus“ (2, 4, 56), u kojoj je za jegulju vezan semantizam ‘klizavost, izmicanje’: *Anguilla est, elabitur* (‘‘Jegulja je, izmiče’’). Hiperonim *riba* zabilježen je u poredbenome frazemu *biži brzo kako riba* (Kekez 1990: n. 122). Tekst s kraja 18. stoljeća sadrži vrlo ekspresivan frazem *trese se ko riba na ostima* (id.: n. 1330).⁷ U ovome nam je radu cilj analizirati nekoliko frazema s leksemom *riba* koje nalazimo u hrvatskome i drugim europskim jezicima. Da bismo ustanovili vuku li korijen iz grčko-latinske tradicije, potvrdu ćemo potražiti u zbirci „Adagia“ Erazma Roterdamskoga, koja predstavlja velik paremiološki i frazeološki korpus.⁸ Završno izdanje Erazmove zbirke, tiskano 1536. godine, sadrži 4151 poslovice, izreku ili frazem, koji su objašnjeni i oprimjereni navodima iz djela klasičnih pisaca i Biblije.

2. Frazemi s leksemom *riba*

2.1. Hrvatski frazemi s leksemom *riba*, kao i njima istovjetni u brojnim drugim europskim jezicima, vrlo često vuku podrijetlo iz starogrčkoga. Kao primjer može nam poslužiti poredbeni frazem *nijem kao riba* ili *šuti kao riba*. Belostenec (I, 921, s. v. *piscis*)

³ U hrvatskim navodima iz Belostenčeva rječnika čuvamo izvornu grafiju. U Gazofilaciju je pogreškom otisnuto *mikay* umjesto *nikay* (lat. *nihil*).

⁴ U dvostruke navodnike pišemo doslovni prijevod.

⁵ U prijevodu: „Κόγχις ἄξιος, to jest školjke dostojan. Bezvrijednu stvar Grci nazivaju školjkom, dok Latini to nazivaju orahovom ljuskom ili pramičkom. Stoga su za ono što su smatrali vrlo neznatnim i bezvrijednim govorili κόγχις ἄξιος.“

⁶ U *Pjesanci spurjanom* Mavra Vetranovića čitamo oblik *pužljiva, kako no jegulja*. Usp. tal. *come un'anguilla, essere un anguilla* (Pittàno 1992: 107).

⁷ Navodimo inačice *treptiš kao riba na ostima* (Šimunković 2005: 116) i u govoru Šepurine *drče (drhti) kaj riba na ostima* (Kursar 1982: 139).

⁸ „Adagia“ jest uobičajen naziv Erazmove zbirke. Erazmo Roterdamski (pravo ime Geert Geerts, lat. pseudonim *Desiderius Erasmus Roterodamus*) tiskao je u zbirci „Adagiorum collectanea“ (Pariz, 1500.) 818 latinskih poslovice i izreka popraćenih filološkim komentarima. U izdanju iz 1505. godine nešto ih je više, 838. Počevši od venecijanskoga izdanja iz 1508. godine, u kojemu se broj penje na 3260, Erazmo uvrštava u zbirku brojne grčke citate i naslovljuje je „Adagiorum chiliades“.

prevodi lat. *magis mutus quam piscis* – hrv. *chifzto tih, mucheh*.⁹ Latinski izraz s imenicom *piscis* u množini (*magis mutus, quam pisces* “njemiji od riba”) Erazmo je uvrstio u „Adagia“. Riječ je o izrazu s pridjevom u komparativu koji postoji i u starogrčkome, *ἄφρονότερος τῶν ἰχθύων*, a hrvatski prijevodni ekvivalent *nijem kao riba* zabilježen je u Sencovu grčko-hrvatskom rječniku (1910: 455). Erazmo objašnjava: „Ἄφρονότερος τῶν ἰχθύων, id est Magis mutus ipsis piscibus. Proverbialis metaphora de vehementer infantibus atque infacundis. Conveniet et in hominem immodicae taciturnitatis” (EA 1.5.29.).¹⁰ Ovaj frazem nedvojbeno je dio europskoga kulturnog nasljeđa. Riba kao simbol šutljivosti javlja se u klasičnih pisaca Horacija, Lucijana i Plutarha te u djelu „Naturalis historia“, u kojemu je Plinije Stariji sakupio većinu znanja svojega vremena (usp. EA 1.5.29.; Piirainen 2012: 512).

U starijoj talijanskoj inačici ovoga frazema, *più muto che un pesce*¹¹, pridjev je u komparativu, upravo kao u grčkom i latinskom predlošku (gr. *ἄφρονότερος τῶν ἰχθύων*, lat. *magis mutus, quam pisces/piscis*). Noviji je oblik frazema tal. *muto come un pesce*, s pridjevom u pozitivu kao i u drugim modernim jezicima. U hrvatskom standardnom jeziku i u primorskim govorima postoji više inačica: (*biti*) *nijem kao riba* (MVHTF 78), *šutjeti kao riba* (RHJ 1978), *muči ki riba* (MFNG 287), *muči kao riba* (NDPZ n. 760), *muči kako riba* (Deanović 1966: 30).¹² Slovenski je *biti tiho/molčati kot riba*, slovački *byť ticho ako ryba / mlčať ako ryba* (PFŽR 27). Prenosimo isti frazem iz još nekoliko jezika:

tal.	<i>(essere) muto come un pesce</i> (Pittano 107)
šp.	<i>callado como un pez</i> (Piir. 512)
rum.	<i>mut ca un peșt</i> (Piir. 512)
arum.	<i>amutsã ca pescu</i> (Piir. 512)
eng.	<i>as mute as a fish</i> (Piir. 512)
njem.	<i>stumm wie ein Fisch (sein)</i> (WDI 351)
latv.	<i>mēms kā zivs</i> (Piir. 512)
ruski	<i>нем как рыба</i> (Piir. 512)
češki	<i>němý jako ryba</i> (Fronek 1061)
polj.	<i>niemy jak ryba</i> (Piir. 512)
mak.	<i>нем како руба</i> (Piir. 512)
bug.	<i>мълча катo руба</i> (Piir. 512)
mađ.	<i>néma, mint a hal</i> (Piir. 512)
finski	<i>olla mykkä kuin kala</i> (Piir. 512)
eston.	<i>tumm nagu kala</i> (Piir. 512)

⁹ Trebalo bi stajati *muchech* (izgovor: mučec), kao što je napisano u hrvatsko-latinskom dijelu Gazofilacija (navedeni latinski ekvivalenti: *taciturnus, silentarius, tacitus, silens*).

¹⁰ U prijevodu: „Ἄφρονότερος τῶν ἰχθύων, to jest Njemiji od samih riba. Metafora u obliku poslovice za vrlo nerječite i nevjeste govoru. Vrijedi i za pretjerano šutljiva čovjeka“.

¹¹ Datirano prije 1520. god., usp. Cortelazzo i Zolli 1999: 1176.

¹² Postoji i *muči kako i trp* (Šimunković 116).

2.2. U zbirci „Adagia“ nalazimo i latinski izraz *neque caro neque piscis* (doslovno: ni meso ni riba), kojemu odgovara hrvatski *ni riba ni meso*. Erazmo tumači značenje: „dicunt hodie neque caro est neque piscis, de homine qui sibi vivit nec ullarum est partium“ (EA 4.5.44.).¹³ Taj se frazem u inačicama pojavljuje u velikome broju europskih jezika:

lat.	<i>neque caro neque piscis esse</i> (Arth. 1068)
tal.	<i>non essere né carne né pesce</i> (LDMD 55)
fr.	<i>n'être ni chair ni poisson</i> (Arth. 1068)
šp.	<i>no ser carne ni pescado</i> (Arth. 1068)
port.	<i>não ser carne nem peixe</i> (DLP 1263)
nj.	<i>weder Fisch noch Fleisch sein</i> (Arth. 1068); <i>nicht Fisch noch Fleisch</i> (HNjFR 653) ¹⁴
eng.	<i>to be neither fish, nor flesh, nor fowl</i> (Arth. 1068); <i>neither fish, flesh nor fowl</i> (Gull. 73); <i>neither fish nor flesh, nor good red herring</i> (Arth. 1068); <i>neither fish, flesh, fowl nor good red herring</i> (Gull. 73) ¹⁵
mađ.	<i>se hús, se hal</i> (PWUD 545)
ruski	<i>ни рыба ни мясо</i> (PRDDR 153)
hrv.	<i>ne biti ni riba ni meso</i> (HNjFR 489)
češki	<i>ani ryba ani rak</i> (Fronek 1061)

Osim *ni riba ni meso*, u hrvatskome postoji semantički ekvivalentan frazem s nazivima riba: *ni pirka ni kanjac* (usp. Ljubičić i Kovačić 2008: 3.1.–3.1.1.).

2.3. Kad netko izvrsno pliva kaže se da *pliva kao riba*, a taj se frazem javlja i u metaforičkome značenju (MFNG 287). Poticaj za njegov nastanak bilo je ljudsko iskustvo da se ribe u vodi brzo kreću. Na talijanskom frazem glasi *nuota come un pesce*, na slovenskom *plavati kot riba*, na slovačkom *plávať ako ryba* (PFŽR 27). Umjesto leksema *riba* u hrvatskome se s istim značenjem rabi i frazem *pliva kao dupin*.¹⁶ U mletačkome dijalektu Dalmacije *nudar come un delfin* (‘essere nuotatore provetto’, Miotto 1984: 72). U rječniku venecijanskoga dijalekta osim *nuàr come un pesse* zabilježen je i frazem suprotnoga značenja: *nuàr come un pesse de piombo o come un'ancora* “plivati kao olovna riba ili kao sidro” (‘non saper nuotare’, Boerio 1856: 445).

¹³ U prijevodu: „danas kažu nije ni meso ni riba za čovjeka koji sam za sebe živi i ne opredjeljuje se ni za koju stranu“.

¹⁴ Usp. poslovice *Halb Fisch, halb Fleisch ist Fisch noch Fleisch: / Gar Fisch ist Fisch, gar Fleisch ist Fleisch*. (Simrock 2000: 2476).

¹⁵ Inačicu *neither fish nor flesh*, koja slijedi latinski obrazac, nalazimo u Shakespeareovoj povijesnoj drami „Henrik IV“ (tiskanog 1596. god.): „Why, she’s neither fish nor flesh; a man knows not where to have her“ (*Henrik IV*, III, 3, 127). Usp. Allen 2008: 285.

¹⁶ U govoru Šepurine postoji i *roni kaj dupin* (Kursar 1982: 139).

2.3.1. Iz latinskoga potječe izreka *učiš ribu plivati* (lat. *piscem natare doces*), koja je česta u talijanskome jeziku: *insegnare a nuotare ai pesci*.¹⁷ Na latinski je ta izreka prevedena iz grčkoga. Erazmo (3.6.19.) tumači značenje: „Ἰχθὺν νήχεσθαι διδάσκεις, id est Piscem natare doces. Perinde est ac si dicas: Doctum doces“.¹⁸ U oba klasična jezika postoje inačice s leksemom ‘dupin’: gr. *Δελφῖνα νήχεσθαι διδάσκεις* – lat. *Delphinum natare doces*; gr. *Τῇ δελφῖνι κολυμβᾶν συμβουλευῆ* – lat. *Delphini quemadmodum natare oporteat consulis* (usp. EA 3.6.19. i 1.4.97.). U ruskome postoji *He учи рыбу плавать*, a česta je inačica s nazivom ribe, *щука* ‘štuka’: *He учи щуку плавать! щука знает свою науку* (BTFM s. v.). Postoji i varijanta s leksemom *рыба* u kojoj se dodaje da ni psa ne treba učiti lajati: *He учи рыбу плавать, а собаку – лаять* (Слов. Акад. s. v.). Prenosimo mletačku poslovicu u kojoj se spominje riba škrpina (tal. *pesce scorpene*): *Xe mato da caena che vol insegnar a nuar a la scarpene* (Šimunković 2005: 115).

2.3.2. U latinskome postoji ekvivalentna izreka u kojoj se umjesto ribe spominje orao, kojega ne treba učiti letjeti kao što ribu ne treba učiti plivati: *Aquilam volare doces* (EA 1.4.98.). Predložak joj je grčka *ἀετὸν ἵπτασθαι διδάσκεις* (BTFM s. v.). U talijanskome se u istome značenju upotrebljava frazem s hiperonimom *uccello* ‘ptica’, a uobičajeni su i frazemi u kojima se spominje *gatto* ‘mačka’ (izvrsno se vere) ili *lepre* ‘zec’ (izvrsno trči): *insegnare agli uccelli a volare, insegnare ai gatti ad arrampicare, insegnare alla lepre a correre*.

2.4. Kad se netko dobro osjeća, kad je u svome elementu, kažemo da se osjeća, snalazi ili da je kao riba u vodi. Taj frazem nalazimo u hrvatskome i drugim jezicima. Navodimo ih nekoliko:

hrv.	<i>osjećati se (biti, snalaziti se) kao riba u vodi</i> (HNjFR 489, RHJ 1978, MFV 254)
slovenski	<i>kot riba v vodi</i> (PFŽR 27)
slovački	<i>byť ako ryba vo vode</i> (PFŽR 27)
tal.	<i>sentirsi (essere ecc.) come un pesce in acqua</i> (MVHTF s. v.)
šp.	<i>estar como el pez en el agua</i> (Carbonell 1108); <i>como pez en el agua</i> (GDUE 1602)
port.	<i>estar como peixe na água</i> (DLP 1263)
njem.	<i>sich fühlen (wohlfühlen) wie ein Fisch im Wasser</i> (HNjFR 489)

2.5. Suprotnoga je značenja frazem *kao riba na suhom*. U engleskome *a fish out of water* zabilježeno je u 17. stoljeću (‘a person who is caught in unfamiliar or unsuitable surroundings or circumstances’, Allen 2008: 284). Navodimo primjere ovoga frazema iz nekoliko jezika:

¹⁷ Također u negativnom obliku: *non voler insegnare ai pesci nuotare* (Selene 240).

¹⁸ U prijevodu: „Ἰχθὺν νήχεσθαι διδάσκεις, to jest *Učiš ribu plivati*. To je isto kao da kažeš: Učenoga učiš“.

hrv.	<i>osjećati se (ostati, biti) kao riba na suhu (na suhom)</i> (RHJ 1978; MFV 254)
slovenski	<i>počutiti se (biti) kot riba na suhem</i> (PFŽR 27)
slovački	<i>byť, cítiť sa ako ryba na suchu</i> (PFŽR 27)
tal.	<i>sentirsi (essere) come un pesce fuor d'acqua</i> (Quartu 393); <i>essere (sentirsi) un pesce fuor d'acqua</i> (Sorge 178); ven. <i>esser come un pesse fora de mar</i> (Šimunković 115)
njem.	<i>sich fühlen wie ein (der) Fisch auf dem Trockenem</i> (HNjFR 489)
eng.	<i>to be like a fish out of water</i> (Gull. 73)

U hrvatskim primorskim govorima nalazimo frazem *pliva ko riba na suvon* 'ne snalaziti se', a u sljedećima su izdvojene slikovite pojedinosti: *pobilile mu oči ko ribi na suvon* (MFNG 287), *puše kao riba na suhu* (Gluhonja 286; Županović 161), *zivat ka riba na suvu* (Ljubičić i Kovačić 2008: 1.6.1.).

2.6. Ribe se u vodi brzo kreću pa je odatle nastao poredbeni frazem *pliva kao riba*, o kojemu smo govorili, a koji se rabi u doslovnom i prenesenom značenju. Ribe su spretne i okretno kad su u svome elementu – vodi i na temelju te činjenice stvoreni su frazemi *kao riba u vodi* i *kao riba na suhu (suhom)*. U njemačkome jeziku postoji frazem *munter wie ein Fisch im Wasser* "živahan kao riba u vodi".¹⁹ Osim spomenutih, okretnost riba potakla je i nastanak poredbenoga frazema *zdrav kao riba*,²⁰ koji se najčešće javlja s glagolom *biti*: *biti zdrav kao riba* ('biti posve zdrav'). Postoji i u drugim jezicima, npr. u slovenskom *biti zdrav kot riba*, u slovačkom *byť zdravý ako ryba* (PFŽR 27). U njemačkome se precizira da je riječ o ribi u vodi: *gesund wie ein Fisch im Wasser* (Arth. 669). U talijanskome, gdje se ovaj frazem rabi češće nego u hrvatskom, osim s leksemom *pesce* 'riba' (tal. *essere sano come un pesce*), postoje i inačice s nazivima *riba sarago* (hrv. *sarag*) i *lasca* (hrv. *crvenperka*): tal. *essere sano come un sarago / una lasca* (CDMDE n. 1036). Osim *zdrav kako riba* Daničić (1871: 5804) navodi i *zdrav kako pastrvica*.

U Boccacciovu „Decameronu“ (IX, 3) čitamo: „Io ti farò fare una certa bevanda stilata molto buona, che in tre mattine risolverà ogni cosa, e rimarrai più sano, che pesce“.²¹ Primjećujemo da je upotrijebljen komparativ *più sano che pesce* "zdraviji od ribe", dok je danas uobičajen oblik s pridjevom u pozitivu, *sano come un pesce* "zdrav kao riba". Činjenica da smo se već sreli s grčkim i latinskim frazemom s komparativom (gr. *ἀφωρότερος τῶν ἰχθίων*, lat. *magis mutus, quam pisces* ili *magis mutus ipsis piscibus* "njemiji od riba"), kojemu i u talijanskom odgovara starija inačica s komparativom (tal.

¹⁹ U talijanskoj frazeološkoj istovrijednici govori se o živahnome cvrčku: *vispo come un grillo* (WDI 351).

²⁰ Inačica u govoru Vrboske na Hvaru: *zdròv ko / kakò rìba* (Matković 2004: 260).

²¹ U prijevodu (Boccaccio 1981: 556): „Priredit ću ti neki prekuhani napitak, veoma dobar i veoma ukusan za piće, i u tri jutra sve će to proći, i bit ćeš zdraviji od riba“.

più muto che un pesce), navela nas je na pomisao da je riječ o mogućemu refleksu izraza iz grčko-latinske tradicije. Doista, u Juvenalovu stihu postoji izraz s pridjevom *sanus* ‘zdrav’ u komparativu, *Sanior es pisce* (EA 4.4.93.). Riječ je o starijemu obliku frazema, a mlađi oblik, s pridjevom u pozitivu, ušao je u moderne europske jezike. Erazmo objašnjava: „Proverbialiter haud dubie dixit Iuvenalis: Sanior es pisce. Nam ad eum modum hodieque vulgo loquuntur: Tam sanus es quam piscis” (ib.).²²

3. Od poslovice do frazema

3.1. Premda su poslovice kao izraz narodne mudrosti svojina nekoga naroda, u najvećem broju slučajeva otkrivamo da ne pripadaju samo jednome narodu. Vrlo često vuku podrijetlo od grčkih i rimskih klasičnih pisaca ili iz Biblije. Uslijed opće uporabe misli pojedinih autora pretvorile su se tijekom vremena u narodne poslovice (usp. Paczoly 1998a). Poslovice postoje u brojnim inačicama. Katkad se navode u kraćem obliku, dok se ostatak podrazumijeva. Poslovice i frazemi nerijetko su povezani. Izvor frazema često otkrivamo u poslovicama, a na temelju starih poslovice i frazema nastaju nove poslovice.

Frazem *kao riba bez vode* nalazimo u posloviци u kojoj se redovnik (lat. *monachus*) izvan samostana uspoređuje s ribom izvan vode ili mora. U varijacijama postoji u više jezika:

- (1) lat. *Ut piscis extra aquam, sic monachus extra cellam.* (Mikić i Škara 242)
- (2) hrv. *Fratar van ćelije riba je van mora.* (Daničić 779; Kekez 108)
- (3) tal. ven. *Un frate fora del su'convento, el xe com'un pesse fora de su'elemento.* (Detoni 36)
- (4) njem. *Der Fisch gehört ins Wasser, der Mönch ins Kloster.* (Mikić i Škara 242)

Navedena latinska i hrvatska poslovice podsjećaju na nelagodu ribe izvan mora, a talijanska (mletačka) (3) govori o ribi izvan svoga elementa. Njemačka poslovice (4) ističe da svatko ima svoje mjesto. Ribi je mjesto u vodi, a redovniku u samostanu. Za razliku od poslovice (1–3), u sljedećoj hrvatskoj (5) nije riječ o nelagodi i nesnalaženju izvan svoga elementa, nego je poruka nešto drugačija: izvan mora riba se lako usmrđi, tj. pokvari, kao i fratar kad nije u samostanu. Španjolska poslovice (6) upozorava da je ribi mjesto u vodi kao što je kovaču mjesto u kovačnici:

- (5) hrv. *Lasno se usmrde fratar van ćele i riba van mora.* (Daničić 1952).²³
- (6) šp. *El pez en el agua y el herrero en la fragua.* (DDR s. v.)

²² U prijevodu: „Bez sumnje je u obliku poslovice Juvenal rekao: Zdraviji si od ribe. Naime na taj se način i danas obično govori: Zdrav si kao riba“. Erazmo napominje da se tome protivi Aristotel u osmoj knjizi „Istraživanja o životinjama“ i Plinije u devetoj knjizi „Naturalis historia“ (u izvorniku: „Quamquam huic sententiae refragatur Aristoteles libro De natura animalium octavo atque hunc secutus Plinius libro nono”, EA 4.4.93.).

²³ Usp. tal. *puzzare come un pesce (marcio)* ‘zaudarati kao (trula) riba’.

Postoje i varijante u kojima je riječ o vuku ili zvijeri koji ne mogu bez šume kao što ne može riba bez vode:

- (7) hrv. *Riba bez vode, a vuk bez gore bit ne može.* (Mikić i Škara 242)
 (8) hrv. *Ni riba bez vode, ni zvier bez gore.* (Mikić i Škara 242)

U nekoliko inačica proširena je i poslovice o slobodi koja je čovjeku potrebna kao ribi voda jer bez nje ne može živjeti:

- (9) hrv. *Čovjek bez slobode, kao riba bez vode.* (Skarpa 393)
 (10) hrv. *Gradišće – Človik prez slobode je kot riba prez vode.* (Schoretits i Probst 74)
 (11) hrv. *Bez narodne (domaće) slobode, kao riba bez vode.* (Skarpa 393)

3.2. Kao što je rečeno, frazem može nastati od poslovice. Primjerice, izraze *velika/kрупna riba* ('važna, moćna osoba') i *mala/sitna riba* ('nevažna osoba') povezujemo s poslovicom *Velika riba jede malu* ('moćni uništavaju, gutaju slabe'). U Belostenčevu rječniku latinska poslovice *Saepe minutos pisces magnus comest* prevedena je na hrvatski: *Menje ribicze gufche vekfa pojedja*. Nalazimo je u brojnim inačicama u velikom broju jezika. Prenosimo iz raznih izvora:

- (12) lat. *Piscem vorat maior minorem.* (Arth. 1069)
 (13) lat. *Pisces minutos magni comedunt.* (Gibbs 145/1874)
 (14) lat. *Pisces magni parvulos comedunt.* (ib.)
 (15) lat. *Piscis saepe minutos magnus comest.* (PLT s. v.)
 (16) lat. *Magnus piscis minutos comest.* (PLT s. v.)
 (17) lat. *Saepe minutos pisces magnus comest.* (Belostenec I, 314)
 (18) tal. *Il pesce grosso mangia il piccolo.* (Selene 229)
 (19) tal. *Il pesce grosso mangia quello piccolo.* (PMP s. v.)
 (20) tal. *Il pesce grosso divora il piccolo.* (Bogg.Mass. VIII.3.1.35.I.)
 (21) tal. *Il pesce grosso divora il pesce piccolo.* (Bogg.Mass. VIII.3.1.35.III.)
 (22) tal. *Il pesce grosso mangia il minuto.* (Lap.prov. P 1419)
 (23) tal. *Il pesce grosso inghiotte il minuto.* (Bogg.Mass. VIII.3.1.35.IV.)
 (24) tal. *Il pesce grosso mangia il più piccolo.* (Bogg.Mass. VIII.3.1.35.VI.)
 (25) tal. *Il pesce grosso si pappa il piccolo.* (Bogg.Mass. VIII.3.1.35.II.)
 (26) tal. *I pesci grossi mangiano i piccini.* (Bogg.Mass. VIII.3.1.35.V.)
 (27) tal. *I pesci grossi ingoiano i minuti.* (Bogg.Mass. VIII.3.1.35.VII.)
 (28) tal. *I pesci grandi mangiano i piccoli.* (Bogg.Mass. VIII.3.1.35.VIII.)
 (29) tal. *I pesci grossi mangiano quelli piccoli.* (Lap.prov. P 1418)
 (30) šp. *El pez grande se come al chico.* (RCVC)
 (31) šp. *El pez grande se come al pequeño.* (RCVC)
 (32) šp. *Los peces grandes se tragan los menores.* (RCVC)
 (33) šp. *Los peces mayores se tragan los menores.* (Arth. 1069)
 (34) fr. *Les gros poissons mangent les petits.* (RCVC)

- (35) port. *Peixe grande come peixe pequeno.* (RCVC)
 (36) baskijski *Arrain handiak jaten ditu txipiak.* (RCVC)
 (37) njem. *Große Fische fressen die kleinen.* (RCVC)
 (38) eng. *Big fish eat little fish.* (PDP 81/43)²⁴
 (39) grčki *To μεγάλο ψάρι τρώει το μικρό.* (RCVC)
 (40) hrv. *Menje ribice guske vešfa pojedaju.* (Belostenec I, 314)
 (41) hrv. *Riba velika ije ribu malu.* (Daničić 8953)
 (42) hrv. *Vele ribe male jidu.* (NDPZ n. 449)
 (43) hrv. *Velike ribe male proždiru.* (Mikić i Škara 243)
 (44) hrv. *Veća riba manju jede.* (Mikić i Škara 243)
 (45) hrv. *Mali Iž Vela riba malu i.* (Jelić 95)
 (46) hrv. *Gradišće Velike ribe male jidu.* (Schoretits i Probst 75)
 (47) hrv. *Nije nigda mala riba izjela veliku.* (Šimunković 115)
 (48) slovenski *Velike ribe male žro.*
 (49) ruski *Большая рыба маленькую целиком глотаем.* (RCVC)

U španjolskom postoji dulja inačica (50), u kojoj se eksplicira značenje, tj. kaže se da bogataši gutaju siromašne. Zanimljivo je da se u talijanskoj (51) umjesto “velika riba” i “mala riba” navode imena riba *luccio* ‘štuka’ i *tinca* ‘linjak’. Evo tih inačica:

- (50) šp. *El pez grande se come al chico, y así al pobre el rico.* (RCVC)
 (51) tal. *Il luccio mangia la tinca.* (Bogg.Mass. VIII.3.1.35.X.)

3.2.1. Metafora velikih riba suprotstavljenih malima potječe iz antičkih vremena. Marko Terencije Varon (116. pr. Kr. – 27. pr. Kr.) izrazio je u elegijskom distihu misao da velika riba jede malu: *qui pote, plus urget, piscis ut saepe minutas / magnu' comest* (ANRW 39). Ta se misao oblikovala u poslovicu, a ova se prenosila preko patrističke književnosti i propovijedi (Cortelazzo i Zolli 1999: 1178). Paremiolog Gyula Paczolay (1998) navodi da postoji u 37 od 55 europskih jezika koje je istražio.

3.2.2. Česti su frazemi s glagolom *biti*: hrv. *biti krupna riba*²⁵, *biti sitna riba*²⁶. U engleskome se izrazi *a big fish* i *a little fish* javljaju u poznatoj poslovice (52) koja kaže da je bolje biti krupna riba u maloj bari, nego mala riba u velikoj bari:

- (52) engl. *Better a big fish in a little puddle than a little fish in a big puddle.*
 (Sevilla Muñoz 360)

²⁴ Usp. iz Shakespeareova teksta (*Pericles*, II, 1): „I marvel how the fishes live in the sea. – Why, as men do a-land; the great ones eat up the little ones“ (Arth. 1069).

²⁵ Također španjolski *ser un pez gordo* (DDR s. v.).

²⁶ Njem. *ein kleiner Fisch (sein)* (Schemann 2000: 52). Drugačije je značenje frazema [*das sind*] *kleine Fische* “[*das sind*] Dinge, die nicht ins Gewicht fallen; Kleinigkeiten” (RWDI 228).

Postoje brojni ekvivalenti ove poslovice u raznim jezicima.²⁷ Izdvajamo španjolsku (53) s leksemom *pez* ‘riba’ (“Više vrijedi biti u selu glava incuna, nego u velikome gradu rep krupne ribe”):

(53) šp. *Más vale en aldea ser cabeza de boquerón, que en gran ciudad cola de pez mayor.* (Sevilla Muñoz 360)²⁸

Sintagmi *cola de pez mayor* (“rep krupne ribe” – frazeološki ekvivalent engleskoga *little fish in a big puddle*) semantički je oprečna *cabeza de boquerón* (“glava incuna”, tj. male ribe – frazeološki ekvivalent engleskoga *big fish in a litte puddle*). Navodimo hrvatsku ekvivalentnu dijalektalnu poslovicu u kojoj se govori o glavi nevrijedne ribe gire nasuprot repu cijenjene vrste, cipla:

(54) hrv. *Bolje je biti glava od gere, nego kuda od cipola.* (Šimunković 120)

U engleskom je od poslovice (52) *Better a big fish...* nastao frazem *a big fish in a small/little pond*.²⁹ Prenosimo primjere uporabe engleskoga frazema *a big fish (in a little pond)* u kojima se jasno upućuje na poslovicu iz koje je nastao: „They are big fish in a little pond, but one has seen plenty of them shrink... when they have been plunged into the London ‘big water’.“... „Was he just a big fish in a very small pool?“ (Allen 2008: 284).

3.3. Vrlo je proširen frazem *loviti u mutnom* (‘nastojati iskoristiti nejasnu situaciju da bi se izvukla neka korist’), u hrvatskom s glagolom općega značenja ‘loviti’, dok se u velikom broju jezika pojavljuje glagol ‘loviti ribu’, tvorbenu povezan s leksemom ‘riba’, koji se upotrebljava i u prenesenome značenju (npr. fr. *pêcher la nouvelle*, tal. *pescare le informazioni*, njem. *die Information auffischen*). Frazem *loviti u mutnom* povezujemo s poslovicom koja vuče korijen od starogrčkih pisaca. U Belostenčevu hrvatsko-latinskome rječniku hrvatskoj poslovice (55) odgovara latinska (56). Prenosimo ih, kao i još nekoliko latinskih inačica te poslovice iz više europskih jezika:

(55) hrv. *Koi love v-mutnoy vode, vszakojachkeh rib nahode.*
(Belostenec II, 572–573)

(56) lat. *In turbido, piscandum.* (ib.)

(57) lat. *Aqua turbida piscosior est.* (Piir. 53)

(58) lat. *Est captu facilis turbata piscis in unda.* (Arth. 1362)

(59) lat. *Quoniam in aqua turbida piscantur uberius.* (Singer 28)

(60) lat. *Piscatur in aqua turbida.* (Taylor)

²⁷ Poznata je Cezarova izreka *Melius in oppidulo esse primum, quam in civitate secundum*.

²⁸ Ova je poslovice u španjolskom rjeda od ekvivalentne, u kojoj se također pojavljuju zoonimi: *Más vale ser cabeza de ratón que cola de león* (Carbonell 264) i inačice *Antes cabeza de ratón, / Que cola de león* (Arth. 793).

²⁹ Za engleski frazem i primjere uporabe usp. Gulland i Hinds-Howell 2002: 73; Allen 2008: 284.

- (61) lat. *Isti sunt sicut piscatores qui turbant aquam ut possint melius capere pisces.* (Singer 29)
- (62) lat. *Ubi quieta stat palus, nil piscium reportant.* (EA 3.6.79.)
- (63) lat. *Flumen confusum reddit piscantibus usum.* (Singer 30)
- (64) tal. *Acqua torbida è buona per i pescatori.* (Selene 308)
- (65) tal. bresc. *Aqua trubbia, pes en giro.* (Arth. 1362)
- (66) tal. *A fiume torbido, guadagno di pescatore.* (Bogg.Mass. II.12.2.2.)
- (67) tal. *Fiume mosso, guadagno di pescatore.* (Bogg.Mass. IX.15.3.9.c.I.)
- (68) fr. *L'eau trouble est le gain du pêcheur.* (RCVC)
- (69) fr. *Eau trouble, gain du pêcheur.* (Arth. 1362)
- (70) fr. *Pêcher en eau trouble / Est gain triple ou double.* (Arth. 1066)
- (71) fr. *Il n'est que pêcher en eau trouble.* (Arth. 1362)
- (72) šp. *Río revuelto da provecho a los que pescan.* (RCVC)
- (73) šp. *Río revuelto, ganancia de pescadores.* (Arth. 1066)
- (74) šp. *En el agua turbia hace buen pescar.* (Arth. 1362)
- (75) port. *Na água revolta, pesca o pescador.* (RCVC)
- (76) njem. *In trübem Wasser ist gut fischen.* (Arth. 1362)
- (77) njem. *Im Trüben ist gut fischen.* (Arth. 1066)
- (78) njem. *In trüben (stillen) Wassern ist gut fischen.* (RCVC)
- (79) engl. *It is good/best/easy/easiest fishing in troubled waters.* (Pacz. 55L 391)
- (80) engl. *It is good fishing in muddy waters.* (Taylor)
- (81) mađ. *(A) zavarosban könnyebb halászni.* (RCVC)

Paczolay (2002: 391) kao izvor ove poslovice spominje Aristofana (449.–385. pr. Kr.), a Taylor (1996) smatra da je vjerojatno najstariji zapadni izvor latinsko djelo „De nugis curialium“ Waltera Mapa (rođen 1140., umro između 1208. i 1210.). Singer (1995: 275) prenosi srednjovjekovnu latinsku izreku: *Vulgo enim dicitur: Aqua turbida piscosior est* (“Narod kaže: U mutnoj vodi ima više ribe”). Ezop (6. st. pr. Kr.) u jednoj basni govori o ribaru koji je lovio ribu udarajući štapom po vodi te ju je mutio. Taylor (1996) iznosi da je latinska poslovice zabilježena u zbirci Petrusa Godofredusa, tiskanoj 1555. godine, da su poslovice iz te zbirke dodane u kasnija izdanja „Adagia“ pa poslovice (60) *Piscatur in aqua turbida* nalazimo u pariškome izdanju iz 1579. godine. No, valja reći da u zbirci koju je sastavio sam Erazmo postoji izraz *anguillas captare* (“loviti jegulje”) s komentarom koji govori o lovu u mutnoj vodi („cum aqua stat im-mota, nihil capiunt, qui captant anguillas, cum vero sursum ac deorsum miscent ac perturbant aquam, ita demum capiunt“),³⁰ te o uporabi u prenesenome značenju (EA 3.6.79.). Otkrivamo da latinska poslovice (58) *Est captu facilis turbata piscis in unda* ima inačicu u kojoj se umjesto *piscis* pojavljuje leksem *anguilla*:

- (82) lat. *In turbida aqua optima est anguillae captura.* (Arth. 1362)

³⁰ U prijevodu: „kad je voda nepomična, ništa ne ulove oni koji love jegulje, a kad vodu gore-dolje izmiješaju i prevrnu, tad je istom ulove“.

3.3.1. Paczolay (1998: 2002) navodi da ova poslovice postoji u 38 od 55 europskih jezika koje je istražio. Piirainen (2012: 53) objašnjava da je u srednjemu vijeku latinski prijevod Ezopove basne o ribaru koji je mutio vodu pridonio širenju kasnije nastaloga frazema, a bile su vrlo poznate i ilustracije te Ezopove basne flamanskoga slikara Pietera Breughela Starijega. Navodimo latinski frazem, a primjere iz jednoga dijela europskih jezika prenosimo iz knjige Elisabeth Piirainen (2012: 460–463):

lat.	<i>piscari in turbido</i> (PLT s. v.)
fr.	<i>pêcher en eau trouble</i> (Piir. 461); <i>pêcher en eau troublée</i> (Arth. 1066)
prov.	<i>pesca à la treboulino</i> (Piir. 461)
tal.	<i>pescare in acque torbide</i> (Piir. 462); <i>pescare nel torbido</i> (Arth. 1066)
šp.	<i>pescar en río revuelto</i> (Piir. 462); <i>pescar a río revuelto</i> (Arth. 1066)
katal.	<i>pescar en aigua tèrbola</i> (Piir. 462)
port.	<i>pescar em águas turvas</i> (Piir. 462)
rumunjski	<i>a pescui în ape tulburi</i> (Piir. 461); <i>a pescui în apă turbure</i> (RCVC)
dan.	<i>fiske i rørte vande</i> (Piir. 461)
švedski	<i>fiska i grumligt vatten</i> (Piir. 460)
eng.	<i>to fish in troubled/muddy waters</i> (Piir. 460)
niz.	<i>in troebel water vissen</i> (Piir. 461)
njem.	<i>im Trüben fischen</i> (Piir. 461)
ruski	<i>ловить рыбу в мутной воде</i> (Piir. 462)
ukrajinski	<i>ловити рибу в мутній воді</i> (Piir. 462)
češki	<i>lovit v kalných vodách</i> (Piir. 462)
slovački	<i>lovit' v mútnych vodách</i> (Piir. 462)
polj.	<i>łowić ryby w mętnej wodzie</i> (Piir. 462)
slovenski	<i>ribariti v kalnem</i> (Piir. 462)
hrv.	<i>loviti u mutnom</i> (Piir. 462)
maked.	<i>лови во матно</i> (Piir. 462)
bug.	<i>ловя риба в мътна вода</i> (Piir. 462)
alb.	<i>peshkop në ujë/ujëra të turbullt</i> (Piir. 462)
gr.	<i>ψαρεύω σε θολά νερά</i> (Piir. 462)
mađ.	<i>a zavarosban halászik</i> (Piir. 462)
fin.	<i>kalastaa/kalastella sameassa</i> (Piir. 462)
eston.	<i>sogases vees kalu püüdma</i> (Piir. 462)
esperanto	<i>fiŝkapti/fiŝi en malklara akvo</i> (Piir. 463)

3.3.2. Osim *loviti u mutnom*, i sam glagol *mutiti* ‘činiti mutnim’ može imati preneseno značenje ‘činiti nejasnim; izvoditi nejasne radnje radi dobiti, povećanja utjecaja u društvu ili drugih neposrednih probitaka’, a sinonim mu je *muljati*. Metafora koja polazi od semantizma ‘mutež’ i ‘muljanje’ vrlo je živa te je u hrvatskome potakla nastanak složenica *mutikaša*, *mutivoda* i vrlo ekspresivnih izvedenica sa stranim sufiksima: *muljator* (od kojega je izveden pridjev *muljatorski*) i *muljaža*. I od glagola *mućkati* ‘baviti se nedoličnim radnjama, zaobilaziti pravila, propise i zakone’, koji je blisko zna-

čan glagolima *mutiti* i *muljati*, izveden je pogrđan naziv *mućkaroš* za onoga koji živi, zarađuje na brz, mahom nelegalan način. Imenica *mućka* također se u žargonu odnosi na snalaženje u mutnim poslovima radi brze zarade. Glagol *mutiti* u prenesenome značenju vrlo se često javlja u frazemu *mutiti vodu*. Slično je i u drugim jezicima. Primjerice, u engleskome glagol *to muddy* može značiti ‘to confuse or obscure’, a frazem *to muddy the waters* ‘to confuse the issue by introducing complications or irrelevancies’.³¹

4. Zaključak

Ljudima su dobro poznata stvarna svojstva riba, ali i mitovi o njima i stereotipizirane slike i simboli. Analizirali smo nekoliko frazema s leksemom *riba* koji postoje u hrvatskome i drugim europskim jezicima. Kad je riječ o frazemima *pliva kao riba* (inačica *pliva kao dupin*) ili *biži brzo kako riba*, svakodnevno je iskustvo moglo dovesti do njihove tvorbe. Za razliku od ovih frazema koji su mogli nastati poligenezom, tj. na temelju istovjetnoga iskustva nezavisno u različitim jezicima, otkrivamo da je nerijetko pojedini frazem potekao iz jednoga izvora, odakle se zatim proširio prevođenjem. Kao jedan od sekundarnih izvora mogla je poslužiti zbirka „Adagia“ Erazma Roterdamskoga, u kojoj su latinske poslovice i izreke objašnjene i oprimjerene navodima iz djela antičkih pisaca. Frazemi se prenose iz jednoga jezika u drugi, vrlo često nezavisno od primarnoga izvora, ili sekundarni izvor može pojačati njihovu uporabu. Primjerice, premda je frazem o lovu u mutnom postojao u latinskome (*piscari in turbido*), smatra se da je talijanski *pescare nel torbido* kalkiran prema francuskome *pêcher en eau trouble* (Cortelazzo i Zolli 1999: 1178).

Istraživanje frazeologije nezamislivo je bez poznavanja kulture (Dobrovol'skij i Piirainen 2006). Frazemi *nijem kao riba* ili *šutjeti kao riba* dio su europskoga kulturnog nasljeđa jer se riba kao simbol šutljivosti javlja u Horacija, Lucijana i Plutarha te u „Naturalis historia“ Plinija Starijega. Frazemi često nastaju iz poslovice, a poslovice nerijetko vuku korijen iz djela grčkih i rimskih pisaca i Biblije. Poznavanje Ezopove basne o ribaru koji je mutio vodu pojašnjava poslovicu iz koje je nastao frazem o lovu u mutnom. Zastupljenost analiziranih frazema s leksemom *riba* u Erazmovoju zbirci svjedoči o njihovoj pripadnosti grčko-latinskoj tradiciji, odnosno europskome kulturnom krugu.

Na kraju, u vezi s poslovicama iz kojih nastaju frazemi korisno je spomenuti kako, prema rezultatima istraživanja paremiologa Gyule Paczolaya (1998: 2002), razmjerno velikom broju europskih poslovice odgovaraju bliske inačice u orijentalnim jezicima. U takvim je slučajevima riječ o istovjetnome iskustvu. Iz podudarne konceptualizacije mogu nastati i podudarni frazemi. U pogledu frazeologije koja prelazi europske granice posebno je značajan uspješno izvedeni projekt Elisabeth Piirainen *Widespread Idioms in Europe and Beyond* (Piirainen 2012).

³¹ Ilustrativan je engleski primjer iz knjige Enocha Powella (*Reflections of a Statesman*, 1991): „I know as a politician that when you are doing something naughty, nothing is more effective than to muddy the waters with complication. What you fear most is an opponent who will point to a few simple but undeniable facts“. (preneseno iz Allen 2008: 497).

LITERATURA

- Aufstieg und Niedergang der römischen Welt / Rise and Decline of the Roman World. Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der neueren Forschung.* 1972. Haase, Wolfgang; Temporini, Hildegard (red.). Berlin – New York: Walter de Gruyter. [ANRW]
- Boccaccio, Giovanni. 1981. *Djela. Knjiga prva. Dekameron.* Prev. Jerka Belan i Mate Maras. Priredili Frano Čale i Mate Zorić. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber – Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Deanović, Mirko. 1966. Lingvistički atlas Mediterana II. Anketa na Visu (Komiži). *Rad JAZU.* Odjel za filologiju. Knj. 14: 5–35.
- Dobrovolskij, Dmitrij; Piirainen, Elisabeth. 2006. Cultural knowledge and idioms. *International Journal of English Studies.* Vol. 6 (1): 27–41.
- Držić, Marin. 1999. Drame. *Klasici hrvatske književnosti. III. Drama i kazalište* [CD-ROM]. Zagreb: Bulaja naklada.
- Gluhonja, Ivo. 1964. More u našim poslovicama. *Naše more.* 5: 283–287.
- Jelić, Roman. 1987. Pabirci iz govora Maloga Iža. *Čakavska rič.* God. XV. Broj 2: 83–112.
- Kekez, Josip. 1990. *Svaki je kamen da se kuća gradi.* Osijek: Izdavački centar „Revija“ Otvorenoga sveučilišta.
- Kursar, Ante. 1982. Iz leksike i tradicije šepurinskih ribara. *Čakavska rič.* God. X. Broj 1–2: 97–144.
- Ljubičić, Maslina; Kovačić, Vinko. 2008. Alcuni ittonimi nella fraseologia croata. U: *Lenguaje figurado y motivación. Una perspectiva desde la fraseología.* María Álvarez de la Granja (red.). Frankfurt am Main: Peter Lang. 191–207.
- Menac-Mihalić, Mira. 2005. *Frazeologija novoštokavskih govora u Hrvatskoj s rječnikom frazema i značenjskim kazalom s popisom sinonimnih frazema.* Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Školska knjiga. [MFNG]
- Narodne drame, poslovice i zagonetke.* 1963. Bonifačić Rožin, Nikola (red.). Pet stoljeća hrvatske književnosti. Zagreb: Matica hrvatska – Zora. [NDPZ]
- Paczolay, Gyula. 1998. European Proverbs. U: *Europhras 95: Europäische Phraseologie mi Vergleich. Gemeinsames Erbe und kulturelle Vielfalt.* Eismann, Wolfgang (red.). Bochum: Norbert Brockmeyer. 605–618.
- Paczolay, Gyula. 1998a. Some Notes on the Theory of Proverbs. U: *Europhras 97: Phraseology and Paremiology.* Peter Đurčo (red.). Bratislava: Akadémia PZ. 261–266.
- Piirainen, Elisabeth. 2012. *Widespread Idioms in Europe and Beyond. Toward a Lexicon of Common Figurative Units.* New York – Washington, D.C. – Baltimore – Bern – Frankfurt – Berlin – Brussels – Vienna – Oxford: Peter Lang. [Piir.]
- Schemann, Hans. 2000. *PONS Deutsche Redensarten.* Stuttgart – Dusseldorf – Leipzig: Ernst Klett Verlag.
- Sevilla Muñoz, Julia; Sevilla Muñoz, Manuel. 2005. La aplicación de las técnicas de la “traducción paremiológica” a las paremias populares relativas al vocablo pez en español, inglés y francés. *Revista de Literaturas Populares.* Año V. Número 2: 349–368.

- Singer, Samuel. 1995. *Lexikon der Sprichwörter des romanisch-germanischen Mittelalters*. Berlin – New York: Walter de Gruyter.
- Šimunković, Ljerka. 2005. Fraseologia e paremiologia peschereccia in Dalmazia. U: *Atti del I° Congresso Internazionale della Cultura Adriatica. Pescara (Italia), 6-9/10/2004 – Split (Croazia), 20-21/10/2004*. Giammarco, Marilena; Sorella, Antonio (red.). Pescara: Fondazione Ernesto Giammarco. 112–133.
- Županović, Šime. 1998. *Hrvati i more. Knjiga 4: ribarska terminologija*. Zagreb: AGM.

RJEČNICI

- Allen, Robert. 2008. *Allen's Dictionary of English Phrases*. London – New York: Penguin Books.
- Arthaber, Arturo. 1972. *Dizionario comparato di proverbi e modi proverbiali in sette lingue (italiana, latina, francese, spagnola, tedesca, inglese, greca antica)*. Milano: Hoepli editore.
- Bellostencz, Joannes. 1740. *Gazophylacium*. Vol. I.: *Gazophylacium seu Latino-Illyricorum Onomatum Aerarium*. Vol. II.: *Gazophylacium Illyrico-Latinum*. Zagrabiae: Typis Joannis Baptistae Weitz. [pretisak Zagreb: Liber – Mladost, 1972]
- Boerio, Giuseppe. 1856. *Dizionario del dialetto veneziano*. Venezia: Cecchini.
- Boggione, Valter; Massobrio, Lorenzo. 2004. *Dizionario dei proverbi*. Torino: UTET. [Bogg. Mass.]
- Capire l'antifona. Dizionario dei modi di dire con esempi d'autore*. 1995. Turrini, Giovanna; Alberti, Claudia; Santullo, Maria Luisa; Zanchi, Giampiero (red.). Bologna: Zanichelli. [CDMDE]
- Carbonell, Sebastian. 1983. *Dizionario fraseologico completo italiano-spagnolo e spagnolo italiano. Parte spagnola-italiana*. Milano: Ulrico Hoepli.
- Cortelazzo, Manlio; Zolli, Paolo. 1999. *Dizionario Etimologico della Lingua Italiana*. [izd. 2, u jednome svesku, Cortelazzo, Manlio; Cortelazzo, Michele A. (red.)]. Bologna: Zanichelli. [1. izd. u 5 svezaka 1979–1988]
- Daničić, Gjuro. 1871. *Poslovice*. Zagreb: Albrecht i Fiedler.
- Detoni, Sereno. 2000. *Proverbi della Dalmazia. Zara*. Trieste: Edizioni Italo Svevo.
- Dicionário da língua portuguesa*. 2004. Porto: Porto Editora. [DLP]
- Fronek, Josef. 1999. *Anglicko-český, česko-anglický slovník*. Praha: LEDA.
- Gran diccionario de uso del español actual*. 2001. Sánchez, Aquilino (red.). Alcobendas-Madrid: SGEL. [GDUE]
- Gulland, Daphne M.; Hinds-Howell, David. 2002. *The Penguin Dictionary of English Idioms*. London: Penguin Books. [Gull.]
- Hansen, Renate et al. 1988. *Hrvatsko-njemački frazeološki rječnik*. Matešić, Josip (red.). Zagreb – München: Nakladni zavod Matice hrvatske – Otto Sagner. [HNjFR]
- Lapucci, Carlo. 1969. *Per modo di dire. Dizionario dei modi di dire della lingua italiana*. Firenze: Valmartina Editore in Firenze. [LDMD]

- Lapucci, Carlo. 2007. *Dizionario dei proverbi italiani*. Firenze: Mondadori. [Lap.prov.]
- Matković, Dinko. 2004. *Rječnik frazema i poslovice govora Vrboske na otoku Hvaru*. Jelsa: Ogranak Matice hrvatske Jelsa.
- Menac, Antica; Fink-Arsovski, Željka; Venturin, Radomir. 2003. *Hrvatski frazeološki rječnik*. Zagreb: Naklada Ljevak. [MFV]
- Menac, Antica; Vučetić, Zorica. 1995. *Hrvatsko-talijanski frazeološki rječnik*. [II. izd.]. Mali frazeološki rječnici. 10. Zagreb: Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta. [MVHTF]
- Mikić, Pavao; Škara, Danica. 1992. *Kontrastivni rječnik poslovice*. Zagreb: August Cesarec – Školska knjiga.
- Miotto, Luigi. 1984. *Vocabolario del dialetto veneto-dalmata*. Trieste: LINT.
- Paczolay, Gyula. 2002. *European proverbs in 55 languages with equivalents in Arabic, Persian, Sanskrit, Chinese and Japanese*. Hobart, Tasmania: De Proverbio.com. [Pacz.55L]
- Pittàno, Giuseppe. 1992. *Frase fatta capo ha. Dizionario dei modi di dire, proverbi e locuzioni*. Bologna: Zanichelli.
- PONS Standardwörterbuch Russisch-Deutsch. Deutsch-russisch*. 2003. Stuttgart: Ernst Klett Sprachen. [PRDDR]
- PONS Wörterbuch für Schule und Studium Ungarisch-Deutsch*. 2002. Stuttgart: Ernst Klett Sprachen. [PWUD]
- Quartu, Bruna Monica. 2001. *Dizionario dei modi di dire della lingua italiana*. Milano: Biblioteca Universale Rizzoli.
- Redewendungen. Wörterbuch der deutschen Idiomatik*. 1998. Herausgegeben von der Dudenredaktion. [3., überarbeitete und aktualisierte Auflage]. Mannheim – Leipzig – Wien – Zürich. [RWDI]
- Rječnik hrvatskoga jezika*. 2000. Šonje, Jure (red.). Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža – Školska knjiga. [RHJ]
- Schoretits, Ana; Probst, Eva. 2005. *Prvo speci, pa reci. Kroatische Sprichwörter. Željezno – Eisenstadt: Hrvatsko kulturno društvo u Gradišću – Kroatischer Kulturverein im Burgenland*.
- Selene, Annarosa. 1990. *Dizionario dei proverbi*. Milano: Orsa Maggiore.
- Senc, Stjepan. 1910. *Grčko-hrvatski rječnik za škole*. Zagreb: Kr. hrv.-slav.-dalm.-zem. vlada.
- Simrock, Karl. 2003. *Die deutschen Sprichwörter*. Düsseldorf: Albatros.
- Skarpa, Vicko. 1909. *Hrvatske narodne poslovice*. Šibenik: Hrvatske tiskare.
- Sorge, Paola. 2001. *Dizionario dei modi di dire della lingua italiana. Origine e significato delle frasi idiomatiche e delle forme proverbiali rare e comuni*. Roma: Newton & Compton Editori.
- The Penguin Dictionary of Proverbs*. 2000. Market House Books Ltd. Fergusson, Rosalind; Law, Jonathan (red.). [izd. 2]. London: Penguin Books. [PDP]
- Wörterbuch Deutsch-Italienisch. Italienisch-Deutsch*. 2001. Giacomina, Luisa; Kolb, Susanne (red.). Bologna – Stuttgart: Zanichelli – PONS Klett. [WDI]

MREŽNI IZVORI

- Большой толково-фразеологический словарь Михельсона.* http://dic.academic.ru/dic.nsf/michelson_old/ [BTFM] Datum posjeta: 18. 4. 2014.
- Desiderius Erasmus. *Adagiorum chiliades. AWOL The Ancient World Online. CORPUS CORPORUM: repositorium operum Latinorum apud universitatem Turicensem.* http://www.mlat.uzh.ch/MLS/xanfang.php?tabelle=Desiderius_Erasmus_cps4 [EA] Datum posjeta: 15. 4. 2014.
- Diccionario de dichos y refranes. Los diccionarios y las enciclopedias sobre el Académico.* http://www.esacademic.com/dic.nsf/sp_sp_dichos_refranes/ [DDR] Datum posjeta: 5. 4. 2014.
- Gibbs, Laura. 2006. *Latin Via Proverbs: 4000 Proverbs, Mottoes and Sayings for Students of Latin.* <http://latinviaproverbs.pbworks.com/> Datum posjeta: 3. 2. 2011.
- Primerjava frazemov o živalih in rastlinah v slovenščini, slovaščini in ukrajinščini.* 2013. Mladi za napredek Maribora. http://www.zpm-mb.si/attachments/sl/1163/OS_Slovenski_jezik_Primerjava_frazemov_o_zivalih.pdf [PFŽR] Datum posjeta: 15. 4. 2014.
- Proverbi e modi di dire sui pesci.* <http://parliamentoitaliano.altervista.org/proverbi-e-modi-di-dire-sui-pesci/> [PMP] Datum posjeta: 12. 4. 2014.
- Proverbi latini con traduzione.* http://www.pievederevigozzo.org/07latino/proverbi/proverbi_p.htm [PLT] Datum posjeta: 12. 4. 2014.
- Refranero Multilingüe.* Centro Virtual Cervantes. <http://cvc.cervantes.es/lengua/refranero/> [RCVC] Datum posjeta: 10. 4. 2014.
- Словари и энциклопедии на Академике.* http://proverbs_ru_en.academic.ru/3120/ [Слов. Акад.] Datum posjeta: 12. 4. 2014.
- Taylor, Archer. 1996. It is good fishing in troubled (muddy) waters. *De Proverbio.* Issue 3 & 4: 1996. An electronic book. <http://www.deproverbio.com/display.php?a=3&r=32> Datum posjeta: 8. 4. 2014.

ASTRATTO

IL LESSEMA *PESCE* NELLA FRASEOLOGIA DELLA LINGUA CROATA E DI ALTRE LINGUE EUROPEE

Fin dai tempi antichi il lessema *pesce* è presente nella fraseologia croata e quella di altre lingue europee. Lo scopo di questo articolo è di analizzare alcune delle espressioni idiomatiche con tale lessema, che non di rado derivano da proverbi. Dal momento che spesso traggono origine dal greco antico e dal latino, si presta attenzione alla loro registrazione negli „Adagiorum chiliades“ di Erasmo da Rotterdam, in cui i proverbi, le massime e i modi di dire latini sono commentati e illustrati con esempi d'autore greci e latini, nonché della Bibbia. Tale raccolta di Erasmo è una testimonianza della tradizione paremiologica europea e poteva fungere da una delle fonti secondarie dei proverbi e modi di dire europei, che si sono diffusi in altre lingue per mezzo delle traduzioni. Oltre alle espressioni idiomatiche col lessema *pesce*, l'analisi comprende anche il modo di dire *pescare nel torbido*, col verbo che nella maggioranza delle lingue analizzate è derivato dal lessema *pesce* ed è frequentemente usato con il significato metaforico (ad es., fr. *pêcher la nouvelle*, it. *pescare le informazioni*, ted. *die Information auffischen*).

Parole chiave: *lessema pesce, espressione idiomatica, proverbio, lingua croata, altre lingue europee*

ALISA MAHMUTOVIĆ
INSTITUT ZA JEZIK U SARAJEVU
SARAJEVO, BOSNA I HERCEGOVINA
alisamahmutovic77@gmail.com
<https://doi.org/10.17234/9789531755139.19>

INTERTEKSTUALNO MOTIVIRANI POREDBENI FRAZEMI S ANIMALISTIČKOM KOMPONENTOM

U radu se analiziraju poredbeni frazemi konstruirani s animalističkom sastavnicom, a kao teorijski okvir poslužila nam je poststrukturalistička teorija intertekstualnosti. Ona polazi od stajališta da svaki diskurs kreira značenje kroz interakciju s drugim diskursima, što nam je pri analizi frazema kao jezičnih jedinica utemeljenih u kulturnom modelu određenog društva bilo iznimno korisno. Osim toga, ova teorija se zasniva i na važnosti konteksta svakog teksta, pa se govori o kontekstu u užem i širem smislu, gdje se pod kontekstom u širem smislu podrazumijeva cjelokupna kultura, što je opet nezaobilazno kada govorimo o frazeologiji, budući da pod kulturom ovdje podrazumijevamo sve ono što je jedno društvo stvorilo, sve što se u tom društvu mora znati ili vjerovati da bi se djelovalo na prihvatljiv način. Odnosno, polazimo od kulture onako kako ju je definirao Goodenough (1964), koji između kulture i znanja stavlja znak jednakosti, stoga analizirati frazeme znači suočavati se sa bitnim obilježjima vlastite kulture.

Ključne riječi: *poredbeni frazemi, intertekstualnost, tekst, kultura, kontekst*

1. Uvod

Naše iskustvo podjednako potječe iz onoga što smo doživjeli, onoga što smo pročitali, kao i onoga što smo čuli, zato kažemo da je kultura u kojoj živimo i u kojoj se razvijamo, veoma važna i, možda, određujuća u našem razumijevanju svijeta i odnosa u njemu. Ona formira naš svjetonazor, i uokvirena je u tekstovima u znatno većoj mjeri nego što smo toga svjesni, pa je ovo istraživanje, upravo zato, fokusirano na frazeme intertekstualnog porijekla u bosanskom jeziku. Pritom polazimo od frazema kao potencijalne jedinice teksta koja svojom funkcionalnošću te svojim pragmatičkim i semantičkim obilježjima omogućava ovakav pristup. Budući da je pojam kulture preširok i neprecizan jer obuhvaća raznorodna društvena polja djelovanja, bilo je nužno uvođenje preciznije terminologije koja bi objasnila određene primjere. U tom smislu, kako ćemo vidjeti, pojam intertekstualnosti pokazao se funkcionalnim, što je znatno pridonijelo analizi određenih frazemskih jedinica, naročito onih za čije je razumijevanje bilo potrebno poznavanje šireg konteksta: tradicije, običaja, historije, religijskih i drugih praksi. Time se izravno pokazalo koliko se oslanjamo na ono što smo naslijedili, odnosno naučili. Jer kultura ne podrazumijeva samo nasljeđivanje, već i učenje. Tekstovi pohranjeni u zajedničkom kulturnom iskustvu, kao i oni kojima smo svakodnevno izloženi, predstavljaju rezervoar slika pomoću kojeg nosimo i kreiramo nove jezične sklopove i slike prema vlastitoj kulturnoj logici. A želimo li te usvojene slike rekonstruirati u bilo kom smislu, frazeologija nam je u tom postupku nezaobilazan instrument.

2. Teorijski okvir

2.1. Poredbena frazeologija

Pošto se istraživanja tiču frazema koji u svojoj strukturi imaju animalističku sastavnicu, pojavljuje se nekoliko nezaobilaznih pitanja u vezi s tim. *Prvo*: šta nam govori izbor životinja u frazeologiji; šta nam životinje govore o nama, a time i o našoj kulturi? Odnosno, da li se radi o nekom nasumičnom izboru iz životinjskog svijeta, ili to ipak ima određenog smisla i sistema? *Drugo*: može li se utvrditi ili pretpostaviti izvor frazeologizacije? I *treće*: koji su to primarni tekstovi iz kojih se posuđuje i kakav status imaju u kulturi? Kako smo se ovom prilikom odlučili za strukturni tip poredbenih frazema, napomenut ćemo nešto o njihovim bitnim karakteristikama, kao i o razlozima koji su nas vodili pri odabiru. Dakle, za nas je ovdje od presudne važnosti bila činjenica da su poredbeni frazemi izrazito frekventan frazemski strukturni tip, i to ne samo u književnosti nego i u svakodnevnom govoru. Važno ih je razlikovati od semantičke stilske figure poređenja tipa *simile*, iako imaju istu ili sličnu strukturu jer se i u jednom i u drugom javlja poredbena čestica *kao*, mada u strukturi poređenja umjesto nje može stajati i *poput* ili *nalik* (Katnić-Bakaršić 2001). Strukturno-semantički tip ovih frazema nije moguće svesti na jedan obrazac, zato govorimo o više strukturnih tipova gdje su dva osnovna tipa tzv. dvodijelni i trodijelni.¹ Dvodijelni strukturni tip je znatno malobrojniji, dok je trodijelni i mnogobrojniji i frekventniji. Trodijelni poredbeni frazemski tip podrazumijeva strukturu: A+B+C, gdje je (A) (comparandum), kao (comparatum) i B (tertium comparationis). Prvi, (A) dio, predstavlja komponentu koja se uspoređuje, a koja prethodi poredbenoj čestici *kao* (segmentu B), a poredbena čestica prethodi komponenti s kojom se uspoređuje. Iako su poređenja i poredbeni frazemi strukturno vrlo bliski, poređenje je utemeljeno na bližoj semantičkoj vezi između dijela A i dijela B. Drugim riječima, poređenje čine poređenjem zajednički sememi ova dva dijela, dok, s druge strane, frazemi ne moraju imati, i često nemaju, nijedan zajednički sem. Poređenja se konstruiraju u govornom procesu, a poredbeni frazemi se reproduciraju kao gotove, neizmijenjene cjeline. Također, C-dio, kod većine poredbenih frazema, nosi samo denotativno značenje, a značenju cijelog frazema pridonosi konotativnim značenjem, tj. sistemom uobičajenih asocijacija ili simbolike vezane uz određen sem (Omazić 2002). Jedna od osnovnih funkcija poredbene frazeologije je potenciranje značenja dijela A, koji uglavnom dolazi u svom leksičkom značenju, a C-dio može imati i samo funkciju intenzifikatora. Osim toga, postoje i poredbeni frazemi kod kojih slikovitosti nema.² Dok se, s druge strane, u stilističkoj literaturi često i sama metafora definira kao skraćeno poređenje, odnosno, kao poređenje u kojem je ostavljen samo korelat (Katnić-Bakaršić 2001: 321–333). I na koncu, treba naglasiti da se poređenje i poredbeni frazemi razlikuju i prema upotrebi. Svako poređenje kao stilska figura teži originalnosti i često ga je teško naći izvan određenog diskursa i žanra, dok frazeme, zapravo, mo-

¹ O tome detaljnije: Fink- Arsovski 2002: 10–35.

² Prema Fink-Arsovski 2006: 6.

žemo upotrijebiti u bilo kom diskursu: u kolokvijalnom govoru, stručnom ili naučnom diskursu, kao i administrativnom, pravnom, medijskom i bilo kojem drugom. Drugim riječima, poredbene frazeme i poređenja razlikujemo prema njihovoj prirodi i upotrebi, mada je sasvim jasno da su mnogi poredbeni frazemi poređenja po porijeklu, koja su vremenom i frekventnošću, prešla u frazeološki fond. I sasvim je sigurno da izvore nastanka frazema uvijek treba tražiti u prirodnoj i društvenoj sredini u kojoj određeni jezik funkcionira, kao i u nasljeđu (Tanović 2000: 14). Motivirani narodnim običajima i religijskim praksama, frazemi su vrijedni reprezentanti kulture u kojoj su nikli i u kojoj žive. Njihovo je značenje neodvojivo od kulturne podloge, zato polazimo upravo od kulture u širem smislu.

2.2. Identifikacija kulture

Kako ističe Goodenough (1964: 36–39), teško je opisati bilo koju kulturu ukoliko se opisuju samo ponašanja, ekonomska ili ceremonijalna dešavanja koja su joj svojstvena. Sa istraživačkog ili teorijskog aspekta nužno je tragati za unutarnjim značenjem jer kultura nije samo ono što opažamo i zapažamo već je mnogo više u odnosima na implicitnoj razini. Svaki je pristup istraživanju kulture otežan budući da se prvo definicija kulture postavlja kao problem, jer postoji mnoštvo definicija, a i sama riječ *kultura* vremenom je mijenjala značenje.³ S obzirom na ove činjenice, u ovom radu ćemo govoriti o kulturi u širem smislu, što podrazumijeva sva njezina aktualna značenja: antropološko (način života), civilizacijsko (fizički i umni rad) i bihejvioralno (obrasci ponašanja). Odnosno, polazimo od naučno općeprihvaćene i antropološki zasnovane definicije kulture, kako kaže Bugarski, *kao zbira različitih normi ponašanja, vjerovanja, načina općenja, sistema vrijednosti, svih onih historijski izraslih eksplicitnih i implicitnih obrazaca koji u svako vrijeme djeluju kao potencijalni vodiči u djelatnostima i ponašanju članova društvene zajednice* (Bugarski 2013). Drugim riječima, koncept kulture postavljen je kao sistem koji strukturira i usmjerava ljudsko iskustvo, pri kojem svaka kultura na različite načine predstavlja stvarnost i stvara različite interpretativne obrasce pomoću kojih se reprezentira i tumači svijet, a temeljni mehanizam interpretacije je jezik, budući da je svaka kultura stvorena jezikom i u jeziku. Sapirovski rečeno, želimo li otvoriti vrata neke kulture moramo imati ključ odnosno jezik, a njegovu leksičko-frazeološku razinu u prvom redu. Frazeološki fond jezika, vrlo razvidno, može pokazati na koji način neko društvo usvaja određene navike mišljenja ili, kako ih Murdock zove, „kolektivne ideje“ (Murdock 1965: 114). Tim prije, ako frazeme posmatramo kao kulturne fenomene, što s obzirom na njihovo određenje i temeljna obilježja oni sasvim sigurno i jesu. A kako samim frazemima pristupamo kao minitekstovima, utvrđujemo kojim se intertekstualnim postupcima u poredbenoj frazeologiji služi naša kultura u konstruiranju određenih kulturnih fenomena. Time se jasnije pokazuje u kojoj su mjeri frazemi, kao ustaljene jezične jedinice, utemeljeni u kulturi, u kojoj je već uređeno znanje o svijetu; znanje koje je organizirano unutar određene

³ Tako Terry Eagleton govori o prilično rijetkom semantičkom obratu koji je direktno skopčan sa historijskim.

ne kulture, i koje služi za razumijevanje i kategorizaciju svakog novog iskustva. Zato pri svakoj analizi i interpretaciji određene jezične jedinice, moramo polaziti od konteksta u najširem smislu. Upravo zbog ovako tijesnog odnosa između frazeologije i kulture, čini se da je za istraživanje i interpretaciju vrlo pogodna teorija intertekstualnosti jer, shvatimo li kulturu kao jedan diskurs, ili tekst sastavljen od mnoštva drugih, u kojem se stalno redistribuiraju novi tekstovi na osnovu postojećih, kao i drugi kodovi, ritmički obrasci, dolazimo do intertekstualnosti kao jednog od važnih postupaka u nastanku frazeologije. A ovim će se istraživanjem samo ilustrirati različite intertekstualne strategije u nastanku frazema.

2.3. Teorija intertekstualnosti

Budući da u ovom istraživanju frazema polazimo od frazema kao minitekstova, pojam intertekstualnosti je, ovom prilikom, posuđen iz teorije književnosti, u koju su ga uveli poststrukturalisti, koji pojmom *univerzum diskursa* mijenjaju perspektivu odnosa i granica različitih tekstova i diskursa unutar kulture/kultura.⁴ Drugim riječima, o intertekstualnosti možemo govoriti na mjestima gdje se tekst referira na neki drugi tekst jer je, prema Juliji Kristevoj, svaki tekst asimilacija ili transformacija nekog ranijeg teksta ili djela, a slično misli i Roland Barthes.⁵ Taj koncept je smislen i legitiman jer puno bolje opisuje fenomen o kojem se govori. On prevazilazi već uvriježeni pojam *kulture*, kojim se obično pojašnjava ovakvo porijeklo frazema.⁶ Štaviše, još uvijek je izvan svake discipline, i izrazito polivalentan, o čemu svjedoči njegovo razvijanje u pogledu tekstualno-teorijske, tekstualno-deskriptivne i kulturno-kritičke perspektive. Zbog toga ima smisla razvijati ga i u frazeološko-teorijskom smislu, naročito u pravcu definiranja i profiliranja određenih koncepata. Pozajmljivanje je iznimno korisno kod frazema kod kojih je za razumijevanje bitno poznavanje šireg konteksta: historije, tradicije, običaja, religijskih praksi i sl., jer se, u okviru ovog učenja, ukida granica između različitih tekstova i polja diskursa. Osim toga, pojam intertekstualnosti ne relativizira samo granice između tekstova već i između tekstova i svijeta u kome živimo jer ga spoznajemo i doživljavamo upravo preko njegove tekstualne reprezentacije. A kako su ovi (intertekstualni) postupci u direktnoj vezi sa društvenim poretom, vidjet ćemo šta sve sadržajno ostaje zabilježeno u kulturi putem frazeologizacije, odnosno kako spoljni, društveni i kulturološki okviri rukovode u onome što će ostati.⁷ Preciznije, postojeći koncepti i konvencije kreiraju se na osnovu u kulturi sačuvanih tekstova i jedinica tekstova. No, samim tim što govorimo o frazemima preuzetim iz drugih tekstova i diskursa, a koji cirkuliraju u našoj kulturi, znači da koncept intertekstualnosti ovdje podrazumijevamo u širem smislu. Drugim ri-

⁴ O tome detaljnije vidjeti: Kristeva (1967).

⁵ Vidjeti: Barthes (1982).

⁶ U frazeološkoj se literaturi o porijeklu frazema uglavnom govori o potrebi poznavanja konteksta za razumijevanje značenja, gdje se ponegdje precizira samo na koji se kontekst misli: historijski, tradicijski i sl.

⁷ Ovdje kulturološke i društvene okvire zovemo spoljnjim jer se kulturno pamćenje njima rukovodi, a manje pitanjem unutrašnjih kapaciteta i upravljanja.

ječima, naša je analiza kulturološki i semantički usmjerena jer se nastoji utvrditi eventualno porijeklo i motiviranost. Odnosno, usmjeravamo se na istraživanje nenamjerne produkcije intertekstualnosti koja, do sada, nije bila predmet lingvističkih istraživanja.⁸

3. Analiza korpusa

Korpus istraživanja čine poredbeni frazemi objavljeni u rječniku poredbenih frazema (*Kao frazeološki rječnik*), u kojem je zabilježeno preko 600 najfrekventnijih frazema u bosanskom jeziku, gdje ih je oko 80 sa animalističkom komponentom u strukturi, odnosno to je broj životinja koje se javljaju, a broj frazema je mnogo veći.⁹ S obzirom na vrstu životinje i sve što je prethodno rečeno, analizirana građa pokazuje da se ovi poredbeni frazemi mogu podijeliti u dvije grupe. Prvu bi činili frazemi koji u svojoj strukturi imaju tzv. domaće životinje, poznate, bliske glodare i insekte. Dakle, one koje su bile i jesu dio naše svakodnevice i u kojima je iznimno važan lokalni kontekst. Tako u prvoj grupi imamo sljedeće životinje: *pas, mačka, ptica, miš, konj, ovan, mrav, vrana, zec, krava, riba, kokoš, ovan, pčela, pile, svinja*. U drugoj su grupi frazemi koji u svojoj strukturi imaju divlje životinje, gmizavce ili insekte s kojima nismo bili u neposrednom kontaktu. Odnosno, znanja o njima utemeljena su u posrednom iskustvu, a najčešće su u frazeologiju dospjeli preko drugih tekstova ili diskursa, umjetničkih, zabavnih ili znanstvenih. Oni su ostvareni različitim intertekstualnim tehnikama, pa smo ih prema tome i podijelili u nekoliko skupina:

- a) **Frazemi vizuelne referencije** su poredbeni frazemi čija je animalistička komponenta ušla u strukturu putem slike. U njima se pojavljuju npr.: lav, slon ili majmun. Takvi su: *boriti se kao lav* 'jako se boriti', *bacati se kao lav* 'vrijedno i strastveno raditi', zatim *biti kao slon* 'biti debeo, ogroman', *zijeovati kao slon* 'zijeovati jako otvorenih usta; *prenes.* buljiti' te *biti kao majmun* 'biti hiperaktivan, uznemiren; neozbiljan, nestalan; *prenes.* biti ružan'. Ove frazeme u zajedničku grupu svrstava medij. Na ovaj se način sačuvao vizuelni dojam, koji je ovim putem dobio i svoju vanjsku manifestaciju neophodnu za uspješnost njihova cirkuliranja i prijenosa u kulturi. U istu grupu išao bi i frazem *biti kao ptica trkačica* 'biti vrijedan, stizati sve, više stvari odjednom; biti neuhvatljiv'. Formiran je prema poznatom i popularnom crtanom filmu iz osamdesetih godina dvadesetog stoljeća, koji se davao u redovnom terminu prije centralnog dnevnika, ali i u programskim pauzama jer je bio kraći od drugih.¹⁰ Pretpostavljamo da je upravo

⁸ Barem do sada nismo naišli na lingvističke studije ili članke koji bi istraživali ili objašnjavali nenamjernu produkciju intertekstualnosti. Uglavnom se istražuju namjerni intertekstualni postupci u različitim diskursima.

⁹ Naročito kada se radi o domaćim životinjama. Tako se npr. *mačka, pas, krava* javljaju u više frazema pa se može reći: *biti slobodan kao ptica, jesti kao ptica, kružiti kao ptica* itd.

¹⁰ Crtani film (The Road Runner Show) snimljen je u 60-ima, a na jugoslavenskim se televizijama prikazivao u 80-ima. Iako nije kraći u odnosu na druge crtane filmove iz tog perioda (Duško Dugouško, Tom i Jerry, Mornar Popaj...), on se, budući da nije imao govorni dio, već se cijeli davao u slikama, vrlo često puštao u kratkim pauzama, odnosno davane su samo određene situacije.

vrijeme emitiranja bilo presudno u formiranju frazema jer se, u vrijeme njegova emitiranja, porodični život i slobodno vrijeme u kući drugačije organiziralo. Drugim riječima, dolazi iz vremena industrijskog društva i tradicionalne porodice kada se vrijeme, mnogo više, strukturiralo prema potrebama porodice kao zajednice, a manje u smjeru individualnih sloboda članova porodice. No, svejedno, svi ovi frazemi posredovani su slikom, tako da se vrlo osnovano može pretpostaviti da su se životinje u njihovoj strukturi pojavile znatno poslije pojave televizije. Ovi tipovi frazeologizacije putem televizije (slike), svjedoče o ulozi cjelokupnog kulturnog iskustva u formiranju frazema. Također, ova vrsta intertekstualnosti potvrđuje da se i o slici može govoriti kao o nečemu što ne predstavlja zatvoreno i samosvojno tkivo jer, do sada se, u kontekstu teorije intertekstualnosti, u tom smislu govorilo samo o tekstu.¹¹

- b) *Frazemi referirani enciklopedijskim znanjem* čine drugi krug unutar ove grupe. To su frazemi čije su animalističke komponente ušle u frazeologiju posredstvom tzv. enciklopedijskog znanja, a među njima su npr. medvjed i trut pa se može biti *zaštićen kao medvjed* 'jako zaštićen' i *živjeti kao trut* 'biti lijen i nesposoban, živjeti na račun drugih'. Iako je pretpostavljivo da je drugi frazem posredovan iskustvom, polazimo od enciklopedijskog znanja kao ključne uloge u učvršćivanju i frekvenciji frazema, pa je ovdje moguće „preklapanje“ znanstvenog diskursa, udžbeničkog i znanstveno-popularnog, jer je poznato da su osamdesetih godina bile jako gledane dokumentarne emisije koje su tematizirale životinjski svijet. S jedne strane, ova vrsta nenamjerne intertekstualnosti organizira i prenosi znanje poopćavajući ga, a s druge svjedoči i o kreativnom potencijalu znanstvenog diskursa. Izabrano znanje motivira frazeološko značenje, što svjedoči da je bilo koje postavljanje u živi kontekst i diskursne situacije od presudnog značaja za rekreiranja bilo kojeg tipa diskursa ili teksta, a kulturni okvir podrazumijeva umnogome okvir znanja koje imaju učesnici u interakciji.
- c) *Frazemi eksplicitnih referenci* čine poseban, treći krug frazema. Odnosno, kreirani su putem intertekstualne tehnike citatnosti, što znači da su gotovi preuzeti iz nekog drugog teksta, koji sam po sebi u kulturi ima određeno mjesto i značenje. Među takvima je frazem *biti kao jazavac pred sudom* 'biti zbunjen, ne shvatati situaciju'. Ovdje se radi o naslovu poznatog Kočićevo romana koji je bio, i još uvijek jest, dio obavezne školske lektire, a sam funkcionira kao metafora. U ovoj vrsti rekontekstualizacije nije došlo do promjene značenja u odnosu na značenje teksta romana, tako da frazem tumačimo prema ustaljenoj praksi tumačenja koju nam je u nasljedstvo ostavila ranija interpretativna tradicija. Jezično fiksiranje „učvršćuje“ označeno. Osim toga, ovaj postupak intertekstualnog frazeologiziranja jasno upućuje na otvorenost i fluidnost granica teksta, kao i na složen odnos teksta i konteksta. Ovdje se može govoriti o procesu u kojem jedinica teksta ulazi u ono što je sadržaj konteksta. Tekst (roman u sveukupnosti njegova značenja)

¹¹ Prema: Lachmann1990.

na ovaj način izlazi i nadilazi školske programe i funkcionira u društvenoj stvarnosti.

- d) **Frazemi aluzivnih referenci** su u četvrtoj grupi. Riječ je o frazemima ostvarenim aluzijama. Oni mogu biti porijeklom iz različitih žanrova, pa čak mogu nastajati na osnovu postojećih frazema, odnosno nastati po uzoru na druge frazeme. Takav je frazem **ići kao pas u maglu** ‘lutati, ići besciljno’ nastao prema uzoru na već postojeći frazem **ići kao guske u maglu**, gdje se prvi javlja tek kao strukturna alternacija. Možemo reći i da se, u ovom slučaju, radi samo o frazemske modifikaciji, budući da je zamijenjen samo jedan leksem u strukturi, a nije došlo ni do kakve promjene u značenju. Kako je pas životinja koja se u frazeologiji najčešće javlja kao intenzifikator, onda je takva mogućnost vrlo vjerovatna i u ovom slučaju. Zatim imamo frazem **marljiv kao mrav** ‘jako marljiv, vrijedan’, što je ustvari aluzija na poznatu priču o cvrčku i mravu, koja je bila obavezna u predškolskom odgojno-obrazovnom programu, kao i u slikovnicama za djecu, što je bilo pogodna okolnost za formiranje frazema na osnovu ove priče. Tu je i frazem **biti kao lisica i kiselo grožđe** ‘biti licemjerman u nekoj situaciji’, a što je opet aluzija na jednu Ezopovu basnu koja je bila obavezna u udžbenicima književnosti – čitankama. Zajednička karakteristika ove vrste poredbenih frazema je znatno snažnija ekspresivnost. I, za razliku od drugih poredbenih frazema, u kojima se, najčešće, potencira neka osobina ili stanje, frazemi-aluzije znatno su sugestivniji u ocjenjivanju situacija, kao i u izražavanju stava, a referiranjem na druge tekstove, možda najbolje podsjećaju koliko je naša stvarnost posredovana.¹²

- e) Zatim, tu su i **frazemi porijeklom kolokacije**. Bitno je naglasiti da su frazemi iz ove grupe prošli fazu okazionalnih kolokacija, a njihov je primarni kontekst bio tekst epskih narodnih pjesama, u kojima su se oblikovali u određeno, specificirano značenje. Među takvima je npr.: **cičati (vrištati) kao Damjanov Zelenko** ‘uporno i tužno vikati, derati se’; *prenes.* ‘žaliti se na nešto’. Frazem je nastao prema stihu čuvene epske pjesme iz kosovskog ciklusa *Smrt majke Jugovića*, gdje u izvornom tekstu stoji:

(...) *Snaho moja, ljubo Damjanova,*
što nam vrišti Damjanov zelenko? (...)

Za razliku od drugih epskih pjesama, ova je, također, bila dijelom obaveznih udžbeničkih sadržaja kao primjer jedne od najljepših južnoslavenskih epskih pjesama. Frazem upućuje na jedno od tužnijih mjesta u tekstu pjesme, gdje čak i konj jednog od sinova majke Jugovića žali za gospodarom tako što odbija vodu i hranu, jer to nije ona ista kojom ga je hranio Damjan Jugović, te nam na taj način otkriva nešto o samoj motivaciji frazema. Frazeologizira se sa onim što ima posebno mjesto u kolektivnom pamćenju, a svima je dobro poznato koliko je kosovski mit odredio društveni život i ko-

¹² Zanimljivo bi bilo istraživati njihovu upotrebu u drugim diskursima, budući da nose vrlo specifično konotativno značenje.

lektivnu svijest ovog prostora. Osim toga, ukorijenjenost u frazeološkom fondu svjedoči o funkcionalnosti usmenih predanja, o njihovoj vezanosti za grupe o čijim sudbinama izvještavaju.¹³ One su izuzetno važne jer donose događaje na osnovu kojih se podupire svijest o jedinstvu i posebnosti i pokazuju određeni *sense of the past* ovog prostora.¹⁴ Međutim, treba se naglasiti da ovo uopće ne mora značiti „historijsko“ interesovanje za prošlost, nego više interesovanje za legitimiranje, sjećanje, predanje i identitet.¹⁵ To je, prije svega, svrhovit, pripremljen i profiliran govorni čin kreiran prema govornom senzibilitetu zajednice, koji u toj zajednici ima svoje mjesto, funkciju i značenje.¹⁶ Takvi stihovani tekstovi, koji su se prenosili i pamtili, bili su prirodni rezervoar gotovih formula koje nije bilo potrebno uvijek nanovo producirati, nego samo reproducirati.

Osim ovog frazema, čije je intertekstualno porijeklo manje-više poznato svima, postoje i frazemi kod kojih izvor nije toliko poznat i jasan. Među njima su, npr.:

- **zavijati kao vuk** ‘govoriti neartikulirano’ ili **zavijati kao gladni vuci** ‘opasno ogozarati’. Primarni tekst ovih frazema bio je tekst epskih pjesama. Tako u analiziranom korpusu bilježimo, i to jako često, sljedeće kolokacije, npr.:

(...) *Ko se je god tuda oženio
nikakav se nije oženio,
jer su njega izvijali vuci* (...). (str. 18, 21., ŽSM)
(...) *On zavija ka planinski vuče* (...).
(...) *Na Mrsinjcu zavijaše vuci,
na granama grakću gavranovi* (...). (str. 18., NPMUBIH).

- **graktati kao gavran** ‘dosađivati’

U epskim pjesmama je, također, frekventna ova kolokacija:

(...) *viju vuci, grakću gavranovi
prekasuju međedine crne* (...), (str. 290., NPMUBIH)
(...) *Na Mrsinjcu zavijaše vuci*, (str. 193., isto)
na granama grakću gavranovi (...), i:
(...) *kad zagrakta gavran ptica crna* (...). (str. 264., isto).

Iste potvrde nalazimo i za frazeme:

- **crn kao gavran** ‘jako crn’, gdje u epskom tekstu nalazimo sljedeće kolokacije:

(...) *car je na njih okrenuo glavu
kao da mu je crn gavran zasijo* (...), (str. 242., ŽSM)
(...) *pocrnio kako gavran crni* (...), (str. 200., NPMUBIH)
(...) *dok padoše dva crna gavrana* (...). (str. 129, 130., isto).

¹³ Shils definiše „historijski smisao“ kao vrstu pranagona, kao elementarnu osobinu čovjeka, a koja je u vezi sa njegovom sposobnošću za kulturu, i navodi da su historijska predanja mnogo više vezana za grupe o čijim sudbinama govore, nego pisani podaci (1981).

¹⁴ Prema: Shils 1981.

¹⁵ O tome: Asman 2007: 67.

¹⁶ Prema: Botica 2013: 13.

Istog su porijekla i frazemi:

- **cičati kao zmija** ‘vrištati, derati se bez razloga’, gdje primarni tekst potvrđuje u formi kolokacije kao:

(...) *Meho ciknu kao zmija ljuta,*

a divojka kako košutica (...); (str. 21, 317., ŽSM)

(...) *U dorata oko zakrvavi,*

cik ga stoji kao zmije ljute (...), (str. 155., ŽSM)

Cura ciči kao ljuta zmija (...); (str. 155., isto).

Prema tekstu epskih pjesama formirani su i frazemi:

- **poslužiti kao kurban** ‘biti žrtvovan’, budući da u tekstu epske pjesme nalazimo:

(...) *koji bi se junak naložio*

pa bi sebe kurban učinio (...); (str. 175., NPMUBIH).

Fidahlije, božje džematlije!

što su sebe kurban učinili! (...); (str. 287., ŽSM).¹⁷

Isto vrijedi i za frazeme:

- **pocrniti kao crna čavka** ‘izgledati ružno, potamnjeti’, jer se u analiziranom korpusu tekstu narodne pjesme redovno pojavljuju kolokacije tipa:

(...) *konj do konja, vojnik do vojnika,*

kapa šarka kao crna čavka (...). (str. 63., NPMUBIH).

Isto pretpostavljamo i u frazemu:

- **biti kao zmaj** ‘biti zgodan’ /o muškarcu/. Tekst različitih pjesama potvrđuje da su samo junake ovako imenovali i to ne bilo koje, nego one koji su posjedovali fizičku ljepotu i koji su dolazili iz uglednijih kuća ili porodica. Tako u pjesmama nalazimo:

(...) *od hiseta toga zmaja zlatna,*

od hiseta i velje radosti (...); (str. 229., NPMUBIH)

Čini mi se zmaje gledajući,

da su tvome uočili dvoru... (str. 87., NPMUBIH)

(...) *za dva zmaja obadva junaka;* (str. 81., NPMUBIH)

(...) *sad dva zmaja zavikaše Vuku* (...)

(...) *A na konju momak zmajeviti* (...). (str. 21., KJP) itd.

Kao i u drugim tipovima kolokacija, ovdje su riječi vjerovatno ulazile sa svojim prototipnim značenjem.¹⁸ No, s obzirom na prirodu deseteračkog stiha, vjerovatno su brzo oblikovale konkretno, specificirano značenje. A kako su kolokacije restriktivan i čvrst spoj u odnosu na slobodne sintagme, čini se da je njihov prirodni put i krajnja tačka očvršćivanja upravo forma frazema. Ograničen odabir i mala mogućnost zamjene članova bili su povoljni uvjeti za prelazak u frazemsku formu. Njihovo leksikaliziranje je

¹⁷ Ovaj frazem je uvršten iz jednostavnog razloga što je kurban uvijek neka životinja, i to tačno određena: krava, ovan ili ovca.

¹⁸ Prema: Firth 1957: 195.

olakšao tip teksta u kojem su producirane, jer je narodna poezija, kao uostalom i sve što pripada usmenoj tradiciji, dio kolektivne svijesti. Svi ovi primjeri svjedoče o tome koliko su referentni tekstovi, a u ovom slučaju tekstovi koji potječu iz usmene tradicije, duboko ukorijenjeni u kulturi, te koliko je ona primarni okvir u nastajanju, kao i u tumačenju, bilo kojeg teksta, ili jedinice teksta. Osim toga, potvrđuju i u kojoj su mjeri kolokacije, formule, frazemi postavljeni na mehanizmima konceptualnog pretapanja. Performans epske pjesme bio je itekako važan, a možda i presudan u njezinu pamćenju i kasnijoj reprodukciji. Ovi frazemi jesu primarno funkcionirali kao primjerene formule i bili su sigurno važno mnemotehničko sredstvo zapamćivanja, ali vremenom je došlo do interferencije između izvođenih pjesama i narodnih govora. Na taj način su se u kolektivnoj svijesti sačuvala formule, samo što je kod nekih značenje bitno modificirano u skladu sa novim kontekstima.

4. Zaključak

Ovo je istraživanje pokazalo da je zaista potrebno i u lingvistici, odnosno u frazeologiji razvijati teorijski koncept intertekstualnosti. Jer, otkrivanjem porijekla i motivacije frazema, pozicioniraju se tekstovi u kulturi, a time se doprinosi i u identifikaciji ideja i modela kojima se određena kultura rukovodi. U radu smo pokušali dati i moguću klasifikaciju frazeoloških jedinica s obzirom na primarne, referentne tekstove. Analizirani frazemi – njihovo porijeklo i motivacija – pokazuju koliko su ove jezične jedinice zaista uvjetovane svim jedinicama konteksta. S obzirom na prethodno postavljena pitanja, a na temelju analizirane građe, možemo utvrditi sljedeće:

Prvo. Znatno je više animalističkih poredbenih frazema koji u svojoj strukturi imaju domaće životinje, insekte i poznate glodare, sa kojima su ljudi u našoj kulturi svakodnevno bili u neposrednom odnosu. To, neizravno, upućuje na važnost životnog iskustva u odnosu na bilo što drugo. Drugim riječima, neposredno je iskustvo prvi i najvažniji izvor u procesu frazeologiziranja. Svi ostali izvori dolaze iza ovoga. Čovjek uspoređuje i kreira na osnovu njegovog razumijevanja samog sebe, svijeta i života, kao i njegove uloge i mjesta u tom svijetu. A sama animalistički strukturirana frazeologija činjenica je biocentričnog pluralističkog koncepta.

Drugo. Stupanj ekspresivnosti razlikuje poredbene frazeme sa animalističkom komponentom intertekstualnog porijekla od onih koji to nisu, jer su njihova značenja izrazito metaforična.

Treće. Osim desemantizacije slobodnih veza riječi, kao postupka u tvorbi frazema, postoje i drugi tvorbeni modeli, među koje ubrajamo i ove ostvarene intertekstualnim tehnikama: citatima, aluzijama i signalima, kao i putem kolokacija i formula.

Četvrto. Analizirani korpus sasvim jasno pokazuje da se posuđuje unutar zajedničkog kulturnog iskustva jer je ono neophodno u razumijevanju frazema. No, kako je odnos dvosmjeran, jasno je da se jezičnim učvršćivanjem održavaju određeni mentalni modeli koji onda igraju važne uloge u izgrađivanju svjetonazora.

Peto. Istraživanje implicitno potvrđuje koliko je ovaj prostor bio povoljan kontekst za epske stilizacije i koliko je, pored autentičnog sjećanja, svakodnevno prisutno i važno i ono koje to nije.

IZVOR:

Mahmutović, Alisa. 2012. *Kao frazeološki rječnik* (rječnik frazema s poredbenom česticom „kao“). Sarajevo – Zagreb: Dobra knjiga-Sinopsis. [KFR]

GRAĐA:

Objavljene zbirke epskih narodnih pjesama:

Krajiške junačke pjesme. 1998. Bihać: Biblioteka Ključanin.

Herman, Kosta. 1990. *Narodne pjesme Muslimana u Bosni i Hercegovini*. [izd. 2] Sarajevo: Svjetlost. [NPMUBIH]

Ženidba Smailagić Mehe. 1987. Sarajevo: Svjetlost. [ŽSM]

LITERATURA

Asman, Jan. 2007. *Kultura pamćenja*. Beograd: Prosveta.

Bakhtin, Mikhail. 1981. *The Dialogic Imagination*. Austin: University of Texas Press.

Barthes, Roland et al. 1982. *A Barthes Reader*. New York: Hill and Wang.

Botica, Stipe. 2013. *Povijest hrvatske usmene književnosti*. Zagreb: Školska knjiga.

Bugarski, Ranko. 2013. *Kultura i jezik*. www.uns.ac.rs/stara/epub/susretkultura/pdf Datum posjeta: 25. 04. 2014.

Burger, Harold et al. 1982. *Handbuch der Phraseologie*. Berlin: Walter Der Gruyter.

Eagleton, Terry. 2002. *Ideja kulture*. Zagreb: Naklada Jasenski i Turk.

Fairclough, Norman. 1992. Discourse and Text: Linguistic and Intertextual Analysis within Discourse Analysis. U: *Discourse and Society*. London: Longman. 193–217.

Fink-Arsovski, Željka. 2002. *Poredbena frazeologija: pogled izvana i iznutra*. Zagreb: FF press.

Firth, Rupert John. 1957. *Language and Languages*. Oxford: Oxford University Press.

Goodenough, Ward H. 1964. Cultural Anthropology and Linguistics. U: *Language in Culture and Society: A Reader in Linguistics and Anthropology*. Hymes, Dell H. (red.). New York: Harper & Row. 36–39.

Kristeva, Julia. 1986. *The Kristeva reader*. Oxford: Blackwell.

Lachmann, Rennate. 1990. *Gadächtnis und Literatur: Intertextualität in der russischen Moderne*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Lado, Robert. 1957. *Linguistics Across Cultures*. Ann Arbor MI: University of Michigan Press.

Omazić, Marija. 2008. *Processing of Idioms and Idiom Modifications: A View from Cognitive Linguistics*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins.

Shils, Edward. 1981. *Tradition*. Chicago: Chicago University Press.

Vidović Bolt, Ivana. 2007. Metaforika zoonima u hrvatskoj frazeologiji. U: *Kulturni bestijarij*. Marjanić, Suzana; Zaradija Kiš, Antonija (red.). Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku – Hrvatska sveučilišna naklada.

RJEČNICI

Fink Arsovski, Željka et al. 2006. *Hrvatsko-slavenski rječnik poredbenih frazema*. Zagreb: Knjigra.

SUMMARY

INTERTEXTUALLY MOTIVATED COMPARATIVE EXPRESSIONS WITH ANIMALISTIC COMPONENT

This paper deals with comparative expressions with an animalistic component. As a theoretical framework we used the poststructuralist theory of intertextuality. This theory is based on the view that every discourse creates meaning through the interaction with other discourses, which was highly helpful during the analysis of phrases such as language units based in the cultural model of a particular society. Moreover, this theory is based on the importance of the context of each text, so we can talk about the context in the broad and narrow sense. The context in a broader sense implies the entire culture, which again is very important when we refer to phraseology, since the culture here means everything that is created in a society and everything in this society that one has to know or believes in order to act in an acceptable way. That is, we start from the culture as it is defined by Goodenough (1964), who equals the culture and knowledge. Therefore, to analyze phrases means to deal with the essential characteristics of our own culture.

Key words: *comparative idioms, intertextuality, text, culture, context*

EWA MŁYNARCZYK
UNIwersytet PEDAGOGICZNY
KRAKÓW, POLSKA
werwino@gmail.com
<https://doi.org/10.17234/9789531755139.20>

FRAZEOLOGIZMY I PRZYSŁOWIA RZEMIEŚNICZE Z KOMPONENTEM ANIMALISTYCZNYM

Jednostki wielowyrazowe motywowane realiami rzemieślniczymi i zawierające w swym składzie nazwy zwierząt odnoszą się głównie do rzemioł skórniczych (garbarstwo, kuśnierstwo, szewstwo, rymarstwo), spożywczych (rzeźnictwo, młynarstwo) oraz rzemiosła kowalskiego. Analiza tych jednostek jako nośników językowego obrazu świata pozwala na odtworzenie wielu utrwalonych w języku stereotypowych sądów, w których decydującą rolę odgrywa wartościowanie z perspektywy wykonawcy i/lub obserwatora pracy rękodzielniczej.

Słowa kluczowe: *frazeologia rzemieślnicza, frazeologia animalistyczna, językowy obraz świata, stereotypy, wartościowanie*

Wielowyrazowe jednostki słowne motywowane realiami rzemieślniczymi (dalej: FRZ) to ważna kulturowo część składowa polskiego zasobu frazeologicznego¹. Należą do niej jednostki zawierające w swym składzie nazwę rzemieślnika (np. *szewc bez butów chodzi*), wyraz od niej derywowany (np. *szewska pasja*) lub komponent nazywający element rzeczywistości związany z wykonywaniem danego rzemiosła (np. *być między młotem a/i kowadłem*). Należą tu także multiwerbizmy, które nie mają elementu jednoznacznie kojarzącego się z realiami rzemieślniczymi, ale wskazuje na nie ich obrazowość (np. *Gdzie cienko, tam się rwie*). Analiza znaczenia genetycznego wymienionych typów jednostek frazeologicznych (dalej JF)², stanowi podstawę odtworzenia elementów językowego obrazu świata (JOS)³ w zakresie realiów rzemieślniczych, które współczesnemu użytkownikowi języka nie zawsze są znane⁴.

¹ Frazeologizmy te stały się przedmiotem opisu w odrębnej monografii E. Młynarczyk (2010) pt. *Nie święci garnki lepią. Obraz rzemiosła utrwalony w polskiej frazeologii*. Jednostki frazeologiczne omawiane w niniejszym artykule stanowią część zasobu analizowanego w tejże monografii. W pewnym stopniu wykorzystują także poczynione tam ustalenia.

² Biorę pod uwagę różne typy utrwalonych społecznie połączeń słownych, które cechuje asumaryczność znaczeniowa, obrazowość i ekspresywność: zarówno frazeologizmy, ustabilizowane porównania, jak i samodzielne składniowo przysłowia.

³ Teoretyczne koncepcje oraz praktyczne zastosowania badań, w których najważniejszą kategorią badawczą jest językowy obraz świata (JOS), można znaleźć w licznych opracowaniach m.in. J. Anusiewicz (1995) *Lingwistyka kulturowa. Zarys problematyki*; J. Bartmiński (2004) *Językowy obraz świata*; J. Bartmiński (2009) *Językowe podstawy obrazu świata*.

⁴ Znaczna część zebranych jednostek ma we współczesnej polszczyźnie charakter recesywny. W analizie JF przyjmuję jednak panchroniczny punkt widzenia, pozwalający pokazać prawidłowości w formułowaniu sądów i społecznie utrwalonych przekonań (Łozowski 1999: 40).

Wśród jednostek należących do FRZ znalazło się sporo takich, które w swym składzie zawierają nazwy zwierząt. Swą obrazowością nawiązują one głównie do rzemiosł skórnicych: garbarstwa, kuśnierstwa, szewstwa. Część FRZ z komponentem animalistycznym odnosi się do rzemiosł spożywczych – rzeźnictwa i młynarstwa. Jeszcze inne JF związane są tematycznie z kowalstwem. Wśród JF dotyczących pozostałych dziedzin rzemiosł jednostki z komponentem animalistycznym występują rzadko i dość przypadkowo, nie dając podstaw do opisu pewnych prawidłowości w sposobach widzenia świata.

Analiza zebranych JF⁵ jako nośników językowego obrazu świata pozwala na odtworzenie wielu utrwalonych w języku sądów i przekonań osób trudniących się rzemiosłem lub korzystających z niego na temat roli zwierząt w życiu człowieka.

Większość zebranych JF prezentuje użytkowy punkt widzenia na świat zwierząt. Jest on szczególnie widoczny wśród połączeń wyrazowych, u podstaw których legły realia związane z rzemiosłami skórnicych, jak garbarstwo, kuśnierstwo lub szewstwo. JF z komponentem animalistycznym dokumentują postrzeganie przez nich zwierząt przez pryzmat możliwości pozyskania drogiego surowca – skóry. Takie podłoże mają m.in. JF: *Od wołu niczego spodziewać się nie można prócz skóry i mięsa* (NKP III: 761); *Z jednego wołu / barana dwóch skór nie drą* (NKP III: 218); *chciałby mieć z jednego lisa dwie skóry* (NKP II: 306); *Gonią lisa nie dla mięsa, ale dla skóry* (NKP II: 307); *Umrze lis, a skóra zostanie* (NKP II: 310); *Jaki wół, taka skóra, jaka mać, taka córka* (SFzP: 49); *Na sobola więcej ważą niż na tchórza, bo lepszą skórę ma* (NKP III: 264); *skupili się by liszki do kuśnierza* (NKP III: 224). Z pozyskiwaniem skóry końskiej wiąże się wyrażenie rzeczownikowe⁶ *koń ze Skotnik* (NKP III: 211), odnoszone do starego, przeznaczonego na zabicie konia, ponieważ w podkrakowskiej wsi, Skotnikach, mieszkali garbarze kupujący takie zwierzęta na skórę (PPoN: 186).

Z nielegalnym pozyskiwaniem skóry wiąże się powiedzenie *Szewc to pierwszy po hyc-lu* (NKP III: 394). Jak pisze J. Krzyżanowski, przysłowie to wywodzi się ze zwyczaju łupienia zdechłych koni przez szweców w celu uzyskania skóry – zwyczaju kojarzonego z zajęciem hyclów, zajmujących się łapaniem i uśmiercaniem bezpańskich psów, przez co byli oni bardzo nisko oceniani w ludzkich społecznościach (Krzyżanowski 1960 I: 501).

O tym, jak cennym surowcem była skóra, przekonują jednostki służące konceptualizacji sądu ‘robić przedwczesne plany; dzielić zawczasu zyski’, współcześnie repre-

⁵ Omawiane jednostki frazeologiczne pochodzą z kilku zbiorów frazeograficznych, głównie z *Nowej księgi przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich*, pod red. J. Krzyżanowskiego (dalej: NKP), a także ze słowników: S. Skorupka, *Słownik frazeologiczny języka polskiego* (SFJP); A. Kłosińska, E. Sobol, A. Stankiewicz, *Słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami* [SFzP]; S. Bąba, J. Liberek, *Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny* (SFWP), P. Müldner-Nieckowski, *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego: wyrażenia, zwroty, frazy* (SMN). Rozwiązania skrótów i pełny opis bibliograficzny słowników znajduje się na końcu artykułu, w lokalizacji jednostek frazeologicznych podają skrótownika numer tomu i strony, np. (NKP III: 211). Podają zazwyczaj postać inwariantu przyjętego w danym opracowaniu, ale uzupełniam ją o komponenty wariantywne (wynikające z dokumentacji) ważne dla odtworzenia JOS.

⁶ W niniejszym artykule przyjmuję typologię związków frazeologicznych zaproponowaną przez A.M. Lewickiego i Pajdzińską (Lewicki i Pajdzińska: 1993: 308-313).

zentowane przez zwrot *dzielić skórę na niedźwiedziu* (SFzP: 93). Materiał zgromadzony w NKP ukazuje społeczne przekonanie, że na zyski ze skóry zwierzęcej liczyli głównie rzemieślnicy: *Jeszcze skóra na baranie, a już kuśnierz / szewc / rzeźnik / masarz pije na nią* (NKP III: 213, 214); *Jeszcze skóra na wole, a już buty szyją* (NKP III: 214); *Chcecie skórę zanieść do garbarza, podczas gdy niedźwiedź jeszcze w lesie* (NKP III: 213).

Sposób postrzegania świata zwierzęcego z perspektywy użytkowej spowodował, że w wielu JF dokumentujących realia rzemieślnicze nazwa zwierząt metonimicznie oznacza skórę tego zwierzęcia, zwłaszcza w połączeniach wyrazowych obrazujących zabiegi fałszerskie (m.in. farbowanie), jakich dopuszczano się ze względu na wysoką cenę niektórych skór, np. *Nie będzie soból z czarnego kota* (NKP III: 264); *Nie ujdzie kuna za sobola* (NKP II: 247); *Psi pysk sobolim ogonem lamowany* (NKP II: 908); *znam się na kopconych sobolach* (NKP III: 265); *Nie ujdzie kuna za sobola* (NKP II: 247); *Nie będą ze psiej skóry jałowicze buty* (NKP I: 218).

Kojarzenie zabiegu barwienia skór z fałszem przetrwało w znanym do dziś wyrażeniu *farbowany lis* (SFzP: 214), metaforycznie nazywającym człowieka fałszywego, nieszczerego, oszusta.

Wysoka cena skór zwierzęcych spowodowała specyficzny sposób wykańczania i zdobienia wyrobów kuśnierskich:

W dawnej Polsce okrycia futrzane noszono zawsze pod wierzch z tkaniny. Wyjątek stanowiły jedynie kozuchy baranie, noszone mizdrą⁷ na wierzch. Kołnier, wyłogi, czyli bramowania i mankiety wykonywano zawsze z lepszych gatunków skór futerkowych aniżeli całe podbicie (Turnau 1983: 63).

Zwyczaj podszywania odzieży (płaszczy, futer, czapek) droższym futrzanym podbiciem (Hensel et al. III: 280-281) został odzwierciedlony we frazeologizmach z komponentem animalistycznym (w znaczeniu ‘skóra ze zwierzęcia’): *lisem podszyty* (NKP II: 307) i *tchórzem podszyty* (NKP III: 513), w których stereotypowe cechy przypisywane zwierzętom stały się podstawą metaforycznych znaczeń tych jednostek: *lisem podszyty* ‘chytry, sprytny’; *tchórzem podszyty* ‘łękliwy, tchórzliwy’⁸.

Stereotypowe cechy przypisywane zwierzętom wykorzystane zostały również w innych JF obrazujących sposób szycia odzieży futrzarskiej *Gdzie lwiej skóry nie staje, lisią nadstawić* (NKP II: 307) ‘czego nie można zdobyć siłą, trzeba nadrobić sprytem’, a także

⁷ *Mizdra* ‘w garbarstwie: wewnętrzna, przymieszna strona skóry’ [SJPD].

⁸ Metafora motywowana dawnymi realiami kuśnierskimi legła u podłoża serii związków wyrazowych o strukturze coś [jest] czymś *podszyte* (SFzP: 370) o wspólnym elemencie znaczeniowym ‘ktoś lub coś ma ukryte [niewidoczne od razu] cechy człowieka lub rzeczy’: *diabłem podszyty* (NKP I: 429) ‘zły’, ktoś [jest] *podszyty tchórzem/dzieckiem itp.* (SFzP: 370) ‘ktoś ma cechy tchórze, dziecka itp.’; ktoś (jest) *łękliwym/strachem podszyty* [tamże] ‘o kimś łękliwym, tchórzliwym’. Jako żartobliwa analogia został utworzony frazeologizm *wiatrem podszyty* (SFzP: 610) utrwalony we współczesnej polszczyźnie jako określenie lekkiej, lichej odzieży, przepuszczającej zimno.

mina jest zucha, z tchórza opucha (NKP II: 489)⁹. Podobny mechanizm zmian semantycznych legł u podstaw metaforyzacji wyrażen oznaczających osobę tchórzliwą: *zajęcza skórka* (NKP III: 820); *zuch z baraniej skóry* (NKP III: 919).

Frazeologizmy i przysłowia z komponentem animalistycznym przechowywały także pamięć o wyrobach uzyskiwanych ze skóry zwierzęcej, m.in. butach: *skóra / skórka na buty* (SMN: 93); *Skórka na buty, język na podeszwy* (NKP III: 218)¹⁰.

Innym wyrobem był pergamin używany do przepisywania ksiąg i dokumentów, wyrabiany ze skóry cielęcej, kozłej lub baraniej (Hensel et al. II: 138). Realia te są składnikiem obrazowości JF: *Biada skórze, na której się pisać uczą* (NKP III: 211); *Lepszy jest zawsze żywy głos niż zdechła skóra, co ją na pergamin wyprawują* (NKP I: 634), a także zwrot używany do dziś – *na wołowej skórze by nie spisał* (SFzP: 480) ‘czegoś jest tak dużo, że trudno wszystko wymienić, spisać’¹¹. NKP w dokumentacji tej jednostki, zarejestrowanej w postaci *Nie spisałby tego na wołowej skórze* (NKP III: 215), podaje przykłady z wymiennalnym komponentem przymiotnikowym nazywającym różne gatunki skór: *bawola / bycza* oraz żartobliwie *psia* (tamże).

Kilka paremii przypomina o innych wyrobach wytwarzanych ze skóry – instrumentach muzycznych, m.in. bębnach (Turnau 1983: 29): *Po śmierci osła skórę na bęben obrócą* [NKP III: 216], w tym bębnach wojskowych, których słuchanie oznacza metonimicznie ‘być żołnierzem’ w JF: *słuchać psiej skóry* (SL V: 291); *Kto nie słucha ojca, matki, ten posłucha psiej skóry* (SFzP: 490) ‘kto nie słucha rodziców, ten nauczy się posłuchu w wojsku’.

Użytkowy punkt widzenia, podobnie jak w analizowanych wyżej jednostkach, prezentują również te, które w swym znaczeniu genetycznym odnoszą się do jednego z usługowych rzemiosł spożywczych – rzeźnictwa, zwanego inaczej masarstwem¹². Osoby parające się tym rzemiosłem zajmowały się skupywaniem zwierząt oraz ich ubojem, sprzedają mięsa, a także własnoręcznie wykonanych wyrobów wędliniarskich.

Wiele JF z komponentem animalistycznym odzwierciedla etap pozyskiwania zwierząt na ubój, poprzez skupywanie ich na targu albo bezpośrednio w domu właściciela:

⁹ *Opucha*, inaczej *opuszka* to rodzaj wykończenia czapek lub innych ubiorów, często szytego z droższej skóry niż cały ubiór (Turnau 1983: 64), co znalazło odzwierciedlenie w JF *opucha droższa kozucha* (NKP II: 183) ‘dodatek przewyższa wartością zasadniczy przedmiot’.

¹⁰ O tym, że skóry jako surowca używał szewc, świadczą także liczne inne JF [bez komponentu animalistycznego]: *leci jak szwec po skórze* (NKP III: 393); *od szewca skórę kupować* (NKP II: 250); *Smolarz smołą, szewc skórami śmierdzi* (NKP III: 259); *Szewc do skóry, a rzeźnik do mięsa* (NKP III: 394); *Szwiec, który się na skóry zadłuzę, tedy podeszwami wypłaca* (NKP III: 395); *Szwiec skóry, a krawiec igły pilnuje* (NKP III: 395); *Tyle szewca zysku, co wyciągnie skóry w pysku* (NKP III: 395).

¹¹ Według Krzyżanowskiego zwrot ten miał charakter ironiczny, ponieważ pergamin wyrabiano ze skóry cienkiej i delikatnej, a nie z wołowej – zbyt grubej na materiał piśmienniczy [Krzyżanowski 1965: 266].

¹² Nazwy te pochodzą od dwóch nazw zawodu: *rzeźnik*, nazwa etymologicznie nawiązująca do uboju zwierząt [derywat od psł. **rězati*, pol. *rzezać* ‘ciąć, rżnąć’, SEBor] i *masarz* – nazwa zawierająca odniesienie do obiektu pracy – mięsa, będąca zapożyczeniem z czeskiego *masář* ‘rzeźnik, kat’, od psł. **měso*, SEBor.

Wiedzą rzeźnicy o dobrej jałowicy (NKP I: 823); *Po tłuste cielę i do domu trafią, a chudego i na targu nie kupią* (NKP I: 314), *Nie chcę ja pisarza ani studenta, wolę ja masarza/rzeźnika, co wozi cielęta* (NKP II: 942).

Komponenty animalistyczne w analizowanych JF wskazują na konkretne gatunki zwierząt hodowlanych najczęściej przeznaczanych na rzeź: *patrzy jak krowa na rzeźnika*, w wariantach udokumentowanych w NKP: *patrzy jak wół / koza / owca / byk na rzeźnika/masarza* (NKP II: 832); *jak koza do rzeźnika idzie* (NKP I: 805); *spaśny* [‘upaśiony, tłusty’] *jak byk na masorza* (NKP II: 828); *Każde cielę znajdzie rzeźnika* (NKP I: 313), *Nierada by koza do rzeźnika, ale musi* (NKP III: 508).

Paremie wskazują także kryteria, jakimi kierowano się, decydując o losie zwierząt: *Wołu do rzeźnika, a krowę do byka* (NKP III: 764); *Tego wołu do rzeźnika, którego krowa zbije* (NKP III: 760). Powiedzenie *W jatkce wszystkie krowy są woły* (NKP I: 835) przypomina, że mięso krowie nazywane jest *wołowym*.

Utrwalone połączenia słowne zawierają także aspekt wartościujący. W ich świetle najbardziej cenione było mięso cieląt, o czym świadczą przysłowia: *Więcej cieląt na szlachtuzie jako krów, więcej młodych na cmentarzu jako starych* (NKP I: 314); *Więcej cieląt w jatkach bywa niż starych wołów* (NKP I: 314), a najmniej – mięso kozie, co ilustruje powiedzenie *Bodajbyś był lepiej kozie łopatki przedawał* (NKP II: 173). Złorzeczenie to zostało prawdopodobnie skierowane do syna rzeźnika, robiącego karierę wojskową¹³. Niska ocena wartości mięsa z kóz wiąże się ze stereotypowym postrzeganiem tych zwierząt jako symbolu biedy, co potwierdzają JF, m.in. *Koza – krowa biydnych ludzi* (NKP II: 175); *Koza nie bydło, dziewczka nie czeladź* (tamże).

Zwierzęta przeznaczone na zabicie, niemające na to żadnego wpływu, kojarzone były z rezygnacją, biernym poddaniem się decyzjom innych. Konotacje te legły u podstaw JF stosowanych wobec osób potulnych, takich, które z rezygnacją przyjmują nawet najgorszy los: *prowadzony na rzeź (baran)*; *prowadzona na rzeź (owieczka)* (SFJP II: 84); *dać się jak baran prowadzić na rzeź* (tamże).

Frazeologia z komponentem animalistycznym odzwierciedla również inny aspekt dawnego sposobu uprawiania rzeźnictwa. Uboju i sprzedaży mięsa dokonywano w jatkach, czyli budkach targowych, wokół których gromadziły się psy zwabione możliwością zdobycia mięsnych odpadków. Realia te stały się podstawą frazeologizmów porównawczych: *chodzi jak pies po jatkach* (NKP I: 280); *znarowił się jak pies do jatki* (NKP III: 916); *włóczą się jako psi od jatki do jatki* (NKP III: 720); *zagląda jak pies do jatki* (NKP III: 817); *przywykła jak suczka do jatek* (NKP II: 1140).

Zdecydowanie inny obraz zwierząt utrwały JF z komponentem animalistycznym dotyczące młynarstwa. Młynarze należeli do osób dobrze sytuowanych, dodatkowe dochody przynosiły im bowiem gospodarstwa przymylnne, w których hodowano sporo zwierząt (Baranowski 1977: 62–63). Wedle stereotypowego sądu obywało się to ma-

¹³ Krzyżanowski za Goldsteinem podaje wyjaśnienie, że powiedzenie to było skierowane do Jana Wittta, syna rzeźnika z Kamieńca Podolskiego, który dorobił się stopnia generała [NKP II: 173].

łym kosztem ze względu na obfitość pożywienia dla zwierząt, jakim były odpady z przerobu zboża na mąkę. Sąd ten obrazuje przysłowie *Młynarskie wieprze rozkurzem się tuczą* (Wesołowska 1969: 201)¹⁴.

Przekonanie o dobrobycie zwierząt hodowanych przez młynarza ilustrują przede wszystkim JF o charakterze porównawczym, najczęściej żartobliwe: *tyje jak młynarska świnia* (NKP III: 555); *syty jak młynarska kura* (NKP III: 367); *delikatny jak młynarski pies* (NKP I: 419), ale także ironiczne: *mizerny jak koń młynarski* (NKP II: 495); *głodny jak młynarska kura* (NKP I: 632); *majóm głód, jak młynarzowa gowidyż* (NKP I: 666).

To stereotypowe wyobrażenie stało się także składnikiem priameli obrazujących ludowe postrzeganie dobrobytu: *Diabeł nie chciał być kucharzem, furmanem i mamką, ale chciał być młynarskim wieprzem, urzędniczym koniem i księżą kucharką* (NKP I: 427); *Babusina wnuczka, młynarska suczka, ekonomski koń mają wygody / dobrze się mają* (NKP I: 33); *Młynarska świnia, księża gospodynia, ekonomski koń – to jedno* (NKP II: 510), w wariantach udokumentowanych w NKP: *Wieprz młynarski, koń ekonomski i księża gospodyni nigdy nie są chude / dobrze się mają*; *Młynarska krowa, dziewczka popowa i ekonomska kobyła nigdy głodna nie była*.

W tym kontekście jasne staje się znaczenie paremii *Kobyła ze młyna nie godzi się do gazdy* (NKP II: 90), wyrażającej przekonanie o dużej różnicy między sytym i wygodnym życiem młynarskich zwierząt a losem koni u gospodarza (gazdy), skazanych na ciężką pracę.

Osobną grupę wśród JF z komponentem animalistycznym stanowią te, które odnoszą się do kowalstwa, dziedziny rzemiosła kojarzonej z podkuwaniem koni, czyli przybijaniem podków do kopyt, aby wzmocnić siłę zwierzęcia i dać mu możliwość stabilnego poruszania się po każdym rodzaju gruntu. W ustabilizowanych połączeniach wyrazowych utrwalał się obraz tego właśnie zajęcia kowala: *Konia kują, żaba nogę podstawia* (SFzP: 179); [Kowal] *Kowol kobyłę kuł, kobyła kowola kopta, kowol klón* (NKP II: 172), a także *dla ufnala konia zepsować*¹⁵ (NKP II: 118)¹⁶.

W realiach związanych z podkuwaniem kopyt końskich ma swoje źródło frazeologizm *kuty na cztery nogi* (SFWP 333), znany też w wariantcie *kuty na wszystkie cztery nogi/kopyta* (NKP II: 261), odnoszony do człowieka sprytnego, zaradnego i doświadczonego życiowo. Podobne konotacje niesie powiedzenie stosowane jako rada dla kogoś niezaradnego *idź do kowala i daj się podkuć* (NKP II: 981).

Frazeologia obrazuje także społeczne przekonanie (wynikające oczywiście z doświadczenia), że zakładanie podków jest zabiegiem stosowanym wyłącznie u koni. Wykonywanie tej czynności w stosunku do innych zwierząt jest przedstawiane w paremiach szyderczo jako zachowanie niewłaściwe, świadczące o czyjejś głupocie: *jak*

¹⁴ *Rozkurz* ‘część ziarna potrącana klientom przez młynarzy na rozchód [2-3%]’ [Wesołowska 1969: 279].

¹⁵ *Hufnal, ufnal* ‘gwóźdź służący do przybijania podkowy koniom’ (SJPD).

¹⁶ To samo znaczenie ma powiedzenie *Dla gwoździa ginie podkowa* (NKP I: 774).

w *Osieku, gdzie kozy kują* (NKP II: 743); *W Pacanowie, gdzie kozy kują* (NKP II: 177)¹⁷; *zgrabny jak krowy do podkowy* (NKP III: 863); *Jak kozy kuli, a psy tyłkami szczekały* (NKP II: 174)¹⁸.

Frazeologizmy i przysłowia z komponentem animalistycznym mające swe źródła w realiach rzemieślniczych są kolejnym świadectwem językowego antropocentryzmu przybierającego tu szczególnie jaskrawą postać. Osoby parające się rzemiosłem widziały w zwierzętach źródło swoich dochodów. W zależności od dziedziny rzemiosła stanowiły je: skóra – jako surowiec dla garbarzy, kuśnierzy i szewców lub mięso – jako surowiec i towar dla rzeźników / masarzy. Kowale natomiast zarabiali na podkuwaniu koni, szczególnie zimą, kiedy poruszanie się utrudniała śliska powierzchnia, a podkowy szybciej się ścierały¹⁹. Odmienność frazeologizmów dotyczących młynarstwa jest trochę pozorna, bowiem zwierzęta postrzegane są w nich również w kontekście materialnego statusu właściciela – świadczyły o jego zamożności.

Decydującą rolę w omówionych frazeologizmach i przysłowiach odgrywa zatem użytkowy punkt widzenia człowieka, determinujący zarówno to, które nazwy zwierząt stały się ich komponentami, jak i to, w jaki sposób zostały w nich przedstawione.

LITERATURA

- Anusiewicz, Janusz. 1995. *Lingwistyka kulturowa. Zarys problematyki*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Baranowski, Bogdan. 1977. *Polskie młynarstwo*. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk: Ossolineum.
- Bartmiński, Jerzy. 2009. *Językowe podstawy obrazu świata*. [wyd. 3]. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Historia kultury materialnej Polski w zarysie*. 1978. Hensel, Witold; Pazdura, Jan (red.). *Od XIII do XV wieku*. Rutkowska-Płachcińska Anna (red.). t. II.; *Od XVI do połowy XVII wieku*. Keckowa, Antonina et al. (red.). t. III. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk: Ossolineum.
- Językowy obraz świata*. 2004. Bartmiński, Jerzy (red.). [wyd. 2]. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Lewicki, Andrzej Maria; Pajdzińska, Anna. 1993. Frazeologia. W: *Współczesny język polski*. Bartmiński, Jerzy (red.). Wrocław. 307–326.

¹⁷ *Osiek* i *Pacanów* to nazwy miejscowości traktowanych [na równi z kilkoma innymi] w tych i w innych paremiach jako symbol głupoty. W świadomości użytkowników polszczyzny nazwa *Pacanów* jest mocno utrwalona dzięki serii bajek Kornela Makuszyńskiego o Koziołku Matołku, który chciał trafić do Pacanowa, kierując się zasłyszonym powiedzeniem „W Pacanowie kozy kują”.

¹⁸ Jest to odpowiedź ‘nigdy’ na pytanie „Kiedy to było?”.

¹⁹ Świadczy o tym przysłowie *Jak na drodze lód, to kowalom miód* (NKP II: 171).

- Łozowski, Piotr. 1999. Panchronia, czyli językoznawstwo bez synchronii. W: *Przeszłość w językowym obrazie świata*. Pajdzińska, Anna et al. (red.). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej. 25–50.
- Mądryj głowie dość dwie słowie*. 1960. Krzyżanowski, Juliusz (red.). *Trzy centurie przysłów polskich*. t. I.: *Dwie nowe centurie przysłów polskich*. t. II.: Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Młynarczyk, Ewa. 2013. Nie święci garnki lepią. *Obraz rzemiosła utrwalony w polskiej frazeologii*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Pedagogicznego.
- Turnau, Irena. 1983. *Polskie skórnictwo*. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź: Ossolineum.
- Wesołowska, Halina. 1969. *Młynarstwo wiejskie Opolszczyzny od XVIII do XX wieku*. Opole: Wydawnictwo Instytutu Śląskiego w Opolu.

SŁOWNIKI

- Bąba, Stanisław et al. 2002. *Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny*. Warszawa: Wydawnictwo Szkolne PWN. [SFWP]
- Boryś, Wiesław. 2005. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Wydawnictwo Literackie. [SEBoR]
- Darowski, Aleksander. 1874. *Przysłowia polskie odnoszące się do nazwisk szlacheckich i miejscowości*. Poznań: Księgarnia J.K. Żupańskiego. [PPoN]
- Kłosińska, Alina et al. 2005. *Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN. [SFzP]
- Linde, Samuel Bogumił. 1854. *Słownik języka polskiego*. t. I–VI. [wyd. 2]. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy. [SL]
- Müldner-Nieckowski, Piotr. 2004. *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego: wyrażenia, zwroty, frazy*. Warszawa: Świat Książki. [SMN]
- Nowa księga przysłów i wyrażen przysłowiowych polskich*. 1969–1978. Krzyżanowski, Juliusz (red.). t. I–III.; Świrko, Stanisław (red.). t. IV. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy. [NKP]
- Słownik folkloru polskiego*. 1965. Krzyżanowski, Juliusz (red.). Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Skorupka, Stanisław. 1987. *Słownik frazeologiczny języka polskiego*. t. I–II. [wyd. 5]. Warszawa: Wiedza Powszechna. [SFJP]

ŹRÓDŁA INTERNETOWE

- Słownik języka polskiego*. <http://doroszewski.pwn.pl/> [SJPD]

SAŽETAK

ZANATSKI FRAZEMI I POSLOVICE S ANIMALISTIČKOM SASTAVNICOM

Višečlane jedinice u sastavu kojih su nazivi životinja i koje su motivirane realijama iz područja obrtništva odnose se uglavnom na kožarske obrte (štavljenje, krznarstvo, obučarstvo, remenarstvo, sedlarstvo), prehrambene (klanje, mlinarstvo), te na kovački obrt. Analiza tih jedinica kao nositelja jezične slike svijeta dopušta propitivanje mnogih stereotipnih sudova ustaljenih u jeziku, a u kojima ključnu ulogu igra vrednovanje iz perspektive vršitelja i/ili promatrača ručnoga rada.

Ključne riječi: *zanatska frazeologija, animalistička frazeologija, jezična slika svijeta, stereotipi, vrednovanje*

ЕМИЛИЯ НЕДКОВА
ФАКУЛТЕТ ПРИРОДНИ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЕ
РУСЕНСКИ УНИВЕРСИТЕТ „АНГЕЛ КЪНЧЕВ“
РУСЕ, БЪЛГАРИЯ
prevned@abv.bg
<https://doi.org/10.17234/9789531755139.21>

ЛИНГВИСТИЧНИ, КУЛТУРОЛОГИЧНИ И ПРАГМАТИЧНИ ПАРАМЕТРИ НА СЪПОСТАВИТЕЛНОТО ИЗСЛЕДВАНЕ НА БЪЛГАРСКИ И СРЪБСКИ АНИМАЛИСТИЧНИ ФРАЗЕОЛОГИЗМИ

Наблюденията показват, че названията на животни се срещат активно като компоненти в множество фразеологизми в славянските езици, чието значение е свързано с характерен образ – на широк кръг представители на животинския свят (диви и домашни животни, птици и насекоми). Такива фразеологизми са продуктивни както в българския, така и в сръбския език, като два близкородствени славянски езици, чиято близост освен това се проявява и на балканска основа. Целта на настоящето изследване е да се анализират в съпоставителен план български и сръбски анималистични фразеологизми. Съпоставката е направена в семиотичен план, като се вземат предвид различията в плана на съдържание, в плана на изразяване и в плана на функциониране. С оглед спецификата на анималистичните фразеологизми се прилага специфичен модел, който обединява определени лингвистични, културологични и прагматични параметри на изследването им.

Ключови думи: *лингвистични, културологични и прагматични параметри; съпоставително изследване на фразеология; анималистични фразеологизми; български и сръбски език*

На съвременния етап съпоставителната насока на изследване на фразеологията се превръща във все по-важна задача на модерната лингвистика. Както посочва в книгата си *Българска фразеология*, известната българска изследователка Кети Ничева, нужно и интересно е

да се правят съпоставки с фразеологията на други езици. При такива съпоставки ще изпъкнат както общите моменти, така и характерните за българския език черти, особено като се има предвид общоизвестното положение, че фразеологията е една от най-специфичните особености на всеки отделен език.

(Ничева 1987: 212).

По-нататък авторката изтъква, че за целта наблюденията върху лексикалните компоненти на фразеологизмите (= фразеологични единици = ФЕ) са полезни, от една страна, за теорията на фразеологията, а от друга „дават интересни заключения

относно бита, културата и психологията на народа, който ги е създал” (Ничева 1987: 212).

Такива разсъждения провокират и настоящото изследване, чиято цел е анализ в съпоставителен план на **ФЕ с компоненти названия на животни** (т.нар. **анималистични ФЕ** или **ФЕ с компоненти зооними**¹) в български и сръбски език.

Наблюденията ни показват, че названията на животни (обозначени както със субстантивни, така и с адвербиални форми) се срещат активно като компоненти в множество ФЕ в славянските езици, чието значение е свързано с характерен образ – на широк кръг представители на животинския свят (диви и домашни животни, птици и насекоми) (вж. Недкова 2011: 37–49; Витанова 2012: 122–191). Такива ФЕ са продуктивни както в българския език (= БЕ), така и в сръбския език (= СЕ) като два близкородствени славянски езика, чиято близост освен това се проявява и на балканска основа.

Значителната употреба на ФЕ с компоненти названия на животни в тези езици е обусловена от нуждите на всекидневното общуване, в което те изпълняват ролята на ярко номинативно – характеризиращо и експресивно средство.

Основният корпус ФЕ (над 1500) е ексцерпиран от: *Фразеологичен речник на българския език* (т. I, II. София, 1974/75), *Нов фразеологичен речник на българския език* (София, 1993), *Фразеолошки речник српског језика* (Нови Сад, 2012), *Бугарско–српски речник* (Београд, 2000) и е достатъчно представителен за реалистична културно-езикова характеристика.

Теоретичната основа, от която се изхожда при подбора им, е главно по-тясно схващане за фразеологията².

На тази база е формулирана и нашата работна дефиниция за понятието **фразеологична единица**:

ФЕ е установена в даден речев колектив, свръхсловна, относително устойчива речникова единица, която има сложна (на словосъчетание или на изречение) и разделно оформена структура. Като възпроизводима единица тя се характеризира с единно, цялостно значение, получено в резултат от семантична трансформация между компонентите като цяло. В езика изпълнява номинативно – характеризираща и експресивна функция.

(Недкова 2003: 18; Недкова 2011:10).

¹ Както е известно, в езиковедската литература за тези ФЕ се използват различни терминологични названия и липсва терминологично единство (вж. Рак 2007: 13 цит. по Витанова 2012: 125–126). Тук употребяваме термините *анималистични ФЕ* и *ФЕ с компоненти зооними* с идентично значение.

² В научната литература не съществува единно схващане по този въпрос (вж. Недкова 2003: 13–20). Определянето на статута на ексцерпирани единици като ФЕ (в това число и на преходните ФЕ (=ПФЕ), които също са включени в ексцерпирания материал, е съгласувано с *Фразеологичен речник на българския език 1974/75*, а на устойчивите сравнения (=УС) с *Речник на устойчивите сравнения в БЕ към Устойчивите сравнения в българския език* В. Кювлиева-Мисайкова (С., 1986).

Целесъобразно е съпоставката между анализирани единици да бъде направена в семиотичен план, като се вземат предвид различията в плана на съдържание, в плана на изразяване и в плана на функциониране. Като отправна точка тук приемаме предложения от руския изследовател В. Г. Гак алгоритъм за съпоставителен анализ на библеизмите в руски и френски език (Гак 1997: 55–65). Същият е доказал своята приложимост и при вече проведеното на по-ранен етап от нас съпоставително изследване на ФЕ с компоненти названия на цветове в български и сръбски език (вж. Недкова 2008: 119–125).

С оглед спецификата на изследваните анималистични ФЕ предлагаме адаптиран модел, който обединява определени лингвистични, културологични и прагматични параметри и се характеризира със следните моменти:

I. Съпоставката на ФЕ в БЕ и СЕ в **плана на съдържанието** ги различава като **еквиваленти и аналози**;

1.1 Ето и няколко конкретни примера за анималистични ФЕ еквиваленти:

в БЕ: *бяла врана* (‘нещо рядко и необичайно’)

в СЕ: *бела врана*

*

в БЕ: *черен като гарван* (‘много черен’)

в СЕ: *црн као гавран*

*

в БЕ: *морски вълк* (‘опитен моряк’)

в СЕ: *морски вук*

*

в БЕ: *червен петел* (‘пожар’)

в СЕ: *црвени петао*

*

в БЕ: *нямам ни куче, ни котка* (‘нищо нямам, много съм беден’)

в СЕ: *немам ни кучета ни мачета*

*

в БЕ: *храни куче да те лае* (‘грижа се за някого, когото смятам за близък, а той ми отговаря с лошо’)

в СЕ: *храни псето да те олажава*

и много други.

Посочените ФЕ, които представляват разнообразни структурно-семантични типове в двата езика, се характеризират с еднакво денотативно значение, напълно или приблизително еднакъв лексикален състав, лексико-граматически показатели, съчетаемост, граматически категории и употребимост – т.е. между ФЕ в съпоставяните езици е налице еквивалентност по всички важни езикови показатели. Цитираните ФЕ са илюстрация за наличието на междуезикова симетрия на формално равнище (вж. Недкова 2003: 72–81).

1.2. В други случаи откриваме фразеологични **аналози**, за които е характерна пълна или частична замяна на образа, определящ семантиката на ФЕ. Заложени

в основата на ФЕ (или избрания признак), образите могат да бъдат близки асоциативно или далечни, но логически съотносими (вж. Влахов, Флорин 1990: 85). Така става възможна смисловата еквивалентност, т.е. изразяване на едни и същи значения по различен начин, чрез различни образни асоциации.

Като аналогични могат да бъдат определени следните анималистични ФЕ:

в БЕ: и *вълка сит*, и *агнето* здраво ('употребява се, когато някой иска да задоволи едновременно напълно изключващи се интерес')

в СЕ: и *вук сит* и *козе (овце)* на броју,

в които константен остава единствено образът на вълка, а другите образи са частично близки или логически съотносими (срв. в БЕ – *агне* – т.е. малкото на овцата); в СЕ – *овца, коза*).

Други примери за фразеологични аналози, при които ярко изпъква разнобразието от образни асоциации (чрез включените образи на животни) в двата езика, са следните:

в БЕ: *пускам червената кобила* ('предизвиквам пожар')

в СЕ: *пуштати црвеног петла*

*

в БЕ: *правя от мухата слон* ('правя от нещо незначително голям проблем')

в СЕ: *правити от муве коња / вола / медведа*

*

в БЕ: *надувам се като пуйка* ('много се възгордявам')

в СЕ: *надувати се као жаба*

и др.

1.2.1. Невинаги обаче разлята при аналогичните ФЕ са свързани с компонента зооним, както е при посочените по-горе примери. Понякога разликите могат да засегнат и другите лексикални компоненти на ФЕ, като по този начин се свържат и с някакво допълнително културно-ценностно значение (т.е. и други концептуални различия да станат културно значими).

Например:

в БЕ: *имам кокоши ум* ('много съм глупав')

в СЕ: *имати кокошји мозак* (срв. *ум* (БЕ) / *мозак* (СЕ))

*

в БЕ: *гледам като теле в железница* ('гледам много глупаво')

в СЕ: *гледати као теле у шарена / нова врата* (срв. в БЕ – *железница*; в СЕ – *шарена / нова врата*).

*

в БЕ: *беден като църковна мишка* ('много беден')

в СЕ: *го као црквени миш* (срв. в БЕ – *беден*; в СЕ – *го*).

1.2.2. В отделни случаи при наблюдаваните аналогични ФЕ е възможно компонентът зооним въобще да липсва в единия език, което е показателно за наличието на езикова асиметрия.

Например:

в БЕ: *нито кокал гложди, нито другиму го дава* ('за човек, който сам не възползва от някаква възможност, но и на другите не позволява')

в СЕ: *нит' **нас** коску глође, нито другоме даје.*

Прави впечатление, че в този случай наличието на лексикален компонент название на животно в сръбската ФЕ способства за засилване на нейната културна значимост.

1.2.3. Разбира се, при една значителна част от ФЕ с компоненти зооними не откриваме въобще съответствие в другия език. Като цяло ексцерпираните български ФЕ се характеризират с по-голямо богатство и разнообразие. С подчертаната експресивност се отличават например българските иронични ФЕ *теле отишъл*, *вол се върнал* ('за човек, който никак не се е променил, все си е глупав'), редица диалектни ФЕ (*тража от мъртво магаре пльочи* ('нищо не върша'), както и ФЕ от типа на клетвите и благословиите (*да ти ядат кучета главата* ('лоши неща да ти се случват'); *да живееш с орлите* ('много дълго да живееш'), представляващи интересна психолингвистична особеност на езика ни. Трябва да отбележим, че в СЕ подобни фразеологични словосъчетания са сравнително рядко представени или отсъстват според ексцерпираните сръбски източници.

За да обясним всички посочени различия между анализирани единици, е нужно да изтъкнем двата основни фактора, които ги определят – **обективен** и **субективен** (вж. Гак 1997: 55). Обективният фактор са природните и културните реалности, свойствени за едната страна и отсъстващи в другата.

Субективния фактор пък се проявява в наличието на произволна избираемост, когато едни и същи реалности, еднакво характерни за две култури, намират различна трактовка във фразеологията на двата езика.

II. Втората задача на нашия анализ е да се съпоставят различията в **плана на израза** във вътрешната форма на аналогични ФЕ, съдържащи компоненти названия на животни. Тези различия могат да бъдат от **количествен** или от **качествен характер**.

2.1. В първия случай се наблюдават лексикално-граматически различия, проявяващи се в 2.1.1. **добавяне** и 2.1.2. **изпускане на думи**, както и в наложените във връзка с това трансформации в структурата на фразеологичните словосъчетания.

Например:

в БЕ: *хитър като лисица* ('много хитър, лукав')

в СЕ: *лукав као **стари** лисац*

*

в БЕ: *лягам с кокошките* ('лягам рано')

в СЕ: ***ићи** с кокошима **спавати***

*

в БЕ: *трай коньо за трева **зелена*** ('обикн. в отговор, когато съветват някого да почака да дойдат по-добри дни, а той няма търпение')

в СЕ: *чекај коњу док трава **нарасте*** и др.

Вижда се, че думите могат да бъдат добавяни или изпускани (в единия или другия език), без да се нарушава общият смисъл на словосъчетанието по силата на тяхното семантично изобилие.

2.2. Различията между ФЕ, които са от качествен характер, се проявяват в използването на различни граматически форми и думи.

2.2.1. По отношение на граматическите форми най-често срещаните различия са в зависимост от типа на езика – синтетичен или аналитичен (напр. отсъствието на падежни форми в БЕ; отсъствието на членни форми в СЕ и др.)

2.2.2. Друга разлика между съпоставяните ФЕ в граматическо отношение е във връзка с употребата на компонентите им във форми, които се отличават по категорията число (ед. или мн.ч.).

Например:

в БЕ: *държа змия в пазвата си* ('грижа се за някого като за близък, без да подозирам, че ми е враг')

в СЕ: *носити гују у недрима (на прсима)*

В този случай асиметричната употреба на съществителните (*недра, прса = пазва*) в СЕ в множествено число се налага от обстоятелството, че (за разлика от БЕ) в него за тези думи липсва форма за единствено число.

Същевременно от посочените по-горе примери става ясно, че в редица случаи граматическите разлики от качествен и количествен характер могат да бъдат съпроводжани и от определени лексикални различия (срв. в БЕ / в СЕ *змия – гуја = отровна змия* и др.).

2.3. Безспорно такива **лексикални различия** са най-интересни в съпоставителен план, тъй като са и значително по-често срещани при анализирани ФЕ в сравнение с граматическите. Лексикалните различия, които имат качествен характер, се осъществяват предимно чрез използването на близкозначни форми (**синонимия**) в двата езика.

2.3.1. Синонимията се проявява чрез използването на различни смислови или стилистични синоними на компонентите на ФЕ (но не само на компонентите синоними) в двата езика.

Например:

в БЕ: *ловя мухите* ('нищо не правя')

в СЕ: *требити буве* (срв. в БЕ / СЕ – *ловя / тробити = чистя; мухи / буве = бълхи*)

*

в БЕ: *ни риба, ни рак* ('нещо неопределено')

в СЕ: *ни риба ни месо* (срв. в БЕ / СЕ – *рак / месо*)

*

в БЕ: *не ще мачка риба* ('употребява се, когато някой лицемерно казва, че не иска нищо')

в СЕ: *неће мачка кобасице* (срв. в БЕ / СЕ – *риба / кобасица = наденица*)

*

в БЕ: *пускам муха в главата на някого* (‘внушавам на някого някаква неприятна мисъл’)

в СЕ: *бацити / ставити буву / црва у уво / главу* (срв. в БЕ / СЕ *пускам / бацити* = *хвърлям / ставити* = *слагам*; *муха / бува* = *бълха*; *црв* = *червей*; *глава / уво*).

2.3.2. Както се вижда от последните примери, определени лексикални различия между съпоставяните ФЕ се появяват и като резултат от наличието на различни фразеологични варианти, срещани при ФЕ и в двата езика.

Наличието на значителен брой фразеологични варианти в БЕ и СЕ прави възможна тяхната взаимозаменяемост и обогатява стилистично възможностите и на двата езика.

III. Третият етап от проведения съпоставителен анализ между българските и сръбски анималистични ФЕ е с оглед на тяхната **вътрешна форма** (= ВФ). Сред анализираните единици откриваме значителен брой устойчиви изрази, които се характеризират с изменения във ВФ, което свидетелства за наличието на определена междуезикова асиметрия между тях. Известно е, че ВФ това е:

образът, залегнал в основата на названието и отразяващ един или няколко от признаците на назовавания обект, посредством който, от една страна, се облекчава обективизирането на формираното понятие за обекта, а от друга – се насочва и активизира мисълта на възприемащия към разбиране същността на назовавания обект.

(Русев 1989: 82).

Успоредно с това ВФ на словесния знак насочва към творческия характер на номинацията, към нейната субективност или обективност, както и към националните, историческите и културните особености на мисленето и светогледа на даден народ, който благодарение на възможностите на езика, е в състояние словесно да разчленява и класифицира заобикалящата действителност.

3.1. Ето защо в различните езици в качеството на основа на назоваването могат да бъдат избрани различни черти на една и съща номинация, по силата на която се образуват различни по външа и вътрешна форма ФЕ (Гак 1997: 62).

Например:

в БЕ: *прилича ми като на свиня седло* (‘никак не ми прилича’)

в СЕ: *пристајати као магарету седло*

За означаване на едно и също значение (‘никак не ми прилича’) в двата езика съществуват аналогични иронични ФЕ. Те се съотнасят с различен образ, който обаче в еднаква степен олицетворява невъзможната, противоестествена комбинация – *свинята* или *магарето* да се оседлят със седло, което и поражда съответното иронично отношение.

Различният образ в двата езика е свързан с различна вътрешна форма.

Известно е, че въпросът за ВФ е пряко свързан с въпроса за значението на ФЕ,

което не се изразява направо, както е при лексемите, а косвено чрез образ. Освен това при ФЕ, при които образът е ясен за възприемачия, е налице известна дву-плановост – това означава възприемане едновременно и на значението на образа, и на значението на самата ФЕ (вж. Ничева 1987: 105).

3.2. За ФЕ е характерна и сетивност, конкретност, която въздейства на въображението и буди определени емоции. Именно тази сетивност, обусловена от значението на образа, дава възможност да се разгълкува съответната ФЕ, т.е. нейната ВФ, свързана с образа. Експресията, произтичаща от конкретния образ, е особено видима при устойчивите сравнения. Например за обозначаване на признака 'много глупав' в българските и сръбските ФЕ са използвани често пъти еднакви зооморфни образи, които са отражение на начина на възприемане на околната действителност от човека:

срв. в БЕ: *глупав като кокошка*

в СЕ: *глуп као кокош*

3.3. Успоредно с това в някои ФЕ откриваме и други характерни образи, свойствени за единия език, но неприемливи за другия:

срв. в БЕ: *глупав като шаран / овца*

в СЕ: *глуп као во / магаре*

3.3.1. За обозначаване на признака 'много работлив' в българските и сръбските ФЕ еднаквите образи са *пчела / мравка*:

срв. в БЕ: *работлив като пчела / мравка*

в СЕ: *марљив као пчела / мрав*

Специфичен образ в СЕ е *къртицата*:

срв. в СЕ: *марљив као кртица*

в БЕ: ∅

3.3.2. За обозначаване на признака 'много здрав' пък, покрай сходните образи (срв. *бик*)

срв. в БЕ: *здрав като бик*

в СЕ: *здрав као бик*

и в двата езика откриваме и такива, които можем да определим като националноспецифични

(в БЕ: *елен* / в СЕ: *риба*)

срв. в БЕ: *здрав като елен*

в СЕ: *здрав као риба* и др.³

Различията във ВФ между аналогични анималистични ФЕ (които както вече видяхме са свързани с частичната или пълна замяна на образа в тях) безспорно трябва да се осмислят с тяхната историческа и националнокултурна специфика. Очевидно различните образи, залегнали в посочените ФЕ, свидетелстват за различните националнокултурни асоции в съпоставяните езици. Подобни езикови факти дават основание в тях да се търси проявата на специфични черти на нацио-

³ Повече по въпроса за националноспецифичните образи в БЕ и СЕ вж. Недкова 2011: 42–48.

налната култура, тъй като представляват определени стереотипи на народното самосъзнание с цел самоидентификация и ценностна ориентация (Телия 1996: 215).

Като отражение и на нравствените и етични категории и ценностни постановки, заложи в житейската философия на народа – носител на дадения език, и предавани по традиция от поколение на поколение, ФЕ представляват мощен източник на националнокултурна интерпретация. Културната значимост на изследваните анималистични ФЕ, която в значителна степен се свързва с определени национални стереотипни, насочва към лингвокултурните параметри на отношението *човек : животно*. При това, изхождайки от твърдението, че хората виждат света главно през призмата на своя роден език (вж. Шаповалова 2005). Така от една страна, се очертава връзката между отношението на даден народ към различни представители на животинския свят и човешките качества и поведение, а от друга – изпъква спецификата на изграждащата се, посредством ФЕ като ярки образно мотивирани единици, българска и сръбска езикова картина на света с оглед на културно-ценностните ѝ доминанти.

IV. Анализираният на четвъртия етап различия в съотношението между **форма и съдържание** (с оглед функционирането на ФЕ и в прагматичен аспект) се проявяват в тяхната асиметрия. Това означава, че едни и същи изрази в различните езици придобива 1. **различни значения (многозначност)** и обратно 2. една и съща ситуация се описва чрез изрази, различни по своя състав, но с **еднаково значение (синонимия)**.

4.1. В първия случай става въпрос за близки по външна форма ФЕ, при които се проявяват определени семантични различия в двата езика.

Например българската ФЕ *идвам на бял кон* е със значение 'отличавам се, успявам в някакво начинание', а аналогичната сръбска ФЕ *доћи на белом коњу* (букв. 'идвам със снега') се използва със значение 'когато дойде зимата'.

Или българските ФЕ *разигравам си коня*, която се тълкува като 'върша произволи', съпоставена с аналогичната по състав сръбската ФЕ *играти коњя*, но която се използва със значение 'карам коня на галоп'.

4.2. Синонимията пък се проявява при различни ФЕ, които имат еднаково значение (при различна външна и вътрешна форма).

срв. в БЕ: *миша душа, кован заек* ('страхливец')

в СЕ: *човек жабље крви* ('страхливец')

*

в БЕ: *яхнал е на оса* ('много лют, сърдит')

в СЕ: *љут као рис* ('много лют, сърдит') и други, където различията между българските и сръбските ФЕ следва да се възприемат като отражение на различни аспекти на една и съща ситуация.

В резултат на проведенния съпоставителен анализ между български и сръбски анималистични ФЕ можем да направим следните основни изводи.

1. В съпоставяните езици такива ФЕ се отличават със значителна продуктивност, като прави впечатление по-голямото богатство и разнообразие на българските ФЕ (съгласно ексцерпиранияте източници).

2. Съпоставката на анималистичните ФЕ в двата езика в плана на съдържание ги различава като еквиваленти и аналози, но при една немалка част ФЕ не откриваме съответствия в другия език като проява на езикова асиметрия.

3. Различията между ФЕ, които имат симетричен характер и могат да бъдат качествени или количествени, засягат както лексикалната, така и граматическата структура на ФЕ. Лексико-граматическите различия се проявяват в добавяне или изпускане на думи, или в използване на различни граматични форми. Най-често срещани при анализираният ФЕ са лексикалните различия.

4. Различията във вътрешната форма между тези ФЕ са свързани както с частична, така и с пълна замяна на образа, заложен в основата им. Тези различия са обусловени най-често от наличието на определен културен компонент в значението им, т.е. налице е определена националнокултурна специфика при тях.

5. Разликите в съотношението между форма и съдържание на изследваните ФЕ (като проява на междуезикова асиметрия) се изявяват чрез различни значения, които придобива един и същ израз в двата езика (многозначност) и чрез описание на една и съща ситуация чрез различни по своя състав изрази (синоними) в тях.

6. Установената близост между анималистичните ФЕ в БЕ и СЕ се дължи на факта, че като близкородствени езици и култури те илюстрират редица общи черти и сходства (на славянска и балканска основа), а различията (в това число и националнокултурните) са резултат на обособения езиков развой и различното народно-самосъзнание на българи и сърби.

ЛИТЕРАТУРА

- Vitanova 2012 = Витанова, Марияна. 2012. *Човек и свят (лингвокултурологични проучвания)*. София: Бул-корени.
- Vlahov; Florin 1990 = Влахов, Сергей; Флорин, Сидер. 1990. *Непреводимото в превода*. София: Наука и изкуство.
- Gak 1997 = Гак, В. Г. 1997. Особенности библейских фразеологизмов в русском языке (в сопоставлении с французскими библеизмами). В: *Вопросы языкознания*. Москва: Издательский дом «Наука».
- Kjuvlieva-Mišajkova 1986 = Кювлиева-Мишайкова, Веса. 1986. *Устойчивите сравнения в българския език*. София: Народна просвета.
- Nedkova 2003 = Недкова, Емилия. 2003. *Фразеологично богатство в творчеството на Алеко Константинов*. Русе: ЛЕНИ-АН.
- Nedkova 2008 = Недкова, Емилия. 2008. Фразеологизми, с компоненти названия на цветове в български и сръбски език. В: *Изследвания по фразеология, лексикология и лексикография (в памет на проф. д.ф.н. Кети Анкова-Ничева)*. София: БАН.
- Nedkova 2011 = Недкова, Емилия. 2011. *Фразеологизмите като знаци в езика на културата*. Русе: ЛЕНИ-АН.

- Ničeva 1987 = Ничева, Кети. 1987. *Българска фразеология*. София: Наука и изкуство.
- Rusev 1989 = Русев, Руси. 1989. *Същност и особености на лексикалната номинация в романите на Д. Димов и Г. Караславов*. Кандидатска дисертация. В. Търново.
- Teliја 1996 = Телия, В. Н. 1996. *Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспект*. Москва: Школа „Языки русской культуры“.
- Šarovalova 2005 = Шаповалова, Н. В. 2005. *Национально-языковая картина мира украинского народа. В: Русская словесность в контексте современных процессов*. Волгоград: „Волгоградский государственный университет“.

РЕЧНИЦИ

- Ničeva et al. 1974–1975 = Ничева, Кети et al. 1974–1975. *Фразеологичен речник на българския език*. т. I–II. София: Университетско издателство Св. Климент Охридски.
- Ničeva 1993 = Ничева, Кети. 1993. *Нов фразеологичен речник на българския език*. София: Издателство на Българска академия на науките.
- Otašević 2012 = Оташевић, Ђорђе. 2012. *Фразеолошки речник српског језика*. Нови Сад: Прометеј.

SAŽETAK

LINGVISTIČKI, KULTUROLOŠKI I PRAGMATIČKI PARAMETRI KONTRASTIVNOG PROUČAVANJA BUGARSKIH I SRPSKIH ANIMALISTIČKIH FRAZEMA

Proučavanja pokazuju da su nazivi životinja aktivne sastavnice brojnih frazema u slavenskim jezicima, čije je značenje povezano s karakterističnim likom – širokim krugom predstavnika životinjskog svijeta (divljih i domaćih životinja, ptica i kukaca). Takvi su frazemi produktivni kako u bugarskom, tako i u srpskom jeziku, koji ne samo da su usko srodni jezici već svoju bliskost ostvaruju i na balkanskoj osnovi. Cilj je ovoga istraživanja analizirati bugarske i srpske animalističke frazeme na kontrastivnom planu. Usporedba se vrši na semiotičkom planu pa se u obzir uzimaju razlike na planu sadržaja, na planu izraza i na planu funkcioniranja. S obzirom na specifičnost animalističkih frazema primjenjuje se poseban model koji u njihovu proučavanju ujedinjuje određene lingvističke, kulturološke i pragmatične parametre.

Ključne riječi: *lingvistički, kulturološki i pragmatički parametri, kontrastivno proučavanje frazeologije, animalistički frazemi, bugarski i srpski jezik*

MAJA OPAŠIĆ
FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U RIJECI
RIJEKA, HRVATSKA
mopasic@ffri.hr
<https://doi.org/10.17234/9789531755139.22>

ZOONIMSKE SASTAVNICE U BIBLIZMIMA HRVATSKOGA I POJEDINIH JEZIKA¹

U radu se analiziraju biblizmi, odnosno biblijski frazemi i izreke kojima je sastavnicom jedan od sljedećih zoonima: *krava, tele, ovca, janje, jarac, svinja, vuk, deva, komarac* i *zmija*. Cilj je rada analizirati značenje i simboliku navedenih zoonima u prikupljenim biblizmima te time dati moguće objašnjenje pozadinske slike pojedinoga biblizma koju motivira ne samo općenita simbolika zoonima nego većim dijelom njegova biblijska uloga. Građa je prikupljena iz različitih jednojezičnih i višejezičnih frazeoloških rječnika, a donose se i primjeri aktualne uporabe pojedinoga hrvatskog biblizma koji su pronađeni u elektroničkim izvorima te mrežnim pretraživačima. U radu se razmatra i status koji prikupljeni biblizmi imaju s obzirom na svoje biblijsko podrijetlo, tj. utvrđuje se pripadaju li izravnim ili neizravnim biblizmima. Hrvatski se zoonimski biblizmi uspoređuju s biblizmima drugih jezika pri čemu se pokazuje njihova veća podudarnost, ali i određene razlike uvjetovane specifičnostima pojedinoga jezika i kulture.

Ključne riječi: *zoonimska sastavnica, biblizam, frazemska pozadinska slika, hrvatski jezik*

1. Uvod

Biblija za europske jezike predstavlja najснаžnji izvor različitih leksičkih jedinica kao što su frazemi, uzrečice, kolokacije, poslovice, krilatice i sl. Utjecaj je Biblije na frazeološke sustave tih jezika različit, u kvantitativnim i kvalitativnim, a posebno u semantičko-stilističkim i pragmatičkim odnosima (Chlebda 1997). U hrvatskoj je frazeologiji velik broj jedinica biblijskoga podrijetla, a u ovom se radu analiziraju frazeološki biblizmi hrvatskoga i drugih jezika koji sadrže zoonimsku sastavnicu. Pod pojmom biblizma podrazumijevamo „lekseme biblijskoga podrijetla te složene jezične jedinice s najmanje jednom desemantiziranom sastavnicom (frazemi, uzrečice, poslovice, izreke i sl.), izrazom i sadržajem potvrđene u Bibliji i/ili izravno ili neizravno povezane s Biblijom“ (Opašić 2013: 65).

Cilj je rada analizirati značenje i simboliku biblijskih zoonima u biblizmima te time dati moguće objašnjenje pozadinske slike pojedinoga biblizma. Pri tome se polazi od pretpostavke da pozadinsku sliku može motivirati ne samo općenita simbolika zoonima nego većim dijelom njegova biblijska uloga. U radu se razmatra i status koji prikupljeni

¹ Rad je nastao u okviru projekta „Unutarnje posuđivanje u hrvatskome jeziku“ koji financijski podupire Sveučilište u Rijeci.

biblizmi imaju s obzirom na svoje biblijsko podrijetlo, tj. utvrđuje se pripadaju li izravnim ili neizravnim biblizmima². Taj se status dokazuje navođenjem točnoga biblijskog citata ili opisom konteksta. Hrvatski se zoonimski biblizmi uspoređuju s primjerima iz drugih jezika (engleski, francuski, talijanski, njemački, ruski, poljski, češki) da bi se pokazao njihov status općeeuropeizama.

Građa je prikupljena iz različitih hrvatskih i stranih jednojezičnih i višejezičnih općejezičnih i frazeoloških rječnika navedenih u popisu literature, a donose se i primjeri aktualne uporabe pojedinoga hrvatskog biblizma koji su pronađeni u elektroničkim izvorima te mrežnim pretraživačima.

2. Simbolika i uloga biblijske zoonimske sastavnice u motivaciji značenja biblizma

U biblijskome su svijetu Staroga i Novoga zavjeta životinje imale važnu ulogu jer su bile dijelom židovske svakodnevice. Prema M. Crvenku (2013) najvažnija uloga životinja u Bibliji ogleda se u njihovoj podjeli na čiste i nečiste životinje, tj. one koje se smiju jesti i one koje su zabranjene za jelo (Lev 11; Pnz 14,3–21). Tako su primjerice deva i svinja bile nečiste životinje, a ovca, koza, janje, jarac i sl. čiste. Stoga su dobile snažnu simboliku upravo na temelju te uloge pa su nečiste životinje uglavnom negativno obilježene za razliku od čistih kojima se pridaju pozitivna obilježja. „Simbolika pojedine životinje u Bibliji prenesena je i na frazeološki plan pa su tako dominantna obilježja pojedinih zoonima, kao i prispodobe i slike vezane uz njih, motivirale nastanak frazema“ (Ribarova i Vidović Bolt 2005: 644).

2.1. Biblizmi sa zoonimima *ovca, janje i jarac*

Ovca i *janje* najzastupljenije su životinje u Bibliji koje postaju simbolom nevinosti, pokornosti, blagosti, dobrote čime su motivirani i biblizmi.

Poredbeni frazem *kao ovce (stado) bez pastira* već u Bibliji opisuje stanje izgubljenosti, bez vodstva, a potvrđen je u sljedećim citatima:

Tada Mihej odgovori: „Sav Izrael vidim rasut po gorama kao stado bez pastira. I Jahve veli: Nemaju više gospodara, neka se u miru kući vrate!“ 2 Ljet 18,16

A kad vidje mnoštvo naroda, sažali se nad njim, jer bijahu satrveni i zapušteni kao ovce bez pastira. Mt 9,36–37

Frazemsko značenje nose sastavnice *ovca (stado)* i *pastir*. Naime, Izraelci su bili pastirski narod i na stranicama se Biblije često opisuje njihov život, a iz pastirskoga se života uzimaju metafore kojima se želi prenijeti jedna sasvim drugačija poruka

² Točne izvedenice aforizama ili skupova riječi iz tekstova Biblije u svome završnom obliku mogu se nazvati *izravnim biblizmima*. Za razliku od njih *neizravni* su *biblizmi* jedinice nastale samostalnom kombinacijom biblijskih riječi, slika i sižea koji se ne nalaze u samom tekstu Biblije (Opašić 2013).

(RBT 1969). Metaforu pastira koji vodi svoje stado upotrebljavaju u drevnoj Mezopotamiji i Egiptu kao naslov za kraljeve pa i Biblija čini isto (npr. 2 Sam 5,2), ali se ona kraljevima i vladarima dodaje uzgred jer su oni pastiri izabrani od Boga (Chevalier i Gheerbrant 2007). Vrlo se rano naslov pastira primjenjuje na Jahvu (usp. Post 48,15), a slika stada i pastira temeljna je biblijska slika za odnos između Boga i Izabranoga naroda (Iz 40,11; Jr 2,8; Ez 23,2; Zah 10,3; Ps 23,1–4). U Novome zavjetu slika pastira i stada dobiva sasvim novo značenje jer postaje metaforom Božje ljubavi prema svim ljudima (stadu), tj. simbolizira samoga Boga. Crkva je novi Izrael, odnosno stado kojemu je pastir Isus Krist, a potom i apostoli (Duda 2008), dok ovca postaje primjerom vjere ili nevjere (Crvenka 2013). Lik Krista pastira dovodi do toga da se i duhovni vođe vjerskih zajednica u suvremenim jezicima nazivaju pastirima ili pastorima.

Navedeni je frazem utemeljen na slici stada koje je bez pastira neorganizirano, nezaštićeno i luta pa je kao takvo metom kradljivaca i divljih zvijeri. Treba napomenuti da je u latinskome tekstu izraz glasio *sicut oves absque pastore*, a hrvatski su se prevoditelji odlučili prevesti riječju *stado* u tekstovima Staroga zavjeta, dok su u Novome zavjetu preveli riječju *ovce* što je podudarno i latinskomu prijevodu.³ Stoga su u hrvatskome jeziku moguće i dvije leksičke inačice navedenoga frazema, a u ostalim jezicima samo jedna od inačica, npr. njem. *wie Schafe ohne Hirten*, rus. *как стадо без пастыря*, polj. *jako owce bez pasterza*.

Hrvatski je frazem uglavnom potvrđen u upotrebi u književnim djelima, npr.

Zar da ih pustim **kao stado bez pastira?** (HJR)

Zoonim *ovca* sastavnicom je i biblizma *ovce među vukovima*. Izraz je potvrđen u sljedećem citatu koji Isus izgovara u trenutku izbora dvanaestorice apostola dajući im različite pouke i savjete za njihovo djelovanje:

Evo, šaljem vas kao ovce među vukove. Zato budite mudri kao zmije, bezazleni kao golubovi! Mt 10,16

Evandelist Luka (10,3) govori o janjadi među vukovima. Dakle, oba evandelista apostole uspoređuje sa životinjama kojima Biblija pridaje obilježje neobranjenosti, dok vukovi predstavljaju njihove neprijatelje, ponajprije tadašnje farizejsko vodstvo. Upravo uspoređujući apostole s ovcama i janjadi, Isus ističe njihovu izloženost, ranjivost i bezazlenost (Šaško 2014: 15). Ta se slika može primijeniti na kršćane svih vremena koji će biti prinuđeni živjeti i svjedočiti svoju vjeru u neprijateljskom svijetu (France 1987). Izraz se frazeologizirao u značenju 'slabi među jakima', a potvrđen je u aktualnoj uporabi, npr.

³ Ostali prijevodi imaju i u starozavjetnim tekstovima *ovce* (engl. *as sheep that have no shepherd*, njem. *wie Schafe, die keinen Hirten haben*, tal. *come pecore che non hanno pastore*, rus. *как овцы, у которых нет пастыря*, polj. *jako owce, które nie mają pasterza*, češ. *jako ovce, kteréž nemají pastýře*), a izdvaja se jedino francuski koji kao i hrvatski ima *stado* (*comme un troupeau qui n'a pas de berger*).

M. P. svojim izlaganjem, (...) istakla je kako se kao članica Sabora koja ne podliježe stranačkom utjecaju već svojoj katoličkoj savjesti osjeća poput **ovce** koja je poslana **među vukove**. (<http://www.jutarnji.hr>, 8. 11. 2012.)

(...) Kad su mi dali otkaz, bila sam **ovca među vukovima**, ako se vratim, bit ću krvoločni vuk među ovcama. (<http://dalje.com>, 2. 12. 2012.)

Frazem je potvrđen i u drugim jezicima: engl. *a wolf among the sheep*, njem. *wie Schafe unter Wölfen*, franc. *loup dans la bergerie*, tal. *essere un agnello fra i lupi*, *lupo tra le pecore*, rus. *овцы среди волков*, *волк среди овец*, polj. *jak owce pośród wilków*. Može se uočiti da je u engleskom, francuskom, talijanskom i ruskom za razliku od hrvatskoga na prvome mjestu u frazemu *vuk*, a na drugome *ovce*.

Biblijski motiv izgubljene (zalutale) ovce motivirao je pozadinsku sliku frazema **izgubljena (zalutala, zabludjela) ovca (ovčica)**. Motiv je nastao na temelju pripovijesti o izgubljenoj ovci kao jednoj od triju prispodoba koje donosi evanđelist Luka da bi objasnio ideju o Isusovu milosrđu (RBK 1999). U prispodobi o izgubljenoj ovci (Mt 18,12–14; Lk 15,1–6) Isus se uspoređuje s dobrim pastirom koji ostavlja devedeset i devet ovaca i traži onu izgublenu te je na svojim ramenima nosi stadu. Naime, ovca je životinja koja živi u stadu i ako zaluta izložena je sigurnoj propasti. Time je želio reći da je došao ne samo zbog pravednika nego još više zbog grešnika koji su zavedeni pogrešnim putovima i krivim prorocima (Limbeck 2009). Važno je istaknuti da evanđelist Matej govori o zalutaloj ovci, a Luka o izgubljenoj pa je hrvatski frazem uključio oba motiva, a opisuje ‘osobu koja se odvojila od svoje sredine (društva) i koja je pošla pogrešnim životnim putem’, npr.

Hvala Bogu, da je barem jedna **zalutala ovca** vidjela, da su – drugi skrenuli s pravoga puta. (HJR)

I čisto se preporodio, kad mu za malo stigne od ravnatelja odgovor, iz kojega je vidio, da se sa raširenim rukama prima kao **izgubljena ovca** u krilo učitelja (...). (HJR)

Za njih je takav pisac bio i ostao, ako ne izdajnik, ono u najboljem slučaju **zabludjela ovca** ili heretik. (<http://www.pobjeda.me>, 16. 11. 2012.)

Frazem se javlja i u drugim jezicima: engl. *the lost sheep*, njem. *das verirrte (verlorene) Schaf*, franc. *brebis égarée*, tal. *la pecorella (pecora) smarrita*, rus. *зблудшая овца*, češ. *zbloudilá (bludná, ztracená) ovečka*, polj. *zbląkana owca (owieczka)*.

U Evanđelju po Mateju (25,31–33) govori se o ponovnom Kristovu dolasku kojim će odvojiti vjerne od nevjernih odnosno razlučiti *ovce od jaraca*:

(...) *Tada će se pred njim skupiti svi narodi, a on će ih razlučiti jedne od drugih kao što pastir luči ovce od jaraca. Postavit će ovce sebi s desne strane, a jarce s lijeve.*

Isusova usporedba nastala je na temelju običaja pastira da se odvajaju različite životinje jer su u palestinskim stadima ovce i jarci često bili izmiješani i na prvi se pogled nije moglo lako razlučiti jedne od drugih s obzirom na to da ovce nisu bile od bijelih europskih vrsta (France 1987). Važno je i to da u Bibliji jarci i koze za razliku od ovaca i janjadi nemaju povlašteni status, tj. nisu izabrane životinje. Zato i u tome tekstu ovce predstavljaju vjernike, a jarci nevjernike. Prema tomu nastao je frazem **odvojiti ovce od jaraca** koji može značiti ‘odvojiti ono što se razlikuje, odvojiti dobro od lošega’. Frazem je samo rječnički zabilježen i nisu pronađeni primjeri u aktualnoj uporabi.

Krotkost u Bibliji podrazumijeva savršenu pokornost Božjoj riječi (BS 2002), a to se obilježje ponajprije pridaje janjetu:

A ja bijah kao jagnje krotko što ga vode na klanje i ne slutih da protiv mene snuju pakosne naume. Jr 11,19⁴

U Starome je zavjetu janje bilo žrtvena životinja i to idealna žrtva (RBK 1999), osobito na blagdan Pashe (Izl 12,21–23). Naime, za žrtvu su se najčešće prinosile ovce i koze, dok se jednogodišnje zdravo muško janje smatralo žrtvom najugodnijom Bogu (PBL 1997). Riječ je o pomirbenoj žrtvi koju treba žrtvovati radi vlastita spasenja (ORL 2002; Chevalier i Gheerbrant 2007), a koja postaje simbolom Isusa Krista koji se žrtvuje za spas ljudi i to upravo na blagdan Pashe. U navedenom se citatu Jahvin sluga uspoređuje s janjetom ili ovcom ne samo zbog svoga tihog i strpljivog podnošenja nepravdi nego kao općenito tumačenje njegove sudbine jer on kao žrtvena životinja nosi grijehe mnogih i polaže svoj život kao žrtvu za krivice (RBT 1969). Stoga se upravo ovaj tekst najčešće povezuje s Isusom Kristom koji postaje novozavjetno pashalno janje (PBL 1997). Na temelju navedenoga biblijskoga motiva janjeta nastali su frazemi **pokoran (krotak) kao janje** ‘jako pokoran, podložan, poslušan’, **miran kao janje** ‘jako miran’ i **žrtveno janje** ‘nedužna osoba koja mora ispaštati umjesto drugih, žrtva sudbine ili spleta nesretnih okolnosti, onaj koji mora platiti krivnju skupine’. Krotkost janjeta prenijelo se i na ovcu pa se frazemom **krotak kao ovca** opisuje poslušna osoba (Vidović Bolt 2011).

Do jučer ljuti lav, ili ris, a sada je **krotak kao janje** i umiljat kao pokorno psetance pred svojim gospodarom... (HJR)

Oni ga mrze, jer ga se boje; meni se pak pričinja **krotak kao janje**. (HJR)

U ostalim su jezicima potvrđeni posve ili djelomično podudarni primjeri: njem. *lammfromm, sanft wie ein Lamm*, rus. *смирный (кроткий) как ягнёнок (agneu)*, češ.

⁴ U latinskom (*quasi agnus mansuetus*) i ruskom prijevodu (*как кроткий агнец*) potvrđen je izraz podudaran hrvatskomu, u talijanskome je sličan jer se razlikuje samo pridjevskom sastavnicom (*come un docile agnello*), dok se ostali prijevodi razlikuju: njemački i sastavnicom *ovca* umjesto *janje* (*wie ein armes Schaf*), engleski i nema pridjevsku sastavnicu nego dodaje i *ovna* (*like a lamb or an ox*), dok poljski i češki uspoređuju s *janjetom* i *vukom* (polj. *jako baranek i wól*, češ. *jako beránek a volček*).

mírný (krotký) jako beránek (ovečka), polj. cichy (potulny, pokorny) jak jagnię (owca), lagodny jak baranek, lagodny jak jagnię (jagniatko).

Već je navedeno da janje i ovca u Bibliji imaju snažnu simboliku, a u židovskome poimanju janje ima uz poslušnost i „simboličku vrijednost neobranjenosti i ranjivosti“ (Šaško 2014: 14):

Ko ovcu na klanje odvedoše ga, ko janje nijemo pred onim što ga striže on ne otvara svojih usta. Dj 8,32

Motiv žrtvenoga janjeta javlja se već na početku Staroga zavjeta u Knjizi Izlaska kada janje postaje pashalnom životinjom koja se morala jesti u obitelji, a njezinom krvlju morala su se pošćropiti vrata. Stoga se u navedenom kao i sljedećim biblijskim citatima misli upravo na takvu žrtvu:

No ti, Jahve, mene poznaješ i vidiš; ispitao si srce moje, ono je s tobom. Odvedi ih kao jagnjad na klanje, saćuvaj ih za dan pokolja. Jr 12,3

Dao si nas k'o ovce na klanje i rasuo nas među neznabošće. Ali zbog tebe ubijaju nas dan za danom, i mi smo im k'o ovce za klanje. Ps 44,12.23

Podcrtani su se izrazi na temelju toga frazeologizirali kao **ići kao janje na klanje** i **voditi koga kao janje (ovce) na klanje**, a riječ je o frazemima koji svojim značenjem ‘prihvatiti što bez otpora (protesta), ne protiveći se’ opisuju prihvaćanje neugodnosti bez pružanja otpora.

No, Dinamo nikada, do jućer, nije išao na utakmice **kao janje za klanje**. (<http://www.jutarnji.hr>, 13. 11. 2012.)

Kao janje na klanje išao je i on ususret svojoj smrti koju su mu pripremili njegovi neprijatelji. (<http://www.gospicko-senjaska-biskupija.hr>, 13. 11. 2012.)

Njegova je krotkost bila u tome što su ga nevinu osudili i **vodili „k'o krotko janje na klanje“**. (<http://www.biskupija-sisak.hr>, 13. 11. 2012.)

Primjeri iz drugih jezika uglavnom su podudarni: engl. *go like a lamb (sheep) to the slaughter*, njem. *wie ein Lamm zur Schlachtbank gehen*, tal. *come pecore (portate) al macello*, rus. *идти как овца на заклание*, ćeš. *jít jako beránek (beran) na popravu*, polj. *iść jak owca na rzeź*.

U pozadinskoj je slici frazema **žrtveni (grešni) jarac** kao i već spomenutoga **žrtveno janje** biblijska slika janjeta i jarca kao žrtvenih životinja. Naime, prema Zakoniku u Starome su zavjetu najćešće žrtvene životinje bile jarac i janje, a prinobile su se kao zalog za druge, tj. njihove grijehe odnosno prijestupe. O motivu žrtvovanoga janjeta već je bilo rijeći, dok je jarac simbolom rasplodne moći, životne snage i libida te plodnosti, a postaje i slikom pohote (Chevalier i Gheerbrant 2007). U Bibliji je dvolićna

životinja, a osobito divlji jarac. Hebrejska riječ za jarca može značiti i jarac i demon pa je upravo ta neobična veza između jarca i demona možda u začetku svetkovine jarca posvećene Azazelu (BS 2002). Levitski zakonik (16,20–26) opisuje obred pokajanja u kojem Aron, kao glavni svećenik, kockom između dvaju jaraca odabire jednoga koji će biti prinesen Bogu i drugoga koji će se dati Azazelu, zloduhu koji je živio u pustinji. Zato je taj drugi jarac koji se naziva *žrtvenim* bio otjeran u pustinju da bi okajao grijeh cijeloga naroda. Takav sličan običaj javlja se i kod Egipćana, Grka, Tibetanaca (Walter i Mokienko 2009). Stoga se navedenim frazemima opisuje ‘čovjek koji mora ispaštati umjesto drugih, žrtva, onaj koji mora platiti krivnju skupine i biti kažnjen umjesto najčešće pravih krivaca’.

Gradonačelnik je **žrtveni jarac** predizborne kampanje. (www.slobodnadalmacija.hr, 15. 12. 2012.)

Bila sam **žrtveni jarac** HDZ-a na predsjedničkim izborima. (www.dnevno.hr, 15. 12. 2012.)

Hoće li se ‘**žrtveno janje**’ osvetiti (...) ili će im ostati lojalan i stradati? (www.jutarnji.hr, 15. 11. 2012.)

U drugim su jezicima potvrđeni podudarni primjeri: engl. *scapegoat*, njem. *der Sündenbock sein*, franc. *boue émissaire*, tal. *il capro espiatorio*, rus. *козёл отпущения*, polj. *koziół ofiarny*.

2.2. Biblizmi sa zoonimima *krava i tele*

Za razliku od prethodnih zoonima krava i tele sastavnicom su triju frazema. Sva su tri nastala na temelju vrlo simboličkih biblijskih slika.

Tako su na temelju biblijskog izvještaja iz Knjige Postanka (32,1–24) nastali biblizmi **zlatno tele** ‘novac (zlatno, bogatstvo) kao cilj’ i **klanjati se zlatnome teletu** ‘imati novac (zlatno, bogatstvo) kao ideal i cilj’. Riječ je o događaju kada su Izraelci izradili zlatno tele i počeli mu se klanjati kao božanstvu. Zbog toga su izazvali Božji gnjev, ali i Mojsijev jer je klanjanje i štovanje svetih slika stranih bogova, ali i likova bogova bilo zabranjeno. Zlatno tele tako u Bibliji predstavlja idol, a s obzirom na to da je napravljeno od zlata simbol je materijalnoga bogatstva. Naime, zlatno je u Bibliji simbol bogatstva, vrijednosti, autoriteta.

Gotovo je s vremenima kad je »Badel« bio **zlatno tele** za razne mešetare (...). (HJR)

Slavljenje bogatstva postalo je »**klanjanje zlatnom teletu**« jer slavi se kao najveće dobro. (<http://www.glas-koncila.hr>, 16. 11. 2012.)

Hrvatskom imeničkom frazemu *zlatno tele* potpuno podudarni su: engl. *the golden calf*, njem. *das Goldenes Kalb*, tal. *vitello d'oro*, franc. *le veau d'or*, rus. *золотоу телеу*,

češ. *zlaté tele*, polj. *złoty cielec*, a hrvatskom glagolskom frazemu *klanjati se zlatnome tele-tu* posve podudarni su češ. *klanět se zlatému teleti* i polj. *klaniać się złotemu cielcowi*, dok su mu djelomično podudarni tal. *adorare il vitello d'oro* i češ. *tanec kolem zlatého telete*.

Frazem *sedam gladnih krava* značenja ‘zle godine, nerodne, rđave, višegodišnja nerodica’ nastao je kao asocijacija na biblijsku priču o Josipu kojega su braća prodala u Egipat gdje se uspio spasiti iz tamnice zahvaljujući sposobnosti tumačenja snova. Naime, faraon je sanjao kako iz Nila izlazi sedam debelih krava koje je proždrla sedam mršavih krava. Josip mu je taj san protumačio rekavši da debele krave predstavljaju sedam godina blagostanja, a mršave sedam godina gladi (Post 41,1–36). Zahvaljujući takvom tumačenju, Josip je postao namjesnik i tijekom godina obilja stvorio rezerve žita te time spasio Egipćane od gladi. Važna je u ovome frazemu i simbolika broja sedam koji u Bibliji najčešće simbolizira savršenost⁵.

Primjeri su iz drugih jezika dijelom nepodudarni jer je u najvećem broju jezika (engleski, njemački, francuski, ruski) umjesto sedam krava, sedam godina. Značenjem bi posve podudaran hrvatskome bio poljski *siedem krów chudych*, a ostali izriču pozitivno i negativno značenje: engl. *seven fat years and seven lean years*, njem. *die sieben fetten und die sieben mageren Jahre*, franc. *les bonnes et les mauvaises années*, tal. *le sette vacche grasse e le sette vacche magre*; *essere il tempo delle vacche grasse, non essere il tempo delle vacche grasse, essere il tempo delle vacche magre, non essere il tempo delle vacche magre*; *periodo (tempi) di vacche grasse, periodo (tempi) di vacche magre*, rus. *семь тучных и семь тощих лет*, češ. *sedm let tučných a sedm (let) hluběných*, polj. *siedem krów tłustych*.

2.3. Biblizmi sa zoonimom svinja

Svinja je za Židove bila nečista životinja te postaje simbolom za pokvarenost i grijeh, a Židovima je čuvati svinje bilo najveće poniženje (Crvenka 2013). Stoga ne čudi spominjanje svinja u sljedećem biblijskom kontekstu:

Ne dajte svetinje psima! Ne bacajte svoga biserja pred svinje, da se, pošto ga pogaze, ne okrenu te vas rastrgaju! Mt 7,6

Isus Krist navedenim riječima upozorava svoje učenike da sveti nauk ne treba izlagati ljudima koji ga ne mogu prihvatiti, koji bi ga mogli zloupotrijebiti ili mu se izrugivati (Tomić 1991). Prema navedenom tekstu nastao je biblizam *baciti / bacati bisere (biser-je) pred svinje* (lat. *margaritas ante porcos*) čije je značenje ‘dati / davati (reći / govoriti) što lijepo onomu koji to ne razumije’ stoga ima vrlo šaljivu konotaciju. Za razumijevanje izraza važna je riječ *margaritas* koja na grčkome može značiti biser, ali i malene dijelove na koje se kruh dijelio u bizantskoj crkvi (grč. *μαργαριτάρι κριθάρι*). Biblijski prevoditelji su riječ *margaritas* najčešće preveli prema latinskom kao *biser*⁶, no moguće bi

⁵ V. više u Macan i Opašić 2010; Opašić 2013.

⁶ Usp. engl. *your pearls before swine*, franc. *perles devant les porceux*, njem. *Perlen nicht vor die Säue werfen*, tal. *le vostre perle davanti ai porci*, rus. *жемчуга вашего перед свиньями*, polj. *perel waszych przed świnie*, češ. *mecte perel svých před svině*.

značenje bilo upravo da je riječ o komadićima posvećenog kruha pa se svinjama kao nečistim životinjama ne treba dolaziti s čistim, posvećenim kruhom (Walter et al. 2010). U svakome slučaju biseri simboliziraju stvari i riječi koje su svete i nisu razumljive svima.

Oni, naime, nisu dostojni ovog virtuoza jer ih ne interesira kakvu glazbu gudi, već tko je gudi. Opet **smo bacali biserje pred svinje!** (HJR)

Njegov se istup na konferenciji za novinstvo sveo na onu latinsku: „**Ne bacajte biserje pred svinje.**“ (HJR)

Primjeri iz drugih jezika posve su podudarni: engl. *cast (throw) pearls before swine*, njem. *Perlen vor die Säue werfen*, franc. *jeter des perles aux porceaux (aux cochons)*, tal. *(dare) gettare le perle ai porci*, rus. *метат бисеръ перед свињями*, češ. *házet perly sviním*, polj. *rzucac perly przed swinie*.

2.4. Biblizmi s ostalim zoonimima

U hrvatskim se biblizmima javlja nekoliko biblijskih divljih životinja: *vuk*, *zmija*, *deva* i *komarac*.

Dvoličnu osobu sklonu dodvoravanju koja zle (loše) namjere krije pod maskom plemenitosti i blagosti može se opisati biblizmom **vuk u ovčjoj (janječoj) koži (odijelu)**. Nastao je motiviran slikom koju Isus koristi u citatu iz Matejeva evanđelja (7,15):

Čuvajte se lažnih proroka što vam dolaze u ovčjem runu, a unutra su grabežljivi vuci!

Isus tim riječima upozorava učenike da se čuvaju lažnih proroka koje vidi kao vukove zamaskirane u ovčjem runu što znači da su takvi proroci vjerojatno dio kršćanske zajednice, predstavljaju se kršćanima i glasnogovornicima Isusa Krista da bi se time približili ljudima (Gnilka 1990). Dakle, suprotstavljena je nevinost i blagost ovce, tj. janjeta sa zlom i pakosti vuka.

Ti **vukovi u ovčju kožu** se presvlače pred izbore, ali ne treba proći dugo da pokažu svoju pravu ćud. (<http://www.lupiga.com>, 16. 11. 2012.)

On ga vidi kao **vuka u janječoj koži** i naglašava da je upravo njegova administracija zaslužna za proganjanje (...). (<http://vecernjilist.newspaperdirect.com>, 16. 11. 2012.)

Primjeri iz drugih jezika potvrđuju podudarnost na strukturnoj i semantičkoj razini: engl. *a wolf in sheep's clothing*, njem. *ein Wolf im Schafspelz (Schafskleid)*, franc. *loup déguisé en brebis / loup dans une peau d'agneau (de mouton)*, tal. *il lupo nella pelle dell'agnello*, rus. *волк в овечьей шкуре*, češ. *vlk v rouchu (rouše) beránčím*, polj. *wilk w jagnięcej (baraniej) skórze*.

Jedna od najpoznatijih biblijskih poslovice je *lakše će deva proći kroz ušicu igle, nego bogataš ući u kraljevstvo Božje* koju Isus izgovara govoreći o bogatašima (Mt 19, 23–24; Mk 10,25; Lk 18,25). Ta poslovice izazvala je različita tumačenja, a vjerojatno je riječ o staroj židovskoj i arapskoj poslovi. Neki pretpostavljaju da je utemeljena na sljedećoj slici: u Jeruzalemu je nekada postojao prolaz, tj. niska i uska vrata kroz koja su ulazile životinje, a zvala su se *ušica igle*. Međutim, deva nije mogla ući u Jeruzalem kroz ta vrata sve dok joj se nije najprije skinuo sav teret koji je nosila, a ona se spustila na koljena. Tim su se vratima služili trgovci i putnici koji su dolazili noću kada su glavna gradska vrata bila zatvorena. Ne postoje ostaci ni materijalni dokazi da su takva vrata postojala pa je ovakvo objašnjenje dijelom neutemeljeno (Cole 1984). Kroz stoljeća pokušavalo se ublažiti Isusovo očigledno preuveličavanje pa dio proučavatelja smatra da je riječ o pogrešci u prepisivanju – umjesto grčke riječi *kamelos* što znači *deva* radilo bi se o *kamilos* što znači *debelo uže* kojim su se vezali brodovi jer aramenska riječ *gama* može značiti i devu i uže (Šaško 2009). Međutim, u babilonskome Talmudu govori se o ljudima koje se smatralo toliko mudrima da su činili naizgled nemoguće i o njima se kaže da provlače „slona kroz iglene uši“. Dakle, Isus je vjerojatno jednostavno upotrijebio tipičnu orijentalnu metaforu da bi kroz snažan kontrast naglasio nemogućnost *čega* (Cole 1984; Tomić 1991), ali je umjesto slona iskoristio sliku deve kao životinje iz židovske svakodnevice.

Navedenom izrekom Isus nije želio reći da je bogatome nemoguće postići vječni život, pogotovo jer su neki dobrostojeći pojedinci postali njegovi sljedbenici. No, nedugo prije nego je izrekao te riječi, mladi bogataš je odbio ponudu da postane njegovim sljedbenikom jer je više ljubio svoja „mnoga imanja“ (Mt 19,16–22). Za svakog bogataša s takvim stajalištem bilo bi nemoguće naslijediti vječni život.

U hrvatskome jeziku pronađeni primjeri uporabe pokazuju da se najčešće koristi samo prvi dio biblijske izreke *prije će deva kroz ušicu igle* sa značenjem ‘prije će se dogoditi i što nemoguće’:

Tvrđnju kako će ‘**prije najveća deva proći kroz ušicu igle** nego će on ući u koaliciju s HDZ-om’, pljeskom je pozdravila puna hotelska dvorana (...). (<http://www.tportal.hr>, 11. 12. 2012.)

Prije deva kroz ušicu igle, nego kapital u Hrvatsku? (<http://www.monitor.hr>, 11. 12. 2012.)

Pa što nisu pomirili obje strane, u prizemlju crkve sagradit nebesku K-prodavaonicu, a katove udijelit Kaptolu. I obavezno blagoslovit tu trgovačku radnju jer inače će **prije deva kroz ušicu igle nego Todo u raj**. (<http://www.index.hr>, 11. 12. 2012.)

Primjeri iz drugih jezika: njem. *eher geht ein Kamel durch ein Nadelöhr*, tal. *è più facile che un cammello passi per la cruna di un ago che un ricco entri nel regno dei cieli*, rus. *легче верблюду пройти сквозь в игольное ушко*, polj. *łatwiej jest wielbłądowi przejść przez ucho igielne*.

Deva se javlja u još jednom slikovitom biblijskom citatu u kojem je Isus nazvao farizeje *slijepim vođama koji cijede komarca, a gutaju devu* (Mt 23,24). Bila je to posebno snažna hiperbola jer je bio izrazit kontrast između sićušnog komarca i deve, jedne od najvećih životinja koju su znali Isusovi slušatelji. Procijenjeno je da je potrebno 70 milijuna komaraca da bi po težini bili jednaki devi prosječne veličine. Osim toga, Isus je znao da su farizeji cijedili vino kroz komad tkanine da ne bi progutali komarca i tako postali ceremonijalno nečisti. No, u simboličnom su smislu gutali devu koja je također bila nečista, odnosno nije se smjela jesti (Lev 11,4), ali je smatrana hraniteljicom pustinskoga naroda (Crvenka 2013). Stoga je Isus tom hiperbolom želio reći da su se farizeji pomno držali i najmanjih i to osobito profanih odredbi Zakona, a zanemarivali su ono važnije, pravdu, milosrđe i vjernost (Mt 23,23) te ih je time razotkrio kakvi su uistinu, licemjerni (Gnilka 1990). Frazem *cijediti komarca, a gutati devu* već u biblijskom kontekstu ima preneseno značenje koje se može izraziti kao ‘biti u neznatnim stvarima savjestan, a u važnima nesavjestan’.

Pozdrav i nemoj mi previše secirati i cijepidlačiti – **gutati devu, a cijediti komarca**. (www.building-body.com, 13. 11. 2012.)

Sve je to tako jer su ljudi uvijek radi svojih egoističnih ciljeva “**cijedili komarca, a gutali devu**”. (<http://hr.linkedin.com>, 13. 11. 2012.)

Navedeni biblijski citat motivirao je sasvim sigurno i češki frazem *dělat z komára velblouda*, no u drugim se jezicima u istom značenju ‘preuveličavati što’ ustalio frazem latinskoga podrijetla (*elephantem ex musca facere*), no nije isključen ni biblijski utjecaj: hrv. *praviti / napraviti od muhe slona*, engl. *make a mountain out of a molehill*, njem. *aus einer Mücke einen Elefanten machen*, franc. *faire d'une mouche un éléphant*, tal. *fare d'una mosca un elefante*, rus. *делашь из мухи слона*, češ. *dělat z mouchy slona*, polj. *robić z muchy slonia*.

Vrlo lukava, prepredena, ali i mudra čovjeka može se usporediti sa zmijom: **lukav (mudar, podmukao) kao zmija**. Ta je usporedba nastala parafrazom na temelju biblijskih tekstova u kojima zmija ima snažnu simboličku ulogu. Naime, već izvještaj o istočnome grijehu počinje napomenom: *Zmija bijaše lukavija od sve zvjeradi što je stvorio Jahve, Bog* (Post 3,1). Dakle, zmija je najlukavija jer očito poznaje otrovni učinak zabranjenoga voća te navodeći ženu na grijeh u ljudsko srce ubrizgava otrov neposlušnosti (BS 2002). Zmiju su drevne tradicije smatrale tajnovitim bićem, ali i svetom životinjom povezanom sa životom i mudrošću pa tako ni u Kanaanu zmija nije simbol nesreće. Međutim, ulogom koju joj biblijski pisac daje u prvome grijehu želi pokazati da zmija nije uzvišena nego prokleta životinja pa time osuđuje i kult mnogoboštva u Izraelu (Rebić 1996). Nakon toga postaje simbolom zla i prokletstva i svojevrsnom inkarnacijom đavla (RBK 1999). Motiv zmije javlja se na još nekim mjestima u Starome zavjetu (Izl 4,2–5; Br 21,6–9; Pnz 8,15; Iz 65,25). Isus će u Novome zavjetu zmijama nazvati licemjerne farizeje (Mt 23,33), ali zmiju uzima i kao primjer lukavosti i to ne one zlonamjerne nego krajnje oprezne:

Evo, ja vas šaljem kao ovce među vukove. Budite dakle mudri kao zmije, a bezazleni kao golubovi! Mt 10,16

Tim riječima želi reći učenicima da kršćani ne moraju biti lakomisleni, ali ni hulje (France 1987). Dakle, prema navedenim biblijskim citatima kao i biblijskoj simbolici zmije mogao je biti motiviran navedeni frazem *lukav (mudar, podmukao) kao zmija* ('vrlo mudar, lukav, prepreden').

3. Zaključak

Semantička analiza biblizama sa zoonimskom sastavnicom pokazala je da se u navedenoj građi izravnim biblizmima mogu smatrati primjeri: *kao ovce (stado) bez pastira, ovce među vukovima, ići kao janje na klanje, krotak kao janje, baciti / bacati bisere (biserte) pred svinje, prije će deva kroz ušicu igle, cijediti komarca, a gutati devu*. Na temelju biblijskih slika i parabola nastali su neizravni biblizmi sa zoonimskom sastavnicom: *izgubljena (zalutala) ovca (ovčica), žrtveno janje, žrtveni (grešni) jarac, zlatno tele, sedam gladnih krava, vuk u ovčjoj (janječjoj) koži (odijelu), lukav (mudar, podmukao) kao zmija*. Može se zaključiti da prevladavaju biblizmi s domaćim životinjama, a najzastupljenije životinje su ovca i janje. Također, analiza je pokazala da je pozadinska slika biblizma motivirana ulogom koju pojedina životinja ima u Bibliji, njezinom simbolikom te biblijskim (kon)tekstom.

Primjeri biblizama iz drugih jezika pokazuju veliku podudarnost koja je i očekivana s obzirom na ulogu koju Biblija ima u kulturi europskih i izvan europskih naroda. Stoga biblizmi sa zoonimskom sastavnicom potvrđuju uglavnom status općeeuropeizama, dok su razlike među jezicima uvjetovane specifičnostima pojedinoga jezika i kulture.

LITERATURA

- Chlebda, Wojciech. 1997. Библия в языке – язык в Библии. U: *Frazeologia a religia*. Lewicki, Andrzej Maria; Chlebda, Wojciech (red.). *Problemy frazeologii europejskiej II*. Warszawa. 85–94.
- Cole, Alan. 1984. *Evandjelje po Marku (Uvod i komentar)*. Novi Sad: Dobra vest.
- Crvenka, Mario. 2013. *Životinje u Bibliji*. Zagreb: Teovizija.
- Duda, Bonaventura. 2008. Opći uvod u Bibliju i Uvodi i napomene uz knjige Novoga zavjeta. U: *Biblija*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost. 1379–1388, 1457–1519.
- France, R. T. 1987. *Matej (Uvod i komentar)*. Novi Sad: Dobra vest.
- Gnilka, Joachim. 1990. *Il vangelo di Matteo (parte I, II)*. Brescia: Paideia.
- Macan, Željka; Opašić, Maja. 2010. Frazemi s brojevima *sedam* i *devet* u hrvatskome i njemačkome jeziku. U: *À la croate – Sborník vybraných příspěvků z konference Setkání mladých kroatistů konané v Brně 13. 4. 2010*. Villnow Komárková, Jana (red.). Brno. 101–108.
- Limbeck, Meinard. 2009. *Matejevo evandjelje*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.

- Menac, Antica. 2007. *Hrvatska frazeologija*. Zagreb: Knjigra.
- Opašić, Maja. 2013. *Biblizmi u hrvatskome jeziku*. Doktorska disertacija. Filozofski fakultet. Sveučilište u Zagrebu. Zagreb.
- Rebić, Adalbert. 1996. *Stvaranje svijeta i čovjeka (Egzegeza i biblijska teologija Post 1–3 s uvodom u Petoknjžje)*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Ribarova, Slavomira; Vidović Bolt, Ivana. 2005. Biblijski frazemi sa zoonimskom sastavnicom u hrvatskom, češkom i poljskom jeziku. U: *Semantika prirodnog jezika i metajezik semantike: zbornik HDPL-a*. Granić, Jagoda (red.). Zagreb – Split: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku. 643–654.
- Šaško, Ivan. 2009. Bogaćenje ostavljanjem, umnažanje svođenjem na jedno. *Živo vrelo*. god. XXVI. 10: 26–27.
- Šaško, Ivan. Biblijsko-pastirsko-liturgijska simbolika Božjega Jaganjca. *Živo vrelo*. god. XXXI. 4: 14–19.
- Tomić, Celestin. 1991. *Isus iz Nazareta – Prorok i Krist (Isusovo javno djelovanje)*. *Povijest spasenja sv. XI*. Zagreb: Provincijalat hrvatskih franjevaca konventualaca.
- Vidović Bolt, Ivana. 2011. *Životinjski svijet u hrvatskoj i poljskoj frazeologiji I*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Zagrebačka Biblija*. 2008. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.

RJEČNICI

- Chevalier, Jean; Gheerbrant, Jean. 2007. *Rječnik simbola*. Zagreb: Jesenski i Turk.
- Cocagnac, Maurice. 2002. *Biblijski simboli. Teološki pojmovnik*. Zagreb: antiBARBARUS. [BS]
- Colin, Didier. 2004. *Rječnik simbola, mitova i legendi*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- Fink Arsovski, Željka i dr. 2006. *Hrvatsko-slavenski rječnik poredbenih frazema*. Zagreb: Knjigra.
- Matešić, Josip. 1982. *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Matešić, Josip et al. 1988. *Hrvatsko-njemački frazeološki rječnik*. Zagreb – München: Nakladni zavod Matice hrvatske – Verlag Otto Sanger.
- Menac, Antica; Fink-Arsovski, Željka; Venturin, Radomir. 2003. *Hrvatski frazeološki rječnik*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- Menac, Antica i dr. 2011. *Hrvatsko-ruski frazeološki rječnik*. Zagreb: Knjigra.
- Mikić, Pavao; Škara, Danica. 1992. *Kontrastivni rječnik poslovice*. Zagreb: August Cesarec – Školska knjiga.
- Mikić, Pavao; Suzanić, Vjekoslav. 1994. *Biblijske poslovice u Hrvata*. Zagreb: Školska knjiga.
- Opći religijski leksikon*. 2002. Rebić, Adalbert (red.). Zagreb: Leksikografski zavod Miroslava Krležje. [ORL]
- Praktični biblijski leksikon*. 1997. Grabner-Heider, Anton (red.). Zagreb: Kršćanska sadašnjost. [PBL]
- Rječnik biblijske kulture*. 1999. Fouilloux, Danielle (red.). Zagreb: AGM. [RBK]

- Rječnik biblijske teologije*. 1969. Leon Dufour, Xavier (red.). Zagreb: Kršćanska sadašnjost. [RBT]
- Vrgoč, Dalibor; Fink Arsovski, Željka. 2008. *Hrvatsko-engleski frazeološki rječnik / Croatian-English Dictionary of Idioms*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- Walter, Harry; Mokienko, Valerij M. 2009. *Немецко-русский словарь библейской фразеологии (критериум и принципы составления). Deutsch-Russisches Wörterbuch biblischer Phraseologismen. Mit historisch etymologischen Kommentaren*. Universität Greifswald: Ernst–Moritz–Arndt–Universität Greifswald Philophische Fakultat.
- Walter, Harry et al. 2010. *Deutsch-polonisches Wörterbuch biblischer Phraseologismen mit historisch etymologischen Kommentaren*. Szczecin – Greifswald: Volumina pl.

MREŽNI IZVORI

- Hrvatska jezična riznica* (<http://riznica.ihjj.hr/index.hr.htm>) [HJR]
- Hrvatski nacionalni korpus* (www.hnk.ffzg.hr)
- Mrežni pretraživač *Google* (www.google.hr)
- Pretraživač biblijskih prijevoda i komentara *e-sword* (www.e-sword.net)

ZUSAMMENFASSUNG

ZOONYMISCHE KOMPONENTEN IN DEN BIBLEISMEN DER KROATISCHEN SPRACHE UND EINIGER ANDERER SPRACHEN

In dieser Arbeit werden biblische Phraseme und Sprichwörter analysiert, die eine der folgenden zoonymischen Komponenten enthalten: Kuh, Kalb, Schaf, Lamm, Bock, Schwein/Sau, Wolf, Kamel, Stechmücke und Schlange. Das Hauptanliegen der Arbeit ist, die Bedeutung und die Symbolik der zoonymischen Komponenten im gesammelten Korpus von Bibleismen zu untersuchen und die phraseologischen Bilder der einzelnen biblischen Phraseme zu erklären: Denn die phraseologischen Bilder sind nicht nur durch die allgemeine Tiersymbolik motiviert, sondern größtenteils durch ihre biblische Rolle. Das Belegmaterial ist aus verschiedenen einsprachigen und mehrsprachigen Wörterbüchern exzerpiert worden und der praktische Gebrauch dieser Bibleismen wird im nachfolgenden Text anhand von Beispielen aus elektronischen und Internet-Quellen dargestellt. Des Weiteren wird in dieser Arbeit der Status der Phraseme aus dem Korpus in Bezug auf ihre biblische Herkunft festgestellt, d. h. es wird aufgezeigt, ob die Phraseme der Bibel direkt entnommen sind oder der biblischen Quelle frei nachgebildet sind. Die kroatischen zoonymischen biblischen Phraseme werden mit den entsprechenden biblischen Phrasemen in einigen Fremdsprachen verglichen, wobei ihre Konvergenzen zum Vorschein kommen aber auch ihre divergierenden Merkmale, die durch die sprachliche und kulturelle Spezifik der einzelnen Sprache bedingt sind.

Schlüsselwörter: *zoonymische Komponente, biblisches Phrasem, phraseologisches Bild, die kroatische Sprache, die Fremdsprachen*

ГЕРГАНА ПЕТКОВА
ПУ „ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ“
ПЛОВДИВ, БЪЛГАРИЯ
gerganapetkova@uni-plovdiv.bg
<https://doi.org/10.17234/9789531755139.23>

ХЪРВАТСКИ МЪЖКИ ЛИЧНИ ИМЕНА, ОБРАЗУВАНИ ОТ ЗООНИМИ

Обект на изследване в настоящия текст са хърватските мъжки лични имена, образувани от зооними. Основна цел на изследването е техният пълен списък да бъде представен (включително и всички производни от тях антропоними). Екскерпираниите примери са класифицирани според произхода им и според канонизацията им, т. е. дали са канонизирани само от Католическата църква, само от Православната църква или и от двете. Разглежданите антропоними са част от най-древния пласт на хърватската именна система – лични имена, образувани от наименования на животни и птици, които са били тотемни и се е смятало, че притежават свръхестествени качества. Поради тази причина те са част и от много идиоматични изрази, съдържащи елемент зооним.

Rječnik osobnih imena (Речник на личните имена) от Мате Шимундич е използван като основен източник на информация, а всички вторични източници са представени в библиографията към текста.

Ключови думи: *хърватско мъжко лично име, зооним, идиом*

Обект на изследване в настоящия текст са 45 хърватски мъжки лични имена, образувани от зооними. Основната цел на изследването е пълният списък на гореспоменатите антропоними да бъде представен (включително и техните варианти). Екскерпираниите примери са класифицирани според техния произход и път на навлизане в хърватската антропонимна система и според моделите, използвани в процеса на образуването на личните имена. Допълнителна класификация е направена на базата на екстралингвистичната информация дали разглежданото лично име е канонично, или не, дали е включено в списъка на светците само от Католическата църква, само от Православната църква, или и от двете.

Като основен източник на информация е използван *Rječnik osobnih imena* от Мате Шимундич, а всички допълнителни материали, използвани в процеса на изследването, са дадени в приложената към текста библиография.

1. Класификация според изконен произход:

1.1. Имена от домашен произход: *Gavran, Golub, Jastreb, Jelen, Lav, Macan, Medvjed, Slavuj, Sokol, Vuk* (10 мъжки лични имена);

1.2. Имена от чужд произход:

- А. Старогръцки: *Arhip, Egist, Filip/ Pilip/ Vilip, Hipokrat, Hipolit, Leoncij/ Leoncije/ Leontij/ Leontija/ Leontije, Leonid/ Leonida, Likoje, Onufrij/ Onufrije, Pulja/ Puljo, Tigran* (11 мъжки лични имена);
- Б. Латински: *Akvilin, Leo, Ovidij/ Ovidije, Urso* (4 мъжки лични имена);
- В. Немски/ старовисоконемски: *Adolf, Bernard/ Bernhard, Bernold, Egon, Hildebrand, Landolf, Leonard, Raul, Rolf/ Rudolf, Volfgang/ Wolfgang* (10 мъжки лични имена);
- Г. Английски/ староанглийски: *Randolf* (1 мъжко лично име);
- Д. Френски: *Agron* (1 мъжко лично име);
- Е. Италиански: *Colombano/ Kolombano/ Kolumbano, Colombo/ Kolombo/ Kolumbo, Napoleon, Orsat, Paun* (5 мъжки лични имена);
- Ж. Уелски: *Artur* (1 мъжко лично име);
- З. Турски: *Bilbil* (1 мъжко лично име);
- И. Персийски: *Šahin* (1 мъжко лично име).

В хърватската антропонимна система ясно се открояват няколко пласта на чуждоезиково влияние вследствие на редица исторически обстоятелства – гръцко, римско/латинско, унгарско, немско и турско (Šimunović 2009: 19–20). Приемането на християнството и използването на каноничните списъци¹ при кръщаването на новородените е допълнителен екстралингвистичен фактор, който оказва влияние върху оформянето на съвременния облик на хърватската именна система.

Това обяснява големия процент на чужди по произход имена в списъка на ексцерпирани мъжки хърватски антропоними, включени в настоящото изследване.

Тези имена навлизат в хърватската антропонимна система директно от чуждата именна система или чрез език-посредник: *Leontij/ Leontija/ Leontije* навлиза директно от старогръцки език, но *Leoncij/ Leoncije* преминава чрез посредничеството на латински. Други подобни случаи, засвидетелствани при разглежданите примери, където се използва език-медиатор, са: *Napoleon* (от италиански през френски език), *Onufrij/ Onufrije* (от старогръцки през латински и през италиански език), *Pulja/ Puljo* (от старогръцки през български език), *Raul* (от старовисоконемски през латински, през френски и през италиански език), *Šahin* (от персийски през турски език) и *Tigran* (от старогръцки през арменски език). Очевидно е, че при голяма част от случаите езикът, използван като посредник, е повече от един.

Горепосочената особеност е причина и за съществуването на следните синонимни гнезда: *Golub* (хърв.)/ *Colombano/ Kolombano/ Kolumbano* (ит.)/ *Colombo/ Kolombo/ Kolumbo* (ит.); *Lav* (хърв.)/ *Leo* (лат.); *Macan* (хърв.)/ *Egon* (нем.);

¹ Включените в каноничните списъци имена са предимно от арамейски, старогръцки и латински произход.

Medvjed (хърв.)/ *Artur* (уелск.)/ *Orsat* (ит.)/ *Urso* (лат.); *Slavuj* (хърв.)/ *Bilbil* (тур.); *Sokol* (хърв.)/ *Šahin* (перс.); *Vuk* (хърв.)/ *Likoje* (стгр.).

Те са се сформирали вследствие на навлизането от различни езици на имена с една и съща етимология и семантика, а на местна почва се открива съответният им хърватски еквивалент.

2. Класификация според модел на образуване:

2.1. От едноосновни имена без допълнителна деривация (т. е. чрез конверсия):

А. Едноосновни имена, образувани от съществително име: *Agron* (< фр. *héron* – „чапла“), *Artur* (< уелск. *arth* – „мечок“), *Bilbil* (< тур. *bülbül* – „славей“), *Colombano/ Kolombano/ Kolumbano* (< ит. *colombo* – „гълъб“), *Colombo/ Kolombo/ Kolumbo* (< ит. *colombo* – „гълъб“), *Egist* (< стгр. *αιγος* – „коза“), *Egon* (< ствн. *eska* – „котка“), *Gavran* (< хърв. *gavran* – „гарван“), *Golub* (< хърв. *golub* – „гълъб“), *Jastreb* (< хърв. *jastreb* – „ястреб“), *Jelen* (< хърв. *jelen* – „елен“), *Lav* (< хърв. *lav* – „лъв“), *Leo* (< лат. *leo* – „лъв“), *Likoje* (< стгр. *λύκος* – „вълк“), *Macan* (< хърв. *macan* – „котарак“), *Medvjed* (< хърв. *medvjed* – „мечок“), *Orsat* (< ит. *orsato* – „меченице“), *Raun* (< хърв. *raun* – „лаун“), *Pulja/ Puljo* (< стгр. *πωλος* – „малкото на животното; пиле, птиче“), *Slavuj* (< хърв. *slavuj* – „славей“), *Sokol* (< хърв. *sokol* – „сокол“), *Šahin* (< перс. *šāhin* – „кралски сокол“), *Tigran* (< стгр. *τίγρις* – „тигър“), *Urso* (< лат. *ursus* – „мечок“), *Vuk* (< хърв. *vuk* – „вълк“);

Б. Едноосновни имена, образувани от прилагателно име: *Akvilin* (< лат. *aquilinus* – „орлов“), *Leoncij/ Leoncije/ Leontij/ Leontija/ Leontije* (< стгр. *λεωντίος* – „лъвов, лъвски“), *Ovidij/ Ovidije* (< лат. *ovidius* – „овчи“).

Почти всички от посочените по-горе примери са образувани директно от апелатив. Изключение правят *Agron*, *Colombano/ Kolombano/ Kolumbano*, *Colombo/ Kolombo/ Kolumbo*, *Egist*, *Egon*, *Leoncij/ Leoncije/ Leontij/ Leontija/ Leontije*, *Orsat*, *Ovidij/ Ovidije* и *Pulja/ Puljo*, при които деривацията е базирана на чуждо по произход лично име, което от своя страна е изведено от съществително нарицателно или прилагателно име.

2.2. Двусловни имена:

А. Двусловни имена, образувани от номинативна синтагма (N + N): *Filip/ Pilip/ Vilip* (< стгр. *φίλος* – „приятел“ + стгр. *ίππος* – „кон“), *Hildebrand* (< ствн. *hildi* – „битка, бой“ + ствн. *branda* – „котарак“), *Hipokrat* (< стгр. *ίππος* – „кон“ + стгр. *κράτος* – „сила“), *Landolf* (< ствн. *lant* – „земя“ + ствн. *wolf* – „вълк“), *Leonid/ Leonida* (< стгр. *λέων* – „лъв“ + стгр. *εἶδος* – „изглед, вид, лик“), *Napoleon* (< ИТИ *Napo* + ит. *leone* – „лъв“), *Randolf* (< стангл. *rand* – „защитник“ + стангл. *wulf* – „вълк“), *Raul* (< ствн. *rād, rāt* – „свет“ + ствн. *wolf* – „вълк“), *Rolf/ Rudolf* (< ствн. *hruod, hrod* – „слава“ + ствн. *wolf* – „вълк“), *Volfgang/ Wolfgang* (< ствн. *wolf* – „вълк“ + ствн. *ganc* – „походка“);

- Б. Двусловни имена, образувани от атрибутивна синтагма (Adj. + N): Adolf (< ствн. *adal, edel* – „благороден” + ствн. *wolf* – „вълк”), Bernard/ Bernhard (< ствн. *bero* – „мечок” + ствн. *harti, herti* – „храбър”), Leonard (< лат. *leo* – „лъв” + ствн. *harti, herti* – „храбър, смел”);
- В. Двусловни имена, образувани от обектна синтагма (V + N): Arhip (< стгр. *άρχω* – „водя” + стгр. *ἵππος* – „кон”), Bernold (< ствн. *bero* – „мечок” + ствн. *walt, waltan* – „владая, управлявам, властвам”), Hipolit (< стгр. *ἵππος* – „кон” + стгр. *λύω* – „водя”), Onufrij/ Onufrije (< стгр. *ὄνος* – „магаре; добитък” + стгр. *φέρω* – „нося”).

Този модел на образуване на антропоними е най-старият и най-продуктивният в почти всички индоевропейски езици. От ексцерпираните двусловни хърватски мъжки лични имена, образувани от зооними, по-особен случай представляват антропонимите *Napoleon*, образуван от корен на съществително собствено и на съществително нарицателно име, и *Leonard*, където деривацията е извършена чрез комбинация на латински и старовисоконемски по произход апелативи.

3. Класификация на канонизираните хърватски мъжки лични имена, образувани от зооними:

3.1. Канонизирани от Католическата църква: *Adolf, Arhip, Artur, Bernard/ Bernhard, Bernold, Colombano/ Kolombano/ Kolumbano, Colombo/ Kolombo/ Kolumbo, Hildebrand, Landolf, Leonard, Napoleon, Orsat, Raul, Rolf/ Rudolf, Urso, Wolfgang/ Wolfgang*;

3.2. Канонизирани и от Католическата, и от Православната църква: *Akvilin, Filip/ Pilip/ Vilip, Hipolit, Lav, Leo, Leoncij/ Leoncije/ Leontij/ Leontija/ Leontije, Leonid/ Leonida, Onufrij/ Onufrije, Tigran*.

Изследваните антропоними могат да се разглеждат и от екстралингвистична гледна точка, а именно каква е причината точно определени зооними да послужат като основа за образуването на лични имена. Подобно уточнение е важно за пълната изчерпателност на настоящето проучване.

Почти всички гореспоменати зооними са наименования на тотемни животни и присъстват в митологията и фолклора на много световни народи. Основната причина за избора на конкретно тези птици и животни се крие в тяхната митологична етимология и семантика.

Най-голям е броят на антропонимите (8 мъжки лични имена), изведени от апелатива „вълк”. Митологичната представа за вълка при много народи се свързва с образа на водача, на предводителя на ловната дружина. Олицетворява или родоначалника на племето, или бога на войната (Мифы народов мира, т. 1, 1987: 242).

Седем от антропонимите са образувани от апелатива „лъв”. Животното е символ на висшата божествена сила, на могъществото, властта, величието, храбростта, благородството и интелигентността (Купър 1993: 74; Мифы народов мира,

т. 1, 1987: 41). В древността с думата „лъв“ са наричали царе, герои и митологични персонажи (Мифы народов мира, т. 1, 1987: 41). При източните народи същата символика има тигъра (Купър 1993: 216), който също така се свързва и с огромна жизнена сила (Мифы народов мира, т. 2, 1988: 511).

Трети по продуктивност от екстралингвистична гледна точка е апелативът „мечка/ мечок“ (5 мъжки лични имена). Означава възкресение, защото през пролетта излиза от бърлогата с рожбата си след летаргичен сън; поставя началото на нов цикъл, на нов живот. Например, в скандинавската митология женска мечка на име *Атия* олицетворява женското начало, а мъжкият *Атли* – мъжкото (Купър 1993: 131). Подобно на вълка и мечката като тотемно животно се възприема като родоначалник на племето (Мифы народов мира, т. 2, 1988: 128).

Гарванът също има изключително интересна символика. Свързва се с подземния свят, а в митологията се възприема като медиатор между живота и смъртта, между лято и зима, между суша и вода, между мъдрост и глупост, между мъжкото и женското начало (Мифы народов мира, т. 1, 1987: 245). Скандинавският върховен бог, Один, господар и на царството на мъртвите, е съпровождан от два гарвана – *Хугин* („мисъл“) и *Мунин* („спомен“). Те летели навсякъде и му разказвали всичко, което виждали. И през Античността гарванът е елемент от култовете на богове и герои, свързани с подземното царство (Мифы народов мира, т. 1, 1987: 247).

Почти навсякъде антипод на гарвана се явява гълъбът, който се смята, че помага за преминаването от едно състояние в друго, от един свят в друг. Част е от култа на всички Велики майки и владетелки на небето като символ на възраждането на живота (Купър 1993: 42).

Едно от най-често обожествяваните животни е орелът. Той е олицетворение на върховното божество в митологията на почти всички световни народи (Купър 1993: 150; Мифы народов мира, т. 2, 1988: 258). В древността се е смятало, че орелът може да отлети до слънцето, да го погледне и да се отъждестви с него. Той е духовното начало у човека, което може да се възвиси до небето (Купър 1993: 151). Соколът и ястребът имат подобна символика (Мифы народов мира, т. 2, 1988: 259). Соколът се свързва и със стремежът към свобода и надежда за всички, които са под робство – било то морално или духовно (Мифы народов мира, т. 2, 1988: 203).

Другата птица, определяна като царска, е паунът. Свързва се с култа към Дървото на живота и слънцето (Купър 1993: 156; Мифы народов мира, т. 2, 1988: 274). Същата е символиката и при елена (Купър 1993: 58), както и при коня, който допълнително се използва като олицетворение на бързата преходност на живота (Купър 1993: 92).

При останалите зооними митологичната символика е твърде биполярна.

След възникването на християнството, старите езически вярвания, а с тях и всичко, свързано с древните култове, включително и символиката на тотемните животни, е трябвало да бъде претопено. Пътищата за налагане на новата религия

са два – пълно заклеяване и демонизиране на старото (вълкът, мечката, гарванът стават олицетворение на Дявола) или неговото асимилиране (гълъбът и орелът се свързват със Светия дух; „*стоте очи по перата на науна представляват всевиждащата Църква*“ (Купър 1993: 156)).

4. Идиоматичните изрази, съдържащи елемент зооним

Една голяма част от разглежданите зооними, послужили за основа при образуването на изследваните хърватски мъжки лични имена, могат да бъдат открити и в редица фразеологизми и устойчиви сравнения, използвани широко в хърватския език.

1. вълк: *gladan kao vuk* ‘много гладен’; *<i> vuk sit i koza cijela, <i> vuk sit i koze na broju* ‘всеки участник в дадена ситуация е доволен от нейния развой’; *jesti kao vuk* ‘ям много’; *morski vuk* ‘много опитен моряк’; *pojeo (u)jeo vuk magare (magarca)* ‘нищо не се е случило’; *vuk samotnjak* ‘самотник, човек, който живее самотно’ [HFR]; *u njemu (tebi itd.) vuci viju* ‘някой е бесен, яростен’ [HJP];
2. гарван: *graktati kao gavran* ‘силно викам, много говоря’; *crn kao gavran* ‘много черен’ [HSRPF]; *zloguki gavran* ‘човек, който говори непрекъснато за надвиснала беда’ [HJP];
3. гълъб: *živjeti kao dva goluba, živjeti kao golub i golubica, živjeti kao golubovi* ‘живея мирно и в сговор’ [HSRPF, HFR]; *gukni golube* (‘когато някой е в беда да му се каже незабавно за ситуацията, в която се намира’);
4. коза: *derati se kao koza* ‘викам силно’ (Рускова-Джерманович 2013);
5. кон: *raditi (tegliti) kao konj* ‘върша тежка работа’; *glup kao konj* ‘много тъп, глуп’ (Рускова-Джерманович 2013);
6. котка/ котарак: *obilaziti (motati se i sl.) kao mačak (mačka) oko vruće kaše* ‘мотая се, нерешителен и претпазлив съм’; *premjestati kao mačka mlade* ‘непрекъснато премествам нещо от едно място на друго’; *prebiti (pretući i sl.) kao mačku* кога ‘убивам (пребивам) хладнокръвно някого’ (Рускова-Джерманович 2013);
7. лъв: *boriti se kao lav* ‘сражавам се храбро’; *jak kao lav* ‘много силен’; *opasan kao lav* ‘много опасен’; *hrabar kao lav* ‘много храбър’ (Menac 2007: 128); *borben kao lav* ‘храбър като лъв’; *kao lav u kavezu* [hodati, šetati i sl.] ‘непокойно, нервно’ [HFR];
8. магаре: *tvrdoglav kao magarac (magare)* ‘упорит’; *naučiti se (naviknuti se) na što kao magare na batine* ‘трудно свиквам с нещо’ (Рускова-Джерманович 2013);
9. мечка/ мечок: *jak kao medvjed* ‘много силен’ [HJP]; *medvjeđa usluga* ‘ненужна помощ, която след това носи вреда’ (Menac 2007: 133); *pala muha na medvjeda* ‘незначителна загуба за някого, който има всичко в изобилие’ [HJP]; *zaštićen kao medvjed <na Plitvicama>* ‘напълно защитен’ [HSRPF];
10. славей: *pjeva kao slavuj* ‘пее много хубаво’ [HJP].

5. Изводи:

От ексцерпираните антропоними най-голям е броят на тези, чийто произход е старогръцки. Най-малък е броят на тези, навлезли в хърватската антропонимна система от английски, френски, уелски, турски и персийски език.

От двата основни модела на деривация по-продуктивен се оказва първият, т. е. от един-единствен апелатив. Двадесет и пет от общо двадесет и осемте едноосновни антропонима са образувани от съществително нарицателно име. При двуосновните с най-висока фреквентност е комбинацията от две съществителни имена.

Канонизираните от Католическата църква имена са общо двадесет и пет, а девет от тях са включени в официалните списъци на светците и от Православната църква. Следните имена са неканонични: *Agron, Bilbil, Egist, Egon, Gavran, Golub, Hipokrat, Jastreb, Jelen, Likoje, Macan, Medvjed, Ovidij/ Ovidije, Paun, Pulja/ Puljo, Randolf, Slavuj, Sokol, Šahin, Vuk*.

Всички зооними, послужили за образуването на хърватските мъжки лични имена, които са обект на изследване в настоящия текст, имат дълбока символика, свързана с езически вярвания и ритуали. След възникването на християнството под въздействието на новата религия тяхното старо митологично значение се променя коренно. Това намира отражение и в редица фразеологизми и устойчиви сравнения, които се използват и в съвременния хърватски език. Поради тази причина голяма част от разглежданите антропоними не са канонизирани нито от Католическата, нито от Православната църква.

ИЗПОЛЗВАНИ СЪКРАЩЕНИЯ:

арм. – арменски език;	стгр. – старогръцки език;
бълг. – български език;	тур. – турски език;
ит. – италиански език;	уелск. – уелски език;
лат. – латински език;	фр. – френски език;
стангл. – староанглийски език;	хърв. – хърватски език
ствн. – старовисоконемски език;	

ИНДЕКС НА ХЪРВАТСКИТЕ МЪЖКИ ЛИЧНИ ИМЕНА, ОБРАЗУВАНИ ОТ ЗООНИМИ

ADOLF – изведено от немското име *Adolf* със значение „благороден вълк” (< старовисоконемското име *Adalwolf* < ствн. *adal, edel* – „благороден” + ствн. *wolf* – „вълк”);

AGRON – изведено от френското име *Agron* (< фр. *héron* – „чапла”);

AKVILIN (Aquilino (през ит.)) – изведено от лат. *aquilinus* – „орлов” (< лат. *aquila* – „орел”);

ARHIP – изведено от старогръцкото име *Архіππος* със значение „който води коня” (< стгр. *άρχω* – „вода” + стгр. *ίππος* – „кон”);

ARTUR (Arturko) – изведено от уелск. *arth* – „мечок”;

- BERNARD/ BERNHARD (Bernardin, Bernardino (през ит.), Bernardo (през ит.), Brnadin, Brnardin)** – изведено от немското име *Bernhard* със значение „храбър като мечок“ (< ствн. *bero* – „мечок“ + ствн. *harti, herti* – „храбър“);
- BERNOLD** – изведено от немското име *Bernnold* със значение „властващ като мечок“ (< ствн. *bero* – „мечок“ + ствн. *walt, waltan* – „владае, управлявам, властвам“);
- BILBIL** – изведено от тур. *bülbül* – „славей“;
- COLOMBANO/ KOLOMBAN/ KOLUMBAN** – изведено от италианското име *Colombano* (< ит. *colombo* – „гълъб“);
- COLOMBO/ KOLOMBO/ KOLUMBO** – изведено от италианското име *Colombo* (< ит. *colombo* – „гълъб“);
- EGIST** – изведено от старогръцкото име *Αιγισθος* (< стгр. *αιγος* – „коза“);
- EGON** – изведено от немското име *Egon* (< ствн. *eska* – „котка“);
- FILIP/ PILIP/ VILIP (Filipac, Filipan, Filipes, Filipenda, Pilipac, Pilipaš, Pilipenda, Pilipina, Vilipac)** – изведено от старогръцкото име *Φίλιππος* със значение „обичащ конете“ (< стгр. *φίλος* – „приятел“ + стгр. *ίππος* – „кон“);
- GAVRAN (Gavranić, Gavranko)** – изведено от хърв. *gavran* – „гарван“;
- GOLUB (Golubak, Goluban, Golubić)** – изведено от хърв. *golub* – „гълъб“;
- HIPOKRAT** – изведено от старогръцкото име *Ἱπποκράτης* със значение „силен като кон“ (< стгр. *ίππος* – „кон“ + стгр. *κράτος* – „сила“);
- HIPOLIT (Ipolit (през ит.))** – изведено от старогръцкото име *Ἱπόλυτος* със значение „водец коня“ (< стгр. *ίππος* – „кон“ + стгр. *λύω* – „водя“);
- HILDEBRAND (Ildebrando (през ит.))** – изведено от немското име *Hildebrand* със значение „бие се като котарак“ (< старовисоконемското име *Hildibrand* < ствн. *hildi* – „битка, бой“ + ствн. *branda* – „котарак“);
- JASTREB** – изведено от хърв. *jastreb* – „ястреб“;
- JELEN (Jelenče, Jelenko)** – изведено от хърв. *jelen* – „елен“;
- LANDOLF** – изведено от немското име *Landolf* със значение „земен вълк“ (< ствн. *lant* – „земя“ + ствн. *wolf* – „вълк“);
- LAV (Lava, Lave, Lavo, Lavko, Lavomil, Lavoslav)** – изведено от хърв. *lav* – „лъв“;
- LEO (Leon, Leonije, Leonika)** – изведено от лат. *leo* – „лъв“;
- LEONARD/ LEONHARD (Leonardo (през ит.))** – изведено от немското име *Leonhard* със значение „храбър като лъв“ (< лат. *leo* – „лъв“ + ствн. *harti, herti* – „храбър, смел“);
- LEONCIJ/ LEONCIJE** – изведено от латинското име *Leontius* (< старогръцкото име *Λεωντίος* < стгр. *λεωντίος* – „лъвов, лъвски“);
- LEONID/ LEONIDA** – изведено от старогръцкото име *Λεωνίδα* със значение „с лъвски вид“ (< стгр. *λέων* – „лъв“ + стгр. *εἶδος* – „изглед, вид, лик“);

LEONTIJ/ LEONTIJA/ LEONTIJE – изведено от старогръцкото име *Λεωντίος* (< стгр. *λεωντίος* – „лъвов, лъвски“);

LIKOJE – изведено от стгр. *λύκος* – „вълк“;

MACAN – изведено от хърв. *macan* – „котарак“;

MEDVJED (Medvjedić, Medvjedina, Medvjetko) – изведено от хърв. *medvjed* – „мечок“;

NAPOLEON – изведено от френското име *Napoléon* (< италианското име *Napoleone* < италианското име *Napo* (< италианското име *Iacopo* < *Iacobus*) + ит. *leone* – „лъв“);

ONUFRIJ/ ONUFRIJE – изведено от италианското име *Onofrio* със значение „носец добитък“ (< лат. *Onophrius* < стгр. *ὄνος* – „магаре; добитък“ + стгр. *φέρω* – „нося“);

ORSAT (Orsato) – изведено от италианското име *Orsato* (< ит. *orsato* – „меченце“ < ит. *orso* – „мечок“);

OVIDIJ/ OVIDIJE (Ovidio (през ит.)) – изведено от латинското име *Ovidius* (< лат. *ovidius* – „овчи“ < лат. *ovis* – „овца“);

PAUN (Paunac, Paunče, Paunić, Paunko) – изведено от хърв. *paun* – „лаун“ (< ит. *paone, pavone* – „лаун“);

PULJA/ PULJO (Pule/ Pulo, Puleta) – изведено от бълг. *Пульо* (< стгр. *πῶλος* – „малкото на животни; пиле, птиче“);

RANDOLF – изведено от английското име *Randolf* със значение „вълк-защитник“ (< староанглийското име *Randwulf* < стангл. *rand* – „защитник“ + стангл. *wulf* – „вълк“);

RAUL – изведено от италианското име *Raul* със значение „умен като вълк“ (< френското име *Raoul* < латинското име *Rodolphus* < старовисоконемското име *Radwulf* < ствн. *rād, rāt* – „съвет“ + ствн. *wolf* – „вълк“);

ROLF/ RUDOLF – изведено от немското име *Rolf/ Rudolf* със значение „славен вълк“ (< старовисоконемското *Hrodulf* < ствн. *hruod, hrod* – „слава“ + ствн. *wolf* – „вълк“);

SLAVUJ (Slavujko) – изведено от хърв. *slavuj* – „славеї“;

SOKOL (Sokolić) – изведено от хърв. *sokol* – „сокол“;

ŠAHIN (Šain, Šajin) – изведено от тур. *şahin* < перс. *šāhin* – „кралски сокол“;

TIGRAN (през арм.) – изведено от стгр. *τίγρις* – „тигър“;

URSO – изведено от лат. *ursus* – „мечок“;

VOLFGANG/ WOLFGANG – изведено от немското име *Wolfgang* със значение „с вълча походка, с походка като на вълк“ (< ствн. *wolf* – „вълк“ + ствн. *ganc* – „походка“);

VUK (Vučeta, Vučić, Vuja/ Vuje/ Vujo, Vujadin, Vujadinac, Vujadinče, Vujadinko, Vujisav, Vujislav, Vuka, Vukac, Vukadin, Vukailo, Vukajle/ Vukajlo, Vukali-

ca, Vukan, Vukanac, Vukanče, Vukanda, Vukanica, Vukanić, Vukas, Vukašin, Vukča, Vukče, Vukčo, Vukdrag, Vuke, Vukelja, Vukica, Vukić, Vukleta, Vukman, Vukmir, Vuko, Vukobrat, Vukodrag, Vukoica, Vukoja/Vukoje, Vukojica, Vukoman, Vukomanče, Vukomil, Vukomir, Vukosav, Vukoslav, Vukoš, Vukošić, Vukota, Vuksan, Vukša, Vukšan, Vukšica, Vulislav) – изведено от хърв. *vuk* – „вълк“.

ЛИТЕРАТУРА

- Cooper 1993 = Купър, Джин Кембел. 1993. *Илюстрирана енциклопедия на традиционните символи*. София: Петър Берон.
- Menac, Antica. 2007. *Hrvatska frazeologija*. Zagreb: Knjižica.
- Mify narodov mira 1987 = *Мифы народов мира (Энциклопедия в двух томах)*. т. I. 1987. Москва: Советская энциклопедия.
- Mify narodov mira 1988 = *Мифы народов мира (Энциклопедия в двух томах)*. т. II. 1988. Москва: Советская энциклопедия.
- Ruskova-Dermanović 2013 = Рускова-Джерманович, Светла. 2013. *За отрицателните конотативни значение на някои устойчиви сравнения с компонент названия на домашни животни и птици в български, сръбски и хърватски език*. Доклад представен на 3rd Conference for Young Slavists, 25–26th April 2013, Budapest (Hungary) (под печат).
- Šimunović, Petar. 2009. *Uvod u hrvatsko imenoslovlje*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjižica.

РЕЧНИЦИ

- Fink Arsovski, Željka et al. 2006. *Hrvatsko-slavenski rječnik poredbenih frazema*. Zagreb: Knjižica. [HSRPF]
- Menac, Antica; Fink-Arsovski, Željka; Venturin, Radimir. 2003. *Hrvatski frazeološki rječnik*. Zagreb: Naklada Ljevak. [HFR]
- Šimundić, Mate. 1988. *Rječnik osobnih imena*. Zagreb: Nakladni zavod Matice Hrvatske.
- Vojnov 1996 = Войнов, Михайл et al. 1996. *Старогръцко-български речник*. София: Отворено общество.

ИНТЕРНЕТСКИ ИЗТОЧНИЦИ

- <http://hjp.novi-liber.hr/>. Дата на последно посещаване на сайта: 06. 06. 2014. [HJP]
- www.kurufin.ru Дата на последно посещаване на сайта: 01. 03. 2014.

SUMMARY

CROATIAN MASCULINE PERSONAL NAMES, DERIVED FROM ZOONYMS

The research object of the present text is Croatian masculine personal names, derived from zoonyms. The main research aim is their complete list (including all the variants if these anthroponyms) to be presented. The examples are classified according to their origin and to the very fact if they are canonized by the Church or not.

All the Croatian masculine personal names included in the text are part of oldest level of the Croatian anthroponimic system – personal names, derived from lexemes for animals and birds. These animals and birds used to be totem ones and it is believed that they have extraordinary power. That is why they could be found in a great number of Croatian idioms, containing zoonym. *Rječnik osobnih imena* by Mate Šimundić is used as a main source of information and all the additional ones are given in the bibliography.

Key words: *Croatian masculine personal name, zoonym, idioms*

NEDA PINTARIĆ
FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU
ZAGREB, HRVATSKA
npintari@ffzg.hr
<https://doi.org/10.17234/9789531755139.24>

CRVI ROBAK U PRAGMATICI I FRAZEOLOGIJI

U radu se analiziraju hrvatski i poljski pragmafrazemi sa sastavnicom *crv* i *robak* njihovi ekvivalentni i neekvivalentni oblici i značenja (*crvuljak*, *crvić*, *crvak*; fraz. *crv sumnje* ili *buba u uhu*; pragmatički *crv* dobiva negativno značenje pa se za pozitivno značenje mora pretvoriti u deminutiv i hipokoristik *bubica*). U poljskom jeziku osim osnovnoga značenja kukca *robak* u frazeologiji dobiva preneseno značenje griznje savjesti (u frazemu *zalać robaka* sa značenjem *napiti se od muke (jada, žalosti)*).

Ključne riječi: *pragmatika, pragemmi, pragmafrazemi, hrvatski jezik, poljski jezik*

1. Leksemni pragemmi *crv*, *czerw* i *robak* s izvedenicama

Kad kažemo *crv*, ponajprije se javlja osjet gađenja i slika bijelog kolutićavca koji izmigolji iz vočke koju zagrizemo ili iz sendviča s mesom u koji je muha snijela jajašca pa su se iz njih izlegli crvići. Za takvo meso ćemo reći da je *crvljivo* ili da se *ucrvalo*. To je također jedan pragemm koji ima preneseno značenje u ljudskom ponašanju: *netko se ucrvao* znači da je nervozan i da mu je dosadno biti na jednome mjestu. Zato je Ivana Vidović Bolt (2007: 417) dobro primijetila da u zoonimnim frazemima postoji *dvostruka metaforizacija*, jer se osobine životinje sekundarno pripisuju i čovjeku. Bunk i Opašić (2010: 243) uspoređuju marljivost, radišnost i vrjednoću crva/crvića s takvom pozitivnom osobinom čovjeka (usp. *marljiv (radin, vrijedan) kao crv (crvić)*). Moguće je zaključiti da se kod crva više radi o upornosti u bušenju drveta nego o marljivosti. Krajnji rezultat ustrajnosti crva u bušenju za čovjeka je porazan jer se tom radnjom uništava njegovo vlasništvo. Marljivost mrava čovjeku ne donosi štetu kao marljivost crva. Pa ipak, ovo obilježje crva cijeni se u slici frazema.

Pragemmsko značenje crva kao sekundarno, preneseno značenje odnosi se na *pozemljarsstvo*, negativnu ljudsku osobinu koju možemo opisati pragemmima *ništarija*, (*ljudsko*) *smeeće*, *gad*, *ljudsko dno*, *pokvarenjak*, *mizerija*, *bijeda* i sl. (polj. npr. *nikczemnik*, *cham*, *śmieć*). Ovdje se vidi slika *nule*, osobe koja *ništa ne vrijedi*, slika *otpada*, slika *puzanja po zemlji* (a ne izdizanja s dna), slika pokvarene hrane prenosi se na moralno pokvarena čovjeka (usp. *pokvarenjak*), slika neimaštine pretvara se u psihičku osobinu siromaštva duhom (usp. *bijeda*, *mizerija od čovjeka*). U dokumentarnom filmu o Kubi (*Oko ciklona*), spomenuto je još jedno pragmatično značenje crva: crvom su naime nazivali osobe koje su bježale s Kube iz ekonomskih razloga te im se dodavala osobina *izdajica*.

Iako pridjevnim pragmemom *crvljiv* (polj. *robaczywy*) iskazujemo negativno obilježje pokvarene hrane u kojoj se nalazi crv, u ovakvom slučaju crv zapravo čini dobro čovjeku jer sprječava širenje bakterija u pokvarenoj hrani. Ljuti nas međutim kad se crv nađe u plodu voćke pa je negativno obilježena sintagma: *crvljiva jabuka, trešnja, šljiva, crvljiv orah, lješnjak*. Crv kao da zna u koji plod treba ući jer nema crvljive jagode, banane, naranče ili ananasa, što znači da postoji podjela plodova u koje ulazi crv. Crva možemo naći i u zrnju graška, a poznat je frazem *ne vrijedi ni pišljiva bobica*, što znači da crv ulazi i u grahorice (*pišljiv* ili *pušljiv* sinonim je za *crvljiv*). Sve ove slike crva u hrani pobuđuju u nama negativnu emociju.

Postoji u poljskom jeziku osim crva (polj. *robak*) i oblik *czerw* sa značenjem ‘ličinka, larva’ te oblik *czerwcyk* u značenju ‘hrušt’ iz roda skarabeja. Potonji se naziv etimološki izvodi s pomoću onomatopeje zvuka glodanja, hrdanja (Boryś 2005: 515).

Poseban crv zvan *czerwiec polski* (lat. *Porphyrophora polonica*) uzgajao se ranije u Poljskoj jer se od ženke toga crva dobivala crvena boja. *Czerwiec koszenilowy* (lat. *Dactylopius coccus*) crv je iz Meksika koji je također ranije bio uzgajan radi dobivanja purpurne boje (Szymczak 1994: 336). Od naziva tih crva u poljskom jeziku isti naziv ima mjesec lipanj (*czerwiec*) jer su u tom mjesecu sazrijevale ličinke koje su davale crvenu boju. Zato i crvena boja u poljskom jeziku ima korijen *czerw-* (crven = *czerwony*).

Emotivno neutralan, neobilježen leksem *crven* povezuje se i u hrvatskom jeziku s bojom dobivenom iz crva. Kad pogledamo etimologiju ove riječi u oba jezika, naći ćemo da je *crv* etimon poveznica (*črv* se očuvao u hrvatskim dijalektima, polj. *czerw*) (vidi Gluhak 1993: 167 za etimologiju hrvatskoga i Boryś 2005: 515 za etimologiju poljskog jezika).

Czerwonak je u poljskome naziv za pticu *flamingo* – hrv. *plamenac* koja se hrani crvenim račićima (škampima) pa dobiva ružičastu boju sličnu plamenu (Szymczak 1994: 336).

Opisanu sliku crva poznaje i poljski jezik, ali danas je uobičajen drugačiji leksem – *robak* iz kojega se izvode sintagme *robaczywe jabłko, robaczywa czereśnia, robaczywa śliwka, robaczywy orzech*, a *robak* je etimološki izveden od *chrobak* (s ispadanjem početnoga *h*), što je onomatopejska riječ za ispuštanje glasnoga zvuka hrdanja lišća, a srodna je hrvatskomu nazivu *hrušt* (polj. *chrząszcz*) (Boryś 2005: 515). U prenesenom smislu L. Drabik navodi sintagmu *robaczywe (kosmate, kudłate, włochate) myśli* koju svrstava pod značenje ‘nemoralnost’ (2006: 76), što čini sekundarnu metaforizaciju za ružne osjećaje.

U hrvatskom jeziku postoji još jedan leksem povezan s kolutićavcima, a zove se *crvotoč(ina), crvojedina* (Anić 2003: 151). To je složenica od *crv* i *točiti (jesti)*, tj. ‘kružno bušiti’, ‘uništavati izjedanjem’. U poljskom jeziku naziv mu je *czerwica* ili *drzewojad*, što je složenica od *drvo* i *jesti* (opisno – ‘onaj koji jede drvo’). To je leptir čije gusjenice napadaju listopadno drveće i voćke (Szymczak 1994: 335, 463).

Među poljskim hipokorističnim apelativima ili apelativnim pragmemima nalazimo i vokativni oblik *robaczku (ty mój)* koji se u hrvatskom hipokorističnom pragmemu obraćanja prevodi kao *buba, bubica*, koja se ubraja u kukce a ne u kolutićavce. Tako svojoj dragoj osobi tepamo adresativnim vokativom, tj. zoonimnim pragmemom ili zooafekti-

vom: *bubice* (Pintarić 2002: 168). To je moguće zahvaljujući simpatičnoj slici po kojoj se crviću dodaju ticala i velike oči te njegova glava postaje slična puževoj ili leptirovoj.

Deminutivni pragmemi *crvić*, *crvak* spadaju u domenu dječjeg jezika i crtanoga filma u kojemu se gusjenica prikazuje kao simpatično personificirano biće. Slično se događa na Dječjoj sceni u predstavi „Crvokaz za velike i male“ u kojoj se prikazuje priča o Mrveku i Crveku. Probisvijet Crvek (kajkavski oblik za *crvića*) svojim prstom (u obliku crva) traži hranu od Mrveka. I tu deminutivni oblik ‘crvić’ nosi emotivno pozitivno značenje.

Preneseno značenje riječi ‘crv’ pojavljuje se u medicinskom nazivu *crvuljak* (lat. Appendix vermiformis, što je oznaka za uvijen završetak slijepoga crijeva). Riječ je o deminutivnom derivatu s tvorbenom osnovom *crv-* i sufiksom *-uljak* kojim se deriviraju riječi poput *mravuljak*, *patuljak*, *čovječuljak*. Anić (2003: 151) tom deminutivu pridaje u prvom redu ekspresivno značenje deminutiva *crvić*. U poljskome ne postoji sličan derivat, nego se medicinski naziv sastoji od imenice (*wyrostek*) i pridjeva (*robaczkowy*), što tvori sintagmu s istom slikom crva (Dubisz 2003: 954). U oba jezika ovdje je preuzeta slika uvijanja crva.

U poljskom zoološkom nazivlju *robak* dobiva deminutivni oblik u sintagmi *robaczek świętojański* ili leksemu *światlik*, što je naziv za krijesnicu (lat. *Lampyrus noctiluca*) koja zbog ljepote letećega svjetla ima pozitivno ekspresivno značenje. To je kukac, a ne kolutićavac, što se ne vidi iz poljskoga naziva *robaczek świętojański*.

Za veterinarsko značenje poljskoga množinskoga oblika *robaki* u hrvatskom se jeziku upotrebljava i množinski naziv *gliste* (glista je kolutićavac) te se frazem *očistiti od glista* u poljskome iskazuje jednom riječju s tvorbenom osnovom *-robak-*: *odrobaczyć*. Ovdje kolutićavac ima negativno značenje jer uništava zdrav organizam životinje ili čovjeka, čime ga se određuje kao nevrijednoga i opasnog parazita (polj. *pasožyt*).

Poljski razgovorni jezik poznaje žargonski pejorativni oblik prezrivosti: *robal* koji se u poljskom rječniku (Dubisz 2003: 954) smatra augmentativom, a tako se ne može izreći u hrvatskome (eventualno *crvušina*). No takav poljski augmentativ u razgovornom jeziku može imati i hipokoristično značenje 'sažaljivost'. Množinski oblik *robale* ima isto značenje kao i opća imenica *robactwo*, što je negativno pragmemsko i izravno biološko značenje kolutićavaca.

2. Pragmafrazemi s korijenskom sastavnicom *crv* i *robak*

U pragmafrazemima sa sastavnicom *crv* (u hrvatskom jeziku) i *robak* (u poljskom jeziku) nalazimo različita značenja povezana s osobinama i stanjima čovjeka koja se uspoređuju s obilježjima crva, ličinke, gusjenice, gliste. Značenja takvih pragmafrazema su ekspresivna, najčešće negativna, vrlo rijetko imaju sažaljivo značenje ili pozitivno značenje upornosti (usp. 2.1.1.).

2.1. Razlike između hrvatskih i poljskih pragmafrazema (neekvivalentni pragmafrazemi)

2.1.1. Slika upornosti nalazi se u hrvatskim pragmafrazemima: *raditi kao crv*, *marljiv kao crv* i *radin kao crv*. Pritom vidimo čovjeka koji uporno, strpljivo i mukotrпно radi. Ovdje treba prizvati upomoć sliku mekog bijelog kolutićavca koji uporno i dugotrajno buši tvrdo drvo (npr. parket, ormare, stol itd.). Takva upornost i strpljivost povezuje se s marljivošću koju reprezentira *mrav* u poredbenom pragmafrazemu *marljiv kao mrav* pa se u hrvatskom i poljskom jeziku ta slika realizira upravo s mravom (*pracowity jak mrówka*).

2.1.2. Slika čovjeka koji alkoholom zalijeva crva što mu izjeda dušu preslikana je u poljskom pragmafrazemu: *zalać / zalewać (zakrapiać, zapijać) robaka (robaczka)* (dosl. *zaliti / zalijevati crva*). Odnosi se na čovjeka kojega je svladala tuga, muka, jad ili grizodušje pa se takvoga *crva sumnje* mora zaliti alkoholom koji će ublažiti taj nepoželjan osjećaj koji u semantičkom talogu nosi sliku crva utopljenog u alkoholu, uslijed čega crv prestaje gristi. U hrvatskome nema takve slike za liječenje tuge alkoholom iako se to u realnoj situaciji obično čini. U tom pragmafrazemu čovjek je agens, a crv patiens kojega čovjek uništava alkoholom.

2.1.3. Slika crva koji nagrizi čovjeka vidljiva je u poljskom pragmafrazemu *robak kogoś gryzie* (dosl. *crv koga grize*). Crv je tu agens koji grize čovjekovu dušu. Iako ovaj pragmafrazem nema adekvatnoga oblika u hrvatskome, kod nas u tom značenju postoji pragmem *grizodušje*, složenica s prvom glagolskom tvorbenom osnovom *griz-* (< gristi) i drugom imeničkom tvorbenom osnovom *duš-* (što stvara sliku *gristi dušu*), ali nema naznaka o tome tko to grize dušu. Tek nam sintagma *crv sumnje* ukazuje na

povezanost *nagrizanja* i *crva*. Poljski pragmafrazem *robak* kogoś *gryzie* rabi se kada **koga muče brige**.

2.1.4. Poljski pragmafrazem *coś toczy kogoś jak robak* ima isto značenje kao prethodni, ali je poredbenoga oblika. U njemu crv u C-dijelu služi samo kao slika, a subjekt je neka pojava koja **rastače čovjekovu dušu**.

2.1.5. Slika ljubomora koja muči čovjeka prikazana je u poljskoj sintagmi *robak zazdrości* (dosl. *crv ljubomora*) koji se u hrvatskome iskazuje *crvom sumnje*, a ima ga i u poljskome. Naime, ljubomora je zapravo sumnja u vjernost druge osobe u ljubavnome odnosu.

2.1.6. Zooafektivni pragmafrazem obraćanja s namjerom **vrijeđanja druge osobe** povezan je sa slikom crva: *ti bijedni crve!* Tu crv postaje simbolom podcjenjivanja čovjeka u skraćenoj usporedbi: *bijedan si kao crv, mizerijo jedna!*

2.1.7. Pragmafrazemu *staviti* komu *crva sumnje u glavu* sinonimno je značenje *staviti* komu *bubu (bubicu) u uho*. *Buba* ovom pragmafrazemu daje negativno značenje **stvaranja sumnje**. Matešić (1982: 58) navodi modificirani pragmafrazem *baciti (pustiti)* komu *crva u glavu* sa značenjem ‘izazvati nespokojsstvo, nemir, sumnju u koga’.

2.1.8. Kad se u hrvatskom jeziku kaže *netko se ucrvao*, znači da je komu **dosadno na jednome mjestu**. Ovaj pragmafrazem služi se slikom crvljivoga mesa po kome migolje crvi dok ga jedu. Iako je prirodno pozitivno zamišljeno da crvi jedu pokvareno ili mrtvo meso i tako čiste okoliš, u nama to pobuđuje gnušanje i strah od takve smrti. U poljskom jeziku nije ovjeren takav pragmafrazem.

2.1.9. Nesretnu se osobu u poljskom jeziku može nazvati *robak nieszcześniey* (dosl. *nesretni crv*). *Lichy (marny) robak* označava jadnu, bijednu i neuglednu osobu. Tu pridjev određuje glavnu osobinu čovjeka reprezentiranu imenicom *robak*. U hrvatskome se ta imenica ne može doslovno prevesti jer u nas *crv* ima uvijek negativno značenje, dok se u poljskome osim negativnoga pojavljuje i **sažaljivo, ali i prezrivo značenje** sadržano u pridjevima *marny* i *lichy* i augmentativnom razgovornom obliku imenice *robal*.

2.1.10. Ružna slika crvâ koji jedu truplo vidi se u hrvatskome pragmafrazemu smrti *jedu koga crvi*, a znači da je netko **umro** i da je u **grobu**.

2.1.11. Matešić (1982: 58) spominje pragmafrazem **lukavosti, domišljatosti viti se (previjati se) kao crv**. Sam glagol previjanja označuje sposobnost izbjegavanja loših stvari, a tko to umije, taj je domišljat i lukav. Radi se obično o „beskičmenjacima“ (jer crvi nemaju kralježnicu), ulizicama, lažljivcima i prevarantima koji se dovijaju kako da se umile nadređenima radi svoje koristi. Slika uvijanja prenosi se na negativno ljudsko ponašanje koje simboliziraju pozemljari i gmizavci u liku crva koji gmiže i uvija se. U tom kontekstu Anić (2003: 151) spominje pragmafrazem *pretvoriti se u crva* ‘pokoriti se dok se ne postigne željeno’.

2.1.12. Slika naoko zdrave jabuke u čijoj se unutrašnjosti krije crv nalazi se u pragmafrazemu *podmetnuti* komu *crva u jabuci*, što znači da se lijepim riječima i naoko dobrim namjerama nastoji komu podmetnuti što loše, tj. da se može prevariti koga na

lijep i spretan način, da se nešto ružno i loše prikazuje zamotano u fini papir. Skriveno loše primisli čovjeka povezuju se s crvom koji se ne vidi u zdravoj jabuci.

2.2. Ekvivalentni hrvatski i poljski pragmafrazemi

2.2.1. Sliku sumnje, dvojbe koja grize ili muči u hrvatskom jeziku pokazuje pragmafrazem: *crv sumnje nagriza (grize) koga*, a u poljskome *robak sumienia gryzie kogoś*. Ovdje crv u oba jezika označuje *sumnju* kojom se dodatno pokazuje uloga crva.

2.2.2. Pragmafrazemi *imati crva (crve) u turu (u stražnjici)* i polj. *mieć robaki w dupie* nose sliku **nervoze, nestrpljivosti, nemira, putne groznice ili ljubavi za putovanjem**. Menac-Mihalić (2000: 182) spominje poredbeni frazem *nemiran k'o da ima crve u guzici (v riti)* te tako pokazuje prošireni pragmafrazem u čijem se pridjevu krije cijelo značenje nemirnosti. Takav se pragmafrazem obično izgovara kad je riječ o živahnoj djeci koja ne mogu sjediti na miru ili biti bez pokreta na jednom mjestu. Značenjski mu je podudaran hrvatski frazem kojim se opisuju nemirnost i nervoza: *ne drži koga mjesto*. I ovdje je semantički talog „bušenje, vrtanje, kretanje“ koje se u novije vrijeme, kad je riječ o osjećaju nemira uslijed zaljubljenosti, iskazuje ljepšim slikovitim frazom *imati leptiriće u trbuhu (želucu)* (polj. *mieć motylki w brzuchu*). To je utjecaj engleskoga pragmafrazema *to have butterflies in ones stomach*, što Bujas (2001: 121) definira kao osjećaj treme. Po značenju suprotan ovom pragmafrazemu hrvatski je poredbeni oblik *miran kao bubica*. Spominjemo ga radi sastavnice *bubica* kojom se u nekim pragmafrazemima zamjenjuje sastavnica *crv*, a suprotno se značenje ostvaruje pridjevom *miran*.

2.2.3. Negativno obilježje nosi poredbeni pragmafrazem *zgaziti koga kao crva* te ekvivalentni primjer *rozniesć kogoś jak robaka*. Slika je to **uništavanja pojedinca** u kojoj se verbalnom gestom gaženja pojedinca nanosi njemu šteta, izbacuje ga se s pozicije na poslu ili u politici. Osoba koja „gazi“ naglašava svoj bijes i osvetu prema osobi koju smatra štetočinom poput crva koji nije vrijedan živjeti. Slika nabijanja u zemlju i gaženja označuje da netko pada tako nisko da niže od zemlje ne može. Suprotno tome, za mirnoga i dobroćudnoga čovjeka kaže se da *ne bi ni mrava zgazio*.

2.3. Djelomično ekvivalentni pragmafrazemi

2.3.1. Pragmafrazemu *imati crva u glavi* Šonje (2000: 129) pridaje rijetko značenje: **imati neobične, čudnovate ideje**. Matešić spominje frazem *imati bubu (bube) u glavi*, što znači ‘zanositi se ludim mislima, čudnim zamislima’ (cit. prema Menac-Mihalić 2000: 181). Za razliku od pragmafrazema *staviti komu crva u glavu*, u kojemu je bitno značenje početka grizodušja, taj pragmafrazem ima sliku već stavljenih, postojećih i trajnih bubu u glavi, što označuje luckastost i neobične zamisli koje se roje u glavi kao mnoštvo kukaca u roju.

Slično se na poljskome javlja slika nemoralnih ili čudnovatih misli: *robaczywe (kosmate, kudlate, włochate) myśli* (dosl. *crvljive (kosmate, kudrave, dlakave) misli*).

3. Zaključak

3.1. U hrvatskome jeziku izostaje ekvivalent pragmafrazema *zalać robaka* kojim se u poljskom jeziku iskazuje nalaženje utjehe u alkoholu radi lišavanja brige i ublažavanja boli. Pragmafrazem za ubijanje tuge alkoholom (preneseno: *robak, który gryzie*) poznat je jedino u poljskom razgovornom jeziku. U njemu *robaka* treba uništiti, da bi se smanjila ili zaboravila žalost, pa možemo reći da je tu značenje *robaka* negativno kao i u svim ostalim navedenim primjerima koji pokazuju negativne emocije prema analiziranome kolutićavcu.

3.2. U hrvatskom i poljskom jeziku postoje tri ekvivalentna pragmafrazema sa sastavnicom *crv (robak)* koji imaju negativno pragmatično značenje (*crv sumnje nagriža (grize) koga; imati crva (crve) u turu (u stražnjici) i zgaziti koga kao crva*).

3.3. Sažaljivost i nesretnost pokazana u poljskoj sintagmi ne može se u hrvatskom jeziku iskazati leksemom *crv*. Naime, hrvatski *crv* u pragmafrazemima najčešće nosi negativno značenje i njime se ne može obilježiti čovjeka, dok poljski *robak* može biti hipokorističan u vokativu (*mój robaczku!*) te može nositi personificirano i preneseno značenje za osobu iz samilosti, žaljenja (*mierny robak/robal, robak nieszczęśliwy*) kojim se obilježuje žalosno stanje neke osobe iz perspektive drugoga. Poljski jezik poznaje još i razgovorni augmentativ (*robal*) koji može nositi pejorativnost.

3.4. Pragmafrazemi koji postoje značenjski i oblikom samo u hrvatskome jeziku, prevode se na poljski neekvivalentnim oblicima, često samo pragmemima složenicama ili sintagmama (navedeni su u 2.1.1., 2.1.6., 2.1.7., 2.1.8., 2.1.10., 2.1.11. te 2.1.12.). Samo u poljskom jeziku nalaze se pragmafrazemi pod brojevima 2.1.2., 2.1.3., 2.1.4., 2.1.5. i 2.1.9.

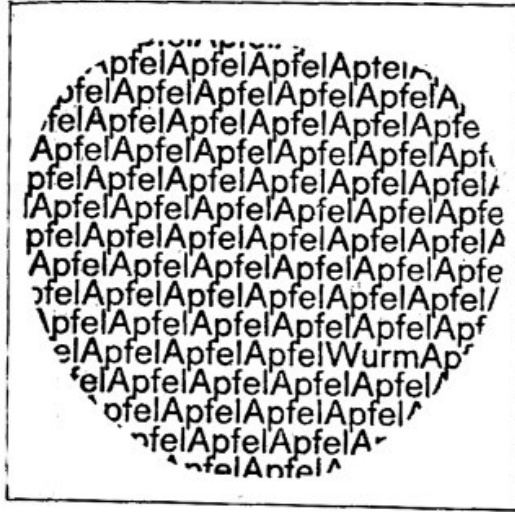
3.5. Većina pragmemi i pragmafrazema ima negativno značenje. Izuzetci su vokativni pragmemi obraćanja koji su emotivno pozitivni te postoje i u hrvatskome (*bubice!*) i u poljskome jeziku (*robaczku!*), ali se prevode različitim leksemima.

3.6. Djelomično ekvivalentan pragmafrazem sa sastavnicom *crv (buba) / robak* za hrvatski spominje Šonje (*imati crva u glavi*), dok Matešić navodi pragmafrazem umjesto *crva* sadrži *bubu (imati bubu (bube) u glavi)*, a zajedničko im je značenje 'imati luckaste, čudnovate, neobične zamisli u glavi'. *Uniwersalny słownik języka polskiego* (2003: 954) te *Słownik języka polskiego* (1994: 62) modificirano „neprirođeno“ značenje izriču pridjevom *crvljiv (robaczywy): robaczywe myśli*. Rječnik idioma (Drabik et al. 2006: 76) pridjevima proširuje razgovorni pragmafrazem *robaczywe (kosmate, kudlate, włochate) myśli* pod natuknicom 'nemoralnost'. Vidimo da djelomično ekvivalentni pragmafrazemi mogu imati slična, ponešto modificirana značenja i oblike koji se posredno ili neposredno odnose na *crva* u *glavi* ili na *crvljive misli*.

3.7. Crv se našao i u vizualnom pjesništvu. Branko Vuletić pronašao je duhovit crtež njemačkoga umjetnika koji oblik jabuke ispunjava nizom riječi *apfel*, a u donji desni dio smješta jedva vidljivu jednu riječ *wurm*, čime prikazuje „miroljubivu koegzistenciju“ *crva* u *jabuci* (Vuletić 1988: 197). U današnje doba, kad ni *crv* više ne može živjeti u *jabuci* tretiranoj insekticidima, počele su se prodavati tzv. netretirane ekološke jabuke s naljepnicom: *crv zajamčen!* Tako je i *crv* doživio svoje napredovanje promovirajući

zdravlje i život. Pozitivna parola za crva bila bi: Samo je s crvom voćka zdrava, ali se mora pojesti brzo, prije no što to učini crv.

Reinhard Döhl

(Apfel — jabuka; Wurm — crv)

LITERATURA

- Bunk, Ana; Opašić Maja. 2010. *Prilog kontrastivnoj analizi frazema sa zoonimskom sastavnicom u hrvatskome i češkome jeziku*. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*. 36/2: 237–250.
- Menac-Mihalić, Mira. 2000. Frazemi s nazivima kukaca u hrvatskim govorima. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*. 26: 179–195.
- Pintarić, Neda. 2002. *Pragmemi u komunikaciji*. Zagreb: FF press.
- Vidović Bolt, Ivana. 2007. Metaforika zoonima u hrvatskoj frazeologiji. U: *Kulturni bestijarij*. Marjanić, Suzana; Zaradija Kiš, Antonija. (red.). Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku – Hrvatska sveučilišna naklada. 403–423.
- Vuletić, Branko. 1988. *Jezični znak, govorni znak, pjesnički znak*. Osijek: Radničko sveučilište Božidar Maslarić.

RJEČNICI

- Anić, Vladimir. 2003. *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*. [izd. 4]. Zagreb: Novi Liber.
- Boryś, Wiesław. 2005. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.

- Bujas, Željko. 2001. *Veliki englesko-hrvatski rječnik*. [izd. 2]. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- Drabik, Lidia et al. 2006. *Słownik idiomów polskich*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Fink Arsovski, Željka et al. 2006. *Hrvatsko-slavenski rječnik poredbenih frazema*. Zagreb: Knjigra. [HSRPF]
- Gluhak, Alemko. 1993. *Hrvatski etimološki rječnik*. Zagreb: August Cesarec.
- Matešić, Josip. 1982. *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Rječnik hrvatskoga jezika*. Šonje, Jure (red.). 2000. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža – Školska knjiga. [RHJ]
- Skorupka, Stanisław. 1974. *Słownik frazeologiczny języka polskiego*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Słownik języka polskiego*. 1994. Szymczak, Mieczysław (red.). [izd. 9]. sv. I–III. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Uniwersalny słownik języka polskiego*. 2003. Dubisz, Stanisław (red.). sv. III P–S. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

MREŽNI IZVORI

Hrvatski jezični portal: <http://hjp.novi-liber.hr/> [HJP]

SUMMARY

CRV AND ROBAK IN PRAGMALINGUISTICS AND PHRASEOLOGY

We can find the Old Slavic root in Polish *czerw*, as both dialectal form and the name of month *June* (*czerwiec*), and for colour red (*czerwony*). In Croatian, the root is preserved in *crv* and dialectal *črv*. „*Robak*“ has lost its protetic *h*, preserved in the lexeme „*chrzqszcz*“ (Croatian *hrušt*). For that reason dictionary of Wiesław Boryś marks the word *robak* as onomatopoeic (*chrobak*), with the meaning *onaj koji hrda* (bites loudly). Both languages preserve the old root with the colour red since it required a special type of worm to gain red color.

The paper analyses Croatian and Polish pragmaphrasemes with component *crv* and *robak*, as well as their equivalent and nonequivalent forms and meanings (*crvuljak*, *crvić*, *crvak*; idioms *crv sumnje* or *buba u uhu*; pragmatic *crv* has a negative meaning, thus has to be transferred into a diminutive and hypocoristics *bubica* to gain positive meaning).

In Polish, apart from direct meaning bug, in phraseology *robak* has a transferred meaning of guilty consciousness (in idioms *zalać robaka* which means *napiti se od muke* (*jada*, *żalosti*)).

Key words: *phraseology, pragmalinguistics, emotions*

DUBRAVKA SESAR
FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU
ZAGREB, HRVATSKA
dsesar@ffzg.hr

MARTINA GRČEVIĆ
FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU
ZAGREB, HRVATSKA
mgrcevic@ffzg.hr
<https://doi.org/10.17234/9789531755139.25>

PAPCI I DRUGI MERONIMI ŽIVOTINJSKIH UDOVA U FRAZEMIMA HRVATSKOGA I POJEDINIH SLAVENSKIH JEZIKA

Spoznaje današnjega europskoga čovjeka o svijetu jezično se očituju i u frazemima sa zoonimnom (animalnom) sastavnicom, u kojima se različita ljudska iskustva povezuju s ponašanjem pojedinih životinja, ponajprije onih koje najbolje poznajemo i koje možemo susresti u svojoj okolini. U ovome radu bavit ćemo se izabranim somatskim frazemima u kojima je osnovna sastavnica meronim, tj. krajnji dio („prsti“) životinjskoga ekstremiteta, odnosno holonima *noga*. Usporedba takvih frazema u hrvatskom s istoznačnim ili blisko značnim frazemima u pojedinim slavenskim jezicima pokazat će određene kulturološke specifičnosti koje nisu nužno vezane uz životinje, a analiza njihova značenja i uporabe pokazat će i neke semantičke i pragmatičke pomake u iskazivanju tradicionalnoga i suvremenoga odnosa prema životinjama na frazeološkoj razini.

Ključne riječi: *frazeologija, zoonimi, somatizmi, meronimi holonima noga, hrvatski, slavenski jezici*

1. Uvod

Danas se u hrvatskim frazeološkim istraživanjima zamjećuju dva dominantna teorijska pristupa: onaj s duljom tradicijom razvile su mannheimska (J. Matešić) i zagrebačka, rusistička frazeološka škola (A. Menac, Ž. Fink Arsovski i dr.)¹ koja frazemu pristupa sa strukturnoga i semantičkoga gledišta i definira ga kao semantički nedjeljivu cjelinu čije značenje ne čini zbroj značenja pojedinih sastavnica, dok se noviji pristup razvio iz konceptualnoga poimanja svijeta po kojemu u značenju frazema participiraju i njegove sastavnice, odnosno na mišljenju kognitivnih semantičara (koje zastupaju pretežno hrvatski anglisti, npr. M. Žic Fuchs) da je značenje frazema motivirano ljudskom konceptualizacijom svijeta koja se ostvaruje metaforom. Kao doživljaj i shvaćanje jedne

¹ Mannheimska škola, koja se u međuvremenu ugasila, od zagrebačke se razlikovala ponajprije u poimanju granice frazema, tj. u određivanju statusa minimalnoga frazema.

pojave posredstvom druge metafora je, dakle, polazište ili izvor jezičnih izraza pa tako i frazema, koji su i po tradicionalnoj definiciji konvencionalni i nezamjenjivi.² Naše istraživanje meronima životinjskih udova (nogu) kao sastavnica frazema u hrvatskom i većini drugih (ne svih) slavenskih jezika nužno se temelji na tradicionalnom pristupu, jer njega nameće sama potraga za formalnim i semantičkim ekvivalentima hrvatskoj natuknici **papak** u frazemima slavenskih jezika.³

Pretraživanje nacionalnoga korpusa i drugih hrvatskih internetskih izvora pokazuje da se leksem **papak** najčešće pojavljuje u prenesenom značenju, odnosno kao relativno nova metafora prilično širokoga značenja, ali uvijek s negativnom konotacijom. Budući da ta pojava nije frazeološka, njome se ne bismo trebali baviti, ali se, zbog mogućnosti da taj leksem s prenesenim značenjem postane sastavnica frazema, ni ona ne može zanemariti. U svome se istraživanju služimo semantičkim pojmovima *holonim* (cjelina) i *meronim* (dio cjeline), koji hijerarhijski određuju predmetno-značenjske odnose među kategorijski bliskim, a često i sinonimnim leksemima (usp. Opašić i Spicijarić Paškvan 2011: 62). Riječ je, naravno, o somatizmu koji pripada životinjskom (animalnom) svijetu i pojavljuje se u zoonimnoj frazeologiji.

2. *Papak* u hrvatskoj i slavenskoj leksikologiji

Etimologija imenice **papak** nije posve jasna; uz osnovno značenje (ungula, kopito) Skok navodi da je riječ hrvatska, srpska i dijelom slovenska: *papak* (Žumberak) = *papek* (Bela Krajina) = *paponjak* (Lika), ali u Resniku (Kosmet) *čaponjak* (*papak* u preživača i sitne stoke). Pretpostavlja da se sufiks *-onjak* pojavio križanjem s turskim *babanak*, a zbog č upućuje na usporedbu s *čaporak* (Skok 1972: 601).

Hrvatski rječnici i enciklopedije potvrđuju da *papak* i kopito imaju viši sisavci (Ungulata) koji se dijele na *papkare* ili *parnoprstaše* (Artiodactyla) i *kopitare* ili *neparnoprstaše* (Perissodactyla). Istu podjelu i isto nazivlje imaju i srpski i bosanski jezik. Iako slovenski bilježi starije, razgovorne nazive *parkelj* i *parkljarji*, u podjeli razlikuje dvije vrste kopitara: *sodoprsti kopitarji* (*parkljarji*) i *lihoprsti kopitarji*. Tako je i u ostalim slavenskim jezicima koje smo istražili (jedino ukrajinski nazivi imaju i slikovite sinonime): *češki* sudokopytníci i lichokopytníci, *poljski* parzystokopytne i nieparzystokopytne, *slovački* párnokopytníky i nepárnokopytníky, *bjeloruski* парнакапытныя i няпарнакапытныя, *ruski* парнокопытныя i непарнокопытныя ili непарнопалые, *ukrajinski* оленеподібні (jelenoliki) ili парнопалі, парнокопиті,

² U posljednjih petnaestak godina pripadnici zagrebačke frazeološke škole u svojim su se radovima široko otvorili novim znanstvenim pristupima i konceptualnoj analizi. Govoreći o tematskoj organizaciji frazema (po uzoru na ruske frazeologe) zapravo su odavno anticipirali konceptualni pristup frazeologiji, kakav danas zagovaraju zapadni semantičari. Za razliku od naših kognitivnih semantičara zagrebačka frazeološka škola sustavno se i intenzivno bavi upravo hrvatskom frazeologijom i frazeografijom.

³ Prednost tradicionalnoga pristupa je i u tome što pomiruje različite teorijske pristupe frazeologiji u pojedinim slavenskim filologijama, a to se jasno očituje i u obradi frazema s izabranim sastavnicama u frazeološkim rječnicima slavenskih jezika.

парнокопитни і конеподібні (конјоліки) ілі непарнопалі, *bugarski* чифтокопитните і нечифтокопитните і *makedonski* парнокопитните і непарнокопитните.⁴

Iako se iz nazivlja može zaključiti da je u većini slavenskih jezika *kopito* istoznačnica za *papak*, definicije leksema *kopito* u jednojezičnim rječnicima pokazuju da je problem složeniji. U Anićeve rječniku (1998, 2003) definicijama *papka* i *kopita* dodani su različiti primjeri pa je *papak* „rožnata rasječena zaštitna tvorba koja pokriva vrhove prstiju nekih sisavaca (goveda, ovce, koze, svinje)“, a *kopito* je „rožnata nerazdvojena tvorba noge u nekih životinja (konj, magarac, zebra)“. U većini jednojezičnih rječnika slavenskih jezika *kopito* se u primjerima povezuje i s kopitarima i s papkarima. Tako ruski rječnici – Kuznecov i TSR⁵ – uz definiciju *kopita* navode primjere kopita bika, konja, slona i nosoroga, iako je bik papkar. Ukrajinski VTSU daje definiciju bez primjera („копито – роговое утворення в кінці ніг деяких ссавців“), ali drugi naziv za kopitare – „копитні“ upućuje i na *konjoliko* i na *jelenoliko* stopalo („кінь, олень...“). Makedonski TRM uz definiciju *kopita* navodi primjere koji se odnose i na konja i na jelena – „коњско копито, еленски копита, потковано копито“. Novi bugarski BTR *kopito* povezuje samo s konjem – „Подковавам копитата на кон“, dok ga stari RSB povezuje i s bivolom i divokozom. Slovački KSSJ i SSJ daju samo primjer s konjem „konské kopyto“, ali slovački nacionalni jezični korpus nudi i primjere s kravom, volom, bivolom itd. U češkom PSJČ definicija leksema *kopyto* najprije upućuje na kopitare neparnoprstaše s primjerom konja, ali unutar rječničkoga članka *kopyto* se odnosi i na papkare. U istom rječniku umanjjenica *kopytko* upućuje i na papkara ovcu. Poljski ISJP povezuje *kopyto* s konjem, kravom i antilopom – „kopyto – to twarde zakończenie nogi u niektórych zwierząt, np. koni, krów i antylop“, iako su krave i antilope parnoprstaši, dok umanjjenica *kopytko* upućuje na kozu. Valja napomenuti da *kopito* u češkom, poljskom, slovačkom i slovenskom, asociirajući na stopalo, ima i značenje postolarskoga kalupa.

Dvojezični rječnici slavenskih jezika uglavnom potvrđuju da hrvatski (srpski i bosanski) naziv *papak* u slavenskim jezicima – s iznimkom slovenskoga, gdje nalazimo istoznačnicu *parkelj* (KM) – znači *kopito*, npr. bugarski *чифтно копито* (SHB), ruski *копыто* (*у непарнокопитных*) (D). U starijem makedonskom dvojezičnom rječniku za *papak* se ne navodi ekvivalent, nego se samo daje tumačenje: „дел од нога на копитцето кај некои животни“ (SHM). Inače se taj naziv u dvojezičnicima bolje precizira (*kopito* u *ne/parnoprstaša*), a obično se i proširuje stručnim nazivima ako takvi postoje – kao npr. u slovačkom: 1. *kopyto*, 2. *ratica*, *paprčka* (T). U značenju *papak*, tj. ungula kod parnoprstaša u češkom (PN⁶) i slovačkom postoji i stručni naziv *paznecht* (KSSJ).

⁴ Slična je podjela i u njemačkom jeziku: Paarhufer (paarzehige Huftiere, Paarzeher) i Unpaarhufer (Unpaarzeher).

⁵ Kratice rječnika navedene su uz naslove u popisu literature.

⁶ Profeta i Novosad (1999) za *papak* navode češki ekvivalent *paznecht*, ali ne i *kopyto*. Češki jednojezični rječnici, npr. oni u mrežnom projektu LEXIKO (<http://lexiko.ujc.cas.cz>), uopće ne navode *paznecht*, što upućuje na to da je uporaba riječi više ograničena na struku nego u slovačkom, gdje je *paznecht* potvrđen u KSSJ i SSJ.

Slovački nazivi *ratica*, *paprčka* i *paznecht* rabe se ograničeno, više-manje među stručnjacima (npr. veterinarima), ali semantički nisu posve podudarni pa se *paprčka* i *paznecht* rabe i u značenju *šapa* ili *pandža* te u prenesenom značenju ljudske ruke ili *nokta*. Za *papak* poljski rječnici daju i naziv *racica* (ISJP), a ukrajinski *памуця* (RUS), što su također stručni nazivi ograničene uporabe. Većina govornika spomenutih jezika ne poznaje te stručne pojmove.

U prenesenom značenju riječ *papak* nema formalnoga ekvivalenta u većini slaven-skih jezika. Uz osnovno značenje Anićev rječnik iz 1998. navodi tri prenesena značenja: „*pren. iron.* nožni prsti u čovjeka; *žarg.* cipela; *deprec. razg.* prostak, seljačina, primitivac, onaj koji se spušta s kamenjara ili dolazi iz zaostalih krajeva u gradove.“ Slična prenesena značenja daje i Anićev rječnik iz 2003., koji je precizniji u opisu trećega značenja: „*razg. pejor.* onaj koji se spušta s kamenjara ili dolazi iz zaostalih krajeva u gradove **a.** prostak, seljačina, primitivac **b.** bezvezant, niškoristi [*on je papak, ništa on ne razumije*]“. Sabljak u rječniku *žargona* iz 1981. navodi samo tri značenja: „cipela; noga; čovjek na visokom položaju“, ali u najnovijem rječniku iz 2013. proširuje definiciju pa mu je *papak*: „cipela; noga; čovjek na visokom položaju; plašljivac, kukavica; beskičmenjak; papučar; prostak, seljačina, primitivac; žrtva prevare“, dok je augmentativ (pejorativ) *papčina* samo: „glupan, budala; beskičmenjak; plašljivac, kukavica; papučar“. Internetski izvori i nacionalni korpus otkrivaju da *papak* osim nožnih prstiju u čovjeka znači i stopalo i prste ruke, npr.

Masna domodrpatorska mažnjavanja silne love. Prohujalo sve pokraj mene. Da me barem i malo očešalo. Zalijepilo se za moje sirotinjske **papke**. Ovako, gdje si bio – nigdje. Što si radio – ništa (*Vjesnik online*, 07. 12. 2004., HJR).

„Rekoh li pravo, milostivi gospodine,“ okrenu se k Tahu, koji se je medju tim približio bio, te župnika gledao porugljivim okom. „Pravo, pravo! Maži si svoje **papke** svetim uljem, pa ćeš dobiti krila!“ odvrnu Tahi (August Šenoa (1885): *Sabrane pripoviesti*, HJR).

Starcu šikne krv u glavu. Opipa štap i odluči ne pobjeći, makar mu se smrzli svi **papci** (Sida Košutić (1940): *S naših njiva. Bijele tišine*, HJR).

Kad se značenje prenosi na ljudski karakter očito je u suvremenom hrvatskom žargonu rijetko kada riječ o prostaku i primitivcu, iako najnoviji Sabljakov rječnik (2013) potvrđuje i to. Najčešće je to osoba (obično muška) slaba karaktera, nesigurna, nespособna, popustljiva, pokorna (obično ženi), naivna, plaha ili strašljiva, ukratko osoba koja po patrijarhalnim mjerilima nema osobine „muškosti“, npr.

... na domak trajektu, ispred vaše stare „četvorke“ u red uleti „glanc“ novi crni BMW. Tip je, jasno, pretekao cijelu kolonu i jednostavno zaključio da ste upravo vi taj „**papak**“ ispred kojeg će bezbolno uletjeti (*Večernji list*, 10. 07. 2000).

Nikada nisam bio mangup „na prvu loptu“, nikada nisam prvi provocirao i bahatio se, ali s druge strane, nisam bio ni **papak** (*Slobodna Dalmacija*, 06. 03. 2003).

Na nagovor supruge i oca Šobot je otišao na razgovor pomirenja s Rajkom i Zecom, ali su ga ovi, tvrdi svjedokinja, ismijali rekavši mu „da je **papak**“ (*Vjesnik*, 19. 02. 2002).

U nedjelju su IZBORI i nemoj biti **papak**, nego izađi na njih! (*Slobodna Dalmacija*, 22. 11. 2003).

Dapače, spominju se strpljenje i tolerancija, obilježja „**papka**“ koji dopušta da ga žena vrti oko malog prsta. (*Vjesnik*, 02. 09. 2000)

Zar smo toliko nesigurni u sebe (po naški, **papci**) da ćemo dopustiti da nas drže u čekaonici u nedogled? Zar nisu neki narodi rekli da, zasad, ne žele u tu i takvu Europu? (*Vjesnik*, 13. 11. 2003).

... da je u trenutku kada su preuzeli pjesmu ona postala njihovo vlasništvo. Malo su se zabunili. Kao, mi smo **papci**, a oni sve znaju (*Slobodna Dalmacija*, 23. 02. 2001).

U značenju obilježene društvene kategorije (provincijalci, primitivci) *papak* i *papci* su najvjerojatnije preuzeti iz bosanskoga žargona, jer se i pojavljuju u takvom kontekstu:

U vrijeme moga studiranja u Sarajevu raju su činili mladi zgubidani, šibicari, propali studenti i sirotinja svake vrste, dok su **papci** bili svi ostali (*Slobodna Dalmacija*, 25. 01. 2001).

Onaj tko ne zna sitnim podvalama „izvozati“ sugovornika može biti samo **papak**, pa bio on i akademik. Naravno, **papci** su bili svi došljaci iza sarajevskih brda, a mali broj se uspio ugurati u raju. Zato je Mesić mogao najjače uvrijediti Jelavića da ga je nazvao **papakom** (*Slobodna Dalmacija*, 25. 01. 2001).

U prenesenom značenju hrvatskome je najbliži *papak* u bosanskom⁷ i srpskom,⁸ *parkelj* u slovenskom⁹ te djelomično *kopyto* u češkom¹⁰ (u slovenskom, češkom i slovačkom *kopito* se odnosi i na „vraga“¹¹).

⁷ U RBJ (2007) uz *papak* se navodi preneseno značenje ‘neznalica’, ‘skorojević’ te žargonizam ‘dobre ženske noge’.

⁸ U RSJ (2011) navedeno je preneseno značenje ‘prst u čovjeka’ (Боли га папак), pri čemu se ne određuje je li to prst na nozi ili na ruci. U srpskom rječniku navodi se i frazem *отегнути нанке* (пеј. умрети).

⁹ Kafol i Mirjanić (2006) za *papak* navode i preneseno značenje: 1. parkelj, 2. kmetavzar, neotesanec. U SSKJ (1979) navodi se *parkelj* u prenesenom značenju za ruku ili prste u čovjeka (Pokaži mi svoje parklje) te u značenju ‘vrag’ (črn parkelj) i ‘krampus’ – pratilac sv. Nikole.

¹⁰ U češkom *kopyto* ima i preneseno značenje ‘budala’, ‘glupan’, ‘nespretnjaković’ (SSJČ).

¹¹ Na vraga asociraju metafore koje su se na razne načine frazeologizirale – u slovenskom *hudičevo kopito* (SSKJ), u češkom *čertovo kopytko* (Č) i u slovačkom *čertovo kopyto* (KSSJ).

Personifikacija papka ima svoju semantičku pozadinu u našem (hrvatskom) asocijativnom *sustavu*. Papak ponajprije asocira na ovcu (kad je riječ o naivnosti i pokornosti „biti ovca“ i „biti papak“ gotovo je istoznačno), a zatim na kozu, svinju i druge domaće papkare. Njih doživljavamo kao sitnu stoku, životinje kojima se ne može pripisati nikakvo dostojanstvo (kao npr. tipičnome kopitaru – konju). Iako je *papak* u suvremenom diskursu *samo* etiketa, metafora semantički bliska pojmovima *kukavica*, *šonjo*, *luzer*, *papučar* i sl., mogućnost da se ona frazeologizira pokazuju sklopovi s glagolom *ispasti*,¹² odnosno s glagolima u značenju ‘pokazati se’, ‘ponašati se’ u poredbenim konstrukcijama, npr.

Pokušajte zamisliti scenu: na poslu ste gadno zeznuli, pred kolegama vam je tip iz računovodstva dokazao da nemate pojma, **ispali ste papak** i neznalica (*Večernji list*, 14. 01. 2001).

Zbog strateške pogreške Edina Mujčina ja **sam ispao papak** (*Slobodna Dalmacija*, 18. 03. 2003).

Ako odemo vani i ne napravimo nikakvu frku, propast će nam gostovanje i **ispast ćemo papci** (*Slobodna Dalmacija*, 20. 07. 2002).

Ma, **igrali su ko zadnji papci**, nije ni čudo da su izgubili. Nisu imali nijednu pravu šansu, a nemreš zabit gol... (*Večernji list*, 14. 04. 2003).

Budući da u većini slavenskih jezika izvan spomenutoga kruga nismo našli potvrdu o sličnim prenesenim značenjima meronima *papak*, naša je pretpostavka da se u njima neće lako naći ni ekvivalenti hrvatskim frazemima s tom sastavnicom.

3. *Papak* i slični meronimi u hrvatskoj i slavenskoj frazeologiji

Istraživanja frazema s različitim meronimima životinjskih udova pokazuju zanimljive semantičke poveznice među slavenskim jezicima. Polazeći od hrvatskoga u analizi ćemo se detaljnije posvetiti značenjski bliskim frazemima sa somatski bliskim meronimom ili holonimom u pojedinim slavenskim jezicima. Navest ćemo i primjere slavenskih frazema za koje u hrvatskom ne postoji semantički ekvivalent s takvom sastavnicom, odnosno one koji u hrvatskom frazeološkom ekvivalentu nemaju traženi meronim ili pripadni holonim.

Uspoređeni (ovjereni) somatski frazemi mogu se na osnovi njihovih formalnih i semantičkih sličnosti i razlika razvrstati u četiri skupine (usp. Turk i Opašić 2008: 19) u kojima se očituje:

1. leksemna podudarnost frazemske sastavnice i pozadinske slike,
2. djelomična leksemna podudarnost frazemske sastavnice i sličnost pozadinske slike,

¹² Pod natuknicom **ispasti** Anić (2003) u frazeme ubraja i primjer „**ispasti budala 1.** osramotiti se ili učiniti što zbog čega se ostavlja dojam budale **2.** doživjeti nezahvalnost, pokajati se zbog učinjene usluge, pokazane dobrote i sl.“

3. leksemna nepodudarnost frazemske sastavnice i sličnost pozadinske slike,
4. leksemna nepodudarnost frazemske sastavnice i različitost pozadinske slike.

Terminološke razlike koje nam otežavaju preciziranje značenja izabrane frazemske sastavnice naveli smo u 1. poglavlju. Budući da su *papkar* ili *kopitar parnoprstaš* (Artiodactyla) i *kopitar neparnoprstaš* (Perissodactyla) kohiponimi nadređenoga pojma *kopitar(i)* (Ungulata), *papak* i *kopito* su po istoj logici komeronimi holonima *noga*. Iako je osnovni leksički ekvivalent hrvatskome meronimu *papak* u većini slavenskih jezika *kopito*, pitanje je kakvu asocijaciju na taj pojam imaju govornici jezika u kojima nema leksema *papak* (u značenju: stopalo parnoprstaša, npr. ovce, koze, svinje, krave...). Osim konteksta, jasniji odgovor na to pitanje donekle mogu dati i frazemi s tim meronimom.

Po strogo terminološkom kriteriju najmanje bismo frazema s meronimom **papak** imali u 1. skupini, tim više što frazeološke usporedbe pokazuju da **papak** u hrvatskom i **kopito** u većini slavenskih jezika nisu potpuni semantički ekvivalenti, naime, **kopito** je semantički širi pojam i u drugim slavenskim jezicima može asociirati na stopalo konja, ali i na stopalo bilo kojega papkara. Na pitanje jesu li **papak** i **kopito** značenjski podudarni ili nepodudarni (ko)meronimi u pojedinim slavenskim frazemima ne može jednoznačno odgovoriti ni pozadinska slika. Da bismo ih svrstali u određenu skupinu, moramo se osloniti i na konceptualno poimanje životinjskoga svijeta, odnosno na specifična, kulturološki uvjetovana metaforička obilježja životinjskih meronima. Iz tih se razloga isti meronimi mogu pojaviti u različitim skupinama frazema, npr. meronim **kopito** pojavljuje se u svim skupinama, ali ne pripada uvijek semantički ekvivalentnim frazemima.

Značenjska povezanost meronima **papak** i **kopito** nužno navodi ne samo na frazeme sa sastavnicom **kopito**, nego i na one s meronimnim sastavnicama **šapa**, **pandža** i sl. Stoga pod meronimnom sastavnicom životinjskih udova (**papak** i dr.) podrazumijevamo i druge lekseme koji označavaju životinjske „prste“ i pripadaju holonimu *noga*, kao i one koji se u frazemima pojavljuju kao zamjenjive varijante ili kao sinonimi meronima „prsti“, a pripadaju hiperonimu *životinja*. U takvim frazemima **noga** može biti zamjenjiva varijanta meronima **papak** i **kopito**, ali **ruka**, **šaka** i sl. kao zamjenjive varijante meronima **šapa**, **pandža** i sl., unatoč semantičkoj bliskosti frazema, u pozadinskoj slici ipak nemaju životinjsko nego ljudsko tijelo. Ta nam razlika ne dopušta da meronime holonima *noga* i *ruka* svrstamo u istu skupinu. Isto načelo vrijedi i za istoznačne i blisko značne frazeme s meronimima **prst** i **nokat**, koji u pozadinskoj slici imaju ljudske meronime holonima *ruka*, a ponegdje i *noga*.

3.1. Frazemi s podudarnim meronimom i istom pozadinskom slikom

Najviše frazema pod natuknicom PAPANAK sadrži Matešićev rječnik (M), gdje se 5 istoznačnih frazema (od ukupno 13) pojavljuje u formalno (leksički, morfološki i kvantitativno) manje ili više sličnim varijantama. Tako se cijeli korpus može sažeti na 8 frazema različitih značenja, od kojih je manji broj potvrđen i u drugim hrvatskim rječnicima:

imati (pružati) <svuda> svoje papke (M), tu su čiji papci (A)

izvući papke (M)

ne ostaviti papka (M)

otegnuti papke (M, HFR, HRR, MT, MR, MSK, A) – s varijantama: ispružiti

papke, odapeti papke (papcima), otegnuti papke (papcima) (M)

tek što nije ohladio papke (M)

pokazati (otkriti) papak (papke) (M, A)

skupiti papke (M, A), saviti (maknuti) papke (A)

zabosti (zakopati i sl.) papke u ledinu (M)

Većina ovih frazema danas se u komunikaciji rabi vrlo rijetko. Češće se pojavljuju istoznačni frazemi s drugim sastavnicama i drugačijom pozadinskom slikom (v. 3.3. i 3.4.). Učestalost navedenih frazema u hrvatskom razgovornom jeziku teško je potvrditi, ali noviji hrvatski frazeološki rječnici s primjerima iz suvremenoga standardnoga jezika, kao i različiti hrvatski jezični korpusi, pokazuju da je ona vrlo niska ili nikakva. Mogući razlog tome je što korpus frazema u Matešićevu rječniku pripada i hrvatskome i srpskome jeziku,¹³ a sadrži i arhaične i regionalne frazeme koji nam nisu poznati i teško ih je potvrditi u suvremenim hrvatskim tekstovima. Budući da Matešić uz frazeme sa sastavnicom **papak** bilježi i sve njihove hrvatske istoznačnice i bliskoznačnice s drugim leksemnim sastavnicama i drugačijim pozadinskim slikama, takve ćemo frazeme uz gore navedene (sa sastavnicom **papak**) razvrstati u druge skupine i objasniti njihova značenja.

Jedini frazem iz gornjega popisa, koji pod natuknicom PAPAK bilježe svi hrvatski jednojezični i dvojezični frazeološki i opći rječnici, je frazem **otegnuti papke** u značenju ‘umrijeti’. Za razliku od Matešića HFR ga navodi bez ijedne varijante, što je u skladu s učestalošću toga frazema u govoru i literaturi, jer je glagol *otegnuti* slikovitiji od varijantnoga *ispružiti*, a glagol *odapeti* funkcionira samostalno kao žargonizam sa značenjem ‘umrijeti’.

Pozadinska slika frazema **otegnuti papke** ružna je slika smrti životinje, samoga kraja njezine agonije, koji se očituje prestankom trzaja, smirivanjem i konačnim opuštanjem udova (nogu). Svršenost je u frazemu izražena i glagolskim vidom, bez nesvršenoga vidskoga parnjaka. Frazem je preuzet iz ruralnoga svijeta, koji prema domaćim životinjama ima hladan, realističan odnos, a primijenjen na čovjeka uvijek ima negativnu, štoviše deprecijativnu konotaciju. Sa spoznajnoga gledišta frazem pripada konceptu smrti. Slična slika smrti s istom konotacijom pojavljuje se i u frazemima drugih (ne svih) slavenskih jezika.

Iako u slovenskom postoji potpuni leksički ekvivalent nazivu *papak – parkelj*, pl. *parklji*, s tom sastavnicom ne postoji frazem u značenju ‘umrijeti’. Ne navodi ga ni Kerber u svome frazeološkom rječniku ni drugi slovenski rječnici kojima smo se

¹³ U primjerima koje potpisuje redakcija to je ponegdje teško razlučiti. Jedino uz frazem **ne ostaviti papka** u značenju ‘ne ostaviti traga iza sebe’ Matešić navodi primjer iz srpske književnosti, ali se istoznačni ili bliskoznačni frazem sa životinjskim meronimom ne pojavljuje ni u hrvatskim ni u drugim slavenskim jezicima.

služili.¹⁴ Kao ekvivalent frazemu **otegnuti papke** potvrđen je samo frazem s ljudskim meronimom **peta**, koji zbog drugačije somatske sastavnice pripada 3. skupini, te glagol *iztegnuti se* (K) koji odgovara hrvatskom *odapeti* u značenju ‘umrijeti’.

Najčešći leksički ekvivalent nazivu meronima *papak* u većini slavenskih jezika je, kao što smo vidjeli, *kopito*. Iako je taj meronim dvoznačan, on je unutar koncepta smrti jedina moguća sastavnica slavenskih frazema podudarna s hrvatskom sastavnicom **papak**. Pozadinske slike s tim sastavnicama preklapaju se potpuno ili gotovo potpuno, što pokazuju i sljedeći primjeri.

Slovački ekvivalenti frazemu **otegnuti papke** iskazuju se varijantama pod natuknicom KOPYTO: **striasie kopytami, otrčí kopytá, už je hore kopytami** (SSJ), odnosno **striasť kopytami (krpcami), otrčit' kopytá (päty)** (KSSJ, MSK). Glagolske sastavnice *stresti, trznuti, izvrnuti* stoje i uz dvije varijantne sastavnice – uz ljudski meronim **peta** i uz vrstu obuće (*krpec*), koje zbog drugačijih pozadinskih slika pripadaju 3. i 4. skupini frazema.¹⁵

Poljski frazemi pod natuknicom KOPYTO – **wyciągnąć kopyta** (CZP, BR, MP, PHR) i **strzelić kopytami w kalendarz** (CZP) – jednoznačni su ekvivalenti frazemu **otegnuti papke**. Drugi, u doslovnom značenju *pogoditi kopitima kalendar*, slikovito kazuje da je vrijeme života isteklo. Varijantni frazem **wyciągnąć nogi** (MP, BR, PHR) s holonimom **noga** pripada 3. skupini.

Uz brojne frazeme sa značenjem ‘umrijeti’ frazemu **otegnuti papke** i u ruskom odgovaraju frazemi **откинуть (отбросить) копыта i протянуть ноги** (HRR, RHSR, MT). Potonji frazem s holonimom **noga** pripada 3. skupini.

Frazem **tek što nije ohladio papke** (M) u značenju ‘tek što nije umro (o čovjeku na samrti)’, koji također pripada konceptu smrti (particip **ohladio** u govoru se najčešće zamjenjuje participom **otegnuo**), nije potvrđen u drugim hrvatskim rječnicima i teško mu je pronaći strukturni ekvivalent sličnoga značenja. Za značenjski bliske frazeme sa sastavnicom **duša** (npr. **duša je na jeziku komu**, HFR) postoje u slavenskim jezicima frazeološki ekvivalenti, ali nije pronađen ni jedan s nekim animalnim meronimom.

¹⁴ Uz frazem **otegnuti papke** u rječniku MR stoji slovenski ekvivalent **stegniti parklje**, što ne potvrđuje ni jedan slovenski rječnik (navodi se značenje ‘posegnuti za nečim tuđim’, odnosno ‘hoteti si prisvojiti kaj’). Međutim, u korpusu Gigafida nalazi se i primjer sa značenjem ‘umrijeti’ iz revije Mladina: „In še nagradno vprašanje: koliko prašičev mora vsak teden stegniti parklje za pečenke, krvavice in pečeni-ce...“

¹⁵ Našu analizu otežava činjenica da u različitim rječnicima (frazeološkim i općim), bez obzira na vrijeme njihova nastanka, nije ujednačeno određen položaj, odnosno učestalost meronimnih i alternativnih sastavnica pojedinih frazema. Npr. slovački rječnici ne preciziraju što je osnovna (primarna, najučestalija), a što varijantna sastavnica frazema **otrčit' kopytá (päty)**, a Smiešková (1989) ne navodi ni jedan frazem s tim sastavnicama.

3.2. Frazemi s djelomično podudarnim meronimima i sličnom pozadinskom slikom

U ovu su skupinu svrstani frazemi sa somatskim sastavnicama koje u hrvatskom imaju značenje drugih meronima životinjskih udova.

Usporedba hrvatskih frazema sa sastavnicom **papak**, a posebno **otegnuti papke**, i slavenskih frazema s meronimom **kopito** otvara pitanje u kojim se hrvatskim frazemima pojavljuje **kopito** i koji su slavenski ekvivalenti takvih frazema.

Pod natuknicom KOPITO u hrvatskim se rječnicima pojavljuje frazem **pod čijim kopitom** (HFR, A), što znači ‘pod čijom vlašću’. Frazem pripada konceptu moći, a vlast (moć, silu, snagu) u pozadinskoj slici simbolizira meronim snažnoga kopitara neparnoprstaša, ponajprije konja. Zanimljivo je da unatoč bogatoj frazeologiji sa sastavnicom **kopito**, posebno u slovačkom, češkom i slovenskom, u tim jezicima ne postoje frazemi s tom sastavnicom u okviru koncepta moći. Frazeološke ekvivalente nalazimo u ruskom i ukrajinskom, ali u oba s varijantnom sastavnicom **peta** pa oni zbog drugačije pozadinske slike (peta je meronim ljudske noge) pripadaju 3. skupini. Iz istoga razloga frazeološke istoznačnice sa sastavnicom **jaram** ili **čizma** pripadaju 4. skupini.

Osim frazemom **pod čijim kopitom** u hrvatskom se koncept moći iskazuje i frazemima **biti u čijim šapama** (M) i **biti (naći se) u čijim pandžama (kandžama)**¹⁶ (HFR). Pozadinske slike nisu iste, ali nisu ni bitno promijenjene, jer alternativne imeničke sastavnice frazema ne utječu na njihovo zajedničko semantičko obilježje ‘biti u čijoj vlasti’. Mogući kolokat *živjeti* uz frazem **pod čijim kopitom**, koji se ne pojavljuje uz frazeme s meronimima **šapa** i **pandža (kandža)**, također nema semantičkoga utjecaja na sam frazem.

Meronimnu sastavnicu **šapa** i **pandža (kandža)** ima većina frazema pomoću kojih se i u hrvatskom i u drugim u slavenskim jezicima iskazuje koncept moći. Pritom se **šapa** pojavljuje i kao meronim životinjske noge i kao holonim pojma **pandža (kandža)**. U pozadinskoj slici može biti mačka (iz porodice zvijeri) koja na prednjim šapama ima pet prstiju (a na stražnjima četiri) s pandžama koje može uvući, može biti i jastreb ili orao (iz porodice ptica) s oštrim savijenim pandžama na svojim prstima, ali je vjerojatnije da u slavenskim jezicima moć simbolizira medvjed, velika i snažna zvijer koja pripada neparnoprstašima i ima šape s pet prstiju s pandžama koje se ne mogu uvući.

Razlike između semantički istih ili bliskih frazema kojima se iskazuje pozicija subjekta, nositelja moći ili vlasti, i onih kojima se iskazuje položaj objekta, potčinjenoga nečijoj moći ili vlasti, nisu samo strukturne naravi, nego se ponegdje temelje na različitim pozadinskim slikama koje se očituju u raznim varijantama.

¹⁶ U većini općih rječnika *pandža* i *kandža* navode se kao sinonimi, a noviji hrvatski frazeološki rječnici daju prednost *pandži*. Prema jezičnom osjećaju hrvatskih govornika *pandža* se češće doživljava kao meronim noge sisavaca, a *kandža* kao meronim ptičje noge. Takvu razliku navodi i Wikipedia: „Iako su službeno te riječi sinonimi, postoje nijanse u primjeni – “kandža” se češće koristi za ptice, a “pandža” za životinje (i ljude, pa odatle prezime Pandžić).“

Poziciju subjekta (nadređenoga) u hrvatskom iskazuju frazemi u značenju ‘staviti *koga*, što pod svoju kontrolu (vlast), zagospodariti *kim*, čim’ – **staviti šapu na koga**, **na što** ili **staviti pod svoju šapu koga, što** (HFR). Ruski im je ekvivalent **наложить / налагать лапу (руку) на кого, на что** (HRR), ukrajinski **накласти / накладати лапу на кого** (SUM), češki **dostat někoho, něco do spárů (drápů, klepet, pazourů)** (CZP), poljski **dostawać kogoś, coś w swoje ręce (szpony)** (CZP), a slovenski **dobiti koga, kaj v svoje kremplje** (K). U ruskom i ukrajinskom frazemu osnovni je meronim **šapa** (kao i u hrvatskom), u slovenskom **pandža**, češki ima najviše varijanti meronima **pandža**, a u poljskom je **pandža** varijanta osnovne sastavnice **ruka**.

Poziciju „moćnika“ iskazuju i istoznačni frazemi **držati u <svojim> šapama koga**, odnosno **držati u <svojim> pandžama (kandžama) koga** (HFR), kao i njegovi slavenski ekvivalenti s alternativnim meronimima **šapa** i **pandža** – ruski **держатъ в лапах (когтях, руках, кулаке) кого, что** i **держатъ под <своей> лапой кого** (HRR), ukrajinski **тримати (держати) в кігтях кого, що** (SUM), češki **držet (mít) někoho v drápech** (BR) i slovenski **držati (imeti) koga, kaj v <svojih> krempljih** (K). Poljski ekvivalent sa sastavnicom **šaka** pripada 3. skupini frazema.

Poziciju objekta, podčinjenoga nečijoj moći ili vlasti, iskazuju frazemi s istim meronimima životinjske noge. Najviše bliskoznačnih frazema pojavljuje se u značenju ‘pasti / padati pod čiju vlast’ – **dospjeti / dospijevati u čije šape** (HRR), kojima potpuno (strukturno, slikovno i semantički) odgovara ruski frazem **попасть / попадать (попасться / попадаться) в лапы (под лапу) кого (<к> кому)** (HRR), a djelomično, s meronimom **pandža**, i ukrajinski **потрапити / потрапляти в пазури кого** ili **опинитися / опинятися в пазурах кого, чого** (SUM), češki **dostat se někomu do drápů** (BR), slovački **dostat’ sa niekomu, do niečich pazúrov** (SSJ), poljski **wpaść w czyjeś pazury (szpony)** (BR, PHR) te slovenski frazem **pasti v kremplje koga, česa** (K). Slovački frazemi s holonimom **ruka** i meronimom **šaka** pripadaju 3. skupini.

Frazemima sa strukturom **biti u čijim šapama** (M) i **biti (naći se) u čijim pandžama (kandžama)** (HFR), u značenju ‘biti pod čijom vlašću’, ‘biti u čijoj vlasti’, u slovenskom odgovara frazem **znajti se v krempljih koga, česa** (K), u ruskom **быть в когтях (лапах, руках, кулаке) у кого** – s varijantnim meronimima **šapa**, **ruka** i **šaka** (HRR) te u ukrajinskom **бути в кігтях кого** (SUM). Frazemi bliskoga značenja sa sastavnicom **jaram** pripadaju 4. skupini.

Poseban izraz moći iskazuju slavenski frazemi s meronimom **pandža** u značenju ‘spasiti, osloboditi *koga*, što od čije vlasti’ i ‘osloboditi se čije vlasti’ za koje u hrvatskim frazeološkim rječnicima nema zabilježenih ekvivalenata sa životinjskim meronimima. Semantički im odgovaraju hrvatski frazemi s ljudskim meronimom **šaka**, koji zbog drugačije pozadinske slike pripadaju 3. skupini.

3.3. Frazemi s nepodudarnim somatskim sastavnicama i sličnim pozadinskim slikama

U ovu su skupinu svrstani hrvatski frazemi s meronimima životinjske noge, koji u različitim slavenskim jezicima imaju frazeološke ekvivalente s drugačijim meronimnim sastavnicama. Zajednička im je karakteristika što u njima meronimi životinjske noge

alterniraju i s meronimima ljudskih udova, stvarajući sličnu pozadinsku sliku. Slaven-ski su frazemi semantički ekvivalentni ponajprije hrvatskim frazemima s meronimima **papak** i **kopito**, a zatim **šapa**, **pandža** i dr., bez obzira na njihovu pripadnost određenom konceptu.

Frazem **imati (pružati) <svuda> svoje papke** (M) u značenju ‘prikriveno se miješati u tuđe poslove, prikriveno utjecati *na što*’ u hrvatskom najčešće zamjenjuju druga dva frazema: **imati <svoje> prste u čemu** (HFR, M) i **pustiti / puštati <svoje> pipke** (HFR, M, MSK), dakle frazem s ljudskim meronimom **prst** koji pripada holonimu *ruka* ili frazem sa životinjskim, ali „morskim“, meronimom **pipak** koji pripada holonimu *krak* (npr. hobotnice).

Ekvivalent hrvatskom frazemu **imati <svoje> prste u čemu** (HFR, M) sa sastavnicom **prst** pojavljuje se u većini slavenskih jezika, npr. u češkom **mít v něčem prsty** i **strkat do něčeho prsty** (CZP), u slovačkom **mať v niečom <svoje> prsty** (KSSJ, S) i **pchať do niečoho prsty** (SSJ, S), u poljskom **maczać w czymś palce** (CZP).

Frazemu **otegnuti papke** (v. 3.1.) u ovoj skupini odgovara slovenski ekvivalent s meronimom ljudske noge **peta – iztegniti (stegniti) pete** (K), kao i slovački – **otrčit’ päty** (KSSJ, MSK), varijanta učestalijega frazema s meronimom **kopito**. Ljudski meronim **peta** u ovom frazemu pripada pozadinskoj slici koja asocira na smrt čovjeka.

Ukrajinski ekvivalent frazemu **otegnuti papke** u značenju ‘umrijeti’ vezuje se samo uz holonim **noga – відкинути (простягти) ноги** (MT, SUM). U pozadinskoj je slici smrt životinje, kao i u ruskom frazemu **протянуть ноги** (HRR, RHSR, MT)¹⁷ – varijanti učestalijega **откинуть (отбросить) копыта** (HRR, RHSR).

Osim u značenju **otegnuti papke**, tj. ‘umrijeti’, poljski frazem s holonimom **noga – wyciągnąć nogi** (MP, BR, PHR) znači i **protegnuti noge** (HFR), tj. ‘prošetati nakon duga sjedenja’. Ovaj je frazem primjer frazeoloških lažnih prijatelja.

Pod natuknicom PAPAK jedino Matešić navodi frazem **zabosti (zakopati i sl.) papke u ledinu** u značenju ‘pobjeći, umaći, dati se u bijeg’, ali pod natuknicom NO-KAT (meronim prsta) daje i istoznačni frazem **zabosti (zakopati, udariti) nokat (nokte) u ledinu** te frazem **zabosti nokat u ledinu** u značenju ‘poginuti’. U većini hrvatskih frazeoloških rječnika značenje prvoga frazema iskazuje se drugačije, npr. frazemima s meronimom *noge* **peta: podbrusiti pete, dati / davati petama vjetra** (HFR). Semantički ekvivalenti u značenju ‘pobjeći’ s meronimom **noga** su im npr. u češkom **vzít nohy na ramena** (Č, MSK), u slovačkom **vziať / brať nohy na plecía** (MSK, KSSJ), a u poljskom **brać / wziąć nogy za pas, dać nogę** (sa zamjenjivom sastavnicom **drapaka**) (CZP). Oni u značenju ‘poginuti’ s meronimom tijela **glava** pripadaju 4. skupini.

Hrvatskome frazemu **pod čijim kopitom** (HFR, A) semantički je najbliži ruski ekvivalent **под пятой у кого (чьей)** (HRR) i ukrajinski glagolski frazem koji pripada istome konceptu **під п’ятою бути у кого, чиею** (SUM), oba s varijantnom sastavnicom **peta** (primarna je sastavnica **jaram**), koja je meronim ljudske noge i u pozadinskoj je slici moćan čovjek, osoba koja nekoga drži u svojoj vlasti.

¹⁷ Ruski frazem s holonimom **noga**, ali s drugim glagolima – **вытянуть / вытягивать ноги** (HRR, RHSR), frazeološki je ekvivalent hrvatskome **protegnuti noge**.

Hrvatskim frazemima **držati u <svojim> šapama koga** i **držati u <svojim> pandžama (kandžama) koga** (HFR) semantički odgovara poljski ekvivalent **trzymać (mieć) kogoś w garści** (BR, PHR) te slovački **mat' (držat') niekoho v hrsti** (KSSJ, SSJ), u kojima se pojavljuje meronim ljudske ruke **šaka**.

U značenju 'pasti pod čiju vlast' hrvatskom frazemu **dospjeti / dospijevati u čije šape** (HRR) semantički odgovaraju slovački frazemi s ljudskim holonom **ruka – padnúť do rúk niekoho** i s meronimom **šaka – dostat' sa pod päst' niekoho** (SSJ).

Budući da u značenju 'spasiti, osloboditi koga, što od čije vlasti' i 'osloboditi se čije vlasti', u hrvatskim frazeološkim rječnicima nema zabilježenih ekvivalenta slavenskim frazemima s meronimom **pandža**, njima su semantički najbliži hrvatski frazemi s ljudskim meronimom **šaka**. Npr. češkim frazemima **vyrvat něčo, někoho z něčích drápů (spárů)** i **vyrvat se ze spárů (drápů, klepet, pazourů) někoho** (BR, CZP), slovačkome **vytrhnúť niekoho, niečo (sa) z pazúrov niekoho, niečoho** (SSJ) i poljskome **wyrwać coś, kogoś z czyich szponów** (BR, CZP) odgovara hrvatski frazem **izvući se (koga) iz čijih šaka** (M), koji u pozadinskoj slici ima ljudskoga „moćnika“.

Frazemi u značenju 'upletati se u tuđe stvari' i sl. koji sadrže meronim životinjske noge (kao npr. u češkom) pripadaju 4. skupini, jer se u hrvatskom i u većini slavenskih jezika iskazuju značenjskim ekvivalentima s ljudskim meronimom **nos**, koji pripada holonimu *glava*.

3.4. Frazemi s nepodudarnim sastavnicama i različitim pozadinskim slikama

Ovoj skupini pripadaju hrvatski i slavenski frazemi u kojima meronimi životinjske noge alterniraju s drugim somatizmima, životinjskim ili ljudskim, kao i oni frazemi u čijem sastavu nema somatizama. Riječ je o frazeološkim ekvivalentima s različitim nosivim sastavnicama koje mijenjaju pozadinsku sliku, pri čemu frazemi zadržavaju najmanje jedno zajedničko semantičko obilježje.

Frazem **izvući papke** u značenju 'sretno se izvući iz neugodne, opasne situacije' ne potvrđuje ni jedan hrvatski frazeološki rječnik kojim smo se služili, a značenje mu se obično iskazuje samo glagolom *izvući se* ili frazedom **izvući se / izvlačiti se (iskopati se i sl.) iz škripca** (HFR). Somatsku sastavnicu nemaju ni drugi slavenski ekvivalenti, npr. slovački **vybřdnúť z kaše** (KSSJ) ili ruski **выйти / выходить из тупика, выпряться / выпряться из тисков** (RFR).

Frazem **pokazati (otkriti) papak (papke)** u značenju 'otkriti se, odati se' bilježe samo dva hrvatska rječnika (M, A), dok istoznačni frazem **otkriti / otkrivati <svoje> karte <komu>** (HFR), u značenju 'pokazati / pokazivati svoje prave namjere, prestati / prestajati skrivati svoje namjere (mišljenje), očitovati se do kraja', nalazimo u svim rječnicima. I drugi slavenski jezici imaju frazeološke ekvivalente s istom sastavnicom, npr. češki **odhalit (odkrýt) <svě> karty** (MSK), slovački **odkryť (ukázat') <svoje> karty** (MSK), poljski **odkryć / odkrywać <swoje> karty** (MP), ruski **открыть / открывать <свои> карты** (RFR). Hrvatskome frazemu s meronimom **papak** djelomično su semantički ekvivalentni slavenski frazemi s meronimom **pandža** – češki **mít (ukazovat, vytahovat) drápy** (BR) i **ukázat / ukazovat (vystrkovat) drápy** (Č, CZP), slovački

vystřít' (ukázat') pazúry (KSSJ), poljski **mieć (pokazać / pokazywać) pazurky** (BR, CZP) i slovenski **pokazati < svoje > kremplje** (K), koji imaju širok raspon značenja. Osim 'pokazati / pokazivati svoju lošu narav, svoje zle namjere' znače i 'pokazati svoju drskost, bezobzirnost ili svoju moć' (K: 'pokazati svojo predrznost, hudobnost; pokazati moć, sposobnost'). Primjeri u rječnicima potvrđuju da je riječ o neočekivanom otkrivanju prave, loše čudi ili pravih (skrivenih) namjera, suprotno prijašnjem suzdržanom ponašanju (npr. Č: „Byl to takový nenápadný člověk, ale sotva ho jmenovali vedoucím oddělení, začal ukazovat drápky.“). Ovim frazemima semantički je najbliži hrvatski frazem **pokazati / pokazivati < svoje > pravo lice** (HFR) u značenju 'razotkriti / razotkrivati svoju pravu, neugodnu narav', koji s istom sastavnicom (**lice**), postoji i u drugim slavenskim jezicima. Zajedničko semantičko obilježje svih ovih frazema – 'odati se, razotkriti se' – pokazuje koliko su frazeološke razlike osjetljive i ovisne o kontekstu.¹⁸

U većini frazeoloških rječnika nije zabilježen ni frazem **skupiti papke** (M), **saviti (maknuti) papke** (A) u značenju 'povući se, skloniti se, pobjeći'. Takvo se značenje najčešće iskazuje frazom **podviti (podvući) rep** (HFR, M, MSK i dr.) s karakterističnim životinjskim meronimom **rep** i s pozadinskom slikom pokunjena ili prestrašena psa koji se povlači. Identičnu pozadinsku sliku imaju i drugi slavenski jezici, npr. češki **stáhnout (svěsit) ocas** (Č, CZP), slovački **stiahnuť chvost** (KSSJ), poljski **podwinąć (podkulić) ogon pod siebie** (CZP), slovenski **stisnuti (zvití) rep med noge** (K), ruski **поджать (подвернуть) хвост** (RFR), ukrajinski **підіграти хвоста** (SUM) itd.

Frazemu **otegnuti papke** u slovačkom – uza spomenuti (u 1. skupini) ekvivalent s meronimom **kopito (striasť kopytami, otrčít' kopytá)** semantički odgovaraju i varijante **otrčít' päty** i **striasť krpcami** (KSSJ, MSK). Prvome je frazemu nosiva sastavnica meronim ljudske noge **peta**, a drugome neka vrsta **opanka (krpec, g. krpca)**, lagane obuće (obično od lika), koja asocira na meronim ljudske noge – stopalo.

Češki semantički ekvivalenti frazemu **otegnuti papke** ne asociraju ni na kopita ni na životinje uopće, nego se najčešće pojavljuju pod natuknicom **BAČKORA**, tj. **papuča, šlapa** (u množini). U pozadinskoj slici frazema s tom sastavnicom – **natáhnout bačkory (brka, pérka), zaklepat (zatřepat) bačkorama** (Č, CZP, BR, MSK, PSJČ) – je čovjek na smrtnoj postelji, a kućna obuća na njegovim nogama asocira na posljednji trzaj udova, odnosno stopala. Varijante s glagolskim sastavnicama **otegnuti** i **zatřesti** pojavljuju se i pod natuknicama **BRKO, PÉRKO – ptičje pero, perce**, gdje se vjerojatno asocira na posljednji trzaj ptičjih krila.

Hrvatskome frazemu **pod čijim kopitom** (HFR, A) unutar koncepta moći odgovaraju frazemi: češki – **být pod jařmem (jhem) někoho** (CZP), poljski – **być pod czyimś butem (jarzmem)** (CZP), slovački – **žit' pod cudzím jarmom** (KSSJ), sloven-

¹⁸ Glagolske sastavnice **pokazati / pokazivati** navode (ili *zavode*) na frazeme sa somatskom sastavnicom **zub (zube)** u značenju 'oštro se usprotiviti, pobuniti se' (HFR) i **rog (rogove)** u značenju 'postati ratoboran, pobuniti se' (M), koji imaju drugačije semantičko obilježje (pobuniti se može i mirna, neratoborna osoba). Ipak, hrvatski frazem **pokazati / pokazivati zube komu** koji je naveden kao istoznačnica ruskome **показать / показывать зубы (когти) кому** s alternativnim sastavnicama **zub** i **pandža** (HRR, RHSR) upućuje i na djelomičnu semantičku podudarnost s frazemima u značenju 'odati se, razotkriti se'.

ski – **biti pod škornjem koga, česa** (K), ruski – **под игом у кого (чьим), под ярмом у кого (чьим)** (HRR) i ukrajinski – **бути під ярмом у кого** ili **у ярмі ходити** te **під чоботом чийм бути** (SUM). Većina ih ima sastavnicu **jaram**, a u poljskom, slovenskom i ukrajinskom i **čizma**, te pripadaju posve drugačijoj pozadinskoj slici. Istoznačne frazeme sa sastavnicama **jaram** i **čizma** bilježe i hrvatski rječnici.

Za sljedeću podskupinu frazema polazište su nam bili slavenski jezici s meronimima životinjskih nogu, koji u hrvatskom nemaju ekvivalente s takvom sastavnicom. Navodimo ih samo kao primjere koji upotpunjuju naše frazeološke usporedbe i pokazuju da bi i naša analiza frazema s izabranim meronimnim sastavnicama bila drugačija kad bi polazišni bio neki drugi slavenski jezik.

Tako je npr. slovenskim frazemima **pobрати kopita, pobрати šila in kopita** (K) u značenju ‘pokupiti svoje stvari i otići’ semantički blizak hrvatski **pokupiti (skupiti, uzeti i sl.) svoje krpice**. U pozadinskoj slici je osoba, vjerojatno *uvrijeđena*, koja raskida vezu i odlazi.

Dobar su primjer i češki, poljski, slovački i slovenski frazemi s meronimom **kopito**: češkome frazemu (**být, dělat všechno na jedno kopyto** (Č, CZP), slovačkome (**všetko je, robiť všetko na jedno kopyto** (KSSJ, SSJ), poljskome (**wszystko jest, robić wszystko na jedno kopyto** (BR, CZP) i slovenskom (**biti, iti po enem (istem) kopitu** (K) semantički odgovara hrvatski frazem (**biti, raditi**) <sve> **na isti (jedan) kalup** (HFR, M). U pozadinskoj slici slavenskih frazema je **kopito** u značenju obućarskoga kalupa (!) koji ima formu stopala i podsjeća na kopito u somatskom značenju.

Isto su tako češkome frazemu **v tom věží čertovo kopytko** i njegovu slovačkom ekvivalentu **v tom je čertovo kopyto** u hrvatskom semantički najbliži frazemi **<to> nije bez vruga** u značenju ‘<to> nije bez razloga, tu nešto nije u redu, iza toga se nešto krije’ (HFR) i **to nisu čista posla** u značenju ‘nešto je neispravno, protuzakonito, mutno’ (HFR, MSK).

Nadalje, poljskome frazemu **z kopyta** (PHR) hrvatski je semantički ekvivalent **kao iz topa** (HFR) u značenju ‘bez oklijevanja’, kojima je zajedničko semantičko obilježje ‘brzina, spremnost’.

Češkome frazemu **roznést někoho na kopytech** (Č, BR) i slovačkome **rozniesť niečo, niekoho na kopytách** (KSSJ) u značenju ‘potpuno poraziti koga’ semantički odgovara poljski **rozbić kogoś w pył** sa sastavnicom **prah** (BR) te ruski **разбить (разгромить) кого на голову** sa sastavnicom **glava** i **разбить (разгромить) в пух и <в> прах кого** sa sastavnicom **prah** (RFR), a značenjski im je u hrvatskom najbliži **potući (poraziti i sl.) do nogu koga** (HFR).

Češki frazemi **strkat do všeho, do něčeho pazoury (pracky) i strkal pracky, kam neměl** (CZP) u značenju ‘upletati se u tuđe stvari, miješati se u što, biti pretjerano znatiželjan’ iskazuju se sličnim strukturama s ljudskim meronimom **nos**, koji pripada holonimu *glava*, i to u hrvatskom **zabadati (gurati) <svoj> nos <u što>** (HFR), u poljskom **pchać (wkładać, wsadzać, wtykać) nos w coś** (CZP), u slovačkom **strkat' (pchat') nos do niečoho (do všetkého, niekde)** (KSSJ, SSJ, S), u ruskom **совать <свой> нос во что** i **соватьсь <своим> носом во что** (RFR).

U značenju ‘ukoriti *koga*, kazniti *koga*’ češki frazem **dát někomu přes pazoury** (CZP) s meronimom **pandža**, poljski **dać / dawać komuś po łapach** (CZP) s meronimom **šapa**, slovački **udriet’ (klepnút’) niekoho po prstoch** (SSJ) s meronimom **prst**, ruski **дать / давать по рукам кому** (RHSR) s holonimom **ruka** i hrvatski **dati komu po prstima** (M) imaju različite pozadinske slike, ali ih sve povezuje holonim *udovi*. Analogni odnosi očituju se i u frazemima sa značenjem ‘biti kažnjen’ – češki **dostat přes pazoury** (CZP), poljski **dostać / dostawać po łapach** (CZP), slovački **dostať po prstoch** (SSJ), ruski **получить / получать по рукам** (RFR) i hrvatski **dobiti / dobiti po prstima** (HFR).

Navedeni primjeri frazeoloških ekvivalenata s različitim somatskim i nesomatskim sastavnicama u različitim slavenskim jezicima pokazuju visoki stupanj semantičke podudarnosti. Isključimo li semantičke ekvivalente s nesomatskim sastavnicama, i u ovoj skupini frazema pozadinske slike rijetko su kada posve nepovezive i neusporedive.

4. Zaključak

Usporedba i analiza frazema sa sastavnicom **papak** i drugim meronimima životinjskih udova u hrvatskom i pojedinim slavenskim jezicima pokazala je ponajprije osnovne leksičke razlike između tih jezika. Nejasna razlika između papka i kopita te neprecizne definicije kopita u općim rječnicima ne mogu biti uzrok činjenici da se upravo ti meronimi (**papak**, odnosno **kopito**) ni u metaforičkom, personificiranom značenju ne pojavljuju u većini slavenskih jezika, a u frazeologiji uspoređenih jezika pojavljuju se rjeđe nego meronimi **šapa** i **pandža**. Vjerojatnije je uzrok u kulturološkim razlikama koje se očituju u različitim ljudskim iskustvima s ponašanjem životinja, ponajprije onih koje najbolje poznajemo i koje susrećemo u svojoj okolini, a ta su iskustva uvjetovana različitim odnosom prema domaćim životinjama koje imaju papke i kopita te onima koje imaju šape i pandže. Prosječan čovjek ne mora razlikovati kopitare parnoprstaše (papkare) od kopitara neparnoprstaša, ali ih seljak koji uz njih živi savršeno razlikuje. Njemu su krava, svinja, ovca, koza i konj ponajprije životinje od kojih živi, dok mu je mačka *samo* lovetica miševa, a pas mu je čuvar kuće i stoke. Urbani čovjek drugačije doživljava životinjski svijet pa se, pogotovo u svom zauzimanju za prava životinja, umnogom razlikuje od ruralnih ljudi. Za njega su papci možda neki gastronomski pojam, a kopita ga podsjećaju na konja, možda trkačega, dok za seoskoga čovjeka znače ponajprije brigu za zdravlje životinja. Odnos između čovjeka i životinje podrazumijeva i zahvalnost za njihovu korisnost i vjernost, a često znači i uzajamnu privrženost.

Frazeologija je svojevrsna memorija dugo stvaranih slikovitih i sažetih doživljaja svijeta i pokazuje ponajprije tradicionalan odnos prema životinjama, koji se zasniva na njihovoj vrijednosti i korisnosti za čovjeka. Stvarajući veliki broj svojih frazema na spoznajama o životinjama koje nas okružuju, mi jezično oblikujemo i svoj osjećaj moći, vlasti nad životinjama, a njihovu smrt (kao i smrt općenito) doživljavamo kao izraz krajnje nemoći i krajnje podređenosti *višoj* (ljudskoj) moći. Preslikavajući životinjsku moć i nemoć na svoj ljudski svijet, papke najčešće stavljamo u koncept smrti, a

šape i pandže u koncept moći. Velika semantička, leksička pa i strukturna podudarnost među frazemima uspoređenih slavenskih jezika, kakvu pokazuje pojava meronima i holonima životinjskoga tijela u frazemima koji pripadaju konceptu smrti i konceptu moći (vlasti), ne postoji u frazemima s istim meronimima izvan tih dvaju koncepata. Ta su dva koncepta nužno povezana upravo kad je riječ o domaćim životinjama, odnosno o njihovim udovima.

Slavenski jezici u frazeologiji pokazuju širok raspon značenja i vrlo široku uporabu meronima životinjske noge, koja se zbog kulturoloških razlika i različitih asocijacija na pojedine meronime razlikuje od jezika do jezika. Kako smo u svojoj analizi hrvatski uspoređivali pretežno sa zapadnoslavenskim (uključujući i slovenski) i istočnoslavenskim jezicima (isključujući bjeloruski), možemo zaključiti da se veća frazeološka podudarnost očituje na sociokulturnoj nego na tradicionalnoj genetskolingvističkoj razini. Drugim riječima, frazemi s izabranim meronimnim sastavnicama u primarnoj uporabi (npr. **šapa** i **pandža** u odnosu na **jaram**) pokazuju jaču povezanost pojedinih kultura zapadnoga (Slavia latina) i istočnoga (Slavia orthodoxa) kruga, i to s vidljivim pokazateljima njihova dodira. Tako npr. ukrajinski frazemi pokazuju bliskost s ruskom i poljskom frazeološkom baštinom, dok je slovenski blizak zapadnoslavenskim jezicima i hrvatskom, a slovački ponajprije češkome i poljskome, ali i hrvatskome. Osim manje zastupljenosti frazema s meronimom **papak** – **kopito** od onih s meronimima **šapa**, **pandža** i sl. u svim slavenskim jezicima, analiza pokazuje i različitu zastupljenost frazema s alternativnim sastavnicama **noga**, **šaka**, **prst** i dr., koje označavaju i životinjske i ljudske udove. Takve su sastavnice češće u istočnoslavenskim (ruskom i ukrajinskom) nego u zapadnoslavenskim jezicima, među kojima je poljski svojevrsni dodirni jezik. Različiti frazeološki ekvivalenti bez somatskih sastavnica opća su pojava u svim slavenskim jezicima, povezana s međujezičnim dodirima i utjecajima (npr. između slovenskoga i češkoga).

Budući da nam je polazište za ovu analizu bio hrvatski jezik, odnosno hrvatska frazeologija, izostavili smo mnoge slavenske frazeme s meronimnim sastavnicama životinjskih udova, koji u hrvatskom nemaju ekvivalenta sa sličnom ili nekom drugom somatskom sastavnicom (primjere smo pokazali u poglavlju 3.4.) ili ga nemaju uopće (takav je npr. slovački frazem **vyhodit' si z kopýtka** u značenju 'dobro se zabaviti'). Ovakvi bi se frazemi mogli izdvojiti u posebnu skupinu, ali to bi značilo da unutar nje treba poći od pojedinih slavenskih jezika na koje bi se primijenili isti klasifikacijski kriteriji kao i na hrvatski. Ovom smo analizom nastojali iscrpiti cijeli ovjereni hrvatski frazeološki fond s izabranim sastavnicama i pokazati koliko se frazeološko bogatstvo s istim ili sličnim relativno malim brojem leksema krije i u drugim slavenskim jezicima. Primjeri koji zbog različitih pozadinskih slika pokazuju djelomičnu semantičku podudarnost, posebice oni sa somatskim sastavnicama u skupinama 3.3. i 3.4., zahtijevaju podrobniju semantičku analizu i dobar su poticaj za temeljitije frazeološko istraživanje.

LITERATURA

- Bierich, Alexander. 1998. The semantic field „Death“ in Czech, Russian, Croatian and Serbian phraseology. U: *Europhras '97: Phraseology and Paremiology (Liptovský Ján, 2.–5. 9. 1997)*. Ďurčo, Peter (red.). Bratislava: Akadémia PZ. 17–23.
- Čermák, František. 1982. *Idiomatika a frazeologie češtiny*. Praha: Univerzita Karlova.
- Fink 1999 = Финк, Желька. 1999. Русские и хорватские фразеологизмы со значением ‘умереть’. U: *Studia Russica XVII*. Золтан, Андраш (red.). Будапешт: Будапештский университет им. Л. Этвеша, Факультет гуманитарных наук, Кафедра восточнославянской и балтийской филологии. 268–274.
- Fink-Arsovski, Željka. 2002. *Poredbena frazeologija: pogled izvana i iznutra*. Zagreb: FF press.
- Hrnjak, Anita. 2001. O mogućnostima konceptualne i/ili tematske organizacije i obrade frazeologije. *Filologija*. 36–37: 189–200.
- Kovačević, Barbara. 2012. *Hrvatski frazemi od glave do pete*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Kulturni bestijarij*. 2007. Marjanić, Suzana; Zaradija Kiš, Antonija (red.). Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku – Hrvatska sveučilišna naklada.
- Ladan, Tomislav. 2006. *Etymologicon*. Zagreb: Masmedia.
- Menac, Antica. 2007. *Hrvatska frazeologija*. Zagreb: Knjigra.
- Opašić, Maja; Spicijarić Paškvan, Nina. 2011. Holonim *ruka* i njegovi meronimi kao sastavnice hrvatskih i talijanskih frazema. *Suvremena lingvistika*. 21: 57–85.
- Orłoś, Teresa Zofia. 2005. *Studia z frazeologii czeskiej i polskiej*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Tafra, Branka. 2005. *Od riječi do rječnika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Turk, Marija; Opašić, Maja. 2008. Supostavna raščlamba frazema. *Fluminensia*. 1(20): 19–31.
- Vidović Bolt, Ivana. 2011. *Životinjski svijet u hrvatskoj i poljskoj frazeologiji I*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Visković, Nikola. 2009. *Kulturna zoologija. Što je životinja čovjeku i što je čovjek životinji*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Žic Fuchs, Milena. 1992./1993. Konvencionalne i pjesničke metafore. *Filologija*. 20–21: 585–593.

RJEČNICI

- Anić, Vladimir. 1998. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Liber.
- Anić, Vladimir. 2003. *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber. [A]
- Basaj, Mieczysław; Rytel, Danuta. 1981. *Słownik frazeologiczny czesko-polski*. Katowice: Uniwersytet Śląski. [BR]
- Blgarski tlkoven rečnik 2003 = *Български тълковен речник*. 2004. Четвърто издание. София: Наука и изкуство. [BTR]

- Čedić, Ibrahim et al. 2007. *Rječnik bosanskog jezika*. Sarajevo: Institut za jezik. [RBJ]
- Čermák, František et al. 1983–1994. *Slovník české frazeologie a idiomatiky I–IV*. Praha: Academia. [Č]
- Dautović, Matija. 2002. *Hrvatsko-ruski rječnik*. sv. 2. P–Ž. Zagreb: Školska knjiga. [D]
- Fink Arsovski, Željka et al. 2006. *Hrvatsko-slavenski rječnik poredbenih frazema*. Zagreb: Knjigra. [HSRPF]
- Igov 1959 = Игов, Ангел. 1959. *Сърбохрватско-български речник*. Софија: Државно издателство Наука и изкуство. [SHB]
- Inny słownik języka polskiego*. 2000. Bańko, Mirosław (red.). t. I–II. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN. [ISJP]
- Kafol, Igor; Mirjanić, Branka. 2006. *Hrvaško-slovenski, slovensko-hrvaški slovar*. Ljubljana: Modrijan. [KM]
- Keber, Janez. 2011. *Slovar slovenskih frazemov*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. [K]
- Korać, Tatjana; Menac, Antica et al. 1979–1980. *Русско хорватский или сербский фразеологический словарь / Rusko hrvatski ili srpski frazeološki rječnik*. Menac, Antica (red.). sv. I–II. Zagreb: Školska knjiga. [RHSR]
- Krátky slovník slovenského jazyka*. 2003. Kačala, Ján; Pisárčiková, Mária (red.). Bratislava: Veda i Slovenská akadémia vied. [KSSJ]
- Kuznecov 2002 = Кузнецов, Сергей Александрович. 2002. *Большой толковый словарь русского языка*. Санкт-Петербург: Норинт.
- Matešić, Josip. 1982. *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: Školska knjiga. [M]
- Menac, Antica; Pintarić, Neda. 1986. *Hrvatskosrpsko-poljski frazeološki rječnik*. Zagreb: Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta u Zagrebu. [MP]
- Menac, Antica; Rojs, Jurij. 1992. *Hrvatsko-slovenski frazeološki rječnik*. Zagreb: Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta u Zagrebu. [MR]
- Menac, Antica; Trostinska, Raisa I. 1993. *Hrvatsko-rusko-ukrajinski frazeološki rječnik*. Zagreb: Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta u Zagrebu. [MT]
- Menac, Antica; Sesar, Dubravka; Kuchar, Renata. 1998. *Hrvatsko-češko-slovački frazeološki rječnik s indeksom čeških i slovačkih frazema*. Zagreb: Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta u Zagrebu. [MSK]
- Menac, Antica; Fink-Arsovski, Željka; Venturin, Radomir. 2003. *Hrvatski frazeološki rječnik*. Zagreb: Naklada Ljevak. [HFR]
- Menac, Antica; Fink-Arsovski, Željka; Mironova Blažina, Irina; Venturin, Radomir. 2011. *Hrvatsko-ruski frazeološki rječnik / Хорватско-русский фразеологический словарь*. Zagreb: Knjigra. [HRR]
- Moguš, Milan; Pintarić, Neda. 2002. *Poljsko-hrvatski rječnik*. Zagreb: Školska knjiga. [PHR]
- Orłoś, Teresa Zofia. 2009. *Wielki czesko-polski słownik frazeologiczny. Velký česko-polský frazeologický slovník*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego. [CZP]

- Příruční slovník jazyka českého*. 1935–1957. Praha: Česká akademie věd a umění. [PSJČ]
- Profeta, Dušanka; Novosad, Alen. 1999. *Hrvatsko-češki rječnik*. Zagreb: Informator. [PN]
- Rečnik na svremennija blgarski knižoven ezik* 1955 = *Речник на съвременния български книжовен език*. Т. I. А–К. 1955. София: Българска академия на науките. [RSB]
- Rečnik srpskoga jezika* 2011 = *Речник српскога језика*. 2011. Нови Сад: Матица српска. [RSJ]
- Russko-ukrajinskij slovar'* 1961 = *Русско-украинский словарь*. 1961. Киев: Издательство Академии наук украинской ССР. [RUS]
- Sabljak, Tomislav. 1981. *Rječnik šatrovačkog govora*. Zagreb: Globus.
- Sabljak, Tomislav. 2013. *Rječnik hrvatskog žargona*. Zagreb: Profil.
- Smiešková, Elena. 1989. *Malý frazeologický slovník*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo. [S]
- Skok, Petar. 1971–1974. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. sv. I–IV. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika. Tretja knjiga Ne-Pre*. 1979. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Inštitut za slovenski jezik. [SSKJ]
- Slovník slovenského jazyka*. 1959–1968. Peciar, Štefan (red.). Bratislava: Slovenská akadémia vied. [SSJ]
- Slovník spisovného jazyka českého I–IV*. 1960–1971. Havránek, Bohuslav (red.). Praha: Československá akademie věd. [SSJČ]
- Slovník ukrajins'koi mowy* = *Словник української мови I–XI*. 1970–1980. Білодід, І. К. (red.). Київ: Наукова думка. [SUM]
- Srpskohrvatsko-makedonski rečnik* 1964 = *Српскохрватско-македонски речник*. 1964. Скопје і Обод, Цетиње. [SHM]
- Takač, Ferdinand. 1999. *Chorvátsko-slovenský slovník / Hrvatsko-slovački rječnik*. Zagreb: Školska knjiga. [T]
- Tolkoven rečnik na makedonskiot jazik* 2005 = *Толковен речник на македонскиот јазик. Том II 3–К*. 2005. Скопје: Институт за македонски јазик Крсте Мисирков. [TRM]
- Tolkovuj slovar' ruskogo jazyka* 1993 = *Толковый словарь русского языка*. 1993. Ожегов, Сергей И.; Шведова, Наталия Ю. Москва: АЗЪ. [TSR]
- Velikij tumačnij slovník sučasnoji ukrajinskoji movi* 2005 = *Великий тлумачний словник сучасної української мови*. 2005. Київ: ВТФ Перун. [VTSU]

MREŽNI IZVORI

Slovenský národný korpus: <http://korpus.juls.savba.sk>

Příruční slovník jazyka českého. 1935–1957. Praha: Česká akademie věd a umění: <http://lexiko.ujc.cas.cz>

Hrvatska jezična riznica = HJR: <http://riznica.ihjj.hr/index.hr.html>

Hrvatski nacionalni korpus: <http://www.hnk.ffzg.hr>

SUMMARY

HOOVES AND OTHER MERONYMS OF ANIMAL LIMBS IN IDIOMS OF CROATIAN AND SOME OTHER SLAVIC LANGUAGES

Linguistically the knowledge about the world of a modern European is reflected in idioms with zoonym (animal) components, in which various human experiences are connected with the behaviour of certain animals, primarily those we know best and those present in our environment. This paper examines selected somatic idioms in which the main component is a meronym, i.e. the terminal part (“toes”) of an animal extremity, i.e. of the holonym *leg*. The comparison of such idioms in Croatian with the idioms containing the same or similar meanings in certain Slavic languages presents certain cultural particularities that are not necessarily linked to animals, while the analysis of their meaning and usage shows some semantic and pragmatic shifts in expressing the traditional and contemporary relation to animals at the phraseological level.

Key words: *phraseology, zoonyms, somatisms, meronyms of holonym “leg”, Croatian, Slavic languages*

VERA SMOLE
FILOZOFSKA FAKULTETA UNIVERZE V LJUBLJANI
LJUBLJANA, SLOVENIJA
vera.smole@ff.uni-lj.si
<https://doi.org/10.17234/9789531755139.26>

FRAZEMI S POIMENOVANJI ZA DOMAČE ŽIVALI V SLOVENSKEM VZHODNODOLENJSKEM ŠENTRUPERSKEM GOVORU

V slovenskem vzhodnodolenjskem govoru vasi Šentrupert in okolice je bilo zapisanih, pomen-
sko in deloma oblikovno analiziranih 99 frazemov, ki vsebujejo poimenovanje za domačo žival.
Frazemi so slovarsko urejeni in po pojavnosti v slovarskih virih primerjani s knjižnimi. Kar 30
od narečnih frazemov v knjižnih virih ni evidentiranih, kar vzpodbuja k nadaljnjim raziskavam
narečne frazeologije. Dodanih je še 16 pregovorov in rekov, dobljenih ob zbiranju nestavčnih
frazemov. Pri analizah so frazemi razdeljeni glede na pripadnost živali živalski vrsti. Pri pomen-
ski analizi je ugotovljeno, katere so na človeka prenesene živalske lastnosti in vloge ter da so
– pričakovano – večinoma negativne. Najpogosteje zastopane živalske vrste so *govedo* s 27, *pes*
s 23 in *perutnina* s 16 frazemi, sledijo *kopitarji* z 11 in *mačka/-ček* z 10, nazadnje še *drobnica*
s 7 in *prašiči* s 5 frazemi. Med posamičnimi živalmi je daleč na prvem mestu *pes* z 21 frazemi.
Oblikovno je skoraj 60 odstotkov frazemov primerjalnih.

Ključne besede: živalska frazeologija, narečna frazeologija in paremiologija, domače živali v
frazemih, vzhodnodolenjski govor vasi Šentrupert

1 Uvod

Glasoslovje, deloma oblikoslovje in tudi frazeologija vzhodnodolenjskega govora vasi
Šentrupert in okolice je strokovni javnosti lahko znana iz več avtoričinih objav, zato se
bomo tu osredotočili predvsem na analizo in ureditev zbranega frazeološkega gradiva,¹
ki ima kot eno od sestavin poimenovanje za domačo žival. Kot narečno pojmuje vso
frazeologijo, ki je v rabi v nekem krajevnem govoru. Tako je eden od osnovnih name-
nov prispevka – ob siceršnjem pomanjkanju raziskav slovenske narečne frazeologije
– predvsem gradivski, pri čemer je gradivo urejeno v slovar in vsebuje tudi podatke o
tem, ali je v slovarskih knjižnih delih vsebovan, ter ali gre za pomensko enakost, po-
dobnost ali različnost. Živalska frazeologija v slovenskih narečjih je bila primerjalno

¹ Frazemi so bili zbrani v letih 2002 in 2003 in dopolnjevani vse do zaključka prispevka. Glavna infor-
matorka je bila Slavka Kovač, rojena 1940 v vasi Draga pri Šentrupertu, živeča na Veseli Gori, tj. na
območju vzhodnodolenjskega šentruperskega krajevnega govora. Upoštevani so bili tudi frazemi, ki
so se pojavili v obsežnem naboru besedil iz tega govora, ali pa so bili uporabljeni v pogovorih z doma-
čini iz različnih vasi, ki upravno spadajo pod občino Šentrupert. Šentruperski govor je tudi avtoričin
narečni govor.

do knjižne doslej obravnavana v nekaj slovenskih govorih na avstrijskem Koroškem, in sicer v dveh prispevkih (Karničar 1994, Trampusch 1999).² Domače živali kot (nek-daj) stalne človekove spremljevalke so s svojo podobo in lastnostmi nudile osnovo za preslikavo teh tudi na človeka in tako je nastalo veliko pregovorov, rekov in frazemov, ki so v jezik ujeli delček medsebojnih odnosov oziroma tudi vloge in položaja določene živali za posameznike in skupnost.

Zbranih 99 narečnih frazemov, ki ima eno od sestavin poimenovanje za domačo žival, smo pri pomenski analizi razdelili na več skupin, in sicer glede na živalsko vrsto (govedo, kopitarji, prašiči, drobnica, perutnina, pes, maček), v katero živalska sestavina spada. Taka razvrstitev je bila opravljena z namenom, (1) da bi se jasneje izrazile njihove lastnosti in vloge, preslikane na človeka, in s tem frazeološki pomen ter (2) da bi se pokazala številčnost pojavljanja določene živalske vrste v frazemih. Glede pojavnosti frazemov z določeno sestavino je opaziti njihovo zastarevanje v primerih, ko se je neposredni stik z živalmi prenehal ali je bil redek, kar pomeni, da je za obstoj frazema neposredna izkušnja pomembna (gl. npr. *junec*, *žrebec*).³

Oblikovno so med zbranimi frazemi najpogostejši primerjalni frazemi; teh je 57, 8 od njih je dvodelnih.

2 Pomenska analiza frazemov

Izstopajoče telesne značilnosti in lastnosti živali ali njihove vloge se po posameznih živalskih vrstah v frazemih odražajo sledeče.

GOVEDO

bik

- moč in (posledično) veljava: 2 **bosti se z bikom**,
- neumnost: 1 **bik neumni**, 3 **gledati (zijati) ko bik (tele) v nova vrata**,
- trma: 5 **trmast ko bik**,
- spolni nagon: 4 **star bik** tudi **bik stari moški**, *ki leta za mladimi dekleti (tudi kot zmerljivka zanj)*.

vol (junec)

- moč: 4 **močan ko vol** (*star. junec*), 6 **tudi s parom volov ne**,
- neumnost: 2 **gledati ko zaboden vol**,

2 Oba prispevka obravnavata frazeme s sestavinami za vse živali, ne samo za domače. Prav tako avtorja vključujeta v analizo tudi pregovore in reke, ki so bili tu – enako kot frazemi s pridevniki kot sestavinami, izpeljanimi iz poimenovanja za domače živali, ter nekatere splošne oznake (živina, žival(da)) – zaradi preobsežnosti prispevka izpuščeni.

3 Pri tem opozarjamo, da je bila v raziskavo zajeta predvsem generacija, rojena pred 2. svetovno vojno, ki je imela vsaj z večino od živali še neposreden stik. Med živalskimi vrstami so bili sprva glede na pogostot reje najmanj številčni kopitarji, v zadnji četrtini prejšnjega stoletja pa se je množično opuščala tudi reja drobnice. Predpostavljam, da tako kot meni tudi moji in mlajšim generacijam veliko od teh frazemov ni več znanih.

- velikost: 3 **lačen, da bi vola pojedel, 7 za vola ubiti**,
- delavnost: 1 **garati ko vol (konj, črna živina)**,
- objekt slabega ravnanja človeka z njim: 5 **tepen ko vol zelo tepen**.

krava

- žival, ki (po)pije velike količine: 4 **krava pijana, 6 pijan ko krava (mavra, čuha, tudi svinja), 7 piti (nažreti se ga) ko krava**,
- žival, ki ima dolg rep: **imeti jezik ko krava rep veliko govoriti, rad obrekovati**,
- objekt izkoriščanja: **imeti koga za molzno kravo**.

telek

- brezciljnost, zmedenost, nespametnost: 1 **letati kot telek brez glave (star.)**.

kravica

- poseben položaj (vendar človeka, ne živali): 1 **kravice pasti**.

Tako **biku** kot **volu (juncu)** se pripisujeta moč in neumnost – v primerjavi s KJ pa neumnost skoraj ne teletu, saj je ta glede na frazem **mlad pa neumen** sama po sebi umevna. Volu se pripisuje še velikost, biku pa trma in spolni nagon. Pri **kravi** izstopa pitje velikih količin (seveda) vode, ki označuje nezmernost človekovega pitja, in je objekt izkoriščanja. **Telek**, kar je starejše poimenovanje za telička, je v svojem gibanju zaradi mladosti neorganiziran, zmeden, nespameten. Posebnost je frazem **kravice pasti**, ki označuje dojenčka, ležečega na trebuhu z dvignjeno glavo in oprt na roke; tako so v travi ležali pastirčki na paši.

KOPITARJI

konj

- delavnost: 3 **garati ko konj (vol, črna živina)**,
- muhavost: 4 **imeti sto misli v eni minuti ko konj**,
- (velika) vrednost: 1 **biti na konju (star.)**, 2 **ena beseda ni konj**.

kobila

- drugo: 1 **kovačeva kobila**.

žrebec

- moč, živahnost, lepota: 1 **biti pravi žrebec (zastar.)**, 2 **brihten ko žrebec (zastar.)**, 3 **skakati ko žrebec (zastar.)**.

osel

- neumnost [(posledično) manjvrednost]: 2 **osel kronani**, 1 **imeti koga za osla (norca)**, 3 **osle kazati**.

Govedo in kopitarje je mogoče primerjati zaradi podobne velikosti; vendar je bila množičnost reje govedi, zlasti krav in nekoliko manj volov, veliko večja, kar se odraža tudi v številu frazemov. **Konja** po delavnosti lahko primerjamo z volom, od govedi pa se loči po muhavosti in vrednosti. **Osel** ima z bikom, volom (in teletom) skupno neumnost; povsem zase pa je (bil) **žrebec** s svojo močjo, živahnostjo in hkratno lepoto. Frazem s sestavino **kobila** ni povezan z njeno lastnostjo ali funkcijo, pač pa z lastništvom.

DROBNICA

kozel

- navezanost na določeno hrano: 2 **navaditi se na kaj ko kozel na sol**,
- oddajanje smradu (v času parjenja in istočasne vročine): 3 **smrdeti ko medmašni kozel**,
- drugo: **kozle streljati**.

ovca

- lastnost ji določa pridevnik (črna, garjava, izgubljena), sama po sebi nima izstopajočih lastnosti: 1 **črna ovca neprijubljen, odstopajoč od drugih v slabem (za človeka)**, 2 **ko garjava ovca zanič, slaboten**, 3 **ko izgubljena ovca zmedeno, brez cilja**.

Drobnica je bila po lastnostih precej neopazna in s stališča tvorbe frazemov ne preveč zanimiva, ali pa je njihova raba že zamrla.

PRAŠIČI

prasica⁴

- grobo ravnanje s čim: 1 **delati s čim ko prasica z mehom**,
- ne ravno lep videz (zaradi umazanosti) in (posledično) neprimernost za okraševanje: 2 **ko bi prasici gartrožo 'vrtnico' v rit vtaknil (šalj., zastar.)**, 3 **pasati 'pristajati' komu kaj ko prasici sedlo**.

prase

- zaznamovanost trinajstega mladiča: 1 **ko (ta) trinajsto prase**.

Podobno kot drobnica tudi **svinje** s stališča tvorbe frazemov niso preveč zanimive, poudarjen je njihov ne ravno lep videz (verjetno iz časov, ko še niso živele v hlevih in so rile po blatu ter bile temu primerno umazane). Posebnost je najšibkejši od trinajstih mladičev – **prase**, ki je zaradi dejstva, da ima svinja samo dvanajst seskov, odveč oziroma zapostavljen.

PERUTNINA

kura

- žival, ki hodi zgodaj spat: 3 **iti s kurami spat <pa s petelini vstati>**,
- druge lastnost ji določa pridevnik (izgubljena, podgramasta): 4 **ko izgubljena kura zmedeno, brez cilja**, 1 **biti tak, ko podgramasta kura, kokoš (zastar.) potrto, klavrno se držati**,
- drugo: 2 **drži se, ko bi mu kure ves kruh pozobale**.

petelin (turški petelin(ček))

- zgodnje zbujanje: (3 **kura**) **iti s kurami spat pa s petelini vstati**, 2 **s petelini vst(aj)ati**,

⁴ Poimenovanje *prasica* za *svinjo* je v govoru nevtralno.

- bahavost: 3 **se drži (šopiri, postavlja) ko petelin na gnoju, 2 držati se ko turški petelin,**
- stalni boj za prevlado: 1 **biti ko dva turška petelinčka,**
- živordeč petelinji greben: 4 **spustiti rdečega petelina.**

cvergelj

- majhnost, nebogljenost: 1 **biti še en cvergelj, 2 cvergelj mali.**

Perutnina je v frazemih prepoznavna po tem, da hodi zgodaj spat (z mrakom) in se zgodaj prebuja (z dnem), (**turški) petelin** še po svoji bahavosti in izraziti rdeči barvi grebena. Tako turški petelin kot **cvergelj**, ki sta manjši vrsti kokoši, tudi v frazemih nastopata zaradi svoje majhnosti in s tem nepomembnosti.

MAČEK in PES

maček

- navezanost na dom: 1 **biti <tak> ko zapečni maček, 5 komu ni drugega (za) posoditi ko starega mačka, <ki sam nazaj pride>,**
- je na preži: 2 **hoditi (tekati) okrog koga ko maček (mačka) okrog vrele kaše,**
- ima svetle oči: 4 **imeti oči kot maček,**
- drugo: 3 **imeti mačka, 6 kupiti mačka v žaklju.**

mačka

- nerazumevanje s psom: 1 **imeti se rad (zastopiti se 'razumeti se') ko pes pa mačka,**
- nevrednost: 2 **pijan, da je rekel mački botra,**
- prenašanje mladičev: 3 **prenašati kaj ko mačka mlade.**

pes

- nezavidljiv položaj: 1 **biti na psu, 16 spraviti na psa (kant) koga,**
- objekt slabega ravnanja človeka z njim: 2 **delati s kom <še slabše> ko s psom, 10 nagnati ko psa,** in (posledično) slabo počutje, življenje: 11 **nesrečen ko pes v cerkvi <ki ga vsak brčne>, 14 sestradan ko pes, 19 ubog (revež) ko pes na ketni 'verigi', 21 zebsti ko psa koga,**
- lenoba: 9 **len ko pes (šek, šekast 'lisast' pes; [trot]),**
- manjvrednost: 12 **ni vreden, da bi ga pes poscal, 17 še pes ne povoha koga, kaj,**
- nagonsko ravnanje: 13 **pes (maček) pri klobasi ni še nikoli dolgo spal, 15 skočiti ko pes na kost, 3 je tako, ko bi dal psu (mački) klobaso,**
- nerazumevanje z mačko(m): 4 **imeti se rad (zastopiti se 'razumeti se') ko pes pa mačka,**
- lastnost določa pridevnik: 6 **ko stekel pes,**
- izražanje stopnjevanosti ravnanja: 7 **lagati se ko pes,⁵ 8 lagati se, ko pes teče,**
- drugo: 5 **iti ko pes po ledu, 18 tresti se ko pes na kuzli, 20 vedeti, kam pes taco moli.**

⁵ Če ne gre za okrajšavo frazema **lagati se, kot pes teče**, je to edini primer, ko se *pes* pojavi v vlogi intenzifikatorja.

Pri **mačku** je najbolj opazna lastnost navezanost na dom, da je (kot mačka) vedno na preži in da ima izrazito svetle oči (morda zato, ker so vidne tudi ponoči). Poleg nerazumevanja s psom je bila pri **mački** opazna navada, da skriva svoje mladiče in jih zato prenaša iz enega mesta na drugo ter da nima ravno velike vrednosti. Pri **psu** med več lastnostmi izstopa njegov slab položaj oziroma izrazito slab odnos človeka do njega in njegova manjvrednost ter nagonsko ravnanje.

3 Pogostost frazemov glede na živalsko vrsto

Kakor je razvidno iz spodnje preglednice, skupno največ frazemov tvorijo goveja živina (27), pes (23) in perutnina (16), sledijo kopitarji (11) in mačka (10), nazadnje še drobnica (7) in prašiči (5). Posamično je daleč na prvem mestu pes (21), sledijo krava (8), vol (7) in maček (7), vsa druga poimenovanja tvorijo le od enega do pet frazemov.

GOVEDO:	bik 5, junec 1, krava 8, čuha 1, mavra 1, kravica 1, telek 1, vol 7, skupaj 27.
KOPITARJI:	kobila 1, konj 4, žrebec 3, osel 3, skupaj 11.
DROBNICA:	koza 1, kozel 3, ovca 3, skupaj 7.
PRAŠIČI:	prasica 4, prase 1, skupaj 5.
PERUTNINA:	cvergelj 2, koklja 1, kura 4, petelin 3, turški petelin(ček) 2, pišče 1, raca 2, purman 'puran' 1, skupaj 16.
MAČKA:	maček 7, mačka 3, skupaj 10.
PES:	kuzla 'psica' 2, pes 21, skupaj 23.

4 Prekrivnost narečnih frazemov s knjižnimi

V SSKJ in SF, primerjalnih frazemov pa tudi ne v HSRPF, od 99 zbranih narečnih frazemov ni evidentiranih 30 frazemov, dva frazema imata različna pomena: 2 **kuzla liže koga zastar.** 'zebe koga', knj. 'kdo je v težkem, neprijetnem položaju, v stiski'; 2 **ko garjava ovca** 'zanič, slaboten', knj. 'kdor zaradi negativnih lastnosti slabo vpliva na okolico', pri šestih frazemih pa se pomen ujema deloma: pri frazemu 1 **naj koklja brčne koga** ima narečni frazem dva pomena, in sicer '1. izraža zavrnitev, nestrinjanje s kom; 2. izraža podkrepitev trditve', knjižni je samo 2. pomen; pri frazemu 1 **kozle streljati** je narečni pomen omejen na 'govoriti neumnosti' in ne tudi 'delati velike napake, neumnosti'; narečni frazem 5 **(ne) pasti krave skup** pri zanikanju enakosti s kom izraža predvsem nejevoljo, da kdo koga tika; narečni frazem 1 **kuzla skače v rit komu** izraža predvsem to, da 'čas priganja koga (pri kakšnem delu)' in ne da je na splošno 'kdo v težkem, zavidljivem položaju'; narečni frazem 2 **hoditi (tekati) okrog koga ko maček okrog vrele kaše** pomeni 'iskati pravo priložnost, da bi kaj vprašal, prosil' in ne na splošno 'ne upati si lotiti jedra problema'; narečni frazem 15 **skočiti ko pes na kost** pomeni sicer hlastno, hitro ne pa tudi popadljivo 'zgrabiti ponujeno priložnost, planiti na kaj'. Odsotnost frazemov, ki imajo za sestavino poimenovanje za vrsto živali, ki je knjižni jezik nima, ali je ta v knjižni jezik nesprejeta prevzeta beseda, vulgarijem ali groba zmerljivka, je zaradi

lastnosti knjižnega jezika razumljiva (4 **star bik** tudi **bik stari** 'moški, ki leta za mladimi dekleti', tudi kot 'zmerljivka zanj'; 1 **biti še en cvergelj** 'biti še majhen, nedorasel za kaj'; 2 **cvergelj mali** *rahlo slabš.* 'majhen, nebogljen človek, otrok'; 3 **je kaj, ko bi kravi iz riti potegnil** 'je *kaj* (posamezni deli obleke) zelo zmečkano'; 4 **krava pijana** 'zmerljivka za pijanega človeka'; 12 **ni vreden, da bi ga pes poscal** 'je popolnoma nič-vreden'; 1 **biti ko dva turška petelinčka** 'biti prepirljiv, kar naprej se tepsti'; 2 **držati se ko turški petelin** 'delati se pomembnega, držati se grobo (čeprav neupravičeno)'; 2 **ko bi prasci gartrožo 'vrtnico' v rit vtaknil** *šalj., zastar.* 'nepriumno, neustrezno (se obleči oziroma okrasiti)', vulgarno se morda sliši tudi 18 **tresti se ko pes na kuzli** 'zelo se tresti, drgetati (od mraza, vznemirjenosti ipd.)', podobno je v primerih besed, ki so v SSKJ označene kot narečne (1 **pijan ko čuha** 'zelo pijan'; 1 **biti tak, ko podgramasta kura, kokoš** *zastar.* 'biti potr, klavrno se držati'), kar je skupaj 12 frazemov, pri drugih 18 pa ni razlogov, da z določenimi prilagoditvami⁶ ne bi mogli biti del knjižnega sistema, četudi samo kot različice že obstoječim frazemom (5 **trmast ko bik** 'zelo trmast'; 1 **močan ko junec** *star.* 'zelo močan'; 4 **imeti sto misli v eni minuti ko konj** 'kar naprej se predomišljati'; 2 **navaditi se na kaj ko kozel na sol** 'zelo se navaditi *na kaj*'); 2 **drži se, ko bi mu kure ves kruh pozobale** 'držati se kisl, žalostno'; 4 **ko izgubljena kura** 'zmedeno, brez cilja'; 1 **biti <tak> ko zapečni maček** *bęt <tà:k> ku zapięčęn mǎ:čęk* 'biti len, držati se samo doma'; 4 **imeti oči ko maček** 'imeti svetle oči'; 5 **komu ni drugega (za) posoditi ko starega mačka, <ki sam nazaj pride>** 'izposojenega ne vrača'; 2 **delati s kom <še slabše> ko s psom** 'zelo grdo ravnati s kom'; 3 **je tako, ko bi dal psu (mački) klobaso** 'posojeno ne bo vrnjeno'; 5 **iti ko pes po ledu** 'hitro in prihuljeno' (tako se reče za koga, ki ponižno odide, ko ga kdo našene); 13 **pes (maček) pri klobasi ni še nikoli dolgo spal** 'izkoristiti priložnost oz. naravnega nagona ni mogoče zatreti'; 19 **ubog (revez) ko pes na ketni 'verigi'** 'zelo reven in v težkem, brezizhodnem položaju'; 2 **ko bi race skubil** 'zamudno delo'; 1 **letati ko telek brez glave** 'brezciljno, zmedeno tekati sem in tja'; 2 **brihten 'poskočen, živahen' ko žrebec** *zastar.* 'zelo poskočen, živahen'; 3 **skakati ko žrebec** *zastar.* 'kar naprej, neprestano skakati').

5 Slovar narečnih frazemov s sestavinami za domačo žival

5.1 Zgradba geselskega članka in pomeni znakov

V osnovi je kot zgled služil *Hrvatski frazeološki rječnik* iz leta 2003 avtorjev Antice Menac, Željke Fink-Arsovski in Radomira Venturina (prim. Menac – Fink-Arsovski – Venturin 2003), zato je zgradba geselskega članka podobna kot v tem delu, enak je tudi pomen uporabljenih oklepajev.

Na začetku je zaporedna številka frazema s posamezno sestavino, ki omogoča lažjo orientacijo v razpravljalnem delu prispevka. Sledi fonetično poknjžena oblika frazema v slovarski obliki v okrepljenem tisku, njegov del v poševnem tisku daje informacijo o

⁶ Mišljena je npr. zamenjava narečnega veznika *ko* s knjižnim *kot*, zamenjava neknjižne prevzete besede s knjižno (npr. *brihten* z *živahen*), narečnih oblikoslovnih in skladenskih posebnosti s knjižnimi itd.

rekciji, v poševnem, a ne krepkem tisku je tudi morebitni kvalifikator; neknjižne besede so v pomenskem narekovaju navedene s knjižno ustrecnico ali razlago. Za znakom • je podan fonetični (fonološki) zapis slovarske oblike frazema v poševnem tisku, za njim v pomenskih narekovajih pomen. V drugi vrstici je frazem v narečnem besedilnem (stavčnem) zgledu v poševnem tisku in za znakom minus (–) njegova fonetično poknjžena oblika. V četrti vrstici znak □ uvaja podatek o tem, ali se narečni frazem nahaja v pregledovanih slovarjih, tj. SSKJ SSF in HSRPF. Če se narečni frazem pomensko in oblikovno ujema s tam zapisanim, je za okrajšavo slovarjev SSKJ in HSRPF pridan znak +, medtem ko v tem primeru okrajšavi SSF sledi tudi zapis frazema in kvalifikator(ji), pomen pa le v primeru, ko se ta deloma ujema ali se ne ujema z narečnim, v primeru ujemanja pa je zapisan kot narečni pomen.⁷ Kadar slovarski okrajšavi sledi znak ~, pomeni (1), da se pomen narečnega in k njižnega frazema ujemata delno ali samo v enem od pomenov ter (2) da sta si frazema sestavinsko podobna, ne pa tudi enaka, pri čemer se pomena vsaj delno ujemata. Slovarski okrajšavi sledi lahko tudi znak –, če narečni frazem v slovarju ni naveden oziroma obravnavan.

Znotraj šentruperskih frazemov pomenita oklepaja naslednje: () v okroglih oklepajih so zamenljive sestavine, v <> lomljenih oklepajih so fakultativne sestavine; znaki v frazemih iz SSKJ, SSF in HSRPF so v skladu s tam rabljenimi.

5.2 Slovar

bik

1 **bik neumni** • *bèk naù:mən* 'zmerljivka za človeka, ki neumno, nespametno, neustrazno ravna'

Bèk naù:mən, ustá:ù sje žiè! – Bik neumni, ustavi se že!

□ SSKJ +, SSF –

2 **bosti se z bikom** • *bùòst sje z bí:kam* 'nasprotovati človeku, ki ima večjo veljavo, moč'

A: *Ga buòš tuòžu?* B: *Á, gđù: sje-ù pa z bí:kam bùòù!* Z *bí:kam bùòst sje na grièm.*

– A: Ga boš tožil? B: A, kdo se bo pa z bikom bodel! Z bikom bosti se ne grem.

□ SSKJ +, SSF (73) **bòsti se z bíkom** /ekspr.; pren., tudi z zanikanim velel. **ne bodi se/ nasprotovati človeku, ki ima večjo veljavo, moč; prepirati se s trmastim človekom**

3 **gledati (zijati) ko bik (tele) v nova vrata** • *gliédat (zjèt) ku bèk (tjá:lje) u nó:ve urá:ta* 'gledati neumno, začudeno' *Glièda (zjà:) ku bèk (tjá:lje) u nó:ve urá:ta. (Takù:, zabudjá:n glièda.)* – Gleda (zija) kot bik (tele) v nova vrata. (Tako, zabodeno gleda.)

□ SSKJ +, SSF (73) **glédati kot bik v nôva vráta** /ekspr.; primera/ *zelo neumno ali začudeno*; sop.: **gledati kot zaboden bik; gledati kot tele v nova vrata**, HSRPF +

4 **star bik** tudi **bik stari** • *stàr bèk* tudi *bèk stà:r* 'moški, ki leta za mladimi dekleti', tudi kot 'zmerljivka zanj'

Stàr bèk, pa še na dà: mər̀y:. ■ *Jò:j, bèk stà:r, ka tje nà:j srà:m!* – Star bik, pa še ne da miru. ■ *Jo:j, bik stari, kaj te ni sram!*

□ SSKJ –, SSF –

⁷ To pomeni, da je v primeru ujemanja pomen narečnega frazema povzet pa SSF.

5 **trmast ko bik** • *tármast ku bĕk* 'zelo trmast'

Al-s tármast ku bĕk, dĕj sĕ kej dapý:vá:-dat! – Ali si trmast kot bik, daj si kaj do-povedati 'poslušaj nasvete'!

☐ SSKJ –, SSF –, HSRPF – (**trmast kot osel (mula)**)

cvergelj

1 **biti še en cvergelj** • *bĕt še-n cviĕrgĕl* 'biti še majhen, nedorasel za kaj'

Tĭ:-s še-n cviĕrgĕl. – Ti si še en cvergelj 'petelin vrste malih kokoši'.

☐ SSKJ –, SSF –

2 **cvergelj mali** • *rahlo slabš. cviĕrgĕl mà:l* 'majhen, neogljen človek, otrok'

Kuà:-uš tĭ:, cviĕrgĕl mà:!! – Kaj boš ti, cvergelj 'petelin vrste malih kokoši' mali!

☐ SSKJ –, SSF –

čuha

1 **pijan ko čuha (krava, mavra)** • *pĭĕn ku ču:xa* (*krá:va, mà:ura*) 'zelo pijan'

S-pĭĕn ku ču:xa (*krá:va, mà:ura*), *spà:t pã:t.* – Si pijan kot čuha (krava, mavra).

☐ Čuha in Mavra sta bili pogosti imeni krav.

☐ SSKJ –, SSF –, HSRPF –

junec

1 **močan ko junec star. (vol)** • *mučà:n ku jú:nc* (*uòu*) 'zelo močan'

Je bių mučà:n ku jú:nc, sĭe nej nabĕnga dã:la ustrá:šu. – Je bil močan kot junec, se ni nobenega 'nikogar' ustrašil.

☐ SSKJ –, SSF –, HSRPF – (**močen (močan) kot bik (vol)**)

kobila

1 **kovačeva kobila** • *kavá:čĕva kubĭ:la* 'pojav, da to, kar kdo obdeluje, proizvaja ali se ukvarja s čim, ni na razpolago nje-mu samemu in njegovim bližnjim'

Tĭ:k dĕru smųo pradà:l, damà: nas pa ziĕbĭje, smųo ku kavá:čĕva kubĭ:la. – To-liko drv smo prodali, doma nas pa zebe, smo kot kovačeva kobila.

☐ SSKJ +, SSF (349) **kováčeva kobila** / ekspr.; ed., pren./

koklja

1 **naj koklja brčne koga** • *nej kùoklĭe bĕrcnĭe kiĕrga* '1. izraža zavrnitev, ne-strinjanje s kom; 2. izraža podkrepitev trditve'

1. *Nej tĭe kùokla bĕrcnĭe, čĭe takų: mĭ:slĕš.* – Naj te koklja brčne, če tako misliš. 2. *Nej mĭe kùokla bĕrcnĭe, čĭe nej rà:s takų:.* – Naj me koklja brčne, če ni res tako.

☐ SSKJ ~ šalj., SSF (351) ~ **naj kóklja bĕrcne kóga** /šalj.; pren., v medm. rabi/ *iz-raža podkrepitev trditve*

konj

1 **biti na konju** (= *nov. biti na zeleni veji*) • *bĕt na kuòj* '1. priti iz težav (finač-nih, opraviti težko delo, ozdraviti...); 2. uspeti, doseči cilj'

Zdĕj sĕm pa žĭe na kuòj. – Zdaj se pa že na konju.

☐ SSKJ +, SSF (361) **biti na kônju** / ekspr.; pren./ *uspeti, doseči cilj*

2 **ena beseda ni konj** • *ana bĕsã:da nã:j kuòj* 'reči, prositi, vprašati ni nič hudega, nič ne stane'

Za kugà: pa na uprá:šĕš, ana bĕsã:da nã:j kuòj. – Zakaj pa ne vprašaš, (ena) beseda ni konj.

☐ SSKJ +, SSF (65) **beséda ní kònj** / ekspr.; primera, nikal. v povedni rabi/

3 **garati ko konj (vol, črna živina)** • *garát ku kuòj* (*uòu, čs:rna žví:na*) 'zelo veliko, naporno in vztrajno delati'

Tá:klĭe, k-smųo mĭ: – laxkù garà:š ku kuòj, pa-nkuòl nĕč nã:maš. ■ Učã:s je blu

trá:ba garàt ku kuòj (uòu, čérna žví:na). – Takile, kot smo mi – lahko garaš kot konj, pa nikoli nič nimaš. ■ Včasih je bilo treba garati kot konj (vol, črna živina).

☐ SSKJ +, SSF (362) **garáti kot kònj** / ekspr.; primera/; sop.: **délati kot kònj**; **garati kot [črna] živina**; **garati kot vol**, HSRPF **delati (garati) kot konj**

4 **imeti sto misli v eni minuti ko konj** • *má:t stù: m̃:sɛl ɥ-ani mənù:t ku kuòj* 'kar naprej se predomišljati'
Mà:š stù: m̃:sɛl ɥ-ani mənù:t kɛ kuòj.
■ S-tà:k ku kuòj, mà:š stù: m̃:sɛl ɥ-ani mənù:t. – Imaš sto misli v eni minuti ko konj. ■ Si tak kot konj, imaš sto misli v eni minuti.

☐ SSKJ –, SSF –, HSRPF –

koza

1 <tako/zdaj bo> **vòlk sit in koza cela** • <ta:kù:/zdèj buo> *vàuk sɛt in kuá:za cá:la* ' (da) bo prav za obe strani'

Sa zdèj buo pa vàuk sɛt in kuá:za cá:la. – Saj zdaj bo pa volk sit in koza cela.

☐ SSKJ ekspr., SSF (1051) **[takó da] bo vòlk sit in kôza céla** /ekspr.; prih., pren., v povedni rabi in načinovno, tudi sed. in pret./

kozel

1 **kozle streljati** • *kuá:zljɛ strá:lɛt* 'govoriti neumnosti'

Kuá: pa kuá:zljɛ strá:lɛš? – Kaj pa kozle streljaš?

☐ SSKJ +, SSF (387) ~ **stréljati kôzle** /pog.; ekspr.; pren., mn., dov. **ustrelíti kozla/ delati velike napake, neumnosti**

2 **navaditi se na kaj ko kozel na sol** • *navá:dɛt sje na kɛj ku kuá:zu na sù:* 'zelo se navaditi na kaj'

Səm sje navà:dla na ta jò:gurt ku kuá:zu na sù: – Sem se navadila na ta jogurt ko kozel na sol.

☐ SSKJ –, SSF –, HSRPF –

3 **smrdeti ko medmašni kozel** • *smərdɛt ku mumà:šɛn kuá:zu* 'zelo smrdeti'
Smərdj:š ku mumà:šɛn kuá:zu, umì-sje žɛ- -nkàt! – Smrdiš ko medmašni kozel.

☐ SSKJ ~ **smrdi kot kozel**, SSF (387) **smrdéti kot (medmašni, o sv. Jakobu) kôzel**; sop. **smrdeti kot dihur**; **smrdeti kot kuga**

krava

1 **imeti jezik ko krava rep** • *mɛt já:zɛk ku krá:va riɛp* 'veliko govoriti, rad obrekovati'

Je šlà, pa mu-j usjè sčvɛkà:la, ma já:zɛk ku krá:va riɛp. – Je šla, pa mu je vse sčvekala, ima jezik ko krava rep.

☐ SSKJ +, SSF (399) **iméti [dólɡ, ták] jèzik ku krá:va rép** /ekspr.; primera, pren., tudi **kravji rep/ biti zelo zgovoren, čvekav; imeti zelo dolg jezik**, HSRPF +

2 **imeti koga za molzno kravo** • *mɛt kiɛr-ga za mà:ɥzna krá:ɥo* 'izkoriščati koga (ponavadi materialno ali finančno)'

Sa ga nà:maje rá:t, ga mà:je buol za mà:ɥzna krá:ɥo pər xj:š. – Saj ga nimajo radi, ga imajo bolj za molzno kravo pri hiši.

☐ SSKJ + = SSF (400) ~ **[kot] mólzna krá:va** /ekspr.; pren., navadno v povedni rabi, tudi kot primera/ *kar se da zelo izkoriščati*

3 **je kaj, ko bi kravi iz riti potegnil** • *je kɛj ku-p krá:ɥ z rj:t putiégnu* 'je kaj (posamezni deli obleke) zelo zmečkano'

Mà:š tá:kɥo srá:jca, ku-b je krá:ɥ z rj:t

putiégnu. – Imaš tako srajco, ko bi jo kra-
vi iz riti potegnili.

☐ SSKJ –, SSF –

4 krava pijana • *krà:va pjà:na* ‘zmerljiv-
ka za pijanega človeka’

*Prasnèta krà:va pjà:na, sę spët usjè
pusvjàu!* – Presneta krava pijana, si spet
vse posvinjal!

☐ SSKJ –, SSF –

5 (ne) pasti krave skup • *nje pàst krá:vje
skęp* ‘izraža nejevoljo, da kdo koga tika;
izraža zanikanje enakosti s kom’

*Sę ná:sma mį:dva krá:vje skęp pá:sla;
abnà:šęj sje, ku sje spuduop.* – Saj nisva
midva krave skup pasla; obnašaj se, ko se
spodobi.

☐ SSKJ ekspr., SSF (400) ~ **[kot da] sva
kráve skúpaj pásla** /ekspr.; iron.; kot
vprašanje, tudi primera/ *izraža zanikanje
enakosti s kom*

**6 pijan ko krava (mavra, čuha, tudi
svinja)** • *pjèn ku krá:va* (*mà:ura, čų:xa*)
‘zelo pijan’

Puglèj sje, sę spët pjèn ku krá:va (*mà:ura,
čų:xa*); *dje te náj srà:m!* – Poglej se, si
spet pijan ko krava (mavra, čuha); da te
ni sram!

☐ SSKJ +, SSF (401) **pijàn kot kráva** /
pog., ekspr.; primera, v povedni rabi, tudi
s **kakor**/; sop. **pijan kot muha**; **pijan kot
svinja**, HSRPF +

7 piti (nažreti se ga) ko krava • *pët ku
krá:va* (*nažàrt sje ga*) *ku krá:va* ‘zelo, ve-
liko (po)piti’

*Nięej pët ku krá:va, kdų:-tje-ų pa
praná:šęu.* ■ *Sje ga-j nažàru ku krá:va,
zdèj pa spi.* – Nehaj piti ko krava, kdo te
bo pa prenašal. ■ Se ga je nažrl ko krava,
zdaj pa spi.

☐ SSKJ –, SSF (401) **píti kot kráva** /
pog., ekspr.; primera, dov. **napiti se**;/
sop.: **piti kot žaba**; **piti kot mavra**; **piti
kot žolna**, HSRPF +

**8 <še> krave se bodo smejale komu,
čemu** • *šje krá:vje sje bùoda smjà:le
kiérmu/kuòm* ‘je kaj smešno, neumno, ne-
mogoče’

*Sa si tę bùoda šje krá:vje smjà:le, čje-ųš
šų u təm uòn.* – Saj se ti bodo še krave
smejale, če boš šel v tem ven.

☐ SSKJ nižje pog., SSF (403) **[še] kráve
bi se smejále kómu/čému** /nižje pog.;
mn., pren., tudi prih./

kravica

1 kravice pasti • *krá:ųcje pàst* ‘ležati na
trebuhu z dvignjeno glavo in oprt na roke
(o dojenčku, majhnemu otroku)’

*Náš Jų:re žje krá:ųcje pá:sje, kubacà: pa
šje nje.* – Naš Jure že kravice pase, koba-
ca pa še ne.

☐ SSKJ +, SSF (404) **krávice pásti** /
ekspr.; pren./

kura

**1 biti tak, ko podgramasta kura, kokoš
zastar.** • *bët tà:k, ku pudgrà:masta kų:ra*
(*kukų:š*) ‘biti potrta, klavrno se držati’

*Dęnęs səm pa tá:ka, ku pudgrà:masta
kų:ra/kukų:š.* – Danes pa sem taka, ko
podgramasta kura/kokoš.

☑ Podgramasta kura/kokoš je bila tista, ki
so jo poveznili pod gajbo ali kaj podobne-
ga, da ni šla nest na sosedov skedenj.

☐ SSKJ –, SSF –

**2 drži se, ko bi mu kure ves kruh pozo-
bale** • *sje kdų: dəržj:*, *ku bi mu kų:rje uòs
krèx puzabá:lje* ‘držati se kislo, žalostno’
*Sje dəržj:š, ku-p ti kų:rje uòs krèx pu-
zabá:lje; kugà: je pa blų:?* – Se držiš, ko

bi ti kure ves kruh pozobale; kaj je pa bilo?

☐ SSKJ –, SSF –

3 iti s kurami spat <pa s petelini vstati> • *jeť s kù:ram spà:t* < *pa s pětělí:nəm ustàt* > 'zelo zgodaj iti spat (in potem zgodaj vstati)'

Jěst griem rá:da s kù:ram spà:t, pa zgù:dej ustà:nəm. ■ *Nà:rbu:l je jeť s kù:ram spà:t pa s pětělí:nəm ustàt.* ■ *Pulá:t je blu trá:ba jeť s kù:ram spà:t pa s pětělí:nəm ustàt.* – Jaz grem rada s kurami spat, pa zgodaj vstanem. ■ Najbolje je iti s kurami spat, pa s petelini vstati. ■ Poleti je bilo treba iti s kurami spat, pa s petelini vstati.

☐ SSKJ +, SSF (438) **íti s kúrami spát, hodíti s kúrami spát** /ekspr.; pren., mn., dov. **íti/**

4 ko izgubljena kura • *ku zgebljá:na kù:ra* 'zmedeno, brez cilja'

Žje cã:u dà:n tá:pləm ku zgebljá:na kù:ra, ná:səm šje neč pá:mətəŋga nardí:la. – Že cel dan tapljem ko izgubljena kura, nisem še nič pametnega naredila.

☐ SSKJ –, SSF –, HSRPF –

kuzla

1 kuzla skače v rit komu • *kù:zla ská:čje* *u řet kiěrmu* 'čas priganja koga (pri kakšnem delu)'

Buo muđogu buđol puxí:tět, mu kù:zla u řet ská:čje. – Bo moral bolj pohiteti, mu kuzla v rit skače.

☐ SSKJ –, SSF (441) ~ **kúzla skáče v rit kómu** / vulg.; pren./ *kdo je v težkem, neprijetnem položaju, v stiski*; sop.: **kuzla začne lizati koga**

2 kuzla liže koga zastar. • *kù:zla lǐ:žje* *kiěrga* 'zebe koga'

Mje takù kù:zla lǐ:žje u tej bú:ri. – Me tako kuzla liže v tej burji.

☐ SSKJ –, SSF – [(442) **kúzla začne lizati kóga** /vulg.; pren./ *kdo je v težkem, neprijetnem položaju, v stiski*]

maček

1 biti <tak> **ko zapečni maček** • *bět* <*tà:k*> *ku zapjěčĕŋ má:čĕk* 'biti len, držati se samo doma'

S-tà:k ku zapjěčĕŋ má:čĕk; sprá:u se žje kám! ■ *Děj sje maų zmǐ:gat kám, s-tà:k ku zapjěčĕŋ má:čĕk.* – Si tak kot zapečni maček; spravi/pojdi že kam! ■ Zmigaj se (pojdi) kam, si tak kot zapečni maček.

☐ SSKJ –, SSF –, HSRPF –

2 hoditi (tekati) okrog koga ko maček okrog vrele kaše • *xuá:dĕť* (*tá:kat*) *akul kiěrga ku má:čĕk* *akul urá:lje ká:šje* 'iskati pravo priložnost, da bi kaj vprašal, prosil'

Je xuá:du (*tá:kau*) *akul máne ku má:čĕk* *akul urá:lje ká:šje; sə sĕ mĕ-j kar zdá:u, đje-u atù gnà:r má:t.* – Je hodil (tekal) okrog mene kot maček okoli vrele kaše; saj se mi je kar zdelo, da bo hotel imeti denar.

☐ SSKJ ~ (mačka), SSF ~ (495) **hodíti kot máčka okrog vréle káše** /ekspr.; primera, tudi **kot maček/** *ne upati si lotiti jedra problema*, HSRPF +

3 imeti mačka • *mĕť má:čka* 'slabo se počutiti zaradi predhodne pijanosti'

Pú:st ga, đeŋĕs ma má:čka, sa ga učjěrej spĕť pǐ:l. – Pusti ga, danes ima mačka, so ga včeraj spet pili.

☐ SSKJ –, SSF (492) **imėti máčka** /ekspr.; ed., pren./ *slabo se počutiti, biti nerazpoložen, navadno po nezmernem uživanju alkohola*

4 **imeti oči ko maček** • *mět ačj: ku má:čk*
‘imeti svetle oči’

Ma tá:ke ačj: ku má:čk. – Ima take oči ko maček.

☐ SSKJ –, SSF –, HSRPF –

5 **komu ni drugega (za) posoditi ko starega mačka**, <ki sam nazaj pride> • *kuòm náj drj:zga za pusuódet ku stá:rga má:čka, (kẹ sà:m nazà:j prj:dje)* ‘izposojenega ne vrača’

Mu náj drj:zga za pusuódet ku stá:rga má:čka, kẹ sà:m nazà:j prj:dje. – Mu ni drugega za posoditi ko starega mačka, ki sam nazaj pride.

☐ SSKJ –, SSF –, HSRPF +

6 **kupiti mačka v žaklju** • *kj:pět má:čka ʷ žà:kli* ‘kupiti kaj, ne da bi stvar prej videl, poznal’

Puká:š, čẹ čẹš, má:čka ʷ žà:kli žje na bùm kẹpváu. ■ *Sje splòx zavá:da, de-j kj:pu má:čka ʷ žà:kli?* – Pokaži, če hočeš, mačka va žaklju že ne bom kupoval.

■ Se sploh zaveda, da je kupil mačka v žaklju?

☐ SSKJ +, SSF (493) **kupíti máčka v žákľju** /ekspr.; pren./

7 **pretolči (pretepsti) koga ko mačka** • *prataũt (pratièpst) kiérga ku má:čka* ‘zelo pretolči (pretepsti) koga (ponavadi kot grožnja)’

Tje-m pratáuku (pratiépu) ku má:čka, čẹ tje šẹ-nkat dabj:m tj:kej! Tje-m pratiépu ku má:čka, čje na-ũš niexau gùòbẹc vətj:t! – Te bom pretepel kot mačka, če te še enkrat dobim tukaj! Te bom pretepel kot mačka, če ne boš nehal vrtiti gobec!

☐ SSKJ –, SSF (494) **pretèpsti kóga kot máčka** /ekspr.; primera/; sop.: **pretepsti koga kot psa**

mačka

1 **imeti se rad (zastopiti se) ko pes** **mačka** gl. **pes**

2 **pijan, da je rekel mački botra** • *pjèn, de-j riéku mà:čki buótra* ‘ne se zavedati dejanj zaradi opitosti’

Je biũ pjèn, de-j riéku mà:čki buótra. – Je bil pijan, da je rekel mački botra.

☐ SSKJ +, SSF (496) **pijàn, da je máčki bótra rékel; pijàn, da je máčki bótra rékel** /ekspr.; primera/ **zelo pijan**

3 **prenašati kaj ko mačka mlade** • *praná:šet kej ku mà:čka mlà:dje* ‘stalno, nenehno in brez potrebe prenašati kaj’

Praná:šẹš tũ: ku mà:čka mlà:dje; pũ:st tàm, pa jè. – Prenašaš to kot mačka mlade, pusti tam, pa je!

☐ SSKJ +, SSF (496) **prenášati kàj kot máčka mláde** /ekspr.; primera/ **stalno, nenehno prenašati kaj**, HSRPF +

mavra

1 **pijan ko mavra (čuha, krava)** • *pjèn ku mà:ura* ‘zelo pijan’

S-pjèn ku mà:ura (čũ:xa), spà:t pà:t. – Si pijan ko mavra (čuha), spat pojdi.

☐ SSKJ +, SSF (506) **pijàn kot [bòžja] mávra** /ekspr.; primera/; sop.: **pijan kot krava**, HSRPF +

osel

1 **imeti koga za osla (norca)** • *mět kiérga za á:sla (ná:rca)* ‘norčevati se iz koga’

Njè mjè mět za á:sla (ná:rca), tu bũ:l pu-zná:m ku tj:. – Ne imej me za osla (norca), to bolje poznam kot ti.

☐ SSKJ –, SSF (647) **iméti kóga za ósla** /ekspr.; pren./

2 **osel kronani** • *uà:su krùònan* ‘zelo neumen, nespameten človek, ponavadi kot zmerljivka’

*Uà:su krùṅnan, ka-s mĩ:slu, dę tje nà-
-uda dỳ:bęł!?* – Osel kronani, kaj si
mislil, da te ne bodo dobili!

☐ SSKJ –, SSF (647) **krónan(i) ôsel**
/pog., ekspr.; pren., tudi kot psovka/
zelo neumen, nespameten človek; prim.
stari osel

3 osle kazat • *á:sle ká:zat* 'napraviti
posebno krenjto v znak norčevanja'

Tĩ: mi pa žjè na buoš á:sle ká:zaũ! – Ti
mi pa že ne boš osle kazal!

☐ SSKJ +, SSF ?

ovca

1 črna ovca • *čárna áuca* 'neprijub-
ljen, odstopajoč od drugih v slabem (za
človeka)'

U usà:ki dəržĩ:n je kàšna čárna áuca.
– V vsaki družini je kakšna črna ovca.

☐ SSKJ +, SSF (653) **črna ôvca** /
ekspr.; pren., v povedni rabi/ *kdor je v*
primerjavi z drugimi drugačen, slab

2 ko garjava ovca • *ku gá:rjěva áuca*
'zanič, slaboten'

S-tà:k ku gá:rjěva áuca; děj maũ
puskárp zà:sjè. – Si tak ko garjava
ovca; poskrbi malo zase.

☐ SSKJ = SSF (653) ~ **gárjava ôvca** /
ekspr.; pren., tudi kot primera/ *kdor za-*
radi negativnih lastnosti slabo vpliva
na okolico, HSRPF –

→ **ko podgramasta kokoš**

3 ko izgubljena ovca • *ku zgęblá:na*
áuca 'zmedeno, brez cilja'

Tá:pa akũ:l ku zgęblá:na áuca. – Tapa
okoli kot izgubljena ovca.

☐ SSKJ –, SSF (654) ~ **[kot] izgub-**
ljěna ôvca /ekspr.; pren., tudi kot pri-
mera/ *človek brez cilja, brez smisla*
življenja, HSRPF –

→ **ko izgubljena kura**

pes

1 biti na psu • *bęł na psi* 'biti brez vsega'
Səm pa čĩ:st na psi, nà:m bąnga gnár:rje,
mi nabèn na pũ:maga. – Seč pa čisto na
psu, nimam nobenega denarja, mi noben
ne pomaga.

☐ SSKJ ~ (pritti na psa), SSF (678) **bíti**
na psũ /ekspr.; pren./ **1. biti v** (*finančno,*
materialno) *težkem, neprijetnem položaju*

2 delati s kom <še slabše> **ko s psom** •
dá:lat s kuṅm <šje slà:bi> *ku s pėsam/*
psàm 'zelo grdo ravnati s kom'

Sa dá:lal ž jĩ:m ku s pėsam (šje slà:bi ku
s psàm). – So delali z njim ko s psom (še
slabše ko s psom).

☐ SSKJ –, SSF –, HSRPF –

3 je tako, ko bi dal psu (mački) klobaso

• *takũ:, kę-b dà:ũ pęsi (mà:čki) klabá:sa*
'posojeno ne bo vrnjeno'

Tũ:j pa takũ:, ku-p dà:ũ pęsi (mà:čki)
klabá:sa. – To je pa tako, ko bi dal psu
(mački) klobaso.

☐ SSKJ –, SSF –, HSRPF –

4 imeti se rad (zastopiti se) ko pes pa

mačka • *mět sje ràt (zastuópet sje) ku pęs*
pa mà:čka 'ne se marati, sovražiti se'

Sjè mà:ta rá:da (sje zastuópta) ku pęs pa
mà:čka, pa sta šjè kàr skęp. – Se imata
rada kot pes pa mačka, pa sta še kar sku-
paj.

☐ SSKJ ~ **se gledata kot pes in mačka**
sovražita se, SSF (678) ~ **bíti kot pès in**
máčka /ekspr.; primera/; (679) *glédati se*
kot pès in máčka /ekspr.; primera, nava-
dno 3. os. dv. *gledata se*, tudi mn./ *sovra-*
žiti se, HSRPF ~

5 iti ko pes po ledu • *jět ku pęs pu liět*
'hitro in prihuljeno'(se reče za koga, ki

ponižno odide, ko ga kdo nažene)

Je šù ku pès pu liét. – Je šel ko pes po ledu.

☐ SSKJ –, SSF –, HSRPF –

6 ko stekel pes • *ku stièku pès* ‘napadalno, jezno’

Kugá:-t-pa jè, sè-s tà:k ku stièku pès. –

Kaj pa ti je, saj si tak ko stekel pes.

☐ SSKJ –, SSF **kot stékel pès** /ekspr.; primera/ **1. divje, napadalno**, HSRPF –

7 lagati se ko pes • *legàt sje ku pès* ‘pogosto, veliko se lagati’

Sje lá:žje ku pès, lje gdý: mu-ù šje kej var-jìèu! – Se laže ko pes, le kdo mu bo še kaj verjel.

☐ SSKJ –, SSF (681) ~ **lagáti kot pès [tèče]** /ekspr.; primera/ *zelo lagati*; sop.: **lagati kot cigan**, HSRPF –

8 lagati se, ko pes teče • *legàt sje ku pès tjá:čje* ‘pogosto, veliko se lagati’

Ankà:r mu na varjèm, lá:žje, ku pès tjá:čje! – Nikar mu ne verjemi, laže, ko pes teče!

☐ SSKJ +, SSF (681) ~ **lagáti kot pès [tèče]** /ekspr.; primera/ *zelo lagati*; sop.: **lagati kot cigan**, HSRPF +

9 len ko pes (šek, šekast pes; trot) • *lâ:n*

ku pès (šâ:k, šâ:kast pès; trùot) ‘zelo len’
S-lâ:n ku pès (šâ:k, šâ:kast pès; trùot),
pramá:kàn sje že kàm! – Si len ko pes (šek, šekast pes; trot), premakni se že kam!

☐ SSKJ –, SSF (681) **lén kot pès** /ekspr.; primera, v povedni rabi/ *zelo len*; sop.: **len, da smrdi; len kot fuks; len kot klada**, HSRPF –

10 nagnati koga ko psa • *nagnàt kiérga ku psà* ‘neusmiljeno odpustiti koga z dela, odgnati od hiše ipd.’

Dèsièt là:t jem je fèjst dà:laù, na kùonc sa ga pa naganá:l ku psà. – Deset let jim je fejst ‘zelo’ delal, na koncu ‘na zadnje’ so ga pa nagnali ko psa.

☐ SSKJ –, SSF (680) ~ **kot psà** /slabš.; primera/ **1. brez usmiljenja, kruto**, HSRPF +

11 nesrečen ko pes v cerkvi <ki ga vsak brcne> • *nasrièčèn ku pès u ciérku <kè ga usâ:k bàrcne>* ‘zelo nesrečen’

Sàm nasrièčèn ku pès u ciérku <kè ga usâ:k bàrcne>. – Sem nesrečen ko pes v cerkvi <ko ga vsak brcne>.

☐ SSKJ = SSF (680) ~ **kot pès v cèrkvi** /ekspr.; primera/ *odveč, nezaželen*, HSRPF –

12 ni vreden, da bi ga pes poscal • *nâ:j urá:dàn, dje-b ga pès puscà:ù* ‘je popolnoma ničvreden’

Na sèkièrej sje zarat jéga, nâ:j urá:dàn, dje-b ga pès puscà:ù. – Ne sekiraj se zaradi njega, ni vreden, da bi ga pes poscal.

☐ SSKJ –, SSF –

13 pes (maček) pri klobasi ni še nikoli dolgo spal ‘izkoristiti priložnost oz. naravnega nagona ni mogoče zatreti’

Pès (má:čèk) pər klabá:s nej šje-nkùòl dáuk spà:ù. – Pes (maček) pri klobasi ni še nikoli dolgo spal.

☐ SSKJ –, SSF –

14 sestradan ko pes • *sèstrá:dan ku pès* ‘zelo, močno lačen’

Sàm pəršù s xùostje, zmà:tran, sèstrá:dan ku pès, damà: pa nèč skù:xanga, nèč zaúkù:rjènu; kà: sàm atù, spà:t sàm šù, pa-j blý:. – Sem prišel iz hoste ‘iz gozda’, zmatran ‘utrujen’, sestradan ko pes, doma pa nič skuhanega, nič zakurjeno; kaj sem hotel, spat sem šel, pa je bilo.

☐ SSKJ ~ (lačen), SSF (682) **sestrádan kot pès**, gl. (681) **láčen kot pès** /ekspr.; primera/ *zelo lačen*: sop.: **lačen kot volk**, HSRPF ~ (**lačen kot pes**)

15 **skočiti ko pes na kost** • *skuá:čēt ku pès na kù:st* 'zgrabiti ponujeno priložnost, planiti na kaj'

Šje ná:səm da kùŋca puvá:daŋ, je žje plá:nu ku pès na kù:st. – Še nisem do konca povedal, je že planil ko pes na kost.

☐ SSKJ –, SSF (680) ~ **kot pès na kóst** /ekspr.; primera/ *hlastno, hitro popadljivo*; HSRPF –

16 **spraviti na psa (kant) koga** • *sprá:ŋt na psà (kànt) kiérga* 'povzročiti finančni, materialni propad'

Dá:ŋki sa máskiérga sprá:ŋəl na psà (kànt). – Davki so marsikoga spravili na psa (kant).

☐ SSKJ +, SSF (682) **správití kóga/kàj na psà** /ekspr.; pren./ 1.

17 **še pes ne povoha koga, kaj**, tudi v pogojniku • *šje pès na puvùoxa kiérga, kèj* 'kdo, kaj je zelo slab'

Buš žje vj:du, ku-ŋš stàr, tje šje pès na-ŋ puvùoxaŋ, ku-s takù gèrt. ■ *Sè-j kù:xa-la, ampək takù zanèč, die-p šje pès na puvùoxaŋ.* – Boše že viedel, ko boš star, te še pes ne bo povohal, ko si tako grd. ■ Saj je kuhala, ampak tako zanič, da bi še pes ne povohal.

☐ SSKJ +, SSF –

18 **tresti se ko pes na kuzli** • *trièst šje ku pès na kù:zəl* 'zelo se tresti, drgetati (od mraza, vznemirjenosti ipd.)'

At sà:mje pužrá:šnast se-j trièsu ku pès na kù:zəl, k-nà:j vâ:du, al bùo kej dÿ:bu al nèč. – Od same požrešnosti se je tresel ko

pes na kuzli, ko 'ker' ni vedel, ali bo kaj dobil ali nič.

☐ SSKJ –, SSF –, HSRPF –

19 **ubog (revež) ko pes na ketni 'verigi'** • *bùo(rièvəš) ku pès na kiétən* 'zelo reven in v težkem, brezizhodnem položaju' *Sə-t prà:ŋəm, səm bì:ŋ učà:s lá:čən, zièblu mę je, ja rièvəš ku pès na kiétən, pa ná:s mu bənmu za pujà:mrat.* – Saj ti pravim, sem bil včasih lačen, zeblo me je, ja revež ko pes na ketni 'verigi', pa nisi imel nobenemu za pojamat.

☐ SSKJ –, SSF –, HSRPF –

20 **vedeti, kam pes taco moli** • *vâ:dət, kà:m pès tá:ca mulj:* 'vedeti, kaj je skrivni namen govorjenja, ravnanja koga'

Kàr nièxej, sa vâ:m, kà:m pès tá:ca mulj:.

■ *Jèst žje vâ:m, kà:m pès tá:ca mulj:, mə nà:j trá:ba gauá:rt.* – Kar nehaj, saj vem, kam pes taco moli. ■ Jaz že vem, kam pes taco moli, mi ni treba govoriti.

☐ SSKJ +, SSF (682) **védeti, kám pès táco molí** /ekspr.; pren./

21 **zebsti koga ko psa** • *zièpst kiérga ku psà* 'zelo zebsti koga'

Səm stá:la tam u ciérku u tistəx šÿ:lnəx, kę škùornu ná:səm mà:la, me-j zièblu ku psà. – Sem stala tam v cerkvi v tistih šolnih 'nizkih čevljih', ko 'ker' škornjev nisem imela, me je zeblo ko psa.

☐ SSKJ +, SSF (680) ~ **kot psà** /slabš.; primera/ 2. *zelo, močno*, HSRPF –

petelin

1 **s kuram spat pa s petelini vstati gl. kura**

2 **s petelini vst(aj)ati** • *s pətəlÿ:nəm ustàt (ustà:jət)* 'zelo zgodaj vsta(ja)ti' *Ku sa žièl al pa kusj:l, sa s pətəlÿ:nəm ustajá:l.*

– Ko so želi ali pa kosili, so s petelini vs-tajali.

☐ SSKJ +, SSF (692) **vstájati s petelíni** / ekspr.; pren./ *zelo zgodaj vstajati*

3 se drži (šopiri, postavlja) ko petelin na gnoju • *sje dəržì: (šepì:r, pustá:ulje) ku pětjá:lən na gná:j* 'se dela pomembne-ga, se baha'

Lěj-ga, sje dəržì: (šepì:r, pustá:ulje) ku pětjá:lən na gná:j. – Lej ga, se drži (šopi-ri, postavlja) ko petelin na gnoju.

☐ SSKJ +, SSF (692) ~ **kot petêlin na gnôju** /ekspr.; primera/ *ponosno, bahavo*, HSRPF +

4 spustiti rdečega petelina zastar. • *spęstět ardiéžga pětělì:na* 'namenoma kaj zažgati, povzročiti požar'

Mù-j ardiéžga pětělì:na na strá:xuo spù:stu. – Mu je rdečega petelina na stre-ho spustil.

☐ SSKJ +, SSF (692) **spustiti rdečega petelina**; gl. **rdéci petêlin** /ekspr.; pren./ *požar*

turški petelin/petelinček

1 biti ko dva turška petelinčka • *bęt ku dvà: tų:rška pětělì:nčka* 'biti prepirljiv, kar naprej se tepsti'

Kar naprà:j sje ná:kej rà:usata; al sta ku dvà: tų:rška pětělì:nčka. – Kar naprej se nekaj ravsata; ali sta ko dva turška pete-linčka.

☐ SSKJ –, SSF –, HSRPF –

2 držati se ko turški petelin • *dəržęt sje ku tų:rški pětjá:lən* 'delati se pomembne-ga, držati se grobo (čeprav neupraviče-no)'

Sje dəržì: ku tų:rški pětjá:lən; lię za ku-gà:! – Se drži ko turški petelin; le za kaj!

☐ SSKJ –, SSF –, HSRPF –

pišče

1 pečena piščeta letijo v rit komu • *pęčá:nje pì:ščęta lętię u ręt kięrmu* 'brez truda se komu zelo dobro godi'

Čje mì:slęš, dje tę bùoda u Nà:mčij pa pęčá:nje pì:ščęta u ręt lętá:lję, sje pa xudju: muóęš. – Če misliš, da ti bodo v Nemčiji pa pečena piščeta v rit letela, se pa hudo motiš!

☐ SSKJ ekspr., SSF (705) ~ **pečene piške létajo [kómu] v ústa** /ekspr.; pren./

prasica

1 delati s čim ko prasica z mehom • *dá:lat s kuóm (čj:m) ku prasj:ca z mǎ:xam* '1. ravnati s čim grdo, malomarno; 2. biti potraten'

Tų:k smųo dà:l za ta stròj, zděj pa dà:laš z nį:m ku prasj:ca z mǎ:xam. – Toliko smo dali za ta stroj, zdaj pa delaš z njim ko prasica z mehom.

☐ SSKJ ~ (svinja), SSF **délati s kóm/čim kot svínja z méhom** /slabš.; primera/ *dela-ti s kom, čim grdo, malomarno*, HSRPF –

2 ko bi prasici gartrožo 'vrtnico' v rit vtaknil šalj., zastar. • 'neprimerno, neu-strezno (se obleči oziroma okrasiti)'

S-tà:k, ku bi prasj:c gá:rtražje u ręt utá:knu. – Si tak, ko bi prasici gartrožo v rit vtaknil.

☐ SSKJ –, SSF –, HSRPF –

3 pasati 'pristajati' komu kaj ko pra-sici sedlo • *pà:sat kięrmu kej ku prasj:c sjá:dlu* 'biti kaj neprimerno, neustrezno za koga'

Děj tu dàl, ti pà:šje ku prasj:c sjá:dlu. – Daj to doli, ti paše ko prasici sedlo.

☐ SSKJ vulg. = SSF (939) ~ **pristájati kómu kot svínji sêdlo** /ekspr.; primera/; sop.: **podati se komu kot kravi sedlo**, HSRPF –

4 **prasica pijana** • *pras̩j:ca pjà:na* 'kot groba zmerljivka pijanemu človeku'

Pras̩j:ca pjà:na, lje gdá:j tje-ṽ pá:mēt srièčela! – Prasica pijana, le kdaj te bo pamet srečala!

☐ SSKJ ~ (svinja), SSF –

prase

1 **ko ta trinajsto prase** • *ku ta tr̩:najst/trinájst pras̩e* 'zaničevan, odveč'

Səm pər x̩:š ku ta tr̩:najst/trinájst pras̩e. – Sem pri hiši ko (ta) trinajsto prase.

☐ SSKJ –, SSF (745) **kot trinajsto práse**, gl. **trinajsto práse** /pog. ekspr.; pren., v povedni rabi, tudi kot primera/ *kdor, kar je odveč, nepotreben, nepotrebno*, HSRPF –

raca

1 **hoditi ko raca** • *x̩úá:dēt ku rá:ca* 'počasi, nerodno, zibaje se'

Ku me-j tà:lje pà:uček na nuók buá:lu, səm xud̩j:la ku rá:ca. – Ko me je tale pavček na nogi bolel, sem hodila ko raca.

☐ SSKJ ~, SSF (784) **hoditi kot ráca** /ekspr.; primera/ *zibaje se, na široko hoditi*, HSRPF –

2 **ko bi race skubil** • *ku-p rá:cje sk̩j:bu* 'zamudno delo'

Mà:m spēt kuriēnček za plá:t; t̩j:j pa ku-p rá:cje sk̩j:bu. – Imam spet korenček za pleti; to je pa ko bi race skubil.

☐ SSKJ –, SSF –, HSRPF –

purman

1 **rdeč ko purman (kuhan rak)** • *rd̩jèč ku k̩j:xan rāk (p̩j:rman)* 'zelo rdeč'

Sje mu v̩:t, dje lá:žje, je rd̩jèč ku p̩j:rman (k̩j:xan rāk). – Se mu vidi, da laže, je rdeč ko purman (kuhan rak).

☐ SSKJ = SSF (780) ~ **rdèč kot purán** (ekspr.; primera, v povedni rabi; sop.: **rdeč kot kri, rdeč kot kuhan rak**, HSRPF ~ (puran)

telek

1 **letati ko telek brez glave** • *lá:tat ku tjà:lək brəz glá:vje/glaviē* 'brezciljno, zmedeno tekati sem in tja'

Je lá:taṽ, ku tjà:lək brəz glá:vje/glaviē. – Je letal, kot teliček brez glave.

☐ SSKJ –, SSF –, HSRPF –

vol

1 **gledati ko zaboden vol** • *gliédat ku zabudiēn ṽòṽ* 'gledati zelo neumno ali začudeno'

Səm mu riėku, dje na-ṽ nēč s tà:ga, pa me-j gliédau ku zabudiēn ṽòṽ. – Sem mu rekel, da ne bo nič iz tega, pa me je gledal ko zaboden vol.

☐ SSKJ pog., SSF (1048) **glédati kàkor zabôden vòl** /ekspr.; primera/, HSRPF +

2 **lačen, da bi vola pojedel** • *lá:čēn, dje-p uá:la pujù* 'zelo lačen'

Səm lá:čēn, dje-p uá:la pujù. – Sem lačen, da bi vola pojedel.

☐ SSKJ ekspr., SSF (1048) **láčen, da bi vòla pojédel** /ekspr.; primera/

3 **močan ko vol** • *mučà:n ku ṽòṽ* 'zelo močan'

Náš á:ta je biṽ mučà:n ku ṽòṽ. – Naš ata je bil močan ko vol.

☐ SSKJ –, SSF (1048) **močán kot vòl** /ekspr.; primera/; sop.: **močan kot bik; močan kot konj; močan kot medved**, HSRPF +

4 **tepen ko vol** • *tjá:pən ku ṽòṽ* 'zelo tepen'

Čje ná:səm ta prà:ṽ cà:jt žvã:udje adri:xtau, səm biṽ tjá:pən ku ṽòṽ. – Če nisem pravi čas živalde odrihtal 'živino nakrmil in skidal gnoj', sem bil tepen ko vol.

☐ SSKJ + = SSF (1048) ~ **têpstí kóga kot vòla** /ekspr.; primera/ *zelo tepsti koga*, HSRPF –

5 **tudi s parom volov ne** • *tut s pá:ram ulỳ: nje* 'na noben način'

Tut s pá:ram ulỳ: mje na pramá:knəš (dab̃:š), dije-p ancùoj šje kam šù. – Tudi s parom volov me ne premakneš (dobiš), da bi nocoj še kam šel.

☐ SSKJ +, SSF –

6 **za vola ubiti** • *za uá:la ubèt* 'zelo dobro, kvalitetno, močno'

Zdèj pa žje na-m niéxau; mam kà:rtje za uá:la ubèt. ■ Ta vj:n je pa za uá:la ubèt. – Zdaj pa že ne bom nehal; imam karte za vola ubiti. ■ To vino je pa za vola ubiti.

☐ SSKJ +, SSF –

žrebec

1 **biti pravi žrebec** *zastar.* • *bèt ta prà:u žrã:bęc* 'biti močan, postaven, (poželjiv in poželenja vreden) moški'

Sa ne usà:k, ampak kièr je biu pa ta prà:u žrã:bęc. – Saj ne vsak, ampak kateri 'kdo' je bil pa pravi žrebec.

☐ SSKJ +, SSF –

2 **brihten 'poskočen, živahen' ko žrebec** *zastar.* • *brj:xtən ku žrã:bęc* 'zelo poskočen, živahen'

Zdèj sëm žje stàr, učà:s sëm biu pa brj:xtən ku žrã:bęc. – Zdaj sem že star, včasih sem bil pa brihten 'poskočen živahen' ko žrebec.

☐ SSKJ –, SSF –, HSRPF +

3 **skakati ko žrebec** *zastar.* • *ská:kat ku žrã:bęc* 'kar naprej, neprestano skakati'

Umièr se mà:u, sa nã:j trã:ba ská:kat ku žrã:bęc. – Umiri se malo, saj ni treba skakati ko žrebec.

☐ SSKJ –, SSF –, HSRPF –

5.3 Dodatek slovarju frazemov: pregovori in reki

Del frazeologije v širšem smislu so tudi pregovori in reki, dostikrat v skrajšani obliki izvor nestavčnega frazema (tipa *Kovačeva kobila je zmeraj bosa v kovačeva kobila*), zato se pri raziskovanju frazemov na terenu s pomočjo vprašanj po pomenu frazema informatorjem pogosto vzbudi asociacija prav nanje. Ker pa raziskovanje ni potekalo na način, ki bi rezultiral čim popolnejšo zbirko le-teh, dobljenih 16 navajam kot prilogo slovarskega dela tega prispevka z namenom, da morda v zakladnico kratkih (ljudskih) modrosti dopolni vsaj s kakšno različico če že ne novostjo.⁸

Kovačeva kobila je zmerom bosa. *rek* 'pri poklicnih storitvah svojca pridejo domači zadnji na vrsto' *Kuvá:čęva kubj:la je zmìeram byá:sa.*

Šenkanemu konju ni na zobe za gledat. *rek* 'podarjenega se ne kritizira' *Šiènkamu kùoj nã:j na zùobje za gliédat/na gliédamuo na zùobje.*

Krava pri gobcu molze. *rek* 'količina mleka je odvisna od krmljenja krave' *Krã:va pər gùopci má:uzje.*

Ponoči je vsaka krava črna. *rek* 'v določenih okoliščinah se človek zadovolji tudi z manj kvalitetnim' *Puná:č je usà:ka krã:va čárna.*

Še slepa kura zrno najde. *rek* 'vsakemu se kdaj kaj posreči' *Šje slã:pa kù:ra zà:rən nã:jde.*

⁸ Za boljšo razvidnost živalske sestavine je ta podčrtana.

Sveta Neža kuram rit odveže. *rek* 'po godu sv. Neže začno kokoši nesti' *Sveta Nežje kù:ram rèt advižje.*

Če mačku na rep stopiš, zacvili. *rek* 'se reče, ko se kdo preburno odzove na določene besede in s tem posredno izda svojo krivdo' *Čje má:čki na riép stùòpěš, zacvì:l.*

Kadar mačke ni doma, miši/miške plešejo. *preg.* 'ko ni nadzora, se marsikaj dogaja' *Kadar mà:čkje nej damà:, mî:š/mî:škje pliěšeje.*

Mačka (maček) naredi dobro gospodinjo. *rek* 'mačka (maček) pripravi koga, da za sabo pospravlja' *Mà:čka/má:čk nardì: dá:bra guspudì:je.*

Kdor je predober, je oslu podoben. *preg.* 'prevelika dobrota se lahko tudi maščuje' *Gdù:r je praduòbar, je à:sli puduòbən.*

Pri jedi ima še pes rad mir. *rek* 'pri jedi se ljudi ne moti' *Pər jã:t ma šje pēs rat miēr.*

Tisti pes, ki veliko laja, malo grize. *preg.* 'kdor veliko govori, malo stori' *Tì:st pēs, kę vęlì:ka là:je, má:u grì:zje.*

Izgovor je dober, če ga pes na repu prinese. *preg.* 'v sili je dobro vsako opravičilo' *Zgù:var je duòbar, čje ga pēs na riép pərnjá:sje.*

V španoviji še pes crkne. *preg.* 'od družabništva ni prave koristi' *U španavì:j šje pēs cārknje.*

Vsako tele ima svoje veselje, <vsak bik pa svoj štrik>. *rek* 'ljudje imajo različne interese' *Usà:k tjá:lje ma sù:j vęsjá:lje, <usà:k bęk pa suj štręk>.*

Bolje je prišparano jajce kot sneden vol. *preg.* 'če je še tako malo, je boljše od velikega, ki ga nimaš' *Bù:l je ta pəršpà:ran já:je ku ta snà:dən uòu.*

6 Sklep

Vsaka nova raziskava vsaj segmenta narečnih frazemov potrjuje dejstvo, da je obseg frazeologije slovenskega jezika mnogo večji, kot ga do sedaj izkazujejo leksikografska dela knjižnega jezika. Raziskave narečne frazeologije poleg bogatenja sodobne spošnoslovenske frazeologije prispevajo tudi k historični frazeologiji, ker zaradi natančne lokalizacije in avtentičnosti nastanka miselne predstave lažje pojasni izvor teh, prostorsko bolj zamejenih frazemov.

LITERATURA

- Karničar, Ludvik. 1994. Živali v frazeologiji koroških slovenskih narečij. *Koledar Mohorjeve družbe v Celovcu*. Celovec. 119–126.
- Trampusch, Tatjana. 1999. Živalska frazeologija v govoru vasi Dob pri Pliberku na avstrijskem Koroškem. *Slovenski jezik / Slovene Linguistic Studies*. 2: 109–127.

SLOVARJI

- Fink Arsovski, Željka et al. (za slovenščino Kržišnik, Erika) 2006. *Hrvatsko-slavenski rječnik poredbenih frazema*. Zagreb: Knjigra. [HSRPF]
- Keber, Janez. 2011. *Slovar slovenskih frazemov*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Menac Antica; Fink-Arsovski, Željka; Venturin, Radomir. 2003. *Hrvatski frazeološki rječnik*. Zagreb: Naklada Ljevak.

SPLETNI VIRI

- Slovar slovenskega knjižnega jezika*. <http://bos.zrc-sazu.si/sskj.html> [SSKJ]

SUMMARY

NAMES OF DOMESTIC ANIMALS IN IDIOMS OF THE LOCAL SPEECH OF ŠENTRUPERT

In the Slovenian local speech of Šentrupert and its surroundings (the eastern part of Lower Carniola) there are 99 phraseological units (e.g. idioms), containing a name for a domestic animal. These idioms are noted and then analysed semantically and partly formally. They are arranged in lexicographical order and compared with Standard Slovenian idioms according to their occurrence in lexicographical sources. As many as 30 dialectal idioms are not recorded in Standard Slovenian sources. Such state stimulates further researches in the field of dialectal phraseology. Even though the research was focused on non-sentence idioms, there are also 16 proverbs and sayings included. The idioms are divided due to animal species when they are analysed. Semantic analysis shows animal characteristics and roles in humans. As expected, they are usually negative. The most frequently represented animal species are *cattle* (27 idioms), *dog* (23) and *poultry* (16), followed by *ungulates* (11), *cat* (10), *small cattle* (7) and *pigs* (5). Among individual animals *dog (pes)* is by far the most frequent (21). In the formal sense, there are almost 60% comparative idioms.

Keywords: *animal idioms, dialectal phraseology in paremiology, domestic animals in idioms, the local speech of Šentrupert*

JOANNA SZERSZUNOWICZ
INSTYTUT FILOLOGII POLSKIEJ
UNIwersytet w Białymstoku
Białystok, Polska
joannaszersz@gmail.com
<https://doi.org/10.17234/9789531755139.27>

DEFINICJA KOGNITYWNA JAKO SKŁADNIK OPISU LEKSYKOGRAFICZNEGO ZWIĄZKÓW FRAZEOLOGICZNYCH Z KOMPONENTEM ANIMALISTYCZNYM

W danej kulturze nazwy wielu zwierząt funkcjonują jako nośniki nie tylko znaczenia, ale i konotacji. Mogą one mieć złożony charakter, zwłaszcza w przypadku nazw przedstawicieli fauny ważnych w określonym etnikum. Potencjał konotacyjny sprawia, że liczne animalizmy są składnikami związków frazeologicznych o różnorodnej motywacji. W wielu z nich znajdujemy odwołania zarówno do cech obiektywnych, jak i symbolicznych, przypisywanych poszczególnym gatunkom przez człowieka. Stałe połączenia wyrazowe z komponentem zwierzęcym stanowią dużą grupę, dlatego zasadne jest tworzenie słowników frazeologizmów animalistycznych. Uwzględnienie definicji kognitywnej w mikrostrukturze takich opracowań leksykograficznych pozwala na przekazanie użytkownikowi podstawowych informacji o językowo-kulturowym obrazie danego zwierzęcia. Włączenie omawianego elementu do artykułu hasłowego umożliwia przekazanie informacji istotnych z kulturowego punktu widzenia, a niemieszczących się w opisie danej nazwy w słownikach ogólnych, wśród których wiele zawiera jedynie definicję encyklopedyczną poszczególnych nazw faunicznych.

Słowa kluczowe: *definicja kognitywna, frazeologizm, komponent animalistyczny, leksykografia*

1. Animalizmy w ujęciu językowo-kulturowym

Od stuleci zwierzęta zawsze zajmowały znaczące miejsce w świecie człowieka – zarówno dzikie, jak i udomowione były i są nadal obecne w kulturze, co znalazło odzwierciedlenie w języku. Zapisano w nim niektóre obserwacje dotyczące zachowań poszczególnych przedstawicieli fauny oraz elementy symboliki przypisanej im w danym etnikum. Liczne nazwy zwierząt, określane jako animalizmy, zooleksemy lub faunizmy, wykształciły znaczenia metaforyczne: nazwy zwierząt wykorzystywane są do opisywania człowieka (Maliszewski 2003, 2004; Skuza-Białousz 2005; Szerszunowicz 2006a). Ponadto wiele nazw zwierząt stanowi składnik różnorodnych stałych połączeń wyrazowych, na przykład frazeologizmów (Vidović Bolt 2011; Szerszunowicz 2011a) i przysłów (Krikmann 2009).

Z metodologicznego punktu widzenia analizom leksyki i frazeologii animalistycznej sprzyja rozwój kognitywizmu i koncepcji językowo-kulturowego obrazu świata. Powstało wiele prac poświęconych portretom zwierząt w poszczególnych językach. Przykładowo, w artykułach zamieszczonych w monografiach zbiorowych i czasopi-

smach przedstawiono następujące obrazy zwierząt w polszczyźnie: kota (Anusiewicz 1990), konia (Anusiewicz 1992), psa (Mosiołek-Kłosińska 1992), węża (Peisert 1991), świni (Peisert 2003). Na uwagę zasługuje również książka Macieja Raka (2007) poświęcona zwierzętom we frazeologii gwar Gór Świętokrzyskich i Podtatrza.

Warto odnotować, że wśród opracowań poświęconych faunizmowi ważne miejsce zajmują językowo-kulturowe obrazy zwierząt w ujęciu kontrastywnym, na przykład obrazy: kota w języku polskim i francuskim (Mosiołek 1993), konia w języku polskim i francuskim (Mosiołek-Kłosińska 1998), osła w języku chorwackim i polskim (Vidović Bolt, Szerszunowicz 2014), ryb w języku polskim i włoskim (Szerszunowicz 2005a), sowy w języku polskim, angielskim, niemieckim i włoskim (Szerszunowicz 2003), lisa w języku polskim, angielskim i włoskim (Szerszunowicz 2004), samic niektórych zwierząt w języku polskim i francuskim (Mosiołek-Kłosińska 1994). Alicja Nowakowska (1991) zestawia natomiast obrazy świata zwierząt we frazeologii polskiej i francuskiej.

Autorzy niektórych prac analizują wybrane grupy jednostek, na przykład porównania z nazwami zwierząt (Rakusan 2000; Mrhačová 2001; Nowakowska 2003), bliźny z komponentem animalistycznym (Ribarova, Vidović Bolt 2005; Vidović Bolt 2005; Koziara 2002). W ujęciu porównawczym bada się komponenty animalistyczne i ich potencjał frazeotwórczy, np. metaforykę faunizmów we frazeologii (Pisarewska 2002; Vidović Bolt 2007a), składnika *niedźwiedź* w związkach frazeologicznych (Szerszunowicz 2005b). Do ważnych prac należy zaliczyć również analizy konceptualne frazeologizmów animalistycznych (Vidović Bolt 2011; Szerszunowicz 2011a; Spagińska-Pruszek 2003).

2. Definicje nazw zwierząt w opracowaniach leksykograficznych

Każdy słownik ogólny zawiera wiele nazw, wśród których ważną grupę stanowią jednostki nominujące zwierzęta oraz ich definicje. Analiza objaśnień znaczeń nazw zwierząt w *Słowniku języka polskiego* (SJP) pod redakcją Witolda Doroszewskiego prowadzi do wniosku, że mają one encyklopedyczny charakter. Już ponad trzydzieści lat temu Jerzy Bartmiński (1984: 9), zwrócił uwagę na fakt, że definicje w tym słowniku odpowiadają wiedzy naukowej i są pisane językiem specjalistycznym. Podobne stanowisko reprezentował Maciej Grochowski (1982), który wskazał na konieczność tworzenia definicji o charakterze językowym (por. Burkhanov 1998: 40–41), a nie encyklopedycznym.

Definicje słownikowe podawały informacje dotyczące naukowego obrazu danego zwierzęcia, trudne w odbiorze dla potencjalnego użytkownika słownika, nie obejmowały one natomiast elementów wiedzy potocznej. Przykładowo, w przywołanym *Słowniku języka polskiego* (SJP, 8: 1363) wyraz *świnia* zdefiniowano w następujący sposób:

świnia *Sus*, zwierzę z rodziny o tej samej nazwie (*Suidae*), parzystokopytne, nieprzeżuwające, wszystkożerne, o ciele pokrytym twardą szczerbiną, głowie stożkowatej, pysku wydłużonym, zakończonym ryjem, występuje na całym świecie z wyjątkiem Australii; zwykle o świni domowej (hodowlanej).

Definicja ta jest bardzo szczegółowa i zawiera informacje zoologiczne, stosunkowo mało istotne z punktu widzenia codziennej komunikacji. Jak zauważa Wojciech Chlebda (2007: 23), „encyklopedyczna orientacja słowników językowych przyniosła długi szereg definicji ułomnych”. Cechował je nadmierny scjentyzm i niewielki udział lub wręcz brak wiedzy potocznej o danym gatunku.

Porównanie powyżej przytoczonego objaśnienia z definicjami nazw zwierząt w późniejszych opracowaniach leksykograficznych, na przykład w *Uniwersalnym słowniku języka polskiego* pod redakcją Stanisława Dubisza (USJP), skłania do stwierdzenia, że można mówić o ewolucji definicji słownikowej. Na fakt ten zwraca również uwagę Irena Szczepankowska (2011: 21), która podkreśla, że:

Istotne przewartościowania opisu semantycznego i klasycznego modelu definicji dokonują się od niedawna pod wpływem ujęć związanych z rozwojem semantyki kognitywnej. Mają one na celu rekonstrukcję pojęć składających się na językowy obraz świata danej społeczności, tj. podmiotową, kulturowo uwarunkowaną jej interpretację.

W leksykografii – na co zwracał uwagę Jerzy Bartmiński (1984) – nie ma sztywnej granicy między dwoma rodzajami wiedzy, tj. językowej i pozajęzykowej. W przekazaniu elementów należących do tych dwóch przenikających się zasobów informacji pomocna jest definicja kognitywna, która według J. Bartmińskiego (1988: 169):

za cel główny przyjmuje zdanie sprawy ze sposobu pojmowania przedmiotu przez mówiących danym językiem, tj. ze sposobu utrwalonej społecznie i dającej się poznać poprzez język i użycie języka wiedzy o świecie, kategoryzacji jego zjawisk, ich charakterystyki i wartościowania.

Wykorzystanie koncepcji definicji kognitywnej – a przynajmniej jej elementów – obserwujemy w nowszych opracowaniach leksykograficznych. Przykładowo, podana poniżej definicja nazwy świnia pochodząca z *Uniwersalnego słownika języka polskiego* znacznie różni się od tej zamieszczonej w *Słowniku języka polskiego* (USJP, 3: 1608), która brzmi następująco:

Sus (domestica), zwierzę domowe o skórze pokrytej szczecina, dużej głowie i pysku tworzącym ryj, wydające charakterystyczne odgłosy, np. pochrząkiwania lub kwik; hoduje się je dla mięsa, tłuszczu i skór; świnia domowa”.

Widać wyraźnie jak zwiększył się komponent wiedzy potocznej dotyczącej definiowanego gatunku, a zmniejszył się udział informacji o charakterze encyklopedycznym. Podobnie jest w przypadku *Innego słownika języka polskiego* (ISJP, 2: 798), który podaje, że:

Świnia to zwierzę o różowej, rzadziej czarnej, skórze pokrytej szczecina, o dużej głowie, małych oczach i pysku tworzącym długi ryj. Świnie hoduje się dla mięsa, tłuszczu i skór.

Omawiane przekształcenia definicji faunizmów wykazują pewne podobieństwo do objaśnień znaczeń nazw zwierząt, które znajdujemy w opracowaniu *Collins COBUILD English Guides 7: Metaphor* (CEG7: 44):

A pig is a pink or black animal with short legs and not much hair on its skin. Pigs are often kept on farms for their meat. Pigs are thought to be dirty, greedy, and smelly.

[Dosl. Świnia jest różowym lub czarnym zwierzęciem z krótkimi nogami i małą ilością szczeciny na skórze. W gospodarstwach świnie są często hodowane na mięso. Uważa się, że świnie są brudne, zachłanne i mają brzydki zapach.] (tłum. J. Sz.)

Cytowane opracowanie poświęcone jest metaforom konwencjonalnym, które występują w języku angielskim. Definicje zebrane w cytowanym opracowaniu zawierają elementy wiedzy potocznej, a więc przekazują elementy ważne z punktu widzenia komunikacji językowej. Ostatnia część przytoczonej definicji zawiera obiegowe poglądy na temat świń, nieuzasadnione z naukowego punktu widzenia (por. Peisert 2003).

Jak podkreśla Piotr Żmigrodzki (2010: 39), postulaty przedstawione przez Jerzego Bartmińskiego w 1984 roku zajmują ważne miejsce wśród zagadnień podejmowanych w dyskusjach naukowych dotyczących leksykografii. Warto podkreślić, że szczególne znaczenie mają one w przypadku nazw zwierząt: w ich przypadku elementy wiedzy potocznej powinny być włączane do definicji, ponieważ są to nazwy wymagające podania informacji językowo-kulturowych.

3. Definicja kognitywna w słowniku

Nasuwa się więc pytanie, jak powinna być zbudowana definicja animalizmu, aby pozwoliła użytkownikowi języka na zapoznanie się z potrzebną mu wiedzą dotyczącą danego zwierzęcia. Innymi słowy, warto zastanowić się, jaki sposób opisu faunizmów będzie optymalny, czyli w największym stopniu zaspokoi potrzeby osoby korzystającej ze słownika. Z powodu kulturowych uwarunkowań nazw zwierząt warto rozważyć, czy nie powinien to być model deskrypcji, o którym mówi I. Szczepankowska (2011: 21), a mianowicie

model opisu znaczenia jednostek językowych adaptujący główne założenia semantyki kognitywnej, koncepcji językowego obrazu świata oraz teorii psychologicznych, które dowodzą prawdziwości tzw. kategoryzacji przez prototyp organizującej wiedzę potoczną, zakodowaną w znaczeniach symboli językowych.

Taki opis pozwala na przekazanie informacji z dwóch planów, tj. realnego i kulturowego, czyli cech obiektywnych, konotacji wartościujących i rozmaitych informacji kulturowych, których nośnikiem jest definiowana nazwa zwierzęcia. Jego zastosowanie umożliwia więc wykroczenie poza tradycyjny model definicji.

Według pierwotnych założeń definicja kognitywna miała być rozszerzeniem definicji klasycznej. Obejmować miała znaczenie denotacyjne oraz znaczenie konotacyjne. Przykładowo, P. Żmigrodzki (2003: 92) podaje następującą definicję kognitywną nazwy *świnia*, która obejmuje zarówno składniki desygnacyjne, jak i konotacyjne, które zostały zebrane w poniższym zestawieniu (Tabela 1).

Świnia	
Składniki desygnacyjne	‘zwierzę hodowlane, przeznaczone na mięso i tłuszcz, które chrząka i kwiczy’
Składniki konotacyjne	[Skóra świni jest różowa] [Skóra świni pokryta jest jasną szczecina] [Świnia jest brudna] [Świnia jest bezmyślna głupia] [Świnia żre dużo i/lub łapczywie i/lub niechlujnie] [Świnia żre małowartościowe odpadki]

Tabela 1. Definicja kognitywna nazwy *świnia*

Należy podkreślić, że z punktu widzenia frazeologii cechy konotacyjne są bardzo ważne. To właśnie one motywują wiele związków frazeologicznych. Ponadto są one istotne w procesie komunikacji językowej.

Rozwój teorii kognitywnych przyczynił się do rozwoju definicji kognitywnych. Obecnie powstają obszerne obrazy pojęć, znacznie różniące się od tradycyjnych definicji słownikowych (por. *Słownik ludowych stereotypów językowych*). Należy również zaznaczyć, że więcej uwagi poświęca się miejscu elementów kulturowych w leksykografii (Rodger 2006). Podkreśla się tym samym znaczenie komponentu kulturowego w strukturze słownika (Szerszunowicz 2011b).

Ponadto coraz częściej zwraca się uwagę na fakt, że słownik może mieć charakter hybrydyczny (Żmigrodzki 2010: 39; Szerszunowicz 2011b), co w praktyce oznacza tworzenie opracowań łączących rozmaite elementy opisu, z założenia niemieszczące się w prototypowym słowniku. Przykładami omawianych składników hasła są fragmenty tekstów kultury, w których pojawia się dany frazeologizm, czy też rozmaite materiały wizualne (zdjęcia, żarty rysunkowe, memy), w których wykorzystano dane połączenie wyrazowe lub jego modyfikacje.

Warto dodać, że wykorzystanie nowych technologii, zwłaszcza tworzenie słowników *on-line*, pozwala na wzbogacenie zawartości słowników. Należy podkreślić, że mogą one być uzupełniane w zależności od potrzeb, co jest ich istotną zaletą. Możliwe jest również podanie większej liczby przykładów, a więc – w konsekwencji – pokazanie

rozmaitych użyć danej jednostki. Ponadto w przypadku tego typu słowników możliwe jest wzbogacenie definicji faunizmów o ilustracje przedstawiające dane zwierzęta i nagranie ich odgłosów lub o krótkie filmy ilustrujące ich zachowanie. Wymienione elementy mają charakter fakultatywny, ale z pewnością zwiększą atrakcyjność przygotowywanego opracowania leksykograficznego.

4. Słowniki frazeologizmów animalistycznych

Tworzenie słowników stałych połączeń wyrazowych ma długą tradycję. Powstają opracowania leksykograficzne o różnym przeznaczeniu, zawartości oraz strukturze. Pierwszym problemem, z którym musi się zmierzyć leksykograf opracowujący słownik frazeologiczny, jest przyjęcie kryteriów uznawania połączenia wyrazowego za frazeologizm (por. Chlebda 2007a: 17–19). W niniejszym artykule przyjmuje się za Sabine Fiedler (2007: 28), że związek frazeologiczny to wielowyzrazowa jednostka, którą charakteryzuje stałość semantyczna i składniowa i w dużym stopniu idiomatyczność. Badaczka zalicza do jednostek frazeologicznych zarówno połączenia pełniące funkcje wyrazów, jak i konstrukty zdaniowe.

W wielu słownikach zebrano możliwie duży zasób stałych połączeń wyrazowych danego języka. Warto jednak odnotować istnienie słowników, w których zebrano jednostki należące jedynie do danego rodzaju połączeń wyrazowych. Powstają na przykład słowniki porównań frazeologicznych (SP) czy też interesujące nas słowniki frazeologizmów z komponentem faunicznym.

Pierwszym z omawianych słowników jest opracowanie zatytułowane *Zvířata v české a polské frazeologii i idiomatice. Česko-polský a polsko-český slovník*, którego autorkami są Eva Mrhačová i Renáta Ponczová. Omawiane opracowanie, opublikowane w 2003 roku, to czesko-polski i polsko-czeski słownik jednostek frazeologicznych, które mają w swoim składzie komponent animalistyczny i jego derywaty. Mikrostruktura ma następującą postać: faunizm (wyraz hasłowy) w języku wyjściowym, odpowiednik w języku docelowym, fakultatywnie kwalifikator, idiom w języku wyjściowym, odpowiednik frazeologiczny / niefrazeologiczny w języku docelowym, fakultatywnie przykłady. Jeśli w związku wystąpił derywat, jest on traktowany jak drugi wyraz hasłowy w obrębie danego artykułu. Animalizmy hasłowe są tłumaczone na język docelowy, na przykład: MRAVENEC mrówka, MRAVENEČEK mróweczka, MRAVENČÍ mrówczy (ZČPFI: 94); ŠLIMAK slimák, hlemýžď, šnek; ŠLIMACZY hlemýžďí (ZČPFI: 243).

Autorką drugiego interesującego nas słownika, opublikowanego w 2011 roku, jest Paola C. Falcão Pastore. Jej słownik *Dicionário inglês-português de expressões idiomáticas com nomes de Animais* (DIP). Zawiera 400 jednostek angielskich i ich portugalskie odpowiedniki. Słownik ma porządek alfabetyczny. Struktura artykułu hasłowego składa się z następujących elementów: idiom angielski, objaśnienie znaczenia i / lub odpowiednik frazeologiczny, przykład w języku angielskim i przykład użycia portugalskiego odpowiednika. Podobnie jak w poprzednim opracowaniu komponent fauniczny jest tłumaczony na język docelowy, w tym wypadku portugalski, na przykład: *Calf* – Bezerro (DIP: 43), *Fish* – Peixe (DIP: 77), *Sheep* – Ovelha (DIP: 137).

Trzeci słownik, *Colidioms* (CI), tworzony przez Elenę Berthemet, jest opracowaniem, które będzie docelowo dostępne on-line. Warto podkreślić, że jest to czterojęzyczny słownik frazeologizmów faunicznych. Zebrane jednostki pochodzą z czterech języków, mianowicie z angielskiego, francuskiego, niemieckiego i rosyjskiego. Słownik wykorzystuje dwie makrostruktury: semazjologiczną i onomazjologiczną. Mikrostrukturę tworzą takie elementy jak: język, kategoria, kwalifikator, obszary funkcjonowania, objaśnienie znaczenia, etymologia, etymologia ludowa, warianty leksykalne i gramatyczne, quasi-synonimy i antonimy, przykłady, ilustracje. Komponenty fauniczne nie są tłumaczone na języki docelowe.

Warto dodać, że niektóre opracowania o charakterze teoretycznym również zawierają uporządkowane w różny sposób wykazy jednostek. Na szczególną uwagę zasługuje część słownikowa książki Ivany Vidović Bolt pod tytułem *Životinjski svijet u hrvatskoj i poljskoj frazeologiji I.* (2011), która obejmuje dwie części. Autorka opracowała słownik chorwackich frazeologizmów z nazwami zwierząt domowych, który ma budowę gniazdową: podane są nazwy animalistyczne, a pod nimi zamieszczone zostały zawierające je jednostki wraz z objaśnieniami znaczeń. Drugi z zamieszczonych w omawianej książce słowników to zbiór frazeologizmów z nazwami zwierząt domowych występujących w języku polskim.

Ponadto niektóre opracowania poświęcone tematyce frazeologii faunicznej zawierają wykazy stałych połączeń wyrazowych z nazwami zwierząt. Przykładowo, opracowanie Joanny Szerszunowicz (2011) zawiera alfabetyczny wykaz polskich, angielskich i włoskich jednostek z nazwami zwierząt. Również Maciej Rak umieścił w swoim artykule indeks animalistycznych związków frazeologicznych i przysłów gwar Gór Świętokrzyskich i Podtatrza (2007). Omawiane opracowania, po uzupełnieniu, mogą być wykorzystane w praktyce leksykograficznej.

Na zakończenie warto zauważyć, że żaden z trzech omawianych słowników nie podaje objaśnień wyrazów hasłowych, co oznacza, że ich użytkownik nie ma podanych informacji dotyczących komponentów animalistycznych zebranych frazeologizmów. Ta uwaga dotyczy również pozostałych wykazów i zestawień. Niezamieszczenie definicji komponentów jądrowych związku frazeologicznego jest zgodne z ogólnie przyjętą praktyką (por. WSFJP), jednak w przypadku słowników frazeologizmów faunicznych warto rozważyć uwzględnienie definicji kognitywnej w opisie zebranych jednostek.

5. Definicja nazwy zwierzęcia w słowniku frazeologizmów faunicznych

W wymienionych wyżej słownikach frazeologizmów faunicznych przyjęto uporządkowanie gniazdowe, w którym wyrazem hasłowym jest nazwa zwierzęcia. Jak już wcześniej wspomniano, liczne faunizmy mają znaczenia figuratywne i są silnie osadzone w kontekście kulturowym. Nasuwa się więc pytanie, czy – analizując artykuł z punktu widzenia użytkownika takiego opracowania – zamiast podania jedynie nazwy zwierzęcia nie byłoby korzystniej podać definicję kognitywną danego faunizmu.

Kolejna wąpliwość dotyczy konieczności eksplikowania komponentu faunicznego, tj. należy ustalić, czy w ogóle nazwa zwierzęcia powinna być objaśniona. Animalizmy mają często duże znaczenie ekokulturowe w określonym etnikum, a więc ich konotacje mogą mieć złożony charakter. Opis znaczenia danej nazwy mógłby zawierać zarówno cechy obiektywne, jak i symboliczne (Pamies-Bertrán 2011), przypisywane poszczególnym gatunkom przez człowieka. Ponadto należy podkreślić, że wiele tradycyjnych jednostek obrazowych z nazwami zwierząt i roślin należy do grupy związków, które stają się połączeniami o charakterze recesywnym (Pajdzińska 2013: 150).

Fakt ten potwierdziło badanie przeprowadzone przez Elizę Tarary, która poprosiła uczniów szkół podstawowych o uzupełnienie brakujących komponentów faunicznych w podanych im związkach wyrazowych. Zadanie to sprawiło respondentom wiele trudności, co „dowodzi (...) słabego zakorzenienia struktur wybranych struktur zoonimicznych w świadomości uczniów czy wręcz nieistnienia ich, nawet w sposób bierny w zasobie frazeologicznym” (Tarary 2007: 396). Wyniki badania skłaniają do wniosku, że podanie definicji kognitywnych faunizmów może być korzystne poznawczo dla użytkowników proponowanego słownika.

Po drugie, konieczne jest ustalenie, jak należy potraktować fauniczne komponenty jądrowe w dwóch kontekstach, mianowicie w słowniku jednojęzycznym i w słowniku dwu- lub wielojęzycznym. W przypadku słownika jednojęzycznego można założyć, że podanie definicji kognitywnej pozwoli na lepsze posługiwanie się danym faunizmem zarówno w związku, jak i poza nim. Włączenie definicji animalizmu do artykułu hasłowego słownika frazeologicznego ma szczególne znaczenie w dwóch przypadkach, mianowicie jeśli nazwa ma duże znaczenie ekokulturowe (np. *koń*, *orzeł*) oraz jeśli jest ona mało znana użytkownikom danego języka (np. *piskorz*, *raróg*).

Słownik dwujęzyczny również jest opracowaniem, w którym warto zdefiniować komponenty jądrowe. Podanie definicji kognitywnych pozwala na ukazanie podobieństw i różnic w językowo-kulturowych obrazach danego faunizmu w zestawianych językach. Uwzględnienie ich w artykule hasłowym zwraca uwagę uczących się danego języka na brak pełnej symetrii (Vidović Bolt 2007b). Przykładowo, Antonio Pamies (2007) omawia różnice w funkcjonowaniu różnojęzycznych ekwiwalentów nazwy *sowa*, wskazując na możliwości wykorzystania badań teoretycznych w praktyce leksykograficznej.

Przyjmując założenie, że definiowanie komponentów stanowi praktykę korzystną dla użytkownika opracowania leksykograficznego, należy zastanowić się nad postacią takiej definicji. Analiza definicji nazw zwierząt zamieszczonych w słownikach ogólnych pozwala stwierdzić, że w wielu przypadkach podanie definicji encyklopedycznej nie będzie dobrym rozwiązaniem. Tego rodzaju definicje nie eksponują cech ważnych w perspektywie językowo-kulturowej, a więc nie przekazują tych elementów wiedzy, które są ważne w procesie komunikacji.

Definicja kognitywna, obejmująca wiedzy potocznej dotyczącej poszczególnych zwierząt, zarówno zwerbalizowaną w postaci stałych połączeń wyrazowych, jak również tych, które nie należą do zasobu frazeologizmów i innych stałych połączeń wyrazowych, wydaje się być lepszym rozwiązaniem. W przypadku faunizmów cennym uzupełnieniem będą ilustracje, które przedstawiają definiowane zwierzę.

Kolejne dwa pytania, na które należy odpowiedzieć, zanim można będzie przystąpić do opracowywania definicji brzmią: Które elementy powinna ona obejmować? Oraz jak ustalić składniki definicji? Aby móc na nie odpowiedzieć, konieczne jest przeprowadzenie badań. Wstępem do nich powinna być analiza różnorodnych materiałów oraz przeprowadzenie badań ankietowych, po których można będzie przystąpić do badań o charakterze jakościowym. Cenną pomocą mogą się okazać wyniki badań przedstawione w artykułach poświęconych tematyce nazw rozmaitych zwierząt, ponieważ można tam znaleźć wiele przydatnych informacji, które mogą być przydatne w opracowywaniu objaśnień znaczeń faunizmów. Nadają się one zarówno do wykorzystania w samych definicjach, jak i do konstruowania narzędzi badawczych takich jak na przykład kwestionariusze.

6. Propozycja artykułu hasłowego słownika frazeologizmów faunicznych zawierającego definicję kognitywną

Głównym założeniem, które przyjmują autorzy i redaktorzy każdego słownika frazeologizmów faunicznych, jest zebranie i opracowanie stałych połączeń wyrazowych mających w swoim składzie nazwę zwierzęcia. Ograniczenie materiału językowego do frazeologii animalistycznej umożliwi poszerzenie artykułów hasłowych w stosunku do tych, które są zamieszczane w słownikach frazeologii ogólnej.

Konieczne jest jednak – tak jak przy tworzeniu każdego opracowania leksykograficznego – przyjęcie pewnych rozwiązań dotyczących sposobu uporządkowania jednostek i postaci artykułu hasłowego. Poniżej zostanie zaprezentowana propozycja opisu leksykograficznego frazeologizmów faunicznych ze szczególnym uwzględnieniem dodatkowego komponentu artykułu hasłowego, tj. definicji kognitywnej nazwy zwierzęcia, która jest składnikiem związków frazeologicznych.

Uwzględniając postulat zamieszczania definicji kognitywnej w opracowaniu leksykograficznym zawierającym frazeologizmy fauniczne, można przyjąć, że najkorzystniej będzie, jeśli słownik jednojęzyczny będzie miał makrostrukturę gniazdową. W opracowaniu tym stałe połączenia wyrazowe ze składnikiem animalistycznym będą podane w porządku alfabetycznym pod wyrazem-hasłem. Po nazwie zwierzęcia można podać definicję o charakterze kognitywnym. Proponowany schemat opisu uwzględniający objaśnienie znaczenia faunizmu-komponentu stałych połączeń wyrazowych został przedstawiony poniżej (Tabela 2).

Słownik jednojęzyczny
Termin
Definicja
Związek frazeologiczny
Kwalifikator
Znaczenie
Wariant(y)
Przykład
Informacje dodatkowe

Tabela 2. Propozycja mikrostruktury jednojęzycznego słownika frazeologizmów faunicznych

Zgodnie z przyjętymi założeniami, mieszczącymi się w nurcie językoznawstwa kognitywnego, definicja nazwy danego zwierzęcia będąca komponentem artykułu hasłowego powinna uwzględniać te elementy wiedzy potocznej, które pozwolą użytkownikowi słownika na uzyskanie wiedzy przydatnej w komunikacji językowej. Mogą one występować w połączeniu z elementami wiedzy encyklopedycznej. W przypadku gatunków zwierząt znanych większości użytkowników danego języka wymienienie składników obrazu danego zwierzęcia ułatwia interpretację znaczenia związków frazeologicznych.

Przykładowo, podanie informacji o cechach przypisywanych sarnie pozwoli na właściwą interpretację rzadziej używanych związków frazeologicznych odwołujących się do stereotypowego wyobrażenia tego zwierzęcia. Połączenia te zebrane są w poniższej tabeli (Tabela 3), której zawartość ograniczono do definicji danej nazwy, związków frazeologicznych, których jest składnikiem, oraz ich znaczeń.

<p>SARNA ssak o smukłym ciele, wysokich nogach, dużych oczach, sierści rudawej w lecie, brunatnoszarej w zimie, z białą plamą na pośladkach, żyjący w małych stadach w lasach Europy oraz znacznej części Azji, płochliwy, zwinny i szybki</p> <p>biec jak sarna – biec szybko oczny sarny / sarnie oczny – duże, ciemne oczny płochliwy jak sarna – bardzo płochliwy skakać jak sarna – skakać zwinnie szybki jak sarna – bardzo szybki zwinny jak sarna [kozica] – bardzo zwinny</p> <p>SARNI należący do sarny; charakterystyczny dla sarny sarnie oczny / oczny sarny – duże, ciemne oczny</p>
--

Tabela 3. Propozycja artykułu zawierającego frazeologizmy z hasłem *sarna*

Uwzględnienie stereotypowego wizerunku sarny w połączeniu z jednostkami motywowanymi tymże obrazem tworzy miniportret tego zwierzęcia zawarty w języku polskim. Docelowo w artykule hasłowym powinny znaleźć się również pozostałe proponowane elementy, takie jak między innymi przykłady użyć frazeologizmów, kwalifikatory itp.

Ponadto można założyć, że uwzględnienie informacji językowo-kulturowych ułatwi zrozumienie motywacji danego związku frazeologicznego. Przykładowo, zwrot *stanąć okoniem* powstał na podstawie obserwacji dotyczącej posiadania przez okonia ostrych płetw (WKS: 214), które utrudniają innym rybom połknięcie go – okoń połknięty przez inną rybę może naprzężyć płetwy i utkwic jej w przetyku. Definicja taka zawierałaby również elementy wiedzy encyklopedycznej. Propozycja artykułu realizująca niniejsze założenia przedstawiona jest poniżej (Tabela 4).

OKOŃ drapieżna ryba mająca ostre płetwy o różnym ubarwieniu, od żółtego do zielonego, z poprzecznymi ciemnymi smugami na bokach, żyjąca w wodach środkowej i wschodniej Europy oraz w zlewiskach mórz arktycznych

stanąć okoniem – uparcie się czemuś przeciwstawiać, sprzeciwiać

Tabela 4. Propozycja artykułu hasłowego frazeologizmu *stanąć okoniem*

Warto podkreślić, że włączenie omawianych definicji do artykułów hasłowych słownika jednojęzycznego ma znaczenie poznawcze i wspomaga kształcenie kompetencji metaforycznej użytkowników danego języka.

Taki zabieg pozwala na wskazanie wpływów szeroko rozumianej kultury na język. Przykładowo, nazwa *lis* jest komponentem wielu związków frazeologicznych w języku polskim i innych językach europejskich (Szerszunowicz 2003). W znaczeniu metaforycznym omawianej nazwy oraz w stałych połączeniach językowych można odnaleźć nie tylko efekty obserwacji prowadzonej przez człowieka (Szerszunowicz 2011c: 121–122), ale i wpływ rozmaitych tekstów, zwłaszcza bajek, których bohaterami są zwierzęta.

Pogląd, że *lis* jest przebiegły, fałszywy i ostrożny, odzwierciedlony został w figuratywnym znaczeniu tego zooleksemu oraz tworzonych przez niego stałych połączeniach wyrazowych uwzględniających także jego derywaty: *lisi* i *lisek*: *lis chytry/szczwany lis*, *chytry/przebiegły jak lis*, *farbowany lis*, *lisem podszyty*, *poznać się na farbowanych lisach*, *stary lis*, *lisi chód*, *lisi krok*, *lisia chytrość*, *lisia ostrożność*, *lisia skóra*, *lisie spojrzenie*, *lisie wykrety*, *lisie zamiary*, *lisek chytrusek*, *chytry lisek*. Powyższe zestawienie pokazuje, jak wiele związków motywowanych stereotypowym wyobrażeniem *lisa* funkcjonuje w polszczyźnie. Te cechy *lisa*, które motywowały powstanie idiomów, powinny również zostać uwzględnione w definicji słownikowej, która poprzedzi frazeologizmy. Propozycja przedstawiona jest poniżej (Tabela 5).

LIS drapieżne zwierzę o wydłużonym tułowiu i krótkich łapach, ma wąski pysk i trójkątne uszy oraz puszysty, długi ogon, jego sierść jest ruda; potrafi się cicho skradać; uważa się, że *lis* jest chytry, przebiegły, fałszywy i ostrożny

Tabela 5. Propozycja definicji nazwy *lis*

Zawarcie w drugiej części definicji informacji językowo-kulturowych jest o tyle ważne, że nie stosuje ich żaden inny słownik ogólny (np. USJP) czy też słowniki frazeologiczne (np. WSFJP). Można je znaleźć jedynie w leksykonach kultury i innych podobnych im opracowaniach.

Warto wspomnieć również o animalizmach, które są nazwami zwierząt ważnych w danej kulturze. Znaczenie kulturowe danego gatunku powinno być wówczas wyeksponowane w definicji danej nazwy. Przykładowo, w kulturze polskiej jednym z bar-

dziej znaczących ptaków jest bocian (Lewandowski, Radkiewicz 1991; Góra 1995). Wojciech Chlebda (2007b: 28) podkreśla, że bocian jest jednym z symboli polskości. Ponadto bocianom przypisuje się zdolność przynoszenia dzieci. Te elementy powinny znaleźć się w definicji, której propozycję przedstawiono poniżej (Tabela 6).

BOCIAN duży czarno-biały ptak o długich czerwonych nogach i długim czerwonym dziobie, zamieszkujący okolice podmokłe i bagna, na zimę odlatuje do ciepłych krajów, buduje gniazda na dachach domów i słupach, według ludowych wierzeń bocian przynosi dzieci

Tabela 6. Propozycja definicji nazwy *bocian* w jednojęzycznym słowniku frazeologizmów faunicznych

Powyższy opis językowo-kulturowy, który oczywiście stosuje uproszczenia konieczne w opracowaniu frazeograficznym, odpowiada potocznemu wizerunkowi bociana. Przekazuje on te elementy wiedzy, które są istotne z perspektywy znajomości frazeologii oraz szeroko rozumianego kontekstu kulturowego.

Dotychczasowe rozważania dotyczyły leksykografii jednojęzycznej. Należy podkreślić, że korzyści płynące z włączenia definicji kognitywnej do opracowań dwujęzycznych nie są wcale mniejsze. W perspektywie dwujęzycznej podanie takiej definicji pozwala osobie z innego kręgu kulturowego na uświadomienie sobie różnic istniejących między znaczeniem i użyciem danej nazwy. Jak zauważa W. Chlebda (2007b: 31), polski wyraz *bocian* i jego rosyjski odpowiednik *АИСТ* są ekwiwalentne tylko na poziomie znaczeń podstawowych, a nie korespondują ze sobą w sferze konotacyjnej.

Z tego powodu uwzględnienie definicji kognitywnej w strukturze dwu- i wielojęzycznych słowników frazeologii faunicznej zasługuje na szczególną uwagę. Podobnie jak w przypadku słowników jednojęzycznych definicja ta podawana byłaby przed zawierającymi daną nazwę frazeologizmami wymienionymi w porządku alfabetycznym. Postać artykułu hasłowego realizującego to założenie przedstawiono w tabeli (Tabela 7), zestawiającej nazwę w języku wyjściowym (L1) i języku docelowym (L2).

Słownik dwujęzyczny	
Faunizm w L1	Odpowiednik faunizmu w L2
Definicja w L1	Definicja w L2
Związek frazeologiczny w L1	Odpowiednik frazeologiczny lub niefrazeologiczny w L2
Kwalifikator	Kwalifikator
Wariant(y)	Wariant(y)
Przykład	Przykład
Informacje dodatkowe	Informacje dodatkowe

Tabela 7. Propozycja mikrostruktury dwujęzycznego słownika frazeologizmów faunicznych

Definicja danego faunizmu w słowniku dwujęzycznym powinna więc eksponować różnice w elementach naiwnego obrazu świata pomiędzy zestawianymi językami. Jest to bardzo istotne ze względu na transfer z języka ojczystego: osoby uczące się języka obcego wykazują tendencję do przypisywania nazwom zwierząt tych samych znaczeń metaforycznych, co w języku ojczystym (por. Nesi 1995).

W ramach przykładu można wskazać na różnice występujące w sposobie postrzegania jaszczurki w trzech kulturach: polskiej, angielskiej i włoskiej, co znajduje odzwierciedlenie w poszczególnych językach. W języku polskim nazwa *jaszczurka* i jej derywat *jaszczurczy* są nośnikami negatywnych konotacji, których nie mają ich angielskie odpowiedniki, tj. *lizard* i *lizard's / lizard*. Na płaszczyźnie asocjacyjnej za ekwiwalenty polskich słów *jaszczurka* i *jaszczurczy* można uznać angielskie wyrazy *reptile* i *reptilian* (WSPA: 325). Z kolei w leksyce włoskiej w metaforycznym znaczeniu nazwy *lucertola* znalazła odzwierciedlenie obserwacja dotyczące upodobania jaszczurek do wygrzewania się na słońcu (por. Kowalski 2011: 21).

Analiza kontrastywna pozwala stwierdzić, że w perspektywie dwujęzycznej – czy to polsko-angielskiej, czy to polsko-włoskiej – leksem *jaszczurka* wymaga opisu uwzględniającego konotacje semantyczne. Jest to korzystne z tego powodu, że znajomość asocjacji ułatwia obcokrajowcom przyswojenie stałych połączeń wyrazowych. Propozycje definicji omawianej nazwy przedstawiono poniżej (Tabela 8).

Słownik dwujęzyczny	
JASZCZURKA niewielkie stworzenie o wydłużonym tułowiu, pokryte łuskami, ma długi, łamliwy, odrastający ogon; uważa się je za obłudne i fałszywe	LIZARD a small creature which has a long body covered with scales and a long, breakable growing back tail; considered to be two-faced and false

Tabela 8. Propozycja definicji komponentu *jaszczurka* w polsko-angielskim słowniku frazeologizmów faunicznych

Reasumując, analiza konotacji pokazuje, że omawiane trzy nazwy, tj. polski rzeczownik *jaszczurka*, angielski wyraz *lizard* i włoskie słowo *lucertola* są jedynie ekwiwalentami pozornymi (Szerszunowicz 2009: 222). Brak znajomości omówionych wyżej różnic semantycznych i konotacyjnych może skutkować mylnymi interpretacjami zarówno konstrukcji z pogranicza frazeologii, w których nazwa ta lub jej derywat zostały użyte w znaczeniu figuratywnym, jak i stałych połączeń zawierających omawiany komponent (Szerszunowicz 2006).

Na uwagę zasługują również podobieństwa obrazów zwierząt występujące w poszczególnych kulturach. Należy jednak pamiętać, że nie wszystkie cechy przypisywane zwierzętom w danej kulturze są werbalizowane w postaci frazeologizmów. Z tego powodu nawet w przypadku podobnych obrazów mogą wystąpić różnice widoczne w zestawieniu frazeologizmów z daną nazwą, które występują w porównywanych językach. By zilustrować to zagadnienie w poniższej tabeli (Tabela 9) zaproponowano artykuł hasłowy zawierający stałe połączenia wyrazowe z nazwą *kret* i ich angielskie odpowiedniki.

<p>KRET owadożerny mały ssak o czarnym futrze, głowie zakończonej ryjkiem, małych oczkach, żyje pod ziemią, ma słaby wzrok</p> <p>ślepy jak kret</p> <p>KRECI krecia robota mieć rano krecie oczka kreci wzrok</p>	<p>MOLE small black-furred mammal, with a snout, small eyes, leads a subterranean life, has weak eyesight</p> <p>as blind as a mole / bat</p> <p>MOLE'S, MOLE moling have little eyes in the morning short-sight</p>
--	--

Tabela 9. Propozycja opisu leksykograficznego frazeologizmów z komponentem *kret* i ich angielskich odpowiedników

Powyższe zestawienie pokazuje, że nawet jeden element stereotypu, tj. słaby wzrok, może mieć różne ekwiwalenty: doprzymiotnikowe wyrażenie porównawcze ma w języku angielskim formalny odpowiednik, natomiast wyrażenie *kreci wzrok* takiego odpowiednika nie posiada.

Ponadto zauważyć można, że w niektórych przypadkach związkom frazeologicznym zawierającym nazwę zwierzęcia w języku wyjściowym odpowiadają w języku docelowym jednowyrazowe faunizmy tożsame z komponentem animalistycznym danego związku języka wyjściowego. Stanowią one ważną grupę ekwiwalentów, ponieważ mimo braku korespondencji formalnej mają zbieżne obrazowanie (por. Dobrovol'skij 2011: 12–13). Zjawisko to ilustrują przykłady zamieszczone w poniżej tabeli (Tabela 10), w której zestawione zostały polskie jednostki frazeologiczne ze składnikiem *papuga* i ich angielskie odpowiedniki.

<p>PAPUGA ptak o barwnym upierzeniu, niektóre gatunki mają zdolność naśladowania ludzkich głosów, żyje w lasach tropikalnych</p> <p>mówić jak papuga powtarzać coś jak papuga wyczyć się czegoś jak papuga</p> <p>PAPUZI barwy papuzie papuzi kolor papuzi strój</p>	<p>PARROT a colourful bird, some species of which have the ability to copy human voices, lives mostly in tropical forests</p> <p>speak parrot-fashion parrot sth learn sth parrot-fashion</p> <p>PARROT'S, PARROT high-colour parrot-green high-coloured clothes</p>
--	--

Tabela 10. Propozycja opisu leksykograficznego frazeologizmów z komponentem *papuga* i ich angielskich odpowiedników

Polski zwrot *powtarzać coś jak papuga* ma odpowiednik *to parrot something*, a więc ekwiwalent leksykalny w postaci czasownika identycznego z rzeczownikiem *parrot* ('papuga'). Element figuratywny jest więc w obu przypadkach identyczny, różnice obserwujemy jedynie na płaszczyźnie formalnej. Warto dodać, że w języku polskim również używa się czasownika odrzeczownikowego motywowanego nazwą *papuga* – *papugować*.

Należy podkreślić, że włączenie definicji nazw zwierząt do słownika frazeologizmów faunicznych jest korzystne zarówno w przypadku opracowań jednojęzycznych, jak i dwujęzycznych. Wprowadzenie elementów wiedzy potocznej, które uzupełnić można o wybrane informacje o charakterze naukowym, pozwoli na przyswojenie wiedzy koniecznej do sprawnego posługiwania się zarówno samymi nazwami, jak i zawierającymi je stałymi połączeniami wyrazowymi. W przypadku słowników dwujęzycznych zamieszczenie definicji kognitywnej pozwoli na zapoznanie się z różnicami i podobieństwami pomiędzy ekwiwalentami w języku wyjściowym i docelowym.

7. Wnioski

Podsumowując, należy przypomnieć, że słownik frazeologizmów faunicznych stanowi opracowanie stałych połączeń wyrazowych, w których występują nazwy zwierząt – wyrazy o silnym osadzeniu kulturowym, a więc mające bogate konotacje. W przypadku słowników frazeologicznych podanie definicji kognitywnej pozwala na przekazanie użytkownikowi podstawowych informacji na temat językowego obrazu danego zwierzęcia, które są istotne z kulturowego punktu widzenia, a które nie mieszczą się w opisie danej nazwy zawartym innych opracowaniach leksykograficznych, zwłaszcza w słownikach ogólnych.

Włączenie do słownika frazeologizmów faunicznych tego typu definicji pozwoli korzystającym z niego osobom na zrozumienie motywacji wielu stałych połączeń wyrazowych, co wpłynie pozytywnie na ich przyswojenie i utrwalenie. Ponadto ułatwi mu swobodne posługiwanie się związkiem faunicznym w rozmaitych kontekstach.

W perspektywie dwujęzycznej wzbogacenie opisu leksykograficznego jednostek frazeologicznych o definicję kognitywną faunizmu-składnika stałych połączeń jest bardzo ważne, ponieważ pozwala na pokazanie zarówno zbieżności, jak i odmienności w sferze konotacji, których istnienia użytkownik słownika może sobie w ogóle nie uświadamiać. Dzięki temu przyswoi on sobie informacje dotyczące potencjału metaforycznego danej nazwy.

Zamieszczenie definicji kognitywnych nazw zwierząt w opracowaniu frazeograficznym, które zestawia stałe związki wyrazowe z komponentami animalistycznymi przyczyni się do rozwoju kompetencji językowo-kulturowych korzystającej z niego osoby – zwłaszcza kompetencji metaforycznej, która jest niezmiernie ważna w procesie komunikacji. Taki zabieg nada słownikowi hybrydyczny charakter, co sprawi, że zwiększy się nie tylko jego przydatność jako źródła wiedzy o leksykalnych i wielowrazowych jednostkach faunicznych, ale również i atrakcyjność takiego zbioru jako swoistego kompendium wiedzy o związkach języka i kultury.

LITERATURA

- Anusiewicz, Janusz. 1990. Językowo-kulturowy obraz kota w polszczyźnie. *Etnolingwistyka*. 3: 95–138.
- Anusiewicz, Janusz. 1992. Koń – jaki jest – w języku polskim? *Prace Filologiczne*. 37: 201–212.
- Bartmiński, Jerzy. 1984. Definicja leksykograficzna a opis języka. W: *Słownictwo w opisie języka*. Polański, Kazimierz (red.). Katowice: Uniwersytet Śląski. 9–21.
- Bartmiński, Jerzy. 1988. Definicja kognitywna jako narzędzie opisu konotacji. W: *Konotacja*. Bartmiński, Jerzy (red.). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej. 169–183.
- Berthemet, Elena. 2010. „Phraseological Equivalence” in digital multilingual dictionaries. W: *Phraseologie global – areal – regional. Akten der Konferenz EUROPHRAS 2008 vom 13.–16.8.2008 in Helsinki*. Korhonen, Jarmo; Mieder, Wolfgang; Piirainen, Elisabeth; Piñel, Resa (red.). Tübingen: Narr Verlag. 351–358.
- Deignan, Alice. 1995. *Collins COBUILD English Guides 7: Metaphor*. London: HarperCollins Publishers. [CCEG7]
- Chlebda, Wojciech. 2007a. Mały prywatny katalog pilnych zadań frazeologicznych. W: *Problemy Frazeologii Europejskiej*. t. VIII. Lewicki, Andrzej Maria (red. nauk.). Lublin: Norbertinum. 15–31.
- Chlebda, Wojciech. 2007b. Człowiek Niewiedzący w zoologu albo zwierzęta w polskim opisie słownikowym. W: *Bestie, żywy inwentarz i bracia mniejsi. Motywy zwierzęce w mitologiach, sztuce i życiu codziennym*. Kowalski, Piotr; Łeńska-Bąk, Katarzyna; Sztandara, Magdalena (red. nauk.). Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego. 21–32.
- Berthemet, Elena. 2014. *Colidioms*. (w przygotowaniu) [CI]
- Dobrovól'skij, Dmitrij. 2011. Cross-linguistic equivalence of idioms: does it really exist? W: *Linguo-Cultural Competence and Phraseological Motivation*. Pamies, Antoni; Dobrovól'skij, Dmitrij (red.). Baltmannsweiler: Schneider Verlag. 7–24.
- Falcão Pastore, Paola Christina. 2011. *Dicionário inglês-português de expressões idiomáticas com nomes de Animais*. São José do Rio Preto: HN Editora & Publieditorial. [DIP]
- Fiedler, Sabine. 2007. *English Phraseology*. Tübingen: Narr Verlag.
- Góra, Aleksander W. 1995. Bocian w słowiańskich wyobrażeniach ludowych. *Etnolingwistyka*. 7: 33–46.
- Grochowski, Maciej. 1982. *Zarys leksykologii i leksykografii*. Toruń: Wydawnictwa Uniwersytetu M. Kopernika.
- Inny słownik języka polskiego*. 2000. Bańko, Mirosław (red.). t. I–II. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN. [ISJP]
- Kowalski, Piotr. 2011. Na przykład: jaszczurka. Uwagi o historii zwierząt. W: *Bajka zwierzęca w tradycji ludowej i literaturze*. Mianecki, Adrian; Wróblewska, Violetta (red.). Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika. 13–34.

- Koziara, Stanisław. 2002. Frazeologizmy pochodzenia biblijnego z nazwami zwierząt w języku polskim. W: *Studia Linguistica*. t. I. Bednarczuk, Leszek; Mączyński, Maciej; Szymański, Tadeusz (red.). Kraków: Wydawnictwo Akademii Pedagogicznej w Krakowie. 155–164.
- Krikmann, Arvo. 2009. Proverbs on Animal Identity: Typological Memoirs. W: *Proverb Semantics. Studies in Structure, Logic and Metaphor*. Mieder, Wolfgang (red.). Burlington: The University of Vermont. 207–246.
- Lewandowski, Andrzej; Radkiewicz, Józef. 1991. *Bocian w mowie i folklorze*. Zielona Góra: Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Tadeusza Kotarbińskiego.
- Maliszewski, Bartłomiej. 2003. Stereotypizacja i profilowanie symbolicznych nazw wybranych zwierząt w językowo-potocznym obrazie świata. *Poradnik Językowy*. 8: 22–35.
- Maliszewski, Bartłomiej. 2004. Deskryptywne konotacje zwierząt. *Poradnik Językowy*. 10: 46–58.
- Mosiółek-Kłosińska, Katarzyna. 1992. Stereotypy psa zawarte w języku polskim. *Poradnik Językowy*. 3: 23–28.
- Mosiółek, Katarzyna. 1993. Obraz kota w języku polskim (w zestawieniu z językiem francuskim). W: *Polono-Slavica Varsoviensia 12. Studia Semantyczne*. Grzegorzycowa, Renata; Zaron, Zofia (red.). Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego. 47–71.
- Mosiółek-Kłosińska, Katarzyna. 1994. Stereotypy samic niektórych zwierząt przekazywane przez polszczyznę i język francuski. *Poradnik Językowy*. 3: 23–28.
- Mosiółek-Kłosińska, Katarzyna. 1998. Stereotypy konia przekazywane przez język polski i francuski. W: *Język a Kultura. Stereotyp jako przedmiot lingwistyki. Teoria, metodologia, analizy empiryczne*. t. 12. Anusiewicz, Janusz; Bartmiński, Jerzy (red.). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego. 266–271.
- Mrhačová, Eva. 2001. Česká a polská přirování se zooapelativem jako bázovým slovem. W: *Frazeologia słowiańska. Księga pamiątkowa poświęcona prof. dr hab. H. A. Lilicz*. Bałowski, Michał; Chlebda, Wojciech (red.). Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego. 363–373.
- Nesi, Hilary. 1995. A modern bestiary: A contrastive study of the figurative meanings of animal terms. *ELT Journal*. 49(3): 272–278.
- Nowakowska, Alicja. 1991. Obraz świata zwierząt we frazeologii polskiej i francuskiej. *Poradnik Językowy*. 9–10: 361–368.
- Nowakowska, Alicja. 2003. Człowiek jako zwierzę. Sfrazologizowane porównania doczasownikowe na podstawie *Słownika frazeologicznego języka polskiego*. W: *Język a Kultura. Opozycja homo – animal w języku i kulturze*. t. 15. Dąbrowska, Anna (red.). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego. 97–102.
- Pajdzińska, Anna. 2013. Frazeologia – szkic do naszej zbiorowej autobiografii. W: *70 lat współczesnej polszczyzny. Zjawiska, procesy, tendencje. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Janowi Mazurowi*. Dudkowska-Dunin, Anna; Małycka, Agata (red.). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej. 145–164.

- Pamies, Antonio. 2007. El lenguaje de la lechuga: apuntes para un diccionario intercultural. W: *Interculturalidad y lenguaje: El significado come corolario cultural*. Luque Durán, Juan de Dios; Pamies Bertrán, Antonio (red.). Granada: Granada Lingvistica – Método. 375–404.
- Pamies-Bertrán, Antonio. 2011. Zoo-Symbolism and Metaphoric Competence. W: *Research on Phraseology in Europe and Asia: Focal Issues of Phraseological Studies*. “Intercontinental Dialogue on Phraseology”. Vol. 1. Szerszunowicz, Joanna; Nowowiejski, Bogusław; Yagi, Katsumasa; Kanzaki, Takaaki (red.). Białystok: University of Białystok Publishing House. 291–314.
- Peisert, Maria. 1991. Językowy i kulturowy obraz węża w języku polskim. *Rozprawy Komisji Językowej WTN*. XVII: 149–155.
- Peisert, Maria. 2003. *Sus domesticus* – zwierzę, którego nazwy używać nie wypada. W: *Język a Kultura. Opozycja homo – animal w języku i kulturze*. t. 15. Dąbrowska, Anna (red.). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego. 149–155.
- Pisarewska, Sylwia. 2002. Linguistic realisation of the category *DONKEY/OSIOŁ*. W: *Świat Słowian w języku i kulturze*. Komorowska, Ewa; Kozicka-Borysowska, Żaneta. t. III. Szczecin: Wydawnictwo Uniwersytetu Szczecińskiego.
- Rakusan, Jaromira. 2000. Language constructs of animal and men in two cultures: Czech vs. English similes with animal in comparatum. *Multilingua. Journal of Cross-cultural and Interlanguage Communication*. 19: 265–279.
- Ribarova, Slavomira; Vidović Bolt, Ivana. 2005. Biblijski frazemi sa zoonimskom sastavnicom u hrvatskom, češkom i poljskom jeziku. W: *Semantika prirodnog jezika i metajezik semantike*. Granić, Jagoda (red.). Zagreb – Split: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistik. 643–653.
- Rodger, Liam. 2006. Beyond Butterscotch. The Place of Cultural Knowledge in the Bilingual Dictionary. W: *Proceedings XII EURALEX International Congress, September 6th-9th, 2006. Atti del XIII Congresso Internazionale di Lessicografia, Torino, Italia, 6-9 Settembre, 2006*. Corino, Elisa; Marelllo, Claudia; Onesti, Cristina. Alessandria: Edizioni dell’Orso. 567–573.
- Skuzza-Białousz, Sylwia. 2005. Status metafory potocznej w przekładzie z języka włoskiego. W: *Język trzeciego tysiąclecia III. Konteksty przekładowe*. t. 2. Piotrowska, Maria (red.). Kraków: Tertium. 261–264.
- Spagińska-Pruszk, Agnieszka. 2003. „Zwierzyniec” mądrości i głupoty ludzkiej w języku polskim, rosyjskim i chorwackim. W: *Słowo z perspektywy językoznawcy i tłumacza*. Pstyga, Alicja; Szcześniak, Krystyna (red.). Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego. 174–180.
- Szczepankowska, Irena. 2011. *Semantyka i pragmatyka językowa*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Szerszunowicz, Joanna. 2003. Językowo-kulturowy obraz sowy w ujęciu komparatywnym. *Białostockie Archiwum Językowe*. 3: 215–225.

- Szerszunowicz, Joanna. 2004. Językowo-kulturowy obraz lisa w ujęciu komparatywnym (polski-angielski-włoski). W: *Język, kultura, nauczanie i wychowanie*. Kida, Jan (red.). Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego. 239–245.
- Szerszunowicz, Joanna. 2005a. Językowy obraz ryb we frazeologii polskiej i włoskiej (ujęcie komparatywne). W: *Wyraz i zdanie w językach słowiańskich. Opis, konfrontacja, przekład*. t. V. Sarnowski, Michał; Wysoczański, Włodzimierz (red.). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego. 361–369.
- Szerszunowicz, Joanna. 2005b. The Phraseological Potential of the Lexeme BEAR in a Contrastive Perspective. W: *Иностранные языки и литература в современном международном образовательном пространстве. Сборник научных трудов*. Корнеева, Ларисса И.; Купрна, Тамара В.; Левит, Дмитрий С. (ред.). Екатеринбург: ГОУ ВПО УГТУ – УПИ. 91–98.
- Szerszunowicz, Joanna. 2006a. Z badań nad zoonimkami w ujęciu kontrastywnym (na materiale języka polskiego i włoskiego). W: *Wokół językowej funkcji emocjonalnej. Fakty dawne i współczesne*. Wojtczuk, Krystyna; Machnicka, Violetta (red.). Siedlce: Wydawnictwo Akademii Podlaskiej. 279–290.
- Szerszunowicz, Joanna. 2006b. Pseudo-equivalents in English, Italian and Polish Faunal Phraseology. W: *Proceedings XII EURALEX International Congress, September 6th–9th, 2006. Atti del XIII Congresso Internazionale di Lessicografia, Torino, Italia, 6–9 Settembre, 2006*. Corino, Elisa; Marello, Claudia; Onesti, Cristina. Alessandria: Edizioni dell’Orso. 1055–1060.
- Szerszunowicz, Joanna. 2009. Pozorne ekwiwalenty jednowyrazowych metafor faunicznych w języku polskim i włoskim. *Przegląd Wschodniosłowiański*. 9: 217–237.
- Szerszunowicz, Joanna. 2011a. *Obraz człowieka w polskich, angielskich i włoskich leksykalnych i frazeologicznych jednostkach faunicznych*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Szerszunowicz, Joanna. 2011b. The cultural component in bilingual dictionaries of phraseological units. W: *ASIALEX2011 Proceedings. LEXICOGRAPHY: Theoretical and Practical Perspectives. Papers submitted to the Seventh ASIALEX Biennial International Conference Kyoto Terrsa, Kyoto, Japan, August 22–24, 2011*. Akasu, Kaoru; Uchida, Satoru (red.). Tokyo: The Asian Association of Lexicography. 628–637.
- Szerszunowicz, Joanna. 2011c. Linguo-cultural Analysis of European Phraseological Units in a Contrastive Perspective. W: *Phraseology, Corpus Linguistics and Lexicography. Papers from Phraseology 2009 in Japan*. Yagi, Katsumasa; Kanzaki, Takaaki; Inoue, Ai (red.). Nishinomiya: Kwansai Gakuin Press. 115–132.
- Tarary, Eliza, 2007. Kompetencja frazeologiczna uczniów szkoły podstawowej w zakresie frazeologizmów zoonimicznych. *Prace Filologiczne*. 52: 389–397.
- Vidović Bolt, Ivana. 2005. *Prinos proučavanju biblijskih frazema u poljskom i hrvatskom jeziku (ekvivalencija zoonimskih biblijskih frazema)*. W: *Wyraz i zdanie w językach słowiańskich. Opis, konfrontacja, przekład*. t. V. Sarnowski, Michał; Wysoczański, Włodzimierz (red.). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego. 385–394.

- Vidović Bolt, Ivana. 2007a. Metaforika zoonima u hrvatskoj frazeologiji. W: *Kulturni bestijarij*. Marjanić, Suzana; Zaradija Kiš, Antonija (red.). Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku i Hrvatska sveučilišna naklada. 403–424.
- Vidović Bolt, Ivana. 2007b. Frazeologia w chorwacko-polskich leksykograficznych badaniach kontrastywnych. Przykład opracowania nowego chorwacko-polskiego słownika frazeologicznego na wybranym materiale. W: *Literatura, kultura i język polski w kontekstach i kontaktach światowych. III Kongres Polonistyki Zagranicznej. Poznań, 8–11 czerwca 2006*. Czermińska, Małgorzata; Meller, Katarzyna; Fliciński, Piotr (red.). Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM. 825–836.
- Vidović Bolt, Ivana. 2011. *Životinjski svijet u hrvatskoj i poljskoj frazeologiji I*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Vidović Bolt, Ivana; Szerszunowicz, Joanna. 2014. Językowo-kulturowy obraz osła w języku chorwackim i polskim. W: *Stalość i zmienność w językach i kulturach świata. Księga jubileuszowa dedykowana Profesor Ewie Komorowskiej z okazji 30-lecia pracy naukowej*. t. 1. Dziadosz, Dorota; Krzanowska, Agnieszka; Szlachta, Agnieszka (red.). Szczecin: Volumina.pl. 481–499.
- Żmigrodzki, Piotr. 2003. *Wprowadzenie do leksykografii polskiej*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Żmigrodzki, Piotr. 2010. *Definicja leksykograficzna a opis języka – ćwierć wieku później*. Jeszcze o roli naiwnego obrazu świata w definiowaniu. W: *Etnolingwistyka a leksykografia. Tom poświęcony Profesorowi Jerzemu Bartmińskiemu*. Chlebda, Wojciech (red. nauk.). Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego. 33–40.

SŁOWNIKI

- Bańko, Mirosław. 2007. *Słownik porównań*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN. [SP]
- Burkhanov, Igor. 1998. *Lexicography. A Dictionary of Basic Terms*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Mosiółek-Kłosińska, Katarzyna; Ciesielska, Anna. 2001. *W kilku słowach. Słownik frazeologiczny języka polskiego*. Warszawa: Wydawnictwo Szkolne PWN. [WKS]
- Mrhačová, Eva; Ponciová, Renáta. 2003. *Zvířata v české a polské frazeologii i idiomatice. Česko-polský a polsko-český slovník*. Ostrava: Tilia. [ZČPFI]
- Müldner-Nieckowski, Piotr. 2003. *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego*. Warszawa: Świat Książki. [WSFJP]
- Słownik języka polskiego*. 1958–1969. Doroszewski, Witold (red.). t. I–XI. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN. [SJP]
- Uniwersalny słownik języka polskiego*. 2003. Dubisz, Stanisław (red.). t. I–IV. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN. [USJP]
- Wielki słownik polsko-angielski OXFORD-PWN*. 2004. Usiekiewicz-Linde, Jadwiga (red.). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN. [WSPA]

ŹRÓDŁA INTERNETOWE

Berthemet, Elena. 2012. Colidioms: An Online Software for Phraseography and Paremiography. W: *Proceedings of the 15th EURALEX International Congress, 7–11 August 2012, Oslo*. Vatvedt Fjeld, Ruth Eldbjørg; Torjusen, Julie Matilde (red.). Oslo: Representralen, UiO. 883–889. http://www.euralex.org/elx_proceedings/Euralex2012/pp883-888%20Berthemet.pdf Dostęp: 10. 03. 2014.

SUMMARY

A COGNITIVE DEFINITION AS AN ELEMENT OF LEXICOGRAPHIC DESCRIPTION OF PHRASEOLOGICAL UNITS WITH FAUNAL CONSTITUENTS

The focal issue of the present paper is the cognitive definition viewed as an element of an entry of a phraseological dictionary. The importance of the inclusion of the definition at issue is discussed on the example of faunal phraseological units, i.e. fixed expressions containing animal terms. The units were chosen for the analysis, since idioms with such lexical items constitute a big and important group of phraseological units in Polish and other languages. Moreover, many faunal components convey not only meanings, but also connotations. The inclusion of the proposed definition enables presenting basic linguo-cultural information about a given animal. Such an approach to the key components of fixed phrases is of importance both in monolingual dictionaries, especially if the name has rich connotative potential or it is a rare one, and in bilingual ones where such a description helps the user to develop his linguo-cultural competence. The discussion will be exemplified with mono- and bilingual dictionary entries proposed for given animal names and units containing them.

Key words: *cognitive definition, phraseological units, faunal term, lexicography*

EVA TIBENSKÁ
FILOZOFICKÁ FAKULTA
UNIVERZITA SV. CYRILA A METODA V TRNAVE
BRATISLAVA, SLOVENSKO
tibenska57@gmail.com
<https://doi.org/10.17234/9789531755139.28>

FRAZEOLOGICKÉ JEDNOTKY SO ZOONYMICKÝM KOMPONENTOM A ICH PREPOJENIE NA ĽUDOVÚ TRADÍCIU

V príspevku sa skúmané frazémy podrobujú najskôr dôkladnej klasifikácii podľa rôznych významových a formálnych kritérií. Následne sa konfrontujú s obrazom a pozitívnym či negatívnym hodnotením zvierat a ich vlastností či stereotypov správania v ľudových či zľudovených rozprávkach a ľudových piesňach.

Kľúčové slová: *frazeologické jednotky so zoonymickým komponentom, významové a formálne klasifikačné kritériá, frazeosémantické polia – mikropolia a makropolia, ľudová tradícia*

Frazeologické jednotky so zoonymickým komponentom neboli dosiaľ v slovenskej jazykovednej literatúre podrobené dôkladnej samostatnej formálnej ani sémantickej analýze. Obsiahlejšia štúdia E. Krošlákovej (Krošláková 1997) sa zaoberala predovšetkým sémantickou motiváciou vo výbere zvieracích komponentov tých prirôvaní, ktoré sú späté s tradičnou symbolikou zvierat. Tejto problematike sa teda v našej štúdii venovať nebudeme. Na margo slovenskej jazykovedy musíme kriticky konštatovať, že je v nej síce dôkladne rozpracovaná frazeologická teória aj terminológia (*Frazeologické štúdie I–III*; Mlacek 1997, 2001; *Frazeologická terminológia* i množstvo časopiseckých štúdií), v súčasnej lexikografickej praxi však chýba frazeologický slovník slovenčiny väčšieho formátu. Slovenská frazeológia je lexikograficky spracovaná iba výberovo v rámci výkladových slovníkov slovenčiny (*KSSJ* a *SSSJ* I. a II. diel), tiež v prekladových slovníkoch a v dvojjazyčných i viacjazyčných malých frazeologických slovníkoch, systematickejšie, no tiež iba v menšom rozsahu, vo frazeologických slovníkoch malého formátu (Smiešková 1974; Habovštiaková i Krošláková 1996, 1990). O tieto lexikografické diela sa budeme vo svojich analýzach opierať.

Obsiahlu frazeológiu so zoonymickým komponentom (len pri zvieracom komponente *pes* uvádza E. Krošláková výskyt vo viac ako 40 prirôvaniach; Krošláková 1997: 106) budeme klasifikovať v súlade so slovenskou frazeologickou terminológiou (*Frazeologická terminológia*, 1995) podľa jednotlivých druhov frazém a v kombinácii so sémantickým hľadiskom, podľa ktorého ich začleníme do jednotlivých frazeosémantických makro- a mikropolí. Všímať si pritom budeme frazémy so zoonymickými komponentmi, ktoré sú obsiahnuté aj v ľudových rozprávkach a v ľudovej slovesnosti, konkrétne v textoch ľudových piesní, v riekankách, tzv. povedačkách a detských hrách. Čerpať budeme z troch dielov publikácie *Slovenské rozprávky* (zo zbierky zberateľa

ľudových rozprávok Pavla Dobšinského vydalo v Bratislave vydavateľstvo Mladé letá v r. 1980, 1983, 1988), z publikácie *Spievaj si, vtáčatko. Slovenské ľudové piesne pre deti malé i väčšie*. (Bratislava: Mladé letá 1990), zo zbierky ľudových rozprávok, pesničiek, hádaniek a povedačiek pre najmenších *Zlatá brána* (Bratislava: Mladé letá 1975) a z ďalších kníh riekaniek určených najmenším čitateľom. Už v najútlejšom detskom veku sa totiž vytvára v dieťati vzťah k jednotlivým predstaviteľom živočíšnej ríše, fixujú sa isté stereotypy hodnotenia ich vlastností a správania, dieťa si začína uvedomovať súvislosti medzi svetom zvierat a ľudí. Tak zároveň vzniká podhubie na budúce osvojovanie si, pochopenie a používanie jednotlivých frazeologizmov so zoonymickým komponentom. V každom z nich je totiž zreteľná spätosť s vlastnosťami ľudí, ich spôsobom života, s ich správaním, činnosťami a medziludskými vzťahmi.

V štúdiu zameranej na výrazové prostriedky lepoprelovej literatúry (určenej pre najmenšie deti) sme konštatovali, že 12 v tejto literatúre najčastejšie sa vyskytujúcich zvierat – *mačka, kôň, krava, sliepka, koza, holub, prasa, pes, káčer, ovca, kohút, hus* – zodpovedá slovenskému socio-kultúrnemu kontextu, pretože ide o najčastejšie u nás chované domáce zvieratá (Tibenská, v tlači).

Takýto výber zodpovedá aj textom riekaniek a povedačiek, rozšírený je v nich však o *mys/myšku* (napr. riekanka *Varila myšička kašičku* spojená s predvádzaním varenia a počítaním na prstoch, riekanky opisujúce vzťah mačky či kocúra ako lovcov a myšky ako prenasledovanej obete, či jazykolam *V našej peci myši pišia, v našej peci spí psík.*), ďalej o *žabu/žabku* a jej typický zvukový prejav kvákania a pohybový prejav skákania, o *pavúka* a jeho pohybový prejav lezenia, i o *slimáka* (*Slimák, slimák, vystrč rožky, dám ti masla na parožky, ak nevystrčíš, podpálím ti dom a ty zhoríš v ňom.*). Hmyz je zastúpený *muchou/muškou, všou a blchou, komárom, včielkou, lienkou/hovor. pánbožkovou kravičkou* a dokonca aj *chrústom* (*Otvor ústa, dám ti chrústa.*). Z lesných zvierat sa v textoch riekaniek vyskytuje *liška*, často s prívlastkom *lištička-kmotrička, vlk/vlčko/vlčík* s prívlastkom *zbojník, zajac/zajko* s prívlastkom *bojko* a nakoniec *medveď/maco macko* či *mrmláč* (pomenovanie motivované jeho typickým zvukovým prejavom). Z vtákov je jednoznačne najpopulárnejší *vrabec* (známy je najmä slovenský jazykolam *A tie vrabce z toho trnia štrnk-brnk do druhého trnia*), nasleduje *vrana, lastovička, straka* a *kukučka*. Celkovo možno konštatovať, že obraz zvierat v týchto textoch pre najmenšie deti je pozitívny, dokonca aj pri zvieratách-dravcoch ich deminutívne pomenovanie zmierňuje negatívny dojem z ich správania (... *sliedi vlčko zbojník zo susednej hory, uchmatne niektorú* (= ovečku) *proti mojej vôli*).

V detských hrách sa vyskytujú rolové úlohy späté so zvieracím svetom pomerne často, lebo zvieratá-lovce naháňajú, hľadajú či strašia iné zvieratá (*Hra o jastraba, Hra na húsky, O kuričku* a ďalšie).

V textoch ľudových piesní sa najčastejšie vyskytujú ušľachtilé vtáky (*holúbky, hrdličky, sláviky, lastovičky, sokoly*) ako informátori – zvestovatelia dobrých či zlých správ (*Zaleť sokol, biely vták, ku môjmu milému, pozdravuj ho nastokrát, povedz tíško jemu...*). Texty niektorých piesní sú veľmi blízke pranostikám: *Kukulienka kuká, že sa hora puká, a sláviček spieva, že sa zaodieva*. Väčšina textov je však svojím obsahom

zameraná na práce spojené s chovom hospodárskych zvierat, na ich kŕmenie, napájanie, česanie, pasenie, vyhánanie na pašu a pod. V humorných piesňach sa rovnako spieva o tom, ako si mládenci či dievčatá neplnia svoje povinnosti späť s chovom zvierat alebo ako sa boja myší, hadov a pod. Aj v ľudových piesňach je teda obraz zvierat jednoznačne pozitívny.

Oveľa pestrejší je obraz zvierat v ľudových rozprávkach. Jednoznačne pozitívny je vtedy, keď zvieratá vystupujú v úlohe pomocníkov pri plnení rôznych náročných úloh (na získanie ruky princeznej, na oslobodenie zakliatych či väznených osôb a pod.). V tejto úlohe vystupujú v slovenských rozprávkach najčastejšie *holúbky*, *mravce/mravčekovia*, *ryby*, *kôň/tátoš/tátošik* a dokonca i *had* (rozprávka *Hrdopýška*). Zakliati muži bývajú premenení na dobrosrdečné *medvede*, *psov*, *jelene*, *havrany*, zakliate ženy najčastejšie na *kačku*, *rybu* či *holúbka*. Ak však ide o negatívnu rozprávkovú postavu (ježibabu, strigôňa, čiernokňažníka a pod.), potom sa mení na *čierneho kocúra*, *čiernu mačku* či na *čierneho koňa* (súvisí to s mágiou, čierna mačka prináša v našej kultúrnej zóne nešťastie), na *jastraba* či *kraľulca*, čo súvisí s vlastnosťou *dravosť*. Vo zvieracích rozprávkach často malé, bezbranné zviera oklame/okabáti veľké a silné (*Medved' a komár*, *Starý Bodrík a vlk*, *Koza odratá a jež* a iné) alebo zvieratá zvíťazia ľstou nad zlými ľuďmi – zbojníkmi, ježibabou a pod. Mnohé vlastnosti zvierat vykresľované v ľudových rozprávkach sú už zhodné s obrazmi, ktoré sú obsiahnuté vo frazémach so zoonymickým komponentom, predovšetkým v ustálených prirovnaniach.. Tak *liška* je vykresľovaná ako prefíkaná a ľstivá, *vlk* ako zlý a zákerný, *medved'* ako nemotorný a hlúpy, *jež* ako šikovný a nebojácny. *Holuby* sú predstavené ako dobré a voči človeku priateľské vtáky, kým *jastrab*, *orol* a iné dravce ako nebezpečné a nepriateľské.

Z analýzy textov riekaniek, povedačiek detských hier, ľudových piesní a rozprávok jednoznačne vyplýva, že pôvodnému slovenskému socio-kultúrnemu kontextu boli cudzie zvieratá ako *opica*, *slon*, *krokodíl*, *tava* a ďalšie, ktoré sa do frazém dostali importom z iných socio-kultúrnych kontextov a udomácnili sa tam.

Prejdeme teraz k frazémam so zoonymickým komponentom a k obrazu zvierat v nich. Ako prvé vyčleníme najbohatšie zastúpenú skupinu takýchto frazém a to frazémy patriace do frazeosémantického makropoľa (termín preberáme z práce Mlacek i Ďurčo 1995) **I. Ľudské vlastnosti** s vyčlenenými ďalšími tromi mikropoľami (fyzické vlastnosti, psychické a charakterové vlastnosti a vlastnosti vyplývajúce zo spoločenského postavenia či porovnania ľudí). Najvýstižnejšie toto makropole vystihujú **frazeologické prirovnania**. Z formálneho hľadiska ide prevažne o syntagmatické neslovesné frazémy (fazeologické výrazy či úslovia), obsahujúce porovnávaciu spojku *ako* alebo jej ekvivalenty *ani/s'a*. Ak ide o neodčleniteľné vlastníctvo človeka, frazéma obsahuje sloveso *mať* alebo sa privlastnenie v slovenčine stvární datívom substantíva či jeho ekvivalentu – zámena. Pri nepomenovaní vlastnosti (*je ako baran*) ide o priame pripísanie implicitnej vlastností zvierat'a človeku na základe stereotypov, ktoré sú o vlastnostiach jednotlivých zvierat v istom kultúrno-jazykovom spoločenstve konvencionalizované. Pri explicitnom stvární vlastnosti (*je tvrdohlavý ako baran*) nadobúda prirovnanie sémantický odtienok intenzity = „je veľmi tvrdohlavý“.

Ostatné, zväčša na metafóre založené frazémy – *frazeologické zrazy, celky a spojenia* – majú podobu jednotky so slovesnou syntagmatickou stavbou (konštrukčne patria medzi frazeologické zvraty alebo frázy). Môžu, ale nemusia obsahovať spojku *ako*. Napriek tomu ich zaradujeme do jednej skupiny s frazeologickými prirovnaniami. Delíme ich na **prosté** (vyjadrujú vlastnosť bez ďalších pridaných sém) a **intenzifikačné** (vyjadrujú navyše intenzitu, mieru vlastnosti). Do samostatnej skupiny vyčleňujeme **príslovia a porekadlá**, ktoré už majú konštrukčne charakter vety či súvetia, teda frázy. Metaforicky stváňujú celú situáciu personifikačne prisúdenú človeku, pričom ide o vystihnutie jej podstatných črt alebo v prípade príslovia aj o isté z toho vyplývajúce poučenie, varovanie, odporúčanie a pod.

Podobne postupujeme pri ďalších frazeosémantických poliach – **II. prejavy ľudských citov a pocitov** a **III. kvalita dejov vykonávaných ľuďmi**. Odlišné sú až mikropolia vyčleňované v rámci týchto troch základných makropolií.

V uvádzaných príkladoch pozičné (slovosledné) varianty frazémy neuvádzame, lexikálne a slovotvorné varianty uvádzame odčlenené lomkou a transformačné varianty po pomlčke. V hranatých zátvorkách zapisujeme ustálené komponenty, ktoré sa môžu vypúšťať, resp. o ktoré sa môže daná frazéma rozšíriť.

Celkovo teda frazémy v súlade s terminológiou uvedenou v práci Mlacek i Đurčo 1995 členíme podľa zovšeobecneného spoločného významu do frazeosémantických makropolií (označujeme ich rímskou číslicou) a tie do jednotlivých významovo konkrétnejších podskupín – mikropolií (označujeme ich malými písmenami a, b, c...). Aj v rámci nich sa usilujeme uvádzať bezprostredne za sebou sémanticky blízke či synonymné prirovnania, antonymické vzťahy vyjadrujeme skratkou *opak*. Štylistickým kvalifikátorom označujeme iba pejoratívne, ironické, knižné a nespisovné frazémy. Kvalifikátory *expr.* a *hovor.* neuvádzame, má ich totiž väčšina frazém. V jednotlivých makropoliách podľa formálneho hľadiska vyčleňujeme *prosté prirovnania*, *intenzitné prirovnania* a *príslovia a porekadlá* (označujeme ich veľkými písmenami abecedy).

Do našich príkladov sme zahrnuli aj frazémy, ktoré nemajú priamo zoonymický komponent, ale obsahujú lexému bezprostredne spätú so životom zvierat. V takýchto frazémach označujeme spomínanú lexému podčiarknutím.

1. Makropole: Ľudské vlastnosti

A: Prosté prirovnanie

Založené je na priamom prirovnaní človeka k zvieratú, pričom vlastnosť zvieratá vyplýva zo stereotypov založených na ľudových, menej často i náboženských tradíciách.

a) fyzické vlastnosti ľudí alebo ich neodcudziteľného vlastníctva (častí tela, odevu a pod.)

je ako holub = 'sivý' – *vlasý má ako holub* – *obeľ ako holub*;

je žabe po oči/po brucho = 'nízky' – *opak. je ako slon/(o žene) ako žirafa*;

je ako veвериčka/veverica = 'pohyblivý, obratný' – *opak. je ako slon v porceláne*;

je ostrihaný ako ovca/na ježka – *vlasý mu stoja ako ježovi*;

pristane mu/jej to ako svini rohy/ako kože piata noha;

má driek ako osa – má osí driek; má vlasy ako havran; má uši ako somár/ako slon – má somárske uši/ušiská; má oči/zuby ako myš/myška – má myšacie/prasacie očka; má oči ako krt = 'tesne postavené'; má oči ako mačka = 1. 'zelené', 2. 'falošné'; má oči ako jazvec/jastrab/orol/sokol = 'bystré, prenikavé'; má fúzy ako mrož = 'dlhé a ovisnuté'; má krk ako bocian/labuť – má labuť krk/labutiú šiju; má nohy ako bocian; iron.: má brucho ako kotný vrabec; má komárovho sadla;

má laby ako medveď – má medvedie laby; má ruky/tvár ako rak = 'červené'; má ruky ako žaba = 'studené'; má nohy ako teľa = 'do tvaru x'; má telo ako had = 'ohybné'; [má] šaty ako krave z papule/z pysku = 'pokrčené'

b) psychické a charakterové vlastnosti ľuďi

je ako baran/mulica = 'tvrdohlavý'; – Tvrdá hus/ovca na šklbanie.

To je driemajúca liška; Je ako vlk v ovčom rúchu/rúne. Do očí mu je ako liška a za chrbtom ako vrana. To je starý lišiak. To je prebitá/prešibaná šelma. Je na všetky kopytá vybitý. iron. To je pekný vták/vtáčik!

Má husiu kožu [od strachu/od zimy]. Vlasy sa mu ježia [od strachu/od zimy].

Dáva ako psovi na vidličku. Chce spraviť z muchy dva kožuchy. = 'je lakomý';

je ako [tá] včielka/včelička; je do roboty ako sršeň;. Je ako [ten] mravček. Ide/púšťa sa ako osa/žihadlo do roboty. Vrtí sa [v práci] ako hadík. – opak. Bude radšej vší pást' a holú labu lizať, ako by mal robiť. Vylihuje ako pes na pazderí.

Neublíži ani kuratú ani muche/muške. – Ani muche/muške by neublížil.

Ani tomu psovi nedá pokoj.; je ako jež. = 'pichľavý, podpichovačný';

Má kuráciu pamäť. Má kurací mozog. Má otruby/sečku v hlave.

je ako motýľ = 'prelietavý'; To je prelietavý vtáčik! Je ako chameleón.

ani ryba, ani rak; má hrošiu kožu; žart. je opakovací papagáj;

mrle ho žerú/jedia = 'je neposedný, netrpezlivý'; má svoje muchy/mušky = 'má zlozvyky/nedostatky'; Ožili mu mušky/blšky. = 'stal sa neposedným/ začal vymýšľať'; je sto rokov za opicami = 'zaostalý';

sú na jedno kopyto. = 'rovnakí'; Oba dobrí vtáci!

prašivá ovca! naničhodná opica! sprostá hus! Je korunovaný somár! nočná sova; nočný vták; obetný baránok; hlúpa hus! Bodaj tá hus [pečená]kopla!

c) vlastnosti vyplývajúce zo sociálneho postavenia, z porovnania ľuďi

Vyšiel na psí tridsiatok/ deviatok/ drúčik. Nemá ani čo by straka/muška na krielci uniesla. Nemá ani toľko, čo kostolná myš. iron.: Má ten peňazí ako žaba vlasov. Po-dkovu už má, len kôň mu chýba. Gazduje z kravy na kanárika. Z koňa na osla presadol. Teraz sa nám psota omnožila a zase je kotná. – opak. Má peňazí ako pliev. Rastú mu peniaze ako vlkovi pečienka. Peniaze sa mu kotia. Má dobrú pašu. iron.: Má biedu ako mlynárova sliepka. Má všetko doma okrem vtáčieho mlieka.

Žije si ako červík v syre/slimák v chrene. Má sa ako mucha v mlieku/v kysele.

Má sa ako ryba vo vode. – opak. Má sa ako ryba na suchu.

Ja pán, ty pán, kto bude kozy/kravy/ovce pást'? Ja som s tebou kozy/ovce kravy ne-pásol. = 'nie sme si spoločensky rovní';

velké zvířata = 'kto má vysoké postavenie'; *žaba na prameni*; *biela vrana*; *lev salónov*; *zblúdená ovca*.

B: Intenzitné prirovnanie

Všetky prirovnania, v ktorých sa k pomenovanej vlastnosti pridáva porovnanie so zvieratám, obsahujú v sebe zároveň odtienok intenzity. Vyjadrujú, že danú vlastnosť má človek vo väčšej ako štandardnej miere.

a) fyzické vlastnosti alebo fyzický stav ľuďa

studený ako žaba/had; *červený (v tvári) ako [varený] rak/ako moriak*; *šedivý/sivý ako holub*; *čierny ako havran*; *pehavý ako morčacie vajce*; *kučeravý ako baran*; *ulízaný ako mačka*;

tučný/tlstý ako baran [v jeseni]/ako medveď/prasa/sviňa/bagún; *vykrmnený/vypasnený ako bagún/ bujak/krmník*; *pribratá ako páva*; *pejor. bachratý ako sviňa – opak. chudý ako vyžla/chrt/ nespis. žízala/ako odratý zajac/hlísta*; *suchý ako chrúst*; *štíhla ako laň*; *iron.: tlstý ako komár pod kolenom*; *Mačky by ho cez noc objedli*.

hladný/lačný ako pes/vlk; *iron. Zmiluje sa nad miskou ako kocúr nad myškou. – opak. pažravý ako vlk*; *To je vlčie črevo*.

smädný ako ťava [na púšti];

zarastený/chlpatý ako medveď/brav;

špinavý/nečistotný/zamazaný/zašippaný ako prasa;

opitý/ožratý/nalogal sa/nacical sa ako čik/baran/čajka/slon/sysel/pejor.: ako sviňa/prasa/vôl/doga;

bujný ako žrebec; *silný/mocný ako kôň/býk/vôl/lev – opak. slabý ako mucha/muška*;

zdravý ako ryba/rybička; *ustatý ako kôň/pes*; *hluchý ako tetrov*; *tvrdohlavý ako osol/baran*; *pomalý ako slimák*; *– opak. rýchly ako gazela/srna*;

Je otrhaný, akoby sa so psami trhal. Má kabát šedivý ako odratá mačka. Trasie sa mu ruka ako drozdovi chvost.

velký ako slon – opak. malý ako blcha; *krátky ako zajačí chvost*;

b) psychické a charakterové vlastnosti ľuďa

verný/oddaný ako pes; *poslušný ako ovca/baránok*;

falošný ako mačka/ako liška; *úlisný ako had*; *klzký ako úhor/had*;

je bez hanby / je nehanblivý/nepozná hanby ako pes/suka;

zdutý ako pavúk; *pyšný ako páv*; *hrdá/pyšná ako páva/pávica*; *nadutý ako moriak/holub/žaba*;

tichá ako muška; *usilovný ako včielka/včelička*; *robí naveky ako krt*; *– opak. lenivý ako voš/pes*;

dotieravý ako pes/ako konská mucha/ploštica/ovad; *drzý ako opica*; *zlostný/jedovatý ako sršeň*;

šťastný ako blcha [v kožucho]; *čistý ako [rybie] oko*;

múdry ako sova – opak. hlúpy ako baran/baraní roh/teľa/čížik; *hlúpa/sprostá ako hus*; *Rozumie sa tomu ako hus do piva /ako koza petržlenu. Je z toho jeleň. Má motolice v hlave*.

bojazlivý/ustráchaný ako zajac; Bojí sa ako pes mesiaca. Pchá/skrýva hlavu do piesku [ako pštros].

maškrtný ako kocúr;

má jazyk ako suka chvost/ako žihadlo/ako osa.

Keď sa spolu zídu, sú ako dva kohúty. Znášajú sa ako pes a mačka.

c) vlastnosti vyplývajúce zo sociálneho postavenia, z porovnania ľudí

chudobný/holý ako [kostolná] myš; Pre svoju dobrotu vyšiel na psiu smiechotu.

C: Príslovia a porekadlá

Frekvenčne menej zastúpená skupina frazém majúciach všeobecný význam, pričom pri prísloviach sa k nemu pridáva aj didaktický zámer (v podobe odporúčaní, varovaní a pod.). Frazeosémantické mikropole fyzických vlastností ľudí sa takýmto typom frazém vyjadruje iba okrajovo.

a) fyzické vlastnosti alebo fyzický stav ľudí

hlad: Keď prídeš z hory, zjedol bys' voľy. O hlade i pes psa zje. Hlad psu brat. Hladný kôň nevyhadzuje zadkom. Dobrá sviňa všetko stroví.

smäd: Smädnému volovi aj kaluž chutí. Smädny vól sa aj s baranmi napije. Keď krava pije, bude i vól.

chudosť: Chudý kôň vždy lepšie ťahá. – Chudá mršina, ale dobre ťahá.

vonkajší vzhľad: Pekné perie pekného vtáka činí. Človeka poznáš podľa šiat, vtáka podľa peria. Čo vól bez rohov, to chlap bez fúzov. Sviňa je len sviňou [bárs by na sebe zlaté sedlo mala]. Opica zostane opicou, hoc bys' na ňu zlatú reťaz dal. Pozlátaná uzda nepolepší koňa.

b) psychické a charakterové vlastnosti ľudí

tvrdohlavosť: Starý baran, tvrdý roh. – Čím je baran starší, tým je roh tvrdsí.

skromnosť: Aj malé ryby sú ryby. Keď nie je kôň, aj mula je dobrá. / Keď nie je krava, aspoň koza.

závisť: Susedova krava viacej mlieka dáva.

prefikanosť: Lišku poznať po chvoste. – Chvost na lišku svedčí. Liška/vlk srst', nie kožu mení. Stará liška sa ťažko dá chytiť. Pred liškou zavri kurin.

povýšenosť: Zabudol/nepamätá vól, že [kedysi] teľaťom bol.

lakomosť: Ťažko je vlkovi barana zo zubov vydrapiť. Čo pes schváti, ťažko vráti. Skôr by od jalovej kravy teľa vydriapal ako niečo od skúpeho.

sebeckosť: Každá kura/sliepka k sebe hrabe.

sporivosť: Usiluj sa hus dostať, pokiaľ vrabca stroviš. – opak. Vrabec sa zarobí a hus sa stroví.

usilovnosť: Na dobrého koňa netreba biča. – Dobrého koňa netreba biť.

smelosť: Aj kohút je smelší na svojom smetisku. Malý vtáčik máva kriklavý zobáčik.

ovplyvniteľnosť, prispôsobivosť: Kto sa s vranou pustí na cestu, natrafi na mrcinu. Kto so psami spáva, s blchami vstáva. Jedna prašivá ovca celé stádo/celý krdeľ nakazí. Kto chce rybu chytiť, musí ísť do vody. Kto chce s vlkmi žiť, musí s nimi vyť. Keď jedna hus zagagoce, zagagocú všetky Kto príde medzi vrany, musí kvákať ako ony.

hašterivosť: S každým sa hryzie/žerie.

nemennost' zlého charakteru: *Zo svine len sviňa bude. Nebude zo psa slanina [ani z vlka baranina]. Vlk premení srst', ale nie náтуру. Z vlka nebude rataj. Z vlka nebude baran ani zo psa oráč. Chvál' psa, koľko chceš, nebude zo psa iné, len pes.*

hlúposť: *Divže sa somárovi, keď ťa kopne. Keď ťa kôň kopne, nepôjdeš s ním k ričtárovi. Nemaj krave za zlé, keď ťa kopne. Z deravého duba iba sova vyletí.*

trpezlivosť: *Dočkaj času ako hus klasu.*

c) vlastnosti, stavy vyplývajúce zo spoločenského postavenia, zo spoločenských vzťahov

chudoba: *Chudobný človek – hotová opica. Zo žaby peria nenapáraš. Z nahej husi nenašklbeš peria.*

zlé spoločenské postavenie: *Keď nemáš koní, choď pešky. Z malej vody malé ryby.*

nespravodlivosť: *Dobrého koňa najviac tlčú. Veľké ryby žerú malé. Vlk si vždy príčinu na ovcu nájde. Kone, ktoré ovos porábajú, najmenej ho dostávajú. My sme hniezdo zrútili, druhí vtáčence pobrali. Krkavcov púšťajú a holubov chytajú. – Krkavce si lietajú, holuby v osídlach viaznu.*

nevďak: *Vlk ti krivdu robí a vlk ťa i súdi. Pomôž mu na koňa, on ti pomôže pešiemu. – Druhého posadiš na koňa a ty za ním peši. Požičaj žobrákovi koňa, utečie ti aj s ním. Pusť hada do rukáva, vyjde ti pod pazuchou.*

vzťah k starším: *Starému koňovi uzdy a nie ostrohy.*

primeranosť: *Aký vtáčik, taká klietka. Malý vtáčik, malé hniezdo. Komu hus, komu prasa [komu pečená klobása].*

nemennosť spoločenského postavenia: *Vylož psa na stôl, predsa pod stôl lezie. Darom kladieš psovi nohu na stôl, on ju vždy dolu strhne.*

potrestanie: *Príde na psa mráz. Už je [liška] v klepci/myš v pasci. Chytili vtáčka na lep. Chytil ho do osídla. – opak. Raka do vody odsúdili.*

Ani pes na ním nezabrechá/nezašteká.

vynaliezavosť: *Vie, od čoho muchy kapú/dochnú.*

2. Prejavy ľudských citov, pocitov

A: Prosté prirovnanie

vnútorné city/pocity: *Rastie mu hrebeň/rožky. Narástli mu rožky/veľké rohy. Vystrkuje rožky. – opak. Stiahol pyšné rožky.*

Keď je somárovi dobre, ide na ľad tancovať.

B: Intenzitné prirovnanie

vnútorné city/pocity: *Od hanby by sa vopchal do myšej/myšacej diery. – Hanbí sa ako pes.*

Zostal ako obarený rak/pes.

Bol by sa skryl aj do myšacej diery [od strachu].

Roní krokodílie slzy.

city/pocity vo vzťahu k iným: *Podlizuje sa mu ako mačka. Plazí sa pred ním ako had.*

Má ho rád ako holub žito/pšenicu... – opak. Má ho rád ako koza nôž/ako pes mačku. Nemá ho ani za psa. Idú si oči vyďobať.

C: Príslovia a porekadlá

a) vnútorné city/pocity:

rezignácia: *Či sova o kameň, či do sovy kameň. Keď si vzal kone, vezmi si aj uzdu/bič. Keď čert vzal kravu, nech vezme aj teľa.*

túžba: *Mačke sa vždy o myšiach sníva. Koňovi sa o obroku/ovse a medved'ovi o plánkach sníva. Svini sa vždy o žalúdi a kohútovi o žitku sníva.*

strach: *Veľkého dupotu sa aj vlk naľaká. Koho raz pes pohryzie, ten sa potom i muchy bojí. Koho raz had uštipne i húsenice/žaby/hlísty sa bojí. Bojí sa pes kyja/papeka/ožeha. Nieto toho psa, čo by sa kyja nebál. Uteká čert pred kyjom ako čert pred krížom.*

hnev: *Holub je holubom, a predsa sa nahnevá/a predsa má svoju žľč.*

b) city/pocity vo vzťahu k iným:

vzťah k domovu/k rodine: *Kde sa kurča vyliahne, vždy sa tam tiahne. Kohút na svojom smetisku najradšej kikirika. Kohút na svojom smetisku pán / I sova na svojom smetisku pani. Každý vták ľúbi svoje hniezdo. Každý vták svoje hniezdo si chváli. – Každý vták svojho hniezda sa drží. Každá líška svoj chvost chváli. – opak. Mrcha vták, čo do vlastného hniezda špiní. Taký vták sa hnuší, čo do vlastného hniezda trúsi. Mrcha ovca, čo od čriedy uteká. Mrcha to ovca, čo svoje rúno nosiť nechá. Žaba kaluž nájde/hľadá/neopustí. – Nájde si žaba mláku.*

medziľudské vzťahy: *Kde sa domáci psi trhajú, cudzí nech sa nemiešajú. Nepchaj prsty/neštuchaj do osieho hniezda. Povedala sova sove: staraj sa každý o svoje.*

Psi podchvíľou sa hryzú, podchvíľou sa lížu.

obrana: *Malé šteňa väčšmi breše. Aj červik sa hnevá, keď ho pristúpiš. I tá včielka sa ešte bráni.*

3. Kvalita dejov vykonávaných ľuďmi

A: Prosté prirovnanie (= ako koná)

reč: *Mrmle ako medveď [v diere]. Vrčí ako starý vlk [v diere]*

Rozpráva, ako mu zobák narástol.

Špiní si do vlastného hniezda.

pohyb a poloha: *Premáva sa ako mačka s mačencami/ako slepý jašter po daždi. Chodí ako lev v klietke = 'hore-dolu';*

Chodí okolo toho ako mačka okolo [horúcej] kaše.

Kýva sa/teperí sa/terigá sa/rediká sa ako starý medveď. Chodí ako zmoknutá sliepka/kura/ vrana/ zmoknuté kura/ako zblúdená/stratená ovca. Ide ako rak. Idú husím/ husacím krokom. Skáče/poskakuje ako kozla/cap/žriebä/kôň.

Tancuje ako pinka.– opak. Tancuje/chodí ako medveď.

Zaliezol ako syseľ do diery. Vyšmykol sa/prešmykol sa ako had. Preplával/prebřdol ako pes cez vodu.

Sedí ako žaba pod lopúchom/ako kvočka na vajciach/ako dudok. = 'nepohnuto'; Stojí/drží ako baran. = 'bez odporu'; Čuší ako myš v diere/ako voš pod chrastou/ako voš v kožuchu/ako zajac v chrasti.

výzor a správanie: *Chodí za ním ako pes/psík. pejor. Ide/chodí za ním ako ovca za baranom/ako teľa za kravou.*

Chodí/vyzerá ako zbitý pes/zmoknutá sliepka/kura/zmoknuté kura.

Chodí ako páv/páva. Nafukuje sa /nadiáva sa ako holub/žaba [v barine]. Naparuje sa ako kohút na smetisku.

Správa sa/chodí ako slon v porceláne. Chodí ako teľa po/na ľade. Chodí ako kačica/vykrmená hus.

akcia: *Čaká ako pavúk v diere na muchu. Čaká ako kurča na sopeľ.*

Hľadá teľa pod bujakom/vlčie krídla/vlčie kosti. Husi seno a psom otruby dáva. Psovi plevy dáva a volovi kosti. Capa dojí. Ryby plávať učí. Vlkovi cestu do hory/lesa ukazuje. Muchy oháňa. Vtáka na udicu a muchy na lep chytá. Ryby na strome lapá/pod sakom loví. Sedlo na psa vložil. Žabe vodu podáva.

Muchy lapá, voľy púšťa.

Robí/urobil z komára somára/slona/nespis. veľblúda. Urobil z mušky vola/slona.

Obstrihal mu krídla/kridelká.

Zachádza s ním ako so psom.

Ukázal mu straku na kole = 'oklamal ho'.

Nasadil mu do hlavy červíka. – Má v hlave červíka/chrobáka. – V hlave mu vrta červík [pochybnosť].

Predal voľy, kúpil soli.

zmyslové vnímanie: *pozerá/hľadá/díva sa ako teľa na nové vráta/vyoraná myš/žaba z prachu. Zazerá/hľadá ako bujak/vlk.*

proces: *Hlce ako vlk. – opak. Dobká/zobká ako vtáčik; Vtáčatko by viac zjedlo ako ten. Zje ako vrabček.*

Bije sa ako lev. = 'udatne'; (robí niečo) ako pes z reťaze pustený = 'nerozvážne';

Lúcha ako vól.

Padajú/mrú ako muchy = 'jeden po druhom';

Smeje sa ako hrdlička.

stav a zmena stavu: *Chodí spať/spávať s kurami/so sliepkami [a s lastovičkami vstáva]. – S kurami ide spať, s kurami vstáva.*

To mu je ako psovi mucha.

B: Intenzitné prirovnanie (= veľmi intenzívne koná)

pohyb a poloha: *Letí ako vták. Behá ako pes bez chvosta/ako sršeň. Beží ako na krídlach/ako srna. Cvála ako kôň bez puta. Ani na sto koňoch by ho nedohonil. – opak. Ťahá sa ako vlk po bruchu/ako had [po Brtomile]. Ide/hýbe sa/vlečie sa/lezie/robí ako slimák/slimáčím krokom/slimáčím tempom. Ide ako na kravách/voloch.*

Všade sa tisne ako mucha koňovi pod chvost.

Vyskočil, akoby ho had uštipol/zmija uhryzla. – Vyskočil ako hadom uštipnutý.

akcia: *Spil sa ako čík.*

stav a zmena stavu: *Spí ako sysel/medveď/dudok. – opak. Spí ako myš na vreci/zajac v chrasti/zajac pri ceste/ako kôň na svitaní.*

Smrdí ako bzdocha/ako starý cap/tchor.

reč: *Šteká/breše ako pes/suka. Hika ako somár. Gagoce ako hus. Kvičí ako prasa*

na porážke/na bitúnku. Bzučí ako komár. Vrieska/kričí, vreští ako pavián. Stále plieska papuľou/hubou.. – opak. Mlčí ako ryba. Zmlkol ako kukučka [po Jáne].

Ďobe doň ako vrana. Pustili sa doňho/zosypali sa naňho ako osy. Každý pes doňho šteká/breše.

Hovorí, ako mu zobák narástol. Ja o voze a ty/ten o koze.

Strelil capa.

proces: Ňúra ako kopov. Snorí ako poľovný pes. Striehne na neho ako mačka na myš/ako pes na mäso/ako drozd na haluz.

Grcia ako šteňa. Krváca ako podrezané prasa. Fučí ako medveď.

Robí/drie/narobí sa/ťahá/drhne ako kôň/somár/vôl/mul/mulica/hovädo. – Je zapriahnutý[v práci] ako [kôň] v gápli. – To je dost' na koňa, čo ten urobí.

Kradne ako straka.

Čmára/škriabe ako kocúr/mačka.

akcia: Umýva sa ako mačka labkou.

Vytrel mu kocúra.

Vytri si, vlčko, zuby...

C: Príslovia a porekadlá

práca (a odmena): Od roboty aj kone dochnú. Robotu nie je zajac [, neutečie].

Kto dvoch zajacov naháňa, ani jedného nechytí/najskôr na zem padá. – opak. Jedným úderom dve muchy zabil.

Najprv vtáčik zaspieva, potom mu semenca nasypú.

Ani kura/kurča darmo nehrabe/nekrabie. Ani pes darmo nešteká.

Ešte rožky na barane, už mäsiari pijú na ne. Ešte vlka nezabili, už na jeho kožu pili. Pili na medveďovu/vlkovu kožu a medveď/vlk v hore. – Trhajú sa o medvediu/vlčiu kožu a medveď/vlk v hore. Ovcu strihá a ešte ju nemá. Ražeň hotový a zajac v lese.

Neskoro koňa kŕmiť pod vrchom.

Tak robme, aby bol i baran celý, i vlk sýty/aby sa i cap nažral, i kapusta zostala celá. vzťah k majetku: Vtáča v hrsti a holub na streche.

Pozde/neskoro zatvárať klietku, keď vtáča uletí. Pozde zamykať stajňu, keď kravu vlk zožral/keď kone vyviedli. Pozde zajaca chytať za chvost, keď si ho nechytí za uši. I dobrému/starému kocúrovi niekedy myš ujde/ušmykne.

Nekupuj skôr vtáka, ako máš klietku. Najprv si maštal' vystav, potom si kravu kúp.

Mačku vo vreci nekupuj. Kto kúpil koňa, berie aj uzdu.

Súdil teľa a presúdil kravu.

Nehľad' na darovaného koňa, čo je i slepý. Darovanému koňovi na zuby nepozerať.

Urobil/spravil capa záhradníkom. – Pustiť si capa do záhrady. Pustil si medveďa do včelína/hada do rukáva/vlka medzi ovce. Ovcu na vlka zveril. Zveril na psa slaninu.

Na krivom koni ďaleko neujdeš.

reč: Vtáka poznáš po perí, človeka po reči. Kde husi, tam gag, kde ženy, tam jak.

My o vlku a vlk za humny.

Valasi zjedia ovcu a povedia na vlka.

Čo raz z úst vypustiš, [to] ani štyrmi koňmi späť nevtiahneš.

O tom už vrabce [na streche] čvirikajú.

Po sľúbené na chytrom koni utekaj.

medziľudské vzťahy: *Vlkovi cestu do hory neukazuj. Kto mrchavého /zlého psa hľadá, zle si poradí/zle pochodí. –Mrchavého /zlého psa nehľadaj. Bujaka za rohy nechytaj. Kto koňovi pod chvostom býva, toho vše kôň kopne. Psa proti srsti nehľad'. Myš, nehraj sa s mačkou!*

Cudziemu psu never. Nebuď psa, keď spí. Psovi, keď spí, cigánovi, keď sľubuje, a žene, keď plače, never. Nehraj sa s ohňom, labku si popáliš.

Vrana k vrane sadá, rovný rovného si hľadá. Holub za holubom, ovca za baranom. Letí holub za holubom. Pes psa vždy pozná/hľadá, vyňučá/ochráni. Pes psu brat zostane. Sova sovu dovoľá. Sova sovu nájde, keď slniečko zájde.

Spolky berú ovce i volky.

Bez jednej lastovičky bude leto. Bez jednej ovce bude salaš.

Kocúr nie je doma, myši majú hody/bál'.

Od hlavy ryba smrdí.

V závere zhrnieme, že pri porovnaní frazém so zoonymickým komponentom s obrazom zvierat v textoch slovenskej ľudovej slovesnosti sa vlastnosti zvierat typických pre náš socio-kultúrny kontext zhodujú najmä v oblasti rozprávok, detských riekaniek, povedačiek a z toho odvodených detských hier. Čiastočne odlišné sú v oblasti piesní. Z formálneho hľadiska sú frazémy s týmto komponentom predovšetkým prirovnaniami, menej často sa zoonymický komponent objavuje v prísloviach a porekadlách. Z významového hľadiska sa tento komponent využíva na zobrazenie vlastností ľudí ako celku alebo ich neodcudziteľného vlastníctva, ďalej na vykreslenie prejavov ľudských citov a pocitov, menej často na stvárnenie kvality či intenzity dejov vykonávaných ľuďmi.

LITERATÚRA

- Habovštiaková, Katarína; Krošláková, Ema. 1990. *Človek v zrkadle frazeológie*. Bratislava: Tatran.
- Krošláková, Ema. 1997. Frazeologické prirovnania so zoonymickým komponentom. V: *Frazeologické štúdie II*. Ďurčo, Peter (red.). Bratislava: Esprima. 103–112.
- Mlacek, Jozef. 1977. *Slovenská frazeológia*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Mlacek, Jozef. 1996. Slovenské frazeologické názvoslovie. (Poznámky k jeho vývinu aj k súčasnemu stavu). V: *Frazeologické štúdie I*. Mlacek, Jozef; Ďurčo, Peter (red.). [2. vyd.] Bratislava: Stimul. 19–64.
- Mlacek, Jozef. 2001. 2007. *Tvary a tváre frazém v slovenčine*. Bratislava: Stimul.
- Mlacek, Jozef; Ďurčo, Peter et al. 1995. *Frazeologická terminológia*. Ďurčo, Peter (red.). Bratislava: Stimul.
- Tibenská, Eva. *Primeranosť výrazových prostriedkov leporelovej literatúry*. (v tlači)

SLOVNÍKY

- Habovštiaková, Katarína; Krošláková, Ema. 1996. *Frazeologický slovník. Človek a príroda vo frazeológii*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. [FS]
- Krátky slovník slovenského jazyka*. 1997. Kačala, Ján; Pisarčíková, Mária; Považaj, Matej (red.). [3. doplnené a prepracované vyd.]. Bratislava: Veda – Slovenská akadémia vied. [KSSJ]
- Smiešková, Elena. 1974. *Malý frazeologický slovník*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo. [MFS]
- Slovník české frazeologie a idiomatiky. Přirovnání*. 1983. Čermák, František; Hronek, Jiří; Machač, Jaroslav (red.). Praha: Academia. [SČFI]
- Slovník súčasného slovenského jazyka*. A–G. 2006. Buzássyová, Klára; Jarošová, Alexandra (red.). Bratislava: Veda – Slovenská akadémia vied. [SSSJ I]
- Slovník súčasného slovenského jazyka*. H–L. 2011. Jarošová, Alexandra; Buzássyová, Klára (red.). Bratislava: Veda – Slovenská akadémia vied. [SSSJ II]

SUMMARY**FRAZEOLOGICAL UNITS WITH ZOONYMIC COMPONENT AND THEIR INTERCONNECTION TO FOLK TRADITION**

In the paper we analyze the examined phrasemes firstly according to detailed classification based on different semantic and formal criteria. Afterward we confront them with the depiction of animals, their positive or negative perception, and also their attributes or stereotypes depicted in folk tales and folksongs.

Key words: *frazeological units with zoonymic component, semantic and formal classification criteria, phraseosemantic fields – micro fields and macro fields, folk tradition*

KDAJ JE DOBRO POSTATI TRMAST KOT VOL? Živalski frazemi v pravnih strokovnih besedilih

V prispevku bomo predstavili živalske frazeme, ki se pojavljajo v strokovni pravni literaturi. Raba katerihkoli frazemov v strokovnih besedilih je vedno odvisna predvsem od avtorskega sloga slehernega avtorja, zaradi teženja k znanstvenosti, tehtnosti in prepričljivosti pa je tudi pri morebitni rabi frazemov zelo pomembna kulturološka konotacija rabljenih sestavin frazema, kar pomeni, da prihaja do zamenjav živali, če naj bi bilo besedilo bolj strokovno (npr. *vztrajen kot želva* in ne *vztrajen kot vol*).

Ključne besede: *živalski frazemi, konotacija frazemov, frazemske sestavine, znanstveni slog, osebni slog*

1 Uvod

Stilistika strokovnih oz. znanstvenih besedil lahko predstavlja skorajda oksimoron, saj naj bi bil glavni namen tovrstnih besedil predstavitev novih spoznanj, njihovo utemeljevanje, razčlenjevanje in ne nazadnje prepričevanje, ki naj bi temeljilo predvsem na dejstvih. Doseganje teh ciljev naj bi omogočala čim bolj jasna, natančno strukturirana besedila, ki naj bi bila skladijsko preprostejša zaradi količin novih podatkov. Do neke mere ta izhodišča veljajo za tista strokovna besedila, ki predstavljajo izsledke meritev, analiz, opise novih tehnologij, torej za razprave in članke naravoslovnih, (vse) manj pa družboslovnih in humanističnih znanosti. Glavno orodje (in orožje) prava je jezik, zato so izvorne¹ in vedno drugačne stilistične figure ne le običajen, ampak tudi pričakovan del tovrstnih besedil. Pri tem se oblikuje bolj ali manj prepoznaven (osebni) slog avtorjev, s tem pa tudi določene strokovne revije, kar spodbudi druge avtorje, da uporabljajo (ali si dovolijo uporabljati) za strokovna besedila doslej manj pričakovan osebni slog.²

¹ Izvirnost je seveda do neke mere omejena, saj mora avtor upoštevati naslovnika (in njegovo predznaknjo), če želi, da bo aktualizacija frazema oz. njegova prenovitev razumljena in je naslovnik ne bo imel za napako, npr. *Sreča je za aristokrate, pravo pa za krave v hlevu* kot parodija na izjavo Boštjana M. Zupančiča *Sreča je za krave v hlevu, pravo pa za aristokrate* (PP, 11. 11. 2010, str. 33).

² Izrazit osebni slog je viden tudi v članku (sicer aktualizirani oceni knjige) Marka Pavlihe: John Grisham dvajsetič: Igranje za pico: »Sreča je opoteča, slava pa minljiva, za kar znatno poskrbijo mediji, ki uspevajo zaradi slabih novic. Bolje je biti kralj na vasi kot hlapec v mestu ali po angleško, raje velika riba v majhnem ribniku kot majčkena v večjem. Boljši je vrabec v roki kot golob na strehi oziroma v dobesednem kontekstu pričujočega romana – privoščimo si pico na krožniku in pozabimo na kaviar v izložbi. Res je, da prijatelja spoznaš v nesreči, vendar je v vsakem altruizmu tudi kanček egoizma. Ljubezen gre skozi želodec, pri čemer ni dobro pretiravati s pijačo.« (PP, 22. 11. 2007, str. 31)

Gruber/Huemer/Rheindorf (2009: 64–66) govorijo celo o t. i. *znanstvenih kulturah*, pri čemer naj bi posebno stilistiko in s tem meje dopustnega v znanstveni periodiki pogojevala tako veda sama kot tudi tradicija posamezne države (npr. Anglija in Francija z drugačno tradicijo tvorjenja znanstvenih besedil od nemške). Elemente osebno prepoznavnega oz. avtorskega sloga lahko poimenujemo z izrazom esejističnost (več v Jemec Tomazin 2012: 81–90).

2 Metodologija

Za namen prispevka smo oblikovali korpus,³ ki obsega pravniški časopis *Pravna praksa*⁴ (dalje PP) od leta 2005 do leta 2012 in znanstveno revijo *Pravnik*⁵ od leta 2008 do leta 2012, oba naslova sodita med najbolj brano in razširjeno slovensko pravno periodiko, oba uporabljata sprotne opombe (v vseh tipih besedil, tudi kolumnah) in navajanje literature na koncu strokovnega članka.

Pri iskanju frazemov smo bili pozorni na obliko (in morebitne pretvorbe) živalskih frazemov, pogostost njihovega pojavljanja, mesto, kjer se v besedilu pojavljajo, tip besedila (ali gre za uvodnik, kolumno ali strokovni/znanstveni prispevek) in ne nazadnje tudi na avtorje, ki si (živalske) frazeme »dovolijo uporabljati«.

2.1 Tipi slogovnih figur v pravniških znanstvenih revijah

Za podrobno analizo stilnih figur v strokovnih/znanstvenih besedilih bi potrebovali samostojen prispevek, vendar se (tudi glede na tip revije oz. časopisa) oblikujejo prepoznavni tipi slogovnih figur. Tako so živali (ali njihovi deli) najpogosteje uporabljene v metaforah⁶, aktualiziranih citatih (npr. *Skoči brate na medveda! (Pa zakaj?)*)⁷ in frazemih (*riba smrdi pri glavi; volk sit in koza cela ...*). Omeniti velja še (re)termi-

³ Korpus ni lematiziran, zato je bilo pregledovanje, čeprav elektronsko, še vedno zamudno, zanimivi so bili (korpusni) šumi, npr. iskanje sestavine *volk*, ko se je izkazalo, da je Volk pogost priimek, v nemških citatih je v pomenu 'narod', iskalnik pa zanemarja tudi morebitno razliko med o in ö.

⁴ *Pravna praksa* je slovenski pravni časopis in je namenjen v prvi vrsti pravnikom, vendar tudi drugim, ki morajo biti pri svojem delu seznanjeni s strokovnimi in zanesljivimi informacijami. Kot tednik vsebuje tako kolumne kot poglobljene strokovne prispevke z vseh pravnih področij. Izhaja od leta 1982.

⁵ *Pravnik* je revija za pravno teorijo in prakso, prvič pa je izšel že leta 1862 kot *Slovenski pravnik* (izdajatelj dr. J. R. Razlag), v letih 1870–1872 so izšli trije letniki revije *Pravnik slovenski* (izdajatelj dr. J. R. Razlag). Leta 1881 je kot 1. letnik izšla revija *Slovenski pravnik* in nato še leta 1882 in 1883 (izdajatelj dr. Alfonz Mosche). Leta 1888 je izšel 4. letnik revije (izdajatelj društvo Pravniki), ki je nato izhajala (razen v letih 1918 in 1919) do leta 1944. Leta 1946 (kot 1. letnik) je začela izhajati revija *Ljudski pravnik*, ki se je leta 1953 preimenovala v *Pravnik*; od 1. januarja 1965, po združitvi z revijo *Javna uprava*, izhaja *Pravnik* kot revija za pravno teorijo in prakso, 12 številka na leto pa obsega približno 800 strani.

⁶ Npr. »Sprevrže se [zakon] v **zver, ki kolje** po pestrosti življenja, in do nje ne pravnik ne pisatelj ne moreta čutiti ničesar drugega kot večni stud.« (Pravna praksa, 28. 4. 2005, str. 35, poudarki M. J. T.)

⁷ Gre za naslov ene od kolumn, ki poleg naslova otroške pesmi Otona Župančiča, postavlja vprašanje o regulaciji lova na divje zveri v Sloveniji.

nologizacijo posameznih izrazov, povezanih z živalskim svetom, npr. *model gnezda*, *zračno gnezdo*.⁸

2.1.1 Frazemi

V strokovnih/znanstvenih besedilih je raba frazeologije kljub vsemu omejena. Pomemben zunajjezikovni dejavnik je, da se pravniki med seboj (skozi dolgoletno šolanje in potem tudi združevanje v poklicna združenja, npr. zbornice in društva) povezujejo v relativno (tesno) povezano skupnost, ki temelji (ali vsaj naj bi) na »omikanosti«.⁹ Tako se v strokovnih besedilih pojavi razmeroma presenetljiv obrat – ker je strokovna revija namenjena (skoraj izključno) pravnikom in so pravniki (zelo) izobraženi, si avtorji (lažje) privoščijo stilistične posege v obliki frazemov (tudi živalskih), saj s tem (po njihovem mnenju) argumentacija v strokovnem besedilu ne bo okrnjena, celo nasprotno, zaradi stilističnih figur bo njihova argumentacija (in ne interpretacija!) še prepričljivejša,¹⁰ hkrati pa tako preverjajo tudi kulturno kompetenco naslovnika, če bo ta sposoben prepoznati zapisano. Mednje v prvi vrsti sodijo latinski reki, ki se pojavijo skoraj v vsakem besedilu (!) vsaj enkrat, vendar pa zanimivo med njimi ni najti živalskih frazemov.¹¹ Živali so omenjene tudi v prispevkih ali naukih iz antičnih, predvsem Ezopovih, basni, avtorji se razkrivajo tudi z navajanjem živali iz otroške literature (npr. *mavrična ribica*¹², kar pa vsaj bralcem, ki nimajo majhnih otrok, ne ponuja pravih asociacij), zanimivo pa ni veliko živalskih frazemov iz Svelega pisma.

Vse sestavine frazemov v strokovnih besedilih morajo biti načeloma besede knjižnega jezika. Pogovornega ali narečnega izrazja pravzaprav sicer ni najti,¹³ lahko pa je rabljen frazem, ki se sicer pogosteje pojavlja v govorjenem jeziku, npr. *držati se* [pravil]

⁸ Gnezda sicer gradijo ptice za valjenje svojih jajc. *Model gnezda* označuje tip družine, kjer za otroka v lastnem prebivališču izmenično skrbita in ga negujeta oba starša. *Zračno gnezdo* je geografsko enotno področje glede na relief in značilnosti gibanja zračnih mas.

⁹ Danes je to evfemistični izraz za kulturo in izobrazbo posameznika. Zagotovo pa temelji na (pomembni) tradiciji, da so prav pravniki (poleg duhovnikov) v 19. stoletju pomembno pripomogli k uveljavljanju slovenskega jezika, prizadevanju za samostojno univerzo itd. Po tradiciji so torej med najbolj (in najširše) izobraženimi predstavniki družbe. Pravniki so bili poleg teologov in zdravnikov ter farmacevtov eni redkih, ki so obvladali latinščino. Današnje stanje je (seveda) drugačno. Znanje latinščine upada in je omejeno na nekatere najpogosteje rabljene pravne reke, ki pa jih tudi današnji študenti prava (dobro) poznajo.

¹⁰ Dokaz, da so frazeološki posegi zavestni je npr. v besedilu Marka Pavlihe (PP, 22. 11. 2007, str. 31): »Letošnja jesen se je začela s pridevnikom, ki mu **še ne želim vedeti pomena**, kakopak zaradi previdnosti, da **ne bom napačno tetoviral** samostalnika, ki diši po moštu, kostanju, gobah in odpadlem listju. /.../ Več ne smem povedati, **lahko pa nanizam nekaj slovenskih pregovorov**, na katere sem se spomnil med prebiranjem Grishamovega romanopisnega žogobrea **in jih malce priredil svoji duši**. Morda jih preverite, ko (če) ga boste končali. /.../« Poudarila M. J. T.

¹¹ Tako se npr. ne pojavi *homo homini lupus* ampak le *človek človeku volk*.

¹² Gre za serijo knjig Marcusa Pfistra o Mavrični ribici, v slovenščini so izšle pri založbi Kres.

¹³ Redka izjema je npr. »lastna hvala se pod mizo **vala**« (poudarila M. J. T.), ki je v celoti v navednicah.

kot pijanec plota, zagnati vik in krik, naj sosedu crkne¹⁴ krava, en velik lari fari¹⁵. Pogosteje se pojavljajo živalski frazemi z negativno konotacijo,¹⁶ kar bi lahko pojasnili tudi s človekovim superiornim odnosom do živali.¹⁷

Frazemi so lahko rabljeni v celoti (npr. *človek človeku volk, grešni kozel, leta debelih krav*) ali nakazani le s sestavino (npr. *zgrabiti za roge*).¹⁸ Prenovitve frazemov so vedno aktualizirane, zanimivo je njihova aktualizacija uvedena z istim besedilom.¹⁹

3 Živalski frazemi v pravnih besedilih

Moje izhodiščno predvidevanje je bilo, da živalskih frazemov v pravnih besedilih ne bo veliko predvsem zaradi zahteve po strokovnosti. Po drugi strani pa je bilo glede na raznolika besedila mogoče predvidevati, da bodo tiste sestavine frazemov, ki so negativno konotirane, zamenjane z neko blažjo in zato sprejemljivejšo sestavino, npr. *osla* v frazemu *trmast kot osel* bi zamenjal konj. Frazem je sicer po podatkih iz Gigafide tudi sicer razmeroma redek, saj najdemo le 10 zadetkov. S spremembo družbe se je namreč spremenila tudi konotacija pridevnika *trmast*, nekajkrat tudi z delnim pomenskim ustreznikom *vztrajen*, ki pa ne tvori frazema **vztrajen kot konj/bik*.²⁰

3.1 Osel

Osel je v splošnem jeziku še vedno močno negativno konotirana beseda, uporablja se tudi kot zmerljivka, zato je tudi redko uporabljena kot sestavina živalskih frazemov.

3.1.1 Rimski doktor, nemški osel

Frazem oz. rek je pojasnjen v posebni kolumni, ki predstavlja in razlaga izvor (zanimivih) rimskih rekov.

¹⁴ Gre za uveljavljeno obliko frazema s pomenom 'želeti drugemu slabše (od sebe)'. Zanimivo je tudi, da nikoli noben pisec ni začutil pogovornosti glagola *crkniti* 'poginiti', da bi ga kakorkoli posebej označil.

¹⁵ Navajam obliko, ki je zapisana.

¹⁶ Na tem mestu je upravičen pomislek razmerja med pozitivno in negativno konotiranimi živalskimi frazemi v slovenščini.

¹⁷ Znani hrvaški pravni teoretik profesor Nikola Visković (ki se je med drugim veliko ukvarjal tudi z jezikom prava) je objavil tudi monografijo *Životinja i čovjek*. Split: Književni krug. V njej razčlenjuje filozofsko osnovo antropocentričnega prepričanja, po katerem človek (kot edini, ki je »ustvarjen po božji podobi«) na podlagi »pravice močnejšega po svoji volji razpolaga z drugimi bitji kot sredstvi za svoje cilje. Več v Koritnik 2006, 2.

¹⁸ Prav primer *zgrabiti [bika] za roge* kaže, da je možno izpustiti samo sestavino *bik*, če želi pisec ohraniti pomen frazema.

¹⁹ Npr. *potopiti bojno sidro* (←zakopati bojno sekiro) v zvezi z vprašanjem meje v Piranskem zalivu ali *Ovce, ki blejajo na aristokrate, bodo torej zaklane (še preden popasejo travo na mestnem stadionu), potem pa bodo v surovine predelane po ustreznem (pravnem) postopku* (PP, 11. 11. 2010, str. 33) v zvezi z upiranjem okoliških prebivalcev do načrtovane obnove ljubljanskega Plečnikovega stadiona.

²⁰ Zanimivo pa se v splošnem referenčnem korpusu Gigafida pojavi nekaj zadetkov kolokacije *vztrajen kot želva*.

Vsaj na prvi pogled izraža isto tudi rek Doctor Romanus, asinus Germanicus (**Rimski doktor, nemški osel**). Z njim so hoteli povedati, da rimski oz. italijanski doktor ne ve nič več kot navaden osel v Nemčiji. Ta dokaj groba primerjava pa ni bila usmerjena v različno kakovostno raven doktoratov. Izšla je iz razsvetljskih, predvsem protestantskih teoloških krogov, ki so se tako norčevali iz katoliških teologov, še zlasti tistih, ki so bili pristaši tomistične filozofije. (PP, 27. 11. 2008, str. 34)

3.1.2 *Buridanov osel*

Frazem se pojavi le enkrat, gre za odlašanje izbire odločitve, ki privede do nesrečnega zaključka.

Državni svet od prevelikega števila zahtev za zakonodajni referendum, s katerimi bi lahko uspel, medtem ko bi se mu lahko na drugi strani očitalo, da ga je premalokrat uporabil. Tako se znajde v **začaranem krogu kot Buridanov osel**, ki ne ve, v katero kopico sena bi zagrizel, tako da nazadnje pogine. (Pravnik, 2008, št. 4–6, str. 259)

3.2 Bik

Bik se pojavlja pogosteje kot osel, gre za žival, ki predstavlja divjost in moč, čemur ustreza tudi frazem *borzni bik*.

Država in tudi podjetja bi morala **borznega bika** lansko leto bolje izkoristiti. Predvsem ko je bilo jasno, da tečaji brzijo navzgor brez pravih podlag. Če tega ne razumejo največji delničarji, potem bi morali vodilni to vsekakor razumeti. (PP, 13. 3. 2008, str. 36)

3.2.1 *Zgrabiti bika za roge*

Razmeroma pogost frazem v pomenu 'lotiti se naloge/problema na pravilen način', katerega oblika se ne spreminja, sestavina *bik* je lahko zamenjan z *zver*.

»Uspešno« – ali zgolj zaradi svoje obupne preobremenjenosti z drugim delom ali tudi iz kakšnega še manj opravičljivega razloga, žal ne vem – pa se je Ustavno sodišče vse doslej izmikalo temu, da bi »**zgrabilo bika za roge**« in zaustavilo prav sramotno kršenje mednarodnega prava in mednarodnih standardov o azilu tako v naši zakonodaji kot (še bolj) pri upravnem in sodnem odločanju o pravicah prosilcev za azil. (PP, 15. 1. 2009, str. 8)

Čeprav zatrjujeva popolno neutemeljenost stališč informacijske pooblaščenke, meniva, da bi ta bolje »**zgrabila bika za roge**«, če bi zahtevala blokado objavljenih podatkov šele po poteku mandatne dobe predstavniškega organa, za katerega

je kandidat kandidiral, vendar ne podatkov o osebnem imenu, datumu rojstva in listi. (PP, 22. 12. 2011, V)

3.2.2 *Bik kot grški bog Zevs*

Ob vstopu Slovenije v Evropsko unijo je nastalo nekaj zanimivih zapisov. Med drugim so posamezniki opozarjali tudi na antično pripovedko o lepi Evropi, ki se ji je Zevs približal v podobi bika in jo zapeljal, da mu je rodila potomca, ki je bil pol človek in pol bik.

Zato pozdravljena, Evropa, krasná si, bistra sestra Kadmova, samo za božjo voljo pazi, da **Zevs te zopet ne odpelje v podobi bika** ... (PP, 10. 2. 2005, str. 3)

Antično zgodbo obuja tudi naslednji odlomek, ki v rubriki o latinskih rekih predstavlja, da prenašanje težav ves čas s seboj le-teh ne reši.

Milo, quem vitulum adsueverat ferre, taurum ferebat. Rek, ki bi se po naše glasil »**Milo, ki se je navadil nositi tele, je na koncu nosil bika**«. (PP, 27. 9. 2012, str. 32)

3.3 Krava

Janez Keber v svoji monografiji *Živali v prisposodobah* vse pripadnike goveda obravnava v istem poglavju. Frazeološko gradivo s sestavino krava bi bilo sicer verjetno redko, vendar je eden od vidnejših slovenskih pravnikov (Boštjan M. Zupančič) izjavil, da je *sreča za krave v hlevu, pravo pa za aristokrate*, kar je povzročilo precej ponovitev tega citata, hkrati pa spodbudilo tudi rabo drugih frazemov.

3.3.1 *Molzna krava*

Frazem *molzna krava* vedno označuje posameznika ali skupino ljudi, ki jih drugi izkoriščajo, sami pa ne naredijo ničesar, da bi to preprečili.

Prav tako je bil med razpravo zanimiv komentar Lucijana Bembiča, ki je kot generalni državni pravobranilec opomnil na že izplačanih milijon evrov odškodnine zaradi kršitve pravice do sojenja brez nepotrebnega odlašanja. Pri tem je še izrazil bojazen, da postaja ta poštopek pritožbe stalna pravna praksa in Slovenija s tem »**redna molzna krava**«. (PP, 30. 11. 2006, štr. 28)

3.3.2 *Naj sosedu crkne krava*

Ta rek v pomenu škodoželjnosti kot tipične slovenske lastnosti se kar nekajkrat pojavi v pravnih besedilih.

S tem torej vlagatelju ne bi nastala nobena škoda, saj sam še vedno ne bi bil izbran. Morda bi se sicer po slovenski maniri veselil, da **je sosedu crknila krava**, a posla ne bi sklenil. (PP, 13. 9. 2007, str. 12)

Pri nas velja reko, **naj sosedu crkne krava**, v Ameriki velja, če ima sosed eno, bom jaz imel dve. Ali pa Grčija: če ima sosed kravo, bom pil mleko zastonj. (PP, 10. 4. 2008, str. 39)

V slovenskem narodnem značaju je nekaj paradoksalnega. Po eni strani naj bi veljali za skromne in sramežljive, skorajda kmečke neveste, po drugi pa smo polni lastne hvale. Bili naj bi marljivi, pridni, snažni in pošteni. Tega, kje je dejanska podlaga za takšno oceno, ne vem. Ta mantra izvira iz časov, ko smo bili najrazvitejša republika SFRJ. Primerjali smo se z junaki, ki so nastopali v vicih o Črnogorcih, in najbrž tako ustvarili mit o delavnem narodu. Kdo drug si je o nas mislil drugače. Bili smo kmetavzi, ki na južni strani Karavank z vilami prekladajo gnoj in čakajo, **da bo sosedu crknila krava**. (PP, 30. 10. 2008, str. 35)

3.3.3 Leta debelih/suhih krav

Gre za najpogosteje rabljena svetopisemska frazema, ki sta posebno pogosta v času od začetka gospodarske krize leta 2008 in pomenita obdobje obilja in obdobje pomanjkanja.

Seveda pa na potrošnika ne prežijo samo višje obresti. Tudi davki bodo odigrali svoje. **V letih debelih krav** se pri sestavljanju državnih proračunov pogosto nismo spraševali, od kod bo priteknel denar, zdaj pa se pozornost politikov (vsaj domačih) usmerja predvsem v višanje davkov (namesto v zmanjševanje javne porabe). (PP, 10. 12. 2009, str. 34)

Menim, da bo to treba sprejeti in ljudem povedati, da bo naslednjih **nekaj let obdobje »suhih krav«**. To pomeni, da bo problem delitve dobrin še težji in zaostren. Če k temu dodamo težave in stroške klimatskih sprememb, je slika še bolj zapletena. (PP, 7. 4. 2011, str. 4)

3.3.4 Sveta krava

Frazem pomeni 'nedotakljivo osebo ali stvar'.

Kot se za doktorsko delo spodobi, **avtor ne pozna »svetih krav«**. Tako na primer in med drugim v sprotni opombi 698 opozori na Milivojevićevo nedoslednost pri njegovih izvajanjih glede kognitivne vsebine čustev jeze oziroma besa. (PP, 7. 7. 2011, str. 28)

3.4 Tele

Frazema s sestavino *tele* sta le dva, oba sta dobro poznana tudi v splošnem jeziku.

3.4.1 *Gledati kot tele v nova vrata*

Frazem se rabi v pomenu 'začuden'.

Prodajalec me je pogledal na način, ki se opisuje z besedno zvezo »**gledal ga je kot tele v nova vrata**«. »Stvar je v tem,« sem nadaljeval, »da že latinski rek uči: *nemo plus iuris transferre potest ...*« (PP, 2. 10. 2008, str. 35)

3.4.2 *Zlato tele*

Izbiblični frazem, ki predstavlja 'čaščenje površnih, nepravih vrednot'.

Po bibličnem izročilu: »Izderite zlate uhane iz ušes svojih žena, sinov in hčera in mi jih prinesite. In vse **ljudstvo si je izdrlo zlate uhane iz ušes in ulil je zlato tele**«. In sprejeli so zlato fiskalno pravilo. (PP, 10. 5. 2012, str. 33)

3.5 Pes

Pričakovanje, da bodo frazemi s sestavino *pes* pogostejši, se ni potrdilo, saj se pravniki v svojih besedilih vse prepogosto ukvarjajo s pravnimi ureditvami o reji in vzgoji (predvsem nevarnih) psov.

Brez te pravice mediji ne bi mogli izvajati svoje demokratične funkcije oziroma izvajati vloge »**javnega psa čuvaja**«, ki je postavljena v središče pravice do svobodnega izražanja medijev. (PP, 6. 10. 2005, str. 9)

3.6 Volk

3.6.1 *Volk sit in koza cela*

Frazem [**tako da**] **bo volk sit in koza cela**, ki se navadno uporablja v prihodnjiku in načinovno, izhaja iz živalskega sveta, v katerem je volk plenilec, zver, ovca pa možna žrtev. Preneseno sestavini **volk in koza** v frazemu predstavljata dve zelo različni strani, ki naj bi se dogovorili tako, da bi bilo prav, sprejemljivo za obe, ali pa bi to zanju storili drugi.

Spričo tega bi bilo smiselno, da vsaj VS sprejme kompromisno rešitev, ki bi dopuščala, da bi bil »**volk sit in koza cela**«. (PP, 16. 6. 2005, str. 13)

Očitno je bilo tudi naših klikov na Daulagiri dovolj in ob neverjetni sponzorski in medijski podpori se je letos lotil naslednjega, nič manj norega projekta. Rezultat je znan: **volk sit in koza cela** (čeprav bi jo nemara kdo raje videl mrtvo). (PP, 8. 9. 2005, str. 33)

Zdravniki ne bodo stavkali. Njihov sindikat je s pristojnima ministroma dosegel dogovor, da bo vlada po najkrajši zakonodajni poti državnemu zboru predlagala spremembe zakona, ki ureja plačni sistem v javnem sektorju. Sporazumna rešitev povsem ustreza pregovoru **o celi kozi in sitem volku**. (PP, 17. 11. 2005, str. 31)

Vpogled postopka inšpekcijskega organa je pokazal, da je edini vir podatkov in edina resnica, ki ji je inšpekcijski organ brezpogojno priznal verodostojnost in na njej utemeljil svojo odločitev, tista, ki jo je v postopku izustil direktor trpinčenega in odpuščenega J.-ja. **Sitemu volku so torej verjeli, da se je jagenjček sam zaklal.**

Zadnji primer je zanimiv, ker še podkrepi prej zapisano misel, vendar so tovrstne parafraze redke.

3.6.2 Človek človeku volk

Čprav gre za znani latinski rek *homo homini lupus*, se v latinščini med gradivom ne pojavi. Rek se sicer vsaj v delu vedno pojavlja v slovenščini, lahko pa je prvi ali zadnji del latinski.

Ne Haag, le sosed bo mejak!²¹ Piškavi sosedski odnosi prežijo nad človeštvom kot prekletstvo, kajti **homo sapiens človeku ni le volk**, temveč tudi nevoščljivi sosed, kar je še huje, če pomislimo na fizična in sodna obračunavanja glede mejnikov, dovoznih poti, previsokih ograj, gnilega sadja, smrdečih greznic, preglasnih petelinov, nevarnih psov in tako naprej v neskončno medsebojno nagajanje. (PP, 30. 8. 2007, str. 3)

Poleg tega je tudi vsa moderna legitimacija (upravičenost) državne oblasti utemeljena na teoriji družbene pogodbe, katere bistvo je prav v tem, da ljudje v naravnem stanju spoznajo, da se jim bolj »splača« vso svojo moč prenesti na državo in se podrežati njeni oblasti, kot živeti v boju vseh proti vsem (*bellum omni contra omnes*), torej v brezdržavnem stanju, kjer je »**človek človeku volk**«. Pomen reda povzdiguje tudi Goethe: »Bolje, da se tebi zgodi krivica, kot da bi svet ostal brez zakonov!« (PP, 22. 3. 2007, str. 33)

Metaforična raba obeh frazemov, kjer so človeku pripisane lastnosti volka kot zveri, se kaže v naslednjem odlomku:

Volkovi smo. V tropu sledimo toku skupine, z gobci, zašiljenimi naprej, krvo- ločni v priprtih očeh, in izlakoteni v telesu. Ko gre za druge, smo preračunljivi. Zlo potisnemo v ozadje zavesti s pomočjo slepe vere. Postavljamo se s cinizmom,

²¹ Aliteracija na verz iz slovenske himne *Ne vrag, le sosed bo mejak*.

smo **cinični volkovi**. V **tropu** nam odpovesta tako razum kot empatija. Predvsem pa smo tiho, grozljivo tiho, ko **se klatimo** naprej, skozi rog in ne gledamo vstran. Dobri smo, marljivi, hitri. Na obronku gozda **se bodo naši zobje zapičili v mlado jagnje**. Smejte se mi. (PP, 30. 10. 2008, str. 35)

3.7 Lisica

Frazemi, čeprav redki, ki vsebujejo sestavino *lisica*, so zanimivi, saj je v množinski obliki *lisice* termin, ki pomeni 'pripravo za vklepanje aretirancev' oz. tudi 'pripravo za vklepanje napačno parkiranih vozil'.²² Najpogosteje pa se uporablja frazeološki glagol *prelisičiti*.

Marsikateri državljan je ponosen na svojega jeklenega konjička, zato mu ni pogo-
du, ko se mu kdaj pa kdaj v Ljubljani na sprednjo levo pnevmatiko ujame kaka
jeklena lisička. (PP, 22. 12. 2005, str. 13)

Sicer pa velja, če sklenem spet z ljudsko modrostjo, da bomo doživeli udejanjenje
pregovora: **nekaj časa teče zajec, nekaj časa pa lisica**. (PP, 6. 4. 2006, str. 20)

3.8 Koza

3.8.1 Grešni kozel

Zanimivo, da se koza pojavlja samo v frazemu *grešni kozel*, ki je na Slovenskem še dodatno razširjen in poznan zaradi otroške pripovedke J. Jurčiča *Kozlovska sodba v Višnji gori*. Ta frazem je med vsemi živalskimi frazemi, ki se pojavljajo v pravnih besedilih, najpogostejši.

V letu 2004 so manjšine igrale vlogo glavnega **grešnega kozla** za večino sloven-
skih težav, je opozoril varuh in spomnil na dogajanje ob prizadevanjih muslima-
nov, da bi zgradili svoj verski center, odnos do Romov in referendum o izbrisanih.
(PP, 23. 6. 2005, str. 25)

To, da se ob vsakokratnem odškodninskem primeru v medijih in na sodišču
trdovratno išče nekoga, ki bi mu bilo mogoče pripisati odškodninsko odgovornost
(tj. **grešnega kozla**), ima namreč tudi drugo plat medalje. (PP, 1. 9. 2005, str. 27)

Pogosto odgovorne osebe žrtev mobinga prikažejo kot izključnega krivca oziroma
kot **grešnega kozla** za vse probleme, ki jih sami niso sposobni rešiti. (PP, 30. 3.
2006, str. 19)

²² Podobno je terminologiziran tudi *pajek* 'vozilo z žerjavom za odvažanje nepravilno parkiranih vozil' in ne nazadnje tudi *žerjav*, ki je lahko sicer ptica ali 'naprava za dvigovanje, prenašanje na vrvi obeš-
enih bremen po zraku na manjše razdalje'. Gre pravzaprav za metonimično poimenovanje funkcije ali
podobnosti naprave po živali.

Naj tudi spomnimo: institut preiskovalnega sodnika – tega **grešnega kozla** vseh naših tegob – je pred leti med prvimi s prepričljivimi argumenti raztrgal dr. Boštjan M. Zupančič in naletel na očitke o amerikanizaciji postopka. (PP, 17. 4. 2008, str. 3)

Vendar pa je valiti krivdo za ostrino finančne krize na propad družbe Lehman Brothers pomanjkljivo, kratkovidno in pomeni **iskanje grešnega kozla**. (PP, 16. 7. 2009, str. 34)

3.9 Muha

Zanimivo je, da se manjše živali ne pojavljajo pogosto, kar lahko utemeljujemo tudi s simbolno močjo oz. vplivom, ki ga imajo na človeka. Muha tako pomeni bolj sitnost in nadlego kot oviro ali pravega nasprotnika.

3.9.1 Modna muha

Pojavlja se v pomenu 'nenavadna, pozornost vzbujajoča modna novost ali posebnost':

Namen zapisnika prav tako ne more biti neselektivno beleženje celotnega dogajanja na glavni obravnavi. Tak namen bi bil slabo premišljena **modna muha**, podnetena s siceršnjo vsesplošno (digitalno) vnemo po arhiviranju življenja. (PP, 21. 4. 2011, str. 41)

Če na kratko povzamem, gre za to, da so razne **modne muhe** na področju pristočnih dejavnosti »en velik lari fari«. (PP, 28. 8. 2008, str. 31)

3.9.2 Muha enodnevnica

Pojavlja se v pomenu 'kar ima majhno, kratkotrajno vrednost'.

Slednje naj bi bil temeljni dokaz o nepovezanosti oziroma o neuskladenosti delovanja. Da to ni bila samo **muha enodnevnica**, smo lahko opazili tudi na nedavni skupščini družbe Javor Pivka, ki je postregla s pestrim naborom nasprotnih predlogov in tudi napovedanih izpodbojnih tožb. (PP, 10. 7. 2008, str. 36)

3.10 Kača

Ne glede na simbolni pomen kače, ki ji je v Svetem pismu pripisan negativni pomen, pa se kača v pravnih besedilih ne pojavlja pogosto. Frazem *dolg kot jara kača* pa izgubi prvotno negativno konotacijo kače kot živali in pomeni le 'dolgotrajnost'.

Vsebinsko boljša rešitev bi zato bila »dejanje, ki ima znake kaznivega dejanja in je protipravno« – vendar pa ta rešitev boleha za drugo boleznijo: **dolga je kot jara**

kača in zato ni v skladu z načelom, naj bo zakonsko besedilo kratko in jedrnato. (PP, 17. 6. 2010, str. 24)

3.11 Ptice

3.11.1 *Prva lastovka*

Eden od redkih živalskih frazemov s pozitivno konotacijo je *prva lastovka* 'kar naznanja nekaj novega, drugačnega', vendar ji je navadno dodan drugi del, ki kaže (vsaj začasno) na neuspešnost nadaljevanja.

Po koncu uspešnega mandata predsednice Ustavnega sodišča dr. Dragice Wedam Lukić, **prve lastovke**, ki glede zastopanosti žensk **ni prinesla pomladi**, je ponovno vzpostavljen skoraj popolni monopol moških na najpomembnejših parlamentarnih, vladnih in sodnih institucijah. (PP, 20. 1. 2005, str. 38)

S tem dejanjem je sledila ukrepom Francije, ki so v strokovni javnosti povzročili mešane odzive. Ti **dve lastovki** bi lahko bili znanilki prihoda novega pristopa k sankcioniranju uporabnikov interneta, zato si velja pobližje ogledati, kakšen pristop so uporabili v Združenem kraljestvu in kaj to pomeni za preostale državljane EU. (PP, 20. 5. 2010, str. 15)

3.11.2 *Sraka*

Za razliko od lastovke je sraka že negativno konotirana zaradi svojega oglašanja, zato je tudi rabljena v besedilih na tak način.

Morebitni Sovin posnetek medsebojnega renčanja bi bil prehrupen, pri čemer že poldrugo desetletje najbolj vrešči **mejaška sraka!** (PP, 30. 8. 2007, str. 3)

3.12 *Slon*

Od živali, ki sicer ne živijo na območju Slovenije, je prisoten *slon*, vendar ne v frazemu *delati iz muhe slona*, temveč v primeri *kot slon v trgovini s porcelanom*.

Ukrep ima izrazito avtoritarno komponento, hkrati pa je v zakonu koncipiran tako, kot da bi **spustili slona v trgovino s porcelanom** (nesorazmernost ukrepa v zakonu, ki ureja delikatno področje posegov v osebno svobodo). (PP, 24. 2. 2005, str. 20)

V vse to dogajanje, ki ima pozitivne in negativne plati, vendar naj bi na koncu, v očeh javnosti, le pripeljalo do večje veljave sodne veje oblasti, pa se z udarci, **podobnimi ravnanju slona v trgovini s porcelanom**, vmešava ministrstvo za upravo. (PP, 22. 3. 2007, str. 35)

4 Sklep

Živalski frazemi so v pravnih strokovnih besedilih redkejši od drugih, predvsem somatskih frazemov (ki so tudi stilno nevtralnejši), vendar se pojavljajo dovolj pogosto, da so opazni. Največkrat se sicer pojavijo v navednicah, vendar ni nujno, na zavestno stilno posebnost pa ne nakazuje niti ležeči tisk, iz česar lahko sklepamo, da so živalski frazemi (vsaj nekateri) za avtorje prav tako del jezika kot termini, ki jih uporabljajo ob njih.

Njihovo mesto ni predvidljivo, največkrat celo niso v vlogi uvodne motivacije ali sklepne misli, temveč se pojavljajo (zgolj) kot podkrepitev izrečenega kjerkoli v besedilu, celo v kateri koli vrsti besedila, ne le v kolumnah ali uvodnikih, kjer so sicer najpogostejši.

Živali, ki se pojavljajo, so povezane s slovenskim okoljem, vendar so pogostejše večje živali (ki so tudi sicer bolj na koncu prehranjevalne verige). Zanimivo je opazovati, katerih živali ni. Med njimi ni vola, kar je zagotovo tudi posledica, da vola kot delovne živali v Sloveniji skoraj ne najdemo več, zato je tudi oblika frazema *trmast kot vol*²³ redkejša (tudi v splošnem korpusu Gigafida). Pri tem je opazen in nedoločljiv občutek za »knjižnost« ali »strokovnost«, kateri frazemi so še dopustni, zato so bolj kot kvantitativno zanimivi kvalitativni tipi oz. pretvorbe frazemov in njihova (aktualnopolitična) konotacija.²⁴

Pomemben podatek je, da se živalski frazemi skoraj ne pojavljajo v znanstveni periodiki, kar pomeni, da je njihova konotacija vendarle tako izrazita, da se avtorjem njihova raba ne zdi dopustna.

Statistično gledano pa se živalski frazemi pojavljajo pri tistih avtorjih, ki tudi sicer uporabljajo veliko (drugih) frazemov, latinskih citatov in drugih elementov esejističnosti, vendar prav ti avtorji s svojim zgledom spodbudijo tudi druge, da jih (v slogu) posnemajo, sploh ker gre za avtorje, ki so stalni sodelavci revije *Pravna praksa* že več let.

²³ Če lahko *vola* označimo za žival, ki se je vsaj v preteklosti pojavljala kjer koli v Sloveniji, pa tega ne moremo trditi za *istrsko mulo*, ki se prav tako pojavlja v primeri *trmast kot istrska mula* in je v analiziranih besedilih ni najti.

²⁴ Zanimiv odlomek je npr. »Le nekdanja **Mavrična ribica**, zdaj skromna in neopazna, se je umaknila pod svojo koralo in potočila **jodovo solzo**, ker je vedela, da Veverici lahko pomaga le Hobotnica modrijanka, če že ni prepozno.« (PP, 23. 11. 2006, str. 6) Odlomek je del »basni«, kot jo je poimenoval avtor in se dotika vseh aktualnopolitičnih problemov, ki so bili odprti v letu 2006 in oseb, ki so se z njimi ukvarjale v parlamentu in javnosti.

LITERATURA

- Gruber, Helmut et al. 2009. *Wissenschaftliches Schreiben. Ein Praxisbuch für Studierende*. Wien – Köln – Weimar: Böhlau.
- Jemec Tomazin, Mateja. 2012. Frazemi v znanstvenih besedilih – območje dopustnega. V: *Frazeološka simfonija: sodobni pogledi na frazeologijo*. Jakop, Nataša; Jemec Tomazin, Mateja (red.). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 81–90.
- Keber, Janez. 1996. *Živali v prispodobah 1*. Celje: Mohorjeva družba.
- Keber, Janez. 1998. *Živali v prispodobah 2*. Celje: Mohorjeva družba.
- Kobe, Eva. 2005. *Jezikovni stil v časopisnih uvodnikih: slovenski dnevnik »Delo« v primerjavi z italijanskim »La Repubblica«*. Diplomsko delo. Fakulteta za družbene vede. Univerza v Ljubljani. Ljubljana.
- Koritnik, Boštjan. 2006. Nekaj pogledov na pravno ureditev varstva živali pred mučenjem. *Pravna praksa. Priloga*. II–VIII. 23. 2. 2006.
- Kržišnik, Erika. 2005. Frazeologija v luči kulture. V: *Večkulturnost v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi. Zbornik predavanj 41. seminarja slovenskega jezika, literature in kulture*. Stabej, Marko (red.). Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 67–81.
- Kržišnik, Erika. 2008. Viri za kulturološko interpretacijo frazeoloških enot. *Jezik in slovstvo*. 53/1: 33–47.
- Pravna praksa. Časopis za pravna vprašanja*. Ljubljana: GV Založba. [PP]
- Pravnik. Revija za pravno teorijo in prakso*. Ljubljana: Zveza društev pravnikov Slovenije.
- Snoj, Jerica. 2010. *Metafora v leksikalnem sistemu*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

SLOVARJI

- Slovar slovenski frazemov*. 2011. Keber, Janez (red.). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. [SSF]

SUMMARY

WHEN IT IS GOOD TO BECOME STUBBORN AS AN OX?

The paper presents animal phrasemes as they appear in professional legal literature. Use of any phraseological units in professional texts still mainly depends on each author separately. But due to the tendency of scientificity, cogency and persuasiveness in each text it is clear that also the eventual use of phraseological units has special requirements which is represented in the cultural connotation of used components which means that there often occurs substitution of animals used in phraseological units if they are to make the text more professional (eg. *persistent like a turtle* and not *persistent as an ox*).

Keywords: *animal phrasemes, phraseological connotation, phraseme components, scientific style, personal style*

MARIJA TURK
FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U RIJECI
RIJEKA, HRVATSKA
mturk@ffri.hr

NINA SPICIJARIĆ PAŠKVAN
ZAVOD ZA POVIJESNE I DRUŠTVENE ZNANOSTI, HAZU, RIJEKA
RIJEKA, HRVATSKA
nspicijaric@hazu.hr
<https://doi.org/10.17234/9789531755139.30>

KONTRASTIVNA RAŠČLAMBA KAO POSTUPAK OTKRIVANJA PODRIJETLA FRAZEMA (NA PRIMJERU FRAZEMA SA ZONIMSKOM SASTAVNICOM)¹

Hrvatski je jezik bio u višestoljetnom dodiru s drugim jezicima koji su ostavili traga i u njegovoj frazeologiji. Jedan od mogućih postupaka otkrivanja ishodišta frazema jest kontrastiranje jednakoznačnih frazema u više jezika. U ovome se prilogu osobita pozornost posvećuje frazemima sa zoonimskom sastavnicom u hrvatskome jeziku u kontrastu s jednakoznačnim frazemima u njemačkome i talijanskome jeziku jer su ti jezici u prošlosti znatno utjecali na hrvatski. Jedan od pokazatelja moguće reprodukcije frazema iz stranog jezika u hrvatski jest stupanj ekvivalencije i stupanj desemantizacije frazemskih sastavnica u jezicima koji se kontrastiraju.

Ključne riječi: *kontrastivna analiza, zoonimska sastavnica, frazemi, hrvatski jezik, strani jezik*

1. Uvod

Frazemi se mogu istraživati s različitih aspekata: sa strukturnog i semantičkog gledišta. Noviji se pristupi bave psiholingvističkim, kognitivnim, komunikativno-pragmatičkim i lingvokulturalnim aspektom frazema pojedinog jezika. Od uspostave frazeologije kao samostalne discipline frazemi se pojedinog jezika proučavaju u odnosu na slične fenomene u drugim jezicima. Jedno od otvorenih pitanja u frazeologiji je pitanje njihova podrijetla. Poznato je, naime, da u svakome jeziku postoje frazemi koji su svojstveni samo tome jeziku i frazemi koji su preuzeti iz drugih jezika. Nacionalni frazemi izriču posebnosti naroda u kojem su nastali, običaje, shvaćanja, nacionalne mitove i sl. Frazemi u najširem smislu² preuzeti iz drugih jezika javljaju se u neprevedenom ili, još češće, u prevedenom obliku i postaju svojinom jezika koji ih je preuzeo. Prevedeni ili kalkirani frazemi na izraznoj razini nemaju tragova stranih jezika i ne osjećaju se stranima

¹ Rad je nastao u okviru projekta „Unutarnje posuđivanje u hrvatskome jeziku“ koji financijski podupire Sveučilište u Rijeci.

² Pod frazemima u najširem smislu misli se na sve višerječne jedinice prenesena značenja koje se reproduciraju u gotovome obliku, kao što su krilatice, kolokacije, poslovice i uzrečice.

(Menac 2007: 127). Ako frazemi istovjetna značenja i strukture, te ekvivalentnih leksičkih sastavnica postoje u više jezika, onda to upućuje na zajedničko podrijetlo tih frazema. Često je nepoznato u kojem je jeziku taj frazem nastao, kako se širio u druge jezike, je li nastao izravnim prevođenjem ili posredstvom kojeg drugog jezika.

Potpunu strukturnu, leksemsku i semantičku ekvivalenciju može potvrditi mnoštvo primjera frazema ne samo u slavenskim već i u drugim europskim jezicima (germanskim i romanskim jezicima, kao i u mađarskome).

Frazeme s jednakom ili sličnom strukturom³ i istovjetnim značenjem ilustriraju sljedeći primjeri:

hrv. *pasji život* 'život u oskudici i ponižavanjima'

engl. *a dog's life*, njem. *Hundesleben*, franc. *vie de chien*, tal. *vita da cane*, rus. *собачья жизнь*, mađ. *kutya élet*

hrv. *kupiti / kupovati mačka (mačku) u vreći* 'kupiti / kupovati što bez provjere'⁴

engl. *to buy a pig (pup) in a poke*, njem. *die Katze im Sack kaufen*, franc. *acheter chat en sac*, tal. *comprare un gatto in sacco*, rus. *купить коша в мешке*, mađ. *zsákbamacskát vesz*.

Engleski se frazem djelomično razlikuje od istovjetnih frazema u navedenim jezicima tako što koristi leksem *svinja* ili *štene*, dok drugi jezici koriste leksem *mačka* odnosno *mačak*.

Frazemi jednaka značenja i jednake ili slične strukture te s leksičkom ekvivalencijom pripadaju zajedničkim europskim frazemima iako se za većinu njih ne predmnijeva njihovo strano ishodište, odnosno ne prepoznaju se kao prevedenice.

U ovome se radu nastoji kontrastivnom raščlambom frazema iz više jezika koji imaju podudarnu strukturu, ekvivalentni leksemski sastav i jednako značenje utvrditi moguće podrijetlo. Naime, podudarnost među frazemima različitih jezika jedan je od kriterija za utvrđivanje kalkiranja. U hrvatskom jezikoslovlju malo je radova koji se bave tom problematikom⁵. Osim toga, kontrastivnom je analizom u ovome radu obuhvaćeno više jezika nego u prethodno objavljenim radovima.

Građa na kojoj se temelji kontrastivna raščlamba prikupljena je iz leksikografskih izvora: iz općih jednojezičnih rječnika hrvatskoga, latinskoga, njemačkoga, talijanskoga, engleskoga, francuskoga i mađarskoga jezika, te dvojezičnih i višejezičnih rječnika u kojima je hrvatski polazni ili ciljni jezik. Drugi su izvor za popunu građe bili frazeološki jednojezični ili višejezični rječnici. Odabrani su frazemi provjeravani i na mrežnim pretraživačima.

2. Internacionalna frazeologija – podudarnosti

Kad je riječ o internacionalnoj frazeologiji, odnosno o zajedničkim europskim frazemima, obično se govori o onim frazemima kojima je poznato podrijetlo. To su fra-

³ Strukturne razlike među frazemima različitih jezika uvjetovane su gramatičkim slaganjem karakterističnim za pojedine jezike.

⁴ Frazem je prvotno imao kraći oblik *nešto kupiti u vreći* i odnosio se na činjenicu da se na tržnici nekad prodavala vreća u kojoj je bila mačka, a nudilo se prase, kunić ili slično (Duden 2002: 408).

⁵ Usp. Jernej (1986, 1992, 1996), Turk (1994), Turk i Opašić (2008).

zemi antičkog i biblijskog podrijetla i frazemi književne provenijencije (Vidović Bolt 2011: 43–47).

2.1. Frazemi grčke i rimske mitologije

Iz grčke i rimske mitologije potječe u mnogim jezicima mnoštvo frazema. Oni su prevedeni najviše iz latinskoga kao jezika izvornika ili jezika posrednika iz grčkoga ili iz drugih posredničkih jezika. U hrvatskome su jeziku posrednički jezici bili staroslavenski, njemački i talijanski jezik. Međutim, od frazema sa zoonimskom sastavnicom registriran je tek jedan:

hrv. **trojanski konj** – ‘lukava, podla prevara’

lat. *equis Troianus*, engl. *the Trojan Horse*, njem. *Trojanisches Pferd*, franc. *cheval de Troie*, tal. *cavallo di Troia*, rus. *Троянский конь*, češ. *trojský kůň*, polj. *koń trojański*, mađ. *Trójai faló*⁶

2.2. Frazemi biblijskog podrijetla

Biblijske frazeme sa zoonimskom sastavnicom mogu potvrditi sljedeći frazemi:

hrv. **zlatno tele** – ‘novac (zlatno, bogatstvo) kao cilj (svrha)’

lat. *vitulus aureus*, engl. *golden calf*, njem. *das goldene Kalb*, franc. *le veau d’or*, tal. *vitello d’oro*, rus. *золотой телец*, mađ. *aranyborjú*

hrv. **izgubljena (zalutala) ovca** – ‘osoba koja se odvojila od svoje sredine i pošla pogrešnim životnim putem’

engl. *the lost sheep*, njem. *das verlorene (verirrte) Schaf*, franc. *brebis égarée*, tal. *pecora smarrita*, rus. *заблудшая овца*

hrv. **baciti / bacati biserje pred svinje** – ‘dati / davati (pokazati / pokazivati, pružiti / pružati, reći / govoriti) štogod lijepo onomu koji to ne shvaća (kojega se to ne tiče, koji toga nije vrijedan ili dostojan)’

lat. *margaritas ante porcos mittere (iacere)*⁷, engl. *cast (throw) pearls before swine*, njem. *Perlen vor die Säue werfen*, franc. *jetar des perles aux porceaux (cochons)*, tal. *gettare perle ai porci*, rus. *метать бисер перед свиньями*

2.3. Frazemi književne provenijencije

Frazemi književne provenijencije reproducirani su u hrvatski i u druge jezike s potpunom ili djelomičnom ekvivalencijom. Kad se govori o djelomičnoj ekvivalenciji, misli se na činjenicu da se frazemi pojedinih jezika razlikuju samo u jednoj leksičkoj sastavnici, ali ti leksemi pripadaju istome semantičkom polju ili asocijativnom nizu. Pozadinska slika je tek neznatno izmijenjena, a frazemska je značenje jednako.

⁶ U mađarskom je doslovno značenje *trojanski drveni konj*.

⁷ Frazem je biblijskoga podrijetla jer je nastao prema rečenici iz Matejeva evanđelja: *Ne dajte svetinje psima! Ne bacajte svoga biserja pred svinje, da se, pošto ga pogaze, ne okrenu te vas rastrgaju!* (Opašić 2013: 197).

Ezop:

hrv. **jedna lasta ne čini proljeće** – ‘jedan znak na početku još ne znači da će se što ostvariti u potpunosti’

lat. *una hirundo non facit ver*, engl. *one swallow makes no summer*, njem. *eine Schwalbe macht noch keinen Sommer (Frühling)*, franc. *une hirondelle ne fait pas le printemps*, tal. *una rondine non fa primavera*, rus. *одна ласточка весны не делает*, mađ. *egy fecske nem csinál nyarat*

U njemačkom frazemu alterniraju *proljeće* i *ljet*o, dok u engleskom i mađarskom postoji samo *ljet*o.

Erazmus:

hrv. **riba smrdi od glave** – ‘nevolje dolaze od pretpostavljenih, kriva je nesposobnost onih koji zapovijedaju ili upravljaju’

lat. *piscis primum a capite foetet*, engl. *the fish rots from the head down*, njem. *der Fisch stinkt vom Kopfe*, franc. *le poisson pourrit par la tête*, tal. *il pesce puzza dal capo (dalla testa)*, rus. *рыба с головы гниет*, mađ. *fejétől búzlik a hal*

Ove se frazemske jedinice razlikuju po sastavnici asocijativno bliskih glagola: *smrdjeti* (njem. *stinken*, tal. *puzzare*, mađ. *búzlik*), odnosno *trunuti* (engl. *rot*, franc. *pourrir*, rus. *гнумь*).

hrv. **vuk dlaku mijenja, ali ćud nikada** – ‘ljudi se prilagođavaju prilikama, ali naravno ne mijenjaju’

lat. *lupus pilum mutat, non mentum*, engl. *a wolf changes its appearance, but never its nature*, njem. *der Wolf ändert das Haar und bleibt wie er war*, tal. *il lupo perde il pelo, ma non il vizio*

Ezop i kasnije Ciceron:

hrv. **hraniti zmiju (guju) u njedrima** – ‘biti dobar onomu koji će zlom uzvratiti’

lat. *In sinu atque in deliciis viperam illam venenatam ac pestiferam habere*⁸, engl. *to cherish a serpent in one's bosom*, njem. *eine Schlange (Natter) am Busen nähren*, tal. *allevare (nutrire) una serpe in seno*, rus. *омогреть/омогреть (пригреть) змею на зпыду (за назыхой)*, mađ. *kígyót melenget a keblén*

Mađarski i ruski frazemi se djelomično razlikuju od frazema u ostalim navedenim jezicima tako što koriste glagol *grijati*, dok drugi jezici koriste *hraniti*.

Horacije:

hrv. **tresla se brda, rodio se miš** – ‘činilo se da će se dogoditi nešto strašno, a zapravo su posljedice bile male’

lat. *Parturient montes, nascetur ridiculus mus*⁹, njem. *der Berg kreiβte und gebar eine Maus*, tal. *fare come la montagna che partorì il topo*

⁸ Latinski frazem znači ‘hraniti onu otrovnu i pogubnu guju na grudima i voljeti je’ (Marević 2002: 247).

⁹ Horacije se ovime narugao herojskim naporima koji daju slabe rezultate. Njegov je stih također aluzija na jednu Ezopovu basnu, *Tresla se brda* (Marević 2002: 433).

Hrvatski, njemački i talijanski frazemi su slični i djelomice odstupaju od latinskog originala.

Juvenal:

Prema lat. *rara avis* u hrvatskome su nastala dva frazema: jedan vjerno preslikava latinski model – *rijetka ptica*, a drugi je slobodni prijevod – *bijela vrana*. Oba frazema imaju bliska značenja: prvi znači ‘neobična osoba, osoba kakva se rijetko susreće’, a drugi ‘osoba različita od drugih, osoba koja se razlikuje od svoje sredine’.

Latinski je izraz u neprevedenom obliku prenesen u engleski jezik – *rara avis*. U drugim je jezicima reproduciran u slobodnom prijevodu:

njem. *ein weißer Rabe*, franc. *le merle blanc*, tal. *mosca bianca*, rus. *белая ворона*, češ. *vzácný pták, bílá vrána*, polj. *rzadki ptak, biały kruk*, mađ. *fehér holló*.

Kao i u hrvatskome, tako je u češkom i poljskom latinski izraz reproduciran na dva načina: jedan u doslovnom, a drugi u slobodnom prijevodu. Slobodan prijevod jednak je u hrvatskom, ruskom i poljskom jeziku, u njemačkom i mađarskom glasi „bijeli gavran“ dok je u talijanskom i francuskom „bijela muha“. Zajedničko je svim tim frazemima nastalim slobodnim prijevodom to što nose leksičke sastavnice označavaju nešto što leti, a značenje ‘različito, neobično’ temelji se na paradoksu jer vrana, gavran i muha nisu bijeli.

3. Leksemске alternacije u frazemima u pojedinim jezicima

Prethodni je primjer pokazao da se istoznačni frazemi nastali prema jednom modelu mogu razlikovati u jednoj leksičkoj sastavnici. U skupini općeuropskih frazema postoji relativno velik broj strukturno i semantički podudarnih frazema koji se razlikuju po nosivoj zoonimskoj sastavnici. Nose su sastavnice u nekom semantičkom odnosu i podudaraju se bar u jednom semu, često su hiponimi nekog hiperonima. Kao primjere navodimo nekoliko frazema s različitim hiponimima koji pripadaju hiperonimu *insekt*:

hrv. *praviti od (iz) buhe (muhe, komarca) slona* – ‘pretjerivati u čemu, preuveličavati što’

lat. *Elephantum ex musca facis*¹⁰, njem. *aus einer Mücke einen Elefanten machen*, franc. *faire d'une mouche un éléphant*, tal. *far di una mosca un elefante*, rus. *делать из мухи слона*, mađ. *szúnyogból is elefántot csinál*

U hrvatskome su zoonimske sastavnice *buha*, *muha*, *komarac*, u francuskom, ruskom i talijanskom *muha*, a u njemačkom i mađarskom *komarac*.

hrv. *imati bube (bubice, muhe, mušice) u glavi* – ‘zanositi se ludim mislima, čudnim zamislima’

njem. *Motten im Kopfhaben*, tal. *avere i grilli per il capo, avere i grilli per la testa, avere la testa piena di grilli, avere il capo pieno di grilli, avere i grilli in testa*

¹⁰ Doslovno: Praviš iz muhe slona (Marević 2002: 148).

U hrvatskome alterira više sastavnica, u njemačkom je sastavnica *moljac*, a u talijanskom *cvrčci* (*zrikavci*).

4. Kontrastivna analiza i podrijetlo frazema

U prethodnim smo poglavljima pokazali primjere frazema kojima je poznato podrijetlo. Njihovom usporedbom u različitim jezicima može se utvrditi da se frazemi reproduciraju u hrvatski i u druge jezike doslovno i da su podudarne strukture. Iz pojedinih je primjera vidljivo da se u hrvatskome, kao i u drugim jezicima, uvijek ne prenosi vjerno original i da su odstupanja uvjetovana gramatičkom strukturom pojedinog jezika ili specifičnim izborom jedne leksičke sastavnice. Kontrastivna analiza frazema čije podrijetlo nije poznato može biti jedan od pokazatelja njihova podrijetla. Kako je podudarnost jedan od pokazatelja mogućeg kalkiranja, u ovoj se analizi uzimaju u obzir samo frazemi istoga značenja i potpune ili velike ekvivalencije. Ako je utvrđena podudarnost u više jezika, to sigurno upućuje na to da je riječ o kalkiranju, ali je u većini slučajeva teško utvrditi u kojem je jeziku frazem nastao i kako se širio u druge jezike, je li se širio izravno ili posredstvom jednog ili više drugih jezika. Sljedeći primjeri pokazuju postojanje ekvivalentnih frazema u više europskih jezika, čije podrijetlo i putovi širenja nisu poznati:

hrv. *biti (ponašati se) kao slon u staklani (trgovini porculana)* ima dva značenja

1. biti jako nespretna, nanositi štetu svojom nespretnošću
2. neadekvatno se ponašati, praviti štetu svojim ponašanjem

engl. *behave like a bull in a china shop*, njem. *sich wie ein Elefant im Porzellanladen benehmen*, franc. *être comme un éléphant dans un magasin de porcelaine*, tal. *muoversi come un elefante in una cristalleria*, *essere un elefante in un negozio di porcellane*, rus. *вести себя как слон в посудной лавке*

Za označavanje velike i nezgrapne životinje svi navedeni jezici koriste *slona*, dok je u engleskom riječ o *biku*. Druge razlike u ovome frazemu među jezicima očituju se u alternaciji leksema: *trgovina porculana*, *staklarna* i *trgovina kristalom*. Ovako velika podudarnost među jezicima jasno upućuje na zaključak da se radi o kalkiranju. Međutim, podrijetlo tog frazema nije poznato (Piirainen 2012: 477).

hrv. *štakori napuštaju brod koji tone* ‘kad se sprema velika opasnost (slom, politički preokret itd.) najlukaviji se prvi spašavaju’

engl. *rats desert the sinking ship*, njem. *die Ratten verlassen das sinkende Schiff*, franc. *les rats quittent (abandonnent) le navire*, tal. *quando la nave affonda i topi fuggono (sono i primi a fuggire)*, *i topi sono i primi a lasciare la nave che affonda*, rus. *крысы бегут с тонущего корабля*

U ovom se primjeru očito radi o kalkiranju jer frazem u svim jezicima ima jednaku strukturu, istovjetne sastavnice, identičnu semantičku preobrazbu i jednako značenje. Pouzdani podaci o njegovu podrijetlu ne postoje.

Postojanje podudarnosti među frazemima u jezicima koji su bili ili jesu u kontaktu jedan je od pokazatelja mogućeg preuzimanja frazema u prevedenom obliku. Međutim,

koliko god je podudarnost među jezičnim jedinicama neizostavni i najvažniji indikator kalkiranja, ona sama po sebi nije dovoljan i pouzdan pokazatelj da su pojedini frazemi prevedeni. To se prije svega odnosi na poredbene frazeme koji se temelje na zajedničkom iskustvu govornika različitih jezika.¹¹ Pogrešno bi bilo tvrditi da svi ekvivalentni poredbeni frazemi imaju zajedničko ishodište. Podudarni frazemi u više jezika iskustveni su odgovor na ponašanje, izgled, karakteristike pojedinih životinja i stereotipe o njima. Stereotipi se mogu pripisati bilo kojem denotatu, a zbog antropocentričnog uređenja svijeta živim se bićima obično pripisuju ljudske karakteristike. To dolazi do izražaja osobito u odnosu čovjeka prema životinjama (Bertoša 1999: 64). Stereotipi se mogu razlikovati od jezika do jezika, npr.

hrv. **dosadan kao stjenica (uš)** – ‘jako dosadan, nametljiv’

njem. *lästig wie eine Fliege*, tal. *noioso come una mosca, noioso come una piattola, noioso (fastidioso) come una pulce, noioso (fastidioso) come una vespa, noioso come una zanzara, noioso come un calabrone*

Ovi se istoznačni frazemi međusobno razlikuju po nosivoj sastavnici karakterističnoj za pojedini jezik. Pojavljuju se leksemi koji označavaju različite kukce koji upornim nadiranjem, obično popraćeno zujanjem iritiraju ljude. U hrvatskom je to *stjenica* ili *uš*, u njemačkom *muha*, a u talijanskom su moguće alternacije: *muha, žohar, buha, osa, komarac, stršljen*.

Ova je analiza pokazala da je jezična uporaba stereotipa o životinjama uglavnom univerzalna pojava, npr.

hrv. **gol (siromašan, ubog) kao crkveni miš** – ‘jako siromašan’

engl. *poor as a church mouse*, njem. *arm wie eine Kirchenmaus*, tal. *povero come un topo di chiesa*, mađ. *szegény, mint a templom egere*

Značenje ‘siromašan’ naglašeno je leksemom *crkveni* s obzirom na činjenicu da u crkvi ne postoje materijalna sredstva kojim se mogu namirati fiziološke potrebe gladi i žeđi.

Čovjek opisuje životinje stvarajući o njima stereotipe i iskorištava ih da bi obilježio drugog čovjeka. Frazemi u kojima su životinjama pripisane ljudske karakteristike nose procjenu o umnom, osjećajnom i moralnom čovjekovu habitusu, npr.

hrv. **crna ovca** – ‘osoba koja se svojim ponašanjem (stavovima) razlikuje od ostalih (sredine, okruženja), iznimka /ob. u lošem smislu/’

engl. *the black sheep*, njem. *das schwarze Schaf*, franc. *mouton noir*, tal. *la pecora nera*, mađ. *fekete bárány*¹²

Značenje se ovog frazema temelji na činjenici da su ovce rijetko crne pa se tako razlikuju od drugih ovaca u stadu.

hrv. **biti prava zmija** – ‘biti zla, opaka osoba’

engl. *to be a real snake*, njem. *eine richtige Schlange sein*, franc. *être une vraie vipère*, tal. *essere un vero serpente*, rus. *быть настоящей змеёй*, mađ. *kigyófajzat*¹³

¹¹ O značajkama poredbenih frazema vidi Fink-Arsovski (2002).

¹² U mađarskom umjesto *crne ovce* stoji *crno janje*.

¹³ Mađ. *kigyófajzat* doslovno znači *zmijska sorta*.

hrv. **lukav kao lisica** – ‘izrazito lukav’

engl. *sly as a fox*, njem. *schlau wie ein Fuchs*, franc. *rusé comme un renard*, tal. *furbo come una volpe*, rus. *хитрый как лиса*, mađ. *ravasz, mint a róka*

hrv. **hrabar kao lav** – ‘izrazito hrabar’

engl. *lion-hearted*, njem. *mutig wie ein Löwe*, franc. *courageux comme un lion*, tal. *coraggioso come un leone*, rus. *смелый как лев*, mađ. *bátor, mint az oroszlán*

hrv. **radišan kao mrav** – ‘izrazito marljiv, radišan’

njem. *fleißig wie eine Ameise*, tal. *attivo (laborioso) come una formica*, rus. *трудолюбивым как муравей*, mađ. *szorgalmas, mint a hangya*

hrv. **plašljiv kao zec** – ‘jako strašljiv’

engl. *timid as a rabbit*, njem. *furchtsam (schreckhaft) wie ein Hase*, franc. *peureux comme un lièvre*, tal. *timido (pauroso) come una lepre*, rus. *трусливый как заяц*, mađ. *gyáva, mint a nyúl*

Neki frazemi oslikavaju vanjštinu, tj. temelje se na iskustvu izgleda, svojstava ili ponašanja životinja, prenose se na čovjeka, ali ne predstavljaju stereotype s moralnom procjenom, npr.

hrv. **crven kao rak** – ‘vrlo crven u licu, pocrvenio /od sunca, ljutnje itd./’

engl. *as red as lobster*, njem. *rot wie ein Krebs (krebssrot)*, franc. *rouge comme une écrevisse*, tal. *rosso come un gambero*, rus. *красный как рак*, mađ. *vörös, mint a rák*

hrv. **slijep kao krtica** – ‘jako slijep’

engl. *blind as a mole*, njem. *blind wie ein Maulwurf*, franc. *myope comme une taupe*, tal. *cieco come una talpa*, rus. *слепой как крот*

hrv. **spavati kao zec** – ‘imati lagan san, buditi se na svaki šum’

njem. *den Hasenschlaf schlafen*, franc. *avoir un sommeil de lièvre*, tal. *dormire come una lepre*, rus. *спать как заяц*

hrv. **živjeti kao golubovi (kao dva goluba, kao golub i golubica)** – ‘živjeti u slozi i ljubavi’

engl. *to live like a couple of lovebirds*, njem. *wie die Turteltauben leben*, tal. *vivere come due colombini*

hrv. **živjeti (slagati se) kao pas i mačka** – ‘živjeti u stalnom neprijateljstvu’

engl. *to live like cat and dog*, njem. *wie Hund und Katze leben*, franc. *s’entendre comme chien et chat*, tal. *vivere come cane e gatto*, mađ. *úgy élnek, mint a kutya meg a macska*

Za navedene se primjere ne bi moglo reći da su nastali kalkiranjem bez obzira na činjenicu što su semantički i strukturno podudarni. Oni se temelje na univerzalnim iskustvima pripadnika različitih naroda i njihovih jezika.

Latinski je u frazeologiji hrvatskoga jezika ostavio tragova u neprevedenom obliku, npr. *lupus in fabula*, ali je njegov utjecaj još veći u prevedenom obliku, a to se, kao što je pokazano, osobito odnosi na frazeme biblijskog, klasičnog i književnog podrijetla. Osim latinskoga na hrvatski su jezik znatno utjecali njemački i talijanski jezik. Kontrastivna raščlamba jednakoznačnih frazema pokazuje znatna podudaranja, na što je još devedesetih godina dvadesetoga stoljeća u nekoliko članaka uputio prof. Josip Jernej (1986, 1992, 1996). U

kalkiranju osim podudarnosti treba uzeti u obzir veliki stupanj desemantizacije frazemskih sastavnica. Ako su sve sastavnice frazema u dva jezika desemantizirane ili većina njih, onda je malo vjerojatno da su se u dva nesrodna jezika razvili ekvivalentni frazemi.

4.1. Utjecaj njemačkog jezika na hrvatske frazeme

Pretpostavka je da su sljedeći frazemi mogli nastati preslikom njemačkih frazema:

hrv. *podmetnuti komu kukavičje jaje* < njem. jdm. *ein Kuckucksei ins Nest legen* – ‘podmetnuti komu što s lošom namjerom’

hrv. *vidjeti bijele miševe* < njem. *weiße Mäuse sehen* – ‘halucinirati’

hrv. *jednim udarcem ubiti dvije muhe*¹⁴ < njem. *zwei Fliege mit einer Klappe schlagen* – ‘poduzeti što da se ostvari dvostruka korist, istom akcijom postići dva probitka’

hrv. *to <već> i vrapci <na krovu> znaju (cvrkuću, pjevaju)* < njem. *das pfeifen die Spatzen von den <alten> Dächern* – ‘to je svima poznato’

hrv. *kao ptica nebeska* < njem. *wie die Vögel des Himmels* – ‘bezbrižno, ravnodušno, nebrineći suviše za sutrašnjicu’

hrv. *vidjela žaba gdje konja potkivaju pa i ona digla nogu* < njem. *wenn der Frosch sieht, wie man das Pferd beschlägt, er gleich seinen Fuß zum Schmiede hält* – ‘o onome koji slijepo slijedi tuđe postupke kojima nije dorastao ili koji su iznad njegovih mogućnosti’

hrv. *knjiški moljac* < njem. *Bücherwurm* – ‘onaj koji stalno traži po knjigama, onaj koji je stalno među knjigama’. U ovom je primjeru riječ o djelomičnoj prevedenici jer se radi o odstupanju prijevoda u jednoj sastavnici u odnosu na predložak. Naime, u njemačkoj složenici osnovna je riječ *Wurm*, tj. crv. Iako i u mađarskom postoji izraz *könyvmoly* ‘knjiški moljac’, što je bliže hrvatskome od njemačkog izraza, u prilog mogućnosti da se radi o njemačkom kalku govori činjenica da se u hrvatskom rabila posuđenica *bihervurm* kako je bilježi Klaićev *Rječnik stranih riječi*.

Njemački je imao i posredničku ulogu u kalkiranju frazema te je u tom slučaju hrvatski frazem podudaran s njemačkim, a ne s latinskim:

hrv. *bolje vrabac u ruci nego golub na grani (krovu)* < njem. *lieber den Spatzen in der Hand als die Taube auf dem Dach* < lat. *capta avis est melior quam mille in gramine ruris*¹⁵

hrv. *pasti s konja na magarca* < njem. *vom Pferde auf den Essel kommen* < lat. *Canterio vectum post mulum conscendere*¹⁶

¹⁴ Zanimljivo je kako se jednako značenje izražava u drugim jezicima: engl. *kill two birds with one stone* (dosl. ubiti dvije ptice jednim kamenom), tal. *prendere (pigliare) due piccioni (colombi) con una fava* (dosl. uhvatiti dva goluba jednim bobom), rus. *одним ударом двух зайцев убить* (dosl. jednim udarcem ubiti dva zeca).

¹⁵ Hrvatski bi doslovni prijevod latinskog frazema glasio: uhvaćena ptica bolja je nego tisuću njih na polju u travi (Marević 2002: 76).

¹⁶ Latinski frazem doslovno znači: Jahati najprije na konju, pa onda uzjahati mulu. U latinskom postoji i *ab asinis ad boves transcendere* ‘doći u bolji položaj’, koji doslovno znači: prijeći od magarca na volove.

4.2. Utjecaj talijanskoga jezika na hrvatske frazeme

Sljedeći frazemi potvrđuju pretpostavku o talijanskom uzoru u kalkiranju:

hrv. *morski vuk* < tal. *lupo di mare* – ‘iskusni pomorac’

hrv. *crv sumnje* < tal. *il tarlo del sospetto* – ‘dvojba, nelagoda’

hrv. *biti kao lav u kavezu* < tal. *essere un leone in gabbia* – ‘biti nemiran (nervozan)’

hrv. *kao muha bez glave* [motati se, juriti i sl.] < tal. *come una mosca senza testa (capo)* [gironzolare] – ‘smeteno, smušeno, nepromišljeno, bez plana [motati se, juriti i sl.]’

hrv. *biti na konju* < tal. *essere a cavallo* – ‘poslije teškoća naći se u boljem položaju’.

Posrednička uloga talijanskoga vidljiva je u frazemu:

hrv. *velike ribe proždiru male*¹⁷ < tal. *i pesci grossi mangiano i piccini (quelli piccoli)* < lat. *pisces minutos magnus comest*.

4.3. Hrvatski frazemi podudarni s frazemima u slavenskim jezicima

U prikupljenoj građi zabilježeno je nekoliko hrvatskih frazema sa zoonimskom sastavnicom za koje nisu pronađeni paralelizmi u rječnicima germanskih i romanskih jezika, ali su potvrde pronađene u pojedinim slavenskim jezicima (Fink Arsovski i dr. 2006). Ti se frazemi mogu svrstati u skupnu slavenskih frazema. Oni imaju zajedničko ishodište i međusobno neovisan razvoj, tj. malo je vjerojatno da su kalkirani.

ima (bilo je) koga kao mrava (mravi) – ‘ima (bilo je) koga vrlo mnogo’

mak. *има некога како мравки*, bug. *има някого катo мравки*, ukr. *є кого як мурашви*, rus. *как муравьёв кожок*, polj. *jest kogoś jak mrówek*, češ. *je někoho < tam > jako mravenců*, slovač. *je koho ako mravcov*

ljut (srdit) kao ris – ‘jako ljutit’, bijesan

slov. *besen (jezen) kot ris*, mak. *бесен (лут) како рис*, bug. *зъл катo рис*,

marljiv kao krtica – ‘vrlo marljiv’, mak. *вреден (равотлив) како кртица*, bug. *работлив(работен, трудолюбив) катo кртица*

4.4. Nacionalni frazemi

Kad se govori o nacionalnim frazemima, obično se ističe da su nastali kao iskustveni odgovor na domaće prilike, da su motivirani običajima, vjerovanjima i svjetonazorom naroda u čijem su jeziku nastali. Raščlamba frazema sa zoonimskom sastavnicom pokazuje, međutim, da u srodnim i nesrodnim jezicima ima mnogo sličnosti. Naime, ti se frazemi temelje na univerzalnim iskustvima o izgledu i ponašanju životinja i na stereotipima o njima kojima se obično pripisuju ljudske karakteristike. To objašnjava činjenicu da je broj tipično hrvatskih frazema sa zoonimskom sastavnicom znatno manji od očekivanog, npr.

¹⁷ Postoje i inačice: *Magnus piscis minutos comest* ‘velika riba ždere male’, *Pisces magni parvulos comedunt* ‘velike ribe proždiru male’ (Marević 2002: 305, 456).

i mi konja za trku imamo – ‘i mi imamo čime da se usporedimo’

izjeo (pojeo) vuk magarca (magare) – ‘prošlo je bez ikakvih posljedica, zataškana je neugodna stvar’

izvoditi bijesne gliste – ‘izmotavati se, prenemagati se’

kao da je zmija (guja) ujela koga [skočiti, vrisnuti itd.] – ‘naglo, brzo; teško, bolno povrijeđen (uvrijeđen, razočaran) [skočiti, vrisnuti itd.]’

kolju se kao žuti mravi – ‘bore se nepomirljivo, do uništenja’

ne bi <ni> mrava zgazio – ‘ne bi mogao učiniti nikome ni najmanje zlo’

rugala se sova sjenici – ‘prigovarati, rugati se *komu* za karakteristike koje ima i sâm onaj koji se ruga’

*spremiti ražanj, a zec u šumi*¹⁸ – ‘spremati se *za što* nesigurno, preuraniti s veseljem, veseliti se onome što je još daleko od ostvarenja’

tjerati lisicu, istjerati vuka – ‘boriti se protiv jednog neprijatelja, a naići na još goreg; misleći da se bori protiv slabog otkriti jakog’

*u tom grmu leži zec*¹⁹ – ‘u tome je stvar, u tome je problem’

vrana je komu mozak (pamet) popila – ‘ne zna što radi *tko*’

znam te ptico dok si jaje bila – ‘znam te odmalena’

<i> vuk sit i koza cijela – ‘svima je po volji, svi su zadovoljni’, usp. rus. *волки сыты, и овцы целы*, polj. *i wilk syty i koza cala*

5. Zaključak

U analiziranoj građi postoji mnoštvo frazema sa zoonimskom sastavnicom koji su zajednički hrvatskome i drugim slavenskim i neslavenskim jezicima, osobito njemačkome i talijanskome jeziku. Kontrastivna analiza prvi je korak u otkrivanju podrijetla frazema, ali je bez dodatnih istraživanja nemoguće sa sigurnošću govoriti o pravome podrijetlu: jesu li pojedini frazemi kalkirani ili ne, ako su kalkirani iz kojeg su jezika preuzeti, jesu li preuzeti izravno ili posredstvom drugog jezika. Ako su ekvivalentni frazemi potvrđeni u jezicima koji su bili u bliskom kontaktu i imaju veliki odmak od osnovnog značenja njihovih sastavnica, tj. visok stupanj desemantizacije, onda je to jedan od pokazatelja moguće reprodukcije frazema iz jednog jezika u drugi jer je malo vjerojatno da bi se u dva nesrodna jezika razvili ekvivalentni frazemi s velikom semantičkom preoblikom njihovih sastavnica.

¹⁸ Usp. lat. *Currens per prata non est lepus esca parata*, dosl. zec koji bježi po livadi nije još gotova pečenka (Marević 2002: 111).

¹⁹ U latinskom postoji sličan frazem: *Hic iacet lepus*, doslovno: tu leži zec (Marević 2002: 207).

LITERATURA

- Bertoša, Mislava. 1999. Stereotipi o životinjama. U: *Teorija i mogućnosti primjene pragmatolingvistike*. Badurina, Lada; Ivanetić, Nada; Pritchard, Boris; Stolac, Dijana (red.). Rijeka – Zagreb: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku. 63–76.
- Bunk, Ana; Opašić, Maja. 2010. Prilog kontrastivnoj analizi frazema sa zoonimskom sastavnicom u hrvatskome i češkome jeziku. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*. 32/2: 327–250.
- Fink-Arsovski, Željka. 2002. *Poredbena frazeologija: pogled izvana i iznutra*. Zagreb: FF press.
- Jernej, Josip. 1987. Fraseologia in chiave contrastiva. *Studia Romanica et Anglicae Zagrabien-sia*. XXIII. 1-2: 349–362.
- Jernej, Josip. 1992–1993. O klasifikaciji frazema. *Filologija*. 20-21: 191–197.
- Jernej, Josip. 1996. Bilješke oko porijekla naše frazeologije. *Suvremena lingvistika*. 1-2: 265–269.
- Ljubičić, Maslina. 1994. O hrvatskim zoonimima: konotativno značenje i frazeologija. *Filologija*. 22-23: 245–252.
- Menac, Antica. 2007. *Hrvatska frazeologija*. Zagreb: Knjigra.
- Opašić, Maja. 2013. *Biblijski u hrvatskome jeziku*. Doktorska disertacija. Filozofski fakultet. Sveučilište u Zagrebu. Zagreb.
- Turk, Marija. 1994. Naznake o podrijetlu frazema. *Fluminensia*. 1-2: 37–47.
- Turk, Marija; Opašić, Maja. 2008. Supostavna raščlamba frazema. *Fluminensia*. 1: 323–333.
- Vidović Bolt, Ivana. 2011. *Životinjski svijet u hrvatskoj i poljskoj frazeologiji I*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Zovko, Ivana. 2006. Contrastive analysis of English and Croatian phraseology of animals and plants. *Riječ*. 2: 106–117.

RJEČNICI

- Anić, Vladimir. 2004. *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber.
- Anić, Vladimir et al. 2003. *Hrvatski enciklopedijski rječnik*. Zagreb: Novi Liber.
- Bujas, Željko. 1999. *Veliki hrvatsko-engleski rječnik*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- Dautović, Matija. 2002. *Hrvatsko-ruski rječnik*. Zagreb: Školska knjiga.
- Dayre, Jean et al. 1996. *Hrvatsko-francuski rječnik*. Zagreb: Dominović.
- Deanović, Mirko; Jernej, Josip. 1984. *Talijansko-hrvatski ili srpski rječnik*. Zagreb: Školska knjiga.
- Deanović, Mirko; Jernej, Josip. 1994. *Hrvatsko-talijanski rječnik*. Zagreb: Školska knjiga.
- Hansen Kokoruš, Renate et al. 2005. *Deutsch-kroatisches Universalwörterbuch*. Zagreb: Nakladni zavod Globus – Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

- Dudenredaktion (red.). 2002. Duden. Redewendungen: Wörterbuch der deutschen Idiomatik. U: *Duden in 12 Bänden 2., neubearbeitete und aktualisierte Auflage*. Band 11. Mannheim – Leipzig – Wien – Zürich: Dudenverlag.
- English-Croatian dictionary*. 2004. Filipović, Rudolf (red.). Zagreb: Školska knjiga.
- Fink Arsovski, Željka et al. 2006. *Hrvatsko-slavenski rječnik poredbenih frazema*. Zagreb: Knjigra.
- Klaić, Bratoljub. 2007. *Rječnik stranih riječi*. Zagreb: Školska knjiga.
- Korać, Tatjana; Menac, Antica et al. 1979–1980. *Русско хорватский или сербский фразеологический словарь / Rusko hrvatski ili srpski frazeološki rječnik*. Menac, Antica (red.). sv. I–II. Zagreb: Školska knjiga. [RHSR]
- Lapucci, Carlo. 1969. *Dizionario dei modi di dire della lingua italiana*. Firenze: Valmartina.
- Lapucci Carlo. 2006. *Dizionario dei proverbi italiani*. Firenze: Felice Le Monnier.
- Marević, Jozo. 2002. *Latinski zauvijek (Latinum in aeternum)*. Velika Gorica: Marka.
- Matešić, Josip et al. 1988. *Hrvatsko-njemački frazeološki rječnik*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske – München: Verlag Otto Sagner.
- Menac, Antica; Vučetić, Zorica. 1995. *Hrvatsko-talijanski frazeološki rječnik*. Zagreb: Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
- Menac, Antica; Fink-Arsovski, Željka; Venturin, Radomir. 2003. *Hrvatski frazeološki rječnik*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- Osmojezični enciklopedijski rječnik*. 1987–2010. Ladan, Tomislav (red.). Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža.
- Piirainen, Elisabeth. 2012. *Widespread Idiom sin Europe and Beyond. Toward a Lexicon of Common Figurative Units*. NewYork, Washington, D/C./Baltimore, Bern, Frankfurt, Berlin, Brussels, Wiena, Oxford: PeterLang.
- Pittano, Giuseppe. 1992. *Frase fatta capo ha*. Bologna: Zanichelli.
- Putanec, Valentin. 1989. *Dictionnaire français croate ou serbe*. Zagreb: Školska knjiga.
- Rječnik hrvatskoga jezika*. 2000. Šonje, Jure (red.). Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža – Školska knjiga.
- Zingarelli, Nicola. 2008. *Vocabolario della lingua italiana*. Bologna: Zanichelli.

ZUSAMMENFASSUNG

KONTRASTIVE ANALYSE ALS METHODE ZUR AUFDECKUNG DER HERKUNFT VON PHRASEMEN (AM BEISPIEL DER PHRASEME MIT ZOONYMISCHER KOMPONENTE)

Die kroatische Sprache stand in einem jahrhundertelangen Kontakt mit anderen Sprachen. Durch diesen Kontakt wurde auch der Bereich der kroatischen Phraseologie bedeutsam beeinflusst. Als eine der möglichen Methoden zur Aufdeckung der Herkunft von Phrasemen kann die Gegenüberstellung von gleichbedeutenden Phrasemen mehrerer kontaktierender Sprachen angesehen werden. Im Mittelpunkt des Interesses stehen in diesem Beitrag kroatische Phraseme mit zoonymischer Komponente und die ihnen gegenübergestellten gleichbedeutenden Phraseme des Deutschen und des Italienischen, da die beiden letztgenannten Sprachen in der Vergangenheit einen bemerkenswert großen Einfluss auf die kroatische Sprache ausgeübt haben. Als Indikatoren für die mögliche Reproduktion der Phraseme aus einer Fremdsprache in die kroatische Sprache können der Äquivalenzgrad und der Grad der Desemantisierung der Phrasemkomponenten der miteinander in Kontakt tretenden Sprachen angesehen werden.

Schlüsselwörter: *kontrastive Analyse, zoonymische Komponente, Phrasem, die kroatische Sprache, Fremdsprache*

URŠKA VALENCIČ ARH
FILOZOFSKA FAKULTETA UNIVERZE V LJUBLJANI
LJUBLJANA, SLOVENIJA
urska.valencicarh@ff.uni-lj.si
<https://doi.org/10.17234/9789531755139.31>

KDO JE V TRGOVINI S PORCELANOM? – ANALIZA ŽIVALSKIH SESTAVIN V FRAZEMU Z DIAHRONEGA VIDIKA

Članek obravnava etimologijo frazema *kot slon v trgovini s porcelanom*, ki je kot primerjalni frazem s sestavino *slon* poznan v germanskih, romanskih, slovanskih in drugih jezikih. Natančen izvor nastanka frazema ni znan. V prvem delu prispevka predstavljamo nekaj že obstoječih etimoloških razlag ter na podlagi primerjalne analize iz starejših in sodobnih literarnih ter drugih virov dodajamo nove možne teorije nastanka. V nadaljevanju se posvečamo rabi frazema v slovenskem jeziku tako na strukturni in pomenski ravni kot tudi s prevodnega vidika.

Ključne besede: *etimologija, živalska sestavina, prevajanje, konotacija, leksikografija*

1 Uvod

Diahroni vidik v frazeološki teoriji je pogosto predmet raziskav, s katerimi jezikoslovci ugotavljajo zakonitosti v razvoju neke stalne besedne zveze od začetka do danes. Pri raziskovanju etimologije frazema moramo upoštevati najrazličnejše možnosti nastanka in dejavnike, ki so vplivali na nastanek ustaljene oblike. Frazeološke enote nastanejo na različne načine: a) iz proste besedne zveze zaradi novih metonimičnih/metaforičnih pomenskih prenosov, b) če posamezne sestavine izgubijo svoj prvotni pomen in tvorijo nov frazeološki pomen, c) če se izgubi prvotna motivacija kot posledica napačnega razumevanja v procesu ljudskega etimološkega prenosa in d) kot izposojenke iz tujega jezika. Pri raziskovanju etimologije primerjalnega frazema *kot slon v trgovini s porcelanom* nas je presenetil podatek, da je ta frazem stalna primera s sestavino *slon* v kar 31 jezikih (Piirainen 2012: 478). Da bi prikazali njegovo razširjenost, povzemamo nekatere oblike: v nemščini *wie ein Elefant im Porzellanladen*, v švedščini *som en elefant i en glasbutik*, v francoščini *comme un éléphant dans un magasin de porcelaine*, v španščini *como un elefante en una cacharrería*, v romunščini *ca un elefant întrun magazin de porțelanuri*, v ruščini *как слон в посудной лавке*, v hrvaščini *kao slon u prodavaonici porculana/ u staklani/ trgovini porculana/ porcelana*, v madžarščini *elefánt a porcelánboltban*, v estonščini *nagu elevant portselanipoes*. Primerjalni frazemi ali primerjalni jezikovni izrazi, kot jih tudi imenuje Kržišnik (2008: 39), so izraz „odnosa do okolja in življenjskih okoliščin, v katerih se nahajajo rojeni govornici“, ali pa „lahko izražajo fizične ali psihične lastnosti človeka in temeljijo na povezovanju z živalmi, rastlinami, naravnimi pojavi.“. Že zaradi sestavine *slon* lahko domnevamo, da ta primerjalni frazem v mnogih jezikih ni nacionalnokulturno

specifičen, zato smo se v nadaljnji raziskavi osredotočili na morebitni skupni vir in posledično na kalkiranje ter prevzemanje v drugih jezikih v smislu „frazoloških kalkov“ (Toporišič 1973/74: 279).

2 Struktura in pomen frazema *kot slon v trgovini s porcelanom*

V Slovarju slovenskih frazemov (Keber 2011: 868) je pod geslom *slon* naveden primerjalni frazem *kot slon v trgovini s porcelanom* v pomenu 'zelo nerodno, nespretno', ki se „največ uporablja z glagoloma *obnašati se*, *vesti se*“ (ibid.). Primerjalne frazeme tvorimo po ustaljeni modelni predlogi. Po Fink-Arsovski (2002: 12) sta znana dva osnovna strukturna tipa: trodelni A+B+C in dvodelni B+C. Del A pomeni sestavino, ki se primerja (*obnašati se*), del B je primerjalni veznik (npr. *ko*, *kot*, *kakor*) in del C (*slon v trgovini s porcelanom*) z eno sestavino ali več sestavinami, s katero se primerja del A. Struktura primerjave v prenesenem pomenu služi kot slikovita, retorično olepševalna formula za pomensko stopnjevanje oz. poudarjanje. Sestavina *slon* v primerjalnem frazemu [*obnašati/vesti se*] *kot slon v trgovini s porcelanom* namiguje na to, da na nastanek primerjalnega frazema ni vplival odnos do okolja, v katerem so živeli slovenski govorniki, saj to okolje ni domovina te živali. V slovenskem oz. slovanskem prostoru so slona v zgodovini poznali le po pripovedovanju, ker je njihovo naravno okolje v vzhodni Indiji in južni Afriki. Beseda *slon* je splošnoslovanska in zapisana v starocerkvenoslovanskih besedilih (Keber 1998: 236). Slonu v prvih zapisih v slovenskem jeziku pripisujejo predvsem pozitivne lastnosti:

„Slon je kaj čudna žival; po truplu je človeku sicer malo podoben, tim bolj pa po dušnih zmožnostih. Slon ima lastnosti, kakoršne se pri človeku zelo čislajo, p. sodružno vernost, ljubezen do mladičev in staršev, zvestobo, sramožljivost, pravičnost, usmiljenje, prizanesljivost, zatajevanje samega sebe tudi kedar je razdražen in jezen, in žrtvuje tudi življenje za vse, kar mu je milo in drago.“ (Živkov 1866: 58).

Razlaga izvora temelji na izglagolskem samostalniku *sloneti* in ljudskoetimološko se je beseda *slon* v slovanskih jezikih uveljavila na prepričanju, da je slon žival, ki spi naslonjena na drevo (Snoj 1997: 582). Tudi Trošt (1910: 177) je zapisal: „Ime ima slon baje odtod, ker ne spi ležeč, marveč se nasloni na drevesno deblo.“ Metaforično dodano razlago s stilistično oznako 'šaljivo za človeka, ki se vsepovsod in vedno nekam naslanja' najdemo v Murkovem slovarju iz leta 1833.¹ V Slovarju slovenskega knjižnega jezika je dodatna pomenska vrednost leksema *slon* ujeta v pomenu 'velik, neroden človek'. Frazem [*obnašati/vesti se*] *kot slon v trgovini s porcelanom* v pomenu 's svojim nerodnim in grobim obnašanjem povzročiti škodo' razlaga Krüger-Lorenzen (1995:

¹ Pod geslom *slon* je zapisana naslednja razlaga: „scherzweise auch ein Mensch, der überall und immer herumlehnt.“ (Murko 1833: 264).

397) kot večno podcenjevanje značaja, ki ga ljudski jezik pripisuje sicer zelo pametni in previdni živali. Slon je največji predstavnik kopenskih sesalcev, ki mu zaradi svoje teže (5 – 7 ton) in velikosti (3 – 4 metrov) pripisujemo nerodnost, saj prav nasprotje med krhkimi izdelki iz porcelana in orjaškim živalskim velikanom botruje podobi o uničenju in razbitinah, če si predstavljamo, da se slon v resnici premika po trgovini s porcelanom. Nerodno obnašanje je v metaforiki povezano tudi z drugimi velikimi živalmi kot so govedo, bik, krava, konj in druge (prim. Keber 1998: 237).

Sestavina *porcelan* je prevzeta prek nemškega leksema *Porzellan* iz italijanskega *porcellana*, ki je poznan od 13. stoletja dalje, ko je Marco Polo prinesel porcelan iz Kitajske (Snoj 1997: 472). Natančna etimologija frazema ni znana, vendar obstajajo teorije, ki so si enotne v tem, da je izposojenka iz angleškega frazema *like a bull in a china shop*. Z izvorom frazema *slon v trgovini s porcelanom* v nemščini se je izčrpno ukvarjala jezikoslovka Olga V. Trokhimenko, ki navaja (1999: 352), da so konec 15. stoletja arabski in portugalski trgovci v Italijo prinesli fine kitajske in japonske glinene izdelke z Daljnega Vzhoda, ki so jih v Italiji poimenovali *porcellana*. Poimenovanje so prevzeli v francoščini z izrazom *porcelaine*, v nemščini z izrazom *Porzellan* in v Angliji z izrazom *porcelain*. V angleščini so to vrsto posode zaradi dežele porekla imenovali tudi *china* ter v starejši obliki tudi *china-ware*.²

3 Teorije o nastanku

Po navedbah frazeologinje Trokhimenko (1999: 352) obstajajo v frazeološki literaturi tri različne teorije nastanka frazema. Po prvi teoriji naj bi frazem nastal iz Ezopove basni *The peeping ass*, ki jo v svoji zbirki *Aesopica* pod številko 459 navaja jezikoslovec Ben Edwin Perry. Zapis v angleščini citiramo iz Trokhimenko (1999: 352):

„A potter kept many birds in his shop. An ass whose driver was not keeping very good track of him came by, put his head in the window, and brayed at the birds. They flew up and smashed all the vessels in the shop. The owner of the shop haled the driver into court. When the passers-by asked the driver what he was being charged with, he said: A peeping ass.”³

Po drugi teoriji (Trokhimenko 1999: 354) etimologijo frazema povezujejo z lastnim imenom in angleško nacionalno figuro Johna Bulla, ki je imel s svojo družbo *East Indian Company* monopol nad trgovino s Kitajsko. Kot fiktivna ponazoritev angleškega značaja in britanskega imperializma se je John Bull prvič pojavil v satiri Johna Arbuthnota

² Zapis v slovarju *A Dictionary of the English Language* avtorja Samuela Johnsona iz leta 1768: „CHI'NA. [from China] China ware; porcelain [...]“.

³ Prevod v slovenščini: „Lončar je imel v svoji prodajalni veliko ptičev. Nekega dne je osel, ki ga voznik ni dovolj brzdal, potisnil glavo v prodajalno in tako prestrašil ptiče, da so naredili pravo opustošenje. Lončar je zahteval povračilo, in ko so mimoidoči vprašali voznika, česa je obtožen, je odvrnil: Radovednega osla.”.

(1667–1735) *Law is a bottomless-Pit. Or, The History of John Bull* leta 1712, v kateri je Arbuthnot napadel zunanjo politiko in finančne kroge, ki so iz angleške intervencije v Evropi kovali dobiček. Arbuthnotov John Bull je bil pošten mali trgovec. Po značaju je bil prijateljski in tovariški, a tudi vzkipljiv in nestanovitnega značaja. Posel mu je sprva cvetel, toda ker se je po nasvetu svojih odvetnikov podal v tožbo, ki naj bi se čez leto ali dve končala v njegov prid, je zašel v finančne težave. Arhetipsko podobo Angleža kot otopelega, razdražljivega in nemalokrat rahlo v rožicah so pogosto primerjali z bikom, volom ali kravo. Arbuthnot je vse te predstave združil v Johnu Bullu. Charles Funk (1948: 147) domneva, da je lastno ime John Bull kot sestavina v frazemu *like a bull in a china shop* podlaga za politično karikaturu, v kateri naj bi John Bull v podobi osla predstavljal neuspešne in nespretne posle med Anglijo in Kitajsko. Med slikarji omenja škotskega političnega satirika Georgea Cruikshanka. Čeprav Funk (ibid.) o obstoju karikature in o njenem možnem naslovu *John Bull in a China Shop*, ki naj bi sčasoma prešel v eliptično rabo *Bull⁴ in a China Shop* ni povsem prepričan, Trokhimenko (1999: 354) pa v obstoj te karikature celo dvomi, smo pri našem raziskovanju v katalogu *Karikatur und Zeichenkunst* muzeja *Wilhelm Busch Deutsches Museum für Karikatur* iz Hannovra, ki ga je leta 2012 izdala urednica Vetter-Liebenow ob 75. obletnici muzeja, naleteli na ilustracijo z naslovom *A Bull in a China Shop*. Po navedbah v katalogu (2012: 250) je ilustracija, ki upodablja pesem *The Bull in the China Shop*, delo dveh škotskih slikarjev in političnih satirikov, očeta Isaaca Cruikshanka (1756–1811) in sina Georgea Cruikshanka (1792–1878)⁵. Ilustracija naj bi nastala leta 1808 ob uprizoritvi predstave *Harlequin Highflyer or Off she Goes* v gledališču Aquatic Theater, Sadler Wells.

V tretji teoriji, ki jo navaja Trokhimenko (1999: 355), naj bi nastanku frazema *like a bull in a china shop* botroval resnični dogodek iz konca 18. stoletja, ki je kot novica opisan v časniku *London Packet* dne 17. marca 1773: „This morning an over drove bullock rushed into the china-shop of Miss Powell, opposite St. Andrew's church, Holborn, where he frightened the lady into a hysterical fit, and broke a quantity of glass and china.“ Podobno novico o resničnem dogodku smo zasledili tudi skoraj sto let kasneje v londonskem časopisu *The Spectator* (1861: 17–18), ki pa verjetno le potrjuje dejstvo, da so biki v Angliji pogosto podivjali in povzročali škodo, ker so frazem *like a bull in a china shop* v literarnih virih uporabljali že pred letom 1861:

„This phrase generally considered as so strikingly emblematical of clumsiness, on Wednesday last turned out to be a literal fact, whilst its reputed emblem was singularly enough libellous. A fine horned bullock being driven into Braintree market was majestically proceeding down Bank-street, talking in his progress a calm survey of the various goos in the shop window, when, as if pre-arranged, and

⁴ Sčasoma naj bi se pri leksemu *Bull* (slov. bik) uveljavila raba male začetnice *bull*.

⁵ Pod številko 55 na strani 250 so navedeni naslednji podatki o karikaturi: „Isaac (1756–1811) und George (1792–1878) Cruikshank, *The Bull in the China Shop*, 1808, *Der Stier im Porzellan-Laden*, Tusche / Feder, Aquarell, laviert; 18,5 × 22 cm“.

with an air of importance, he walked into the china and glass warehouse of. Mr. J.D.Smith.“

V nadaljnji raziskavi smo naleteli na povezavo z arabščino in jo imenujemo četrta teorija. Švicar Johann Ludwig Burckhardt (1784–1817)⁶ je zbrane pregovore v arabščini uredil in prevedel v angleščino in v nemščino. Angleško zbirko je objavil leta 1830 pod naslovom *Arabic proverbs, or the manners and customs of the modern Egyptians*, nemško pa leta 1834 pod naslovom *Arabische Sprüchwörter oder die Sitten und Gebräuche der neueren Aegyptier*. Zanimiv je pregovor št. 209, ki je iz arabščine preveden v nemščino kot *ein Stein in dem Laden eines Glashändlers* (slov.: kamen v steklarjevi prodajalni) v pomenu, 'da nekaj sploh ni na svojem mestu'.⁷ Čeprav pomensko ne gre za ustreznico uslovarjenega pomena frazeološke primerjave [*obnašati/vesti se*] kot *slon v trgovini s porcelanom* je zanimiv namig na povezavo med arabskim frazemom in Ezopovo basnijo, na katero smo naleteli v londonski reviji *The Quarterly Review* iz leta 1868 na strani 245. Namiguje namreč na možno različico med zgoraj omenjenim grškim pregovorom in arabskim pregovorom: „(...) 'A storm in the shop of a glass-dealer' looks like a version of the Greek proverb we noted above, about the ass peeping into the crockery-shop.“

4 Frazem *like a bull in a china shop* v angleškem leposlovju in v nemških prevodih

Kot prvo omembo frazema *like a bull in a china shop* v angleškem leposlovju navajajo delo *Jacob Faithful* pisatelja Fredericka Marryatsa (1792–1848) iz leta 1834 (Trokhimenko 1999: 356):

„As soon as Mr. Turnbull was dressed, we went down into the drawing-room, which was crowded with tables loaded with every variety of ornamental articles. Now this is what my wife calls fashionable. One might as well be steering through an ice-floe as try to come to an anchor here without running foul of something. It's *hard-a-port* or *hard-a-starboard* every minute; and if your coat-tail *jibes*, away goes something, and whatever it is that smashes, Mrs. T. always swears it was the *most valuable* thing in the room. I'm like a bull in a china-shop.“

S primero *like a bull in a china shop* mladi Jacob opiše ne le svojo nerodnost, ampak se tudi posmehuje snobizmu, nevoščljivosti in nečimrnosti prijateljeve žene, ki ne dovoli nikomur, da bi se dotikal njenih lepih stvari.

⁶ Imenoval se je tudi Jean Louis Burckhardt, znan je bil tudi pod imenom *Johann Ludwig* in *John Lewis*. Njegov psevdonim je *Sheikh Ibrahim Ibn Abdallah*.

⁷ V angleški izdaji slovarja je isti frazem preveden kot *A storm in the shop of a glass-dealer* v pomenu 'signifying that a thing is quite out of place'.

V različnih prevodih tega romana v nemščino v 19. stoletju in pod naslovom *Die Abenteurer des Jacob Ehrlich* najdemo v nemščini dve različni ustreznici sestavine *bull* iz frazema *like a bull in a china shop*, to sta *Stier* (slov. bik) in *Ochse* (slov. vol):

- 1835: „Ich bin hier grade so, wie ein Stier im Porzellan-Laden.“
 1843: „Ich gleiche einem Ochsen in einem Porzellanladen.“
 1860: „Ich gleiche einem Ochsen in einem Porzellanladen.“

Angleški pisatelj William Makepeace Thackeray (1811–1863) je uporabil frazem v delu *Vanity Fair*, v katerem opisuje angleško plemiško in meščansko življenje v času Napoleona. Delo, ki je sprva izhajalo v mesečnih nadaljevanjih med januarjem 1847 in julijem 1848 pod naslovom *Vanity Fair: Pen and Pencil Sketches of English Society*, je v obliki romana v treh delih izšlo v Londonu leta 1848. V drugem delu iz leta 1848 je avtor v 32. poglavju pri opisu nerodnega jezdeca uporabil frazem *such a bull in a china-shop*:

„The horses, which had not been exercised for some days, were lively, and sprang about the street. Jos, a clumsy and timid horseman, did not look to advantage in the saddle. 'Look at him, Amelia dear, driving into the parlour window. Such a bull in a china-shop I never saw.'“.

V nemškem prevodu *Der Markt des Lebens. Ein Roman ohne einen Helden* iz leta 1849 izpod peresa prevajalca Augusta Diezmanna je frazem *such a bull in a china-shop* v ciljnim jeziku izpuščen. Sporočevalni namen (Jakop 2005: 46) primerjalnega frazema je prevajalec nadomestil z izrazom posmehovanja *Wie lächerlich!* (slov. *Kako smešno!*):

„Die Pferde, welche einige Tage gestanden hatten, waren muthig und jagten die Straßen hinab. Joseph, ein ängstlicher und unbehilflicher Reiter sah im Sattel nicht eben anziehend aus. »Sehen Sie ihm nur nach, Amalie! Wie lächerlich!«“.

Angleško izvorno besedilo *Vanity Fair* je v prevodu Christopha Friedricha Grieba izšlo pod naslovom *Der Jahrmakkt des Lebens*. V 32. poglavju drugega dela iz leta 1851 je izhodiščni primerjalni frazem *such a bull in a china-shop* v pomenu 'biti neroden' preveden s sestavino *Ochse* (slov.: *vol*):

„Die Pferde, die mehrere Tage hindurch nicht geritten worden waren, zeigten sich ungemein lebhaft, und sprangen von einer Seite der Straße zur andern. Jos, ein schwerfälliger und furchtsamer Reiter, nahm sich im Sattel nicht sonderlich gut aus. 'Sehen Sie doch hin, theure Amalie: er will ja dort zum Fenster hineinreiten. Noch nie im Leben sah ich einen solchen Ochsen in einem Porzellan-Laden.'“.

Ker smo prevod nemške izdaje iz leta 1851 preverili v faksimilirani izdaji, nas je tem bolj presenetil prevod tega odstavka na spletni strani projekta *gutenberg.spiegel.de*⁸. Kot vir je navedena izdaja pod naslovom *Jahrmarkt der Eitelkeit* iz leta 1851 v prevodu Christopha Friedricha Grieba. Na istem mestu v omenjenem odstavku smo zasledili zapis frazeološke primerjave s sestavino *Elefant* (slov.: *slon*):

„Die Pferde, die ein paar Tage lang keine Bewegung gehabt hatten, waren lebhaft und machten frohe Sprünge auf der Straße. Joseph war ein ungeschickter, ängstlicher Reiter und wirkte im Sattel sehr unvorteilhaft. 'Sehen Sie nur, liebe Amelia, er reitet geradezu in das Fenster dort hinein. So einen Elefanten im Porzellanladen habe ich noch nie gesehen.'“.

Povsem identičen prevod je objavljen na spletnih straneh digitalne knjižnice Zeno⁹. Med podatki lahko razberemo, da je za podlago spletni izdaji prav tako služila izdaja *Jahrmarkt der Eitelkeit* iz leta 1964 v prevodu Christopha Friedricha Grieba:

„Die Pferde, die ein paar Tage lang keine Bewegung gehabt hatten, waren lebhaft und machten frohe Sprünge auf der Straße. Joseph war ein ungeschickter, ängstlicher Reiter und wirkte im Sattel sehr unvorteilhaft. 'Sehen Sie nur, liebe Amelia, er reitet geradezu in das Fenster dort hinein. So einen Elefanten im Porzellanladen habe ich noch nie gesehen.'“.

V tabeli 1 so predstavljeni vsi omenjeni prevodi z različnimi sestavinami, poleg *Stier* (slov.: *bik*) tudi *Ochse* (slov. *vol*) in *Elefant* (slov. *slon*).

	1834	1835	1843	1860
Frederick Marryats: <i>Jacob Faithful</i>	I'm like a bull in a china-shop.	Ich bin hier grade so, wie ein Stier im Porzellan-Laden.	Ich gleiche einem Ochsen in einem Porzellanladen.	Ich gleiche einem Ochsen in einem Porzellanladen.

⁸ Projekt Gutenberg je najstarejša in zbirka elektronskih knjig oziroma besedil. Njegovi začetki segajo v leto 1971, ko je Američan Michael Hart začel v elektronsko obliko prepisovati klasična literarna dela. (Ločniškar-Fidler, 2003: 160). Zbirka, ki živi še danes, ponuja brezplačno dostopna dela in je vsak dan obsežnejša, tako da po najnovejših podatkih obsega preko 5500 klasičnih in strokovnih del 1100 avtorjev.

⁹ Digitalna knjižnica *zeno.org* je bila ustanovljena septembra 2007 in obsega besedila iz zbirke *Digitale Bibliothek*, slikovno gradivo projekta *Yorck Projec* in nemške spletne strani *wikipedia*.

	1848	1849	1851	1851 Gutenberg/zeno
William Makepeace Thackeray: <i>Vanity Fair</i>	Such a bull in a china- shop I never saw.	Wie lächerlich!	Noch nie im Leben sah ich einen solchen Ochsen in einem Porzellan- Laden.	So einen Elefanten im Porzellanladen habe ich noch nie gesehen.

Tabela 1. Pregled živalskih sestavin v nemških prevodih

Tretje literarno delo v angleščini, ki ga predstavljamo v prispevku, je orientalska romanca z naslovom *Lalla Rookh*, ki jo je pisatelj Thomas Moore (1779–1852) napisal leta 1817 in nosi ime po junakinji in hčerki mogulskega osvajalca. V delu se prepletata poezija in zgodbe v prozi, zanimiv pa je opis dogodka, v katerem se slon nerodno obnaša in razbije porcelan, torej gre za dobesedno in ne za frazeološko branje (prim. Kržišnik 2006: 260):

„In the next place, the elephant laden with his fine antique porcelain, had, in an unusual fit of liveliness, shattered the whole set to pieces.“

Tudi v nemškem prevodu z naslovom *Lalla Rookh*, ki je izšel leta 1826, nastopa nerodni slon:

„Zum Zweiten hatte der Elephant, der ihm sein feines altes Porzellan trug, in einem ungewöhnlichen Anfalle von Lebhaftigkeit, die ganze Tracht zertrümmert.“

Podoba nerodnega slona bi lahko bil motiv za nastanek frazema s sestavino *slon*, ker se nekako vključuje v jezikovno sliko orientalske podobe sveta. Poleg tega je to delo nastalo leta 1817, torej sedemnajst let pred prvo omembo *like a bull in a china shop* v angleškem leposlovju leta 1834.

5 Frazem *[sich benehmen] wie ein Elefant im Porzellanladen* v slovarjih

Izhajajoč iz predpostavke, da je angleška frazeološka primera *like a bull in a china shop* osnova za izpeljanko stalne besedne zveze *slon v trgovini s porcelanom*, ki je verjetno izposojenka *wie ein Elefant im Porzellanladen* iz nemščine, je potrebno omeniti tudi nekaj besed o nemškem frazemu. O etimologiji tega frazema v nemščini je zapisano zelo malo. Tudi v standardem delu *Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten* (1991) paremiologa Röhricha, ki se najbolj podrobno ukvarja z etimologijo frazemov in pregovorov v nemškem prostoru, ni podatka o tem frazemu. Slovarski opisi angleškega *like a bull in a china shop* pa so vendarle bili zapisani že sredi 19. stoletja. To dokazuje zapis

v Lucasovem (1854: 253) dvojezičnem angleško-nemškem slovarju, kjer smo našli naslednji prevod v nemščino: „to be as awkward as a bull in a china shop; *so ungeschickt sein, wie der Stier im Porzellanladen (von einer sehr ungeschickten, unmanierlichen, bäuerlichen Person gesagt)*.¹⁰ Čeprav je nemško ustreznico *wie ein Elefant im Porzellanladen* angleškega frazema *like a bull in a china shop* mogoče najti v dvojezičnih angleško-nemških slovarjih iz 2. polovice 20. stoletja¹¹, pa je zanimivo, da sta v Dornseiffovem onomaziološkem slovarju iz leta 1970¹² v besedni zvezi s sestavino *Porzellanladen* (slov.: *trgovina s porcelanom*) navedeni sestavina *Esel* (slov.: *osel*) v besedni zvezi *wie der Esel im Porzellanladen*¹³ (ibid.: 275) pod pomenskim opisom *Unzweckmäßigkeit* (slov. *nesmotrnost*) in sestavina *Ochse* (slov.: *vol*) v besedni zvezi *Ochse im Porzellanladen*¹⁴ (ibid.: 316) pod geslom *geschmacklos* (slov. *neokusno*). V frazeološkem slovarju DUDEN 11, ki velja za najpreglednejšo in najboljšežnejšo zbirko frazemov v nemško govorečem prostoru, smo v 1. in 2. izdaji opazili strukturno in pomensko razliko, neke vrste metaforični razvoj v ustaljenosti stalne besedne zveze. V prvi izdaji (1992 : 98) je frazem *sich wie ein Elefant im Porzellanladen benehmen* (slov.: *obnašati se kot slon v trgovini s porcelanom*) pojasnjen v pomenu 'durch Ungeschicklichkeit Unheil anrichten' (slov.: 'zaradi nespretnosti povzročiti nesrečo/zlo'). V 3., predelani izdaji (2008: 190) pa je pod geslom *Elefant* (slov. *slon*) zapisan frazem *wie ein Elefant im Porzellanladen* (slov.: *kot slon v trgovini s porcelanom*) v pomenu 'durch äußerst ungeschicktes, grobes Verhalten Schaden anrichtend' (slov.: 'napraviti škodo z zelo nespretnim, grobim vedenjem/obnašanjem'). V novejši obliki je izpuščen glagol *sich benehmen* (slov. *obnašati se*), pri pomenski razlagi pa je dodana 'grobost' in okrepljena 'nespretnost'. V spodnji tabeli je prikazana raznolikost živalskih sestavin v različnih slovarskih zapisih v nemščini.

1854	1870	1981	1983	1991	1992	2008
<i>Englisch-deutsches und deutsch-englisches Wörterbuch</i> (Lucas)	<i>Der deutsche Wortschatz nach Sachgruppen</i> (Dornseiff)	<i>Handwörterbuch Englisch-Deutsch</i> (Messinger/Rüdenberg)	<i>An English-German Dictionary of Idioms</i> (Engeroff/Lovelace-Käufer)	<i>Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten</i> (Röhrich)	DUDEN 11	DU-DEN 11

¹⁰ Prevod nemškega besedila: „biti tako nespreten/neroden kot bik v trgovini s porcelanom (rečemo o osebi, ki je nerodna, brez manir, kmečka).

¹¹ Npr. v slovarju *Handwörterbuch Englisch-Deutsch* založbe Langenscheidts (1986: 90), v frazeološkem slovarju *An English-German Dictionary of Idioms* (1983: 39).

¹² Dornseiffov slovar *Der deutsche Wortschatz nach Sachgruppen* (1. izdaja 1933–1940) velja v nemškem prostoru za najpomembnejši slovar po onomaziološko sistematični razvrstitvi, torej po ključnih pojmihih ter nadpomenkah, kar omogoča razumevanje sopomenskosti.

¹³ V slov.: *kot osel v trgovini s porcelanom*.

¹⁴ V slov.: *vol v trgovini s porcelanom*.

wie der Stier im Porzellanladen	wie der Esel im Porzellanladen	wie ein Elefant im Porzellanladen	wie ein Elefant im Porzellanladen	–	sich wie ein Elefant im Porzellanladen benehmen	wie ein Elefant im Porzellanladen
	Ochse im Porzellanladen					

Tabela 2. Pregled živalskih sestavin v nemščini v slovarjih

6 Frazem *like a bull in a china shop* v slovenskih prevodih

Primerjava med rabo frazema *like a bull in a china shop* v angleških izvornih besedilih in slovenskih prevodnih besedilih je pokazala, da se stalnost sestavine *slon* v slovenskem jeziku (še) ni povsem uveljavila, kajti pogosto jo zamenja sestavina *bik*. Najprej smo v analizo vključili prevode literarnih del in navajamo tri različne prevode v slovenščino.

1. „Look at him, Amelia dear, driving into the parlour window. **Such a bull in a china-shop** I never saw.“ (William M. Thackeray: *Vanity Fair*, 1848)

„Poglej ga, Amelija, draga moja, saj bo zajahal skozi okno v salon. Jaz nisem še nikoli videla takega **bika v trgovini s porcelanom**.“ (William M. Thackeray: *Semenj ničevosti: roman brez junaka* 1946)

2. „In the shell pink interior of Sabrina Fair the Sergeant and his satellite looked as out of place **as the traditional bull in a china shop**.“ (Agatha Christie: *Hickory, Dickory, Death*, 1955)

„V nežno rožnati notranjosti Sabrine Fair sta bila stražmojster in njegov satelit videti prav tako doma **kot pregovorni slon v trgovini s porcelanom**.“ (Agatha Christie: *Vija, vaja, ven*, 1997)

3. „Now I must go on. Dear me, while I have been talking to you, at least nine new species have escaped me.' And on went the giant, behind before, **like a bull in a china-shop**, till he ran into the steeple of the great idol temple (...)“ (Charles Kingsley: *The Water-Babies*, 1916)

„Zdaj pa moram naprej. Medtem ko sem klepetal s tabo, sem spregledal najmanj devet zanimivih primerkov.' Stekel je dalje, ljudje pa so bežali pred njim in verjetno beže še danes.“ (Charles Kingsley: *Povodni otroci*, 1995)

V prevodih umetnostnih besedil je v slovenščini v prvem prevodu iz leta 1946 uporabljena sestavina *bik*, v drugem prevodu iz leta 1997 je ustreznica *slon* in kaže na pravilno dekodiranje v prevodnem postopku substitucije ter na prevajalkino frazeološko kompetenco. V tretjem prevodu izvornika iz leta 1916 pa je frazem v prevodu iz leta 1995 preprosto izpuščen, morda tudi zato, ker ga prevajalec ni prepoznal.

V nadaljevanju smo primerjali prevode in izvornike v neumetnostnih besedilih, v katerih se pojavlja angleški frazem *like a bull in a china shop*, in navajamo naslednja zgleda, v katerih je uporabljena sestavina *bik*.

4. „Director Hill adds, ‘In England, Garfield’s not only a fish out water, he’s a **bull in a china shop**.’“ (<http://www.ign.com/articles/2006/06/12/preview-garfield-d-a-tail-of-two-kitties>)

„Režiser Hill dodaja: ‘V Angliji Garfield ni le riba na suhem, je **bik v trgovini s porcelanom**.’“ (http://www.kolosej.si/filmi/film/garfield_2_s_podnapisi)

5. „Biden added, ‘Some have said that sending you to New York would be like sending **the bull into a China shop**.’“ (The New York Times, 2005)

„Njen kolega Joseph Biden pa je z vnaprej pripravljeno izjavo poskrbel, da se je znašel v vseh televizijskih prispevkih: ‘Če vas pošljemo v New York, se bojim, da bo videti tako, kot bi poslali **bika v trgovino s porcelanom**,’ je rekel.“ (Dnevnik, 2005)

Raba sestavine *bik* tudi v novejših prevodih neumetnostnih besedil iz angleščine kaže na to, da se sestavina *slon* v primerjalnem frazemu *kot slon v trgovini s porcelanom* v slovenščini (še) ni povsem ustalila ali pa, da je prevajalec v svoji frazeološki kompetenci ni usvojil.

7 Frazem *kot slon v trgovini s porcelanom* v slovenskih umetnostnih besedilih

V dvojezičnih slovarjih, predvsem v jezikovnem paru slovenščina-nemščina, kjer so zapisane in ohranjene oblike neke ustaljene frazeološke enote, smo našli frazem *biti kot slon v trgovini s porcelanom* le v slovarju avtorice Elizabete M. Jenko (1994: 86). Nato se frazem pojavi šele v Kebrovem frazeološkem slovarju leta 2011.¹⁵ Pogled v spletna besedilna korpusa Nova beseda in Gigafida pa vendarle potrjuje njegovo rabo tako v neumetnostnih, publicističnih besedilih kot tudi v umetnostnih besedilih pred letom 2011. Pojavitev frazema v slovenskih umetnostnih besedilih v 20. stoletju kaže na variantnost pri sestavini *trgovina oz. prodajalna*.

1. „Oficir brez fantazije je kot pesnik brez navdiha, oficir fantast pa je v tej situaciji kot **slon v trgovini s porcelanom**. Enih in drugih imamo dovolj, pa delaj z njimi!“ (Tone Svetina: *Ukana*, 1965)

2. „Ples z dekletom, z Vido, in potem fant, ki se ni otrešel svojih kmetiških navad, očitno eden študentov, ki vsipajo modre izreke in stihe klasikov, kot bi jih stresali

¹⁵ Frazem omenja Keber tudi v delu *Živali v prisposodbah* (1998).

iz rokava, sicer pa se vedejo kot **slon v prodajalni porcelana** – smešni patroni so (...).“ (Mimi Malenšek: *Pojóči labodi*, 1970)

3. „Vse je razbila, kar ji je prišlo v roke. 'Oh Adi,' sem ji večkrat rekla, 'ti si kot **slon v trgovini s porcelanom**. Za tabo zmeraj ostanejo črepinje.“ (Katarina Marinčič: *Rožni vrt*, 1992)

4. „Krpan je **slon v prodajalni porcelana**: kamorkoli se obrne, zdrobi skrbno urejeni protokol in ceremonial junaka v visoki epiki.“ (Aleksander Zorn: *Nacionalni junaki, narcisi in stvaritelji*, 1999)

5. „Ta moja nesrečna vljudnost, kaj hočeš, **slon v trgovini s porcelanom**, ki spretno prestopi prvo skodelico in trešči naravnost v servis (...).“ (Andrej Capuder: *Reka pozabe*, 2007)

8 Zaključek

Analiza je pokazala, da natančnega nastanka frazema [*obnašati/vesti se*] kot *slon v trgovini s porcelanom* ne moremo opredeliti. Četudi obstoječe teorije namigujejo na izposojenka iz angleškega *like a bull in a china shop*, bi za resničen in trden dokaz o nastanku frazema morali nujno raziskati starejše besedilne vire tudi iz jezikov, v katerih je sestavina *slon* nacionalnokulturno specifična. To je potrdil odlomek iz orientalske romance *Lalla Rookh*. V nemških prevodih izhodiščnega frazema *like a bull in a china shop* iz angleškega leposlovja 18. stoletja se je pokazala variantnost pri izbiri sestavine *bull*, saj so uporabljali tudi sestavine *Ochse* in *Stier*. Ob tem se poraja misel, da je morda prav nemški prevod romana *Jahrmarkt der Eitelkeit* iz leta 1851 s sestavino *Elefant* (slov: *slon*) ustalil stalno besedno zvezo v nemščini. Z natančnejšo raziskavo vseh nemških prevodov in izdaj izvornika *Vanity Fair* bi lahko odgovorili na vprašanje, zakaj, kdaj in kako je sestavina *Ochse* (slov. *vol*) prešla v *Elefant* (slov. *slon*) v nemškem prevodu. V slovenščini so sestavljalci slovenskih slovarjev v preteklosti frazem prezrli, čeprav bi ga morali vključiti v slovarsko gradivo že zaradi pogostnosti rabe. Podrobnejša analiza slovenskih besedil bi morda lahko odgovorila tudi na vprašanje, ali je bil frazem [*obnašati/vesti se*] kot *slon v trgovini s porcelanom* sprva rabljen v knjižnih zvrsteh in ali je kot izposojenka iz nemškega jezika preko prevodnega besedila prešel v slovenski jezik.

LITERATURA

- Capuder, Andrej. 2007. *Reka pozabe*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Christie, Agatha. 1955. *Hickory, Dickory, Death*. New York: Pocket Books.
- Christie, Agatha. 1997. *Vija, vaja, ven*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Fink-Arsovski, Željka. 2002. *Poredbena frazeologija: pogled izvana i iznutra*. Zagreb: FF press.
- Funk, E. Charles. 2002. *A Hog on Ice: & Other Curious Expressions*. 1. Izdaja 1948. New York: William Morrow Paperbacks.
- Jakop, Nataša. 2005. *Pragmatična frazeologija*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Keber, Janez. 1998. *Živali v prisposodobah 2*. Celje: Mohorjeva družba.
- Kingsley, Charles. 1995. *Povodni otroci*. Ljubljana: Karantanija.
- Krüger-Lorenzen, Kurt. 1995. *Deutsche Redensarten und was dahinter steckt*. München: Wilhelm Heyne Verlag.
- Kržišnik, Erika. 2006. Izraba semantične potence frazemov. V: *Slovensko jezikoslovje danes. Slavistična revija. Posebna številka*. Vidovič Muha, Ada (red.). Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 259–279.
- Kržišnik, Erika. 2008. Viri za kulturološko interpretacijo frazeoloških enot. *Jezik in slovstvo*. 53/1: 33–47.
- Malenšek, Mimi. 1970. *Pojočiči labodi*. Ljubljana: DZS.
- Marinčič, Katarina. 1992. *Rožni vrt*. Celovec – Salzburg: Wieser.
- Piirainen, Elisabeth. 2012. *Widespread Idioms in Europe and Beyond. Toward a Lexicon of Common Figurative Units*. New York: Peter Lang.
- Svetina, Tone. 1965. *Ukana*. Ljubljana: Borec.
- Taylor, Archer. 1954. *Proverbial Comparisons and Similes from California*. Berkeley: University of California Press.
- Thackeray, William Makepeace. 1946. *Semenj ničevosti: roman brez junaka*. Ljubljana: DZS.
- Toporišič, Jože. 1973–1974. K izrazju in tipologiji slovenske frazeologije. *Jezik in slovstvo*. 19/8: 273–279.
- Trokhimenko, Olga V. 1999. Wie ein Elefant im Porzellanladen: Ursprung, Überlieferung und Gebrauch der Redensart im Deutschen und im Englischen. *Proverbium*. 16: 351–380.
- Zorn, Aleksander. 1999. *Nacionalni junaki, narcisi in stvaritelji*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

SLOVARJI

- Dornseiff, Franz. 1970. *Der deutsche Wortschatz nach Sachgruppen*. [izd. 7]. Berlin – New York: Walter de Gruyter.
- Duden 11. Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten*. 1992. Drosdowski, Günther; Scholze-Stubenrecht, Werner (red.). [izd. 1]. Mannheim: Bibliographisches Institut.

- Duden 11. *Redewendungen: Wörterbuch der deutschen Idiomatik*. 2008. Dudenredaktion (red.). [izd. 3]. Mannheim: Bibliographisches Institut.
- Engeroff, Karl; Lovelace-Käufer, Cicely. 1983. *An English-German Dictionary of Idioms*. [izd. 5]. München: Max Hueber Verlag.
- Jenko, Elizabeta M. 1994. *Deutsch-slowenisches Wörterbuch der Redewendungen mit einer kontrastiven Studie*. Klagenfurt – Celovec: Drava.
- Keber, Janez. 2011. *Slovar slovenskih frazemov*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Messinger, Heinz; Rüdenberg, Werner. 1986. *Langenscheidts Handwörterbuch. Englisch-Deutsch, Deutsch-Englisch*. [izd. 17]. Berlin – München: Langenscheidt.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika. I–IV*. 1970–1991. Ljubljana: DZS.
- Snoj, Marko. 1997. *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Založba Mladinska knjiga.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika. I–IV*. 1970–1991. Ljubljana: DZS.

SPLETNI VIRI

- Arbuthnot, John. 1712. *Law is a bottomless-Pit. Or, The History of John Bull*.
<https://archive.org/stream/historyofjohnbul02643gut/jhnb110.txt>
- Besedilni korpus *Nova beseda*
http://bos.zrc-sazu.si/s_beseda3.html
- Besedilni korpus *Gigafida*
<http://www.gigafida.net/>
- Burckhardt, John Lewis. 1830. *Arabic proverbs, or the manners and customs of the modern Egyptians*.
<http://www.archive.org/details/arabicproverbso00burcgoog>
- Burckhardt, Johann Ludwig. 1834. *Arabische Sprüchwörter oder die Sitten und Gebräuche der neueren Aegyptier*.
<http://www.archive.org/details/arabischesprchw00kirmgoog>
- Garfield 2*.
http://www.kolosej.si/filmi/film/garfield_2_s_podnapisi
- Johnson, Samuel. 1768. *A Dictionary of the English Language*.
<http://www.archive.org/details/adictionaryengl03unkngoog>
- Kingsley, Charles. 1916. *The Water-Babies*.
<http://hdl.handle.net/2027/nc01.ark:/13960/t1kh1nv99>
- Knowlton, Brian. 2005. *Bush Nominee for U.N. Envoy Is Pressed Hard at Senate Hearing*.
http://www.nytimes.com/2005/04/11/international/middleeast/11cnd-bolt.html?pagewanted=print&position=&_r=0
- Ločniškar-Fidler, Mateja. 2003. *Elektronska knjiga – knjiga brez papirja*. Knjižnica. 47, 1/2: 147–174.
<http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-5CIUMQ0F> Datum vpogleda: 20. 4. 2014.

Lucas, Newton Ivory. 1854. Englisch-deutsches und deutsch-englisches Wörterbuch; mit besonderer Rücksicht auf den gegenwärtigen Standpunkt der Literatur und Wissenschaft.

<http://www.archive.org/details/pt01englischdeutsche01lucaufot>

Marryat, Frederick. 1834. *Jacob Faithful*

<http://www.gutenberg.org/ebooks/21549>

Marryat, Frederick. 1835. *Jacob Ehrlich: ein Seitenstück zu Peter Simpel, vom nemlichen Verfaßer.*

<http://www.mdz-nbn-resolving.de/urn/resolver.pl?urn=urn:nbn:de:bvb:12-bsb11091211-2>

Datum vpogleda: 12. 2. 2014.

Marryat, Frederick. 1843. *Jacob Ehrlich.*

<http://www.mdz-nbn-resolving.de/urn/resolver.pl?urn=urn:nbn:de:bvb:12-bsb10747587-2>

Datum vpogleda: 12. 2. 2014.

Marryat, Frederick. 1860. *Jacob Ehrlich.*

<http://gutenberg.spiegel.de/buch/3828/1> Datum vpogleda: 12. 2. 2014.

Moore, Thomas. 1817. *Lalla Rookh.*

<http://www.archive.org/details/lallarookh00unkngoog>

Moore, Thomas. 1826–1843. *Lalla Rookh.*

<https://download.digitale-sammlungen.de/pdf/1398375779bsb10747816.pdf>

Murko, Anton. 1833. *Deutsch-Slowenisches und Slowenisch-Deutsches Handwörterbuch.*

<http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-T28EEL0U>

Muršec-Živkov, Jožef. 1866. *Narava in človek. Slon.*

<http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-7XOTL99T> Datum vpogleda: 12. 2. 2014

Preview: Garfield: A Tail of Two Kitties

<http://www.ign.com/articles/2006/06/12/preview-garfield-a-tail-of-two-kitties>

Ostro zaslišanje kandidata za veleposlanika ZDA pri OZN Johna Boltona

<http://www.dnevnik.si/svet/120991>

Thackeray, William Makepeace. 1848. *Vanity Fair. Volume II.*

<http://www.mdz-nbn-resolving.de/urn/resolver.pl?urn=urn:nbn:de:bvb:12-bsb10750522-4>

Thackeray, William Makepeace. 1849. *Der Markt des Lebens. Ein Roman ohne einen Helden.* August Diezmann (prev.).

<http://www.mdz-nbn-resolving.de/urn/resolver.pl?urn=urn:nbn:de:bvb:12-bsb10751856-1>

Thackeray, William Makepeace. 1851. *Jahrmarkt der Eitelkeit.* Christoph Friedrich Grieb (prev.).

<http://gutenberg.spiegel.de/buch/2801/33> Datum vpogleda: 16. 2. 2014.

Thackeray, William Makepeace. 1851. *Jahrmarkt der Eitelkeit.* Christoph Friedrich Grieb (prev.). Stuttgart: Franckh

<http://www.mdz-nbn-resolving.de/urn/resolver.pl?urn=urn:nbn:de:bvb:12-bsb10750591-1>

Thackeray, William Makepeace. 1964. *Jahrmarkt der Eitelkeit.* 2 Bände, Berlin 1964, Band 1. Christoph Friedrich Grieb (prev.).

<http://www.zeno.org/nid/20005777402>

The Quaterly Review. Vol. 125. 1868.

<http://www.archive.org/details/britishquaterly00stougoog>

The Spectator. 1861.

<http://archive.spectator.co.uk/article/26th-october-1861/17/some-village-papers>

Trošt, Ivo. 1911. *Zvonček (Ljubljana)*.

<http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-AW5O1V2L> Datum vpogleda: 12. 2. 2014.

Vetter-Liebenow, Gisela. 2012. *Karikatur und Zeichenkunst. Verzeichnis*. Hannover: Wilhelm-Busch-Gesellschaft.

<http://mail.farbecht.de/ftp/Passavia/239-288%20Verzeichnis%20Karikatur%20fe.indd.pdf>

ZUSAMMENFASSUNG

Wer befindet sich im Porzellanladen? – Analyse von Tierkomponenten im Phrasem unter diachronem Aspekt

Der diachrone Aspekt in der Phraseologieforschung ist Gegenstand zahlreicher Untersuchungen, in denen Linguisten den Gebrauch und die Gesetzmäßigkeiten in der Entwicklung einer festen Wortverbindung vom Anfang bis zu unserer Zeit feststellen. Bei der Erforschung der Etymologie eines Phrasems müssen verschiedene Möglichkeiten seiner Entstehung und alle Faktoren berücksichtigt werden, die die Bildung einer neuen Wortverbindung möglicherweise beeinflussen. Es gibt verschiedene Arten der Bildung von phraseologischen Einheiten: entweder wird aus der ursprünglichen freien Wortverbindung eine feste Wortverbindung infolge der metaphorischen oder metonymischen Bedeutungsübertragungen gebildet, oder wenn einzelne Komponenten ihre ursprüngliche Bedeutung verlieren und die neue phraseologische Bedeutung annehmen, oder wenn die ursprüngliche Motivation im Prozess der volksetymologischer Umwandlung zur Entstehung demotivierter Phraseme führt, oder auch als Entlehnung aus anderen Sprachen. In unserem Beitrag stellen wir die Etymologie des Phrasems *slon v trgovini s porcelanom* fest, das in germanischen, romanischen, slawischen und anderen Sprachen auch mit anderen Tierkomponenten (z.B. *Pferd, Stier, Kuh, Kamel*) bekannt ist. Der exakte Ursprung des Phrasems ist nicht bekannt. Auf der Grundlage des kontrastiven Vergleichs klären wir mehrere mögliche Theorien der Entstehung. Die Analyse des Untersuchungsmaterials aus historischen und modernen literarischen und anderen Belegen sowie Wörterbüchern erfolgt sowohl auf der strukturellen und semantischen Ebene als auch unter dem übersetzungsbezogenen Aspekt.

Schlüsselwörter: *Etymologie, Tierkomponente, Übersetzung, Konnotation, Lexikographie*

ANA VASUNG

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAGREB, HRVATSKA

avasung@ffzg.hr

<https://doi.org/10.17234/9789531755139.32>

ADINATON U ANIMALISTIČKOJ FRAZELOGIJI

U radu se kao jedan od mehanizama frazeologizacije analizira stilska figura adinaton u zoonimskim frazemima dvaju srodnih jezika – bugarskom i hrvatskom. Nad prikupljenim će se korpusom provesti semantička analiza koja uključuje tumačenje motiviranosti frazema i simbolike zoonimske sastavnice te kontrastivna analiza koja će pokazati sličnosti i razlike između bugarskih i hrvatskih zoonimskih frazema.

Ključne riječi: *bugarski jezik, hrvatski jezik, adinaton, animalistička frazeologija*

1. Uvod

Stilske figure i frazeološke jedinice imaju mnogo toga zajedničkog. Njihova je funkcija ekspresivno i slikovito izražavanje i rezultat je odstupanja od uobičajenog i jednostavnog načina govora. Frazemi su se u početku proučavali u okviru stilistike, a među prvima o njima piše upravo utemeljitelj francuske stilistike Charles Bally u djelima *Précis de stylistique* (1905) i *Traité de stylistique française* (1909).

Granica između figura i frazema vrlo je tanka, stilska će figura postati frazemom kada se ustalio u govoru, postane frekventna u upotrebi i općeprihvaćena i kada kao sveza riječi postane dio rečeničnog ustrojstva.

U frazeološkim se radovima često ističe da frazemi nastaju na temelju stilskih figura poput metafore, poredbe, metonimije, sinegdohe, hiperbole i sl. Metafora se ovdje nameće kao nadređeni pojam pa pojedini autori smatraju da su sve ostale figure samo podtipovi metafore, dok se u okviru kognitivne lingvistike metafora promatra kao misaoni proces na temelju kojega se formira ustaljena veza između koncepata, a ne između riječi. I poredba je primjer stilske figure koja je prešla u frazeološki fond i postala poseban strukturni tip frazema – poredbeni frazem (Fink-Arsovski 2002: 10). Određene se figure mogu povezati s tematskim grupama frazema. Prema Mokienkovu mišljenju (1980: 133) animalistički i fitonimski frazemi tijesno su povezani s poredbom dok su kod somatskih frazema zastupljene metonimija i sinegdoha.

Podrobniji pregled stilskih figura kao jednog od mehanizama frazeologizacije nalazimo kod Šiljak-Jesenković u analizi bosanskih i turskih frazema. Autorica (2003: 88) razlikuje dva tipa frazeologizacije: sintaktičku i semantičku. Sintaktička frazeologizacija predstavlja ekspanziju nefrazeološke jedinice u kojemu proširak nosi frazeološko značenje (frazeosheme) ili pak redukciju zalihosnih elemenata i kondenzaciju rečenične (poslovica, izreka) pa čak i šire tekstualne strukture (anegdota, priča, vic).

U semantičkoj frazeologizaciji frazeološko značenje nastaje na temelju slike, najčešće putem metafore, metonimije, sinegdohe i poredbe, s pomoću semantičkih figura kao što su paradoks, hiperbola, kontrast ili s pomoću akustičnih figura kao što su asonancija i rima¹ (Mršević-Radović, prema: Šiljak-Jesenković 2003: 89). Ponekad je teško povezati frazem sa samo jednom stilskom figurom jer su one međusobno povezane i često se preklapaju; sinegdoha se, primjerice, može promatrati kao podvrsta metonimije, a adinaton se tumači i kao vrsta hiperbole.

2. Adinaton – figura diskursa

U ovom ćemo radu podrobnije analizirati frazeme koji su utemeljeni na jednoj od figura diskursa – adinatonu². U *Velikom rječniku hrvatskoga jezika* (Anić 2004) definiran je kao oblik perifraze u kojemu se pojmovna nemogućnost izražava prirodnom nemogućnošću, a riječ dolazi iz grčkoga i ima značenje ‘nemoguće’. U *Rječniku stilskih figura* Bagić (2012: 3) adinaton opisuje kao argumentacijski topos za kojim se poseže kada se kani naglasiti i izrazito afektivno podcrtati nemogućnost da se što dogodi. Može se promatrati kao opisno iskazivanje pojma *nikad*, tj. kao iskaz koji nas uvjerava da se neka stvar ne može dogoditi jer ovisi o drugoj koja se nikako ne može dogoditi. Prema Bagićevu mišljenju (2012: 3) adinaton se može tretirati i kao hiperbola u ekstremu koja povezuje neshvatljive i proturječne činjenice i proizvodi nemoguće i posve nadrealne slike.

Na adinatonu se temelji poznata biblijska izreka *lakše će deva proći kroz ušicu igle, nego bogataš ući u kraljevstvo nebesko* (Lk 18,25; Mt 19,24) za koju pojedini autori tvrde da je zapravo pogrešan prijevod i nije riječ o devi (grč. *kamelos*) već o sidrenom užetu (grč. *kamilos*) (Ladan 2006: 104). U prilog toj tezi govori istraživanje izraelskih arheologa kojim je dokazano da su deve u Svetoj zemlji pripitomljene stoljećima nakon razdoblja koje se u Bibliji opisuje³. Prema drugoj teoriji u Jeruzalemu su postojala niska, uska vrata kroz koja su prolazile životinje, a zvala su se *ušica igle*. Deva je kroz ta vrata mogla proći samo ako bi joj se skinuo teret, a ona se spustila na koljena (Opašić 2013: 161).

O plodotvornosti te stilske figure govori i pjesma *Kako živi Antuntun* Grigora Viteza u kojoj u sedam strofa pronalazimo jedanaest adinatona koji opisuju nemoguće i uzaludne radnje: Antuntun u vrtu sadi jaja, mrak grabi loncem, razlupano jaje zašiva koncem, uči ribu pjevati, tjera bicikl na ispašu, zatvara prase da lovi miševе, guske hrani sijenom, a kvočku sadi da leže novce.

¹ Bagić u *Rječniku stilskih figura* (2012) metaforu, metonimiju, sinegdohu i poredbu naziva figurama riječi ili tropima, paradoks, hiperbola i kontrast su figure misli, a asonanca i rima figure dikcije.

² Za ovu se figuru rabe i nazivi *impossibilia* i *adynata* (usp. Curtius 1998).

³ Vijest o istraživanju izraelskih arheologa objavio je Jutarnji list na svojoj internetskoj stranici 5. veljače 2014.

3. Adinaton u frazemima

U ovom će se radu analizirati bugarski i hrvatski frazemi sa zoonimskom sastavnicom⁴ koji su nastali na temelju adinatona. Široku upotrebu adinatonskoga izraza potvrđuju frazeološke jedinice različitih jezika: engleskog (*when pigs fly*), francuskog (*quand les poules auront des dents*), njemačkog (*wenn Schweine fliegen könnten*), ruskog (*когда рак на горе свистнет* <, a рыба запоет>), talijanskog (*quando gli asini voleranno*) i španjolskog (*cuando las vacas vuelen, quando gli asini voleranno*) sa značenjem ‘nikada’⁵.

Semantičku jezgru navedenih frazema čini životinja (zoonim) kojoj se pripisuju nemoguća svojstva ili radnje. U engleskom, njemačkom, talijanskom i španjolskom primjeru letenje se pripisuje životinjama iz reda krupne stoke, koja ne samo da ne može letjeti već je poprilično troma i nepokretna, u francuskom kokošima rastu zubi, a u španjolskom žabama dlake. U ruskom se frazemu raku i ribi pripisuju ljudske sposobnosti – zviždanje i pjevanje. Značenje svih navedenih frazema je ‘nikada’.

U slavenskim jezicima ne nalazimo istoznačne frazeme motivirane slikom *leteće stoke* kao u dijelu germanskih i romanskih jezika – njihovo mjesto zauzimaju fitonimski frazemi, u kojima drvo rađa nesvojstvenim (tuđim) plodom: u bugarskom *кога върба поду крпушу*, u češkom *až porostou jablka na dubě*, u hrvatskom *kad na vrbi rodi grožđe*, u makedonskom *кога јавор ќе поду јаболка*, u poljskom *jak gruszki na wierzbie urosną* i u srpskom *kad јавор јабукама поду*.

4. Adinaton u bugarskoj i hrvatskoj animalističkoj frazeologiji

4.1. Frazemi sa značenjem ‘nikada’

U prikupljenom korpusu bugarskih i hrvatskih dijalektnih frazema sa zoonimskom sastavnicom životinji se pripisuje njoj nesvojstvena osobina ili sposobnost. U bugarskim frazemima *кога<то> засвирят бивоците с кавали* i *кога<то> засвирят славеите с кавали* bivoli i slavuji sviraju *kaval*. Ti su frazemi i nacionalno obojeni jer za sastavnicu imaju bugarski narodni puhaći instrument.

Dva bugarska frazema sadrže vjerske elemente. Nemogućnost ostvarenja radnje u frazemu *кога направят котката калуѓерка* sa zoonimom *мачка* temelji se na

⁴ Na temelju stavova iznesenih na znanstvenom skupu *Animalistički frazemi u slavenskim jezicima* na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 21. i 22. ožujka 2014. te razgovora s prof. E. Nedkovom i prof. I. Vidović Bolt u ovom se radu odlučujemo za termin *zoonim* za naziv životinje budući da je on široko zastupljen i već dugo prihvaćen u hrvatskoj frazeologiji svjesni problematičnosti toga naziva jer se on u onomastici rabi isključivo za vlastita imena životinja (usp. Brozović Rončević i Čilaš Šimpraga 2008). S druge strane, naziv *animalistička frazeologija* shvaćamo kao nadređeni pojam koji obuhvaća frazeme sa zoonimskom sastavnicom, frazeme sa životinjskim somatizmom, kao i one koji u dubinskoj strukturi sadrže zoonim.

⁵ Namjera ovoga istraživanja nije prikupiti i analizirati sve frazeme utemeljene na adinatonu već prikazati njegovu široku rasprostranjenost u različitim jezicima. Podrobnija analiza obuhvaća samo bugarske i hrvatske frazeme ekscerpirane iz rječnika i priručnika.

odnosu dviju suprotnosti: mačke i kaluđerice. Kaluđerica je u Pravoslavnoj Crkvi monahinja, redovnica koja živi u manastiru i vodi asketski i samački život, a mačka je njezin antipod – u Bibliji je ona simbol lijenosti i požude što nisu poželjne osobine jedne monahinje.

Uz svinju se veže bugarski frazem *кога<то> влезе свиня (свинка) в джамия* koji se temelji na islamskom poimanju svinje kao nečiste životinje. Pojam ‘nikada’ ovdje se opisuje nemogućnošću njezina ulaska u džamiju. Da je riječ o neutemeljenom stereotipu o *prljavoj* svinji govori činjenica da se, osim u Kur’anu, i u Bibliji svinja određuje kao nečista životinja koju se ne smije jesti. Prema Viskovićevu mišljenju (2009: 60) ljudi su ti koji svinju prisiljavaju da bude *prljava*. Naime, svinja potječe od divljih vrsta koje žive u šumama i vlažnim područjima i koje nemaju stanice za znojenje. Zbog toga ona mora ulaziti u vodu i blato kako bi zadržala tjelesnu temperaturu pa čak i u vlastiti izmet ako joj ljudi ne omoguće ništa bolje od toga.

U animalističkoj frazeologiji postoje dva smjera preslikavanja: zoomorfizam i antropomorfizam (usp. Visković 2009). Zoomorfizam predstavlja pridavanje životinjskih osobina ljudima, za što je primjer frazem *brz kao zec*, a u drugom se slučaju životinji pripisuju ljudske osobine – primjerice ljubomora psu u frazemu *ljubomorani kao pas*. U prikupljenim frazemima bilježimo primjere antropomorfizma u kojima se životinjama pripisuju čovjekove sposobnosti sviranja (u bugarskome frazemu *кога<то> засвирят биволиите с кавали, кога<то> засвирят славиите с кавали*), zviždanja i pjevanja (u ruskome frazemu *когда рак на горе свистнет <, а рыба запоет>*). Mnogo veću skupinu čine frazemi u kojima nije prisutan čovjek, točnije preslikavanje se ovdje ne ostvaruje između čovjeka i životinje. To su primjerice leteće svinje (eng. *when pigs fly*, njem. *wenn Schweine fliegen könnten*), krave (španj. *cuando las vacas vuelen*), magarci (tal. *quando gli asini voleranno*) ili pak svinja koja se penje na drvo. Slika penjanja svinje na drvo motivacija je hrvatskim dijalektnim frazemima *kad se guda uspenje na drvo* i *kad se prase popenje na vrbu*, a sličnu motivaciju ima dijalektni frazem u bugarskome jeziku, sa zoonimskom i fitonimskom sastavnicom, *кога се покачи свиня с жълти чехли на круша*. Letenje i penjanje nisu primarno ljudske vještine, one su prije svega sposobnost pojedinih životinja. U navedenim se frazemima sposobnost koja je svojstvena jednoj životinji pripisuje nekoj drugoj pa možemo govoriti o svojevrsnim metamorfozama. U bugarskome su jeziku primjer i frazemi *кога<то> на коня израснат (пораснат) рогове* i *кога<то> пусне конят рога* u kojima se nemogućnost ostvarenja neke radnje izražava nemogućnošću rasta roga na konju. Zastupljena je i metamorfoza na relaciji *pas – vuk* u frazemima *кога<то> стане вълът куче* i *когато бил вълка куче* u čijoj je pozadinskoj slici pretvaranje vuka u psa. U drugom je primjeru glagolska komponenta u prošlom vremenu i označava radnju u prošlosti koja se nikada nije ostvarila. Metamorfoza je motivacija već spomenutog španjolskog frazema *cuando las ranas crieren pelos* te francuskog *quand les poules auront des dents*.

4.2. Frazemi sa značenjem ‘raditi uzaludan posao’

U prvoj smo skupini analizirali frazeme kojima se izražava vremenska nemogućnost *čega*, a ovu skupinu čine jedinice koje upućuju na uzaludne, beskorisne pa i nezvedive radnje. Već spomenuta pjesma *Kako živi Antuntun* Grigora Viteza vrvi upravo nemogućim radnjama. Bačić (2012: 3) kao primjer adinatona navodi frazem *musti jarca u rešeto*.

U hrvatskim frazeološkim rječnicima registrirano je pet frazema sa zoonimskom sastavnicom koji imaju značenje ‘raditi uzaludan posao’, a u bugarskom jeziku – četiri gotovo istoga značenja ‘върша нещо безсмислено, искам да постигна нещо невъзможно’.

Prase je sastavnica frazema *toviti (gojiti) prase uoči Božića* gdje je apsurd radnje izražen hranjenjem svinje (do potrebne težine za klanje) kada je već prekasno – uoči Božića. U frazemu *potkivati (šibati) lipsala konja* uzaludnost radnje izražena je slikom potkivanja uginula konja (Vidović Bolt 2011: 124). Slična je slika i u bugarskim frazemima, frazem *търся от мъртъв кон подкови* motiviran je traženjem potkove na uginulu konju, a bilježimo i varijantu s magarcem *търся от умрялото магаре петалата*. U bugarskom dijalektnom frazemu *търся вълна (косъм) под езика на бълхата* bilježimo nerealnu sliku traženja onoga što je nemoguće naći⁶ i to vune ispod jezika buhe, a sliku traženja kosti u psećem ležaju u frazemu *търся на кучешко легло (леговище) кокал*. Uzaludan posao opisuje i hrvatski frazem *drobiti ćoravoj kvočki* što sa slikom usitnjavanja zrnja slijepoj kvočki (Vidović Bolt 2011: 124). U križevačko-podravskom kajkavskom govoru zabilježen je frazem *mačku gaće šivati* ponovno s nerealnom slikom apsurdne radnje.

Frazem *musti jarca <u rešeto>* prvi put je, prema dostupnim izvorima, u obliku *musti jarca nad rešetom* zabilježen u zborniku hrvatskih poslovice Josipa Kekeza koji ga smješta u razdoblje između 17. i 19. stoljeća. Riječ je o veoma starom izrazu koji je u hrvatskom jeziku relativno frekventan i danas te je našao svoje mjesto u *Hrvatskom frazeološkom rječniku* (2003). Frazem sadrži fakultativni dio *<u rešeto>* kojim se postiže dodatna ekspresivnost i slikovitost, a zapravo je riječ o spajanju dviju apsurdnih slika. Mužnja životinje koja se inače ne može musti uzaludna je radnja koja se ovdje intenzivira rešetom⁷ kao predmetom koji propušta tekućinu. I u drugim jezicima bilježimo frazeme motivirane mužnjom životinja koje se ne muzu: u češkom *dojit kozla*, u engleskom *milk the ram*, u poljskom *kozl doić <próžno>*, u ruskom *как козла доить* i u njemačkom izrazu *es ist zum Mäusemelken!*

Istoga su značenja frazemi motivirani slikom prenošenja vode u situ te lijevanja vode u sito ili rešeto: u bugarskom *нося в (с) реуето вода*, u češkom *nabirat vodu*

⁶ Primjer hrvatskoga frazema (bez zoonima) s navedenim značenjem jest *tražiti iglu u stogu (plastu) sijena* ili *tražiti iglu u sijenu* (*Hrvatski frazeološki rječnik*, 2003).

⁷ Prema *Velikom rječniku hrvatskoga jezika* (Anić 2003) rešeto je pomagalo mrežaste ili rupičaste površine koje služi za prosijavanje zrnja i odvajanje od otpada.

do sita (rešetem), u hrvatskom *grabiti (hvatati) vodu rešetom* i *lijevati vodu u rešeto*, u poljskom *czerpać (lać) wodę sitem (w sito)*, u ruskom *носитъ воды пешетом*, u slovačkom *nosit' vidu v site*, u slovenskom *v rešetu vodu nositi* i hrvatski dijalektni frazemi *livat u rešeto*⁸ i *livat / prilit u rašeto*⁹.

Pretpostavljamo da je hrvatski frazem *musti jarca* <u rešeto> nastao kontaminacijom dviju slika: mužnje jarca i prenošenjem vode u rešetu ili lijevanjem vode u rešeto.

5. Zaključak

U analiziranim frazeološkim jedinicama bugarskoga i hrvatskoga jezika životinje su zastupljene u ulozi vršitelja ili trpitelja radnje. U pojedinim se frazemima životinji pripisuju čovjekove osobine i sposobnosti pa govorimo o antropomorfizmu, dok u većoj skupini frazema životinje prolaze neku vrstu metamorfoze. Prikupljeni se frazemi prema značenju uklapaju u dvije skupine, jedna izražava apstraktno vremensko značenje 'nikada', a druga se odnosi na uzaludnu i beskorisnu radnju. U svim je frazemima riječ o nereálnim slikama čime je postignut visok stupanj idiomatičnosti. Analizirani frazemi čine posebnu skupinu unutar animalističke frazeologije jer nemaju obilježje antropocentričnosti. Naime, frazemi sa sastavnicom životinje u većoj se mjeri odnose na čovjeka, a mnogo je manja ona skupina frazema koja se odnosi na značajke predmeta, pojave ili vremenske odnose – prema istraživanju Holandi (2010) takvih je među bugarskim frazemima sa zoonimskom sastavnicom samo 2%.

LITERATURA

- Brozović Rončević, Dunja; Čilaš Šimpraga, Ankica. 2008. Nacrt za zoonomastička istraživanja (na primjeru imena konja). *Folia onomastica Croatica*. 17: 37–58.
- Bally, Charles. 1905. *Précis de stylistiqu*. Genève: A. Eggimann.
- Bally, Charles. 1909. *Traité de stylistique française*. Paris: Librairie C. Klincksieck.
- Curtius, Ernst Robert. 1998. *Europska književnosti i latinsko srednjovjekovlje*. Zagreb: Naprijed.
- Fink-Arsovski, Željka. 2002. *Poredbena frazeologija: pogled izvana i iznutra*. Zagreb: FF press.
- Holandi 2010 = Холанди, Райна. 2010. *Зоонимната фразеология в английския и българския език*. Благоевград: ЮЗУ Неофит Рилски.
- Kekez, Josip. 1986. *Svaki je kamen da se kuća gradi (hrvatske poslovice)*. Zagreb: Izdavački centar Revija.
- Ladan, Tomislav. 2006. *Etymologicon*. Zagreb: Masmedia.

⁸ Zabilježen u knjizi Mire Menac-Mihalić i Antice Menac *Frazeologija splitskoga govora s rječnicima* (2011).

⁹ Zabilježen u knjizi Mire Menac-Mihalić *Frazeologija novoštokavskih ikavskih govora u Hrvatskoj: s rječnikom frazema i značenjskim kazalom s popisom sinonimnih frazema* (2005).

- Maresić, Jela; Menac-Mihalić, Mira. 2008. *Frazeologija križevačko-podravskih kajkavskih govora s rječnicima*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Menac-Mihalić, Mira. 2005. *Frazeologija novoštokavskih ikavskih govora u Hrvatskoj: s rječnikom frazema i značenjskim kazalom s popisom sinonimnih frazema*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje - Školska knjiga.
- Menac-Mihalić, Mira; Menac, Antica. 2011. *Frazeologija splitskoga govora s rječnicima*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Mokienko 1980 = Мокиенко, Валерий Михайлович. 1980. *Славянская фразеология*. Москва: Издательство „Вышшая школа“.
- Ničeva 1987 = Ничева, Кети. 1987. *Българска фразеология*. София: Наука и изкуство.
- Opašić, Maја. 2013. *Biblizmi u hrvatskom jeziku*. Doktorska disertacija. Filozofski fakultet. Sveučilište u Zagrebu. Zagreb.
- Šiljak-Jesenković, Amina. 2003. *Nad turskim i bosanskim frazikonom*. Sarajevo: Orijentalni institut u Sarajevu.
- Vidović Bolt, Ivana. 2011. *Životinjski svijet u hrvatskoj i poljskoj frazeologiji I*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Visković, Nikola. 2009. *Kulturna zoologija*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.

RJEČNICI

- Anić, Vladimir. 2003. *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber.
- Bagić, Krešimir. 2012. *Rječnik stilskih figura*. Zagreb: Školska knjiga.
- Matešić, Josip. 1982. *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Menac, Antica; Fink-Arsovski, Željka; Venturin, Radomir. 2003. *Hrvatski frazeološki rječnik*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- Nanova 2005 = Нанова, Ани. 2005. *Фразеологичен синонимен речник на българския език*. София: Хейзъл.
- Ničeva 1974 = Ничева, Кети et al. 1974–1975. *Фразеологичен речник на българския език*. sv. I–II. София: Издателство на Българска академия на науките.

SUMMARY

ADYNATON IN THE ANIMALISTIC PHRASEOLOGY

The paper analyzes the figure of speech adynaton in animalistic Bulgarian and Croatian idioms, as one of the mechanisms of phraseologization. Adynaton figures are strongly expressive and figurative and often appear in every type of communication. Idioms are considered those adynatons which appear frequently in speech and are used as compact structures. Intention of those expressions is to indicate that something is highly unlikely ever to happen, so their meaning is 'never' (*кога<то> засвирят биволите с кавали, kad se guda uspenje na vrbu*) or they express meaningless, stupid or thoughtless actions (*musti jarca u rešeto, търся на кучешко легло (леговище) кокал*). Idioms which can be explained by this figure of speech often contain animal as subject or patient of action, which contributes to their metaphoric expressivity and figurativity.

Key words: *idioms, Bulgarian, Croatian, adynaton, animalistic phraseology*

КАТЕРИНА ВЕЛЈАНОВСКА
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ БЛАЖЕ КОНЕСКИ
СКОПЈЕ, МАКЕДОНИЈА
k.veljanovska@gmail.com
<https://doi.org/10.17234/9789531755139.33>

АНАЛИЗА НА МАКЕДОНСКИТЕ И НА ХРВАТСКИТЕ ЗООНИМНИ ФРАЗЕМИ СО СОМАТСКА КОМПОНЕНТА

Концептуалната анализа на зоонимните фраземи со соматска компонента се темели на корпус од македонски и хрватски фраземи. Со примена на методот концепт фраземите се поделени во тематско–значенски области според кој најголем дел од примерите се однесуваат на човекот, на неговите карактерни и интелектуални особини, на надворешниот изглед, на неговите чувства и сл., а многу ретко се јавуваат со други значења.

Клучни зборови: *метод концепт, македонски зоонимни фраземи, хрватски зоонимни фраземи, соматизми*

Зоонимната фразеологија, заедно со соматската, побудува се поголем интерес и станува предмет на анализа во повеќе јазици. Интересот за зоонимната фразеологија последниве години расте, така и меѓу зборниците објавени на македонски јазик во 2010 г. ја наоѓаме и статијата на Маја Вуксан под наслов *Зоонимите во македонската и во хрватската споредбена фразеологија*.

Зоонимите се чест составен дел во фразеологијата, што не зачудува, бидејќи животните отсекогаш го придружувале човекот во текот на неговиот живот, на метафоричен начин, преку слики и симболи, во нив се огледува и самиот човек, неговите надворешни карактеристики и неговото поведење. Најчесто е застапена онаа соматска компонента што се поврзува со одредено животно. Нејзината улога е експресивна и сликовита. Целта на овој реферат е да се покажат сличностите и разликите во значењата на овој вид фраземи во обата јазици.

Како корпус ни послужија примери извадени од *Фразеолошкиот речник на македонски јазик* (во три тома) и книгата *Životinjski svijet u hrvatskoj i poljskoj frazeologiji* од Ивана Видовиќ Болт. Вкупно се разгледани 54 фраземи, од кои 31 се од македонскиот, а 23 од хрватскиот јазик. Овие примери содржат, во македонските, вкупно 15 соматизми: *подопашница, опаш(ка), рог, брада, врат, кожа, мозок, грб, нога, очи, уста, уши, копито, грива, глава*; а во хрватските се 12: *dlaka, rog, rit, rep, šapa, noga, jezik, koža, pamet, mozak, glava, leđa*.

Тематско-значенските полиња кои се темелат врз апстрактни универзални сознанија се нарекуваат концепти. За анализа на собраниот материјал ќе го користиме методот концепт кој подразбира надреден поим што ги обединува значењата на фраземите без оглед на нивното категоријално значење, еквивалентност и структура, бидејќи се анализираат фраземи од два јазици (Vidović Bolt 2011: 87). Преку анализата на македонските и на хрватските фраземи

се izdelуваат обележјата кои со помош на методот концепт може да се изразат преку именки (*тердоглавост, рамнодушност* итн.), придавки (*седокос, здодевен* итн.), глаголки именки (*грешење, надмудрување* итн.), глаголи (*настрада* итн.), а многу ретко со прилози (*никогаш*).

Фраземите се поделени во три групи: фраземи што се однесуваат на надворешниот изглед на човекот, фраземи што се однесуваат на човековите особини и неговото поведење и фраземи што не се однесуваат на човекот.

1. Фраземи што се однесуваат на надворешниот изглед на човекот

Во оваа група најдовме само две фраземи, по една во обата јазика, со различно значење.

1.1. Седокос човек

probila kozja dlaka koga

1.2. Накитена возрасна жена

стара магарица црвена подопашница

2. Фраземи што се однесуваат на човековите особини и поведење

Ја претставуваат најголемата група со 23 значења.

2.1. Покорност, засраменост

со подвиен/свиткан опаш

podviti rep

2.2. Соочување со неприлики и нивно решавање

го фати бикот за рогови

uhvatiti bika za rogove

2.3. Показување лоши карактерни особини

ги пушти роговите

2.4. Истрајност

на волкот му е дебел вратот зашто сам си ја врши работата

2.5. Рамнодушност

držati do koga, do čega kao do pasje šape

brinuti se za koga, za što kao pas za petu nogu

2.6. Површно работење

како кучето/лисицата со опашката

2.7. Лицемерност, злонамерност

волк во јагнешка кожа

волк во овча кожа

vuk u janjećoj koži

vuk u ovčoj koži

2.8. Додворување

врти/мрда со опашката

debeloj guski rit mazati

2.9. Интелектуална ограниченост

има кокошји мозок; има пилешки мозок; има птичји мозок; има страчкин мозок
 kokošje pameti; pačje pameti; pileće pameti; kokošji mozak
 kokoš je pamet (mozak) pozobala *kotu*
 imati kokošju pamet; imati pačju pamet; imati pileću pamet
 pileća glava
 pileći mozak

2.10. Залуден напор

може да му го обеси на магарето/мачката за опашка
 objesi (veži) to mačku za (o) rep

2.11. Грешење

i patka na ledu posrne

2.12. Надмудрување

stjerati (sabiti) *koga* u kozji rog

2.13. Снаодливост

мачка на грб не паѓа

2.14. Бесрамност

си кладе од куче очи

2.15. Голема опасност

бегајќи од волкот, се најде пред мечкина уста

чепка мечка под опашка

му влегува на волкот в уста

и оди на змијата в уста

ја нагази змијата на опашката

2.16. Со јаки нерви

воловска кожа

мечкина кожа

2.17. Не му одговара

како на коза брада

2.18. Способност

од една коза две кожи (прави)

2.19. Лакомост

Камилата отишла да бара рогови, па останала без уши

2.20. Предизвикани проблеми, најчесто од луѓе на највисоки функции

рибата смрди од главата

2.21. Здодевен

prilijeriti se kao čičak uz pasji rep

2.22. Настрада

доби по роговите

2.23. Голема тајна чува

како змија нозете ги крие

Наспрема оваа фразама е антонимната *од кокошка нога изел.*

3. Фраземи кои не се однесуваат на човекот

Од овој тип најдовме две фраземи, и тоа само во македонскиот јазик, со следните значења:

3.1. Никогаш

кога ќе пушти коњот рогови

3.2. Во целост

од копито до грива

која се јавува како синонимна на многу почесто употребуваната соматска фразема *од глава до петици*.

Од анализираните примери може да се заклучи дека кај зоонимните фраземи со соматска компонента, иако се работи за два словенски јазици, целосно совпаѓање има само во надредените поими со значењата: покорност, засраменост; соочување со неприлики и нивно решавање; лицемерност и злонамерност; додворување; интелектуална ограниченост; залуден напор. Во исто време овие фраземи се целосни еквиваленти, со ист лексички состав, структура и значење, освен оние со значењето додворување (*врту/мрда со онашката, debeloj guski rit mazati*).

Останатите примери, сами за себе, развиле различни концепти преку различни фраземи и во македонскиот (*воловска кожа, камилата отишла да бара рогови, на останала без уши* и др.) и во хрватскиот јазик (*prilijepiti se kao čičak uz pasji rep, probila kozja dlaka koga* и др.).

ЛИТЕРАТУРА

- Велјановска Катерина. 2006. *Фразеолопките изрази во македонскиот јазик (со осврт на соматската фразеологија)*. Куманово: Македонска ризница.
- Вуксан Маја. 2010. Зоонимите во македонската и хрватската споредбена фразеологија. *Шести научен собир на млади македонисти*. Скопје: Филолошки факултет Блаже Конески. 303–323.
- Vidović Bolt, Ivana. 2011. *Životinjski svijet u hrvatskoj i poljskoj frazeologiji I*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

РЕЧНИК

- Фразеолошки речник на македонскиот јазик*. 2003., 2008., 2009., т. I–III. Димитровски, Тодор; Ширилов, Ташко. (red.). Скопје: Огледало.

SUMMARY

CONCEPTUAL ANALYSIS OF MACEDONIAN AND CROATIAN ZOONYMIC IDIOMS WITH SOMATIC COMPONENT

The conceptual analysis of zoonymic idioms with somatic component is based upon corpora of Macedonian and Croatian idioms. Applying the conceptual method of analysis, the idioms are divided in thematic and semantic fields. Most of the noted idioms reflect the human being-his/her personal and intellectual characteristics, physical appearance, feelings etc. Very rarely they reflect other meanings.

Key words: *conceptual method, Macedonian zoonymic idioms, Croatian zoonymic idioms, somatic components*

ŽIVOTINJA KAO (NE)INTELIGENTAN ČOVJEKOV PRIJATELJ

Antropocentričnost i većinom negativna obilježenost frazema u sastavu kojih je naziv životinje dokazane su propitivanjem frazeoloških jedinica iz različitih aspekata u mnogim europskim jezicima. Oba su obilježja potvrda suživota čovjeka i životinje i odraz afektivna odnosa govornika prema životinjama, posebno onima s kojima je u češćem doticaju. Među frazemima s nazivom životinje posebno mjesto zauzimaju oni koji se odnose na čovjekov intelekt i u različitim se jezicima ostvaruju po istim ili vrlo sličnim modelima, a zastupljenost određene životinje ovisi o stereotipnim predodžbama svojstvenima jezičnoj i kulturnoj sredini u kojoj su se frazeološke jedinice oblikovale i ustalile.

Ključne riječi: *antropocentričnost, negativna obojenost frazema, animalistički frazemi, stereotipi*

1. Antropocentričnost i negativna obojenost kao važne značajke animalističkih frazema

Osim glavnih značajki frazema kao što su ustaljenost, cjelovitost, relativno čvrsta struktura, reproduktivnost, desemantiziranost, idiomatičnost, ekspresivnost, slikovitost, konotativno značenje, mogućnost uključenja u različite kontekste i otežana mogućnost prevođenja (Menac 1970/1971, Fink-Arsovski 2002 i dr.), animalističke frazeme¹ karakteriziraju i antropocentričnost i uglavnom negativna obilježenost. Po tim se obilježjima ne razlikuju od ostalih skupina frazema poput somatskih ili fitonimnih² kao ni frazemskih skupina nastalih prema nekim drugim mogućim kriterijima kao što su različiti koncepti, konceptualna polja ili konceptualne metafore.

¹ U hrvatskim se frazeološkim radovima ustaljene desemantizirane sveze u sastavu kojih je naziv životinje nazivaju zoonimskim (ili zoonimnim) frazemima. U članku *Nacrt za zoonomastička istraživanja (na primjeru imena konja)* objavljenom u časopisu *Folia onomastica Croatica* Dunja Brozović Rončević i Ankica Čilaš Šimpraga ukazuju na činjenicu da se termin zoonim odnosi isključivo na ime, a ne i na naziv životinje. Imajući to na umu predlažemo da se animalističkim frazemima naziva skupina ustaljenih desemantiziranih sveza u sastavu kojih je naziv životinje (zoonimska komponenta), dio životinjskoga tijela (somatska komponenta) odnosno izvedenica (*pasji, konjski* i sl.). Naime, ni tijekom rasprava na skupu *Animalistički frazemi u slavenskim jezicima* održanom 21. i 22. ožujka 2014. u Zagrebu nije iznađen termin koji bi u frazeološkom kontekstu bio prihvatljiviji od već ustaljenog termina zoonim za naziv životinje kao frazemske sastavnice.

² U sastavu nekih animalističkih frazema su osim zoonimske komponente i somatska i fitonimna.

1.1. Istaknuta dva obilježja potvrdio je i korpus odabranih frazema sa spomenutim sastavnicama, a koji sadrži ukupno 641 frazem, 323 hrvatska i 318 poljskih ekscerpiranih iz različitih hrvatskih i poljskih jednojezičnih i višejezičnih općih i frazeoloških rječnika (Vidović Bolt 2011).

S obzirom na izraženu antropocentričnost frazemi su razvrstani u različita tematsko-značenjska makropolja: *dob, izgled, karakterne osobine, intelektualne osobine, psihička stanja i emocije, fizička stanja, kretanje, odnos prema radu, navike, uloge i status, međuljudski kontakti i odnosi te brojnost*.³

Preostali neantropocentrični frazemi (18 hrvatskih i 11 poljskih), dio su tematsko-značenjskih makropolja: *doba dana, vremenski uvjeti, količina, odjevni predmeti, države, institucije i poduzeća te objekti* (Vidović Bolt 2011: 134).

1.1.1. U okviru tematsko-značenjskih makropolja izdvajaju se različiti koncepti koji obuhvaćaju frazeme istoga značenjskog polja, ali nisu nužno iste strukture pa tako nemaju ni isto frazeološko ni kategorijalno značenje. Ako istom konceptu pripadaju frazemi dvaju ili više jezika, oni nisu nužno potpuno ni djelomično ekvivalentni, dakle, ne moraju udovoljavati postulatima frazeološke ekvivalentnosti. Npr. koncept NAPORAN RAD obuhvaća i ekvivalentne (i potpuno i djelomično) frazeme, ali i one kojih ekvivalentni parnjak nije potvrđen: *baviti se konjskim poslom, raditi kao konj, raditi kao pas, raditi (vući, tegliti) kao vol, chodzić jak koń w kieracie, harować (orać, pracować, tyrać) jak koń, harować (pracować, tyrać) jak <dziki> osioł, harować (orać, pracować, tyrać) jak wół, pracować jak <ten> wół <roboczy>*.

1.1.2. Zaključak o negativnoj obilježenosti frazema nije proizašao iz moguće i ranije primijenjene trodijelne klasifikacije frazema na pozitivno, negativno i neutralno konotirane frazeme (Vidović Bolt 2004) jer je, s obzirom na specifičnost građe, ustanovljeno da je takvo razvrstavanje diskutabilno i osporivo. Naime, percepcija ovisi o pošiljateljevu i primateljevu emocionalnom pristupu informaciji koju pronosi frazeološka jedinica (Vidović Bolt 2004, Hrnjak 2006: 105). Pojedini frazemi mogu biti i ambivalentno konotirani, a na to utječu sudionici komunikacijskoga čina odnosno kontekst u kojem se frazemi pojavljuju. Primjerice frazem *raditi kao konj* primarno je negativne konotacije iako može opisivati i nečiji naporan rad koji svjedoči o marljivosti vršitelja radnje. Također su česti i frazemi izrazito pozitivne konotacije koji ne moraju nužno potvrđivati pozitivnu obojenost. Takva je npr. sveza *vjeran kao pas* koja pripada konceptu VJERNOST, ali pozitivna obilježenost može biti i predmetom rasprave ako smo skloni tezi da ljubavlju opijena osoba sigurno ni u kakvu ljubavnom zanosu ne obećava svoju vjernost izgovarajući „*i bit ću ti vjeran kao pas*“⁴. Zaključak o negativnoj konotiranosti frazema u sastavu kojih je naziv životinje rezultat je promatranja frazema u različitim kontekstima i provjere njihova već ustaljena frazeološkog značenja.

³ Ovaj rad obuhvaća i frazeme koji proširuju spomenuti analizirani korpus, ali njihovo uključivanje nije rezultiralo uvođenjem novih tematsko-značenjskih makropolja.

⁴ Na važnost kontekstualizacije ovoga frazema ukazala mi je akademkinja Antica Menac u razgovoru u travnju 2014. na čemu joj posebno zahvaljujem.

2. Posebnosti animalističkih frazema kojima se opisuje čovjekov intelekt

U paleti frazeoloških jedinica antropocentrična karaktera negativnom se obojenošću posebno ističe brojna skupina desemantiziranih sveza koje se odnose na čovjekov intelekt⁵. Intelekt se promatra u skladu s definicijom prema kojoj je to „čovjekova moć spoznavanja i razvijena sposobnost inteligencije da spozna složene pojave i proizvodi nova dostignuća; pamet, razum, um“ (HJP). Kad bismo svoje znanje o stvarnosti, pa tako i stvorenjima, temeljili isključivo na odabranoj frazeološkoj građi i frazemima s nazivom domaće životinje kojima se opisuju intelektualne osobine, mogli bismo zaključiti da je ljudski svijet gotovo lišen čak i ‚zrna mudrosti‘ jer pozitivno konotirani primjeri izostaju. Potvrđene su samo frazeološke jedinice kojima se opisuje glupa osoba, osoba intelektualno skromnih sposobnosti i ograničenoga spoznajnog kapaciteta. Na frazeme takvoga značenja nadovezuju se i oni koji se također mogu rabiti u istome odnosno sličnome kontekstu jer ih povezuje pomanjkanje inteligencije⁶ ili pak potpuni izostanak uočljiv na razini *pamćenja, shvaćanja, smijanja*.⁷ Visok stupanj zastupljenosti negativno konotiranih frazema u skladu je sa zaključkom Anne Pajdzińskiej (1991: 18) u kojem ističe kako: „mnogo više frazema izražava negativno nego pozitivno vrednovanje. Sinonimni nizovi koji opisuju negativne pojave bogatiji su od nizova koji opisuju pozitivne pojave.“

2.1. U sastavu frazema kojima se upućuje na čovjekove intelektualne osobine uočljive u raznolikim aspektima njegova življenja i ponašanja pojavljuju se nazivi različitih domaćih životinja. U hrvatskome su to *bik, guska, kokoš, konj, koza, magarac, magare, tele, telac i vol*, a u poljskome *baran, byk, cielę, geś, kura, koza, kozioł, krowa, osioł, owca, świnia i wół*.

Uglavnom su to, dakle, leksemi koji u svojem prenesenom značenju upućuju na glupu osobu, ali su zastupljeni i leksemi kojima to značenje nije svojstveno (npr. *pile i pače*) ili barem nije dominantno (npr. *svinja*).

Podudarnost zoonimskih sastavnica frazema odabranoga koncepta (iznimke su leksemi *kozyoł, koń, ovan i ovca*), ukazuje nam i na identičnost stereotipa o životinjama u govornika obaju jezika. Iako konotativno značenje svih leksema nije povezano s intelektualnom ograničenošću, prisutnost u frazemima onih leksema kod kojih takvo

⁵ O intelektu u hrvatskoj, poljskoj i ruskoj frazeologiji v. Agnieszka Spagińska-Pruszk (2005).

⁶ Inteligenciju promatramo kao skup „sposobnosti shvaćanja i laganog snalaženja u novim prilikama, sposobnost otkrivanja zakonitosti u odnosima među činjenicama i rješavanju problema; oštroumnost, pamet, bistrina duha“, odnosno „ukupnost sposobnosti shvaćanja i uočavanja činjenica u neposrednom snalaženju i borbi za opstanak živih bića [inteligencija kukca; inteligencija ribe]“ (HJP).

⁷ U istraživanje nisu uključeni frazemi kojima se opisuje psihičko stanje. Izostavljeni su i frazemi koji primarno opisuju čovjekove postupke s uključenim semom nesmotrenosti, ograničenog intelektualnog potencijala, trajnoga ili trenutačnoga karaktera, npr. *baciti / bacati biser (biserje) pred svinje i rzucac perły przed świnie* ‘dati / davati (reći / govoriti) štogod lijepo onomu koji to ne shvaća i/ili toga nije vrijedan’, *musti jarca u rešeto, kozla doić <próżno>* ‘raditi uzaludan posao’, *dati vuku kozlice pasti (ćuvati), povjeriti ovce vuku* itd. ‘lakomisleno povjeriti što nepouzdanjoj osobi’ itd.

obilježje u prenesenome značenju izostaje, nije umanjilo ekspresivnost frazeološke jedinice. Neki su od leksema i rodno obilježeni – *guska* i *geś*, *kokoś* i *kura* te *koza* u svom metaforičkom značenju upućuju na glupu žensku osobu, a *tele*, *telac*, *magarac* na mušku.

2.2. Među frazemima u kojima se ogleda stereotipna predodžba o „glupim“ životinjama (Spagińska-Pruszk 2005, Rak 2007, Szerszunowicz 2006, 2011) posebno su ekspresivne sveze poredbene strukture kod kojih je u A-dijelu pridjevka sastavnica *glup*, *glupa* odnosno *glupi*, *glupia*, a nakon poredbenog veznika slijedi naziv životinje: *glup kao konj*, *glup kao magarac*, *glup kao magare*, *glup kao tele*, *glup kao vol⁸*, *<glupa> kao guska*, *glupi jak baran*, *glupi jak ciele*, *glupi jak kozioł*, *glupi jak osioł*, *glupi jak pies*, *glupia jak geś*. Kod takvih je sveza prepoznatljiva i uporabno česta stilska figura poredba. Poredbenim frazemima i poredbi kao stilskoj figuri, osim strukture zajednička je i slikovitost, a razlikuju se po tome što navedene desemantizirane sveze riječi ne nastaju spontano, nego su se čestom i dugotrajnom upotrebom potpuno frazeologizirale (Bagić 2012: 256) i kao takve odraz su stereotipa nastalog na prototipnim obilježjima (Habrajska 1998: 118). Kurkowska i Skorupka (2001: 158) poredbene frazeme nazivaju i stereotipnim svezama jer su se ustalile predodžbe prema kojima je npr. *guska glupa*, *tele glupo*, *vuk gladan* i *opasan*, *pas vjeran* i sl.

Pridjevka sastavnica intenzivira značenje i frazema neporedbene strukture: *glupie (marynowane) ciele*, *glupia geś*, *glupia koza*, *glupia krowa*, *glupia świnia*. Za razliku od poljskih, u hrvatskim frazeološkim rječnicima nisu navedene sveze nastale prema modelu – *glup* + naziv životinje.

2.3. U nekoliko neporedbenih frazema česta je somatska sastavnica i to u funkciji intenzifikatora simboličkoga potencijala kad stoji uz pridjevku izvedenicu naziva životinje. Najčešći somatizam je *glava* odnosno *głowa*, zatim *mozak* odnosno *mózg* ili *móżdżek* (hrv. mali mozak). I frazemi hrvatskoga jezika potvrđuju da se u različitim „jezicima nerazboriti i glupi ljudi opisuju pomoću jedinica sa zoonimskim sastavnicama kojima je zajednička metafora GLAVA JE SPREMNIK, ali se zoonimi razlikuju u pojedinim jezicima.“ (Szerszunowicz 2011: 216). Glava nije samo somatizam, odnosno u odabranim frazemima somatska sastavnica, nego je znak pameti i inteligencije, tj. „mjera za razum“ (Spagińska-Pruszk 2005: 137), a veličina dijela tijela predstavlja „veličinu“ čovjekovih intelektualnih mogućnosti.

2.4. Spomenuta se metafora ostvaruje u nekoliko modela koji su potvrđeni i u drugim jezicima, ali s određenim razlikama svojstvenima propitivanom frazeološkom fondu. Sličnu klasifikaciju navodi npr. Szerszunowicz (2006: 204), ali s većim brojem modela jer su osim poljskih frazema razmatrani i talijanski i engleski. Ovdje izdvajamo modele potvrđene najmanje dvama frazemima hrvatskoga i poljskoga jezika:

⁸ Prema Ž. Fink (2002: 32) i to je potvrda da je aseksualnost našla odraza u frazeologiji.

a) glup + poredbeni veznik + zoonim – *glup kao konj, glup kao magarac, glup kao magare, glup kao tele, glup kao vol, <glupa> kao guska, glupi jak baran, glupi jak ciele, glupi jak kozioł, glupi jak osioł, glupi jak pies, glupia jak geś*

b) pridjevska zoonimska izvedenica + somatizam u nominativu – *pileća glava, kokošji mozak, pileći mozak, barania głowa, ośla głowa, barani łeb, kurzy mózdzek (rozum), mózg (rozum) cielecy*

c) somatizam + zoonim u genitivu – *głowa ośla, głowa wołu*

d) glup + zoonim u nominativu – *glupie (marynowane) ciele, glupia koza, glupia krowa, glupia owca*

e) zoonim u nominativu + pridjev / glagolski pridjev trpni – *osioł dardanelski, osioł kwadratowy (do kwadratu), osioł patentowany, osioł skończony*

f) razumjeti se // znać się + poredbeni veznik + zoonim + prijedlog + naziv povrća ili začina ili naziv mjerne sprave – *rozumjeti se u što kao koza u peršin (peršun), rozumjeti se u što kao magarac u kantar, rozumjeti se u što kao magare u kantar, znać się na czymś jak (tyle co) kura na pieprzu, znać się na czymś jak koza na pieprzu*

g) biti + izvedenica naziva životinje u genitivu + pamet u genitivu – *biti pileće pameti, biti pačje pameti*

h) gledati i sl. + poredbeni veznik + naziv životinje + prijedlog + pridjev + imenica – *gledati (buljiti, blenuti i sl.) u koga, u što kao tele u šarena (nova) vrata, gapić się (patrzeć) na coś, na kogoś jak ciele na malowane (nowe) wrota, patrzeć jak wół na malowane wrota.*

2.5. Frazemi *barania głowa, barani łeb, ośla głowa, głowa ośla i głowa wołu* značenja ‘glupa osoba, osoba skromnih intelektualnih mogućnosti’ primjeri su intenzifikacije značenja ostvarene simbiozom metaforičkoga značenja frazemske zoonimske komponente i slike dijela velikog tijela životinje (*baran* (hrv. ovan), *osioł* (hrv. magarac), *wół* (hrv. vol)).

U frazemima *kokošji mozak, kurzy mózdzek (rozum), pileća glava, pileći mozak* istoga značenja veličina somatizma proporcionalna je intelektualnom kapacitetu te je somatska komponenta signal manjega kvocijenta inteligencije (mali mozak = glupa osoba). Naravno, ključan je i simbolički potencijal zoonimske komponente.

Frazemom *kokoš je pamet (mozak) pozobala* komu također se opisuje intelektualno ograničena osoba. Međutim, na formiranje značenja nije utjecalo samo pejorativno značenje sastavnice *kokoš* nego i slika ljudskoga mozga koji zbog male veličine *kokoš* može lako i brzo pozobati. Komponenta *pamet* metonimija je somatske sastavnice *mozak*.

Primjeri sa sastavnicom *pileći i pačji* potvrda su kako metaforičko značenje određene životinje nije uvijek podudarno sa značenjem frazema u kojem se pojavljuju jer sveze *imati pileću pamet, biti pileće pameti, biti pačje pameti* upućuju na intelektualno ograničena čovjeka iako ni *pile* ni *pače* ne pronose simboliku gluposti. Štoviše, *pile* uživa poseban status u objema sredinama i to ponajprije među djecom, a poznato je da je simbol nade i novoga života. Te sveze potkrjepljuju tvrdnju Joanne Szerszunowicz (2011: 44) da „neki nazivi mogu izazvati negativnu konotaciju unatoč pozitivnoj slici ustaljenoj u kulturi“.

Svim frazemima sa somatskom komponentom opisuje se osoba lišena sposobnosti zaključivanja, skromnih umnih sposobnosti odnosno ona koja sporo misli.

2.6. Ekspresivnosti pridonose i glagolske sastavnice u frazemima *gledati (buljiti, blenuti i sl.) u koga, u što kao tele u šarena (nova) vrata, gapić się (patrzec) na coś, na kogoś jak cielę na malowane (nowe) wrota, patrzec jak wół na malowane wrota, gapić się (patrzec się, wlepiac wzrok) jak pies*, koje opisuju čovjekovo nerazumijevanje, neshvaćanje, intelektualnu nesposobnost. Glagolskim sastavnicama *buljiti* i *blenuti* kao i *gapić się* dočarava se način gledanja, piljenja što uključuje i sem tuposti i nerazumijevanja.

Dosadašnja istraživanja animalističkih frazema različitih jezika pokazuju kako najlošiji status ima upravo pas (Mosiołek 1992, Szerszunowicz 2011, Vasung 2009, Vidović Bolt 2011). Čovjekov se skroman intelekt, uz frazem *głupi jak pies*, opisuje i poljskom svezom s istom komponentom – *gapić się (patrzec się, wlepiac wzrok) jak pies* u značenju ‘buljiti, blenuti, promatrati s nerazumijevanjem’.

Čovjekov pogled lišen razumijevanja dočaravaju i frazemi *teleci pogled, kokošji pogled, cielece spojrzanie* čiju ekspresivnost naglašavaju izrazito pejorativno obilježene zoonimske sastavnice dok je na intenzitet značenja frazema *barani wzrok* utjecala veličina životinje.

2.7. O važnosti konotativnoga značenja zoonimske sastavnice svjedoči i frazem *teleci osmijeh* jer je zoonim izrazito negativno obojen. Frazemom se opisuje čovjekov osmijeh koji je odraz nerazumijevanja izrečenog (šale, doskočice i sl.).

2.8. Nekompetentnost ljudi opisuju frazemi ironična prizvuka kojih je značenje suprotno od značenja glagolske sastavnice *rozumjeti se* u što *kao koza u peršin (peršun), rozumjeti se* u što *kao magarac u kantar*⁹, *rozumjeti se* u što *kao magare u kantar, znać się* na czymś *jak (tyle co) kura na pieprzu, znać się* na czymś *jak koza na pieprzu*. Sve su ustaljene desemantizirane sveze motivirane negativno konotiranim statusom samoga leksema, a živopisnim motivima *upućenih* životinja postiže se atraktivnost frazema što pridonosi njihovoj učestalijoj uporabi. Frazem u sastavu kojega je komponenta *wół* (hrv. vol) – *chodzić jak wół koło apteki* ‘uopće se ne rozumjeti u što’ također je odraz negativnoga simboličkog statusa životinje zato što nam dočarava sliku *nesposobnoga* vola koji hoda oko ljekarne jer ne zna što treba napraviti odnosno što se od njega očekuje da napravi.

2.9. U hrvatskom i poljskom jezično-kulturnom kontekstu svinja je iznimno negativno konotirana životinja, ali o takvom statusu svjedoče i mnogi drugi jezici u kojima „bez sumnje ima najgoru poziciju među domaćim životinjama” (Peisert 2003: 149). Njezina je pozicija usporediva sa psom, ali psa odlikuju i neke pozitivne osobine, kako one, doista mu svojstvene (npr. vjernost), tako nerijetko, opravdano ili ne, pripisivane (npr. lažljivost, ljubomora).

Osim u frazemu *głupia świnia*, zoonim *świnia* (hrv. svinja) komponenta je i sveze *świnie powinien pasac* motivirane klišeiziranom slikom o deprecijativnom statusu svinjara, osobe koja zbog vlastite nesposobnosti i skromnih intelektualnih predispozicija mora čuvati tako omražene životinje i obavljati tako ponižavajući posao. Evanđelje po Luki (Lk 15,15) također spominje prisposobu o rasipnome sinu kojega šalju

⁹ Kantar je ručna vaga za mjerenje, bez utega i plitica, koja se drži u jednoj ruci.

da u polju čuva svinje, što se smatra(lo) velikom sramotom jer su se tim poslom bavili samo pripadnici najnižega društvenog sloja (Vidović Bolt 2011: 109).

3. Odnos čovjeka i životinje – frazeološki odraz

Propitivanje prisutnosti naziva domaćih životinja u sastavu negativno konotiranih frazema obaju jezika potvrđuje njihovu dominantnu zastupljenost u odnosu na ostale životinje. Objašnjenje koje se gotovo laički nameće i nije nužno uvjetovano sociološkim i kulturološkim (pred)znanjem jest da je takav omjer rezultat specifična odnosa korisnika jezika (govornika) prema onim vrstama životinja s kojima je često u kontaktu neovisno o tome je li riječ o stanovniku urbane ili ruralne sredine. Takvi frazemi odražavaju čovjekov afektivni odnos prema životinjama s kojima je češće u doticaju i koje je uspio podrediti svojim željama i potrebama (životinje su čuvari, radna snaga, ljubimci i sl.). Aristokratski pristup životinji uočljiv je u procesu tzv. dvostruke metaforizacije (Vidović Bolt 2007), zoomorfističkih postupaka – dodjeljivanja životinji ljudskih osobina i obilježja (ljubomora, zavist, dobar sluh i sl.), neovisno o tome jesu li joj svojstvena ili ne, te kovanjem novih frazeoloških sveza koje su, kao što pokazuju i ovdje navedeni primjeri, uglavnom antropocentrični. Izdvojene sveze motivirane su čovjekovim iskustvom još iz vremena kad je bio više u kontaktu s prirodom, s florom i faunom i njihovim predstavnicima, ali udaljavanje od životinjskoga svijeta u moderno doba, uočljivo u sve češćoj nemogućnosti raspoznavanja i razlikovanja tih stvorenja, ne utječe na zatiranje postojećih sveza niti rezultira gubitkom motivacije za kreiranje novih. Sukladno je tomu „stereotipni model antropocentričan“ i „izrasta iz zlouporabe jezika i životinjskih kategorija koje su prosuđene prema direktnoj korisnosti/nekorisnosti čovjeku.“ (Bertoša 1999: 6). Bartmiński (2007: 96) tvrdi da „stereotipi o životinjama i biljkama pripadaju najstarijima i imaju posebno kulturno značenje“ pri čemu upravo domaće životinje imaju istaknuto mjesto u negativnoj prosudbi unatoč čovjekovoj koristi koju od njih ima.

3.1. Poljskim frazeološkim fondom s primjerima koji upućuju na osobu skromnih intelektualnih mogućnosti dominiraju sveze sa sastavnicom *osioł* (hrv. magarac): *osioł dardanelski*, *osioł do czwartej potęgi*, *osioł do kwadratu (czwartej potęgi)*, *osioł kwadratowy*, *osioł patentowany*, *osioł skończony*. O negativnom simboličkom potencijalu samoga leksema svjedoči frazem *zachowywać się jak osioł* u značenju ‘ponašati se glupo’. Tvrđnju da čovjek životinji s kojom je češće u kontaktu spremnije pripisuje različita negativna obilježja, opovrgava odabrana skupina jer je među njima upravo magarac najzastupljeniji. Naime, iako je i prema poljskoj zoološkoj klasifikaciji magarac domaća životinja, ipak je riječ o Poljacima egzotičnoj životinji, jer ne nastanjuje poljski teritorij.

Je li razlog za takvu bliskost i povezanost biblijske provenijencije (magarac uz vola stoji uz uzglavlje tek rođenoga Isusa) ili su doista pisci basni¹⁰ te autori različitih umjetničkih ostvarenja odigrali ključnu ulogu u približavanju magarca i stanovnicima

¹⁰ Magarac je prisutan u 30 Ezopovih basni gdje je, kao i kod drugih autora, često predmet izrugivanja zbog svojega izgleda (duge uši, nespretan hod) te pripisanog mu hrapava glasa (Kopaliński 2003: 290).

prostora u kojima on ne obitava, nije lako jednoznačno odgovoriti. Nedvojbeno je da se magarcu glupost pripisuje kao značajna, gotovo najvažnija osobina i da je to dodijeljeno mu metaforičko značenje razlog tako velikom broju frazema sa sastavnicom *magarac* unutar koncepta INTELEKTUALNA OGRANIČENOST (Vidović Bolt i Szerszunowicz 2014: 488). Kad bi konotativno značenje samoga zoonima bilo pozitivno, frazemi *osioł do kwadratu (czwartej potęgi)* i *osioł kwadratowy*, a koje Spagińska-Pruszk (2005: 214) naziva „matematičko-tehničkim frazemima”, mogli bi značiti i „jako mudra osoba“. U prepoznavanju značenja frazema *osioł dardanelski* ‘glupa (umno) ograničena osoba, osoba koja nema sposobnost zaključivanja i/ili koja sporo misli’ također je presudno konotativno značenje samoga zoonima, poznavanje stereotipa, ali i znanje o svijetu. Naime, pozadinska nam slika otkriva Dardanelski tjesnac i upravo je slika uskoga prolaza bila poticaj u kreiranju frazeološke sveze takva značenja.

3.2. U predstavljenim su primjerima uočljive stereotipne metafore¹¹ zasnovane na konotacijama i povezane s različitim osobinama pripisanima životinjama (simbolička funkcija) dok stvarne (ikonička funkcija)¹², barem znanstveno utemeljene, izostaju. Da stereotipe teško iskorjenjuju čak i znanstveno utemeljene činjenice potvrđuje nam negativna konotacija leksema *guska* u frazemima <*glupa*> kao *guska*, *glupia jak gęś*, *glupia gęś*. U obama se jezicima *guska* doživljava nadasve glupom životinjom „a u stvarnosti je osim vrane i papige najinteligentnija životinja“ (Spagińska-Pruszk 2005: 191) pa se takvi frazemi mogu smatrati i „antiprimjerima“ (Rak 1997: 113).

Izostanak frazema s istom sastavnicom rezultat je različitih stereotipa što potvrđuje da je „simbolika životinja zapisana u jezičnom i kulturnom kodu različitih društava odraz sličnog ili različitog načina života, tradicije, vjerovanja“ (Peisert 2003: 149). Primjera radi, krava u Indiji uživa kulturni status svete životinje, mrav je u europskoj kulturi uglavnom simbol marljivosti dok se u Indiji kretanje mrava smatra potpuno besmislenim (Szerszunowicz 2011: 37).

4. Prema zaključku

S obzirom na bliskost sa životinjom čovjek je sebi (neopravdano!) dodijelio pravo da joj pripisuje najrazličitija negativna obilježja. Takvi su postupci popraćeni „aristokratskim“ pristupom životinji i rezultiraju negativno konotiranim, nerijetko pejorativnim pa i deprecijativnim frazemima koji se odnose uglavnom na čovjeka i pritom diskreditiraju životinju (Spagińska-Pruszk 2005: 197) isticanjem njezinih negativnih (katkad stvarnih, češće izmišljenih) osobina životinje (usp. simbolička i ikonička funkcija). U sastavu su predstavljenih frazema životinje koje obavljaju funkcije za koje, tvrdi se, nije potreban gotovo nikakav intelektualni angažman (nesu jaja, obavljaju teške fizičke poslove i sl.) (Denčeva 2013: 297).

¹¹ O stereotipnim metaforama koje se rasprostranjuju i ukorjenjuju u jezicima i kulturama u kojima se rabe, a posebno u frazeologiji opširnije: Kurkowska i Skorupka (2001), Spagińska-Pruszk (2005), Szerszunowicz (2011).

¹² O ikoničkoj i simboličkoj funkciji više: Dobrovolskij i Piirainen (2005).

Izdvojimo li sveze sa sastavnicama *pileći* i *pačji* jer, kao što je već istaknuto, somatizmi *pile* i *pače* nisu nositelji negativnoga simboličkog potencijala, može se uočiti da je negativnu konotiranost ustaljenih desemantiziranih sveza odredilo pejorativno metaforičko značenje sastavnice – zoonimskog leksema (naziv domaće životinje)¹³. Njima pripisane osobine, a ovdje propitane uglavnom su negativne, utjecale su i na formiranje frazeoloških jedinica. Takve frazeme uvredljiva karaktera u čijem sastavu je naziv životinje ili pak izvedenica, a koji se odnose na čovjeka, Szerszunowicz (2006: 203) naziva fauničnim frazeoinvektivama (*frazeoinwektyw fauniczne*).

Čovjek je skloniji, spremniji, a zasigurno i smioniji domaćoj životinji pripisati svoje ljudske osobine, a ponajprije slabosti i mane, nego divljim životinjama kojima se divi i istodobno ih se boji, ali i od kojih zazire jer ih nije uspio ukrotiti i sebi podčiniti. Time pokazuje svoju slabost u odnosu na životinju, ali i svojevrsnu ovisnost o njoj. Takav je pristup i razumljiv s obzirom na međusobnu upućenost pa čak i nezanemarivu, pogotovo nekadašnju, ovisnost – čovjek ne može bez životinje, a nerijetko ni ona bez njega. Životinja je čovjeku izvor hrane, odjeće, ali i zaštitnik, vjeran pratitelj te pomoćnik u različitim poslovima. Čovjekova se važnost u životu životinja ne smije podcijeniti jer im pruža i utočište i pomoć, naravno, ovisno o okolnostima u kojima se nalaze.

Iako ne nalazimo potvrdu za frazem kojim se opisuje inteligentna osoba, a u sastavu kojega je domaća životinja, skloni smo zaključku da odgovor na pitanje *glup, gluplji, homo* ili *animal?* – ide u prilog životinji kao inteligentnom stvorenju koje se priklanja čovjeku kad procijeni da ga može zaštititi ili mu biti od koristi. Značajan broj animalističkih frazema u kojima je čovjek glupost pripisao životinji dokaz je također čovjekove neupućenosti (Szerszunowicz 2011: 50, 213) i ignoriranja novih znanstvenih spoznaja, a zadržavanje nekadašnjih, izrazito stereotipiziranih. Kwirina Handke (1992: 182) podsjeća da „odavno znamo da je magarac jedna od najmudrijih životinja (...).“. Možemo dodati da čovjek, ljut na magarca zbog njegova „čvrstog“ karaktera, „nesalomljivosti“, ustrajnosti u namjeri da se poštuje njegovo trenutno raspoloženje a koju čovjek tumači kao tvrdoglavost i glupost, rjeđe kao neposlušnost, jer dovodi u pitanje i njegov autoritet, ustrajava u njegovanju postojećih stereotipa.

Frazemi zasnovani na višestoljetnim stereotipima odraz su tradicije da čovjek o pripadnicima svoje vrste govori skriven iza maske (Bartmiński 2007: 96) različitih životinja. I dok u frazeološkom kontekstu opravdano govorimo o dvostrukoj metaforizaciji, u realnom svijetu, kako smo istaknuli, uočavamo višestruku ovisnost, bez obzira na činjenicu što je upravo dar govora najjači čovjekov adut i rezultira novim svezama nastalima po uzoru na različite predstavljene modele.

¹³ Pokušaj da se spomenutom i analiziranom korpusu domaćih životinja pridodaju i ostale, ranije neuključene životinje (ribe, divlje životinje itd.) nije promijenio polaznu točku u promatranju spomenutog problema.

LITERATURA

- Bagić, Krešimir. 2012. *Rječnik stilskih figura*. Zagreb: Školska knjiga.
- Bartmiński, Jerzy. 2007. *Stereotypy nie mieszkają w języku. Studia etnolingwistyczne*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej.
- Bertoša, Mislava. 1999. *Ljudi, stereotipi, životinje. Lingvistički pristup stereotipima o životinjama na primjeru Esopovih basana*. Diplomski rad. Filozofski fakultet. Sveučilište u Zagrebu. Zagreb.
- Brozović Rončević, Dunja; Čilaš Šimpraga, Ankica. Nacrt za zoonomastička istraživanja (na primjeru konja). *Folia onomastica Croatica*. 17: 37–58.
- Cocagnac, Maurice. 2002. *Biblijski simboli. Teološki pojmovnik*. Zagreb: antiBARBARUS.
- Denčeva, Diliana. 2013. Olej, kapusta, kalosze. Inteligencja i głupota w polskich i bułgarskich związkach frazeologicznych. *Postscriptum polonistyczne* 2 (12). 295–301.
- Dobrovol'skij Dmitrij O.; Piirainen Elisabeth. 2005. *Figurative Language: Cross-cultural and Cross-linguistic Perspective*. Current Research in the Semantics/Pragmatics Interface. 13. Amsterdam: Elsevier.
- Fink-Arsovski, Željka. 2002. *Poredbena frazeologija: pogled izvana i iznutra*. Zagreb: FF press.
- Habrajska, Grażyna. 1998. Prototyp – stereotyp – metafora. U: *Język a kultura. Stereotyp jako przedmiot lingwistyki. Teoria, metodologia, analizy empiryczne*. t. 12. Anusiewicz, Janusz; Bartmiński, Jerzy (red.). Wrocław: Towarzystwo Przyjaciół Polonistyki Wrocławskiej. 116–123.
- Handke, Kwiryna. 1992. *Ignorancka potoczność*. U: *Język a kultura. Potoczność w języku i kulturze*. t. 5. Anusiewicz, Janusz; Nieckula, Franciszek (red.). Wrocław: Wiedza o kulturze. 179–191.
- Hansen-Kokoruš, Renate. 1996. *Magarac i konj u svjetlu njihovih frazeoloških osobina*. Na materijalu ruskoga, hrvatskoga i njemačkoga jezika. *Filologija*. 27: 43–52.
- Hrnjak, Anita. 2006. Neke pragmatičke osobitosti supstantivnih frazema koji se odnose na čovjeka (na primjeru hrvatskih i ruskih frazema). U: *Slavenska frazeologija i pragmatika*. Fink Arsovski, Željka; Hrnjak, Anita (red.). Zagreb: FF press. 105–109.
- Hyams, Edward. 1974. *Zwierzęta w służbie człowieka*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Kurkowska, Halina; Skorupka Stanisław. 2001. *Stylistyka polska. Zarys*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Menac, Antica. 1970/1971: O strukturi frazeologizama. *Jezik*. XVIII. 1: 1–4.
- Mosiółek, Katarzyna. 1992. Stereotypy psa zawarte w języku polskim. *Poradnik Językowy*. 4. 301–304.
- Menac, Antica. 2007. *Hrvatska frazeologija*. Zagreb: Knjigra.
- Pajdzińska, Anna. 1991. Wartościowanie we frazeologii. U: *Język a kultura. Wartości w języku i tekście*. t. 3. Puzynina, Jadwiga; Anusiewicz, Janusz (red.). Wrocław: Wiedza o kulturze. 15–28.

- Peisert, Maria. 2003. *Sus domesticus* – zwierzę, którego nazwy używać nie wypada. U: *Język a kultura. Opozycja homo – animal w języku i kulturze*. t. 15. Dąbrowska, Anna (red.). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego. 149–155.
- Rak, Maciej. 2007. *Językowo-kulturowy obraz zwierząt utrwalony w animalistycznej frazeologii gwar Gór Świętokrzyskich i Podtatrze (na tle porównawczym)*. Kraków: Wydawnictwo Scriptum.
- Spagińska-Pruszk, Agnieszka. 2005. *Intelekt we frazeologii polskiej, rosyjskiej i chorwackiej. Z problematyki językowego obrazu świata*. Łask: Oficyna Wydawnicza LEKSEM.
- Szerszunowicz, Joanna. 2007. *Frazeoinwektywy fauniczne nazywające głupotę w ujęciu konfrontatywnym (na materiale współczesnego języka polskiego w porównaniu z angielskim i włoskim)*. U: *Slavenska frazeologija i pragmatika*. Fink Arsovski, Željka; Hrnjak, Anita (red.). Zagreb: FF press. 203–208.
- Szerszunowicz, Joanna. 2011. *Obraz człowieka w polskich, angielskich i włoskich leksykalnych i frazeologicznych jednostkach faunicznych*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Vidović Bolt, Ivana. 2004. *Frazemi sa zoonimskom sastavnicom u hrvatskom i poljskom jeziku*. Doktorska disertacija. Filozofski fakultet. Sveučilište u Zagrebu. Zagreb.
- Vidović Bolt Ivana. 2007. Metaforika zoonima u hrvatskoj frazeologiji. U: *Kulturni bestijarij*. Marjanić, Suzana; Zariđija Kiš, Antonija (red.). Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku – Hrvatska sveučilišna naklada. 403–424.
- Vidović Bolt, Ivana; Szerszunowicz, Joanna. 2014. Językowo-kulturowy obraz osła w języku chorwackim i polskim. *Stalość i zmienność w językach i kulturach świata I*. Dziadosz, Dorota; Krzanowska, Agnieszka; Szlachta, Agnieszka (red.). Szczecin: Volumina pl Daniel Krzanowski. 481–499.
- Vidović Bolt, Ivana. 2011. *Životinjski svijet u hrvatskoj i poljskoj frazeologiji I*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

RJEČNICI

- Bańko, Mirosław. 2004. *Słownik porównań*. Warszawa: Polskie Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Fink Arsovski, Željka et al. 2006. *Hrvatsko-slavenski rječnik poredbenih frazema*. Zagreb: Knjigra.
- Kopaliński, Władysław. 2003. *Słownik mitów i tradycji kultury*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Rytm.
- Matešić, Josip. 1982. *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Menac, Antica; Fink-Arsovski, Željka; Venturin, Radomir. 2003. *Hrvatski frazeološki rječnik*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- Moguš, Milan; Pintarić, Neda. 2002. *Słownik polsko-chorwacki. Poljsko-hrvatski rječnik*. Zagreb: Školska knjiga.
- Müldner-Nieckowski, Piotr. 2003. *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego*. Warszawa: Świat Książki.

- Skorupka, Stanisław. 1989. *Słownik frazeologiczny języka polskiego*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Uniwersalny słownik języka polskiego*. 2003. Dubisz, Stanisław (red.). t. I–IV. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Mrežni izvori:

- Hrvatski jezični portal: <http://hjp.novi-liber.hr/> [HJP]
- Vasung, A. 2009. Frazemi sa sastavnicama pas i mačka u bugarskom i hrvatskom jeziku (semantička analiza). *Philological Studies* 2./ <http://philologicalstudies.org/dokumenti/2009/vol2/3/39.pdf> Datum posjeta: 28. 4. 2014.

SUMMARY

ANIMAL AS A(NON) INTELLIGENT MAN'S FRIEND

Anthropocentricity and mostly negative connotations of idioms with an animal lexeme component have been established by analyzing the connection between the two features from different aspects in many European languages. Both features are a confirmation of co-existence between humans and animals and a reflection of the affective relationship between the speaker and the animals, especially those with whom he or she has a more frequent contact. Special positions among animal idioms have those which relate to human intellect and are in different languages formed by the same or very similar models. On the other hand, the representation of animals that appear depends on reflected stereotypical images inherent to the linguistic and cultural environment in which the idiomatic structures have been formed and conventionalized.

Key words: *anthropocentricity of idioms, animal idioms, stereotypes, intellect*

MARIA WTORKOWSKA
WYDZIAŁ FILOZOFICZNY
UNIwersYTET W LUBLANIE
LUBLANA, SŁOWENIA
mwtorkowska@yahoo.com
<https://doi.org/10.17234/9789531755139.35>

JĘZYKOWY OBRAZ ŚWINI I JEJ RODZINY PRZEZ PRYZMAT FRAZEOLOGII W JĘZYKU POLSKIM I SŁOWEŃSKIM

Artykuł poświęcony jest frazeologii porównawczej. Porównano w nim polskie związki wyrazowe, głównie frazeologizmy z komponentem *świnia/svinja* i innymi przedstawicielami rodziny świni ze związkami wyrazowymi występującymi w języku słoweńskim. W efekcie analizy związków uzyskano cechy charakterystyczne, które człowiek przypisuje świni i członkom jej rodziny. Przyjrano się również użyciom i znaczeniom przenośnym tych wyrazów w obu językach.

Słowa kluczowe: *frazeologia porównawcza, glottodydaktyka polonistyczna, język polski jako obcy (JPJO), język słoweński*

W języku polskim i słoweńskim, podobnie jak w innych językach, istnieje szereg związków wyrazowych z komponentem odzwierzęcym. Wśród zwierząt domowych ważne miejsce, tak w polskiej, jak i słoweńskiej frazeologii, zajmuje *świnia* i jej rodzina, która w *Uniwersalnym słowniku języka polskiego* definiowana jest jako 'zwierzę domowe o skórze pokrytej szczecina, dużej głowie i pysku tworzącym ryj, wydające charakterystyczne odgłosy, np. pochrząkiwania lub kwik; hoduje się je dla mięsa, tłuszczu i skór' (USJP¹ III: 1608), a w *Słowniku słoweńskiego języka literackiego* jako 'samica prašiča' (SSKJ: 1341), *prašič* zaś jako 'domača žival, ki se goji zlasti zaradi mesa in slanine' (SSKJ: 966), tj. zwierzę domowe hodowane dla mięsa i słoniny. Tak polskie jak i słoweńskie wyjaśnienia słownikowe są więc podobne w tym, że oba zwracają uwagę na podstawowy cel ich hodowli, z tą jednak wyraźną różnicą, że definicja polska zawiera również dość dokładny opis świni: skóra pokryta szczecina, duża głowa, pysk tworzący ryj oraz informację o dźwięku, jaki wydaje świnia: pochrząkiwanie lub kwik. W definicji słoweńskiej, która w formie rozwiniętej dotyczy nie leksemu *svinja*, ale *prašič*, tych danych brak, a informacja o dźwięku wydawanym przez świnie zawarta jest poza samym wyjaśnieniem znaczenia: *prašič cvili, kruli*, tj. świnia chrząka, kwiczy.

Co tak naprawdę *świnia* i jej rodzina znaczy czy znaczyła w życiu człowieka – Polaka i Słoweńca – możemy sprawdzić analizując polskie i słoweńskie związki wy-

¹ Skróty słowników zamieszczone są przy ich pełnych tytułach w spisie literatury.

razowe z nimi powiązane oraz zakresy użycia tych wyrazów w obu językach. Polskie związki wyekscerpowałam ze *Słownika frazeologicznego języka polskiego* Stanisława Skorupki oraz *Uniwersalnego słownika języka polskiego* pod redakcją Stanisława Dubisza. Słoweńskich związków wyrazowych szukałam w nowym, wydanym w 2011 r., *Słowniku słoweńskich frazemów* Janeza Kebera oraz książce *Živali v prisprobah* jego autorstwa, jak również w *Słowniku słoweńskiego języka literackiego*.

Przedstawicielami rodziny świni są w języku polskim *świnia*, *maciora*, *locha*, *wieprz*, *knur*, *tucznik*, młode: *świnka*, *prosię*, *prosiak*, *wieprzek*, *świniak*, *warchlak*, w języku słoweńskim zaś *prašič*, *svinja*, *prase*, *prasec*, *merjasec*, młode: *prašiček*, *prašička*, *pujš*, *pujsek*. Wszystkie te określenia są ważne, ponieważ czasem używane są wymiennie w tych samych związkach wyrazowych, inne zaś nie wchodzą w skład związków, przyjrzyjmy się na przykład wyrażeniu porównawczemu **jeść jak świnia** albo **jeść jak prosię**, o jednakowym znaczeniu 'jeść brzydko, niechlujnie, nieestetycznie' (USJP III: 1608), czy **zachowywać się / zachować się jak świnia** lub **zachowywać się / zachować się jak prosię** o tym samym znaczeniu 'postępować / postąpić podle, nieprzyzwoicie wobec kogoś, zwłaszcza wobec osoby bezbronnej lub takiej, której się coś zawdzięcza' (USJP III: 1608), z tą jednak różnicą, że *prosię* jest użyte w tych dwóch wyrażeniach eufemistycznie. Ponieważ *prosię* oznacza młode świni i ma przez to łagodniejszy wydźwięk, nie ma takiej mocy wyrazu jak dorosła *świnia* o wydźwięku silnie pejoratywnym.

W związku z tym, że *świnia* żyje, przebywa najczęściej w brudnych pomieszczeniach i bez ustanku je, nie dziwi fakt, że ludziom kojarzy się zazwyczaj negatywnie. Poza tym świnię hoduje się – jak możemy wyczytać w jej definicjach słownikowych – głównie dla mięsa, a nie do celów pociągowych, czy pracy w polu, jak na przykład konie, krowy, dlatego kontakt świni z człowiekiem pozostaje ograniczony w zasadzie tylko do jej karmienia w chlewie, co nie sprzyja rozwojowi przyjacielskich stosunków człowieka ze świnią. Świnię się karmi, aby je utuczyć, a następnie zabić i uzyskać jak najwięcej mięsa, tłuszczu i skóry.

Zarówno w języku polskim, jak i słoweńskim *świnia* utożsamiana jest z brudem. W języku polskim mamy wyrażenie porównawcze **ktoś (jest) brudny (upaprany itp.) jak świnia** w znaczeniu 'ktoś (jest) bardzo brudny' (USJP III: 1608) lub same wyrazy **prosię**, **prosiak** oznaczające młodą świnię na określenie człowieka niechlujnego, nieporządnego, niedbałego, w słoweńskim zaś podobnie *svinja*, *prasec* lub *prasica* (*kakšna svinja si, umij se; umiti moram tega prasca; kakšna prasica pa si*) o ograniczonym znaczeniu 'umazan človek', tj. brudny człowiek. Ponieważ osobami, które często brudzą siebie, innych i okolicę są dzieci, w stosunku do nich używa się wyrazów zdrobniałych, a więc określeń pieszczotliwych, czy żartobliwych typu *świnka*, *prosiątko*, podobnie jak w języku słoweńskim *prašiček* (*umiti moram tega prašička*) czy *pujsek* (*sošedov fant je pujsek; umij se, pujsek*). Użycie wobec dzieci określeń niezdrobniałych typu *świnia*, *prosię*, czy *pujš* odczuwane jest jako wyrażnie pejoratywne i niestosowne. Porównajmy na przykład słow. *pujš*, choć jest pieszczotliwym określeniem *prašička*, użyty w stosunku do dziecka w znaczeniu 'brudny człowiek, zwłaszcza dziecko' jest obraźliwe:

umiti moram tega pujsa (SSKJ: 1096). Podobnie jak *prosię* (USJP III: 585), choć oznacza młodą świnię. Z niewłaściwym zachowaniem człowieka w towarzystwie związane są zwroty rymowane z odmiany mówionej języka, najczęściej spotykane wśród dzieci, typu *nie dłub w nosie, boś nie prosię, czy tylko prosię dłubie w nosie*.

Pozytywną konotację mają w obu językach formy deminutywne nazw istot młodych tego gatunku: *praśček, pujsek i świnka, prosiak, prosiaczek, prosiątko*. Używa się ich jako żartobliwych spieszczeń, skierowanych przede wszystkim do małych dzieci.

Drugą właściwością przypisywaną świni jest grubość. W języku polskim znajdziemy potoczne, pospolite wyrażenie porównawcze *gruby (tłusty, spasiony) jak wieprz* (USJP IV: 432), które używane jest na określenie kogoś bardzo grubego, otyłego, opasłego, w języku słoweńskim także występuje wyrażenie porównawcze *debel kot prašič* (SSKJ: 966), czyli bardzo gruby. W potocznym języku mówionym w obu językach słychać też w tym znaczeniu wyrażenia porównawcze z wyrazem *świnia*: *gruby (tłusty) jak świnia* i *svinja*: *debel kot svinja*, choć słowniki ich nie odnotowują. Z grubością wiąże się nadmierne jedzenie, stąd zwrot w języku polskim *obżerać się jak świnia* (SFJP II: 332), czyli bardzo dużo jeść, jeść ponad miarę.

Świnia przebywa głównie w chlewie, gdzie przede wszystkim śpi i je, nie jest wypuszczana na zewnątrz, można więc powiedzieć, że nie robi nic pożytecznego. Jest więc leniwa, co można powiązać też z jej grubością i czego wyrazem jest słoweńskie wyzwiszko *prastica lena*, to jest leniwa świnio! W odmianie mówionej języka polskiego można usłyszeć zwrot *gnić jak świnia*, a więc nic nie robić, tylko się wylegiwać, nie być pożyteczny.

Ze świnią wiąże się również nikczemność, nieetyczność, niemoralność, mało- lub bezwartościowość. Te negatywne cechy uwidoczniają się w polskim związku z *kogoś wyszło prosię* o znaczeniu 'ktoś zachował się w jakiejś sytuacji nieetycznie, niemoralnie, nikczemnie, podle' (USJP III: 585). Podobne znaczenie z komponentem wymienionym mają potoczne związki porównawcze: *zachowywać się / zachować się jak świnia*, czy *zachowywać się / zachować się jak prosię* (USJP IV: 753). Związek z elementem *prosię*, oznaczającym młode świni, ma łagodniejszy, eufemistyczny wydźwięk. Etyczna nieprzyzwoitość, niemoralność ukrywa się we frazeologizmie potocznym *podłożyć komuś świnię*, co oznacza 'intrygując spowodować, że ktoś znajdzie się w sytuacji, która mu zaszkodzi, skompromituje go' (USJP III: 1608) lub też *być (okazać się, zostać) świnią* (SFJP II: 332), czyli 'być niekoleżeńskim, postąpić nieetycznie', czy też *postąpić jak świnia, postąpić po świńsku*, to znaczy 'postąpić nieetycznie'. W języku słoweńskim występuje związek *delati (ravnati) s kom, s čim kot svinja z mehom* (SSF: 938–939), to jest postępować z *kimś*, z *czymś* jak świnia z miechem w znaczeniu 'postępować z *kimś*, z *czymś* źle, niedbale, traktować *kogoś*, *coś* źle, powierzchniowo'.

W obu językach możliwe jest pogardliwe, obraźliwe określenie człowieka podłego, nikczemnego, takiego, który wyrządził komuś krzywdę, zrobił świństwo, a więc drania, szuję, mianem *świnia* (*Z kogoś jest kawał świni. Ty świniu!*), czy łagodniejszym, czasem w użyciu żartobliwym *prosię* (*Nie bądź prosię, oddaj to, co pożyczyleś!*), w języku słoweńskim zaś pojawia się więcej możliwości, gdyż prawie wszystkie określenia

członków rodziny świni i jej nazwy synonimiczne, a więc *svinja, prase, prasec, prašič, prašiček, prasica, prasička*, mogą być użyte na pogardliwe określenie bezwartościowego, czy mało wartościowego człowieka, porównajmy przykłady: *ta človek je čisto navadna, prava svinja, to prase mu ni dalo miru, kateri prasec jih je izdal, daj mir, prašič nemarni, kakšen si, prašiček nemarni, ti nisi prijatelj, prasica si, je prava prasička*.

Niewłaściwe, niekulturalne zachowanie *świni* przedstawiają pospolite zwroty porównawcze *jeść jak świnia* i *jeść jak prosię*, czyli 'jeść brzydko, niechlujnie, nieestetycznie' (USJP I: 1296). Z niewłaściwym, nieeleganckim zachowaniem, brakiem kultury związany jest również polski frazeologizm *odejść jak świnia od koryta* (SFJP II: 332), czyli bez podziękowania, bez słowa oraz *ktos lezie (pcha się itp.) jak świnia do koryta* (USJP III: 1608), czyli ktoś jest natrętny, niedelikatny, ktoś chce dostać się gdzieś siłą (odpowiedników tych frazeologizmów brak w języku słoweńskim) czy wyrażenie *prosię nieskrobane* (SFJP II: 753) na określenie prostaka, gbura, grubianina. *Pasać / paść z kimś świnie – nie pasać / nie paść z kimś świń* (USJP III: 1608; SFJP II: 332) to zwroty, które mogą być skierowane do osoby, pozwalającej sobie na nadmierną poufałość, do której nie jest ona upoważniona (najczęściej w formie: *świń z tobą (z nim itp.) nie pasłem / nie pasalem*). W zaprzeczonej formie oznaczają, że kogoś nie znamy zupełnie, że jesteśmy dla kogoś obcy. Zwrot ten często może również wskazywać na różne pochodzenie społeczne osób. Forma niezaprzeczona oznacza, że znamy kogoś dobrze, jesteśmy z nim w zażytych, poufalitych stosunkach, mimo różnic pochodzenia. W języku słoweńskim funkcjonuje podobny zwrot, jednak występuje w nim nie świnia, lecz krowa – *[saj] nisva krav skupaj pasla, (kot da) sva krave skupaj pasla?* 'nisva enaka, iste starosti, izobrazbe' (SSF 2011: 402), tj. nie jesteśmy sobie równi, nie jesteśmy rówieśnikami, nie mamy tego samego wykształcenia. Zwrot ten może występować podobnie jak w języku polskim zarówno w formie twierdzącej, jak i zaprzeczonej.

Niewłaściwe zachowanie wiąże się również z nieumiarkowanym piciem alkoholu, stąd określenia porównawcze, które obrazują przypisywane świni pijaństwo: *pijany (spity) jak świnia*, 'być bardzo, zupełnie, kompletnie pijany, pijany do nieprzytomności', *spić się (upić się, schlać się, urżnąć się) jak świnia*, w znaczeniu 'bardzo się upić, upić się do utraty przytomności' (USJP III: 1608). Zwrotu *leżeć jak świnia* (SFJP II: 332) używa się w odniesieniu do człowieka leżącego w stanie pijanym. W języku słoweńskim jest wulgarny związek frazeologiczny *pijan kot svinja* 'zelo pijan', tj. bardzo pijany. Ciekawy jest polski związek *ktos (jest) trzeźwy jak świnia* o znaczeniu przeciwnym, a więc 'ktos nie jest pijany, ktos jest zupełnie trzeźwy; o kimś zupełnie trzeźwym, niebędącym pijanym' (USJP III: 1608).

Polska świnia potrafi być też głośna, o czym świadczy frazeologizm *kwiczeć jak zarzynane prosię* (USJP III: 585; SFJP II: 753). Znaczenie tego związku jest głośno krzyczeć, zwykle z bólu. Język słoweński podobnego zwrotu nie odnotowuje.

Nieprzyzwoitość może być powiązana również z niestosownym, niewłaściwym, agresywnym słownym zachowaniem mężczyzn w stosunku do kobiet. Mężczyźni ci są zazwyczaj otyli, a nieprzyzwoitość zachowania ma podtekst seksualny, erotyczny. Zachowania te mogą mieć również charakter agresywny, brutalny i mogą być

związane z użyciem siły, przemocy. Mężczyznę, często grubego, który zachowuje się nieprzyzwoicie, jest skłonny do obscenicznego żartów, gestów określa się mianem *świnia*, *wieprz* (*Ty świnio, nie podglądaj! Precz z łapami, stary wieprzu!*), czy łagodniej *prosię*, *prosiak*, w języku słoweńskim zaś *prašič*, *merjasec* w znaczeniu 'pohoten, nasilen moški', tj. pożądlivy, lubieżny, rozpustny, agresywny, napastliwy, brutalny mężczyzna (*Stari prašič jo je spet nadlegoval. Čvekanje nerodnega merjasca.*). Jako wyzwisko w odniesieniu do mężczyzn w języku słoweńskim funkcjonuje najczęściej wyraz *prasec* lub *svinja*, w stosunku do kobiet zaś najczęściej *prasica*.

O głupocie i bezmyślności świni świadczy związek zaczerpnięty z Biblii – w języku polskim jest to *rzucić perły przed (między) wieprze* (SFJP II: 561), *rzucić perły przed wieprze* (USJP III: 96), *rzucić perły przed świnie* (SFJP II: 332; Mat. VII, 6) przed słoweńskim *metati bisere svinjam* (SSF: 77) w znaczeniu 'dawać komuś coś, czego ten ktoś nie potrafi docenić'. Polski zwrot *rozmawiać z kimś jak gęś z prosięciem* (USJP I: 1003; SFJP II: 753) w znaczeniu 'rozmawiać z kimś, nie rozumiejąc się nawzajem' ma kulturowe uwarunkowanie – pochodzi z wiersza Jana Brzechwy, w którym autor podkreśla głupotę gęsi, prosię natomiast okazuje się rozsądne w swych argumentach. W języku polskim o kimś głupim, nierozgarniętym, kto powinien znaleźć się na innym stanowisku pracy lub zająć się czymś innym, powie się, że *świnie powinien (powinna) paść / pasać* (SFJP II: 332). Zwrot ten ukazuje również jak poniżający był zawód pasterzy świń, który nie wymagał dużych umiejętności, a zwłaszcza bystrości umysłu.

W języku słoweńskim znajdziemy zwrot, którego nie ma w języku polskim: *biti trinajsto prase*, tj. być trzynastym prosięciem lub jako wyrażenie porównawcze *kot trinajsto prase*, tj. jak trzynaste prosię, czy sam związek *trinajsto prase* (SSF: 745–746), tj. trzynaste prosię. Związki te wywodzą się z fizjologicznej cechy świni, a mianowicie faktu, że posiada dwanaście sutków. Po przyjściu na świat każde prosię wybiera sobie swój sutek, ewentualne trzynaste prosię pozostaje bez mleka, a więc nie ma możliwości przeżycia. W znaczeniu przenośnym używa się tych związków na określenie kogoś, kto jest zbędny, niepotrzebny lub czegoś, co jest niepotrzebne. Związkiem synonimicznym byłoby tu występujące w obu językach *piąte koło u wozu* – *biti (za) peto kolo*, czy występujący tylko w języku polskim związek *potrzebny jak dziura w moście*.

Zarówno w języku polskim, jak i słoweńskim używa się wyrazu *świnia* i jej członków rodziny, najczęściej z odpowiednią przydawką określającą jako wyzwiska (słow. psovka), porównajmy pol. *świnia*: *Ty (stara) świnio!*, *Ty świnio jedna!* *Świnie jedne!*, *Z ciebie jest kawał świni!*, *wieprz*: *Ty stary wieprzu!*, *svinja*: *izdajalska svinja*, *Kaj bi rad, svinja pijana?*, *prašič*: *Daj mir, prašič nemarni!*, *prase*: *prekleta prase*, *prasec*: *prekleti prasec*, *prasica*: *prasica lažniva*, *merjasec*: *Mir mi daj, merjasec!* Również młodzi członkowie świńskiej rodziny, jak i ich pieszczotliwe określenia mogą występować w funkcji wyzwisk, np. *prosię*: *Nie bądź prosię, oddaj!*, *prašiček*: *Kakšen si, prašiček nemarni!*, *pujs*: *ti pujs nemarni*.

Wulgarnie jest nacechowany słoweński zwrot *pristati (podati se) komu kot svinji sedlo* (SSF: 938–939), czyli pasować do kogoś jak siodło do świni, z możliwością wymiany świni na krowę (*podati se komu kot kravi sedlo*) o znaczeniu 'być niestosowny,

niewłaściwy, nieodpowiedni'. W języku polskim semantycznym odpowiednikiem jest związek coś, ktoś *pasuje*, *nadaje się* do czegoś *jak wół do karety* (USJP IV: 497), o znaczeniu 'coś, ktoś nie pasuje, nie nadaje się zupełnie *do kogoś* lub *czegoś*'.

Leksem *świnia* występuje również w nazwach gier. Przykładem tego jest w języku polskim nazwa prostej gry w karty *świnka*, która polega na dokładaniu do odkrytej karty innej tego samego koloru, wyszukiwanej spośród kart rozłożonych i zakrytych (USJP: 1609), znana również pod nazwą *gra w świnie*, czy słoweńskie wyrażenie *svinjo zbijati*, tj. zbijać świnie na określenie gry dziecięcej, polegającej na rzucaniu kamieni w stojący przedmiot w celu jego przewrócenia. Gra była rozpowszechniona w całej Słowenii i funkcjonowała pod różnymi nazwami (Keber 1996: 334), choć młodsze pokolenie jej już raczej nie zna.

Wiele cech charakterystycznych dla *świni* i jej rodziny ukrytych jest również w przymiotnikach: polskim *świński* (USJP III: 1609; SFJP II: 332) i słoweńskich *svinjski* (SSKJ: 1341), *prašičji* (SSKJ: 966). W języku polskim przymiotnik *świński* oznacza 'nieuczciwy, pełen niegodziwości; podły', na przykład *świński charakter*, *świński postępek* lub 'mówiący o sprawach seksu w nieprzyzwoity, obsceniczny sposób; sprośny', na przykład *świński dowcip*, *świński film*. Przymiotnik *świński* jest też komponentem w związkach frazeologicznych: *świńskie oczka* 'oczy człowieka bardzo małe, w zbyt jasnej oprawie', czy w wyrażeniu: *świński blondyn* 'mężczyzna o bardzo jasnych, prawie białych włosach, brwiach, rzęsach i zaroście' lub zwrocie: *biec / pobiec świńskim truchtem* 'biec / pobiec drobnymi kroczkami, truchcikiem'. W języku polskim przymiotnik ten występuje też jako określenie wyrazów ryj, morda, łeb w funkcji wulgarnego wyzwiska: *świński ryj*, *świńska morda*, *świński łeb*, służy więc do fizycznego opisu ludzi lub ich zachowań i ma zazwyczaj negatywny wydźwięk. Przymiotnik *svinjski* w języku słoweńskim znaczy 'brudny' (*Kako svinjske roke imaš!*), czego nie ma w języku polskim, jak również 'nespodoben, opolzek', tj. 'nieprzyzwoity, obleśny' (*poslušati svinjske šale*). W użyciu ekspresywnym wskazuje również na stopień dużej intensywności zjawiska, o którym mowa, np. *Pritisnil je svinjski mraz*. *Nastopila je svinjska vročina*, tj. cholerny mróz, cholerny gorąc, czego nie odnotowuje z tym komponentem polszczyzna. Negatywne znacznie ma określenie *svinjski* również w następujących związkach występujących tylko w języku słoweńskim: *biti svinjski do koga* (być świński w stosunku do kogoś) 'hudoben, zloben', tj. zły, złośliwy, *imeti svinjski dan* (mieć świński dzień) 'naporen, težek', tj. ciężki, uciążliwy, *svinjsko vreme* (świńska pogoda) 'slabo, neugodno', tj. brzydka, niesprzyjająca. Janez Keber (1996: 335) odnotowuje wyrażenie *prašičje oči* 'majhne, podolgovate oči', choć nie jest ono rozpowszechnione i ogólnie znane.

Ciekawy jest słoweński zwrot *imeti svinjsko srečo* (SSF: 939; SSKJ: 1341) (dosł. mieć świńskie szczęście) o znaczeniu 'mieć wielkie, nieoczekiwane szczęście, szczególnie w nieprzyjemnych, niekorzystnych okolicznościach', co wskazuje na jakąś pozytywną cechę związaną ze świnia. Podobnie pozytywny wydźwięk ma w języku polskim wyrażenie porównawcze *szczęśliwy (zadowolony, wesoly, pobożny, ładny) jak świnia (prosię) w deszcz*, zaczerpnięte ze *Słownika mitów i tradycji kultury* (SMTK: 1161).

Podsumowując, *świnia* oraz jej określenia synonimiczne i nazwy członków rodziny tego gatunku, mają podobne cechy w obu językach. Cechy te są w większości pejoratywne: *świnia* jest brudna, gruba, leniwa, głupia, bezmyślna, pijana, głośna, bezwartościowa, zachowuje się nieetycznie, niemoralnie, nieprzyzwoicie. Nazwy wszystkich członków rodziny świni w języku polskim i słoweńskim mogą występować w funkcji wyzwisk. Charakteryzowanie człowieka za pomocą nazw zwierząt jest zjawiskiem częstym i, jak wynika z badań R. Tokarskiego, ukierunkowanym znacznie częściej na przedstawienie wartościujące ujemnie (Tokarski 1990: 74), co potwierdza również niniejsza analiza polskich i słoweńskich związków z komponentem *świnia* i jej nazwami synonimicznymi. Maria Peisert w swoich rozważaniach na temat świni również stwierdza, że „żadne inne zwierzę nie ma chyba w języku polskim nazwy o równie szerokim polu semantycznym i negatywnej konotacji” (Peisert 2003: 150).

Tylko w trzech związkach, dwu polskich i jednym słoweńskim, *świnia* (w jednym związku też *prosię* jako element wymienny) przedstawiona jest pozytywnie: polskie **ktos jest trzeźwy jak świnia, trzeźwy jak świnia, szczęśliwy jak świnia (prosię) w deszcz**, słoweńskie: **imeti svinjsko srečo**, tj. mieć świńskie szczęście. Pozytywny obraz świni możemy dostrzec też w symbolice. Skarbonka często ma postać dobrze utuczony świnki i oznacza fortunę, dobrobyt.

W języku polskim najczęściej używane są następujące określenia członków rodziny świni: osobniki dorosłe to *świnia, wieprz, knur, tucznik*, młode to *prosię, prosiak, wieprzek, świniak, warchlak*, ze zdrobnień zaś używa się *świnka, prosiątko*. W języku słoweńskim występuje natomiast więcej określeń: *svinja, prasica, prašička, prašič, merjasec* na określenie osobników dorosłych, młode to: *prašiček, pujsek* oraz dodatkowo określenia *prašiča*, nacechowane ekspresywnie, np. *prase, prasec, prašiček*, czy pieszczotliwie: *pujs, pujsek* i pieszczotliwa nazwa świni: *pujsa*. Z porównania analizowanych polskich i słoweńskich związków wyrazowych wynika, że najwięcej zarówno polskich, jak i słoweńskich związków zawiera komponent *świnia – svinja*.

W języku polskim *świnia* jest bardzo często podstawą wielu wyrazów pochodnych, o znaczeniu potwierdzającym jej negatywne cechy, np. *świnić (się), naświnić, poświnić (się), uświnić (się), wyświnić (się), zaświnić (się), świntuszyć, naświntuszyć, wyświntuszyć*, w znaczeniu ogólnym brudzić siebie, innych, okolice, często niechcący, przez nieuwagę, śmiecić w jakimś miejscu, czy *świntuch, świntucha, świntuszek, świntuszka* 'o osobie brudnej, niechlujnej' lub 'osoba mówiąca rzeczy nieprzyzwoite', *świntuszyć* 'mówić o rzeczach uważanych za nieprzyzwoite, głównie związanych z seksem', *świństwo, świństwko* 'nieuczciwy postęp', *świństwa* 'słowa nieprzyzwoite lub wulgarne', *świński, świniowaty, po świńsku* itp. Podobnie w języku słoweńskim znajdziemy wyrazy pochodne od podstawy *svinja*, choć jest ich znacznie mniej niż w języku polskim, np. *svinjarija* 'świństwo', *svinjak* 'chlew', *svinjariti* 'świntuszyć', *svinjati* 'świnić', *svinjski* 'świński, cholerny'. W języku polskim funkcjonuje przymiotnik *świński* (*świński dowcip*), w słoweńskim zaś *svinjski* (*svinjska šala*) i *prašičji* (*prašičja družina*, tj. rodzina świni). Derywaty określające rodzaj mięsa pochodzącego ze świń to w języku polskim *wieprzowina*, rzadziej *świnina* w słoweńskim zaś *svinjina*. Wyraz *świnia* może być

również podstawą nowych wyrazów, jak to się stało w przypadku *świnalisty* – wyrazu pochodzącego z socjolektu sportowego – oznaczającego finalistę, który osiągnął zwycięstwo w nieuczciwy sposób.

Na podstawie frazeologizmów i luźnych związków wyrazowych w obu językach można wnioskować, że stosunek Polaków i Słoweńców do świni jest w większości negatywny. Najprawdopodobniej stosunek ten związany jest ze sposobem życia, który wiodą te zwierzęte, czy trafniej ze sposobem, który zgotował im człowiek, a więc brudne środowisko i ciągłe karmienie w celu uzyskania dużej tuszy. Na podstawie wymienionych tutaj cech świni ludzie zaczęli używać wyrazów *świnia*, *wieprz*, *prosię*; *svinja*, *prašič*, *prase* itp. na opisywanie negatywnego zachowania u ludzi w ogóle, a więc również cech, których nie można przypisać zwierzętom, na przykład podłość, nikczemność, niemoralność. Taki właśnie obraz świni, potwierdzony frazeologizmami, metaforami i derywatami można znaleźć w języku polskim i słoweńskim, jak i zapewne w innych językach nie tylko słowiańskich.

LITERATURA

- Keber, Janez. 1996. *Živali v prispodobah*. 1. in 2. del. Celje: Mohorjeva družba.
- Peisert, Maria. 2003. *Sus domesticus* – zwierzę, którego nazwy używać nie wypada. W: *Język a kultura. Opozycja homo-animal w języku i kulturze*. t. 15. Dąbrowska, Anna (red.). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego. 149–155.
- Tokarski, Ryszard. 1999. *Językowy obraz świata w metaforach potocznych*. W: *Językowy obraz świata*. Bartmiński, Jerzy (red.). Lublin: Wydawnictwo Marii Curie-Skłodowskiej. 65–81.

SŁOWNIKI

- Slovar slovenskih frazemov*. 2011. Keber, Janez (red.). [wyd. 1]. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. [SSF]
- Slovar slovenskega knjižnega jezika*. 1994. [wyd. 1]. Ljubljana: Državna založba Slovenije. [SSKJ]
- Słownik frazeologiczny języka polskiego*. 1985. Skorupka, Stanisław (red.) t. I–II. [wyd. 4]. Warszawa: Wiedza Powszechna. [SFJP]
- Słownik mitów i tradycji kultury*. 1985. Kopaliński, Władysław (red.). [wyd. 6]. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy. [SMTK]
- Uniwersalny słownik języka polskiego*. 2008. Dubisz, Stanisław (red.). t. I–IV. [wyd. 2]. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN. [USJP]

SAŽETAK

JEZIKOVNA PODOBA SVINJE IN NJENE DRUŽINE SKOZI PRIZMO FRAZELOGIJE V POLJSKEM IN SLOVENSKEM JEZIKU

Predmet obravnave prispevka so poljski in slovenski primerjalni frazemi, in sicer predvsem tisti s sestavino *świnia/svinja* oz. tisti, pri katerih kot sestavina nastopajo drugi predstavniki prašičje družine. Kot rezultat obravnave omenjenih frazemov je bilo ugotovljeno, katere lastnosti človek pripisuje svinji oz. drugim članom te živalske družine. Primerjava je pokazala tudi, kateri frazemi so v obeh jezikih isti ali podobni na izrazni in/ali pomenski ravni ter kakšne so razlike v njihovi rabi.

Ključne besede: *primerjalni frazemi, didaktika poljščine kot drugega/tujega jezika, poljščina kot tuji jezik, slovenščina*

SEMANTIČKA ANALIZA ANIMALISTIČKIH POREDBENIH FRAZEMA SA ZNAČENJEM MRŠAVOSTI, VITKOSTI I DEBLJINE U RUSKOM I HRVATSKOM JEZIKU

U ovom će se radu provesti semantička analiza animalističkih poredbenih frazema kojima se u ruskome i hrvatskome standardnom jeziku ukazuje na čovjekovu mršavost, vitkost i debljinu. Najprije će se spomenuti opće karakteristike poredbenih frazema, zatim odrediti najzastupljeniji strukturni tipovi animalističkih poredbenih frazema koji ulaze u koncept mršavosti, vitkosti i debljine, nakon čega će uslijediti njihova značenjska analiza. Unutar svakoga od spomenutih koncepata frazemi će biti raspoređeni prema životinjskome razredu kojemu pripada animalizam u njihovu sastavu, počevši od najprimitivnijih prema složenijima. Svaki će primjer biti popraćen komentarom o njegovu značenju i konotaciji koju nosi.

Ključne riječi: *ruski i hrvatski jezik, poredbeni frazem, animalizam, mršavost, debljina*

1. Uvod

Poredbeni frazemi zauzimaju znatan dio sveukupnoga frazeološkog korpusa u većini jezika, stoga se nerijetko proučavaju zasebno. Kao što i samo ime govori, u poredbenim se frazemima jedan pojam uspoređuje s drugim, najčešće na temelju sličnosti ili asocijacije. Takav princip u velikoj mjeri izoštrava sliku pojma o kojemu je riječ, čineći pritom diskurs življim i ekspresivnijim (Fink 2002:10).

U narednim poglavljima posvetit ćemo se strukturnoj i semantičkoj analizi poredbenih frazema u čijem se sastavu nalazi animalizam, a predstavljaju koncepte mršavosti, vitkosti i debljine. S lijeve će strane biti prikazani frazemi iz ruskog jezika, a s desne iz hrvatskoga. Najprije se polazi od koncepta mršavosti, nakon čega slijede frazemi koji se odnose na vitkost, a zatim na debljinu.

Redoslijed frazema unutar sva tri koncepta uvjetovan je animalizmom u njihovu sastavu. Najprije će biti navedeni frazemi koji sadrže naziv jednostavnije životinjske vrste, a zatim oni sa složenijima, pri čemu će se značenjski ekvivalenti frazema u oba jezika navesti u istome redu.

Svi frazemi koji ulaze u korpus ovoga rada pripadaju standardnom jeziku, a glavni kriterij pri odabiru frazema u oba je jezika bila njihova fiksiranost u rječnicima, a tek zatim njihova frekventnost u različitim funkcionalnim stilovima i živoj riječi, što je i razlog zbog kojega neki od navedenih frazema postupno prelaze u pasivni fond.

2. Strukturni tipovi animalističkih poredbenih frazema

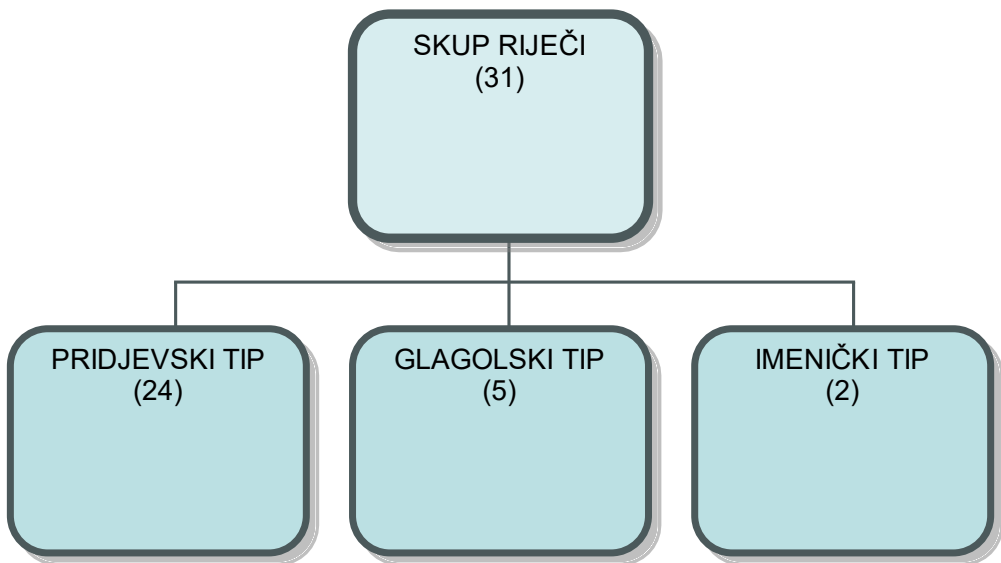
Sa strukturnog aspekta frazemi se dijele u tri skupine – fonetske riječi, skupove riječi i rečenice. Budući da su u središtu ovoga rada poredbeni frazemi, u ovom ćemo se poglavlju posvetiti isključivo njihovim strukturnim posebitostima.

Dva su strukturna tipa poredbenih frazema: trodijelni (A + B + C) i dvodijelni (B + C). Komponenta A predstavlja pojam koji se s nečim uspoređuje, komponenta C pojam s kojim se nešto uspoređuje, a komponenta B sponu između njih u obliku poredbenog veznika. Zahvaljujući ustaljenosti frazema ili očitosti frazeološke slike, komponenta A nije uvijek neophodna. Takav je slučaj dvodijelnih frazema (Fink 2002:12).

Među animalističkim poredbenim frazemima koji ukazuju na koncepte mršavosti, vitkosti i debljine nailazimo isključivo na strukturni tip skupa riječi.

Prema sintaktički glavnoj riječi zabilježena su tri strukturna podtipa skupa riječi: imenički, glagolski i pridjevski, pri čemu je potonji najbrojniji. Točan broj frazema unutar sve tri skupine prikazan je na Ilustraciji 1.

Ilustracija 1. *Broj animalističkih frazema sa strukturom skupa riječi unutar koncepata mršavosti, vitkosti i debljine u ruskom i hrvatskom jeziku*

2.1. Pridjevski tip

Kao što je već spomenuto, najveći broj animalističkih poredbenih frazema pripada ovoj skupini. Pridjevski su frazemi zastupljeni unutar sva tri koncepta, a u korpusu su pronađene sljedeće strukturne varijante:

a) pridjev + poredbeni veznik + imenica

худой (сухой) как вобла

худая как селёдка

mršav (suh) kao bakalar

suh kao štuka

худой (тощий) как глиста

mršav kao glista

mršav (suh) kao komarac

худой (слабый) как воробей (воробышек, воробушек)

<худая> как выдра

mršav kao pas

vitka kao srna

стройная как серна

жирный как каплун

толстый как боров

debeo kao krme

толстый (жирный) как кабан

толстый как поросёнок

debeo kao prasac (prase)

толстый как свинья

debeo kao svinja

debela kao krava

b) pridjev + poredbeni veznik + pridjev + imenica

худая как драная кошка

худой как уличная (бездомная) собака

c) pridjev + poredbeni veznik + imenica + prijedlog + imenica + broj

тощий как цыплёнок за рубль семьдесят пять

2.2. Glagolski tip

Ovaj je tip frazema zabilježen u oba jezika. Prva dva primjera ukazuju na mršavost, a ostali na debljinu, no svi imaju jednaku strukturu:

a) glagol + poredbeni veznik + imenica

высохнуть как вобла

osušiti se kao bakalar

разъесться (растолстеть) как боров

udebljati se (utoviti se) kao prasac (prase)

udebljati se (utoviti se) kao svinja

2.3. Imenički tip

Navedeni tip frazema nalazimo isključivo unutar koncepta debljine i to samo u ruškim primjerima, a njegova je struktura sljedeća:

a) imenica + poredbeni veznik + prijedlog + imenica

щёки как у хомяка у *кого*

b) imenica + poredbeni veznik + prijedlog + pridjev + imenica

зад как у ломовой лошади у *кого*

3. Semantička analiza animalističkih poredbenih frazema

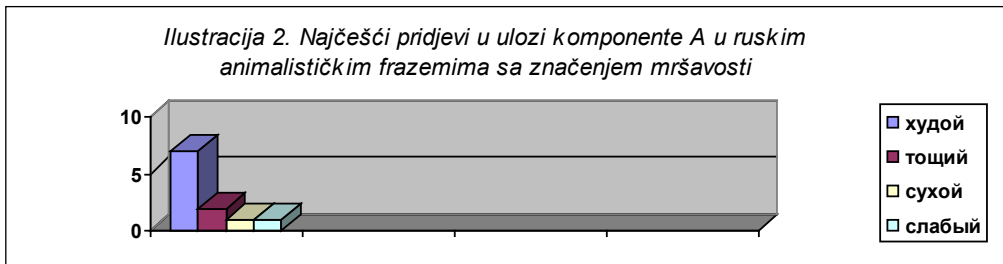
3.1. Komponenta A

Komponenta A predstavlja pojam koji se u frazemu uspoređuje s nekim drugim pojmom. U prethodnom smo poglavlju vidjeli da se u ulozi komponente A u animalističkim poredbenim frazemima sa značenjem mršavosti, vitkosti i debljine najčešće pojavljuje pridjev, zatim glagol, a naposljetku imenica. U nastavku slijedi prikaz najzastupljenijih pojmova koji se u prikupljenom korpusu pojavljuju u ulozi komponente A unutar sva tri koncepta.

3.1.1. Komponenta A – mršavost

Unutar koncepta mršavosti u ruskom se jeziku u ulozi komponente A najčešće pojavljuje pridjev *худой*. Međutim, postoje i frazemi u kojima on može biti zamijenjen bliskoznačnim pridjevima *сухой*, *слабый* i *тощий*, koji pritom ne mijenjaju njegovo značenje.

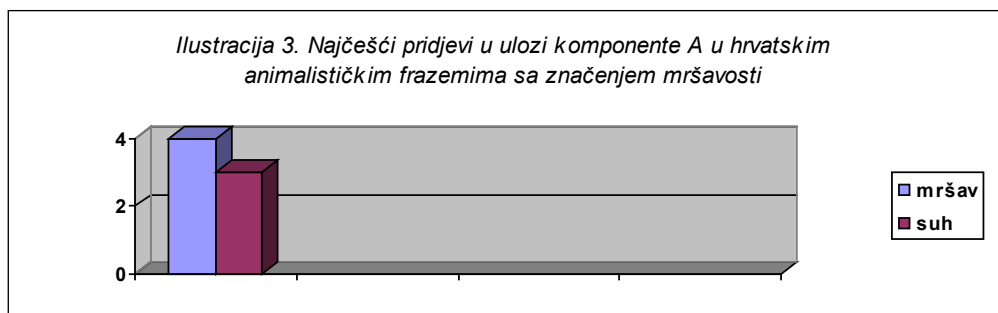
Kanonski je oblik pridjeva u većini frazema u muškome rodu, premda se dio njih odnosi isključivo na muškarca (*mršav (suh) kao komarac*), a dio na oba spola (*mršav (suh) kao bakalar*). Jedina je iznimka frazem *худая как селедка*, u kojem se pridjev navodi u ženskom rodu, budući da se odnosi isključivo na ženu i to onu bez izraženih oblina. Brojnost primjera s navedenim komponentama A u ruskim frazemima prikazana je na Ilustraciji 2¹.

U hrvatskim frazemima o mršavosti najčešće susrećemo pridjeve *mršav* i *suh*. Brojnost primjera s navedenim komponentama A u hrvatskim frazemima prikazana je na Ilustraciji 3.

U slučajevima kad se u ulozi komponente A pojavljuje glagol, u oba jezika nalazimo isti primjer: *высохнуть*, odnosno *осушити се*.

¹ U ovome su poglavlju ilustrativno prikazani samo oni koncepti unutar kojih nailazimo na barem dva različita oblika komponente A.

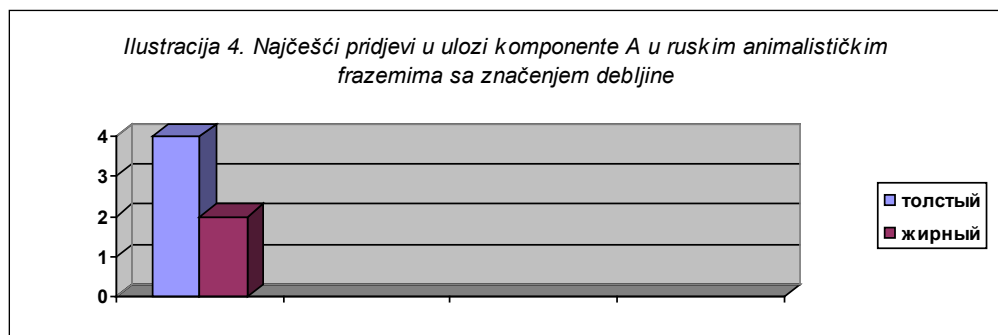

3.1.2. Komponenta A – vitkost

Unutar koncepta vitkosti izbor pridjeva u oba je jezika znatno manji. Tako u ruskom jeziku nalazimo pridjev *стройная*, a u hrvatskome *vitka*. Važno je napomenuti da je kanonski oblik obaju pridjeva u ženskom rodu, budući da se pozitivno konotirani frazemi s navedenim pridjevima u prvom redu odnose na žensku osobu i koriste za izražavanje komplimenta. Ukoliko se upotrebljavaju oblici muškog roda ovih pridjeva, što je moguće, oni nerijetko dobivaju ironičan ton.

3.1.3. Komponenta A – debljina

Želimo li pak osobu usporediti s nekom životinjom zbog njezine debljine, u ruskom ćemo jeziku naići na frazeme s pridjevima *толстый* i *жирный*. (Ilustracija 4.). S druge strane, hrvatska se frazeologija ograničila na pridjev *debeo*. Kanonski oblik navedenih natuknica u muškome je rodu, osim u frazemu *debela kao krava*, čija je upotreba ograničena na osobe ženskog spola.

Ruski frazemi glagolskog tipa sadrže glagole *разъесться* i *растолстеть*, dok se u hrvatskim primjerima pojavljuju *udebljati se* i *utoviti se*.

Kao što je već spomenuto, ruski frazemi sa značenjem debljine jedina su skupina u kojoj nalazimo imenički tip skupa riječi. Pritom se u ulozi komponente A pojavljuje naziv dijela tijela koji je kod debljih osoba povećan – *щёку* ('obrazi') i *зад* ('stražnjica').

3.2. Komponenta C

Komponenta C predstavlja pojam s kojim se netko ili nešto uspoređuje. Samim time, izbor, ali i slikovitost komponente C znatno su širi nego kod prijašnjih komponenti.

Kad je riječ o animalizmima, jasno je da ćemo u sastavu frazema koji ukazuju na koncept mršavosti naići na primjere mršavih životinja. Pritom, one mogu biti ili prirodno mršave ili izglednije, no u svakom slučaju pridonose pejorativnoj slici frazema u čijem se sastavu nalaze. Frazemi koji se odnose na vitkost sadrže nazive životinja nešto sitnije, ali zdrave i graciozne građe. Naposljetku, debele se ljude uspoređuje s težim i krupnijim životinjama. U idućim će poglavljima biti prikazano o kojim je konkretno animalizmima riječ, polazeći od koncepta mršavosti, zatim vitkosti te debljine. Primjeri za svaki koncept bit će navedeni gradacijski, od onih u čijemu se sastavu nalazi najjednostavniji životinjski oblik sve do onih najsloženijih. U slučaju postojanja značenjskih ekvivalenata unutar jednoga jezika, primjeri će biti navedeni abecednim redom. Hrvatski ekvivalenti ruskim frazemima bit će prikazani s njihove desne strane.

Svaka će kategorija biti popraćena komentarom o značenju i konotaciji navedenih frazema.

3.2.1. Koncept mršavosti

3.2.1.1. Ribe

худой (сухой) как вобла
высохнуть как вобла
худая как сельдька

mršav (suh) kao bakalar
osušiti se kao bakalar
suh kao štika

U ruskom se jeziku mršava čovjeka uspoređuje s dvjema vrstama ribe tipičnim za rusko podneblje (s voblom i haringom). Pritom se ne misli na živu ribu nego namirnicu, koja se uglavnom prodaje u sušenom obliku. To potvrđuje i jedini frazem glagolskog tipa u ovoj skupini, koji ukazuje na sam rezultat mršavljenja koji je osobu doveo do te granice da izgledom podsjeća na sušenu voblu. U frazemu *худая как сельдька* pridjev u ulozi komponente A fiksiran je u ženskome rodu, budući da se uglavnom odnosi na osobe ženskog spola. Slika u navedenom frazemu dobila je i dodatnu konotaciju. Naime, on se pripisuje ne samo mršavoj ženi nego i onoj lišenoj oblina, što je čini manje privlačnom.

Istovjetnu sliku predstavljaju hrvatski ekvivalenti spomenutim ruskim frazemima. Razlika je u tome što se svi hrvatski frazemi mogu odnositi na pripadnike obaju spolova. Usporedba mršavih osoba s bakalarom i štukom uvjetovana je tradicijom. Naime, obje se namirnice u Hrvata jedu u vrijeme posta. Dok je štika rezervirana uglavnom za kontinentalni dio Hrvatske, bakalar se jede na Badnjak i Veliki petak u cijeloj zemlji. Budući da se ova riba najčešće prodaje u sušenom obliku, jasna je pojava pridjeva *suh* u spomenutim frazemima (Fink 2002: 38).

Od svih nabrojanih frazema *suh kao štuka* daleko se najmanje upotrebljava te polako prelazi u pasivni fond.

3.2.1.2. Kolutićavci

худой (тощий) как глиста mršav kao glista

Premda se u navedenim frazemima pojavljuje na prvi pogled isti animalizam, njihova je motivacija različita. Naime, u ruskome se jeziku misli na glistu u probavnom traktu. Osim toga, ovaj je frazem dobio i dodatno značenje. Njime se želi reći da je netko mršav, ali i visok. U hrvatskom se jeziku misli upravo na crva ili gujavicu, te se ovaj frazem odnosi na tanašna i slaba čovjeka.

3.2.1.3. Kukci

Navedena kategorija zabilježena je samo u hrvatskome jeziku:

mršav (suh) kao komarac

Frazem se uglavnom odnosi na muškarca, a najčešće se upotrebljava u ironičnom smislu.

3.2.1.4. Perad i ptice

худой (слабый) как воробей (воробышек, воробушек)

тощий как цыплёнок за рубль семьдесят пять

Oba ruska frazema prikazuju malene, slabe ptice na koje izgledom podsjećaju mršavi ljudi. Međutim, u prvom se frazemu misli na živu životinju, dok se drugi odnosi na pileće meso namijenjeno za jelo. Drugi frazem datira iz vremena SSSR-a, kad se za navedeni iznos moglo kupiti najmanje i najlošije pile.

3.2.1.5. Sisavci

<худая> как выдра

худой как ободранная (драная) кошка

худой как уличная (бездомная) собака

mršav kao pas

Prvi frazem pripada razgovornome stilu i odnosi se na mršavu, neprivlačnu žensku osobu. Frazem potječe iz govora Tambovske oblasti, gdje je i sama riječ *vidra* naziv za bolesna, iznemogla čovjeka, osobito ženu.

U iduća dva frazema čovjeka se poistovjećuje s mačkom i psom. Budući da se navedene životinje ne smatraju prirodno mršavima, u ruskim su frazemima ti pojmovi upotpunjeni epitetima *ободранная* i *драная* ('oderana') te *уличная* i *бездомная* ('ulična'², 'lotalica') da bi se upotpunila slika oslabjele osobe.

Premda animalizam u hrvatskom frazemu *mršav kao pas* nije upotpunjen nikakvim epitetom (kao što je slučaj s ruskim primjerima), vjerojatno se misli na neishranjenoga psa lotalicu, na kojega podsjeća mršav čovjek. Svi ovi frazemi imaju negativnu konotaciju.

² Собака ('pas') u ruskom je jeziku imenica ženskog roda, stoga se i pridjev uz nju ovdje navodi u ženskome rodu.

Zastupljenost pojedinih životinjskih vrsta u ruskim i hrvatskim animalističkim frazemima unutar koncepta mršavosti prikazana je na Ilustraciji 5.

3.2.2. Koncept vitkosti

3.2.2.1. Sisavci

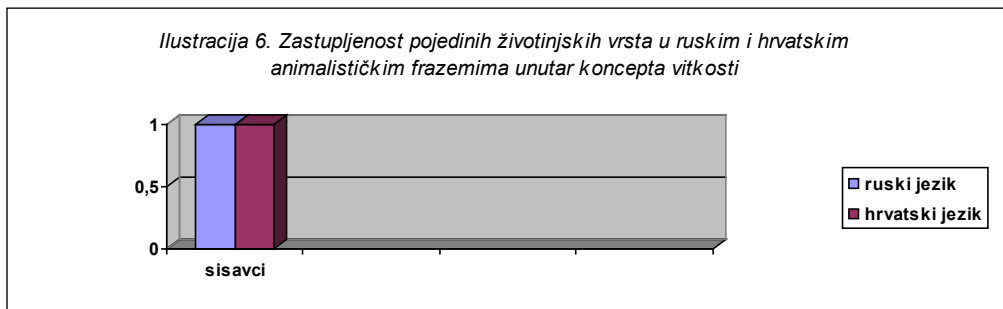
U ruskome i hrvatskom jeziku nailazimo na samo jedan primjer frazema s animalizmom:

стройная как серна

vitka kao srna

Navedeni je frazem namijenjen opisivanju ženske osobe, zbog čega je kanonski oblik u ženskom rodu, te ima isključivo pozitivnu konotaciju. Ukoliko se odnosi na muškarca, nosi prizvuk podrugljivosti.

Zastupljenost pojedinih životinjskih vrsta u ruskim i hrvatskim animalističkim frazemima unutar koncepta vitkosti prikazana je na Ilustraciji 6.

3.2.3. Koncept debljine

3.2.3.1. Perad i ptice

Ovoj kategoriji pripada samo jedan primjer iz ruskog jezika:

жирный как каплун

U spomenutom se frazemu debeo čovjek uspoređuje s pijetlom kojega se tovi radi klanja.

3.2.3.2. Sisavci

толстый как боров	debeo kao krme
разъесться (растолстеть) как боров	udebljati se (utoviti se) kao prasac (prase)
толстый (жирный) как кабан	
толстый как поросёнок	debeo kao prasac (prase)
толстый как свинья	debeo kao svinja
	udebljati se (utoviti se) kao svinja
щёки как у хомьяка у <i>кого</i>	
зад как у ломовой лошади у <i>кого</i>	

debela kao krava

U kategoriji sisavaca naišli smo na najveći broj frazema s kojima se uspoređuju debeli ljudi u ruskome i hrvatskom jeziku. U oba je jezika riječ o snažnim domaćim životinjama koje se obično tove.

Premda svi primjeri nose iznimno negativnu konotaciju, nemaju svi jednaku stilističku obojenost. U ruskom se jeziku prva dva primjera odnose na divlju svinju, te se ne doživljavaju pretjerano uvredljivo. Budući da se u njemu osoba uspoređuje s mladunčecom svinje, ni frazem *толстый как поросёнок* ne shvaća se iznimno uvredljivim. Navedenim se frazemima želi reći da određena osoba ima problema s težinom, zbog čega je troma i usporena. S druge strane, frazem *толстый как свинья* nosi jaku negativnu konotaciju. Ne samo da se njime želi nazvati osobu gojaznom, nego i prljavom, imajući u vidu halapljivi način na koji jede.

Hrvatski primjeri imaju sličnu stilističku obojenost. Stoga će i u hrvatskom jeziku frazem *debeo kao svinja* zvučati najuvredljivije, dok se *debeo kao krme* i *debeo kao prasac (prase)* doživljavaju nešto blaže. Navedeni se frazemi koriste jednako za oba spola.

U primjerima frazema glagolskog tipa naglasak je na rezultatu povećanja čovjekove tjelesne mase, zbog čega on izgledom podsjeća na neku od gore spomenutih životinja.

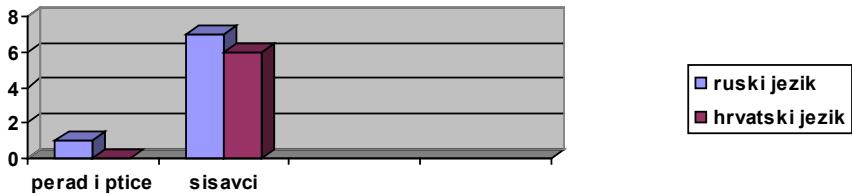
Ruski frazemi *щёки как у хомьяка у кого* i *зад как у ломовой лошади у кого* specifični su utoliko što se ne odnose na čovjeka u potpunosti, nego na određeni dio tijela koji je zbog viška kilograma izraženiji nego što bi trebao biti. Prvi frazem ukazuje na proždrljiva čovjeka, uglavnom muškarca, koji svojim prehrabnim navikama podsjeća na hrčka. Budući da hrčci kraj usta imaju vrećice koje im služe kao spremnici hrane, svaki njezin višak vidljiv je upravo na licu.

Idući frazem odnosi se isključivo na stražnji dio tijela, koji je narastao do te mjere da podsjeća na onaj u teglećega konja. Imajući u vidu ljudsku građu i sklonost nakupljanja kilograma upravo na tome dijelu tijela, jasno je da se navedeni frazem upotrebljava isključivo pri opisivanju ženske osobe.

I hrvatski jezik bilježi jedan primjer koji se uglavnom odnosi na ženu s viškom kilograma (*debela kao krava*), budući da i animalizam u njegovu sastavu predstavlja životinju ženskoga roda. Navedeni frazem nosi negativnu konotaciju.

Zastupljenost pojedinih životinjskih vrsta u ruskim i hrvatskim animalističkim frazemima unutar koncepta debljine prikazana je na Ilustraciji 7.

Ilustracija 7. Zastupljenost pojedinih životinjskih vrsta u ruskim i hrvatskim animalističkim frazemima unutar koncepta debljine

4. ZAKLJUČAK

Provedena analiza potvrdila je raznovrsnost animalizama u sastavu ruskih i hrvatskih poredbenih frazema sa značenjem mršavosti, vitkosti i debljine. Prikupljeni korpus sastoji se od 31 frazema i svi oni pripadaju strukturnom tipu skupa riječi. Prema sintaktički glavnoj riječi izdvajamo imenički, glagolski i pridjevski tip, pri čemu je potonji daleko najbrojniji. Semantička analiza korpusa pokazala je da se u ulozi komponente A u ruskom jeziku najčešće nalazi pridjev *худой*, a u hrvatskome *mršav*. Vitkost se isključivo izražava pridjevima *стройная* odnosno *vitka*, a debljina pridjevima *толстый* i *debeo*. Kanonski je oblik pridjeva uglavnom u muškom rodu, iako se većina frazema odnosi na oba spola. Međutim, u slučajevima kad se određeni frazem odnosi isključivo na ženu, kanonski oblik pridjeva u ženskome je rodu. Analiza komponente C pokazala je da se mršave ljude uspoređuje s ribama, kolutićavcima, kukcima (samo u hrvatskim primjerima), peradi i pticama (samo u ruskim primjerima) te sisavcima. Premda je njihova uvjetovanost katkad različita, svi ovi frazemi sadrže naziv životinje koja je ili prirodno mršava ili je takva zbog posebnih životnih uvjeta. Neki su frazemi dobili i dodatno značenje te se odnose na mršave osobe koje su usto i prilično visoke ili niske. U frazemima koji se odnose isključivo na žene uz mršavost se nerijetko ukazuje i na nedostatak poželjnih fizičkih atributa.

Vitku se osobu u oba jezika uspoređuje sa srnom. Ovi se frazemi odnose isključivo na ženu i nose pozitivnu konotaciju. Deblji se ljudi samo u ruskim frazemima uspoređuju s peradi i pticama, točnije, s tovljenim pijetlom, dok je u ovoj kategoriji u oba jezika prevlast sisavaca. Nerijetko je riječ o krupnim životinjama za koje se katkad vežu i druge negativne osobine poput lijenosti, tromosti i halapljiva načina hranjenja. Iako ne u jednakoj mjeri, svi frazemi koji ulaze u koncept debljine sa sobom nose negativnu konotaciju.

Animalizmi koji se pojavljuju u ruskim i hrvatskim frazemima uvjetovani su ili geografski ili tradicijsko-kulturološki.

LITERATURA

Fink-Arsovski, Željka. 2002. *Poredbena frazeologija: pogled izvana i iznutra*. Zagreb: FF press.
Melerovič; Mokienko 2005 = Мелерович, Алина М.; Мокиенко, Валерий М. 2005. *Фразеологизмы в русской речи*. Москва: АСТ – Астрель – Харвест.

RJEČNICI

Bierich 1997 = Бирих, Александр К. et al. 1997. *Словарь фразеологических синонимов русского языка*. Ростов-на-Дону: Феникс. [СФСРЯ]

Federov 1995 = Федеров, Александр Ильич. 1995. *Фразеологический словарь русского литературного языка конца XVIII–XX вв.*, Новосибирск: Наука. [ФСРЛЯ]

Fink-Arsovski, Željka et al. 2006. *Hrvatsko-slavenski rječnik poredbenih frazema*. Zagreb: Knjižica. [HSRPF]

Korać, Tatjana; Menac, Antica et al. 1979–1980. *Русско хорватский или сербский фразеологический словарь / Rusko hrvatski ili srpski frazeološki rječnik*. Menac, Antica (red.). sv. I–II. Zagreb: Školska knjiga. [RHSR]

Matešić, Josip. 1982. *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: Školska knjiga. [FRHSJ]

Menac, Antica; Fink-Arsovski, Željka; Venturin, Radomir. 2003. *Hrvatski frazeološki rječnik*. Zagreb: Naklada Ljevak. [HFR]

Vojnova 1986 = Войнова, Людмила А. et al. 1986. *Фразеологический словарь русского языка*. Москва: Русский язык. [ФСРЯ]

MREŽNI IZVORI

Толковый словарь Ожегова. <http://dic.academic.ru/>

Толковый словарь Ушакова. <http://dic.academic.ru/>

РЕЗЮМЕ

СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ АНИМАЛИСТИЧЕСКИХ СРАВНИТЕЛЬНЫХ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ СО ЗНАЧЕНИЕМ ХУДОБЫ, СТРОЙНОСТИ И ТОЛЩИНЫ В РУССКОМ И ХОРВАТСКОМ ЯЗЫКАХ

В данной работе проводится семантический анализ анималистических сравнительных фразеологизмов, которые в русском и хорватском языках указывают на удобу, стройность и толщину человека.

Сначала приводятся общие характеристики сравнительных фразеологизмов, потом определяются наиболее часто встречающиеся структурные типы анималистических сравнительных фразеологизмов, которые входят в концепты удобы, стройности и толщины, а после этого проводится их семантический анализ.

Внутри каждого из данных концептов фразеологизмы классифицированы в соответствии с животным классом, которому принадлежит анимализм в их составе, начиная с самого низшего к тем более сложным. Кроме того, каждый пример сопровождается комментарием об его происхождении и коннотации.

Ключевые слова: *русский и хорватский языки, сравнительный фразеологизм, анимализм, удоба, толщина*